Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HISTORISKE MEDDELELSER

OM

KØBENHAVN

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

DR. VILLADS CHRISTENSEN

SJETTE BIND

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1917—18

Kbhvn.-Nielsén & Lydiche (Axel Simmelkiær)

INDHOLD.

AFHANDLINGER.

Side

Dr. phil. *Louis Bobé:* Fra den store Handelsperiode. Livs- og Tidsbilleder I. Baron Henrik Bolten. Med to Billeder . . . 321
Kredslæge *K. Carøe:* Badere og Bartskærer 101
Dr. phil. *Villads Christensen:* København i Aarene 1673—78. Efter Kæmnerregnskaberne 1
— Vartovs Kilde ved Strandvejen. Med et Kort 81
— Vartov Hospitals vornede og stavnsbundne Bønder i det 18. Aarhundrede 241
— Kattinge Søer og Værk. Med 2 Billeder og et Kort 401
— Fra Dyrehaven (1. Landsbyen Stokkerups sidste Dage. 2. En paatænkt Nedbrydning af Eremitagen i 1790. 3. Gravhøje i Dyrehaven) 541
Oberstlieutenant *Hirsch:* Kristianshavns Vold 527
Kommunelærer *Hans Kyrre:* De fattiges Dyrehave og Folk, som kom der. Med 4 Billeder 56
Slotsforvalter *Bering Liisberg:* Hesten og Løven i Kongens Have og Christian IV.s Buste paa Rosenborg. Med 3 Billeder . . 561
Sognepræst *H. D. Lind:* Johan Johansen Hollender- Et Tidsbillede fra Slutningen af det 17. Aarhundrede 285
Oberst *Emil Madsen:* Skydninger uden fjendtlige Formaal i og ved København 187
— Bidrag til Københavns Historie, særlig i Kristian IV.s Tid. I. Københavns Slot og Slotsholmene 443
II. Slotsholmen og Bremerholm 583
Ingeniørkaptajn *H. U. Ramsing:* Tuleshøj. Et Bidrag til det ældste Københavns Birks og til Sokkelunds Herreds Historie. Med et Kort 481
Pastor *R. P. Rasmussen:* Grundtvig paa Store Tuborg. Med 4 Billeder 161
H. Trier: Andreas Leisner, en af Stadens 32 Mænd 150
— Digtekunst i Dagspressen. »Fædrelandet« i Fyrrerne 341
— Københavnere i Udlandet. 1. P. A. Heibergs Ansøgninger om Ophævelse af hans Landsforvisning 472
2. Christian Winther i Paris 475

Side
Professor *H. Weitemeyer*: Oprør i Grønnegade 307
— Et Fald ned ad Ærens Trappe 502

OPTEGNELSER OG BREVE.

Fra Martsdagene 1848. Optegnelser af Forvalter O. C. Støiholm. Meddelt af pens. Oversergent *Victor Krohn* 144
Optegnelser om Ildebrande i København 1749—1787. Meddelt af Dr. *Villads Christensen* 205
Dagbog paa en Fodrejse, foretaget af Skuespillerne Seemann og Phister samt Copiist Boëtius, Anno 1829. Meddelt af Rektor *V. Boëtius* i Randers 230
Avl af Køkkensager i Urtehaverne ved Sortedamssøen. Meddelt af *V. Chr.* Med et Kort 315
Breve fra København 1743. Meddelte af *C. Behrend* 378

SMAASTYKKER.

1. Prologen ved den kgl. Skuesplads' Aabning 1748. Meddelt af *C. Behrend* 75
2. Vand- og brødstraffens skadelighed, to erklæringer fra det kgl. sundhedskollegium i København 1815. Meddelt af *K. Carøe* 77
3. Et Væddemaal i Holstebro 1751 om Husenes Højde i København. Meddelt af Professor *Johs. Steenstrup* 155
4. Syn over Brolægningsarbejde 1720 158
5. Jernalenen paa Raadhuset. Ved *H. T.* 160
6. Fra den gemytlige Arrest 238
7. En Ansøgning 239
8. Henrik Fuirens Gang 239
9. Tyveri fra Frederik III.s Sølvkammer 320
10. Ulrik Peter Overbye. Meddelt af Professor *H. Weitemeyer* . 479
11. Russerne og Brændevinen 480
12. Københavner Tobak. Af Læge *J. W. S. Johnsson* 611
13. Til Søakademiets Bygningshistorie. Ved *H. D. L.* 613
14. Malajdrengens mærkelige Oplevelser. Ved *Hjalmar Bendahl* 614
15. »Moislingerne«. Ved *Julius Salomon* 615

Rettelser og Tilføjelser 616
Register 617

KØBENHAVN I AARENE 1673—78
EFTER KÆMNERREGNSKABERNE.

VED
Dr. VILLADS CHRISTENSEN.

RÆKKEN af originale Kæmnerregnskaber i Københavns Raadstuearkiv begynder med Aar 1707. Før den Tid haves kun nogle kortfattede Regnskabsekstrakter, der gaar tilbage til 1660. Men paa det kongelige Bibliotek findes i samtidig Genpart Regnskaberne for de 6 Aar 1673—78, af hvilke nu ligeledes Afskrift findes i Raadstuearkivet. At Regnskaberne for disse 6 Aar er bleven bevarede til vor Tid skyldes den virksomme og dygtige Kæmner Hans Jensen Stampe, der i sin Embedstid sørgede for, at Regnskaberne blev udfærdigede i to Eksemplarer. Det ene afgav han til Raadstuen, det andet skulde forblive ved Kæmnerembedet til Efterretning for hans Successorer. Det er utvivlsomt det sidst nævnte Eksemplar, der er bleven opbevaret, medens de originale Regnskaber, der afleveredes til Raadstuen, er gaaet til Grunde sammen med den hele Række af Kæmnerregnskaber før 1707.

Det afsluttede Regnskab blev overgivet til Revision af et Udvalg af de 32 Mænd, i 1673 otte, senere kun fire. Det bemærkes et Steds, at Revisionen foregik paa Kæmneriet; Stampe har været Vært for Revisorerne, og han beregnede sig hvert Aar 6 Slettedaler godtgjort for deres Fortæring ved disse Lejligheder. Revisorernes Bemærk-

ninger findes indførte bag i hvert af de indbundne Aarsregnskaber, og ved Siden af dem er der afsat Plads dels til Kæmnerens Besvarelse, dels til Magistratens Resolution. Disse Revisionsbemærkninger vidner ogsaa om, at Hans Stampe har forstaaet sine Ting. Det er ikke meget, Revisorerne finder at udsætte; Kæmneren kan altid give et fyldestgørende Svar, og Magistraten slutter sig saa godt som altid til ham.

Der har næppe været saa god Orden i Sagerne før Stampes Tid. Han nævner saaledes et Sted i Regnskaberne, at der manglede Redelighed for 17 Aargange af Vandvæsenets Regnskaber, hvilke han derfor maatte lade afskrive. Dette Arbejde besørgedes paa den gammeldags Vis, at han tog en Afskriver, Niels Nielsen, i Huset hos sig og gav ham Kost, Seng og Kammer i de 6 Uger, Afskrivningen stod paa, samt 5 Sld. i Pengeløn.

Kæmneren regner altid selv med Slettedalere à 4 Mark; kun hvor han anfører Summer efter andre Dokumenter, træffes Rigsdaleren, der gjaldt 6 Mark. Marken er altid 16 Skilling; men en enkelt Gang (f. Eks. i Regnskabet 1674 S. 239) forekommer ogsaa den gamle Rigsmark, der gjaldt 20 Skilling [1]). Enkelte Beløb, saasom Lejermaalsbøder, kan findes beregnede i Rigsort (24 Skilling).

Det sidste Regnskab, for 1678, slutter med Efterfølgeren Søren Rasmussen Hjortshøjs Kvittering for rigtig Overlevering af Kassebeholdning og Regnskab.

Kæmnerregnskaberne har været benyttede af Dr. O. Nielsen i femte Bind af hans Københavns Historie. Det er dog kun en mindre Del af deres Indhold, han har kunnet faa med, og det vil formentlig ikke være uden Interesse at se samlet paa ét Sted, hvad disse 6 Bind yder

[1]) Efter en Bestemmelse af 4. Juli 1616, se Scharling, den danske Mønthistorie S. 31.

af Bidrag til de 6 Aars Historie og til Københavns almindelige Topografi.

1. Stadens Huse og Ejendomme.

Hvert Regnskab begynder med et Inventarium over Byens Ejendomme. Den første og største Plads blandt disse indtager stadig Byens Raadhus.

Det daværende Raadhus, Københavns tredie, laa paa Nytorv med Façade ud mod Gammeltorv. Sin endelige Skikkelse, som det beholdt indtil Ildebranden 1728, havde det faaet ved en Ombygning i 1605, ved hvilken det forsynedes med to Taarne med kobbertakte Spir og med en Buegang ud mod Nytorv med en aaben Altan over. Til Minde om denne Ombygning stod Aarstallet 1605 hugget i Sten paa Taarnet ud mod Gammeltorv, og i en af Hvælvingerne ud mod Nytorv stod Kristian IV.s Navnetræk. — Bygningen bestod af Kælder, Stue, Sal og to Lofter. I Hovedtaarnet ud mod Gammeltorv fandtes et Taarnur, opsat 1635. I den nordre Gavl (mod nuværende Nygade) blev i 1662 indmuret en Kugle og to Brandtænger, om hvilke en Indskrift fortalte, at de i Belejringen 1659 var bleven anvendte mod de gloende Kugler.

I Raadhuskælderen fandtes mod Nord Stadens Vinkælder. Værten her var siden 1662 Vinhandler Peder Deichmann, der i 1675 blev Byfoged, men ikke des mindre fortsatte Forretningen i Kælderen lige til sin Død i 1684. Han udvidede Lokalerne, der oprindelig kun bestod af to Kælderstuer, ved at indrette en finere Skænkestue under Altanen ud mod Nytorv, »hvorudi de, som ville være for sig selv og drikke et Glas Vin, kan have deres Magelighed«. Ligeledes byggede han et Skur paa den modsatte Side, ud mod Gammeltorv, i hvilket der — i hvert Fald senere — var indrettet et Lokum. Lejen af

Vinkælderen tilfaldt Magistratens Medlemmer og gav saaledes ikke Byen nogen Indtægt, medens derimod Byen bekostede Kælderens Vedligeholdelse. De 32 Mænds Revisorer klagede ofte over dette Forhold, saaledes i 1675 i Anledning af Udgifter paa Vinkælderens nye Skur ud mod Gammeltorv. Men Magistraten resolverede: Det forbliver, som det er!

Under Bygningens Midte var der Pakkælder og Lagerkælder, og derfra var der Nedgang til »Troldkonefængslet«, et afskyeligt Fangehul under Trappen. — Andre Fængsler og Arrester laa i Kælderens sydlige Del, hvor der tillige fandtes Vagtstue og Sprøjtehus. Under den sydlige Del af Altanen ud mod Nytorv var indrettet Lokale for Bytinget.

I Stueetagen kom man, ad den store Stentrappe fra Gammeltorv, ind i en stor Forhal eller, som den paa den Tid kaldtes, Forhuset, fra hvilken der ligeledes var Udgang til Nytorv gennem det lille Trappetaarn. Til højre for denne Forhal laa Raadstuen eller Magistratens Forsamlingssal, til venstre var der atter Arrester og Vagtlokale. I en Mezzanin ud mod Nytorv laa Kæmnerkontoret, Hørekammeret (Forhørskammeret) og Overformynderiet.

Første Sal optoges hovedsagelig af de 32 Mænds store Mødesal. Desuden fandtes her et Teater (»Salen, hvor Kommedianterne agerer«) og et Par Kamre. Af Lofterne brugtes det nederste som Rustkammer, det øverste til Brænderum og Pulterkamre.

Bag Raadhuset, ud mod Nytorv, blev der i disse Aar gjort meget for at faa Skik paa de forsømte Omgivelser. Et nyt Stakit blev i 1673 anbragt langs med Bygningen, og da Byens Kag derved kom til at staa inden for Stakittet, blev den flyttet længere ud paa Torvet. I 1674 plantedes der 7 hollandske Linde langs Raadhuset. Træerne hentedes i Kongens Bredegade: omkring Rød-

derne blev der lagt 2 Læs god Jord, som hentedes uden for Vesterport; thi Grunden var ellers kold og leragtig. I 1676 blev Gangen under Hvælvingerne mod Nytorv brolagt med Mursten, og en stor firkantet tilhugget Kampesten blev lagt foran Indgangen til Tingstuen. Trapperne paa denne Side Raadhuset blev tillukte med Tralværk, saasom de var aabne forneden og tilfyldte med en hel Hob Urenlighed. Her blev tillige bekostet et nyt Stakitværk »mellem Trappen og det andet Stakitværk ud til Nytorv, at der kunde være Undersked og Skillerum imellem Gangen til Tinget og Gangen til Kælderen«.

I 1674 blev de nye Bygninger ved Raadhuset »udi begge Ender anstrøget med dunkel Farve, som kunde komme overens med den anden Raadhusets gamle Mur«. Raadhuset har altsaa været mørktmalet.

I Regnskaberne gøres Aar for Aar Rede for, hvad Inventar der fandtes i disse Rum. I Fangekælderen stod den spanske Kappe med Stadsvaabenet paa. I »det store Forhus« nævnes »den Klokke, som Magistraten ringer med«. Den er formodentlig bleven brugt, naar der foregik Oplæsning og Bekendtgørelse fra den Forhøjning, som til saadant Øjemed var indrettet i Forhuset. Rundt paa Væggene hang 7 Slagsværd (eller »7 Slags Sværd«, som det undertiden skrives) og nogle gamle malede Stykker. I 1673 føjedes hertil »et ganske Kyrads med Kasket, For- og Bagstykke, Handske, Arme- og Laarskinner«, som foræredes til Raadhuset af Raadstueskriver Morten Heider, samt 102 Kontrafejer af de danske Konger fra Dan den Første til Kristian den Fjerde, skænkede til Raadhuset af Griffenfeld. De ældre Billeder blev derefter flyttede op i de 32 Mænds Sal. Aaret efter skænkede Griffenfeld et sort islandsk Drikkehorn — det, som nu findes paa Rosenborg. I Anledning af denne Gave indeholder Kæmnerregnskabet følgende Udgiftspost (1674 S. 250):

»Efter Ordre betalt Jørgen Stilcke Guldsmed for det Horn med Sølv at beslaa, som Hans Høj-grevelig Excellentz Hr. Kansler Griffenfeld til Raadstuen forærede . . 10 Dlr. 2 Mark.«

Efter dette skulde man tro, at det var det hele Sølvbeslag til Hornet, som Jørgen Stilcke havde leveret og Kæmneren betalt. Men dette kan dog næppe være Tilfældet. Griffenfeld vilde ikke skænke Byen et Drikkehorn uden Beslag; og hele det Udstyr, som Hornet nu bærer, vilde næppe heller kunne leveres for 10 Dlr. 2 Mark. Rimeligst er det at antage, at det Beslag, Byen selv har bekostet, indskrænker sig til den store Sølvplade med Kanslerens Vaaben og en latinsk Omskrift, som nu sidder foran paa Hornet, og som godt kunde gøre Indtryk af at være senere paasat [1]).

Præsident Peder Resen, der allerede tidligere havde foræret Raadhuset et Slagsværd, pyntede i 1674 op med et Kobberstik af København, som han selv havde udgivet. Det blev af Bogbinderen opklæbet paa Lærred og af Snedkeren sat i Ramme paa Stadens Bekostning. I 1675 anskaffede Byen selv til »Forhuset« 5 Messing Lysekroner, og Griffenfeld skænkede et »Sangværk«, som ligeledes blev ophængt i Forhuset [2]). Det blev hans sidste Gave til Raadhuset; Aaret efter var han styrtet, og han omtales derefter kun som »P. Schumacher, forrige Kansler«, medens Kæmneren altid tidligere har nævnt ham som »Hans Højgrevelige Ekscellence Hr. Kansler Griffenfeld«. I 1678 er hans Navn helt gledet ud af Regnskaberne. Hans Gaver til Raadhuset opføres fremdeles blandt Inventaret;

---

[1]) Hornet omtales d. 12. Febr. 1675 i Valkendorfs Bog som »et stort sort Islands Horn med Sølv beslagen og Hans Højgrevelige Excellentzes Vaaben og Navn paasat«. — En Afbildning af det findes i Bruuns »København« II, 355. [2]) Det spillede 12 forskellige Salmemelodier, en efter hver Times Slag. Se Resens Beretning i »Danske Samlinger« I 6, S. 107, hvor de 12 Salmer nævnes.

men vi faar ikke længer at vide, at det er ham, der har skænket dem. Det har vistnok været Hans Stampe en Tilfredsstillelse saaledes at kunne forfølge den styrtede Stormands Navn; thi da han i 1676 havde Lejlighed til som Sættedommer at afsige Dom over en af Griffenfelds Tilhængere, Borgmester Jørgen Fogh, forsømte han ikke at gøre Dommen saa forsmædelig for den anklagede som vel muligt [1]).

Inde i Raadstuen sad Magistraten ved et langt Bord, dækket med et Bordklæde med Frynser om. Et nyt Bordklæde, af Trip, $18^1/_2$ Alen langt, blev anskaffet i 1676. Præsidenten og Borgmestrene havde en lang grøn Bænkedyne at sidde paa og 5 Egeskamler til Fødderne. Bænkedynen blev fornyet i 1674. Den nye Dyne kostede ialt 33 Sldlr.; den var syet af Trip, grønt Klæde og Boldavid, kantet med 17 Alen Silkefrynser og stoppet med to Lispund Fjer. Foran Præsidenten stod en Bogstol, betrukket med Flos og Frynser, forfærdiget af Jakob Pedersen Bogbinder i 1678 [2]). Over Bordet hang en Messing Lysekrone. Raadstueskriveren sad ved sit eget Bord, og han fik det gamle Bordtæppe, da det nye blev anskaffet. Der fandtes i Stuen en Jernkakkelovn med tilhørende Økse, Ildskuffe, Brandfork og Puster, desuden et Urværk, »som viser« (altsaa ikke noget »Sangværk«), og en Skrue, som bruges til Stadens Segl (til at presse Vokset). Paa Væggen hang en Standart af hvidt Damask, 4 Rettersværd, 2 Fortifikationsstykker og en Evighedskalender. I 1674 blev anskaffet »et Afskaansel [3]) eller Skærmbrædt af Papir, staaende i Vinduet bag de gode Herrer Præsidenten og samtlige Borgmestre«. Det var forfærdiget af Bogbinder Hans Schall, »af fineste Postpapir med Nødolie tilberedt«. — Raadstuen var ligesom

[1]) Kbhvns. Hist. V, S. 425. [2]) Trip: Tøj af Uld og Kamelhaar, Uldfløjl. Boldavid: ubleget Lærred. Flos: et Slags langhaaret Tøj. [3]) Latinsk Absconsel, Skærm.

Forhuset smykket med Malerier. I 1675 modtog Kontrafejer Henrik Ditmar af Magistraten 50 Daler for et Stykke til Raadstuen, som derpaa blev opklæbet paa Lærred for 3 Dlr. 1 Mark; men der siges ikke, hvad det forestillede. Aaret efter blev efter Magistratens mundtlige Ordre »givet Maleren, som gjorde det Stykke, der staar i Krogen bag Døren paa Raadstuen, hans Folk til Drikkepenge 3 Dlr.«.

I Vagtstuen opbevaredes de 12 Flag, »som om Torvedage udsættes«. Paa Hørekammeret fandtes 60 Musketter og 19 Bandolerer, 4 Tin Urtepotter m. v. De 32 Mænds Sal var møbleret med et rundt Bord og 32 Stole, som fornyedes i 1674, samt 2 lange Stole til at lægge Gevær paa: Byraadsmedlemmerne har skullet lægge Vaabnene fra sig, før Forhandlingerne begyndte. Men denne Forsigtighedsregel var dog allerede nu bleven overflødig, og i 1678 blev de to lange Stole skilte ad og lagte op paa det øverste Loft. I Komediantsalen var der intet fast Inventar; men naar Salen ikke var lejet ud, blev den brugt til Opbevaringssted for adskilligt. Her stod saaledes i 1673 en gammel Prædikestol og 8 Rader Kirkestole. I Vinteren 1673 og i Efteraaret 1674 blev der spillet Komedie her af Carolus Andreas Pauli, hver Gang i 6—7 Uger. Pauli betalte i Leje af Salen den første Gang 6 Rdlr., den anden Gang 8 Rdlr. ugentlig. Paa Kammeret ved Siden af Salen fandtes 208 Brandspande, en gammel Pinebænk og Mundering til 11 Ryttere, bestaaende af 11 Sadler, 11 Par Pistoler med Hylstre, lige saa mange Degener, Gehæng og Patrontasker samt Rytterspænder og Tømmer, men kun 10 røde Rytterkapper af Klæde med gult Bay under. Denne Udrustning blev forbrugt, da Byen i 1674 skulde stille 10 Ryttere til Rostjeneste af Roskilde Len. Paa Loftet fandtes 6 gamle spolerede Standarter, 5 Gaffel-Gevær, 26 Morgenstjerner, 45 Piker, 3 Halsjern og 7 Tænger til at fatte gloende Kugler med. Disse sidste, Minder fra den store

Belejrings Tid, blev dog bortsolgte i 1677. Endelig fandtes paa Loftet 35 Jernkæder, der kunde bruges baade til at befæste Sætønderne med og til at spænde over Gaden. Paa sidstnævnte Maade var de bleven anvendte under Belejringen, da man beredte sig paa Muligheden af en Gadekamp. Nu brugtes de kun, naar man vilde vise en højtstaaende Person det Hensyn at afspærre Gaden foran hans Bolig i Sygdomstilfælde. Dette blev saaledes gjort udenfor Feltherrens (ɔ: Hans Schacks) Bolig, da han laa syg i 1675. Og Aaret efter spændtes tvende Jernkæder tværs over Gaden ved Johan Sylings Hjørne, hvor Rektoren, Magister Jakob Foss, laa dødssyg. Kæderne laa der kun fra d. 8. til d. 9. Marts, da Jakob Foss døde samme Nat [1]).

Under Inventarets Forøgelse opføres ogsaa nu og da nye Dokumenter, som er indgaaet i Arkivet. Saaledes nævnes i 1673 en Kontrakt med Hans Jensen i Fuglefængerhuset om Emdrup Dæmnings Vedligeholdelse og i 1678 et Par Domme, den ene over Laurids Sørensen ved den gamle Vandkunst, at han igen skal udlægge Stadens indplankede Grund sammesteds vesten for sin Gavl, den anden over en Del Indbyggere ved Vestervold, at de skal ryddeliggøre og brolægge deres Fortove. — Den smukke Pergamentsbog, der har Navn efter Kristoffer Valkendorf [2]), omtales i 1674, da Bartram Treves fik 18 Dlr. for i den at indføre Stadens Privilegier. Hermed menes Kristian V.s Stadfæstelse 1670 af Privilegierne fra 1661, som smukt kaligraferet fylder 5 Sider i Pergamentsbogen. Skriveren har taget sig den Frihed paa sidste Side at tilføje: »Paa de gode Herrers Magistratens Begæring haver jeg skrevet dette Anno 1674. Bertram Treven.« Samme Aar blev anskaffet en Bog, i hvilken de Borgere fra Kristianshavn blev indtegnede, som skulde aflægge

[1]) Se Metropolitanskolen gennem 700 Aar, S. 278.

[2]) Om Valkendorfs Bog se danske Saml. I, 6. S, 111—12.

deres borgerlige Ed ved Kristianshavns Indlemmelse i København. — I 1676 flyttedes et Skab med Breve fra Kompagnihuset op paa Raadhuset. Flytningen besørgedes af 6 svenske Fanger, som derfor fik 1 Mark til Deling.

I hvert Regnskab, fra det første til det sidste Aar, erindres haardnakket om to Jernovne, som havde staaet i Stadens gamle Corps de Garder ved Vester- og Nørreport, men som var bleven bortflyttede af Henrik Materialskriver og aldrig senere kommet tilbage. Materialskriveren »foregiver«, at de skal være indførte i det kongelige Inventarium og derfor ikke kan udleveres uden kongelig Ordre, og det nyttede ikke, at de 32 Mænds Revisorer hvert Aar erklærede sig utilfredse med denne Afgørelse. Kakkelovnene kom ikke tilbage.

Af Reparationer paa Raadhuset forekommer der mange i disse Aar. I 1673 fik Kæmneriet nyt Gulv, og Potteovnen blev nedtaget og igen opsat med nye Potter. Rustkammeret fik et grundigt Eftersyn, og hele Inventaret af Vaaben og Lædertøj, »som saa meget ilde ud«, blev rengjort. Sejerværket blev repareret; det lille Lod til Uroen blev omstøbt, da det var forslidt, og til Slaaloddet blev anskaffet 9 Favne Reb. Et Par Aar senere blev der støbt et nyt Lod til Urværket af 10 Lispund og 6 Skaalpund Bly. Raadstuen fik en ny Skorsten, »da den gamle formedelst de tværgaaende Ankere var saa eng, at ingen kunde trænge sig derigennem den at feje«. I Raadhuskælderen blev der indsat Jernstænger i Vinduernes Stenkarme, da de var saa vide, at »tyvagtige Mennesker kunde trænge sig derigennem og bestjæle Kælderen, som nylig sket er«. — I 1675 blev i Forhuset Loftet malet og Væggene hvidtede, og det kostede ved den Lejlighed 2 Mark at faa de 102 kongelige Kontrafejer nedtagne og igen ophængte. Raadhustaget blev fliet [1]) med 250 Mursten, 2 Læster Kalk og $^1/_2$ Td. Svinehaar, og det

[1]) fli eller fly = ordne, istandsætte.

lille Træskur ved Raadhuskælderen ud mod Gammeltorv blev fliet, digtet og lapsalvet ved Hjælp af Brædder, Beg, Tjære, Sejldug og Hammerskæl.

Den store Stentrappe ud til Gammeltorv var efter Syn og Afsigt i 1676 befunden i sine Grundvolde saa ganske brøstfældig, at Pillerne stod paa Fald, Jernrækværket sad løst, og Trappetrinene var skæve, saa den ikke stod til at fli, men maatte helt nedbrydes fra øverst til nederst. I Stedet for de forrige Postamenter af Mursten og Kalk blev nu opsat nye af udvalgte hugne Kampsten. Midt for Indgangen blev lagt tvende store ølandske Skifersten og oven for Trappen 24 Alen gullandske Fliser. Trappens Ombygning kostede ialt 132 Daler. — Endelig var den grundmurede Indgang til Troldkonefængslet ganske forfalden, Døren forraadnet og Hængslerne i Stykker. Den blev for 40 Daler repareret med 1200 hollandske Klinker og en ny Dør af gullandske Deller, udvendig beslaaet med 50 store puklede Søm. Det er formodentlig dette Fangehul, om hvilket en senere Politimester udtaler, at han havde »befundet samme af den Beskaffenhed, at det synes mig at stride imod Menneskeligheden i 24 Timer paa een Gang, end sige længere, at lade nogen sidde der, efterdi det er et overmaade fugtigt Sted uden nogen Slags Lysning, uden at Luften igennem nogen Aabning eller Hul kan komme derind for at meddele de naturligen fornødne *respirations,* Gulvet af bar og fugtig Jord, Væggene fulde af Salpeter, og intet at sidde eller ligge paa uden Jorden« [1]). — Endelig blev i 1677 de to Raadhusspir, som paa mange Steder var brøstfældige og gennemskudte, reparerede med nyt Kobber. De synes altsaa lige til 1677 at have beholdt Mærkerne af Svenskernes Kugler.

[1]) Villads Christensen: Stadskælderen paa Kbhvns. Raadhus (Fra Arkiv og Museum Bd. I. (Smlgn. Aage Mathiesen: Kbhvns. tredie Raadhus 1728 (Tegninger og Beskrivelse i Nationalmuseet).

Raadhuset, Kommunens fornemste Bygning, kommer igen hvert Aar i Kæmnerregnskabet og fylder stadig godt i Bøgerne; men ogsaa om de andre kommunale Bygninger faar vi jævnlige Oplysninger. Flere af disse laa samlede i Kvarteret omkring Nytorv.

I Kattesundet laa Stadens Avlsgaard eller Materialgaard, der brugtes til Opbevaringssted for adskilligt Løsøre, for Bygningsmaterialier og gammelt Skrammel. Her stod Stadens store Sprøjte med tilhørende Brandstiger og andet Redskab. Her laa de hugne Stene fra det i 1651 nedbrudte Skafot paa Nytorv [1]), og her stod under aaben Himmel en gammel Pantevogn, »ganske forraadnet og ilde spoleret«, som omsider i 1675 blev solgt for 5 Sldlr. til en Grovsmed. Den var ellers bestemt til at ledsage Skatteopkræverne paa deres Ekspeditioner omkring i Byen [2]). Blandt andet Skrammel fandtes her ogsaa et Stykke gammelt Jern Gotling (en Skibskanon) og 30 Jernkugler, samt en Del Teglformer, onde og gode.

I Materialgaarden opbevaredes om Vinteren de 6, senere 7, Søtønder, som hvert Foraar udlagdes paa Strømmen. Til at passe dem holdtes en Tøndevægter med en fast Aarsløn af 24 Sldlr., hvoraf Staden betalte en Sjettedel, da den kun var forpligtet til at vedligeholde den ene af Søtønderne, den paa Middelgrunden. De øvrige skulde vedligeholdes af Magistratens Medlemmer.

Endvidere var Materialgaarden Embedsbolig for Byens Skarpretter, Johan Adolf Saltvedel, senere Jokum Theltau. Han boede i en Fløj af Gaarden, som omhyggelig var afsondret fra de andre Bygninger, ligesom hans Part af Gaardspladsen var adskilt fra den øvrige Gaardsplads ved et Plankeværk. Da der i 1677 blev bevilget ham Staldrum til en Hest, glemmes ikke i Regnskabet den Tilføjelse: »som hannem for sig selv blev ordineret«.

[1]) Om dette se Dr. Sechers Meddelelser i »Hist. Meddel.« I, S. 355—60. [2]) Se O. Nielsen, Kbhvns. Hist. V, S. 496.

I 1674 blev Materialgaarden brolagt, da der »ingen Bro fandtes, fast mindre Vandfald, saa Gaarden stod altid fuld med Vand og Dynd«. Inden dette Arbejde kunde paabegyndes, maatte dog først bortføres 15 Læs Skarn fra Gaarden, saa der har næppe set videre hyggeligt ud derinde. — Stadens forrige Avlsgaard laa i Springgade. Den var i 1671 bleven solgt til Magister Rasmus Vinding; men Kæmnerne er saa konservative, at de fremdeles Aar efter Aar opfører den mellem Stadens Ejendomme — med Bemærkning om, at den er solgt.

I Sluttergaden laa Slutteriet, hvor Slutteren havde fri Bolig. »Udi samme Bygning (endog den er gammel og forfalden) er underskedlige Logementer, som bruges, eftersom enhvers Person og Forseelse udfordrer og meriterer,« hedder det i 1673. Samme Aar købtes til Arrestanternes Fornødenhed 3 Læs Halm, og paa Loftet, »hvor Søren Læg var anholden«, blev der repareret for 28 Skilling. Inventaret i denne Bygning var af en uhyggelig Art. I »Ammestuen« stod en Blok til fire Personer med tvende Jernbolte igennem. Det er utvivlsomt den, som nu opbevares paa Nationalmuseet; den passer til Beskrivelsen og blev i 1858 afgivet til Museet fra Københavns Materialgaard. Saa var der 2 Par Haandkløver med Lænker ved, 1 Par Haandkløver til at sammenskrue, store og smaa Jernbolte, Jernbøjler og deslige. Den gamle Bygning havde længe trængt til Fornyelse, og endelig havde man faaet de fornødne Penge dertil samlet sammen. De kom ind ad mange mærkelige Veje. Til Slutteriets Opførelse henlagdes saaledes de 150 Dlr., som Bogfører Christen Cassuben efter Højesteretsdom maatte betale for nogen Uskikkelighed, som var begaaet i hans Lejekælder; ligeledes de 80 Dlr., der blev konfiskeret hos tvende Personer, som med et falsk Haandskrift i velb. Fru Anne Krags Navn havde forset sig imod Licentiat Lassen. Kongen lovede 800 Rdlr., der var tilfaldet ham

af Henrik Navnesens og hans Hustrus efterladte Bo i Sct. Pederstræde; men Boet indbragte ikke saa meget, saa der kom til at mangle 250 Sldlr. i det lovede Beløb. Hvad der ellers gik med, betalte Byen. I 1677 var Bygningen saa vidt fremskreden, at Murmesterens Folk kunde holde Grundslag og Tømmermændene Rejsegilde, og ved hver af disse Lejligheder forærede Byen dem »efter gammel Vis og Vane« en Tønde Øl til 4 Dlr., ligesom der medgik et Fad Saltmad til 1 Dlr. 2 Mark. I 1678 var Bygningen færdig. Der var i det nye Slutteri indrettet en særlig fornem Arreststue for mere notable Beboere; den var udstyret med Bilæggerovn, Slagbænk, Kistebænk og en Skive med Skuffe. I de øverste Kamre fandtes desuden 7 Sengesteder. Ellers bestod Slutteriets nye Inventar af 4 Par Haandkløver, 2 Armbaand, 3 Jernbolte med Nøgler og 8 Bøjler. — Over Døren til det nye Slutteri blev indsat en huggen Sten med en Krone og en »Seddel« (en Indskrift) [1]).

Medens Slutteriet stod i Bygning, indfandt Magistraten sig undertiden for at se paa Arbejdet og lod da »Snoren trække for«, altsaa Pladsen afspærre. Dette satte meget ondt Blod, og Kæmneren klager over, at han for at undgaa Raaben og Eftertale aarle og silde har tidt og ofte maattet udbetale Drikkepenge, som beløber sig til over 6 Daler, hvilke han forventer sig godtgjort.

Da Slutteren døde i 1676, blev der i hans Sted ansat en Slutterkvinde.

I Svendegade laa Stadens 10 Vaaninger. De fire af disse var lejede ud, i de andre 6 havde de seks Raadstuetjenere deres Tjenesteboliger. Antallet af disse formindskedes i 1678 til fem, da en af Vaaningerne blev nedbrudt, for at dens Grund kunde anvendes til Slutte-

[1] Indskriften bestod af Kongens Navnetræk og hans Valgsprog: Pietate et Justitia (Med Fromhed og Retfærdighed). O. Nielsen V, S. 540.

riets Udvidelse. Vaaningerne grænsede op til Grev Mogens Friises Have ved hans Gaard paa Nytorv, og i 1675 blev efter Grevens Begæring et nyt Plankeværk opsat i Skellet.

Af en fornøjeligere Art var Stadens Gæstegaard Lækkerbidsken paa Hjørnet af Amagertorv og Østergade. Den var lejet ud til Peder Jakobsen Timmermand, der gav ikke mindre end 360 Slettedaler i aarlig Leje. Staden bekostede Reparationerne paa Ejendommen. Af disse kan nævnes, at i 1674 blev en ulovlig Skorsten nedbrudt og af ny igen opført, og i 1675 oprejstes et Plankeværk, som i Stormen d. 15. Juli var nedblæst.

Endvidere ejede Staden Vejerhuset ved Vragerbroen, med det forrige Accisekontor og Humlegaarden, hvori Stadens Vejermester residerede. Fra den Tid, Accisen blev betalt her, hængte endnu ved Vejerhuset en Stadens Skiltstang, som i 1673 blev solgt til Vinhandler Peder Deichman for 6 Sldlr. — I den danske Skole ved Helliggejstes Kirke boede Skoleholderen Jens Jensen, der informerede Ungdommen i Læsen, Skriven og Regnen. Ham var de 32 Mænd bestandig misfornøjede med. De klagede over, at han ikke ydede noget til Gengæld for de Fordele, han nød. Han boede huslejefrit, og Byen betalte Skatter og Vedligeholdelse af Ejendommen, medens Skoleholderen selv tog fuld Betaling af Børnene for Undervisningen. Da Revisorerne fire Aar i Træk uden Virkning havde klaget herover, kom endelig i 1677 deres virkelige Mening frem. De ansaa Jens Jensen for uduelig. »Var at ønske, her var en god Mester, som Ungdommen udi perfekt Regning og Skrivning samt praktisk Regning og Bogholderi kunde og vilde informere.« Men Magistraten vendte stadig det døve Øre til.

Af Vejerhuset og Skolen havde Byen saaledes ingen Indtægt, og det samme gjaldt det gamle Porthus ved den ny Østerport, i hvilket Portneren havde fri Bolig. Derimod betalte fem Fiskeblødere, der havde deres fem

Boder staaende paa Amagertorv, aarlig af disse 50 Sldlr.; og af 13 Slagterboder i Skindergade betalte Slagterne 4 Rdlr. for hver. Til Indrettelse af nye Slagterboder købte Magistraten i 1673 af Johan Spiegelberg en Plads ved Kongens Nytorv, for hvilken blev betalt 1200 Sldlr. »foruden Diskretion efter Købekontraktens Formelding«. Men der blev ingen Slagterboder opført; thi endnu samme Aar overdrog Magistraten sin Ret til dette Jordstykke til Admiral Niels Juel imod at faa godtgjort, hvad der allerede var betalt paa Købesummen. Formodentlig har Niels Juel haft Brug for Grunden ved Opførelsen af sit nye Palæ paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Bredgade.

Endelig opføres blandt Stadens Ejendomme saadanne Ting som den store Fontæne paa Gammeltorv, den nye Kag, der i 1677 oprejstes paa Nytorv, og forskellige offentlig Brønde og Opstandere omkring i Byen. — Stadens 6 smaa Sprøjter var fordelte hos Privatmænd i de 6 forskellige Kvarterer, og ligeledes var Stadens 30 Trommer fordelte med 3 hos hvert Kompagni.

2. Indenbys Jordskyld og Jordleje.

Som Regel ejede Byen selv de Grunde, hvorpaa dens Bygninger stod; men der gaves dog herfra enkelte Undtagelser. De 10 Vaaninger i Kattesundet stod paa en Jord, der tilhørte Frue Kirke, den danske Skole stod paa Helliggejstes Kirkes Jord, og Grunden under de 13 Slagterboder tilhørte Slagternes Laugshus. I disse Tilfælde maatte Byen derfor svare en aarlig Jordskyld til Grundens Ejer.

Omvendt ejede Byen i saare mange Tilfælde Grunden uden at eje de derpaa staaende Bygninger og oppebar derfor ogsaa sin Jordskyld. Denne Afgift stammede fra ældgammel Tid og var gennemgaaende ganske lav, —

Byens hele Indtægt af i n d e n b y s J o r d s k y l d beløb sig kun til godt et halvt Hundrede Daler aarlig. Den højeste Afgift betalte i 1673 velb. Hendrik Rantzau, der gav 32 Mark aarlig af sin store Gaard i Pustervig eller Rosengaarden. Andre større Jordskyldsydere var Raadmand Hans Knudsen Leegaard i Skoboderne, der betalte 21 Mark, og Hans Mule sammesteds med 16 Mark. Et oftere igenkommende Jordskyldsbeløb, der formodentlig gaar tilbage til en ældre Møntberegning, er det ejendommelige Tal 10 Mark 10 Skilling 2 Album. Dette Beløb betalte Karen Jørgensdatter, Enke efter kgl. Vinskænker Morten Sorrig, af sin Gaard paa Østergade, Karen Johan Dobbelsteens af trende grundmurede Vaaninger i Magstræde, Jens Pedersen Tomble af en Gaard paa Nytorv og Svend Bendsens Enke af tvende Vaaninger i Kompagnistræde. Det laveste Jordskyldsbeløb, 10 Sk. 2 Alb., betaltes af kgl. Majts. Teltmager Niels Erlandsen for 6 Boder i Farvergade.

Disse Jordskyldsbeløb holder sig uforandrede i de 6 Aar, om end Yderne skifter. Hendrik Rantzau bliver afløst af Frants Rantzaus Frue, Karen Morten Sorrigs af Ferdinandus Guldsmed, Hans Knudsen Leegaard af Købmand Zander Graa. Johan Dobbelsteens Enkes Vaaninger i Magstræde frikøbes i 1678 for 100 Sldlr. Saadant Frikøb var almindeligt. I 1676 købte saaledes Garverne deres Garverhave i Strandstræde fri for 20 Sldlr. (Jordskyld 1 Mark), Jens Pedersen Graahed frikøbte en Plads ved Kongens Nytorv, af hvilken dog en Del var bleven udlagt til Gaden, og Svovlhuspladsen i samme Nabolag blev frikøbt for 12 Sldlr. (Jordskyld 2 Mark). Som det vil ses, er der ikke noget konstant Forhold mellem den aarlige Afgift og Frikøbelsessummen. Denne maa være paavirket ogsaa af andre Aarsager, som nu unddrager sig vor Kontrol.

Jordskylden af Sct. Anne Kvarter opføres endnu i

1673 som udenbys, — en Levning fra den Tid, da Østerport stod paa Kongens Nytorv for Enden af Østergade. Her ude laa Datidens Villakvarter, og her havde fornemme Borgere deres Huse og Haver i landlige Omgivelser. I Lille Strandstræde laa Oberst Markus Rodstens Gaard Side om Side med Skomagernes Garverhave og Ellen Jokum Dorns Garverhave; i Store Strandstræde Borgmester Find Nielsens Vaaninger og Have, der nu tilhørte Peder Pedersen Lerche, og Købmand Johan Steenkuhls Vaaninger og Have; i Dronningens Gade Lyder Stifkens Enkes Vaaninger og Have og Esaias Fleischers forrige Have, der i 1677 tilhørte velbaarne Hans Arnfeldt; i Kongensgade Boldevin Blanckforts forrige Have og Blegeplads, Svovlhuspladsen og Raadmand Henrik Jakobsens forrige Have, der allerede i 1673 var udstykket i 6 Lodder; i Norgesgade Borgmester Hans Nickelsens forrige Have, som nu tilhørte Magister Pfeiffs Enke; og i Gaden ved Mønten (Helsingørsgade) havde Købmand Jens Pedersen Graahed og Møntmester Gotfried Krøyer Huse og Haver, der tidligere havde tilhørt Markus Radebant og Præsident Bülche. Paa Kongens Torv var den største Jordskyldsyder Admiral Niels Juel, der ikke alene svarede Skyld af sin iboende Gaard med tilhørende og efterhaanden tilkøbte Vaaninger og Have, men desuden af Johan Spiegelbergs Garverplads og et Stykke af Bertel Husmands Have.

I 1677 overføres Sct. Anne Kvarter endelig fra den udenbys til den indenbys Jordebog og er saaledes først nu helt indlemmet i Byen. Samtidig faar Kæmneren Befaling til at indrette en helt ny Jordebog over alle indenbys Grunde, særlig fordi der i Sct. Anne Kvarter var kommen Uorden i Jordskyldsafgifterne ved de store Forandringer, som foregik derude i disse Aar. En Række Ejendomme forsvandt helt eller delvis ved Fortifikatio-

nens Forvidelse, ved Anlæg af Kongens Nytorv, Nyhavns Kanal og nye Gader, ved Opførelsen af Charlottenborg Slot og ved Indretningen af Enkedronningens Have omkring Slottet Amalienborg. Den nye Jordebog af 1677 nævner ogsaa de Ejendomme, som paa den Tid var forsvundne. Kristoffer Iversens Plads ved Strandstræde tilhørte nu Hans Ekscellence Hr. Ulrik Gyldenløve og var altsaa inddraget under Charlottenborg. Enkedronningens Have havde opslugt Lyder Badskærs og Apoteker Peter Gagelmans Haver, Islandsk Kompagnis forrige Reberbane, der i sin Tid havde givet 6 Daler i aarlig Jordskyld, og det Stykke Jordsmon, som en Borgmester havde ladet indhegne af Stranden. Til Kongens Nytorv var udlagt Borgmester Hans Nickelsens Have, Borgmester Jørgen Danielsens Plads og Apoteker Johan Krydsmans Plads. — Af alle disse Ejendomme var Jordskylden gaaet tabt, og Inddragelsen af det store Kvarter under den indenbys Jordskyld bevirkede da ogsaa kun en Forhøjelse af dennes Beløb fra 53 til 62 Slettedaler.

Ogsaa af en anden Aarsag var en ny Jordebog og en strengere Kontrol med Jordskylden nødvendig. Det skete nemlig, at Folk solgte Ejendomme, paa hvilke der hvilede Jordskyld, som jordfrie, og saa vilde den nye Ejer ikke betale, eller han forblev ukrævet saa længe, at det hele blev glemt. Saaledes var det gaaet med nogle Vaaninger i Lille Sct. Klemensstræde, der havde betalt Jordskyld indtil 1659, derpaa var bleven solgte som jordfrie i 1660 og siden flere Gange havde skiftet Ejer. Nu resolverede den dertil nedsatte Komité: »Thi eragtes, at Stadens Rettighed og Herlighed ikke bør ved nogen saadan sær Imellem-Handling betages; men Jordskylden forbliver ved forskrevne Christen Ibsens Vaaninger, og dersom han anderledes har købt, da beholder han sin Regres til den, hannem solgt haver. Imidlertid betales Jordskyld efter Fundatsen og gamle Breve.«

Beslægtet med den indenbys Jordskyld var den Afgift, der betaltes af Boder, Skur og Udbygninger, som stod paa Byens Grund uden for Husenes Vandfald og Fodstykke. Medens Fortovet regnedes for privat Grund, var Byens Gader jo offentlig Ejendom, og hvor en Privatmand lagde Beslag paa et Stykke af dem, maatte han ligesom nu betale derfor. Men denne Adgang til at udvide Husene ud over Gadens Grund benyttedes dengang i en langt større Udstrækning, end det vilde blive tilladt i vore Dage.

De smalle Gader var overlæssede med Trappefremspring, Bislag, Karnapper, Boder og Skur. Ved f. Eks. at gaa gennem Østergade vilde vi alene paa den østre Side (i Øster Kvarter) træffe følgende:

Rasmus Postmester, Jens Parykmager og Ferdinandus Guldsmed havde hver en stor Trappe paa 2 Fag, Ferdinandus desuden et Skur paa 3 Fag. Jokum Friedeboldts Overhæng hængte i Jernstænger og var derfor afgiftsfrit, men Margrethe Jost Stabels Overhæng stod paa Bislaget med den ene Ende og maatte derfor betales med 1 Mark 8 Skilling aarlig. Hans Philip havde en Bod foran sin Kældertrappe, Anders Jørgensen Postmester en stor Bod paa 5 Fag, Hendrik Terkels et Udskur med Trappe paa, 5 andre Borgere hver en Bod, Albret Itzen en Trappe ud over Rendestenen med et aabent Skur paa, spændende over hele 5 Fag, og Stadens Gæstgivergaard Lækkerbidsken paa Hjørnet af Amagertorv havde ikke mindre end 7 Boder ud paa Gaden. Paa den anden Side af Østergade (i Købmager Kvarter) fandtes 14 Skur og Boder.

Der var Gader, i hvilke det saa endnu værre ud: Ved Stranden var der ikke mindre end 22 Boder, i Klædeboderne 20. Stærkt opfyldte var Amagertorv og Vimmelskaftet: Alene paa den ene Side af dette Strøg (i Frimands Kvarter) fandtes 31 Boder, 3 Karnapper, 3 paa Fortovet udbyggede Huse (paa 8, 10 og 12 Fag) og 8 Udskur. —

Afgiften af en saadan Bod kunde variere fra 8 Skilling til nogle Mark efter Størrelsen. Byens samlede Indtægt deraf var i 1673: 258 Sldlr. 3 Mrk. 12 Sk., et Beløb, der holder sig omtrent uforandret de 6 Aar igennem.

Men ogsaa til de Privathuse, der stod paa deres egen Grund, regnede Byen sig for at have en vis Medejendomsret. Det viser sig deri, at naar udenbys boende ejede Gaarde i København og lejede dem ud, maatte de afgive en Femtedel af Huslejen til Byens Kasse. Fritaget for denne Afgift var Kristianshavns Borgere, der altsaa i denne Forbindelse ikke regnedes for udenbys, samt de Adelspersoner, der ejede Gaarde i København. De Ejendomme, som der her bliver Tale om, var gennemgaaende ret store Gaarde med fornemme Lejere, og Stadens Andel af deres Husleje kunde løbe op til 3—400 Dlr. aarlig. Eksempelvis skal nævnes, at Borgmester Hans Jørgensen af Bogense ejede en Gaard ved Stranden, som gav 445 Dlr. i aarlig Leje. Dr. Johan Seckman af Randers havde en Gaard paa Amagertorv, som var udlejet for 270 Dlr. Morten Mikkelsen i Fyen ejede en Gaard i Store Kongensgade, som var udlejet til velb. Frederik Gabel for 300 Dlr. Stadens Anpart af sidstnævnte Gaard var altsaa 60 Dlr., som skulde opkræves hos Gabel; men det var altid vanskeligt for Kæmneren at have med saa fornemme Folk at gøre: de undlod simpelt hen at betale og taalte ikke at blive mindet derom. Af Gabel fik Kæmneren saaledes ingenting, men kun en Henvisning til, at Hs. Velbaarenhed var paa en Rejse til Rusland paa Rigens Vegne. Da Gælden havde henstaaet i 3 Aar og saaledes var vokset til 180 Dlr., fik Underfogden Peder Jørgensen Dom over Gabel til Betaling af Beløbet. Men der bemærkes stadigt i Kæmnerregnskabet, at han dog intet har kunnet faa. Efter Gabel blev Kristoffer Sehested Lejer af Gaarden for den halve Betaling, 150 Dlr. aarlig, og Gabels resterende Skyld skulde nu indkræves hos ham. Men heller

ikke Sehested betalte noget. — Af Generalløjtnant Rüses Gaard paa den runde Kirkegaard fik Staden ej heller sin tilkommende Rettighed, men kun det Svar, at »dersom Hans Ekscellence ej havde været i H. K. M. Affæres uden Staden, havde han selv sin Ejendom kunnet bebo«. — Oberst Cicignon beraabte sig paa, at hans Gaard ved Stranden, Fortunen kaldet, var fri efter et kgl. Privilegium. Kæmneren ønskede at se dette Privilegium, men det var langt under Oberstens Værdighed at vise Kæmneren sine Papirer. Dette blev dog til sidst for galt. De 32 Mænd gjorde Antegnelser herom i Regnskabet, og endelig fik selve Præsidenten, Peder Resen, fremtvunget, at Cicignon foreviste sit Kongebrev paa Raadstuen. — I en Gaard i Snaregade, som opføres blandt dem, der skal svare en Femtepart til Byen, boede i 1673 Samuel de Lima, den bekendte »Jøde paa Hald«.

3. Udenbys Jorder.

Den Jordskyld og Jordleje, der svaredes af Ejendommene uden for Portene, indbragte langt anderledes anselige Beløb end den indenbys. Det drejede sig jo her om store Arealer, og Afgifterne var ikke, som inde i Byen, fastslaaede en Gang for alle, men kunde forhøjes, efterhaanden som Jordværdierne steg. Det var derfor ret betydelige Beløb, som de enkelte Fæstere betalte. Af Bryggergvangen betaltes saaledes 45 Sldlr. i aarlig Afgift foruden ny Indfæstning af de enkelte Lodder hvert femte Aar. Mikkel Vibes Kro betalte 10 Dlr., sal. Rasmus Munchs Jord ved Valby Bakke 10 Dlr., Limsyderiet paa Østerbro 9 Dlr., Gabriel Baumans Skydebane paa Vesterbro 6 Dlr. osv.

Blandt Byens Fæstere uden for Østerport træffes den bekendte Præst og Forfatter Anders Mathiesen Hjørring, Licentiat Peder Lassen og Professor Hans

Zoegas Arvinger. Her laa ogsaa sal. Rasmus Munchs Slibemølle, Borgmester Bülches Fiskepark og David Limsyders Fabrik, til hvilken der først var anvist en Grund paa Vesterbro, men som blev udflyttet paa Østerbro, fordi dens Nærhed generede Skydebanen. Helt ude ved Rosbæksbro paa Strandvejen ejede Staden en Jordhytte, der uden Afgift var forundt »en Krøbling og Krykkemand«, som derfor førte noget Tilsyn med Led og Lukke.

Uden for Nørreport havde Statholder Gabel en Plads og Have nær Porten, som tidligere tilhørte Frederik Thuresen. Rigens Skatmester, Hr. Holger Vind, svarede Jordskyld af »den Plads, som kaldes Ravnsborg«, og af en anden indplanket Have nord for Ravnsborg, som tidligere havde været forundt Magister Vitus Bering. Herude laa ogsaa Garvernes Barkmølle og 6 andre Møller, og helt ude ved Hyltebroen havde Jakob Rustmester fæstet en Plads, som han dog forlod igen uden at betale sin Afgift. For øvrigt var en Række Pladser uden for Nørre- og Østerport »øde og under Fæfode«, og andre blev i Løbet af Krigsaarene anvendt til Hyttelejre for Tropperne. Ude i Borgmestre og Raads Vang havde Magistraten en Høj, paa hvilken den om Sommeren kunde samles til festligt Samvær. Der nævnes fire Nøgler til Højen, som altsaa har været indhegnet; og paa Tor Sejllæggers Loft opbevaredes en Tjæld til Magistratens Høj og hos Vangemanden et rundt Bord og en Stang til bemeldte Tjæld. I Regnskabet 1674 fortælles, at Magistratens Tjæld i Raadmandsvangen blev oprejst d. 26. Juli. Fem Karle arbejdede paa Højen den ganske Dag og gjorde Bænke, Trapper og alting til Rette samt hjalp Markmanden og Pligtsfogeden at rejse Teltet. Men den Fornøjelse at samles i et Telt ude i Bymarken var vel ikke længer tidssvarende, og i 1675 hørte den op. Teltet bekom Ditmar Bøfke efter Magistratens Bevilling, og det øvrige Til-

behør blev vurderet og solgt. Derefter nævnes Magistratens Høj ikke mere.

Langs Sortedamssø laa dengang som senere en Række Blegdamme; disse var 17 i Tallet, og et Par af dem, Lauritz Iversens og Bernt Rosenmeyers, var da nyanlagte. Den sædvanlige Afgift af hver Dam var 25 Daler, tre særlig store betalte 30 Dlr. Blegdammene grænsede mod Syd til Vitus Berings Jord; nord for dem havde Hans Knop en Plads ved Vartov (nær Trianglen), og her fandtes tillige 7 Urtegaardsmænd, der hver ligeledes betalte 25 Dlr. til Stadens Kasse.

Paa Vesterbro laa sønden for Landevejen Gabriel Baumans Skydebane og Mikkel Vibes Kro og Vænge. Norden for Landevejen laa Konsumtionsboden, ved hvilken Konsumtionsskriveren havde opført »nogle egennyttige Boder og Udbygninger«. Længere ude træffer vi Søren Hjulmand, Christen Sanger og Lieutenant Hammer, der alle tre beskyldes for at være gaaet Landevejen for nær, hvorfor de gentagne Gange fra Kæmnerkontoret faar Bud om at trække sig noget tilbage, »som dog ikke hidtil sket er«. Søren Hjulmand stod desuden i Restance med sin Jordskyld af et Vænge og en Fiskepark lige fra Belejringens Tid til 1675, da han endelig fik den betalt; saa fik han med det samme Forlov at indtage en Plads og Møllestavn hinsides den gamle Grav norden Landevejen og dermed udvide sit Vænge. Ogsaa Christen Gantzel fik en Møllestavn og Byggeplads langs ud med den gamle Grav uden for Vesterport. Den Grav, som her er Tale om, er den senere Rosenaa, der oprindelig var Voldgrav i en af Kristian IV paabegyndt Befæstning.

Søren Hjulmand var ikke den eneste, der i Aarevis stod i Restance med sin Jordleje. Lieutenant Hammer skyldte af et Vænge for 10 Aar, men fik Beløbet betalt. David Limsyder fik sin resterende Afgift eftergivet af Medynk og for Armods Skyld; og da Bernt Rosenmeyer

ved en ulykkelig Hændelse blev ramt af et Bøsseskud i sin højre Haand, eftergav Magistraten ham et Aars Jordleje, 25 Dlr. Men Hans Mouritzen, der ligeledes skyldte 25 Dlr. af en Blegdam, gik det værre. Han fik ved Dom sin Fæstejord, paa hvilken der dog kun fandtes nogle Jordhytter og Skarnsrynder, sekvestreret, og det nyttede ham ikke, at han kunde godtgøre, at han i tre Fjerdingaar havde været indespærret med Kone og Børn i Kristiansstad, som da blev belejret af de svenske. At gøre Udlæg i Skyldnerens Gods kaldes endnu paa den Tid med det gammeldags Udtryk at tage Nam. Saaledes blev der i 1675 »taget Namb« hos Hans Læstesnider, der skyldte 25 Daler af en Jord uden for Østerport; og Oluf Jensen i Mikkel Vibes Kro lod sig »søge ved Nam og Vurdering« til Betaling af 12 Sldlr., for hvilke han ikke havde andet at udlægge end nogle Sengklæder. Et Par Aar efter meddeles det, at Hans Læstesnider er død i største Armod, og at Enken rømte fra Pladsen uden at efterlade sig det allermindste ud over den ringe Lerhytte, der stod paa Grunden.

Hans Stampe sørgede ikke blot for at have sin Jordebog i Orden, men ogsaa for at faa Pengene ind. Han gik skrapt frem imod de efterladende Betalere, og han forsømte ikke at gøre opmærksom paa, at de Uordener, der var til Stede, stammede fra hans Formænds Tid og særlig skyldtes Restanceskriveren Peder Mogensens Efterladenhed.

En anselig Indtægt havde Byen ved Græspenge af Stadens Fælleder. Byens Græsgange var delt i tre Marker efter de tre Porte, og uden for hver Port var en Byhyrde ansat. Byens Borgere havde Ret til at slippe Kreaturer derud paa Græs om Sommeren mod en bestemt Betaling: 3 Mark for en Hest, $1^1/_2$ Mark for en Ko, 4 Skilling for en Ged. Kreaturer, som var indkøbt til Slagtning, græssede gratis de sidste Dage af deres

Levetid. Udenbysboende kunde faa Lov at deltage i Græsningen, men maatte betale noget mere, 2 Mark for en Ko i Stedet for $1^1/_2$. Af saadanne udenbys Deltagere fandtes Admiral Niels Juel med 8 Køer fra Kalthuset og Prioren i Vartov eller Forpagter Niels Jensen paa Gammel Vartov med indtil 31 Køer. En ekstra Indtægt fik Kæmnerkassen, naar der ved »Op-Egning« blev antruffet Kreaturer, som var indsat paa Fælleden uden Forlov. De blev indtaget i Folden og maatte udløses med en Bøde. Denne Opegning besørgedes af Sandagerlauget, som derfor aarlig fik en Tønde Øl til Foræring. — I hele to Aar, 1674—75, var Østerport spærret paa Grund af Arbejdet paa Befæstningen, og i disse Somre maatte Hyrden uden for Østerport drive sine Kreaturer ud og ind gennem Nørreport. Østerport havde staaet og »sanket Rust« saa længe, at da den endelig i 1676 skulde aabnes igen, maatte der bruges for 2 Dlr. 1 Mark Olie til at indsmøre dens Laase, Hængsler og Jerngerat med.

Indtægten af Græspengene beløb sig i Reglen til noget over 200 Daler aarlig. Kun i 1675 sank Beløbet ned til 166 Daler. Kæmneren forklarer dette ved, at i dette Aar havde Stadens 10 Rytterheste foruden mangfoldige Slagtestude, Faar og Lam græsset gratis paa Fælleden; desuden nævner han, at den Del af Valby Mark, som grænsede op til Stadens Fang, i dette Aar var udlagt til Fælled, og han vil vel ved denne Bemærkning antyde, at Københavns Vesterfælled i denne Sommer tillige har maattet føde de Valby Kreaturer.

Den skaanske Krig forstyrrede Fælledens idylliske Liv. Skønt Indtægten af Græspengene i 1676 atter er oppe paa over to Hundrede Daler, kan Kæmneren ikke tilbageholde denne Klage: »Herforuden haver hine mangfoldige militariske Heste, som en Tid lang vaccerede frem og tilbage imellem Staden og Lejren, i denne Sommer været Stadens Fælled med Bed og Kørsel til overmaade Besvæ-

ring og Afbræk, foruden den største Del af Livgardens Heste, item hine mange Slagtestude, Faar og Lam, som og Vognmænds, Sandageres, Mølleres, Blegmænds og Urtegaardsmænds Heste, hvoraf Staden ingen Betaling nyder.«

I 1677 var Beløbet oppe paa 232 Daler, den højeste Sum, som blev naaet, og Kæmneren klager ikke. Men i 1678, da Indtægten atter gik ned, dog kun til 204 Daler, føler han igen Trang til en lang Retfærdiggørelse: »Aarsagen, hvorfor Græsgangspengene ej i dette Aar beløber sig højere, er denne, at hverken Borgerskabet eller de udenbysboende haver kunnet haft Heste paa Græs formedelst Livgardens Tilladelse af forrige General Arenstorff, at de maatte lade deres Heste gaa paa Stadens Fælled og Vang uden Betaling, hvilken derfor blev mager og bar for Borgerskabets Kvæg.

Desforuden misbruger Slagterne deres Frihed og lader ej alene deres egne Stude, men endog andres under deres Hjord i Hundrede-Tal drive Nat og Dag. Tilmed haver Kongens Køkkenskriver samt mange fra Skaane fattige fordrevne Folk sig i Græsgangen for deres Fæ og Kvæg i dette Aar gjort delagtig, som i alle Maader formedelst Medynk ikke haver været at hindre. Og vil jeg intet tale om de mange Stude, som mange af Københavns Borgere i particulier, saavelsom Prangere i Almindelighed, i dette Aar haver fra Skaane hidført og snegen sig til, somme længe, somme kort, at lade gaa paa Stadens Grund uden ringeste Betaling.«

Til Stadens udenbys Ejendomme regnes endnu for Nøjagtigheds Skyld tre B u n d g a r n s s t e d e r, om hvilke Kæmneren dog regelmæssig oplyser, at ingen Indtægt eller Nydsmaal deraf i hans Tid er falden; »thi de have været og endnu er øde og ubrugelige. Ellers befindes, at Staden deraf tilforn haver haft aarlig sommetider 10

og sommetider 8 Sldlr. Staderne er beliggende, de tvende uden for Gammel- og det tredie uden for Ny-Vartov.«

Langt borte fra Byen laa den værdifulde Ejendom Bistrupgaard eller Roskilde Len. Hovedgaarden, som kaldes Roskilde Ladegaard, var bortforpagtet til Borgmester Jørgen Jensen af Roskilde for 1206 Sldlr. aarlig, og Indtægten af Bøndergodset var over 3000 Daler. Disse store Beløb skulde deles ligeligt mellem Magistraten og Byen. Men Bøndernes Landgilde kom temmelig uregelmæssigt ind, og Borgmesteren i Roskilde var stadig i Restance med sin Forpagtningsafgift. Efter en Obligation fra 1672 skyldte han 1156 Sldlr., og da han ingen Renter betalte heraf, var Gælden i 1678 bleven forøget med 450 Dlr. Endda var her kun beregnet enkelt Rente; men efter en Højesteretsdom i 1678 skulde der fremtidig tillige betales Rentes Rente.

Som Ejer af Bistrup Godses store Hartkorn var Hovedstaden forpligtet til at stille ti Ryttere til Rostjeneste. Nogle smaa Jordegodsejere i Nabolaget var dog lagt i Læg sammen med Roskilde Len og betalte en forholdsmæssig Part af Udgifterne derved. Rostjenesteydelsen traadte i Virksomhed d. 27. November 1674, da Krigen med Sverrig stod for Døren. De 10 Ryttere blev hvervede og modtog deres Heste; de forsynedes med nye Kjortler, Hatte og Baand, Støvler og Sporer og med 10 nye Karabiner. De gamle Pistoler, Sadler, Hylstre, Tømmer og Stiglædere, som laa paa Raadhuset, blev ledt frem, flikket og taget i Brug. Hele Udrustningen med Hververpenge og Besoldning kostede i dette Aar 1031 Dlr. — Udgifterne til Rytternes Underhold i de to følgende Aar var 7—800 Dlr. om Aaret. Men i 1677, da Byen efter Regning fra Krigskommissariatet maatte betale, hvad deres Underhold i Skaane havde kostet, løb de kontante Udgifter op til 1770 Dlr., foruden at Byen selv havde forplejet de 6 af Rytterne, som slap levende hjem fra Felttoget i Skaane.

4. Brolægnings- og Vejvæsen.

Til Brolægning i Byens Gader mærkes ikke meget. Det var Reglen, at hver Husejer selv skulde sørge for sin Bro; men hverken de private eller Byen har gjort meget ved det. Det Sted, hvor der i disse Aar blev arbejdet mest, var i det nyanlagte Kvarter ved Frederiksholms Kanal, og den stærkere Virksomhed her skyldtes udelukkende, at Kongen personlig interesserede sig for dette Strøg.

I 1674 blev Broen over Kanalen mellem Slotsholmen og Kallebo først repareret d. 27. Juni »efter Majestætens Ordre« og derpaa atter d. 15. Oktober »efter sær kongelig Befaling ved en Lakaj til Magistraten paa Raadstuen og fra dennem ved Præsidentens egen Tjener med mundtlig Ordre til mig«, siger Kæmneren. Den første Reparation kostede 7 Sldlr., den anden 2 Sldlr. 2 Mark 14 Sk. Det kan efter Beløbenes Størrelse ikke undre, at man Aaret efter var lige vidt, og i Maj 1675 blev da Broen for tredie Gang istandsat »efter H. Kgl. Majts. Befaling, eftersom den laa ganske forfalden, at ingen kunde færdes derover«. Denne Gang maatte Kæmnerkassen ud med 20 Sldlr., og saa synes det at have hjulpet. — I 1676 blev der brolagt ved Slagbommen for Enden af Stormgade, »som Hs. Kgl. Majt. selv ved hans Livknægt lod bekoste«; og i 1678 brolagdes den gamle Vandkunst og en Del af Raadhusstræde og af Frederiksholms Kanal. Stenene hertil fik man bl. a. fra de gamle Reduter uden for Østerport, hvor to Soldater havde samlet og opgravet 16 Læs. Inden Vandkunsten kunde brolægges, maatte dog først bortkøres en Mødding paa 214 Læs, som i nogle Aar var bleven samlet der.

Af andre Brolægningsarbejder kan nævnes, at Graabrødretorv i 1676 blev omlagt og forhøjet, at det kunde have sit Vandfald fra Hr. Obersekretærens nye Bygning.

Og samme Aar blev 3 Favne Bro omlagt ud for Sr. Thomas Holcks Gaard i Kongensgade, »hvor Ladningen med et Kartov var gangen i Stykker«. — I 1677 blev Brolægningen paa Gammeltorv uden for Troldkonehullet forhøjet, for at Vandet kunde faa Fald derfra. Og i 1678 blev en Grøft kastet langs Volden inden for Vesterport, for at Vandet kunde faa Fald fra Corps de Garden og Stedet, hvor baade Folk skulde vandre ind og ud af Porten, og Borgerskabet løse hinanden af, eftersom Heideman det ikke efter ofte Begæring ved Broens Forhøjelse vilde forekomme. De 4 Karle fik 24 Sk. hver om Dagen, eftersom de maatte gaa i Dynd til midt paa Benene hen i Oktober Maaned.

Materialgaarden blev brolagt i 1774. Kæmnerregnskabet giver aabenhjertig Besked om den ejendommelige Maade, hvorpaa Stenene til denne Brolægning blev skaffet:

»Givet Kommandantens Tjener for en Seddel fra Kommandanten paa 5 Læs Sten at sænke i Graven og gennem Porten at indføre; thi flere sagde han ej formedelst Spølingen paa Gravbredden, som med Sten skulde beklædes, at kunne mistes, Drikkepenge 2 Mark.

Formedelst forskrevne 5 Læs forslog intet eller lidet til saa megen Bro, hvor ingen Sten tilforn var, forsøgte jeg ved en Foræring at faa de øvrige, derfor givet Konduktøren 4 Dlr.

Fra d. 21. Okt. til d. 13. Nov. haver Søren Hjulmand og Niels Thommesen Vognmand indkørt fra Fortifikationen ved Østerport til Materialgaarden Sten 50 Læs, givet dem for Læsset 1 Mark, er 12 Dlr. 2 Mark.

Givet tvende Plitzkarle, som tilbragte 6 Dage over samme Sten at samle og af Graven opføre, hver om Dagen 20 Sk., er 3 Dlr. 3 Mark.

Foruden forskrevne 50 Læs bekom jeg 90 Læs af Konduktøren Tyge, som han mig forundte og selv forskaffede op af Graven, for Læsset 6 Sk. er 8 Dlr. 2 Mark.

Betalt forskrevne Vognmænd for samme 90 Læs Sten at indage, for Læsset efter Hr. Præsidentens egen Sigelse 1 Mark, er 22 Dlr. 2 Mark.

Foræret Vagten i Nørreport formedelst de saa igennem Fingre og lod passere saa mange flere Læs end Kommandantens Seddel omformeldte, 1 Dlr. 2 Mark.

Givet Adjudanten, for han tilvejebragte Bevilling fra Kommandanten, at man maatte tage i Ny Nørrevold, hvis Sand man til denne Bros Fornødenhed behøvede, 2 Dlr.

Givet Søren Hjulmand og Niels Thommesen Vognmand for 119 Læs Brosand fra fornævnte Ny Nørrevold til Materialgaarden at indkøre, for Læsset 8 Sk., er 14 Dlr. 3 Mark 8 Sk.

Det var saaledes i Reglen Fæstningsværkerne, der maatte holde for, naar Byen søgte Sten til Brolægning, og lige saa regelmæssigt blev Kommandantens Tilladelse misbrugt. Da der i 1674 skulde brolægges omkring det nybyggede Skur ved Raadhuset, gav han Tilladelse til at tage 6 Læs Sten paa Fæstningens Terræn. Det kostede 20 Skilling pr. Læs at age dem ind, en usædvanlig høj Betaling. Men, siger Kæmneren, man tog Læssene det største, muligt var.

Uden for Byen blev der arbejdet mere paa Vejenes Brolægning og Forbedring, og særlig stræbte man i disse Aar ihærdigt efter at faa Vesterbrogade sat i farbar Stand. I 1673 blev det nærmeste Stykke, fra Vesterports Bom til Acciseboden, forsynet med helt ny Brolægning. Sten, Grus og Sand til dette Arbejde blev taget i de gamle Byggestavne (det er Tomterne af de Huse, der blev afbrændte før Belejringen), og ligeledes blev »den sønden for, dybt i Jorden liggende, gamle fordærvede Brolægning« opbrudt og benyttet. I 1675 overkom man Strækningen fra Acciseboden til den gamle Grav ved Gabriel Baumans (ɔ: fra Hjørnet af Gl. Kongevej til Victoriagade), og en ny Bro blev gjort over den gamle Grav. Saa længe denne Bro stod under Bygning, var Færdselen ad Vesterbrogade spærret. De kørende henvistes til at tage Vejen gennem Amager (ɔ: Frederiksberg), og i den Anledning maatte Byen i 3 Dage holde en Karl ved Langvaddam til at advare de rejsende, ligesom der maatte sørges for

en sikker Overkørsel for dem over Aaen ved Ladegaarden.

Vedligeholdelsen af det yderste Vejstykke, »den lange Stenbro« fra Gabriels til Valby Bakke, havde Kommunen givet i Entreprise til en Vognmand Mads Christensen for 20 Sldlr. aarlig. Da Hans Stampe blev Kæmner i 1673, havde Mads allerede i flere Aar hævet de 20 Sldlr. uden at gøre noget ved Vejen, og dette kunde den nye energiske Kæmner ikke finde sig i. Han nægtede kort og godt at udbetale ham flere Penge, eftersom »Broens store Brøstfældighed i sig selv udviser, at han derpaa intet eller saare lidet flier og forbedrer, at den jo Dag for Dag mere og mere forværres, saa den inden kort Tid ikke under Hundrede Daler skal staa til at reparere«. Men den altid langmodige Magistrat misbilligede denne energiske Optræden og lod i 1674 Mads Christensen udbetale sit fulde Tilgodehavende for de to Aar »i Haab om Forbedring«. Men dette Haab gik ikke i Opfyldelse, og i 1675 maatte Byen selv tage fat paa at sætte Vejstykket i Stand. Med en Bekostning af 83 Sldlr. naaede man i dette Aar fra Gabriel Baumans til Peder Hansen Korsørs Plads (ved Oehlenschlägersgade) og fik der sat en Stendæmning mellem ham og Ertman Møller. Næste Aar tog man endelig det sidste Stykke ud til Gjøderts Hus ved Valby Bakke. Det kostede 67 Sldlr., og Kæmneren fik saaledes til fulde Ret i sin Forudsigelse af, at det Stykke Arbejde vilde komme til at koste Byen over 100 Daler.

Foruden dette store Arbejde blev der i disse Aar brolagt uden for Nørreport fra Ravnsborg til Barkmøllen; og Lerbroen ude paa Fælleden (ved Lersøen ?) blev istandsat. Ligeledes blev der lagt ny Brolægning ved Bulbroen over Gaasebæk (ved Gaaseparken ?), »hvor der var en slem Pyt, og Jorden af overflødig Vand om Vinteren bortskaaret, at den vejfarende hverken kunde komme frem eller tilbage«.

Ellers bødede man paa Brolægningens og Vandafledningens Mangler ved om Vinteren at henlægge Fjælebroer paa de værste Steder for Færdselen, særlig der, hvor en Rendesten gik tværs over Gaden, som mellem Læderstræde og Kompagnistræde. Den største Vanskelighed ved disse Broer var den, at de stadig blev stjaalne — Tømmer var en af den Tids Tyve meget eftertragtet Vare. I 1673 udlagdes d. 13. November 12 Broer paa 12 forskellige Steder. Natten mellem d. 17. og 18. November blev de 6 af dem stjaalne. I 1674 maatte man paa Grund af den usædvanlig haarde Vinter udlægge hele 26 Fjælebroer; men i 1675 kunde man »formedelst Vinters blide og lempelig Vejrligs Skyld« nøjes med 8 Broer, og de laa kun en kort Tid.

At det stod smaat til med Renligheden i Byens Gader og Gaarde, er bekendt, og store Møddinger fandtes rundt om, saaledes de foran omtalte i Materialgaarden og ved Vandkunsten. Til at paase Gadernes Renholdelse var ansat særlige Gadefogder; men i 1674 klagede Revisorerne over dem og forlangte, at de skulde have bedre Opsigt, end hidtildags sket var. Men Kæmneren svarede herpaa kun med disse dunkle Ord: »Ligesom Gadefogderne har hver sit Kvarter at beobagte, saa har og hvert Kvarters Indvaaner i Nød og Trang sin Patron af Magistraten at tilfly.«

Af Regnskaberne ses, at der en Gang imellem blev gjort rent om den store Fontæne foran Raadhuset; det skete saaledes til Pinsehøjtid 1676 og til Paasken 1677 og kostede hver Gang 1 Mark 8 Sk. Magistraten søgte dog at holde Usømmelighederne inden for visse Grænser og lod saaledes i 1673 opsætte en »Gavestok« ved Ny Nørrevold til Afsky for dem, som dèr deres Urenlighed plejer at henlægge. Samtidig blev et andet Halsjern opslaaet ved Hjørnet af Esaias Apotekers Have uden for gamle Østerport; men om det var i samme Anledning, siges ikke.

5. Vandforsyningen.

Med Brolægningen fik det gaa, som det kunde. Men den vigtige Vandforsyning gjaldt det om at have i Orden, og Magistraten kæmpede ufortrødent for at faa den til at virke tilfredsstillende.

Hovedaaren for det ferske Vand var Ladegaardsaaen, der førte Vand fra Damhussøen (Langvaddam) til Peblingesøen, hvorfra det gennem flere Systemer af Trærender fordeltes som Pumpevand rundt i Byen. En mindre Del, det saakaldte Springvand, kom fra Emdrup Sø. Af Vandrenderne tilhørte nogle Byen, andre forskellige private Vandkompagnier. Medens hvert Kompagni maatte sørge for Vedligeholdelsen af sine egne indenbys Render, paahvilede Vedligeholdelsen af Udenværkerne dem alle i Fællesskab. Men det var Magistraten, som maatte sørge for, at de var i Orden, og som saa fordelte Udgifterne derved paa de forskellige Participanter. Først i 1679 indrettedes en særlig Vanddirektion.

Slusen ved Vanløse, gennem hvilken Vandet fra Langvaddam ledtes ind i Ladegaardsaaen, tilhørte dog ikke Byen, men Universitetet eller de Højlærde, som det dengang hed, og denne Omstændighed var ikke gunstig for Vandvæsenet. De Højlærde gjorde nemlig ikke noget ved Slusen, og i Vinteren 1673 var den da saa utæt i Bunden, at Vandet frit kunde strømme ud i Aaen, og hen paa Efteraaret laa den slet øde og aaben. Følgen blev en »Mangfoldighed« af Vand, som »i farlig Mængde nedfaldt gennem den øde Vanløse Sluse og nær havde borttaget den store Dæmning«. I Peblingesøen stod Vandet og spillede paa Bredden, og Bolværket blev af Vandets idelige Force saare ilde spoleret og i onde Maader tilredt, saa dets Reparation medtog 36 Sldlr. Og ved Gabriels Hus uden for Vesterport — der, hvor den senere saakaldede Rosenaa løb under Vesterbrogade — brød

Vandet Hul paa Landevejen. Fire Karle maatte i 3 Dage arbejde med Hjulbøre for at køre Jord og Grus i Hullet, »som ganske dybt var udbrudt«; og saa maatte endda Arbejdet kort efter gøres om igen, da Vandet paa ny brød igennem. For at skaffe det Luft maatte man paa tre Steder gennembryde Vejen ved Kalvehaven hinsides Ladegaarden, og disse Render tilkastedes først næste Foraar.

Ogsaa Emdrup Sø havde i 1673 gjort Huller paa Kongevejen og Dæmningen; men der blev da sluttet en Kontrakt med Hans Jensen i Fuglefængerhuset om Dæmningens fremtidige Vedligeholdelse, og han synes i de følgende Aar at have passet denne Opgave godt. Han fik herfor 20 Sldlr. aarlig, af hvilke Stadens Anpart var 5 Sldlr.

Endelig var der i 1673 en hel Del Reparationer paa de Sluser og Broer, som hørte under Vandvæsenet. Kalthusslusen blev forsynet med to nye Skruer, da det havde vist sig, at de forrige kunde omdrejes med en Knibtang. Broen over Overfaldet ved Ladegaarden var saa brøstfældig, at ingen kunde komme derover med Heste eller Vogne, og der blev derfor anvendt 1 Rdlr. 2 Sk. paa dens Istandsættelse, — med det Resultat, at det maatte gøres om igen næste Aar. Gaasebæksbroen og Fjællebroen ved Retterstedet uden for Vesterport blev helt omgjorte af ny, og den liden Bro paa Fælleden uden for Nørreport blev fliet. Endelig maatte man, efter Hr. Rigens Marskalks idelige Anmodning, reparere Broen over Langvaddams Overfald, som var slet forslidt og brøstfældig. Rigens Marskalk, Kristoffer v. Körbitz, var Amtmand over Københavns Amt og som saadan interesseret i, at Roskilde Landevej var passabel.

Alt dette blev foretaget i 1673. I 1674 blev der lagt en ny Rude for Indløbet til Pumpevandsrenderne i Peblingesøen. Ruden blev lavet af Tømmer og fyldt med 10

Læs Flintesten. — Kalthusslusen fik en grundig Reparation, til hvilken der alene af Blaaler medgik 190 Læs, som blev hentet i Brønshøj.

I Foraaret 1675 blev der atter stukket Hul paa Kongevejen ved Kalvehaven, og Hullerne lukkedes først, da Rigens Marskalk forlangte det, for at Bønderne kunde komme over med Hovhø fra Islemark. Samme Aar blev Stendæmningen paa den nordre Side af Peblingesøen, som af Kvæg og Færdsel Tid efter anden var nedtraadt og bortkørt, igen oprettet og stensat.

Imidlertid maa de Højlærdes Sluse være bleven istandsat; men saa skete det hverken værre eller bedre, end at Præsten i Brønshøj, Hr. Claus Nielsen, og en anden Mand ved Navn Morten Laursen bemægtigede sig Laas og Lukke til Slusen; og sidst i Februar 1677, under stort Vandfald og stærk Tø, blev Slusen pludselig aabnet, og store Vandmasser styrtede ind gennem Ladegaardsaaen. Atter blev Kongevejen uden for Vesterport delvis bortskyllet og ruineret af den stærke Vandstrøm, og Kæmneren maatte i Hast lade Vejen gennemstikke paa 3 Steder for at skaffe Vandet Luft. — Efter denne Kalamitet blev Skruerne for de Højlærdes Sluse efter Magistratens Ordre forandret, saa Præsten ikke skulde være i Stand til at gentage Eksperimentet. Og den Skade, som Vandet havde anrettet paa Kongevejen, blev igen udbedret med Møg og Jord. Men det er næppe bleven gjort godt; thi sidst paa Aaret maatte det gøres om igen efter kongelig Ordre, »der Hans Kgl. Majt. en Gang i egen Person havde vaaret derfor og kunde ikke komme over«. — Der vedblev hele denne Sommer igennem at være for meget Vand i Sct. Jørgens Sø, hvorfor man maatte aabne »det gamle Tranchement« (Kristian IV.s Fæstningsgrav) sønden for Ladegaarden, at Vandet derigennem kunde faa Aflad. medens et andet Hul, hvor Vandet selv havde søgt Ud-

flugt, for dets Ubekvemmeligheds Skyld blev igen tilstoppet.

I Reglen havde man saaledes for meget Vand at slaas med; en Gang imellem var der dog ogsaa for lidt. I 1678 maatte man betale Bendt Knudsen Vandmester et større Beløb, »formedelst han den store Klage og Mangel for Vand straks skulde remedere og afhjælpe«.

Inde i Byen havde man mest Besvær med de tyvagtige Mennesker, som om Natten bortstjal alt, hvad der kunde løsnes fra de offentlige Pumper og Brønde. Det er hvert Aar en lang og sørgelig Liste. Den begynder i 1673 med, at den store Post paa Gammeltorv blev spoleret om Natten af Tyve, der bortstjal Lemmen og Træværket paa den østre Side. Det var d. 10. Marts; men allerede d. 15. Marts bekostes igen »en ny Lem over Posten paa Gammeltorv, hvor den nylig gjorte om Natten var bortstjaalet«. Senere stjæles den ene Hane paa Posten og derefter atter igen Fordækket. Denne Post har været særlig efterstræbt; men ogsaa de andre gik det ud over. Træværket bliver stjaalet fra Brøndene i Brolæggerstræde, paa Rosengaarden, ved Præsidentens Post i Skindergade, ved Apoteket paa Købmagergade o. s. v., og den store Kobberhane stjæles fra Posten ved Vragerbroen. Taalmodig lader Byen igen istandsætte, hvad slette Mennesker bestandig ødelægger.

Naar nye Pumpevandsledninger blev indlagte fra Stadens Hovedrender, bekostede den købende selv Ledningen og betalte desuden en Sum en Gang for alle for Vandet. Denne Købesum kunde være forskellig. Møntmester Gotfried Krøyer betalte 39 Sldlr. for en Portion Vand til sin nye Gaard paa Vandkunsten, Sr. Hans Nansen $37^1/_2$ Sldlr. for Vand til sin Gaard paa Slotsholmen. Men Major Robert, der fik Vand indlagt i sin Gaard i Kalleboderne, betalte kun 18 Sldlr., »formedelst det faldt temmelig langt og saa meget des kostbarere«. Den sæd-

vanlige Pris var ellers 25 Rdlr. for en Portion Pumpevand.

Springvandet var langt dyrere og benyttedes sjældent. I de 6 Aar, her er Tale om, blev der kun lagt to nye Springvandsledninger ind: Klavs Byssing betalte 150 Rdlr. for en Opstander i sine nybyggede Vaaninger ved Kongens Have, og Ridefoged Laurids Eskildsen 150 Sldlr. for en Portion Springvand i sin Gaard paa Nørregade.

6. Kommunens Embeds- og Bestillingsmænd.

Magistratens Medlemmer lønnedes ikke af Kæmnerkassen, og de træffes derfor ikke i Kæmnerens Lønningslister. Men rundt om i Regnskaberne findes der dog Oplysninger og Bemærkninger, som viser, at Magistraten har haft endog ret gode Indtægter.

Dens vigtigste Indtægtspost var vistnok dens Andel i Byens Accise og Konsumtion. Af Accisekontorets samlede Indkomst fik Magistraten Halvdelen; og det drejede sig her om store Beløb, da Accisen indbragte 5—6000 Sldlr. aarlig. Endda fik Magistraten altid sin Halvdel ubeskaaret, medens Byen og Havnen, som delte den anden Halvdel, først maatte afholde alle de fælles Udgifter ved Accisens Oppebørsel, i Reglen 6—700 Sldlr.

Ligeledes deltes Stadens Anpart af Konsumtionen mellem Magistraten og Kæmnerkassen. Denne Anpart var bleven ansat til et bestemt Beløb, 1500 Rdlr. aarlig, der efter Kristianshavns Indlemmelse i 1674 skulde forhøjes til 1800 Rdlr., altsaa 900 Rdlr. til hver. Loven var dog her som sædvanlig ærlig. Ingen af Parterne fik deres fulde Beløb, og Kæmneren, som ikke stolede paa, at Pengene nogen Sinde kom, maa i disse Aar opstille et hypotetisk Regnskab. Det ser i 1678 saaledes ud: Hvis der skal regnes med 1800 Rdlr. til Deling, mangler Magistraten 1536 Rdlr. og Byen 1800 Rdlr. Skal der kun regnes

med de sædvanlige 1500, mangler der henholdsvis 936 og 1200 Rdlr.

En helt tvivlsom Indtægt var Accisen af det ostindiske Kompagnis Skibe. Der var sluttet den Kontrakt med Kompagniet, at der af alle hjemkommende Skibe, enten de var store eller smaa og uden videre Visitats af deres Ladning, skulde betales 100 Rdlr. Der kom stadig Skibe hjem, men der blev aldrig betalt noget, idet Direktørerne paastod, at denne Kontrakt var dem paatvunget. Det hedder derfor stadig i Regnskaberne: Venter paa Direktionens Opgørelse, eller: Pengene kommer, naar Direktørerne opfylder Kontrakten. Men det skete ikke i de 6 Aar, vi her beskæftiger os med.

Dernæst var Magistraten berettiget til Tiendepenge af Arvemidler, som udførtes af Landet. Denne Indtægt faldt jo ret uregelmæssigt, men kunde undertiden indbringe betydeligt. I 1676 gik en Arvepart paa 4957 Sldlr. til Malmø, og Tiendepengene blev altsaa 495 Sldlr. I 1677 fik Magistraten 240 Sldlr. i Tiendepenge efter Apoteker Johannes Kirchhofs Hustru, Ane Scharfenberg. I 1678 udførtes efter Enkedronningens Kok, afg. M. Jehan Franko, 2200 Rdlr. af Riget, og der tilfaldt saaledes Magistraten 220 Rdlr. o. s. v.

En anden betydelig Indtægt var Halvdelen af Roskilde Lens Afgifter. Magistraten fik ligeledes sin Part af Sagefald og Lejermaalsbøder, og Afgiften af Stadens Vinkælder nød den fuldtud. Endvidere havde Borgmestre og Raad deres egen Vang til Dyrkning ude i Bymarken. Adskillige andre Indtægter og Gebyrer gik helt uden om Kæmnerregnskaberne og skal derfor ikke omtales her [1]).

Overalt, hvor en Indtægt skal deles mellem Byen og Magistraten, bliver Delingen til Magistratens Fordel. Den faar saa vidt muligt sin Halvdel ubeskaaret, medens alle

[1]) Se O. Nielsen, Kbhvns. Hist. V. S. 401—4.

de fælles Udgifter trækkes fra Stadens Halvdel. Revisorerne klager bestandig derover, men uden Held. De gør saaledes i 1674 opmærksom paa, at da alle Indtægterne af Roskilde Len deles ligeligt, burde ogsaa Udgifterne ved den byrdefulde Rostjeneste af Lenet bæres i Fællesskab og ikke alene af Staden. Kæmneren svarer forsigtigt: »Udi denne Post behøves ikke min, men velædle Magistratens Resolution.« Magistraten tier stille. Næste Aar kommer Revisorerne igen med deres Anmærkning og gør nu yderligere opmærksom paa, at de andre Lodsejere, som hører til Roskilde Len, er kommen Staden til Hjælp med deres Part af Udgifterne, 71 Sldlr. Magistraten maa da omsider udtale sig, men dens Resolution lyder kort og godt: Det forbliver herved! Og herved forblev det. —

Det under Magistraten ansatte Personale lønnedes derimod direkte af Kæmnerkassen. Det bestod ifølge Regnskaberne af efternævnte Personer:

1. To Raadstueskrivere, Arendt Berntsen og Morten Heider, hvilke tilsammen oppebar 600 Sldlr. — Revisorerne gjorde hvert Aar Udsættelse over, at Arendt Berntsen kvitterede for hele Beløbet, og at man aldrig saa nogen Kvittering fra Morten Heider. Men Kæmneren svarede lige saa regelmæssigt, at saaledes havde det ogsaa været de foregaaende Aar, og Magistraten resolverede, at det forblev derved. De 32 Mænd fik saaledes aldrig at vide, hvor stor en Del af Beløbet der tilfaldt Morten Heider.
2. Stadsfysikus, Dr. Kaspar Kölichen, hvis Løn var 150 Sldlr. [1])
3. Byskriveren Mikkel Clausen 80 Sldlr.
4. De 32 Mænds Skriver, Peder Villadsen, 100 Sldlr.

[1]) Se om ham Bd. I, S. 192 f. Naar hans Løn dèr opgives dels som 150 Sld. dels som 100 Rdl., kan det erindres, at disse to Angivelser betegner samme Beløb.

5. Underfoged Peder Jørgensen 50 Sldlr. og hans Tjenere tilsammen 50 Sldlr.
6. Underfogden i Ny København, Knud Olufsen, 10 Sldlr.
7. Vandmester Bendt Knudsen 100 Sldlr.
8. Christen Pligtsfoged 25 Sldlr. Desuden til et Par Støvler 4 Sldlr. og for Opsynet med Stadens Arbejdsfolk og Materialier 15 Sk. daglig i 296 Dage, hvilket giver 69 Sldlr. $1^1/_2$ Mark. Hans fulde Løn var saaledes 98 Sldlr. $1^1/_2$ Mark. — Revisorerne fandt det urimeligt, at han baade havde fast Løn og Dagløn, da ogsaa den faste Løn ydedes ham for Tilsyn med Stadens Arbejdsfolk. Men Magistraten resolverede, som den plejede at gøre: Forbliver herved som tilforn.
9. Magistratsbud Peder Mogensen 117 Sldlr. Hans Arbejde bestod i at tilsige de 32 Mænd til Møde, at »opvarte« i Overformynderiet og at opkræve den indenbys Jordskyld, den Femtepart Husleje og andre Afgifter.
10. Anders Olufsen for at passe Raadhusværket 14 Sldlr. 2 Mark. Han afløstes fra Paaske 1676 af Mathias Urmager, der fik 50 Sldlr. aarlig for Tilsyn med begge Værkerne ved Raadhuset.
11. Rotgieter Johan Grau for Tilsyn med Stadens Sprøjter 12 Sldlr.
12. Markmanden uden for Nørreport 13 Sldlr.
13. Tilsynsmanden ved Raadmandsvangen 9 Sldlr.
14. Tilsynsmanden ved Langvaddam 10 Sldlr.
15. Jørgen Christensen i Søborghus for Tilsyn med Slusen ved Utterslev Sø $2/^1_2$ Sldlr.
16. Skarpretteren Mester Johan Saltwedel 50 Sldlr. Aaret efter forhøjes hans Løn til 100 Sldlr., og Kæmneren oplyser, at Grunden hertil er den, at Kongen har hørt

op med at betale den Del af Lønnen, som han i forrige Tider plejede at udrede.

17. Tvende Prammænd, som renser Prammene og Kisterne ved Stranden, $1^1/_2$ Sldlr.
18. Slutteren 31 Sldlr.
19. Vangemanden ved Borgmester og Raads Vang 7 Sldlr.
20. Kæmneren 120 Sldlr., af hvilke de 50 var Vederlag for Teglgaardsvangen, som tilforn var Kæmneren forundt, førend den til salig Hr. Stadtholder Gabel blev afhændet. Desuden har han til Kontorudgifter 12 Sldlr. og til Budløn 30. — I 1676 slutter Kæmneren sit Regnskab med at anmode om mere Løn for sig selv. »Jeg formoder ydmygeligst,« skriver han, »at velædle Magistraten ikke begærer, at jeg, som saa smaalig og møjsommelig skal samle og til alle Stadens høje og nedrige Betjente igen uddele til hver sin rundelig tillagte Løn, saavel som for Stadens inden- og udenbys Tarv at bevogte baade maa holde Hest og Tjener, saadan stor Besværing, Fare, Omkostning og egennyttig Tidsspilde skulde have forgæves. Helst eftersom jeg nyder ingen Frihed, men lige med de rigeste Borgere store Udgifter, og maa dog kedsommeligen anvende min meste Tid i Stadens Forretninger.« De 32 Mænds Revisorer anbefalede hans Andragende, men Magistraten tav. Endnu i 1677 »henlever« Kæmneren i den ydmyge Tilforsigt, at hans Løn af den velædle Magistrat maa blive forbedret; men da det stadig ikke hjælper, ansøger han i 1678 om at blive fritaget for Embedet. Dette Ønske blev opfyldt, og Søren Rasmussen Hjortshøj, der senere var Formand for de 32 Mænd, blev beskikket til hans Efterfølger.
21. Seks Raadstuetjenere, fordelte med 2 hos Præsidenten, 2 hos Borgmester Titus Bülche, 1 hos Borgmester Fogh og 1 hos Borgmester Seckman. De fik hver

46 Sldlr. i Løn, desuden tilsammen 7 Sldlr. maanedlig i Kostpenge. Da Kæmnerens Lønningsaar altid regnes til 13 Maaneder, bliver Kostpengene 91 Daler om Aaret [1]). Endvidere havde de som før nævnt fri Bolig i Stadens Vaaninger i Svendegade, og hvert Aar fik de en ny Klædning. Dette foregik paa den gammeldags Maade, at Magistraten selv købte Tøjet med tilhørende Underfoer og Silke hos Klædekræmmer Hans Trøner, og Knapperne (58 Dusin Kamelhaarsknapper) hos Knapmager Jørgen Andersen. Skind til Lommer og Fikker blev købt ekstra hos en Feldbereder, først i 1678 bliver Lommerne af Bommesi, hvoraf der indkøbtes 8 Alen. Der blev betalt 2 Dlr. for at faa Tøjet krympet, og Skrædderen fik 24 Dlr. for at sy det. Hatte og Knæbaand købtes særskilt hos Hutstaffereren. Præsidenten, som havde Ret til 2 Tjenere, havde i nogle Aar kun en. Men det var ikke hans Mening, at Kommunen skulde tjene noget derved; thi Præsidenten lod sig selv hvert Aar Klædningens Værdi udbetale med 25 à 28 Dlr.

Sammen med Raadstuetjenerne opføres en Fyrbøder ved Raadstuen, hvis Løn var 50 Dlr. aarlig. Der indkøbtes hvert Aar til Raadstuen 10 Favne Ved, altid af jydske Skippere, der kom enten fra Æbeltoft eller fra Fjellerup ved Grenaa. De 10 Favne slog til hvert Aar undtagen i 1674, da der formedelst Vinterens Haardhed maatte købes yderligere 2 Læs hen i Marts Maaned.

22. Ti Trommeslaaere, en i hvert Kvarter, fik hver 10 Sldlr. aarlig. Da Kristianshavn indlemmes i København, bliver der et Kvarter mere, og fra 1676 opføres

[1]) Ejendommeligt nok er der i vore Dage blevet fremsat Forslag om atter at inddele Aaret i 13 Maaneder i Stedet for 12 (se »Sund Sands« for 28. Juni 1914), hvilket for Forretningsfolk skulde have forskellige praktiske Fordele.

11 Trommeslaaere, som nu faar hver 11 Sldlr. i Løn. Aaret efter forhøjes denne Løn pludselig til 20 Sldlr.

23. Elleve Gadefogder, en i hvert Kvarter og to i det store Sct. Anne. Deres Virksomhed bestod i at have Tilsyn med Gadernes Renholdelse, og de lønnedes herfor med 30 Sldlr. om Aaret.

24. Tre Portnere og seks Mellemliggere. Hver af dem fik 6 Sldlr. maanedlig, Aaret regnet til 13 Maaneder. Portnerne havde desuden fri Bolig eller Huslejegodtgørelse.

25. Magistratens Nattevagter. Af dem havde Præsidenten to eller tre og Borgmestrene samt Byfogden hver en, der lønnedes med 13 Mark maanedlig i 13 Maaneder. I 1678 bemærkes, at Borgmester Bartholomæus Jensen har »selv annammet sin Vagts Løn«, 42 Dlr. 1 Mark. Han har vel sparet Vagten og selv tjent Pengene.

26. Taarnvægterne. Der var tvende Kurer i Vor Frue Taarn, og i 1674 tilkom to nye i Nikolaj Taarn. De lønnedes med 6 Dlr. maanedlig i 13 Maaneder.

27. Raadhusvagten. Egentlig skulde Borgerskabet selv besørge Vagttjenesten; men i de fredelige Aar var det blevet Skik, at man dertil lejede 13 Mænd, som lønnedes af de hos Borgerne opkrævede Vagtpenge. Disses Beløb var aarlig 6—700 Sldlr. Men fra 1. Jan. 1677, under Krigen med Sverig, indtraadte atter den oprindelige Ordning. Borgerskabet gik selv til Volds, og Vagtskat opkrævedes ikke mere. Af de 13 Vagter beholdt man dog fremdeles de fem, hvilke saa lønnedes af Stadens Midler.

Til disse forskellige Nattevagter leveredes fornødent Tran og Lys. I 1674 blev der sat et nyt Horn i Raadhusets Lygte. Man maa altsaa tænke sig Nattevagten paa Raadhuset udstyret med en gammeldags Hornlygte.

28. Sidst kommer Natmesteren, der oppebar en aarlig Løn af 31 Sldlr. for at renovere Slutteriet og bortføre de smaa Aadsler fra Byens Gader og Stræder. Derimod fik han særskilt Betaling for at renovere Raadhuskælderen og for at bortføre store Aadsler, særlig døde Heste, af hvilke der sædvanlig fandtes 6—7 paa Gaden hvert Aar. For at bortføre et Kvindfolk, som havde ombragt sig selv, fik Natmanden Jørgen Slegel i 1677 5 Rdlr., hvoraf Byen og Kongen hver betalte Halvdelen. Udenbys Ekspeditioner blev ogsaa ekstra betalt, saaledes da en af Natmandens Karle engang maatte helt ud til Kalthusslusen for at borttage en død Hund, som laa midt i Vandgangen.

Kommunens aarlige Udgift til alle disse Funktionærer var henved 5000 Slettedaler.

7. Træk af det daglige Liv.

Spredt omkring i Regnskaberne findes adskillige Bidrag til Oplysning om Tidens Begivenheder og om Befolkningens Sæder og Skikke.

Overfald og Slagsmaal synes ikke at have været hyppige, hvis man kan slutte noget af det ringe Beløb, der indgik i Kæmnerkassen for Saarbod og Blodvide. Bøderne udgjorde kun 10—20 Daler om Aaret, hvilket Beløb deltes med Halvdelen til Kongen, Halvdelen til Byen og Magistraten. Bøderne idømtes paa Bytinget; men nogen sikker Regel at gaa efter havde Byfogden ikke. Undertiden dømtes efter Jydske Lov fra 1241 [1]), undertiden efter Kristoffer af Bayerns Stadsret fra 1443 [2]), eller

[1]) 3. Bog Kap. 32: Om Bordag. For Stavshug og Stenshug og Benshug og Nævehug og Haargreb og Jordskub skal den give, der sigtet er, enten 6 Mark Bod eller Nævn i Køn.

[2]) Kap. 101 eller VI. Bog Kap. 12: Hvo som anden slaar et Slag med Stav, Træ eller Sten, med Kølle eller Ben, saa at han ej

efter »Recessen« uden nærmere Angivelse af Paragraf. Forseelserne betegnes med mange forskellige Navne: Hug og Slag, Vold og Overlast, Førmelse og Skade, Haardræt og Nævepust, Brun- og Blaaslag, Hulsaar og Blodvide, Stavshug og Knivskade, eller alle disse Ting tilsammen, som naar en Skrædder dømmes for »Saar, Sting og Skade samt blaa og brune Slag med Ørepust og Jordskud«, han har øvet og begaaet paa en Kvinde. Ikke sjældent har Overfaldet fundet Sted paa selve Bytinget i Raadmandens, Stadskæmnerens og Underfogdens Nærværelse. I disse Omgivelser havde saaledes en Maltgører tilføjet sin Medtjener Hulsaar i Hovedet med en Tængsel, og en anden Gang havde en Møller her slaaet Møllersvenden et Hul i Hovedet.

Nogen bestemt Takst for disse Forseelser havdes ikke. Det ser ud, som om Retten har været striksere og mere vilkaarlig i de to første Aar end senere. I 1673 er ingen Bøde ringere end 3 Rdlr.. At slaa en Kvinde et Par Hulsaar med et Krus kostede 4 Rdlr., og for at have beskadiget en Baadsmand i hans Ansigt med en Fakkel om Aftenen blev der endog betalt 10 Rdlr. En Brændevinsbrænder, som havde slaaet en Skoflikker 6 Hulsaar, maatte betale for hvert Saar 6 Rigsort (9 Mark), ialt 9 Rdlr. I 1674 gaar det endnu striksere til. For at slaa en Medborger et Slag over Næsen blev betalt 4 Rdlr. og for almindelig Vold og Overlast endogsaa 20 Rdlr. Men i 1675 — det Aar da Vinhandler Deichman bliver Byfoged — opdukker pludselig en ensartet, billig Takst for slige Forseelser. De vurderes næsten alle til 6 Rigsort eller $1^1/_2$ Rdlr. Det gælder for selve Fogedsvenden Niels Nielsen, der har trakteret en Kvinde med Haardræt og Nævepust. Kun en Skorstensfejer, der har pryglet Dorothe Oxevalds, ansættes til det dobbelte. Ogsaa i de følgende Aar sættes »Saar-

vorder saar eller lemmelæster, bøde hannem, som Skaden faar, 6 Mark og Kongen og Staden hver dere 3 Mark.

bod og Blodvide« regelmæssig til 6 Rigsort eller et Multiplum heraf.

Det er jo mest jævne Folk, som vi paa den Maade stifter Bekendtskab med, og kun et Par Gange træffes i disse Omgivelser Folk af de højere Klasser. Christen Zoega havde med en Kaarde beskadiget en Student, navnlig Hans Ørland, i Haanden og bøder herfor 12 Rigsort. Og Oberst Andreas Wilcken havde overfaldet Hans Garben med Stokkeslag og var derfor idømt sine Voldsbøder; men han betalte intet, idet han foregav at ville lade Dommen indstævne til Højesteret.

Adskillige Sager af den Slags blev afgjorte i Mindelighed med en Bøde, inden de kom for Bytinget. Dette var saaledes i 1673 Tilfældet med et Par Marskandisere, der havde købt Tyvekoster, samt med Christen Sanger paa Vesterbro, der paa sin Søns Vegne maatte betale 33 Rdlr. 2 Mark, fordi Sønnen havde overfaldet sine Forældre.

En ikke uvæsentlig Indtægt havde Kongen og Byen i de Tider af Bøderne for Lejermaal og Jomfrukrænkelse, som i Reglen kunde indbringe 4 à 600 Sldlr. aarlig, hvoraf Kongen fik den ene Halvdel, Byen og Magistraten den anden. Bøderne idømtes efter en fast Takst, som kun sjældent blev fraveget: 6 Rdlr. for Kvinden, 12 Rdlr. for Manden — saaledes var det fastsat i Kristian IV.s Reces af 1643. Kvindens Bøder var man sikker nok paa, hvis hun da havde noget at betale med; men med Mandens var det mere tvivlsomt, thi det var ikke ualmindeligt, at Barnefaderen var bortrømt og ikke til at finde. Naar Personerne blev trolovede med hinanden, var Bøden for dem begge tilsammen kun 9 Rigsort. Men hvis Barnefaderen var en gift Mand, blev Sagen alvorlig. I en saadan Situation maatte f. Eks. Hans von Mendtz udgive en Obligation paa 100 Rdlr.

De, som intet havde at betale med, blev indsatte i Børnehuset. Denne Skæbne overgik i 1673 een Mands- og

15 Kvindespersoner, — et talende Vidnesbyrd om, hvor ugunstigt Kvinden i de Tider var stillet. Der er Eksempler paa, at Manden har været til Stede og har betalt Bøden for sig selv, medens Kvinden, som ikke har kunnet betale, maa vandre i Børnehuset. Eller det hænder, naar Barnefaderen er en tilstrækkelig fin Mand, som f. Eks. Oberst Hagedorn, at han er rejst udenlands, medens Pigen, der føder hans Barn, ikke kan skaffe de 6 Rdlr. og derfor straffes paa Kroppen.

Saa vidt det kan ses af Kæmnerregnskaberne, har der i disse Aar kun fundet to Henrettelser Sted; og de Forbrydelser, som derved blev straffede, er muligvis endda begaaede før vor seksaarige Periode. I 1673 blev en Synderinde henrettet. Det hedder herom under 27. Januar: »Leveret Hans Jørgensen Vagtmester til Krudt, Kugler og Lunter til Vagten, som med Overgevær og Musketter blev beordret at begleide det Kvindfolk, som om anden Dagen næst efter blev rettet uden Vesterport, 2 Mark.« — I 1674 blev en Synder henrettet. Det har muligvis været Student Søren Mikkelsen Læg, der havde dræbt en Tjener hos Raadmand Hans Pedersen Bladt og derfor var dømt til at miste Hovedet. Dommen omtales allerede i 1673 i Anledning af, at Drabsmandens Midler var bleven beslaglagte, hvorefter Halvdelen af dem, 451 Sldlr., var indgaaet i Byens Kasse. Byens Andel af Omkostningerne ved de to Eksekutioner var for Kvindens Vedkommende 5 Sldlr., for Mandens over 26 Sldlr. Det ses ikke af Regnskabet, hvad der har været Aarsagen til denne store Forskel.

Et Drab i Nødværge forefaldt i 1677, da William Brockmand, Amtsskriver paa Riberhus, i Nødværge havde dræbt en Person ved Navn Mads Hiort. Han betalte herfor fuld Mandebod, 18 Kurantdaler, der deltes i tre lige Dele mellem Kongen, Byen og den dræbtes Arvinger.

En ny Galge blev opført 1676 mellem Kastellet og

Toldboden. Den kostede 43 Rdlr., hvoraf Byen betalte Halvdelen.

Til Ildebrande mærkes ikke meget i disse Aar. Der omtales i alt kun fire: i Peder Madsens Gang og ved Nybro i 1674, hos Guris (Gregorius) Fleischer i 1676 og ved Hans Nansens Gaard paa Slotsholmen i 1678. Men disse Ulykker kommer jo ogsaa kun i Kæmnerregnskabet, naar de har paadraget Byen Udgifter, enten til Anskaffelse af nye Læderspande i Stedet for dem, der blev borte under Branden, eller til Øl til Brandfolkene, efter at Ilden er »slugt«. — Brandvæsenet havde sin egen Kasse, i hvilken de Penge, der indsamledes i Brandtavlen, gik ind, og hvoraf der igen udbetaltes Løn til Brandvagterne i Taarnene og Penge til Anskaffelse af nyt Materiel, saaledes i 1675 300 Sldlr. til 4 nye smaa Sprøjter.

Krigen med Sverrig har bragt adskillig Uro ind i de daglige Forhold, — det mærkedes helt ind i Slutteriet, hvor der i 1675 blev indkøbt et ualmindelig stort Kvantum Halm, 7 Læs, »paa Grund af Rupturen med Sverig«. Samme Aar fik Karl Børresen udbetalt 1 Dlr. 2 Mark til Badskærløn for den Skade, han bekom, der de hvervede Baadsfolk. Saadanne Hvervninger gik jo sjældent helt fredeligt af, og det har maaske været i en lignende Anledning, at der var Tumulter igen i Byen i Bededagene (16.—18. Januar) 1677. I hvert Fald har Baadsmænd spillet en Hovedrolle i dem sammen med letfærdige Fruentimmer. Der findes herom to Notitser i Regnskabet. En Person ved Navn Lauritz Hansen Husum, som gjorde Kundskab paa en Del af de letfærdige Kvindfolk, som blev paagrebne, der den Tumult i Bededagene skete, fik til Belønning 2 Rdlr. Og Boe Andersen i en Kælder tvært over for Raadhuset, formedelst han spiste tvende Baadsmænd, som sade i Raadhuskælderen for det Oprør, som skete i Bededagene, fik 7 Mark 8 Sk. Det staar muligvis ogsaa

i Forbindelse hermed, at der samme Aar er betalt Mestermanden 6 Sldlr. for at kagstryge to Kvindfolk [1]).

I 1676, da Kongen kom tilbage til Hovedstaden efter Felttoget i Skaane, skriver Kæmneren i sit Regnskab: »4.—5. September var jeg efter Magistratens Ordre i Helsingør for at fornemme, om Borgerskabet ved Hs. Kgl. Majts. lykkelige Hjemkomst fra Skaane maatte præsentere sig i Gevær, eftersom de paa denne Tid ej anderledes kunde kontestere den store Glæde og Lykønskning, de bar over H. K. M.s lykkelige Vaaben.« Kæmneren skal have sine Udlæg paa denne Rejse godtgjort.

Ogsaa andre glædelige Begivenheder har sat deres Spor i Kæmnerregnskaberne. Saaledes fik Søren Sørensens Hustru d. 23. Marts 1674 udbetalt 12 Sk. til Lys, som blev forbrugt om Aftenen ved Tilsyn paa Raadhuset, da den hollandske Ambassadør lod brænde »Feyden Feuer«. Det var et Festfyrværkeri i Anledning af en Fredslutning mellem Holland og England.

Det hedder herom i Daniel Paulis Extraordinaire Relationer d. 25. Marts 1674: »Den hollandske Ambassadør Hr. Werkendam, som sig her lader finde, har til et Frydstegn over den ønskelige Fred, som er gjort mellem Engel- og Holland, ladet rød og hvid Vin springe paa Gammeltorv og derhos et artigt Fyrværk antænde.«

I Bordings Mercur for Marts 1674 berettes det samme paa Vers:

En bedre Glædskabsbrand paa Gammeltorvet brændte,
Som Hollands Afgesendt Hr. Verkendam optændte,
For den kjærkomne Fred og Pagt, som Engelsken
Med Holland haver giort og sluttet nyligen.
Med Frydeskud i Skud han lod sig lystig høre,
Var kvitfri med al stort et Giæstebud at giøre.
Lod og med Trommers og Trompeters Glæde-liud
Til Folket springe Vin og kaste Pending ud.

[1]) To Kongebreve om denne Tumult er trykt i Kbhvns. Dipl. VI, S. 688, men giver ingen nærmere Oplysning om Anledningen.

Med megen anden Lyst, han øve lod og drive
Langt ud paa Nattens Tid.....

8. Byens Finanser.

Byens samlede Indtægt og Udgift stillede sig i de 6 Aar efter Regnskaberne saaledes:

	Indtægt	Udgift	Overskud	Gæld
1673	11.904 Sld.	8.083 Sld.	1272 Sld.	20.958 Sld.
1674	14.312 —	11.624 —	731 —	20.591 —
1675	12.203 —	9.269 —	994 —	21.546 —
1676	14.091 —	9.783 —	953 —	19.872 —
1677	11.600 —	9.934 —	÷1137 —	25.317 —
1678	13.879 —	14.400 —	÷1557 —	25.737 —

Den sidste Talrække, Gælden, er tilføjet efter de i Indledningen nævnte Regnskabsektrakter, der omfatter Aarene 1660—1719.

Det vil ses, at Indtægten overalt er større end Udgiften og Overskuddet tilsammen. Dette beror paa, at Indtægt og Udgift ikke er opgjorte paa samme Maade. Under Indtægten har Kæmneren medtaget alt, hvad der i Aarets Løb er indgaaet i hans Kasse: Overskuddet fra forrige Aar, indbetalte Restancer, optagne Laan, arvingløse Kapitaler, som blev deponerede paa Raadstuen m. m., saa at Tallet ikke betegner det løbende Aars virkelige Indtægt. Efter Hovedsummerne ser det ud, som om Byens Indtægter i de 6 Aar var steget med ca. 2000 Sldlr., men en Sammenligning af de enkelte Poster i 1673 og 1678 viser, at Indtægterne nærmest har været nedadgaaende. Det højere Tal i 1678 er kun fremkommet ved, at der i dette Aar er ført til Indtægt en Beholdning fra forrige Aar paa 2656 Sldlr. (i 1673 var det tilsvarende Beløb kun 5 Sldlr.) samt et Laan paa 1350 Sldlr. til Slutteriets Opførelse. — Med Hensyn til Udgiften er derimod denne Regel ikke overholdt. Ret vilkaarligt holdes nogle Gældsposter og

nogle Restancer uden for Udgiftens Beløb for først at tælles med tilsidst, naar Balancen opgøres. Men andre tilsvarende Versurposter (Omdrag, som det dengang kaldtes) tæller med som Udgift. Den høje Udgift i 1674 forklares saaledes ved, at der i dette Aar er udbetalt deponerede Arvemidler til et Beløb af 1764 Sldlr., medens der f. Eks. Aaret efter slet intet udbetales paa denne Konto. Naar den samlede Udgift i det sidste Regnskab er 6000 Sldlr. større end i det første, stammer dette delvis fra, at der i 1678 er medtaget Restancer i større Omfang end i 1673, samt opført en Post paa 1205 Sldlr. som »næst forleden Aars Forskud«. Men ogsaa de virkelige Udgifter, f. Eks. Embedslønningerne, er dog steget betydeligt i de 6 Aar.

Paalideligere end disse to Talrækker bliver derfor den tredie, Overskuddet, der først er udregnet efter at Restancer, Laan og Gæld er talt med paa begge Sider. Og naar vi ser dette Overskud af 1272 Sldlr. i Løbet af de 6 Aar forvandlet til et Underskud paa 1557 Sldlr., har vi heri en Maalestok for den økonomiske Nedgang, som den skaanske Krig bragte med sig.

Stadens Gæld voksede i de 6 Aar fra ca. 20,000 til ca. 25,000 Sldlr. Af de arvingløse Kapitaler, der indgik i Kæmnerkassen, svaredes ingen Rente; anden Gæld forrentedes med 6 % p. A. Det højeste Rentebeløb udbetaltes i 1674 med 1516 Sldlr., det laveste i 1678 med 1443 Sldlr. En Gang imellem stiftes et nyt lille Laan og en gammel Gæld bringes ud af Verden. Men hovedsagelig er det de samme Gældsposter, der gaar igen fra Aar til Aar; og af de vedføjede Randbemærkninger i Regnskaberne ses det, at Kommunen først i 1682 for Alvor begyndte at betale af paa dem. I dette Aar udbetaltes de 1350 Sldlr., der var laant til Slutteriets Opførelse, og desuden følgende ældre Gældsposter:

Til Hans Pedersen Ertman 1200 Sldlr., som Staden

skyldte ham siden 1662 for Købet af en Gaard i Lavendelstræde.

Til Mag. Esaias Fleischer, Sognepræst ved Helliggeistes Kirke, 2200 Rdlr. efter Obligation.

Til Dr. Hans Leth 2600 Sldlr. efter to Obligationer fra 1662 og 1668.

Til Baron Didrik Fiuren 1500 Rdlr. efter en Obligation til S. Thomas Fiuren.

Til Niels Nielsen Brygger 1160 Sldlr. efter en Obligation til hans Formand (i Ægteskabet) Christen Jensen Slagter.

Det var i alt 11,860 Sldlr., som ses at være udbetalte i 1682, og Stadens Gæld nedbragtes i det hele i dette Aar fra 34,736 Sldlr. til 18,656 Sldlr. Men Pengene til disse Udbetalinger skaffedes rigtignok kun til Veje ved, at der solgtes bort af Byens Ejendomme. I 1682 solgtes Store Lækkerbidsken, to Huse i Kattesund, den danske Skole ved Helliggeistes Kirke og det danske Kompagnihus [1]).

Sluttelig skal her meddeles alle Hovedsummerne i et enkelt Aars Regnskab, 1677 [1]).

Indtægt:

	Sld.	Mrk.	Skill.
Forleden Aars Beholdning	3090	»	$5^5/_6$
Indenbys Jordskyld	62	2	$3^2/_3$
Jordskyld af Skur og Boder	258	3	4
Restants af Udenbys Jordleje	90	1	4
Udenbys Jordleje	873	3	4
Husleje af Gaarde og Vaaninger	514	»	»
Restants af Femteparts Husleje	200	»	»
Femteparts Husleje	225	1	12
Vagtskat	120	1	11
Græsgangspenge	232	2	4

[1]) O. Nielsen, Kbhvns. Hist. V, S. 515.

[2]) Uddrag af den tilsvarende Liste for 1673 er meddelt af O. Nielsen i Kbhvns. Hist. V, S. 520 f.

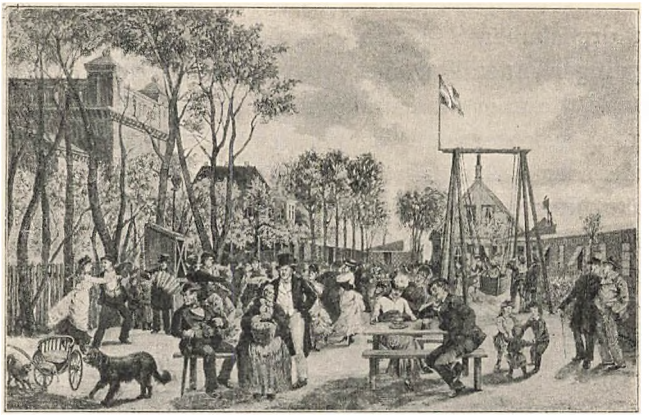
	Sld.	Mrk.	Skill.
Pumpe- og Springvands Afgift	327	»	»
Solgt Pumpevand	75	»	»
Sagefald, Saarbod og Blodvide	3	4	8
Lejermaalsbøder	188	1	12
Sjettepenge, Stadens Andel	354	3	$1^{1}/_{2}$
Konsumtion, Stadens Andel	1089	»	»
Accisekontorets Indkomst	810	3	$4^{1}/_{3}$
Roskilde Ladegaards Afgift	603	»	»
Roskilde Lens Landgilde	1785	»	$1^{1}/_{12}$
Rentepenge	69	1	8
Rostjenestens Lægs Forvandt	61	1	$8^{1}/_{2}$
Kapitalers Deposition	150	»	»
Adskillige Maaders Indtægt	154	2	12
Brandtavlepenge	260	»	»
	11600	»	$9^{11}/_{12}$

Udgift:

Kapitalers Afbetaling	442	1	$6^{1}/_{2}$
Rentepenge	1459	»	6
Jordskyld	12	1	6
Stadens og Magistratens Tjeneres Løn	1741	1	8
Raadstuetjenernes Løn	417	»	»
Trommeslaaernes Løn	220	»	»
Gadefogdernes Løn	330	»	»
Portneres og Mellemliggeres Løn	750	»	»
Nattevagtens Løn	211	1	»
Brandvagtens Løn	260	»	»
Raadhusvagtens Løn	378	»	»
Tran, Lys og Ildebrand	111	2	4
Raadstuetjenernes nye Klæder	142	»	10
Rostjenestens Forplejning	1770	»	»
Natmanden	58	»	»
Søtønderne	4	»	»
Spring- og Pumpevands Bekostning	195	2	»

	Sld.	Mrk.	Skill.
Brandredskaber	17	»	12
Bygninger inden Portene	135	3	14
Brønde, Pumper og Vandlemme	73	2	4
Rendestenskister og Broer	30	2	5
Fjælebroer i Slæføre	33	1	6
Brolægning inden Portene	117	2	8
Sluser, Dæmninger og Overfald	73	3	8
Broer og Veje uden Portene	64	3	4
Pligtsfolk i adskillige Maader	27	1	8
Magistratens Anpart Sagefald	105	»	14
Adskillige Maaders Udgifter	131	2	13
Tømmermænd betalt	29	1	»
Murmestre betalt	21	»	»
Snedkeren betalt	47	»	»
Smeden betalt	45	2	»
Glarmesteren betalt	12	»	»
Blytækkeren betalt	16	3	8
Bøssemageren betalt	14	»	»
Omdrag af Skur og Boder	36	2	»
Restants af Udenbys Jordskyld	159	1	»
Restants af Femtepart Husleje	234	1	1
	9934	2	$1^1/_2$

Sammentællingen er Kæmnerens, og den var i de Tider meget ofte forkert.

DE FATTIGES DYREHAVE
OG FOLK, SOM KOM DER.

AF

KOMMUNELÆRER HANS KYRRE.

I.

UDE paa det yderste Østerbro, mellem Strandboulevarden og Frihavnens »Nordre Redbassin«, ligger omgivet af moderne Fabriksbygninger og nyopførte Beboelses-Kaserner tre lave, gamle Huse — eller egentlig maaske kun halvtredie. De staar der og taler smaaborgerligt Gammelkøbenhavnsk midt i det moderne Bysprog, der raaber omkring dem. De ligner hverandre i det ydre, og de har en fælles Historie: Murene er lave, Tagkonstruktionen af en høj, mere imponerende Rejsning, med solide, brunrøde Tagsten under en svajet Rygning, — for Vinduerne grønne Skodder eller Rester af Skodderammer. Alle tre ligger de — som det synes mere af Beskedenhed end af Fornemhed — lidt tilbagetrukne fra Gaden, de to af dem endog halvvejs skjult af et højt Plankeværk.

Det er tre gamle Beværtningssteder, og Terrainet, de ligger paa, er det, der engang kaldtes »De fattiges Dyrehave«.

Den bedst bevarede af de tre Bygninger ligger i den østligste Ende af Aarhusgade — Gadenummer 102 (Matr. 184); den tilhører Spritfabrikken »Fortuna« og benyttes nu til Kontorlokaler. I hele sit Ydre staar den tilsyneladende uforandret, som den blev bygget for snart 70 Aar siden. Det »halve Hus« er vanskeligere at finde; først maa man gennem en Dør i Plankeværket, saa staar man paa en stor, kaotisk Oplagsplads med høje Bræddestabler og Lagerrum, der helt tager Synet fra de gamle, faldefærdige Husrester, der engang bar Navnet »Rhinen« og maaske var den fornemste af »Dyrehaven«s Beværtninger. Man finder lettest Stedet efter dets Matrikel, hvis Nummer — 1362 — staar malet med tydelige Tal paa Plankeværket.

Medens begge disse to gamle Huse har faaet Lov til at staa og skøtte sig selv eller falde hen, er det tredie paa sine gamle Dage kommet til Ære og Værdighed, — det er blevet udvidet, stadset op ude og inde, har faaet Glasveranda, Slyngplanter op ad Muren og en høj, hvid Flagstang mellem Pyramidepopler bag Plankeværket, — hvilket det altsammen skylder sin nuværende Beboer, Bødkermester C. Kønig. Det er nu Strandboulevard Nr. 86 (Mtr. 132 b) og tilhører Aktieselskabet »Øresunds kemiske Fabrikker«. Omkring dette Hus vil vi forsøge at samle de væsentligste Træk af »De fattiges Dyrehave«s Historie.

II.

Den begynder egentlig den 3. November 1806, da det gamle Kalkbrænderi til sin nære Konkurrent »Ny østre Kalkværk« solgte et stort, ubebygget Vænge, Matr. 132

og 134 i udenbys Klædebo Kvarter [1]). Det er ikke let at se, hvad Brug Kalkværket har gjort af det store Stykke Jord. Snarest har det vel været benyttet til Oplagsplads. Paa et Kort over Københavns Forstæder fra 1812 kaldes det blot »den ny Kalkfabriks Vænge«, og paa et senere Kort (fra 1837) bærer det Betegnelsen »ubebygget Vænge«. Paa dets allersydøstligste Hjørne, helt ud imod Øresund, fandt Jordstykket dog en særlig Anvendelse. Her laa Byens »Aadselsplads« — en mægtig Jordkule for selvdøde Dyr, der paa Rakkerknægtens Pram ad Søvejen let kunde transporteres herud og nedgraves under Kalkfabrikkernes Affaldsdynger.

I 1827 skiftede Jordstykket igen Ejer, idet det den 9. April nævnte Aar blev tilskødet den bekendte Murmester Gotlieb Nicolai Sibbern. Paa et Maalebrev, udfærdiget i den Anledning, er det Stykke af Vænget, hvorpaa Aadselspladsen var beliggende, betegnet ved et særligt Matrikelnummer — 132 b.

Sibberns Køb af Grunden er det første Træk i den store Jordspekulation, der siden har forvandlet det øde Vænge til en tætbebygget Bydel. Der skete dog ikke store Forandringer med det i hans Tid, og ved Auktion 14. Juni 1852 solgte hans Enke den stadig lige nøgne Jord til Jernbanedirektør Viggo Rothe og Assessor, fhv. Apoteker Constantin Glahn, og nu tog Udstykningen sin Begyndelse: de to store Matrikelnumre 132 og 134 falder fra hinanden i Stumper og Stykker med en vidtløftig Betegnelse af Litra og Tal. Allerede før Købet har Rothe og Glahn disponeret over Grunden; de har lejet en Del af den ud til Værtshusholdere inde i Byen, der om Sommeren har drevet Teltbeværtning derude, især for Kalkbrænderiernes Arbejdere og Baadførerne, der transporterede Kalk

[1]) De i det følgende omtalte Skøder findes under paagældende Dato i Brevskriverkontorets Skøde- og Pantebøger.

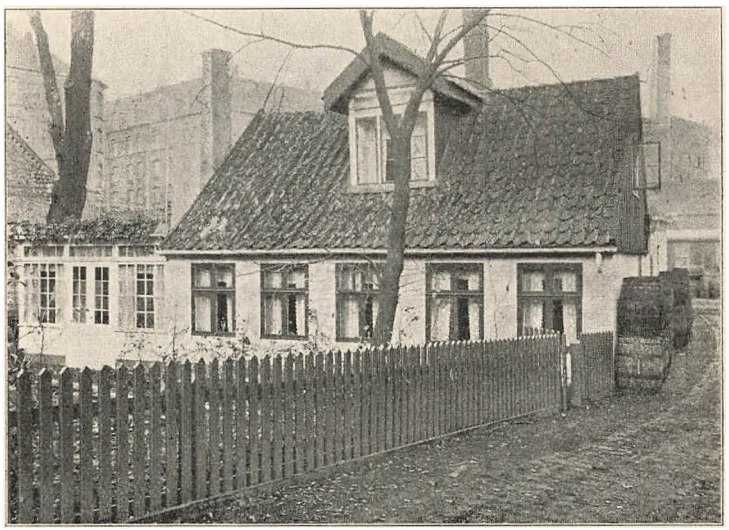
til Værkerne fra Bruddene paa Saltholm. Muligvis har dog ogsaa allerede da en Del af Etablissementets senere Stamgæster — Nybodersfolk, Stenfiskere, Sandgravere og Kadrejere — fundet Vejen derud. En af disse Værtshusholdere var en forhenværende Baadebygger, Hans Chr. Børresen, og han bliver nu den første Traktør, der erhverver sig egen Grund paa Stedet, og den, der egentlig kan nævnes som Grundlægger af »De fattiges Dyrehave«.

III.

Samme Dato, som Rothe og Glahn var blevet Ejere af Vænget, tilskødede de Baadebygger og Værtshusholder Hans Chr. Børresen »et paa et Maalebrev af 3. Marts 1852 særlig afsat og med Matrikel 132 b betegnet Jordstykke, nemlig et Stykke af den forrige saakaldte Aadselsplads, beliggende i det sydøstlige Hjørne af Ejendommens Grund og begrænset mod Øst af Stranden, mod Syd af de til Ejendommen »Gammel Kalkbrænderi« liggende Jorder, mod Vest af den langs med Stranden nu gaaende Vej og mod Nord af de vor Ejendom tilliggende øvrige Jorder«. Ifølge det nævnte Maalebrev af 3. Marts faar Børresen ialt 900 Kvadrat-Alen, hvoraf de 600 Kv.-Alen er af »den saakaldte Aadselsplads«, de øvrige 300 Kv.-Alen er indvundet fra Stranden. Købesummen er — 50 Rdlr.

Grunden er endnu ubebygget; i Købekontrakten bestemmes, at naar Køberen vil opføre nogen Bygning paa det købte Jordstykke, skal denne lægges saa nær Gl. Kalkbrænderi som muligt, og paa det øvrige Areal maa ikke anbringes Genstande, som kan borttage Udsigten til Stranden for de bagved liggende Jorder. Køberen skal desuden selv forsyne det købte Jordstykke med et forsvarligt Hegn. Hvor længe Børresen inden Købet har drevet sin Forretning derude, ses ikke; det nævnes blot i Skødet, at Jorden »forlængst af ham er taget i Besiddelse«.

Han har været en ualmindelig driftig Mand, denne Baadebygger og Værtshusholder. De 300 Kv.-Alen Land, der paa Maalebrevet opføres som indvundet fra Stranden, er sandsynligvis inddæmmet af ham. I hvert Fald fortsatte han energisk med at udbygge sin Grund. Efter et senere Maalebrev (fra 17. Aug. 1860) er Arealet i Løbet af otte Aar vokset til 2480 Kv.-Alen, hvoraf de 1580 Kv.-

Strandboulevard Nr. 86.

Alen er »indtaget fra Stranden«. Han tilplantede Jorden med Træer, anlagde en lille Have, byggede Lysthuse og Badehuse og rejste samtidig den første grundmurede Bygning paa Pladsen — det Hus, hvori nu Bødkermester Kønig bor. Der var lavt til Loftet — knap 3 Alen, men det har dog været ret rummeligt, saa han endog har haft Lejere og Smedie til Huset. I Københavns Folketællingsliste staar Beboerne opført: Skibstømrer og Værtshusholder Børresen med Kone og 6 Børn, Klejnsmedemester Hendrik Hagemand med Kone, Svend og Lærling. Men

hermed er vi ogsaa naaet helt frem til 1860. Og allerede i 1845 havde Henrik Hertz — ifølge Digterens egen Fortegnelse over sine Arbejder — skrevet Lystspillet »De fattiges Dyrehave«.

IV.

Hvem har nu givet Stedet det Navn, der alene er Skyld i, at disse beskedne Værtshuse ikke forlængst er gaaet i Glemme? Paa samtidige Kort benævnes Stedet »Søens Gave« — med Henblik paa de 1580 fra Søen indvundne Kvadrat-Alen. Man skal i det hele taget temmelig langt frem i Tiden, før man første Gang støder paa Navnet. I 40'erne og 50'erne vil man søge det forgæves, selv paa Steder, hvor Hovedstadens Forlystelser i øvrigt indgaaende omtales. I »Illustreret Tidende« findes to Artikler om »De fattiges Dyrehave«, den første fra 1862, den anden fra 1885, og i Davidsens Skildringer fra det gamle København omtales den paa flere Steder; men det er jo alt sammen længe efter, at Hertz døbte sin Komedie. Navnet gør jo i øvrigt ikke Indtryk af at være af folkelig Oprindelse, det er et litterært Navn, og kunde man være sikker paa, at Hertz allerede i 1845 har givet det til sit Skuespil, turde man vist nok straks tillægge ham Paterniteten. Men af den ovennævnte Fortegnelse over Hertz's Værker ved vi, at han omarbejdede det en Del, før det udkom første Gang i hans samlede dramatiske Værker (1853—56). Paa Teatret opførtes det første Gang i November 1859. Og dog, selv om man forudsætter, at Hertz først ved den sidste Omarbejdelse har givet Skuespillet dets endelige Navn, bliver han den første, hos hvem vi har fundet det, og i hans Lystspil finder vi ogsaa for første Gang »De fattiges Dyrehave«s Interiør — ganske vist kun i vage Antydninger:

»Handlingen foregaar ved Gamle Kalkbrænderi paa det Forlystelsessted, der kaldes »De Fattiges Dyrehave«.

. . . »Stedet, hvor Handlingen foregaar, har i de senere Aar undergaaet flere Forandringer og kan heller ikke vel altid have det samme Physiognomi, da bl. a. større eller mindre Oplag af Brænde i Nærheden af Havnen bidrage til at forandre dets Udseende. Dog vil Forf. ikke undlade at anføre, hvorledes han har tænkt sig, at Scenen passeligt kunde indrettes: Baggrunden tilhøjre (for Skuespillerne) Udsigt til Søen med nogle af de om Sommeren vanligt opstillede Fiskegarn; tilvenstre et lavt Rækværk, bag hvilket ses et Par Lysthuse og en meget simpel forarbejdet Gynge til at gaa rundt. Venstre bagerste Sidecoulisse et lavt Hus, foran hvilket Nedgangen til Havnen maa tænkes; hertil maaske en stor, optrukken Baad . . . Tilvenstre desuden høje Brændestabler, Ankere eller deslige og Træer. Højre Sidecoulisse Træer og Brændestabler . . .«

Hverken her — eller senere i Komedien — omtales Abekatten paa Stangen, der efter nogles Mening skulde have foranlediget Navnet »Dyrehave«. I selve Lystspillet berøres Lokaliteterne kun flygtigt. Kasketmager C o n r a d s e n, der for at narre sin Datters Tilbeder har ført hende og Konen herud i Stedet for til den rigtige Dyrehave, hvor Stævnemødet var berammet, søger at tilfredsstille de misfornøjede Fruentimmer med følgende Replik:

»Ja, du ved, Barn, jeg holder meget af dette Sted. Man er her fri for Støv og Støj og Tummel. Man har den velsignede Sø bestandig for Øjnene. Man træffer gode, gamle Bekendte -- og der er Skam gjort meget for Stedet i den senere Tid. Har du set Gyngen, Lise?«

Men for Lise er Kalkbrænderiet blot »et trist og øde Sted«.

Og Publikum? Opvarteren Anders, der tillige er Matros, paastaar, at »her nu allerede mangen Søndag er saa fuldt, at man ikke kan spøtte ligeud . . . Hos os kommer de fineste Folk fra Byen. Her kommer hver Søndag en

Spækhøker fra Borgergaden, hans Kone og to Døtre.« Og Conradsen giver ham Medhold: »Det er sandt, her kommer meget reputerlige Folk.« Serveringen er rigtignok en Smule enkelt: dansk Brændevin, Pomerans og Cochleare, som Gæsterne sædvanligt nyder liggende i Græsset, da Lysthusene hurtigt bliver besat.

Tilfældet fører naturligvis ogsaa Frieren til denne Dyrehave og ikke til Klampenborg. I Slutnings-Sangen bringer han Stedet en poetisk Hyldest:

Jeg bringer ud med dette Glas
En Skaal for Stedet her.
Fra nu af er den øde Plads
Mig frem for alle kær.
I Sjællands rige Skovnatur
En ringe, fattig Vraa —
Men her har Amor staaet paa Lur:
Min Lykke her jeg saa.

Men kan man nu ogsaa være sikker paa, at Hertz's »De fattiges Dyrehave« er Børresens Beværtning paa Aadselspladsen — Mtr. 132 b? Som ovenfor nævnt bliver Navnet først rigtig slaaet fast i 60'erne, og man har i øvrigt aldrig i de senere Aar været helt enig om, h v o r Stedet har ligget.

Dette Spørgsmaal lader sig nu besvare ud fra en Kilde, der i denne Forbindelse maa være den mest autentiske af alle, nemlig Henrik Hertz's egen Dagbog, der siden Digterens Død har været i hans Søns, *Dr. med.* Poul Hertz's Eje.

Søndagen den 26. Juli 1863 indeholder Dagbogen følgende Linier i Hertz's sædvanlige knappe Dagbogsstil: »Vi alle ved Gamle Kalkbrænderi, hvor nu virkelig en »Fattiges Dyrehave« findes, en sand Folkeforlystelse, en Mængde originale Beværtningssteder, Bade à 2 Skilling, Karruselbane i simpel Stil. Alle saa fornøjede. Vandskier tilleje. Dansepladser. »De Fattiges Tombola« à 2 Sk., B ø r r e s e n s à 2 og 4 Sk., for hvilke man faar Nummer-

Billetter til en Gevinstfordeling af »værdifulde Brugs- og Nyttegenstande« — altsammen for 2 Skilling! — Hertil de smukke Omgivelser af Sø, Haver etc.«

Her finder vi altsaa vor gamle Bekendt Hans Chr. Børresen med sin Tombola midt i »Dyrehaven«, hvis Identitet med Matrikel 132 b saaledes tydeligt bliver fastslaaet. Dagbogsoptegnelsen giver jo i øvrigt en meget udførlig Skildring af Forlystelsesstedets Herligheder. — Hverken Tombolaerne eller Vandskierne omtales i nogen anden Beskrivelse af Stedet. Man lægge ogsaa Mærke til Hertz's øjensynlige Forundring over nu virkelig at finde en »Fattiges Dyrehave«; den støtter vor Formodning om, at der kun har været en ringe Begyndelse, da han i Fyrrerne skrev Skuespillet. Aben nævner Hertz ikke, hvilket stemmer godt nok med en Udtalelse fra 1862, hvorefter »Dyrene i denne Dyrehave indskrænkede sig til Vandrotter og en Lænkehund, der gik løs om Natten«.

V.

Hertz nævner i sin Dagbog »en Mængde originale Beværtningssteder«. Børresen er altsaa ikke længer ene om at drive Værtshus i »Haven«. Og vi har allerede foran nævnt de to konkurrerende Beværtningssteder. Paa den modsatte Side af den omtalte Vej langs Stranden (den senere Sibbernsvej, nu Strandboulevard) havde en Værtshusholder Hans Rasmussen, der ejede et Værtshus, St. Helliggejststræde 153, sit Sommertelt. Den 9. Juli 1855 var hele det Stykke af Matr. 132 b, der laa paa begge Sider af Vejen, af Glahn og Rothe solgt til Baadebygger Heinrich Altmann; det udskilte Stykke fik Matr. 132 F. 1 og var i Sammenligning med Børresens beskedne Grund et mægtigt Areal — paa 243,200 Kv.-Alen (o. 18 Tdr. Land). Købesummen var 3650 Rdlr. Aaret efter døde Altmann, og hans Moder, der var Universalarving, solgte

Grunden »med paaliggende Bygninger« til Værtshusholder Rasmussen.

Altmann har netop naaet at faa rejst et Hus paa Stedet, inden han døde, og hele Ejendommens Salgssum er derfor nu vokset til 4600 Rdlr. Rasmussen vedblev at drive sit eget Værtshus i St. Helliggejststræde (Dansesalonen »Phønix), — den nyerhvervede Beværtning bort-

Den sidste Rest af »Rhinen«.

lejede han til Værtshusholder I. A. Hansen. Da Sibbernsvej i Slutningen af 50'erne blev anlagt, fik den Gadenummer 41; men hvorledes den fik Navnet »Rhinen«, vides ikke.

Hans Rasmussen fortsatte Udstykningen. Den 25. Maj 1862 solgte han til Bryggerknægt Jens Vilh. Hansen en Parcel, der fik Matr. 184; ogsaa til denne Grund var der indvundet et betydeligt Areal — 1519 Kv.-Alen — fra Stranden. Med Grunden fulgte en paa samme beliggende Vaaningsbygning, Sibbernsvej 32 C, nu Aarhusgade 102.

Den 2. Juni 1863 vandt Jens Vilh. Hansen Borgerskab som Værtshusholder, og saaledes fik Børresen sin anden Konkurrent i »Dyrehaven«. Men medens Børresens Bedrift uforstyrret fortsattes, tumlede Byggespekulanterne videre med Naboerne: 28. September 1874 solgte Hans Rasmussen hele sin Ejendom 132 F. 1 til Tømmermester Unmack, der dog gik ind paa at respektere Lejemaalet med Værten i »Rhinen«. Senere købte Unmack ogsaa Mtr. 184 (Stedet i Aarhusgade), men hans Byggeplaner slog fejl, og ved offentlig Auktion solgtes hans Konkursbo 30. Juni 1879 til Grossererne Gottlob Børgesen og Theodor Berg. De to Traktørsteder vedblev dog at eksistere endnu i 4 Aar; men den 22. Marts 1883 købte Spritfabrikken »Fortuna« hele Arealet, og dermed gik de ud af Sagaen. Aaret efter bringer »Illustreret Tidende« deres Nekrolog:

En gammel Københavner gaar en varm Majdag 1884 ud ad Langelinie til Kalkbrænderihavnen for at gense den landlige Idyl, der var hans Tilflugtssted i Barneaarene, da han jævnlig kom paa Besøg hos en Familie, der om Sommeren laa paa Landet i Kalkbrænderiets Hovedbygning. Han gaar ad den smalle Strandsti ind mellem Haverne og slaar sig ned i et af de midterste Lysthuse, hvorfra han har god Lejlighed til at iagttage det Folkeliv, der rører sig omkring ham: »Den Have, i hvilken jeg sad, var den, der i gamle Dage var berømt under Benævnelsen »De fattiges Dyrehave«, hvilket Navn Henrik Hertz som bekendt har foreviget ved at bruge det som Titel til en af sine Vaudeviller, og dengang var denne Sammenligning med Dyrehaven, ɔ: Dyrehavsbakken, slet ikke saa uberettiget, som man maaske nu vil antage. En Søndag Eftermiddag i den rigtige Sommertid havde de to Steder ikke saa lidt tilfælles: den smalle Spadseregang mellem Haverne lignede virkelig Gangen mellem Teltene paa Bakken. Her var ofte den samme Trængsel af trætte,

svedende Gæster; man traf Familiefaderen i Skjorteærmer og hans Kone med den tunge Madkurv paa Armen, overstadig lystige Søfolk, som brødes for Løjer eller brølede Viser i Kor, solbrændte Underofficerer, der gjorde Kur til Pigerne paa en noget haandgribelig Maade eller skyndte sig for at komme ind og snapse hos deres personlige Ven, den pluskæbede Vært, som stod i Indgangsporten . . .

Aarhusgade Nr. 102.

I Støjen og Snakken af alle disse Mennesker blandede sig Spektaklet fra Lirekassen ved »Rhinen« — et Beværtningssted lige over for »De fattiges Dyrehave« —, Lyden af den rullende Kugle og de over Ende raslende Kegler paa de aabne Keglebaner, Haglenes Slag mod Blikpladerne paa de primitive Skydeindretninger, enkelte skærende Toner fra en Violin eller Harmonika og de unge Pigers Hvinen paa Kastegyngerne . . . Nu var der imidlertid betydelig mere stille og fredsommeligt: Familierne, som sad omkring Lysthusene og nød deres Aftensmaal-

tider, var ikke saa højrøstede som den Gang, og hele Scenen gjorde ikke det gemytlige, familiære Indtryk som tidligere. Gyngen var vel i Gang, men lod til at være forbeholdt Børnene, den uundværlige Abekat fik Lov at sidde i Ro oppe paa Stangens runde Briks, og den gamle Mand med den hæse Harmonika fristede ingen til at tage sig en Svingom til hans ejendommelige Transskriptioner af ældre og yngre Melodier.«

Mens han sidder og anstiller disse Sammenligninger mellem før og nu, kommer en gammel Mand ind og tager Plads ved Bordet over for ham. Med journalistisk Frihed lader han den gamle præsentere sig som Kasketmager Conradsen, den ovenfor nævnte Person i Hertz's Lystspil. Ved hans Fortælling føres vi saaledes tilbage til »Dyrehaven«s aarle Morgen. Hans Beretning har — trods den lidt mistænkelige Introduktion — et tilforladeligt Præg: »Nu er Anstalten ganske vist ikke saa besøgt som for 30—40 Aar siden, da skulde De have set! Hvert eneste Lysthus var besat, og det gjorde ingenting, at man kunde kigge ind til Naboens og se, hvad de havde paa Bordet; for vi generede os ikke for hinanden; var der ikke andet end stegt Flæsk, saa v a r der ikke andet! Men Humør var der immer! Kan De se de Plakater, der endnu er slaaet op i hvert Lysthus, og som beder Folk om ikke selv at medtage Drikkevarer? Jo, det skulde fedt hjælpe; vi havde alligevel Lærken med, ikke saa meget for at spare som for det Grin, det var at skulle luske sig til at drikke af den. Se, nu behøvede man blot at række Haanden ind ved Siden af paa »Fortuna« for at faa en hundredtusinde Snapse eller flere, men saadan er det, for meget af det gode ødelægger alt, det er ikke Overflod, der skaber Lykken! . . . De har kneben os ind paa alle Maader: først tog de Badehusene fra os — naa, det kunde nu være det samme, for de var oprigtig talt aldrig saa efterspurgte som Lysthusene; men det var dog immer,

som jeg vil sige, poetisk og opløftende for vore Pigebørn, at de om Aftenen kunde gaa ved Stranden og sla' Smut. Og saa tog de Dansemusikken fra os, og gjorde det ingen andre Ulykker, saa tog det Livet af Ulriksen — De kan nok huske ham min Ven Bendrejeren, som Hertz ogsaa omtaler i Komedien — for han havde ingen Interesse af de fædrelandske og rørende Melodier paa Harmonikasser.« Den gamle slutter saa sin Beretning med en Forbandelse over »Fortuna« og den ny Gade, der nu skærer sig tværs igennem den forsvundne Idyl [1]).

VI.

Alle disse Kalamiteter havde dog ikke berørt Børresen og hans Beværtning. Forretningen florerede, og »Søens Gave« voksede. Det var ikke »Fortuna«s Skyld, at han — efter i 20 Aar at have været »Dyrehaven«s Midtpunkt — følte sig træt og den 20. December 1869 solgte hele sin Bedrift til Tømmermester Ibsen. De 50 Rdlr., hvormed han i 1852 betalte Aadselspladsen, havde baaret gode Renter. Købesummen er i 1869 vokset til 4000 Rdlr. Børresens senere Skæbne er os ikke bekendt; han forsvinder med Salgsaaret af Københavns Vejviser, og i hans gamle Beværtning, der nu har faaet Nr. 24 paa Sibbernsvej, afløser den ene Værtshusholder den anden. Selv efter at Øresunds kemiske Fabrikker i 1873 har købt Ejendommen, føres Forretningen videre, men efter alt at dømme dog under stadig beskednere Former. Den sidste Vært var en gammel Holstener, en forhenværende Glaspuster F l e k k e n s t e i n. Han vankede omkring i det lave, skrøbelige Hus med en højrød Kalot paa Hovedet og snakkede et Blandingssprog af Tysk og Dansk med sine Gæster, der nu ingenlunde som paa Hertz's Tid var absolut »reputerlige Folk«. Og der var intet Spor af

[1]) Ill. Tidende XXV. 1288.

den gamle, romantiske Folkepoesi tilbage. da Bødkermester C. Kønig i 1896 lejede Huset og gav det den grundige Istandsættelse, der nu har omskabt det til det kønne og hyggelige Hjem, det er. Ved Kønigs Fødselsdag (1915) skrev Løjtnant Jacob Rasmussen et Lykønskningsdigt. hvis to første Vers meget smukt fremmaner Billedet af det gamle Værtshus:

Ved Vejens Knæ.
i Poplers Læ
der laa, nær Hækken, lidt tilbage,
et lille Hus,
hvor Sus og Dus
holdt til i længst forsvundne Dage.
Et Værtshus kun med Have bag,
med Skodder for hvert Vindusfag,
med grønne Mos paa røde Tag
og Flaget paa en gammel Stage.

I Stuen lav
med Vandringsstav
i Haand kom raske Haandværkssvende,
og stærke Ord
faldt tit ved Bord,
i Spil kan Lykken sig jo vende.
Mens ude hørtes Stormens Brus,
sad Søfolk i det lune Hus,
de flittigt tømte fyldte Krus,
og der blev spundet mangen Ende.

VII.

Om »De fattiges Dyrehave«s sidste Aar fortæller Bødkermester Kønig, at efter at de pænere Borgerfolk havde forladt det raserede Forlystelsessted, samledes derude et nyt Publikum, hvis faste Stok dannedes af Øresundskystens tre mest tvivlsomme Folkefærd: Sandgravere, Stenfiskere og Kadrejere. De to første har Ord for mere at fiske paa Land end i Vand, men selv med denne Amfibienatur har de dog været rene Engle i Sammenlig-

ning med Kadrejerne. Da disse Parier blandt Søfolk nu vist overalt er forsvundet hos os, kan deres Minderune passende ristes ved Siden af »De fattiges Dyrehave«s [1]).

Navnet stammer fra det hollandske »Kadraj«, en Baad, hvorfra der drives Smaahandel med forbisejlende Skibe. Kadrejeren var Havets Bissekræmmer. I sin Baad sejlede han ud og drev Tuskhandel med Skibene paa Reden eller de ud- og indgaaende Sejlere. Det hed sig nok, han provianterede dem, men de Levnedsmidler, han førte, bestod dog i Reglen kun af Brændevin og Skraatobak; Betalingen var et Stykke Sejldug, en Tovende el. lign. Holger Drachmann giver i sin lille Fortælling »Skarp Lud« (af »Paa Sømands Tro og Love«) en lille Skildring af en typisk Kadrejhandel. Den gamle, fordrukne Fisker Jens Svendsen — med Tilnavnet Nivert — havde to gode Venner; den ene var en Hund. »Jens havde faaet den engang fra et Skib, — det var i hans bedre Dage. Han kadrejede dengang lidt med forbisejlende Skibe. Der var en Handel om en Tovende, som ikke rigtig kunde blive afgjort. Jens mente, at Enden var for lille og det Kvantum Brændevin, som han havde givet for den, for stort. Saa smed de Hunden ned i Baaden for at udjævne Forskellen.« Efter Drachmanns Opfattelse er Kadrejerne stadig de mest derangerede blandt Fiskerne. Den gamle Fiskerpatriark »Kongen« (af Fort. »Vildt og tæmmet«) lærer Drengene at ro og styre, »og fremfor alt indprentede han dem Orden og Akkuratesse med Redskaberne . . . Den Fisker, som kan sejle med en Baad.

[1]) I August 1862 solgte Værtshusholder Hans Rasmussen til en Mand ved Navn Christoffer Krusenich en lille Parcel, Sibbernsvej 32 a, og forpligtede sig til at opføre et Vaaningshus til ca. 800 Rdlr. paa Grunden. I Københavns Vejviser for de følgende Aar opføres Krusenich som »Søfarende og Fisker«, — hvilket efter Omstændighederne kunde tyde paa at være Vejviserens officielle Eufemisme for Kadrejer.

men som er et Svin med sine Garn, kan li'saa godt straks give sig til at kadreje og stjæle Tovværk.«

I Reglen har Kadrejerne dog været raske Folk, dumdristige Vovehalse, og de handlede somme Tider med større Ting end Tovender. En Kadrejer skulde kunne udføre et Kunststykke, som ikke enhver Fisker turde indlade sig paa: For i rette Øjeblik at gribe den Trosse, der kastedes ud til ham, maatte han med sin Baad i yderste Øjeblik glide klos forbi Stævnen paa det sejlende Skib. Trossen kastedes ud paa den modsatte Side, hvorfra Kadrejeren kom; gik han forbi, før det rette Tidspunkt var inde, drev Skibet fra ham, kom han et Øjeblik for sent, sejlede det ham i Sænk. Der skulde baade Kløgt og Koldblodighed til at gøre en »Kadrejvending«. Naar den ene af Parterne slap sin Ende af Trossen, var Forretningen forbi, og saa overlod man Kontraparten til hans egne Følelser, naar han opdagede, at der var mere Vand end Brændevin i Ankeret, eller at den nedkastede Sejldugsrulle indvendig var opgnavet af Rotter.

Toldvæsenet havde sine store Besværligheder med at kontrollere Kadrejhandelen, og Generaltoldkammeret havde stadig et vaagent Øje med Baadene. Paa Bornholm, hvor Kystforholdene maaske gjorde det særlig vanskeligt at forebygge Smugleri, havde man set sig nødsaget til at træffe særlige Forholdsregler. I en Skrivelse fra Generaltoldkammeret af 20. September 1845 til Amtmanden paa Bornholm fastsættes Bestemmelser for de Former, hvorunder Kadrejhandel maa finde Sted [1]): For ikke helt at berøve en fattig Befolkningsklasse sin Næringsvej »tillades det indtil videre, at de Kystboere, der ingensinde er antrufne i Overtrædelse af Toldanordningerne og ønsker at befatte sig med denne Handel, maa inden hvert Aars 15. November derom gøre Anmeldelse for vedkommende Toldopsyn i det Tolddistrikt, hvor de er hjemme-

[1]) Sagen findes i Rigsarkivet under Journ. Q (1863) 2863.

hørende, for at de Baade, hvormed de agter at drive Kadrejhandel, og hvilke skulde være under Lastdrægtighed [d. v. s. en Drægtighed under 22 Tdr. Korns Vægt], kan blive indregistrerede under et af Toldinspektøren fastsat Løbe-Nr., der skal paamales begge Sider af Bagstavnen og i en passende Størrelse anbringes midtvejs paa begge Sider af Sejlet.« Bornholmske Kadrejere pukkede senere undertiden paa deres »Bevilling«, men Generaltoldkammeret vilde ingenlunde anerkende nogen saadan; det var et Kontrolmiddel og ikke nogen Bevilling, der var sat i System. Kadrejerne havde kun maattet underkaste sig et særligt Reglement. I en senere Skrivelse fra Generaltolddirektoratet til Justitsministeriet gøres opmærksom paa, at lignende Bestemmelser ikke er truffet andre Steder end paa Bornholm. Og dog viste de sig utilstrækkelige til at sætte Skik paa de bornholmske Kadrejere. I 1863 verserede en Sag for Hammershus Birks Politiret om en mystisk og opsigtsvækkende Kadrejaffære. Nogle Allinge-Kadrejere havde købt et betydeligt Kvantum Korn af en tysk Skipper, hvis Skonnert »Emil« derpaa var blevet gennemboret og sænket. Det var ikke blot Smugleri, men ogsaa ulovlig Handel med en fjendtlig Magts Undersaatter, det drejede sig om. Sagen gav Anledning til, at der indførtes en endnu skarpere Kontrol med Kadrejerne, ikke blot paa Bornholm, men ogsaa paa Sjælland, og det var maaske ikke helt tilfældigt, at der klos op ad »De fattiges Dyrehave«, paa Mtr. 131, var indrettet en Bolig for Strandtoldbetjenten.

Men i øvrigt har man sikkert kunnet støde paa dem langs med hele den sjællandske Kyst. I sin Bog om J. C. Hostrup (1916, S. 233 f.) giver Helge Hostrup en interessant Skildring af Kadrejerne i Espergærde, hvor Familien i Sommeren 1870 havde lejet sig ind hos en Fisker:

»Paa de Tider laa saa godt som ingen paa Landet i Espergærde. Det lille, hyggelige Fiskerleje var ikke opdaget endnu. Strømmen gik udenom, hvis der da var

nogen Tilstrømning til Sommerboliger, der laa nord for Taarbæk. Fiskerne spekulerede endnu ikke i Jord og Huslejlighed. De levede væsentlig af at kadreje.

Handelen med Skibene og det dermed følgende Smugleri dreves i stor Stil. Kadrejerne kom ofte hjem om Morgenen før Solopgang med Baaden lastet til Randen. Da gjaldt det om at faa alt indsmuglet Gods stuvet til Side, inden Toldkontrolløren kom paa Benene. Under en Bunke Tovværk kunde der være gemt Vin, der i al Stilhed skulde transporteres til Høkeren. Det var en Forretning, der krævede baade Raadsnarhed og Mod. Man havde Loven i Hælene. Man maatte være yderst forsigtig, naar Toldkrydseren var i Farvandet. I en snæver Vending maatte man ogsaa helst kunne smutte fra ham. Og man skulde kunne sejle Skibene ind. Det var ikke vanskeligt at kende Kadrejerbaadene, selv paa lang Afstand. De sejlede dristigere end nogen anden. I strygende Blæst, naar Fiskerne tænkte paa at rebe, løb disse forvovne Kadrejere med Topsejl oppe. – – Nabokonen havde fire Sønner, der var Kadrejere. For Børnenes Fantasi stod der Eventyrglans over dem. Det betragtedes som et sørgeligt Nederlag, om en Kadrejer var fanget af Toldvæsenet og straffet for Tyveri. Men det skete ikke ret ofte.«

Toldvæsenet har øjensynlig gjort den Erfaring, at det var lettere at passe paa Skipperne end paa Kadrejerne. I 1882 bestemte et Reglement for Færgefarten mellem den sjællandske og den svenske Kyst, at den Færgemand, der drev Kadrejhandel fra sin Baad, skulde have sin Færgeret forbrudt.

Nu er Kadrejerne som sagt et forsvundet Folkefærd. De hurtigtsejlende Dampere har gjort det for farligt at lave Kadrejvendinger. I Sømandshistorier og i Folkekomedier kan man træffe dem. I Carit Etlars »Salomon Baadsmand« og i »Anders Tikjøb« optræder de — paa Scenen, hvor ogsaa »De fattiges Dyrehave« endnu er at se — som Kulisse.

SMAASTYKKER.

1. Prologen ved den kgl. Skueplads' Aabning 1748.

Meddelt af C. Behrend.

Den 18. Decbr. 1748, Dronningens 25. Fødselsdag, aabnedes det nyopførte Kgl. Skuespilhus paa Kongens Nytorv med »Dobleren« og »De tre Rivaler«. »Der er ingen Tvivl om,« skriver Overskou, »at der foran de 2 Stykker er bleven fremsagt en Gratulationsprolog . . , men den er ikke mere at finde.« Det er utvivlsomt denne Prolog, jeg er truffet paa i det kgl. Bibliotek i et Bind (Ny kgl. Saml. 1670), der indeholder en broget Blanding af Vers, historiske og teologiske Afhandlinger m. m, Som Bogens Ejer anføres »Magnus Jani fil. Hammer 1740«, vistnok den samme, der døde som Præst i Herlufsholm 1791 (født i Norge 1718).

Undersaatternes allerunderdanigst
Taksigelse og Løkønskning til den Stormægtigste Allernaadigste Arvekonge og Herre Kong *Frederich* den Femte, Konge til Danemark og Norge, og den Stormægtigste Allernaadigste Dronning *Lovise*, Dronning til Danemark og Norge, de Venders og Gothers, Hertuginde til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Grevinde til Oldenburg og Delmenhorst, Fød Kongl. Prinsesse af store Britanien, Frankrig og Irland, Hertuginde til Brunsvig og Lyneborg etc. . . . da det allernaadigst behagede begge Deres Kongelige Mayesteter at bivaane den nye Danske Skuepladses Aabning paa Hendes Kongelige Mayestets Høye Fødselsdag den 18. December 1748.

Stormægtigste Monark!
Tillad mig at frembære
Det Offer, som i Dag frembæres af enhver,
Hvis Hjerte skiønner paa den Naade og den Ære,
Som dem og dette Stæd af Dig beviset er.
De Undersaatter, hvis Regierings tunge Byrde
Guds høye Forsiun har paa Dine Skuldre lagt,

I deris Konge seer en Fader og en Hyrde,
Hvis Naade ligner, om ey overgaaer, hans Magt.
Paa denne Naade har vi mange store Prøver,
Som all vor Bøn, vor Tak og Tanke overgaaer,
Og til et klarere Beviis man kun behøver
At see det Huus, som her ved Kongens Naade staaer.
Det Huus bevise kand, at Landets høye Fader
En Faders Hiertelaug i alting vise vil
Mod sine kiere Børn, idet han dem tillader
En ustrafværdig Løst i Danske Skuespil.
En Løst og Tidsfordriv, som skal til Nøtte blive
For Landets eget Sprog og bringe det i Flor.
Og Undersaatterne for Laster Afskye give,
Naar man de skyldige med Lud og Lage toer.
Den vise Hensigt har vor viseste Regenter
Ved denne Skueplads, som han her aabne lod;
Hans Magt og Naade af hans Undersaatter venter,
At intet af det skeer, som strider derimod. —
Tak da, Stormægtigste Monark for denne Naade,
At du har vildet selv befordre denne Sag:
Hav underdanigst Tak, fordi du ey forsmaade
Den Danske Skueplads paa denne store Dag.
Tak allernaadigste og fromme Landets Moder
Som med Din Naades Glands i Dag bestraale vil
Vor ufuldkomne Flok som ey opdragne Poder,
Der ydmygst haabe ved Din Gunst at tage til.
Ach! at vor ringe Flid et Middel kunde være
Til at fornøye et saa værdigt Kongepar,
I hvis Nærværelse den allerst[ørst]e Ære
Og Løkke skal bestaa, som vi at ønske har.
Høybaarne Dronning, høy af Byrd, af Sind, af Dyder,
Hvor mange Tusinde vil ey misunde mig
Den høye Naade, som ieg høyst uværdig nyder:
I begge Rigers Navn at onske offentlig,
At Din Lyksalighed med Dine Aar maa stige
Saa høyt som Ønsker og Naturen stige maae,
Og at den Krone, som paa Jorden ey har Lige,
Din dyde-kronet Siel maa silde sættes paa.
Et Ønske ieg endnu i Tankerne vil giemme,
Skønt dets Fuldbyrdelse vi haabe snart at see:
Hver Dansk, hver Patriot det Ønske vil istemme;
Gid Kongens, Dronningens og Landets Ønske skee!

2. Vand- og brødstraffens skadelighed, to erklæringer fra det kgl. sundhedskollegium i København 1815.

Meddelt af K. Carøe.

»Det kgl. danske kancelli har ved gunstbehagelig skrivelse af 25de Februar 1815 tilmeldt sundhedskollegiet, at det er bragt under ventilation, at der for at forebygge, at straf af fængsel på vand og brød ikke skulde have skadelig indflydelse på de menneskers helbred, som pålægges denne straf, muligen vilde være passende at fastsætte, at en sådan straf med hensyn til tiden skulde indskrænkes derhen, at ingen kom til at hensidde i længere tid end 5 dage ad gangen, og derhos begæret kollegiets betænkning, om hvilket det længste tidsrum er, i hvilket straffen på vand og brød på een gang bør udstås, samt hvor stort mellemrum af tid, der, når ingen skal lide denne straf længere end en sådan tid, der findes at være den længste, hvori den på een gang kan udholdes, bør være imellem hver gang straffen udstås, og endelig hvilket tidsrum, der er det største, hvori nogen bør tilfindes at udstå denne straf, endog når dens eksekution afbrydes med mellemrum af tid.

Kollegiet tror ikke at kunne til en fast og bestemt regel besvare anførte spørgsmål. Forbryderens alder, helbred, foregående sygdomme, opdragelse, vaner med meget mere må nødvendigen frembringe en så betydelig forskel i virkningen af straffen at hensidde på vand og brød på liv og sundhed, at i ethvert tilfælde en læges specielle mening efter sandsynlighed måtte indhentes, når i denne sag med sikkerhed skulde fremgås.

Næppe lider nogen denne straf uden mer eller mindre skadelig virkning på hans fremtids helbred, livets største gode.

Det er sundhedskollegiet bekendt, at den afdøde løjtnant og bogtrykker X har på hans dødsseng forsikret ikke at have haft en helbredstime, efter at han havde været hensat på vand og brød. Ligeledes er det kollegiet bekendt, at en mand i militæretaten, som i særdeles tilfælde blev dikteret 20 dages fængsel på vand og brød (en straffemåde, der yderst sjældent anvendes for militære) og led straffen i 5 dage ad gangen, efter 5 dages frihed mellem hver gang, faldt den 3dje gang, han

blev indsat, til forskellige tider i afmagt og ubevidsthed. Der vilde sikkert kunne fremføres mange flere tilfælde, hvori skadeligheden af denne straf har lige så øjensynligen vist sig, som den i almindelighed lader sig videnskabeligen skønne.

Uagtet straffemidlet ophører med de bestemte straffedages forløb, vedvarer straffens virkning længe derefter, ofte ubodelig gennem alle de straffendes øvrige levedage.

Da det ikke kan tænkes, at det ved anordningen af denne straf har været lovgiverens hensigt at berøve eller svække forbryderens helbred efter udstået straf for fremtiden, så anser kollegiet det for sin pligt at benytte denne lejlighed til ærbødigst at foreslå, at den straf, vilkårligt at hensættes på vand og brød, måtte søges rent afskaffet og i stedet derfor anordnes for tilfælde, hvori pengebøder ikke kan være tilstrækkelig straf eller udredes af de skyldige, ensomt, mørkt fængsel og en tarvelig på en kort tid uskadelig diæt af vand og brød, Rumfordssuppe og bensuppe med forholdelse af snus-, røg- og skråtobak samt brændevin og deslige.

Skulde ophævelsen i alle tilfælde af straffen på vand og brød, uagtet det vi her have givet os den frihed at ytre, ikke formenes passende, da burde dog i intet tilfælde denne straf være større end på 14 dage eller forbryderen sidde længere om gangen end 2 à 3 dage, ligesom han altid, når straffen var større end på 2 à 3 dage i det hele måtte have en mellemtid af 3 dage fri.«

København, den 30. Marts 1805.

I en længere skrivelse af 3. Juni udbad kancelliet sig flere nærmere oplysninger og imødegik på enkelte punkter kollegiets skrivelse, om hvilket det iøvrigt udtalte sig meget anerkendende. I skrivelsen oplystes blandt andet, at loven hjemlede straf på vand og brød i 4 uger efter hinanden, ja i hertugdømmerne endog i 8 uger med terminer, men at det må være eksekutors pligt at tilstå eller bevirke den fornødne moderation i de særdeles tilfælde, hvor fuldbyrdelsen af straffen efter den almindelige regel kunde have betænkelige følger.

»Det kgl. danske kancelli har ved en under 4. Juni 1815 modtaget behagelig skrivelse forlangt nogle nærmere ytringer fra sundhedskollegiet med hensyn til den intenderede forandring af straffen på vand og brød, således som den hidtil har været anvendt. Højbemeldte kancelli har derhos underrettet kollegiet om, at det endog er påtænkt, at en sådan forandret fængselsstraf måske kunde sættes i stedet for hendømmelse til straffehusene i tilfælde, hvor den skyldige kun for en kort tid skal have sin frihed forbrudt.

Vi have ved nøje overvejelse af denne sag skønnet, at en anvendelse af Rumfordssuppe eller bensuppe vel ej så godt kan bestemmes til nogen almindelig regel, eftersom denne spise ved en del af fængslerne uden for København nok vanskeligen kunde haves, i det mindste ikke uden større bekostning end den, hvorfor vil kunne haves andet sædvanligere næringsmiddel, hvis nydelse på en passende indskrænket måde dog ikke vilde gøre straffen ringere for forbryderen.

Til tilberedningen af bensuppe og den rumfordske suppe haves trykte anvisninger.

Ihvorvel vi nu må gentage den i vor skrivelse af 30te Marts dette år gjorte ytring om vanskeligheden, ja umuligheden af at give sådanne bestemmelser for straffen på vand og brød eller lignende fængselsstraf, at samme kunde være en passende, ufravigelig regel, så skønne vi dog derhos ikke rettere, end at hensigten med at straffe tilstrækkeligen, uden at den straffede skal efter straffetiden bære utilsigtede lidelser, vilde så meget muligt opnås ved at antage i almindelighed, at 2 à 3 dages fængsel vel kan tåles på vand og brød alene, men at, når fængslet varer længere, måtte den fængslede fra fængslingens begyndelse nyde nogen anden næring hveranden dag, nemlig, efter at have nydt vand og brød alene den 1ste dag, gives den 2den dag suppen af 8 lod kogt kød, uden sener og ben, hvortil hører $^1/_2$ ℔ fersk kød, og det kogte kød med, eller og i suppens og kødets sted 4 lod flæsk ligeledes uden sener og ben, hvortil behøves $^1/_4$ ℔ ukogt flæsk, med ærter eller kål, immer med den sædvanlige portion godt og velbagt brød og friskt og sundt vand dertil, og således fremdeles, hvilken straffemåde vel kunde efter forbrydelsens beskaf-

fenhed anvendes uden skadelig eller i det mindste uden vedvarende skadelig indflydelse på vedkommendes helbred i nogle uger. Kun efter anstillede forsøg vil tidens længde nøjagtigen kunne bestemmes.

Øl er en blot vegetabilsk føde; mælk er vel animalsk føde, men ofte, især i hovedstaden, så blandet med vand, at man ikke kan betragte den som synderlig styrkende; vi tør derfor ikke indrømme øl og mælk tilstrækkelighed til at gøre vand og brødstraffen uskadelig.

At flere personer, som måtte sidde i eet fængsel, burde have mad een og samme dag og ligeledes alle vand og brød alene på een dag, for ej ved gensidig deling af maden at eludere anordningen, det vilde vedkommende justitsbetjent upåtvivleligen iagttage.

Til slutning kunne vi ikke lade ufremsatte et par anmærkninger, nemlig, at når den fængslede er en dranker, vilde det vel vise sig nødvendigt, at han stundom gaves en liden portion brændevin for at udholde fængslet lige med andre, der ej til drukkenskab ere forfaldne-hvilket nok ej hidtil har været brugt under lignende omstændighed, og at, endskønt fængslet, relativt til al, mindeligt lokale, kunde til skærpelse i straffen være mere eller mindre mørkt, vilde dog et lokalt mørke på nogen lang tid være skadeligt, hvilket de således indesluttede fangers ansigtsfarve tydeligen røber.

Alle sådanne særdeles omstændigheder måtte, eftersom de indtræffe, overvejes af en offentlig læge og hans mening desangående tages til følge.«

København, 31. Juli 1815.

Det blev dog de 5 dage i rad, der gik af med sejren, indtil 5 gange 6 dage, med 2 dages mellemrum efter 5te og 10de. dag, 3 dages efter 15de og 20de dag og 4 dages efter 25de dag, men fristerne kunde efter den domfældtes ønske og lægens skøn forkortes eller forlænges. I de fleste lande er denne straf ophævet eller gået af brug, og den anvendes efterhånden herhjemme mindre og mindre, navnlig sjældent i København.

VARTOVS KILDE VED STRANDVEJEN

AF
Dr. VILLADS CHRISTENSEN.

KØBENHAVN havde i gamle Dage sin egen Valfartskilde paa Byens egen Grund — Mester Hanses eller Vartovs Kilde ved Strandvejen. Længe før Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven blev opdaget af det store Publikum, gik Valfarterne Sct. Hansaften ud til Strandvejskilden, hvor dengang den samme grove Livslyst udfoldede sig som siden paa »Bakken«. Den stod i sin fulde Flor paa den Tid, da Holberg skrev »Kilderejsen«; og at det var hertil og ikke til Dyrehavskilden, denne Rejse foregik, har Etatsraad P. M. Stolpe fyldestgørende bevist [1]).

Kilden hører ikke, som Valfartssted, til de gamle her i Landet. Der nævnes intet om den fra den katolske Tid, og dens ældste Navn, Mester Hanses Kilde, henviser Opdagelsen af den til Midten af det 17. Aarhundrede. Thi den Mester Hans, som den bar Navn efter, var Magister Hans Zoega, der blev Professor i Filosofi ved Københavns Universitet 1644 og døde 1673. Han var en Mand, der interesserede sig for Jordegods; han var Ejer af Herregaardene Næs i Jylland og Lindholm paa Sjælland; og ude ved Strandvejen ejede han det Jordsmon og Vænge, paa hvilket den siden saa berømte Kilde laa.

At denne fik Navn efter ham, tyder paa, at Opmærk-

[1]) Danske Samlinger II, 6, hvorfra adskillige Oplysninger i det følgende er tagne.

somheden først er bleven henledet paa den i de Aar, da Professor Zoega var Ejer eller Fæster af Kildebakken. Og dette stemmer godt med den første skriftlige Optegnelse, som kendes om den. Denne findes i Lægen Holger Jacobæus' Rejsedagbog, hvor der under Beskrivelsen af København ved Aar 1673 blandt andre Mærkeligheder nævnes »M. Hans Zoegæ Kilde, for nogle Aar siden fundet, hvortil fattige og Krøblinge S. Hans Aften løber lige som til S. Helenæ Kilde her i Sælland« [1]).

Paa samme Tid træffes Kilden ogsaa omtalt hos den senere Biskop Jens Bircherod, der besøgte den som syttenaarig Student Sct. Hans Aften 1675. Han skriver herom i sin Dagbog: »Om Eftermiddagen lod jeg mig forlyste at spadsere hen til den Kilde, som er ved Gammel Vartou, hvilken mange Folk denne Sct. Hans Aften efter aarlig Sædvane søgte til, fordi man indbilder sig, at den skal have nogen Lægedoms Kraft hos sig.« Den oplyste unge Teolog skal naturligvis hæve sig over slig gammel Overtro; men alligevel: »Der jeg saa, hvor begærligen samme Kildevand af de fleste ankommende blev brugt, lod jeg noget deraf i en Skaal henbære til en afsides Krog ved Strandbredden, hvor jeg (skjult for Menneskenes Blikke) toede mig dermed.«

Den Mester Hans, efter hvem Kilden havde Navn, blev naturligvis snart glemt af det brede Folkelag. Men Navnet Hans vedblev dog at være knyttet til Kilden, — kun opfattedes det nu almindelig som en Hentydning til Sankt Hans (Johannes den Døber) og ikke til Professor Hans Zoega. Denne Misforstaaelse var saa meget mere nærliggende, som Valfarterne til denne ligesom til andre Kilder især foregik Sct. Hans Aften (d. 23. Juni), og der allerede fandtes andre hellige Kilder indviede til Sct. Hans, saaledes en Sct. Hans Kilde i Roskilde. Mester Hans's

[1]) Trykt Udgave ved Prof. V. Maar, S. 69.

Kilde ved Strandvejen blev derfor efterhaanden til Sct. Hans's Kilde, og saaledes kaldes den f. Eks. i Dr. J. C. Langes »Lære om de naturlige Vande« i 1756.

Men ogsaa dette Navn blev fortrængt af et andet, som sluttelig blev det eneste brugte. Det var Navnet Vartovs Kilde, som vel oprindelig stammer derfra, at Kilden kun laa et Par Hundrede Skridt fra Gaarden Gammel Vartov paa Strandvejen, men som den siden bar med saa meget større Ret, som der ved Kilden var opstillet en Fattigblok, hvis Indhold — de kildesøgendes milde Gaver — tilfaldt Lemmerne i Vartovs Hospital. Navnet Vartovs Kilde forekommer allerede i en latinsk Disputats fra Aar 1707, der nævner Vartovs Kilde sammen med Helene Kilde og en Kilde ved Helsingør [1]). Og det bruges ligeledes af Professor C. F. Wadskiær, der opregner 13 undergørende Kilder i Danmark og som den første af dem nævner Vartovs Kilde uden for Østerport [2]).

Kildens Ry for helbredende Kraft — eller for at afgive særlig sundt og godt Drikkevand — har maaske ikke været helt ufortjent. Den før nævnte Dr. J. C. Lange har undersøgt Vandet i den, og hans Analyse gav til Resultat, at det indeholdt Strandsalt, alkalisk Jord og lidt Selenites (svovlsur Kalk), hvilket altsammen var gode Bestanddele. Videre siger han om Vandet i Sct. Hans Kilde: »Naar det bliver destilleret, saa har det overgaaende Vand en græsagtig Lugt og nogle fedagtige smaa Dele, hvilke svømme omkring deri, ligesom det ellers sker, naar man trækker Vandet ud af Græs, Vejbredblade eller andre deslige Urter. Men dette afdestillerede Vand gør ingen Forandring hos Violsaft, ej heller kunde jeg ved andre Prøver udbringe noget vist om nogen besynderlig Egenskab i dette fint lugtende Væsen.« Og idet han klassificerer alle de Sundhedskilder, han har undersøgt, sætter

[1]) Magnus Hosum: De templi Kippingensis origine, S. 3.

[2]) Wielandts Nye Tidender 1740, S. 179.

han Sct. Hans's Kilde i den øverste Klasse, blandt dem, hvis Vand han særlig anbefaler til at nydes af sangvinske og koleriske Personer samt af Børn og syge Folk. Den staar her i Klasse med Hassel Kilde ved Farum, de tre Kilder ved Kirkeværløse, Kilderne i Roskilde, Kirsten Pils Kilde, Proviantgaardskilden i København og Tuborgs Vand. I anden Klasse kommer Helene Kilde og Vangede Kilde, der egner sig til at drikkes af flegmatiske Personer, og i tredie Taarbæks Vand, Frederiksbergs Vand, Islehus Kilde, Lyngby Vand og Bellevue Vand, der passer bedst for de melankolske [1]).

Om Kildens Udseende i ældre Tid giver Holbergs Beskrivelse i »Kilderejsen«, der opførtes første Gang 1724, et Fingerpeg. Idet han udmaler Folkelivet omkring Kilden, hedder det om denne selv, at den er »et lille Hul paa Gulvet, hvoraf idelig nogle øse Vand, andre med Krukker, andre med deres Hatte«.

Saaledes skal Kilden altsaa fremstilles paa Teatret: som et Hul i Jorden, uden Indhegning, uden Tilløb eller Afløb, uden nogen som helst Indretning til at faa Vandet op med. Dette Arrangement stemmer særdeles godt med den Beskrivelse af Kilden, som findes i Dr. Langes foran nævnte Bog: »Denne Kilde ligger ved det Lyststed Kildendal, straks ved Landevejen, tæt ved Gærdet, og ser ud som en aaben Brønd, hvori Vandet staar omtrent en halv Alen højt over Aarerne og haver intet Afløb. Sandet, hvorigennem Vandet trænger sig, er i og for sig selv hvidt; men af de Urenligheder, som støve hen i det, har det en graaagtig Hinde over sig. — Dette Vand staar ikke aldeles stille, men saasom Værten der i Gaarden betjener sig deraf, saa bliver det flittig opøst.«

Vandet har altsaa i 1756 kun kunnet faas ved Opøsning — ligesom i »Kilderejsen« paa Teatret i 1724

[1]) Om de naturlige Vande, S. 61, 131.

»Værten i Gaarden«, der benytter sig af Kildens Vand, maa være Traktør Christian Hansen i det nærliggende Traktørsted Kildendal.

For Vartov Hospital gav Kilden en ikke helt ringe Indtægt. I Tiden fra Aar 1700 og indtil Kilderejserne ophørte fandtes aarlig i Blokken c. 100 Rdlr. eller derover; det laveste Beløb, som nævnes fra disse Aar, er 71 Rdlr. I 1756 blev Blokken ført til København for at underkastes en Reparation, som maa have været særdeles grundig, siden der betaltes 33 Rdlr. for den. Men Blokken opsattes derefter igen paa det sædvanlige Sted [1]).

I »Kilderejsen« giver Holberg en Skildring af det brogede Folkeliv, som Sct. Hans Aften udfoldede sig omkring Kilden:

»Teatret gøres saa lidet, som det kan, saa der præsenteres kun i Førstningen som en Vej til Kilden, hvorhen rejse saavel Ryttere som Fodfolk med Spand, Krukker og Bouteiller, og kan En have hængende om sig lutter Krukker, Andre lutter Bouteiller. 2 Processioner ske af Folk, som holde Takten efter Musik; en af Bønder, som gaa Sommer i By med Faner og Mundering og Majgrene; den anden af gamle Kællinger, alle med differente vanskabte Masker, gaaende med deres Krykker efter Takten og Krukker hængende ved Siden. For dem spilles et Lirestykke.

Derpaa aabnes *fond de Theatre,* hvor Kilden præsenteres med nogle smaa Telte. Saa snart det aabnes, høres samme Øjeblik en stor konfus Alarm. Nogle raabe, andre snakke, andre svinge og smække med Piske, og Kællinger slaas om at komme først til Kilden. En blind Mand kommer ind med en Bierfiol, hvorefter Bønderne danse.«

Som man ser: et helt Dyrehavsbillede, som Holberg nok har tegnet efter Selvsyn.

---

[1]) Vartov Hospitals Kopibog 1791. 6. Septbr. og 1798, 10. August.

Paa Holbergs Tid var Troen paa Kildens undergørende Kraft allerede væsentlig tabt. Jeronimus mindes, at »disse Kilderejser gjordes af Devotion i gamle Dage«; men nu var det helt anderledes (3. Akt. 7. Sc.). Og Pernille, der hører til den yngre Slægt, taler overlegent om dem, som »af Overtro gør saadan Rejse Sct. Hans Aften« (1. Akt. 2. Sc.). — Holberg har dog selv gerne villet give det Udseende af, at han skrev »Kilderejsen« for at bekæmpe Overtroen, — en saadan moralsk Tendens var jo nødvendig i Datidens Skuespil. I sin Selvbiografi nævner han blandt sine Komedier ogsaa Kilderejsen, »i hvilken *de* besynderligen railleres, som gør sig saa store Tanker om den Kildes Kraft, som ligger her straks uden for København, og derudover løber i Skokketal derud paa en vis Tid om Aaret, nemlig om Sct. Hans Nat« [1]). Men det er en Tendens, han lægger ind bagefter, — i Stykket selv mærker man ikke noget til den, og den har sikkert ogsaa været overflødig, da der paa den Tid ikke har været stort af den oprindelige Mirakeltro tilbage.

Kilderejserne var her som andre Steder blevet til en folkelig Midsommerforlystelse. Medens Fromheden og Andagten svandt, blev Gøglet og Lystigheden tilbage, og de trivedes godt efter Tidens robuste Smag. Usædeligheden florerede, Slagsmaalene gik paa Livet løs, og Tyve og Skælmer drev deres Spil. Saaledes skriver Politimester Ole Rømer i Juli 1705 til Kongen, at Sankt Hans Kildefærd uden for Østerport havde ført en stor Hob Betlere her til Byen, ej alene fra Landet, men ogsaa fra Skaane, deriblandt en Hob Krøblinge og »Garstige« af Profession. Han havde begyndt at lade dem indfange; nogle var allerede overskikkede til Skaane, andre indsatte i Børne- og Pesthuset. »Alle tilsammen maa dog ikkun være en ringe Del imod de, der ere tilbage, alligevel formindskes Fang-

[1]) Holbergs Levned. 1745, S. 136.

sten.« [1]) Rømers Efterfølger, Politimester Johan Bartram Ernst, har ogsaa artige Ting at fortælle fra Kildemarkedet, saaledes om et stort Slagsmaal, der fandt Sted Sct. Hans Aften 1713.

En Hestgarde og en Bonde var kommen i Klammeri ude ved Kilden. Hestgarden havde lejet Bonden til at køre ham til København; nu forandrede han sin Bestemmelse og vilde køres til Frederiksberg, men det vilde Bonden ikke gaa ind paa, og Hestgarden hug ham da over Armen med sin Pallask. De tilstedeværende Vægtere vilde arrestere Hestgarden; men dennes Kammerater kom ham til Hjælp, trængte ind i Kredsen med dragne Pallasker og huggede om sig. Saa viste Politifuldmægtig Barthol Stuve sig paa Skuepladsen, fremviste Polititegnet og bad dem med høflige Ord om at udlevere den skyldige. Men det havde kun til Følge, at en af Garderne, Frantz Isaachsen, huggede Politifuldmægtigen oven i Hovedet, saa hans Hat blev hugget i Stykker. Imidlertid fik dog ogsaa Politiet Undsætning. Den vagthavende Officer, Lieutenant Wedelstedt af det Vester-Sjællandske Regiment, traadte til, fremviste Ringkraven med Kongens Navnetræk, som han bar paa Brystet, til Tegn paa, at han førte Kommandoen, og bad dem med Sagtmodighed respektere Kongens Vagt. Men det gik ikke ham bedre end Barthol Stuve. Han blev overfuset med Skældsord, og en af Garderne langede ud efter ham med Pallasken, men var saa uheldig kun at ramme en menig Grenader i Hovedet, saa Blodet flød af ham. Endelig fik Vagten dog fat paa den skyldige Hestgarde og trak af med ham i Arrest, medens en Officer ved Navn Bornemann ledsagede Politifuldmægtigen bort fra Valpladsen. Men endnu en Gang fo'r et Par af Hestgarderne ind paa dem, »af hvilke den ene uden ringeste Ordveksel tog Politifuldmægtigen for i Brystet og slog

[1]) Kbhvns. Dipl. V., 798.

ham til Jorden, saa at Benene stod op i Vejret, og 50 Rdlr. Kroner, som han havde hos sig, faldt ud af Lommen, hvilke bleve Folkene, som sloges om dem, til Del, saa at han ikkun beholdt 19 Sletrigsdaler af dem tilbage hos sig«. Bornemann søgte forgæves at holde de rasende Gardere borte fra den ilde medtagne Politifuldmægtig; medens denne laa paa Jorden, huggede den ene løs paa ham med Fladen af Pallasken, og den anden sparkede ham i Munden, saa Blodet flød ud [1]).

Der faldt strenge Straffe efter den Bedrift. Garden Durup, der havde hugget Bonden Søren Andersen, dømtes til 8 Dages Krumslutning samt til at betale Bonden en billig Lægeløn. Garden Hildesheim, der havde saaret Grenaderen Lars Throne, fik ligeledes 8 Dages Krumslutning foruden de 6 Ugers Arrest, han allerede havde udstaaet; endvidere skulde han betale Grenaderen 8 Rdlr. for lidte Smerter, erstatte den paa hans Hue forøvede Skade og betale Badskærløn. Korporalen Peter Petersen, som havde taget Garden fra Vagten, skulde give Lieutenant Wedelstedt og Politifuldmægtig Stuve en *reparation d'honneur* og sidde 14 Dage i Arrest. Frantz Isaachsen, der i Dommen ligeledes betegnes som Korporal, skulde give de samme to Personer en Æres-Declaration og sidde arresteret i 3 Uger. — De 56 Sldlr., Barthol Stuve havde mistet, kunde ikke skaffes til Veje; men Kvartermester Bornemann maatte aflægge Ed paa, at han ikke vidste noget om, hvor de var bleven af [2]).

En halv Snes Aar senere findes en Skildring af Kildelivet i det satiriske Maanedsskrift »Den forkerte Merkurius«, som i disse Aar udkom i København. Den giver os et anskueligt Billede af hele det brogede Folkeliv, som

[1]) Danske Samlinger, anf. Sted. Kbhvns. Dipl. VIII, 293.

[2]) Krigskancelliets ref. Sager, 12. Sept. 1713, Nr. 13. — Pengeberegningen er rigtig: Stuve havde 50 Rdlr. hos sig = 75 Sldlr.; deraf beholdt han 19 Sldlr. og havde altsaa mistet 56.

i Midsommernatten udfoldede sig paa Marken mellem Strandvejen og Sundet.

»Man var særdeles geskæftig i at afdele en Danseplads for at have alting des mageligere; thi saa kunde man gaa fra Dans til Kilden og begive sig fra Kilden til Dansen, hvilken Forandring man troede nok skulde give des mere Fornøjelse. Man har aldrig heller set Bønder og Amagere saa villige til at køre Folk baade til og fra Kilden; thi man saa 12 til 14 at gøre et helt Læs, naar man regner Bæsterne med; derimod naar de skal køre Brænde til Byen, saa har de i det højeste 8 Stykker. Men der siges, at denne Villighed kommer dem kun paa een Gang om Aaret, nemlig ved Sct. Hans Dags Tider. Man saa og Stodderne at indpakke deres Arme og Ben imod Aften, som næst deres Veltalenhed havde indbragt dem de Skillinger, for hvilke de næstkommende Nat vilde drikke Brændevin i Steden for Kildevand, hvilket de holdt for at skulle være sundere, helst om Natten. Tilmed skulde det give dem en god Stemme til anden Dags Morgen, da de agtede at gøre ny Tiltale til de Godtfolk, som kom til Kilden.« — Forlystelserne har altsaa strakt sig over flere Dage; Kildetiden varede fra Sct. Hans Aften (23. Juni) til Fruerdag (2. Juli), og Besøget var særlig stærkt den første og den sidste Aften.

Utvivlsomt har der været en god Del Usædelighed forbundet med disse Kildemarkeder. Hos Holberg paastaar jo Jeronimus, at »hvert andet Telt ved Kilden er et Horehus«; og Pernille kan ikke lægge Skjul paa, at hun derude skulde møde »en fornem ung Herre, som kan betale vel en fattig Piges Umag, og hvilken jeg er for ringe til at nægte en liden Tjeneste« (3. Akt. 7. Sc.). Disse Replikker kunde man jo, om man vilde, lade staa for Holbergs Regning. Men han er ikke ene om denne Opfattelse, — den før nævnte »forkerte Merkurius« har gjort ganske de samme Iagttagelser derude. Bladet skriver i

Juni 1727: »Her var saa fattig for Horer ved Kilden i Aar, at det har aldrig været saa fattig; thi man saa snart ikke over een, det man vist kunde vide var af den Profession.« Forfatteren mener dog, at der nok kom flere efter Solens Nedgang; thi de ser bedre ud ved Lys end ved Dag. — Aaret efter maa Bladet notere det selvsamme Resultat: at der i Aar var stor Manquement for Hyre-Piger. »Man havde ventet, at Hyre-Kuskene skulde haft deres sædvanlig Fragt med sig derud; men de beklagede sig, at der var stor Misvækst paa Kramsfugle i Aar, saasom en stor Del har taget Flugten til Grønland, saa man mener, at flere tager samme Flugt.« Denne sidste Ytring hentyder til, at i Maj Maaned 1728 var en Del Livsfanger i Kastellet bleven viede til Kvinder i Spindehuset og Parrene dernæst afsendte til Grønland [1]).

De grovkornede Lystigheder ved Vartovs Kilde trivedes altsaa godt endnu i Sommeren 1728, da den sidst anførte Artikel i »Den forkerte Merkurius« er skrevet. Men det Kildemarked, som Artiklen omhandler, har sikkert været det sidste, som nogen Sinde er blevet afholdt paa denne Plads. Nogle Maaneder senere indtraf den store Ildebrand i København, der lagde det meste af Byen øde og gjorde en brat Ende baade paa den forkerte Merkurius og paa Kilderejserne. Under Kristian VI.s pietistiske Regering var der jo ikke Tale om at genoptage denne Folkeforlystelse. Og da der med Frederik V.s Tronbestigelse kom muntrere Tider igen, søgte Folkestrømmen længere bort, ud til Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven, der — som Indskriften paa den fortæller — blev »til Manges Lyst og Nytte sat i Stand ved Grev af Reventlow. som Stiftsbefalingsmand, Anno 1750«. Fra den Tid op randt de store Dage for Dyrehavsbakken, medens Sct. Hanskilden ved Gammel Vartov var glemt.

[1]) Stolpe, S. 274.

Selve Kilden eksisterede dog fremdeles, Fattigblokken stod ved Siden af den, og engang imellem blev der endnu nedlagt en Skærv i den. Men øde og uhyggelige var Omgivelserne der omkring, og det var intet Under, at Bybefolkningen nu, da Natursværmeriet begyndte at vaagne, foretrak Udflugterne til den idylliske Kilde i Dyrehaven. Kildens Omgivelser ved Strandvejen var gamle Grusgrave, tilgroede med Tjørn og Tidsler. Kildens og Blokkens nærmeste Omgivelser og Vejen ind dertil var dog ikke bleven rørte ved Grusgravningen og dannede saaledes nu en virkelig »Kildebakke« i de forsømte Omgivelser. De omliggende Jordejere og Fæstere var grundig kede af dette uryddelige Terræn, og det sidste Afsnit af Kildens Historie taler kun om bestandig Tilbagegang og om Bestræbelserne for at faa Adgangen til den spærret og Fattigblokken fjernet.

Kildebakken og Grusgravene tilhørte Byen, men var i det 18. Aarhundrede i Reglen bortfæstede til Ejerne af Gaarden Kildendal. De forskellige Ejere af Kildendal gjorde ikke noget ved Jordstykket, men lod det henligge aabent og uindhegnet, saa Naboernes Kreaturer om Efteraaret frit kunde færdes derover. Det havde Naboerne vel ikke noget imod; men Ulykken var, at Kreaturerne derfra kunde gaa videre ind paa Kildendals egen Fæstegrund, og naar de saa her blev tagne i Hus, maatte Ejeren betale for at løse dem hjem. Dette Forhold blev særlig generende, efter at Kildendal til Beboer havde faaet et særdeles fornemt, endog fransktalende, Herskab, som snart gjorde sig forhadt af alle Naboerne.

Hvem dette fine Herskab var, siges ikke nogetsteds i Dokumenterne, som paa en næsten paafaldende Maade undgaar at nævne den paagældende ved Navn. Men det ligger nær at gætte paa, at det har været en af de franske Officersfamilier, som den danske Hærs Generalissimus, Feltmarskal de Saint-Germain, havde skaffet ind her i

Landet. Kildendal var nemlig paa den Tid (1765) i Militæretatens Eje. Hærens Pensionskasse havde laant den forrige Fæster, Værtshusholder Christian Hansen, Penge mod Pant i Ejendommen og var saa bleven nødt til at overtage Pantet, da Christian Hansen døde. Som øverste Chef for Krigsdirektoriet tog General Saint-Germain sig ivrigt af denne ubetydelige Sag og har egenhændig underskrevet flere Skrivelser angaaende den. Gaarden blev gentagne Gange sat til Auktion, men ingen lysthavende meldte sig, og Krigsdirektoriet kunde saaledes ikke slippe af med den. Muligvis har da Saint-Germain ladet en af sine franske Officerer benytte den som Lystgaard.

Blandt dem, der besværede sig over det nye Naboskab, var Ejeren af Gaarden Ankersminde, Raadmand Hans Holst de Place. »Ligesom mange andre har adskillige Ulejligheder af den uden for Stadens Østerport paa Kildendal nuværende Beboer og hans Folk, saa maa især jeg som Genbo friste samme,« skriver han til Magistraten i 1764. Kæmneren attesterer, at det er ham vel bekendt, hvorledes Beboeren af Kildendal, uden at have Fæste paa Grunden, behandler de nærmest boende Folk og deres Kreaturer. Naar noget Kreatur, for hans slette Indhegnings Skyld, kommer ind paa hans Grund, og de Folk, som vil hente det tilbage, ikke kan tale eller forstaa Fransk, »bliver de slet modtagne og undertiden ilde medhandlede af Domestiquerne«. Han støtter derfor Raadmand Places Andragende om at faa det Jordstykke i Fæste, hvorpaa Vartovs Kilde og Blok findes; thi da Raadmanden vil lade det indhegne langs med Landevejens Grøft, slap man derved fri for videre Ulejlighed med Kreaturerne. »Bemeldte Grund«, skriver Kæmneren videre, »har hidtil ene været brugt til Grusgravning, saa længe noget derudi var at faa til Stadens Vejes Bestrøning. Vartov Hospital har og paa samme Grund, ungefær paa Midten og den bedste Del deraf, en Kilde og Fattig-

blok staaende; men Kilden er forfalden og Qvældet næsten borte, saa at det lidet, der er, er staaende, urent og mudret Vand og ikke som forhen løber over og bruges.« Hvis Jordstykket bortfæstes, bliver det derfor nødvendigt at reservere Hospitalet det Stykke af Grunden, som Kilden og Blokken staar paa, da der altid ligesom hidtil bør være Adgang for alle og enhver til Kilden.

Raadmand Place fik derefter Fæste paa det omhandlede Jordstykke med Undtagelse af det fornødne Rum omkring Kilden og Blokken. Dette reserverede Stykke var 30 Alen bredt ud mod Vejen og 20 Alen bag til ved Kilden; Sidemaalene var paa den ene Side 60 Alen, paa den anden 51 Alen, »som endnu er urørt for Grusgravning og mest jævnt«. Den frie og ubehindrede Passage til Kilden maatte hverken »af itzige eller efterkommende Fæstere« hindres med nogen Indhegning, Laas eller Lukke.

Saaledes værnede man endnu i 1765 om den gamle Kilde; men faa Aar efter var den glemt, og Fæstebrevets Ord om, at den bestandig skulde respekteres ogsaa af de efterkommende Fæstere, blev uden Betydning.

Da Raadmand Place døde i 1770, blev Generalauditør, Konferensraad B o r n e m a n n Ejer af hans Gaard Ankersminde og af et dertil liggende Jordstykke, som kaldtes Otteskillingsjorden og laa yderst i Hjørnet ved det lille Vandløb Rosbæks Udløb i Sundet. Endvidere overtog han Fæstet af Kildebakken og fik det da ordnet saaledes, at dette Jordstykke bestandig skulde følges med Otteskillingsjorden, saa at Ejeren af denne altid blev Fæster af Kildebakken imod at erlægge den samme Afgift, som Raadmand Place havde givet: 2 Rdlr. ved Fæstets Tiltrædelse og siden 2 Rdlr. i aarlig Afgift. Men ved disse Forhandlinger glemte man de særlige Bestemmelser om Kildens Fredning og Adgangen til den, — eller man har

ikke fundet det Umagen værd at opretholde dem. I hvert Fald findes de ikke i Konferensraadens Fæstebrev.

Det blev saaledes Konferensraad Bornemann, som ødelagde Vartovs Kilde. Han indhegnede Kildebakken og pløjede og saaede hen over den, og ved Jordens Behandling blev Kilden snart helt udtørret. Blokken lod han dog staa paa dens gamle Plads, midt inde i Kornagrene.

Men naar saaledes Magistraten og Kæmneren ved Fæstebrevets Udstedelse forsømte at varetage de fattiges Interesser, skulde man dog vente, at Forstanderen for Vartov Hospital som den, der havde Nøglen til Blokken og indkasserede de deri forefundne Penge, havde taget sig af den. Men heller ikke dette skete. Hospitalsforstanderen var i disse Aar Etatsraad Stendrup — en Mand, der maaske nok var lidt for fin til Embedet. Hans Arkiv kunde tyde paa, at han ikke tog sig meget af det. Vartovs Korrespondanceprotokoller, der ellers er regelmæssig førte siden 1720, fremviser i hans Embedstid kun hvide Blade. Om hans Forhold til Kildeblokken hører vi, at han, naar den skulde tømmes, tog en Vogn og kørte ud ad Strandvejen og brugte saa Blokkepengene, saa vidt de kunde tilstrække, til at betale Vognen med. Hans Foresatte, Direktørerne i Fattigvæsenet, tænkte derimod mere paa Blokken. De skrev til ham i 1779, at »det skulde synes fordelagtigere til Forøgelse af Bøssepengene i den ved Østerports Landevej, mod Etatsraad Bornemanns Gaard, afsides fra den indgrøftede Vej staaende Vartovs Kildeblok, om samme nu, da Kilden er borttørret, blev forflyttet tæt ud mod Vejgrøften, hvor den blev de forbigaaende nærmere i Sigte og ikke, som nu sker, næsten skjules af den omvoksende Sæd«. De paalagde derfor Stendrup at undersøge, hvorledes en saadan Flytning kunde ske, samt om der kunde tilkomme Hospitalet nogen Godtgørelse for det Jordsmon, som Blokken stod paa. Men Etatsraad Stendrup har næppe foretaget sig

noget; thi Blokken blev staaende, og to Aar efter maa Direktørerne paa ny skrive til ham, om hvad der kan gøres for at befordre Confluencen til Blokken og Blokkepengenes Forøgelse. De paalægger ham samtidig at undersøge, hvad der er bleven af det Jordstykke, som reserveredes for Kilden og Blokken i Raadmand Places Fæstebrev [1]). Men der blev stadig intet gjort.

Stendrups Efterfølger, Hospitalsforstander Olsen, begyndte igen at føre Hospitalets Brevbøger, og snart mærkes det ogsaa, at han interesserede sig for den gamle Kildeblok.

I Efteraaret 1791 sendte han Magistraten en Redegørelse for Blokkens daværende Tilstand.

Han havde den 31. August sammen med Kontrollør Ament været ude paa Strandvejen for at udtage de Penge af Blokken, »derudi kunde være nedlagt Sct. Hans og Marie Aftener«, som han skriver, idet han benytter en gammel Vending fra Hospitalsforstanderens Instruks. Blokken befandtes da at være indelukket baade med Grøft, Dige, Led og Laas, og det var ikke muligt at komme til den uden ved at krybe over Stænget paa Diget. Han ventede derfor ikke at finde noget i Blokken; men til hans Overraskelse indeholdt den dog 1 Rdl. $15^1/_2$ Sk. Disse Penge, formoder han, maa være nedlagte ved Foraars- eller Efteraarstide; thi Jorden rundt om Blokken var tilsaaet baade forrige Sommer og denne, saa ingen kunde komme til den, »og det anses voveligt for Kontrolløren og mig i Eftertiden at indfinde os paa dette Sted«. Blokken havde ellers i forrige Tider givet en Indtægt af 80 til 100 Rdlr. aarlig, da den »Sct. Hans og Marie Aftener næsten lige saa hyppig skal være besøgt som den nu i Dyrehaven værende Kilde«. Men allerede i mange Aar har Indtægten aftaget indtil 2 Rdlr., 1 Rdlr., 5 Mark eller

[1]) Vartov Hospitalsforstanders Arkiv: Tavler og Blokke. 1779 – 1820.

4 Mark. — Kilden, som i fordums Tid fandtes bag ved Blokken, var der nu næsten intet Spor af mere. Thi et Stykke derfra, paa Engen ned mod Stranden, var der bleven gravet en ny Brønd, og han formodede, at det var denne, som havde trukket Vandet fra den gamle Kilde.

Hospitalsforstanderen vil gerne have det hele bragt i den gamle Orden igen. Han henstiller, at der forhandles med Konferensraaden om Anlæg af en Gangsti fra Vejen ind til Blokken, og at den gamle Brønd opgraves paa ny. Men hvis dette ikke kan lade sig gøre, foreslaar han, at Blokken flyttes ud til Vejen »og derved opsættes en Brønd, hvortil Vandet fra forrige Sted kunde henledes, samt derved blive en ubesaaet Plads eller Engbund til de søgende at divertere sig paa, som formenes i de følgende Tider vilde oprette Omkostningerne og blive til Fordel for Hospitalet, som fra mangfoldige Tider har Hævdsret dertil« [1]).

Han drømmer altsaa om intet mindre end en Genoplivelse af hele den gamle Kildelystighed paa en grøn Eng ved Siden af Strandvejen.

Deraf blev jo intet. Forstander Olsen opnaaede kun at faa at vide, at det Forbehold om Adgang til Kilden, som endnu fandtes i Raadmand Places Fæstebrev, ikke var bleven gentaget i Konferensraad Bornemanns, og at Hospitalets gamle Ret antagelig dermed var forspildt. Men trods alle Vanskeligheder ved at komme til den vedblev Blokken dog stadig at give 2—3 Mark aarlig, og Forstander Olsen saa heri et Vidnesbyrd om, at den fremdeles havde sit trofaste Publikum, og at det kun var Konferensraadens Afspærringer, som bragte Blokkepengene i saa stærk Tilbagegang. Han vogtede stadig paa en Lejlighed til at faa Kilden og Blokken bragt til Ære igen, og da omsider Konferensraaden i 1798 gav Slip paa Fæste-

[1]) Vartov Hospitals Kopibog 6. Sept. 1791.

jorden, skyndte han sig at tilsende Magistraten følgende Skrivelse:

»Som det af Hof- og Stadsrets-Tidende for Juni Maaned sidst er bragt i Erfaring, at Hr. Konferensraad Bornemann har ved Skøde af 31. Maj d. A. solgt sit Ejendoms-Vænge og tvende Fæstegrunde imellem Svane-Møllen og Vartov Gaard uden Østerport til Grosserer Fr. Tutein, hvorpaa bemeldte Blok staar, saa indstilles underdanigst til høj- og velædle Magistraten, at hvis Fæstebrev til denne nye Ejer ikke allerede skulde være udstedt, om deri kunde gøres den Undtagelse, enten at den Strækning, som tilhører Vartov, kunde aflukkes fra den øvrige Grund, eller at Blokken maatte flyttes ud imod Vejen og en Gang over Grøften dertil anlægges, samt en Plads bag ved lades aaben til deri at anbringe en Brønd til Kilde; thi det er en ren Sag, at hvor Blok er, maa nødvendig være fri Adgang dertil, om noget kan ventes deri nedlagt.« [1])

Dette nye Forsøg bragte dog ogsaa kun den nidkære Hospitalsforstander en ny Skuffelse.

Styrelsen af Københavns udenbys Jorder var paa den Tid frataget Magistraten og henlagt under den saakaldte Erstatningsfondskommission, og Magistraten havde saaledes ikke andet at gøre end at sende Olsens Skrivelse videre til Kommissionen. Denne resolverede kort og godt, at der ikke var noget ved Sagen at gøre: den nye Fæster var berettiget til at vente sig Fæstejorden overdraget paa de samme Vilkaar, som den forrige havde haft den, og da der ikke i Konferensraad Bornemanns Fæstebrev stod noget om Adgang til Kilden, kunde dette heller ikke indføres i Tuteins. Men da det paa den anden Side var meningsløst at have Blokken staaende inde paa Marken, naar der ikke var Adgang til den, foreslog Kommissionen at modtage et Tilbud fra Tutein om paa hans Bekostning

[1]) Vartov Hospitals Kopibog 10. Aug. 1798.

at lade den helt flytte bort. Tutein blev meget glad over den Skrivelse, han derefter modtog fra Kommissionen, og besvarede den omgaaende med følgende Linier:

»Jeg er den høje Commission meget forbunden for at vilde skille mig ved den fæle Blokke, der allerede siden Etatsraad Stendrups Tid ikke indbragte saa meget, som der kunde betale hans Hyrevogn, naar han fra Byen kørte hen for at aabne den; og nu til Haan for god Skik og Anordninger indbyder Publikum at træde min Indhegning ned for at ofre deres Skærv til de Fattige.«

Nu var det altsaa afgjort, at Blokken skulde flyttes, og den 3. Oktober 1798 var Hospitalsforstanderen og Kæmneren ude paa Strandvejen for at udsøge en ny Plads til den. De bestemte sig for en Plads ved den nordre Ende af Vognmændenes gamle Vangehus, skraas over for det Sted, hvor den hidtil havde staaet. Den gamle Blok var temmelig brøstfældig, og Hospitalsforstanderen, som ventede sig meget af den, naar den nu blev flyttet tæt ud til Strandvejen, foreslog at lade lave en helt ny. Han havde allerede indhentet Tilbud paa en saadan: Tømmermester Suhr vilde for 25 Rdlr. levere Tømmerarbejdet og besørge Transporten og Opstillingen, Klejnsmed Christensen skulde have 24 Rdlr. og den gamle Blok i Bytte for Smedearbejdet. Man ser af disse ret betydelige Summer, at Blokken maa have været af anselige Dimensioner. Men Magistraten har formodentlig ikke delt Hospitalsforstanderens optimistiske Syn paa Blokkens Fremtid og har ikke villet anvende saa stor Bekostning paa den. Thi det endte med, at man beholdt den gamle Blok og lod Tutein efter sit Tilbud paa egen Bekostning flytte den over paa det anviste Sted ved Vangehuset. Dette skete i Maj 1799, og saaledes var nu det sidste Minde om den gamle Vartovs Kilde fjernet.

Hvad Skæbne den nye Blok fik, vides ikke; men den er sandsynligvis kun blevet krank. Hospitalsforstanderen

fortæller, fuld af sin sædvanlige Iver, om den overstaaede Flytning. Han bebuder at ville aabne Blokken første Gang i Juli eller August Maaned, og saa vil han tage en Smed med, som kan anbringe to Klapper eller Dækseler over den Aabning, hvorigennem Pengene falder ned i Blokken, for at ikke denne i Regnvejr skal løbe fuld af Vand [1]). Men derefter bliver han ganske tavs. Blokkens Aabning har maaske beredt ham en sidste smertelig Skuffelse; thi der høres efter den Tid ikke noget som helst mere om den.

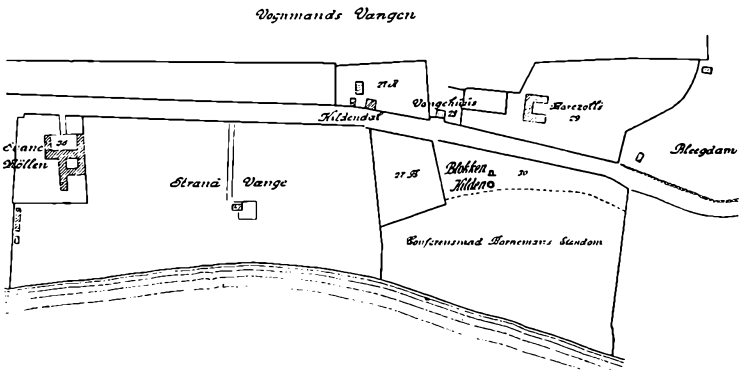
Naar P. M. Stolpe i sin foran nævnte Afhandling siger, at Vartovs Kilde er til endnu som en firkantet Brøndaabning i Haven paa Matr.-Nr. 141 C 1 øst for Strandvejen (Gade Nr. 22), er dette ikke rigtigt. Paa det nævnte Sted findes ganske vist en Kilde, der giver saa rigeligt og godt Drikkevand, at Stedets Beboere har kunnet undvære Vandindlæg fra Københavns Vandværk og selv i de tørreste Somre har Vand nok fra Kilden, der endda kan fylde en lille Park i Haven, hvorfra dens Vand endelig ledes ud i Stranden. Men dette er ikke den gamle Vartovs Kilde.

Terrænet derude var i det hele rigt paa Kilder, hvorom Navne som Kildevæld og Kildendal endnu bærer Vidne, og Vartovs Kilden har kun været en blandt mange. Da Topografen L. Both i 1880 søgte efter den, var der derfor nok at vælge imellem. Han kender, foruden den af Etatsraad Stolpe paapegede, en Kilde i Lille Tuborgs Gaard og en anden paa en Parcel af Bager Scherfigs Ejendom øst for Strandvejen [2]). Ingen af disse er dog den gamle Vartovs Kilde; thi denne var, som vi har set, allerede udtørret og ganske forsvundet i det 18. Aarhundrede.

[1]) Vartov Kopibog 7. Juni 1799.

[2]) Geografisk Tidsskrift V. S. 4.

Det er dog muligt endnu ret nøje at paavise den Plads, hvor den har ligget. Thi Kilden og Blokken findes afsat paa samtidige Kort, saaledes paa det store og omhyggelige Kort af Lieutenant Oppen fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, af hvilket her meddeles et Brudstykke.

Her ses Kilden og Blokken paa den smalle Jordstrimmel øst for Strandvejen, som i Fæstebrevene undertiden kaldes Kildebakken. Konferensraad Bornemanns Grund der bag ved er Otteskillingsjorden. Marezolls Gaard er Ankersminde, og Blegdammen er den tidligere Dam ved Vartov. Lige ved Navnet Kildendal, tæt øst for Strandvejen, skal den af Etatsraad Stolpe paapegede Kilde søges; men den ligger altsaa betydelig sydligere end den gamle Vartovs Kilde ved Blokken. Denne har efter Kortet ligget c. 145 Meter syd for Byens Grænse, der her dannes af det lille Vandløb Rosbæk eller Vilhelmsdalsløbet; og dens Plads bliver derefter omtrent i Skellet imellem Haverne til de to Ejendomme Nr. 30 og 32 A paa Strandvejen, som nu ejes af Københavns Kommune.

BADERE OG BARTSKÆRER

AF

K. CARØE.

MELLEM badere og bartskærer herskede der fra gammel tid strid om deres indbyrdes rettigheder; både socialt og videnskabeligt følte bartskærerne sig stående højt over baderne, hvis kirurgiske uddannelse ikke var nær så alsidig som bartskærernes, og med stor nidkærhed vågede de over, at baderne ikke gjorde dem indgreb — indpas, som det da kaldtes — i deres næring. Det var nu heller ikke så helt let at drage grænserne skarpt. Baderne synes stedse at have haft hjemmel for i deres badstuer at måtte klippe, rage, kopsætte og foretage den dengang så almindelige hovedvadskning, medens deres ret til også at behandle gamle, men ikke ferske, ɔ: friske, sår og at årelade synes at have været mere tvivlsom. Efterhånden som imidlertid benyttelsen af badstuerne tog af og indtægterne hermed, søgte baderne ikke alene at udstrække deres rettigheder til også at gælde uden for badstuerne, men tillige mere og mere at give sig af med adskilligt andet til kirurgien hørende, og da antog kampen skarpere former.

Oprindeligt skulde badstuerne i Tyskland, og da vel også herhjemme, være åbne tirsdag, onsdag og lørdag; faldt der festdag på en af disse dage, skulde badstuerne være åbne om mandagen; fredag var al badning forbudt[1]);

[1]) I en gammel tysk optegnelse hedder det, at mandag bader de drukne, tirsdag de rige, onsdag de vittige, torsdag de skidne og lusede, fredag de ulydige og lørdag de hoffærdige.

men efterhånden som benyttelsen aftog, blev det nødvendigt at indskrænke badedagenes antal til onsdag og lørdag.

Baderne hørte fra først af ligesom adskillige andre håndværkere til de »uærlige«; men 1406 gav kejser Wenzel, efter sigende fordi han 1393 var blevet reddet fra fangenskab af en badepige, dem brev på, at deres håndværk var rent og ærligt, og samtidigt fik de et eget våben: på gylden grund et blåt bånd, i hvis midte en papegøje [ɔ: isfugl]. Men ligesom senere med skarpretterne lykkedes det først langsomt, i alt fald på adskillige steder, at skaffe denne forordning gyldighed; endnu i 1652 måtte således rådet i Hamburg på opfordring af baderamtet attestere, at baderne og deres børn havde adgang til alle ærlige håndværk, lav og amter.

Allerede tidligt var der i tyske byer blevet givet regler for badernæringen, hvad der aldrig skete i Danmark; således i Wien 1461, i Regensburg 1476, i Lübeck 1530, og i en del byer dannede baderne ligesom bartskærerne et lav og fik udstedt lavsskråer, hvad der heller aldrig skete i Danmark; men dette hindrede ikke, at der jævnligt var skarpe sammenstød mellem disse to til dels sideordnede håndværkere — thi som sådanne betragtedes begge parter —, der førte til langvarige stridigheder, i Lübeck således til en proces, der varede fra 1603 til 1694, da den endelig afsluttedes ved rigskamret i Speyer efter at have kostet store summer. Om en del af disse stridigheder vil de danske aktstykker, som senere skal meddeles, give oplysninger, idet baderne påberåbte sig dem; men da der som sagt i Danmark ingen regler fandtes, lod de fremmede bestemmelser sig ikke anvende på danske forhold.

I det hele foreligger der hidtil ikke nøjere oplysninger om badernes forhold i ældre tid i Danmark, men de har vel været nogenlunde de samme som i Tyskland, hvorfra mange af dem indkom. Hvad der taler for, at baderne

også her først ret sent, på en tid, da badernæringen var i stærk tilbagegang, er begyndt at gøre bartskærerne større indpas, er, at der i de to ældste københavnske bartskærskråer, 1577 og 1668, ikke er tale herom; først i lavsartiklerne 1672 er der indsat en ny paragraf: »Hvad badstuemændene angår, skal de alene blive ved deres badstue og kopsætning og ej gøre bartskærembedet nogen indpas udi deres kunst enten med balberen, åreladen, patienter at forbinde eller kurere, ej heller bækkener eller bartskærskilt at udhænge; såfremt de herimod gør, da dennem at straffes for hver gang sådan forseelse skeer, på tre rigsdaler.«

Det er da også først, efter at bartskærprivilegierne var fornyede i 1684, at stridighederne rigtigt tager fart med ansøgninger fra baderne og klager fra bartskærerne, der gennem flere år grundigt behandles af myndighederne, men uden at føre til noget resultat; og det er særligt i København, at klagerne fremkommer, kun sjældent i provinsbyerne, hvor man i flere af dem kom ud over vanskelighederne for to mænds økonomiske eksistens ved at give en enkelt bevilling både som bader og bartskær, hvilket først senere blev tilfældet i København; særlige badstuer har vel i det hele haft vanskelighed ved at klare sig i de mindre købstæder; ikke engang det af fremmede så stærkt besøgte Helsingør, hvorfra der i det 17de århundrede kendes adskillige badere, havde i 1735 nogen badstue, thi da blev der givet bevilling til der at indrette en badstue, da indbyggerne måtte rejse til København for at få bade.

Fra gammel tid havde i norden badstuen, særligt dampbadet, mindre karbadet, spillet en stor rolle i det daglige liv, herom taler sagaerne og folkeviserne ofte nok, og som finsk og russisk bad findes den jo endnu. Lige fra Københavns grundlæggelse har der da også været badstue her. Sakse fortæller, at medens Absalon en dag

(ved år 1171) opholdt sig i badstuen, hørte han folk udenfor tale om, at et skib nordfra nærmede sig byen; hurtigt kastede han klæderne over sig, blæste i sin søfløjte for at kalde bådsmændene sammen, lagde ud med sit skib, der lå sejlfærdigt i havnen, angreb og fangede sørøverne og lod deres hoveder sætte på bymuren [1]).

Det har muligvis været den ene af de tre senere badstuer, som omtales i jordebogen fra c. 1380, Strandbadstuen, der må have ligget nær ved stranden, og hvortil Strandbadstuestræde, nu Badstuestræde, førte; således som dens beliggenhed i forhold til andre ejendomme i dens nærhed omtales, mener O. Nielsen, at den har ligget på den østre hjørnegrund mellem Badstue- og Kompagnistræde.

Den anden badstue kaldtes Vombadstuen og lå ved Vestergade; i 1448 skænkede dens ejere den til Frue kirkes St. Olafs alter, som 1528 mageskiftede den med en St. Peders kirke tilhørende gård i Studiestræde: O. Nielsen mener, at badstuen muligvis har ligget i Vestergade på nuværende nr. 5's grund; i så fald har den nok ligget langt inde på grunden, thi da den 1528 blev mageskiftet, siges den at ligge i St. Klemensstræde, der skar sig ind omtrent midt imellem Vestergade og den langt senere anlagte Frederiksberggade. Muligvis er det den badstue, som endnu i 1610 lå i en have, der hørte til en gård ved Nytorv, som da af Knud Gyldenstjerne blev skødet til kongen, thi til denne gård hørte der flere boder i St. Klemensstræde og Kattesundet.

[1]) Hvor stor en rolle badstuen spillede dengang, viser en anden beretning hos Sakse; under striden mellem Svend, Knud og Valdemar lå de to sidste 1156 med deres hær uden for Odense, som holdtes besat af Svend: »Om anden dagen drog Valdemar ud til Odense, at han vilde gå der udi bad, men kong Knud turde ikke gøre ham selskab og følge hâm udi byen«, hvor Svend tog venlig mod Valdemar og indlod sig i underhandlinger med ham.

Den tredje badstue skal have ligget i nærheden af Nikolai kirke; muligvis er det den badstue, der omtales i jordebogen c. 1380, men da ikke mere fandtes, og synes at have ligget foran på Købmagergade. Rosenkjær (»Det underjordiske København«) mener at have påvist rester af den inde i gården til Købmagergade nr. 6, hvor der ved udgravning blev fundet en del tørvesmul og tørveaske, men navnlig en stor bunke stærkt ildskørnede granitsten, hvilket kunde tyde på, at de havde været ophedede og ved påhældning af vand anvendte til at frembringe damp.

Noget senere i tiden omtales to andre badstuer. I 1530 blev en degnedømmes gård og grund, som kaldtes Kannikebadstuen i Klosterstrædet, udlejet til en borger; den må vel altså inden den tid være ophørt med at være badstue, men endnu i en jordskyldsfortegnelse fra 1547 kaldes den Kannikebadstuen. Lidt senere, 1463, omtales Helliggejsthusbadstue som en egen bygning, men i 1514 må den i alt fald have været i privat eje, thi da blev en gård og en grund, som kaldtes således, af ejerne skænkede til Helliggejst hospital [1]).

Foruden disse offentlige badstuer havde velstående borgere deres egne badstuer, således den ansete købmand og rådmand Hans Bogbinder, i hvis hjem Kristiern II blev opdraget; kong Hans benyttede selv denne badstue og lod imens de ventende hoffolk traktere med en tønde øl eller to.

Om den betydning, som badstuen da havde for hele befolkningen, vidner de talrige testamentariske gaver, som velhavende folk anså det for en god gerning at indstifte, for at fattigfolk kunde få »en badstuegang«, hvortil også

---

[1]) Rosenkjær mener ved en udgravning at have påvist rester af denne badstue, særligt støttende sig til, at der tæt ved hinanden fandtes to brønde.

hørte et måltid mad med behørigt øl; thi badstuerne var tillige en slags beværtninger og forlystelsessteder; på gamle tyske træsnit ser man mænd og kvinder parvis siddende i et fælles badekar med et brædt over som bord, hvorpå det bugner med mad og drikkevarer, og bagved dem står lutspillere og synger [1]).

At dette fri samliv mellem kønnene måtte føre stor usædelighed med sig, er forståeligt, og da så mod middelalderens slutning syfilis med rivende hurtighed sydfra bredte sig over hele Europa, mærkedes snart, at det særligt var badstuerne, der blev arnestederne for smittens udbredelse, og da sygdommen nåede norden, fik herved de offentlige badstuer deres dødsstød.

I sit mærkelige, om dyb humanitet og vidt fremsyn vidnende skrift fra 1527 om »Hvorledes kranke, mislige, såre arme og fattige Mennesker skulle trakteres og besørges« siger Poul Helgesen, at hvad skade der i nogle år er kommet af, at alle mennesker bader i een badstue, har vi alle set og kan det nu dagligt begræde, dog er det nu for silde med mange; derfor burde der være adskillige badstuer, så at syge og karske ikke bader til hobe udi eet hus; og hvor det ikke sker, der kommer en hel menighed udi skade og fare.

Ganske overensstemmende hermed siger den noget yngre biskop Peder Palladius 1556 i sit skrift »Den leppede og forkludede Hosedjævel«, at den tid, franzøske løsagtige noder og fagter i klæder og sæder blev indførte her i riget, da kom de pokker derfra ind i riget med og hænger endnu fuld hart ved; og det var i min barndomstid, hvorfor man måtte ødelægge almindelige badstuer allevegne, som den badstue i min fødeby Ribe, var endnu aldrig optagen siden, det jeg kan få at vide, alligevel at

[1]) Endnu så sent som i 1752 indeholder forslaget til en ny dansk medicinalordning en udtrykkelig bestemmelse om, at baderne skal indrette deres badstuer således, at hvert køn kan være for sig.

stedet beholder sit gamle navn og gaden desligeste, som de kalder Badstuegade. At denne bevægelse var nået til norden sydfra og der begyndt noget tidligere, fremgår af en udtalelse af Erasmus fra Rotterdam i et skrift fra 1524, at for 25 år siden var intet mere yndet i Brabant end de offentlige varme bade, nu er de alle kolde, den ny spedalske syge har lært os at afholde os fra dem.

Denne nedlæggelse af de offentlige badstuer har sikkert været en væsentlig årsag til, at befolkningen vænnede sig af med den tidligere hyppige baden; men helt undvære den har den dog ikke kunnet, og man har vel atter måttet lukke badstuerne op eller se igennem fingre med deres benyttelse. At København i hvert fald senere selv har ejet en badstue, ses af, at den før 1615 har solgt en sådan, men først i dette år er den ført til indtægt. Og private badstuer holdt sig stadigt, ejede af badstuemænd, der senere i reglen fik privilegium derpå; videre ansete synes de dog ikke at have været, og mest søgtes de af de mindre bemidlede, der foretrak de billige baderes kirurgiske hjælp for de dyrere bartskærers; i 1696 skriver en adelig tysk dame fra København, at hendes legeme er fuldt af onde vædsker, for hvilke varme bade vilde være den bedste lægedom; men så længe hun må bo her, kan der ikke være tale om at få dem, så at hun endnu en stund må bære sin skrøbelighed.

Det er kun få københavnske badere fra ældre tid, hvis navne kendes: Claus c. 1380; Anders i 1496; Kjeld i 1532 og endnu i 1547; Thomas i 1569; Morten Clausen, der c. 1610 fik betaling for at have sat drengene i Børnehuset kopper, en god forretning for ham, thi den ene gang var det 158, den anden gang 174; Søren i 1620; Didrik Gottesphenning i 1639; Philip i 1680; Gotfred Helmuth, der døde noget før 1682. Hvor disse badere har haft deres badstuer, lader sig ikke med fuld sikkerhed bestemme; men at der

fra første halvdel af det 17de århundrede har været en badstue i Løvstræde på den grund, som nu udgør en del af posthusets gård, vides sikkert; her boede Adam Badstuemand i 1633 og endnu 1645 med hustru, svend og tjenestepige. Rimeligvis er han blevet efterfulgt af Jørgen Kruse, hvis hus i Løvstræde i 1661 blev sat i grundtakst til 150 rdl. — han synes da at have været den eneste grundejende bader —, og til samme takst sattes det i 1668, da Poul Bader ejede det; her boede også Peder Engel, da huset i 1689 sattes til grundtakst 140 rdl. Ved skiftet efter Engel, der blev begravet 17. Juli 1710, blev ejendommen vurderet til 1300 rdl. og formuen ansat til c. 850 rdl., men svigersønnerne, de to badere Bechmann og Kretschmer, havde allerede fået deres arveparter udbetalt ved deres bryllupper.

Foruden i Løvstræde var der i en længere årrække badstue i Springgade, nu Pilestræde; her boede Johan Løve i 1651 og til sin død c. 1682. Efter skiftet at dømme må han have været en ret velstående mand. Huset havde 5 fag, to loft med kvist og kælder. Stuen var beklædt med egepanel med billedsniderarbejde, et lidet skab i væggen med billedsniderarbejde, 16 skilderier dønnekede [indgibsede] under loftet, gulvet brædder, jærnbilægger og endnu to mindre ovne. Ovenover sal med malede drætter [tapeter] og et stykke panel under vinduerne, åben skorsten, derhos et lidet kammer med kakkelovn af potter. I gården tre fag halvtagshus med kælder, deri sengekammer med panel, jærnbilægger, to kamre afdelte med brædder; et tværhus på et loft med badstuen, beklædt med brædder, jærnbilægger; dernæst et træhus på seks fag, to loft. Ejendommen vurderedes da til 1635 sletdaler.

Hans søn Valentin Løve har muligvis overtaget badstuen, men i så fald ikke beholdt den længe, thi 1689 boede han i L. Helliggejststræde, nu Niels Hemmingsens-

gade, lige over for kirken; huset, der i 1668 var sat til 100 rdl. i grundtakst, blev da kun sat til 50 rdl. Først 25. April 1694 tog han borgerskab som bader; han døde vistnok under pesten 1711.

Samtidig med ham var Johan Pfeiffer, født i Schlesien og med lærebrev fra Grossen Glogau 1685 om, at han tilligemed baderkunsten havde lært Wundartzeneі, årelade, barbere, skære hår, frisere med mere dertil hører; han var bader i København i 1691, men tog ligesom V. Løve først borgerskab 25. April 1694; han havde allerede 2. August 1692 fået bestalling som hofbader, den eneste, som siden 1593 vides at have beklædt denne stilling [1]). Pfeiffer var gift med en datter af J. Løve, men har ikke overtaget dennes badstue, da han boede på den modsatte side i Springgade, hvor der vedblev at være badstue, eller i alt fald bo badere, til 1788. I 1702 søgte han om at måtte ernære sig af det, som han lært haver og hans lærebrev formelder (egentlig alt, hvad bartskærerne udførte), for at han ikke med sine skulde forgå af elendighed; bartskærlavet satte sig bestemt derimod, og da han samtidigt var under retsforfølgning for kure, hvorved han havde fordærvet flere, blev det afslået. At han har været en for sit fag interesseret mand, der har søgt at skaffe sig gode kundskaber, viser hans efterladte bogsamling på 80 bind, de fleste vel ansete kirurgiske og medicinske værker. Både han, hustruen og et barn døde under pesten og blev alle tre begravede 1. September 1711; ejendommen vurderedes da til 1600 rdl.

Henimod slutningen af det 17de århundrede var forholdene efterhånden blevet mere og mere vanskelige for baderne; i 1691 var Engel »for gæld blevet frataget hans ringe våning«, og det har muligvis været en yderligere

[1]) At der i alt fald tidligere har været ansat badere ved hoffet, fremgår af, at Morten Leje 21. Maj 1591 blev ansat som sådan og fik løn til 13. Febr. 1593.

anledning til, at han sammen med Pfeiffer og V. Løve indgik med andragende om, at der for fremtiden kun måtte være tre badere og ingen gøre dem indpas i næringen. Magistraten anbefalede andragendet, da kur med baden og koppen nu ikke var så meget brugelig og gængs som tidligere, så staden kunde godt nøjes med tre badere; 18. August 1691 udgik der da kongebrev om, at det ved trende badere her i staden, indtil vi anderledes derom tilsigendes vorder, skal forblive, så at ingen af samme profession sig her imidlertid må nedsætte eller dennem udi deres næring indpas eller afbræk gøre.

Det synes dog ikke at have hjulpet baderne, at de opnåede denne begrænsning i deres antal; tiderne blev stadigt vanskeligere for dem; allerede i 1687 havde de gjort et ikke nærmere kendt forsøg på at få deres virkeområde udvidet til at omfatte barberen og åreladen i deres huse, hvilket synes at være blevet afslået; nu gjorde de i 1698 et nyt forsøg, om hvilket dog ikke vides andet, end at politimester Claus Rasch ifølge kongelig ordre 6. Juni 1698 havde afgivet en erklæring om forholdet mellem bartskærer og badere, som dog heller ikke kendes, men i hvert fald ikke har ført til noget resultat. Da så tronskiftet indtraf i 1699, benyttede baderne lejligheden til et nyt forsøg på at erhverve sig større rettigheder på bartskærernes bekostning, inden disse fik deres privilegier konfirmerede af den ny konge. Deres planer må imidlertid være komne bartskærerne for øre, thi inden baderne fik indgivet deres andragende, havde allerede bartskærerne i Oktober 1699 ansøgt om, at hvis baderne eller andre skulde indkomme med noget, som kunde være deres privilegier til forkrænkelse, det da først måtte komme til deres erklæring, indtil så længe de kunde få deres privilegier konfirmerede, hvilke de så hastigt formedelst vidtløftighed ej kunde indgive.

Hermed begyndte en kamp, der varede til 1702 og endte med, at alt blev ved det gamle.

De tre privilegerede badere, Peder Engel, Valentin Løve og Johan Pfeiffer, indgik 20. Oktober 1699 med andragende om, hvorledes de af udlændiske mestre ideligt blev foragtede, idet disse ikke vilde lade de drenge, som her havde lært baderkunsten, passere for svende hos dem, så at de måtte lære på ny og give penge til; og selv kunde de ikke få udenlandske svende, fordi de ikke her som i Tyskland måtte bruge deres profession, som de dog ærligen havde lært, lige med barbererne. Alligevel turde de ej understå sig at begære, hvad de på andre steder nød, men bad kun om at få følgende privilegier: at læge gamle skader, frit årelade dem, som det begærede, at rage skæg i deres huse, når nogen kom til dem, at hænge et bækken ud for døren.

Denne ringe, men dog nødtørftige begæring mente de ikke kunde gøre barbererne nogen indpas i deres næring, men den vilde være dem en stor hjælp for deres drenges læres og løsgivelses skyld; kongens højlovlige salige hr. fader havde tilsagt dem, at de skulde blive hjulpne, og dersom de ikke erlanger en liden frihed, kan de umuligen blive ved deres profession, eftersom de ikke kan udlære nogen dreng og ej bekomme svende.

Regeringen besluttede at lade Claus Rasch forsøge på at forlige de to parter og tillige at udsætte sagens afgørelse, til bartskærernes privilegier var blevet eftersete; desuagtet indgik bartskærerne med et nyt andragende gående ud på, at dersom baderne fik de begærede privilegier, som Christian V havde afslået dem, vilde bartskærlavet blive ruineret, og flåden [1]) vilde lide mangel på bartskærer, og tillige beråbte de sig på deres til politi-

[1]) Byerne var forpligtede til i krigstid at stille et vist antal bartskærer til flåden.

mesteren indgivne memorial [2]), hvori de refuterer badernes begæring med 6 visse punkter.

Regeringens korte svar var: »Forbliver ved den kgl. befaling til politimesteren«, og bartskærlavets omtrent samtidigt indgivne begæring om konfirmation af deres privilegier blev henlagt indtil videre.

Befalingen til Claus Rasch 9. December 1699 gik ud på, at han skulde søge at disponere bartskærlavet til forening med baderne og samme forlig under deres og sin hånd tage, og han synes både med iver og udholdenhed at have forsøgt at løse denne vanskelige opgave; det meste af et år arbejdede han på at nå et tilfredsstillende resultat, og når det alligevel ikke lykkedes, var grunden sikkert den, dels at opgaven vel var uløselig, og dels at han selv ikke stillede sig upartisk til den, således som hans erklæring af 17. November 1700 tydeligt viser.

Efter eders kgl. maj.'s allernådigste befaling de dato 9. Dec. 1699 med indlagte allernådigste supplikation fra de her i staden værende trende badere angående en liden frihed, de allerunderdanigst begærer dem allernådigst måtte forundes, hvorefter de og deres folk på deres profession kunde leve, såsom baderne på andre steder nyder, haver jeg den 8. Januar 1700 for mig udi mit hus ladet indkalde oldermanden for bartskæramtet sr. Vilhelm Blanckenheim med seks af hans amtsmestre tilligemed bemeldte badere så og dr. Hacquart som stadsphysicum i den agt og mening dennem i mindelighed med hverandre at forene, men aldeles intet hos bartskærerne udi så måde været at formå, men de tværtimod anholdte og begærede dennem kopi af badernes forebringende måtte gives, som de vilde besvare, og forklare, at de til deres foregivende ingen føje skulde have, hvilket jeg dem lod bekomme til den 22. dito næstefter deres påstand at indgive; og som den tid kom, og jeg ventede deres svar, begærede bartskærerne endda 8te dages dilation, som og med badernes samtykke dem blev bevilget. Den 29. dito indleverede da oldermanden Blanckenheim sin erklæring til eders kgl. maj. indrettet, og ihvorvel jeg da igen med dem om forlig

[1]) Denne memorial har ikke kunnet findes.

at træffe imellem dennem og baderne handlede, kunde man dog af bartskærernes forhold intet andet end stor misundelse og stridighed fornemme, hvorfor baderne begærede, at de bartskærernes supplik måtte besvare, hvilket bartskærerne protesterede ikke at måtte tilstedes, men den eders kgl. maj. først at tilstilles, som jeg og, på det bartskærerne ikke skulde beskylde mig, at jeg ikke vilde anse deres formenende billighed i sagen (uanset kontraparten, som ved andre kommissioner brugeligt er, den først burde besvare) ved allerunderdanigst supplikation af 31. Januar næstforleden gjorte, hvoraf herhos kopi sub litr. A[1]) følger, hvorpå mig nogen tid derefter af eders kgl. maj.'s storkansler blev befalet, jeg ikkun skulde fortfare og deraf baderne kopi meddele, hvilket jeg og efterkom, og da derefter af baderne mig en besværingssupplikation dat. 6. Marts med bilagte fem stykker attester eller beviser imod bartskærerne indgiven, som herhos per konvolut sub litr. B indlagt og nummeret fra et til fem følger.

Det første er kopi af et privilegium, som baderne udi Schlesien og Breslau af kejser Rudolphi den 2den af dato 20. Juli 1583 given, at baderne må befri sig med andre handteringer lige ved dem i ære og værdighed at anses.

2det. Kong Christian den femtes privilegium for Hieronimus Richartz at må udi Altona fri og ubehindret tilligemed badekunsten bruge bartskærkunsten og hvad som til kirurgien henhører og han lært haver, såvelsom hænge bækken på stang og udenfor hans hus.

3die. Kopi af et allerhøjstbemeldte eders kgl. maj.'s hr. fader, højlovligste ihukommelse, udgivne privilegium til Johan Salomon Struntz, som af eders kgl. maj. den 5. Sept. 1699 allernådigst er konfirmeret, at være bader i Næstved og der at betjene dessen indvånere og forrette, hvis han lovligen lært haver.

4de. Kopi af Johan Pfeiffer, bader her i staden, hans lærebrev, udgiven i den kejserlige og kongelige stad Grossen Glogau den 27. Nov. 1687, at han tilligemed baderkunsten haver lært Wundtartzenei, årelade, barbere, skære hår og frisere med mere dertil hører.

5te. En ekstrakt af kejser Rudolphi den 2den baderne givne privilegier af 23. Juli 1583, at hvem, som der vil bo, skal

[1]) Dette og de følgende i politimesterens erklæring nævnte bilag findes nu ikke vedlagte.

fremvise sit fødsels- og lærebrev, siden udi en af magistratens eller øvrighedens middels overværelse eksamineres og derpå gøre sit mesterstykke såsom unguentenplaster, oliteter og andre til patienternes kur behøvende stykker; såvelsom et memorial til mig selv af samme dato, hvormed baderne vil bevise, deres profession var ikke foragtelig, men havde god føje til deres begæring og påstand.

Den 19. Marts næstefter var parterne igen forsamlet, da ej heller nogen venlig forening var at erlange, men bartskærerne igen på ny begærede kopi af badernes sidste indgivende, som jeg dennem ikke kunde nægte, men blev dem meddelt og til den 31. dito at skulle besvare; hvorpå de atter indgiver en deres supplikation af fornte 31. Marts med hosfølgende syv stykker bilager eller attester i et konvolut derpå tegnet litr. C og bilagene nummereret nemlig:

1ste. Kopi af et privilegium for bartskærerne af Kong Augustus den 2den af Polen den 20. Juli 1698 udgivet, at baderne sig intet med bartskærkunsten uden deres huse må befatte.

2det. Kopi af en svensk kgl. befaling af 17. Sept. 1685 til alle guvernørerne i Sverig, at ingen bader eller anden må gøre bartskærerne indpas i deres næring, som egentlig til kirurgien henhører.

3die. En ekstraktskrivelse fra Brunswig af 20. Sept. 1684, at baderne der ikke må gøre bartskærerne nogen indpas, og at de til en desårsag havende proces skal betale omkostning 1500 rth.

4de. Kopi af kong Ludvig af Bøhmen's in Ao 1522 baderne givne privilegier lige ved andre håndværkere at anses og deres børn at må lære andre håndværker etc.

5te. En kopiskrivelse fra kommercekollegiet her i staden til bartskærerne ibidem om et vist tal i amtet, og de, som herefter sig derudi vil begive, først derfore at betale 300 rdl.

6te. Kopi af en kgl. befaling af 28. Juli 1685 til magistraten her i staden, at ingen reformerte eller deslige må imod bartskæramtets privilegier i amtet indkomme.

7de. En ekstrakt af eders kgl. maj.'s hr. faders, højlovligste ihukommelse, bartskærerne allernådigst givne privilegier af dato 29. April 1682, at baderne sig intet må med bartskærkunsten befatte eller bækken at udhænge under 10 rdl. straf.

Der jeg nu samme bekommet havde, var baderne endelig begærende, at dennem endnu til deres forsvar deraf kopi måtte

forundes, som dennem blev tilstillet, hvori de derefter til mig leverede en anden deres supplikation dat. 10. April med hosfølgende seks dokumenter og beviser sub litr. D. og bilagene nummereret fra fem til elleve, hvilke er:

1ste. Kopi af en skrivelse til Johan Pfeiffer fra Christopher Tiel, bader i Stockholm, af 7. Juni 1697, at baderne der må årelade, skære hår og lægge gamle skader inden og uden deres huse etc.

2det. Tvende ekstraktskrivelser af datis 17. Nov. 1699 og 12. Marts 1700 fra Lucas Eder, bader i Liegnitz, at itzige kejser haver konfirmeret deres privilegier, (som videre herefter med rigtige videmerede kopi bevises), at de såvelsom baderne i Wohlau haver tvende stænger for deres huse udhængendes, den ene med fem bækner og den anden med tre bækner på, og at bartskærerne haver søgt det at få afskaffet, som dog intet haver frugtet og ikke heller sker, om de derpå end kostede et par hundrede rigsdaler.

3die. En kopi af et privilegium af kong Ludvig af Bøhmen udgiven til Prag mandagen efter påske 1522, at baderne må befri sig med andre håndværker og på lige måde i ære og værdighed anses.

4de. En skrivelse fra Stralsund til Valentin Løwe af 12. Juni 1684, at han skulde møde efter sædvane den 25. Juli samme år at overhøre fremmede sager og derudi kende.

5te. Fra baderamtet i Lübeck til Johan Pfeiffer af 8. Aug. 1699, at de der må årelade, kurere, forbinde uden såvelsom inden deres huse. Hvormed de formener bartskærernes sidste foregivende kraftigt nok at have igendrevet og de i alle måder at være berettigede til at bruge det, som deres profession vedkommer, men bartskærerne aldeles intet at befatte sig med badernes profession såsom kopsætten etc.

Endelig haver baderne den foranførte og påberåbte videmerede kopikonfirmation af itzige kejser Leopold baderne udi Liegnitz og Wohlau givne privilegier mig siden tilstillet, deraf herhos en rigtig videmerede kopi sub litr. E følger, hvilken fornemmelig er af denne indhold i 2det kapitel, at hvem, som der vil være mester, skal først fremvise sit fødsels- og lærebrev, dernæst udi en af magistratens eller øvrighedens middels hosværelse gøre sit mesterstykke, såsom unguentenplaster, oliteter og mere, som til Patienternes kur nødvendig behøves. I

15de kapitel må baderne bruge og have den titul af Wundtartzenei og udhænge bækken uden nogen forhindring. I 9de kapitel er baderne tilladt sig udi Wundtartzenei at eksercere såvelsom anatomeren, seceren, besigtigelse og hvad mere til kirurgiens forfremmelse henhører, og det udi enhver stadsphysici overværelse.

Og såsom dernæst straks påkom denne, gud ske lov forbigangne urolige og fordærvelige tid[1]), var det ej tjenligen nogen videre handel at gøre, hvorfor det og så længe haver henhvilet i den henseende og mening, at bartskærerne nu noget føjeligere imod baderne sig skulde have beted, som dog ikke er sket, men al den derpå anvendte umage har været og er forgæves, i hvad persuasiones der til dennem end er bleven brugt.

Allernådigste arvekonge!

Heraf ses og fornemmes bartskærernes hårdhed imod baderne, eftersom de så godt som dertil alene hensigter slet at fordrive dem her fra staden; thi dersom deres vilkår ikke således skulde kunne blive indrettet, at de kan bekomme svende og læredrenge, som på professionen udenlands kan passere, falder deres næring af sig selver. Da jeg dog efter min allerunderdanigste uforgribelige mening holder for at være synd og uret, om baderprofessionen fornemmeligst for fattige og gemene folk ikke lige så vel her, som i andre riger og lande sker, måtte eksercceres og være brugelig, dog med visse restringerende vilkår således, at når bartskærernes profession holdes i honør, og at ingen bartskær måtte tillades i amtet at indkomme førend han først for en fuldkommen chirurgus kunde passere og være så god som en candidatus medicinæ, hvorom særdeles af dr. Buchwald[2]) haves eksempel, som ikke bekymrede sig så hart, den tid han var bartskær, om så små og ringe forretninger, som baderne forlanger, enten at flikke på en gammel skade, årelade eller skære et hår af etc.; og når kirurgien holdes i så stor agt og værdighed, så fandt resten vel sin rigtighed og mest af den chirurgo, som nogen sær videnskab og ambition haver og holdt sig slige forretninger for ringe at gøre, der dog ellers foruden dette

[1]) Krigen med Sverig og Carl XII.s landgang ved Humlebæk 4. Aug. 1700.

[2]) Johannes de Buchwald var oplært som kirurg, blev livkirurg 1689, licent. med. 1697, dr. med. 1700, livmedikus 1707, professor medicinæ 1717.

nok vel findes de bartskærer, der en patient med kopper at sætte tør betjene etc.

Og efterdi det noksom er bekendt, at mangfoldige gemene mennesker af baderne lader sig betjene, som ikkun lidet derfor giver, des årsag de ikke her vel kan undværes, men dersom de ikke vorder hjulpne, kan de sig ikke, som før er meldt, ernære, så vil jeg ikke aleneste igentage min allerunderdanigste mening om bartskærerne og baderne, som jeg efter eders kgl. maj.'s hr. faders, højlovligste ihukommelse, [befaling] den 6. Juni 1698 haver indgivet, hvoraf kopi sub litr. F. endnu herhos følger, medens endog efter forhen anførte beskaffenheder og kundskaber dette at tillægge, at det skulde være ubilligen og fast skimptligen, om baderne ikke lige så vel her som på andre steder må bruge deres Wundtartzenei og ubehindret læge en gammel skade, frit årelade såvel uden som inden deres huse så og tage skæg og skære hår i deres huse og ej udenfor, med mere, som de lovligen lært haver og deres lærebrev udviser, dog ej enten selv eller ved deres folk og svende på anden måde derom uden husene at gå uden 16 rdls. straf til Konventhusets arme, hermed dog ikke ment, om det enten kunde være et gammelt eller sygt menneske, som forlangte baderne, og de ikke selv kunde gå til dem, da dennem efter begæring frit i deres huse at søge og betjene; derimod dennem og at være forbuden ikke at forbinde og befatte sig med eller antage at kurere nogle friske skader eller andet, som alene bartskærkunsten vedkommer, med mindre en bartskær ej var så nær og ikke kunde haves, såvelsom på det sted, hvor ingen bartskær var ordineret, da nu baderne at være tilladt det at forrette, hvorimod de skal forpligtet være sig lige såvelsom bartskærerne af facultate medica udi politimesterens hosværelse at lade eksaminere og da efter befindende dygtighed tilligemed gøre deres mesterstykke såsom unguentenplaster, oliteter og andet mere, som til patientens kur nødvendig behøves; og når de samme eksamen fuldkommen havde udstået, da at være tilladt så meget udi kirurgien at eksercere, som de udi eksamen havde præsteret, hvorimod de skulde tilforpligtet være både med medikamenter og umage Konventhusets og sjælebodernes svage lemmer uden betaling at betjene.

Skulde da nogen findes, som ikke enten sin eksamen eller mesterstykke kunde præstere, da den ej heller med sådan kur (under 12 rdls. straf til bemte Konventhusets fattige at betale) sig med at befatte men alene ved baderprofessionen at for-

blive. Og om baderne endlig skulde have bækken så højst fornøden for deres huse at hænge, formedelst at de drenge, som de lærer, og ankommende svende frit inden- og udenlands på professionen kunde passere, da uforgribelig forestilles dette ekspedient og istedetfor 8te bækkener, baderne på andre steder som foranmeldt for deres døre på en lang stang hængendes haver, og at der kunde være i så måder den forskel imellem bartskærerne og baderne, kunde dem tillades et eller tvende bækkener at udhænge på en kort stang, nemlig 6 kvarter lang straks over deres huses døre, og dernæst selve deres drenge således lære, at de udenlands kan passere, thi ellers skulde det snart regnes til en spot på den danske nation, at ikke her lige såvelsom på andre steder kunde læres drenge, så at de udenlands kan passere, hvilke drenge af den ældste bader som af oldermand i lære kunde indskrives og derfor nyde en rdl. og de fattige tre mark d. Og de samme drenge på professionen at lære udi 4re år, med mindre det var en mesters søn da ikkun udi to år; og når den tid var forbi, da af fornte oldermand igen at udskrives og gives sit lærebrev, hvorfor hannem for sin umag kunde gives to sletdaler og de fattige fire mark, men derved aldeles ingen bekostning, skænk eller gæstebud mere under 20 rdl. straf til Konventhusets fattige at gøre.

Indstillende al ting til eders kgl. maj.'s egen allernådigste vilje og godtfindende, hvor meget baderne allernådigst må tilstås.

Intetsteds har det været muligt at finde noget om, at dette grundige, men ingenlunde upartiske indlæg har været behandlet af kancelliet; det findes mellem »Henlagte Sager«. At bartskærerne har stillet sig stejlt afvisende overfor den myndige og ret hensynsløse Claus Rasch, der fra underofficer havde svunget sig op til politimester for hele riget, er der næppe tvivl om, men i hans uvilje derover har der vistnok også blandet sig hans af regeringen støttede bestræbelser for så meget som muligt at beskære håndværkerlavenes gamle privilegier og skikke, der udartede mere og mere, og hertil viste der sig nu god lejlighed under denne strid.

Men om hvad der er sket i denne sag fra Claus

Rasch's erklæring og til begyndelsen af 1701, kan som sagt intet oplyses; da blev baderne utålmodige og har vel frygtet, at bartskærerne skulde opnå at få deres privilegier konfirmerede og sagen dermed være afgjort, hvorfor de 21. Januar 1701 indgik med et nyt andragende, hvori de atter klagede deres nød og bad om de ansøgte privilegier, så vi fattige mænd engang kunde befris fra bartskærernes store forfølgning og eftertragtelse, da vi ellers ej formå os ved vores profession at erholde [1]), ej heller nogen svend, så længe vi således under bartskærernes forfølgning står, udenlandsfra hid kan bekomme, meget mindre at vores drenge udenlands for svende kan passere, som dog er foragtelig for vores fædreneland og nation. De tilbyder derfor at ville lade sig eksaminere ligesom bartskærerne af det medicinske fakultet, og for at disse ej må siges at være kongens riger og lande mere necessære, at forpligte sig til ligesom bartskærerne, når flåden skal ekviperes, hver at skaffe en dertil dygtig svend eller i egen person sig dertil at indstille.

Supplikken er påtegnet: »Bevilges dem kommissarier, 2 af facultate medica, lige så 2de kommissarier for barbererne«; men en sådan kommission synes baderne ikke at have ansøgt om, og den er næppe blevet nedsat, da der intet har kunnet findes om den nogetsteds; muligvis er årsagen den, at et nyt aktuelt stridsspørgsmål var dukket op.

I December 1700 havde Christopher Frederik Grossmann, på mødrene side en fætter til bader Pfeiffer, fået bevilling til at nedsætte sig som bartskær

[1]) Det hørte med til den tids supplikker i høje toner at klage sin nød; så helt elendige synes badernes forhold dog ikke at have været, thi c. 10 år senere efterlod Engel en formue på c. 850 rdl., Pfeiffer endog på 1300 rdl., og Johan Løve havde 1682 efterladt henved 1400 rdl.; men senere synes det at være gået stærkt ned ad bakke, Friis efterlod 1717 kun c. 300 rdl. og Bechmann 1736 endog kun 60 rdl.

og bader i Nibe, når han med attest fra det medicinske fakultet og nogle af de ældste mestre i bartskærlavet beviste, at han var blevet eksamineret og i bartskærkunsten dygtig befundet — den sædvanlige form for den slags bevillinger.

Gennem sine slægtninge er Grossmann, der var fra Tyskland, muligvis blevet advaret om, hvad der kunde vente ham ved en sådan eksamination, i hvert fald søgte han i begyndelsen af 1701 om kun at blive eksamineret af det medicinske fakultet, da oldermanden for bartskærlavet har i mange måder ladet se sit had mod baderne og vel skal gøre sig flid at hindre hans forsæt; han fik til svar: »Fremlægger først et attestatum fra facultate medica.«

Midt i året 1701 gjorde bartskærerne så et nyt forsøg på at få deres privilegier konfirmerede, som de endnu ikke har bekommet og forårsager dem store ivrigheder og fortræd; men regeringen lod sig ikke bøje: »Udsættes til commissarium kommer til ende.« Først efter dette svar synes baderne at have bekvemmet sig til at søge om en sådan kommissions oprettelse, idet de lidt senere indgik med andragende om at få udnævnt til kommissarier borgmester Sigfrid Friis Dverrig, stadsfysikus Philip Hacquart og praktiserende læge, dr. Markus Heerfort, og 26. August 1701 udgik der skrivelse til disse tre mænd om, at de, hvis bartskærerne på deres side begærer nogle, sammen med disse straks skal kalde begge parter for sig på belejlig tid og sted og, efter at have hørt deres påstande mod hinanden og deres beskaffenhed vel eksamineret og overvejet, afgive erklæring derom allerforderligst; og skulde bartskærerne ej begære nogen på deres side, skulde de tre nævnte mænd med denne kommission fortfare og den alene tilbørligen fyldestgøre og efterkomme.

Medens dette stod på, var striden mellem Grossmann

og bartskærerne stadigt blevet skarpere; Grossmann indgik med klage over, at bartskærerne længe havde opholdt ham og ikke vilde eksaminere ham, og søgte derfor om, at de måtte få befaling dertil; og bartskærerne undskyldte sig med, at de ikke kunde eksaminere ham, da de af hans lærebrev havde set, at han kun havde lært baderkunsten, hvorfor de søgte om, at han måtte forblive ved denne, og en anden af deres profession måtte beskikkes til kirurg i Nibe; samtidigt bad de på ny om at få deres privilegier konfirmerede.

At regeringens stemning ikke var bartskærerne gunstig, viste svaret: »Privilegierne forbliver, til det kommer til ende mellem dem og baderne«; og desuden udgik der samme dag som brevet om kommissionen, 26. August 1701, meddelelse til det medicinske fakultet om, at Grossmann efter ansøgning havde fået bevilget, at fakultetet alene ham til eksamen, foruden nogen af mestrene i bartskærlavet derhos at være, må annamme, og om han i bartskærkunsten dygtig befindes, ham attest derpå at meddele. Da var der gået 8 måneder, siden Grossmann fik sin bevilling.

Alt tegnede således dårligt for bartskærernes sag, både Claus Rasch's hvasse indlæg og regeringens afvisende optræden i Grossmann's sag; nu havde de kun kommissionen at sætte deres håb til, og til dens af baderne foreslåede medlemmer må de have haft tillid, da de erklærede sig tilfredse med dem og ikke som tilbudt selv ønskede at foreslå tillidsmænd; og denne tillid bragte dem heller ingen skuffelse.

Særligt hastværk synes baderne ikke have haft med at få ende på sagen, thi først 14. Oktober »indhændigede« de den til kommissionens tre medlemmer, der så i et halvt år arbejdede flittigt med at komme til bunds i den og 20. April 1702 afgav deres erklæring.

Eders kgl. maj.'s allernådigste befaling af den 26. August udi sidst afvigte år er os den 14. Oktober næst derefter indhændiget ved baderne her i staden anlangende disses klagemål over bartskærerne her sammesteds; og efter at vi os hos bartskærerne skriftligen havde erkyndiget, om de på deres side begærede nogen til i kommissionen med os at indtræde, og de derpå sig havde erklæret, at de det ikke forlangte, men var med os tilfreds, så har vi begge parter ofte sammenkaldt og i adskillige sessioner deres påstand imod hverandre hørt, indtil de omsider ved næst afvigte marts måneds indgang forklarede, at de ikke flere indlæg og dokumenter havde imod hinanden at producere. Og har da befundet badernes prætensioner herudinden at bestå:

1) Frihed at læge gamle skader. 2) Frit at årelade inden og uden deres huse, hvem det begærer. 3) Rage skæg inden deres døre. 4) Udhænge et eller to bækkener for deres døre, hvortil de mener sig at være berettigede, fordi de foregiver det at have lært og at være deres profession, og fordi det i Tyskland er badere tilladt at eksercere chirurgiam og udhænge bækkener, desligeste i henseende til, at eders kgl. maj.'s hr. fader, salig og højlovlig ihukommelse, allernådigst skal have forundt Hieronymus Richards i Altona den frihed at bruge barberkunsten tilligemed baderkunsten samt at udhænge bækken og stang, og at eders kgl. maj. iligemåde allernådigst skal have tilladt Johan Salomon Struntz, bader i Næstved, bækkener at udhænge [1]), og Christopher Frederik Grossman at være eneste bartskær i Nibe og tillige der en badstue at indrette. Ydermere påberåber baderne sig på kong Ludovici af Bøhmen, kejser Rudolphi secundi og itzige kejser Leopolds til baderne i Breslau og i fyrstendømmerne udi Schlesien givne privilegier. De allegerer også deres medbroders Johan Pfeiffer's lærebrev af Gross-Glogau item adskillige sendebreve fra baderne i Stralsund og Lübeck og endeligen en ekstrakt af Malmø rådstueprotokol af Oktober 1701, hvormed de vil bevise, at det er tilladt stadsbaderen sammesteds at bruge wundartzembede og betjene sig af svende og drenge at ind- og udskrive samt 2 bækner at udhænge.

Ud af hvilke motiver de da påstår her i staden at nyde berørte friheder, til den ende derved desto bedre at kunne subsistere, og på det de kunde lære svende og drenge, som udenlandsk kunde passere for gyldige.

[1]) Bevillingen indeholder intet om ret til at udhænge bækkener.

Hvorimod bartskærerne refererer sig til deres ældgamle fra Arilds tid konserverede og af een højlovlig konge her i Danmark efter en anden dennem meddelte privilegier, dessen allernådigste konfirmation de allerunderdanigst forventer.

Formener ellers, at baderne vel kunde nøjes med den brug og næring, som de hidindtil har haft, uden at turbere bartskærerne i deres profession, efterdi bartskærerne ej gør dennem nogen indpas i deres. At badernes friheder somme steder i Tyskland var alleneste forundte med konditioner og af visse årsager, hvor bartskærerne i pest- eller ufredstider enten var bortdøde eller sig havde absenteret, hvorudover herskaberne for at beholde nogen hjælp i sådanne tider ved deslige friheders forundelse har måttet formå baderne til der at blive, enten de var erfarne eller ikke, derved da denne misbrug først er afkommen; men at samme friheder siden den tid igen var blevne restringerede.

Videre beråber bartskærerne sig på praxin på andre steder, at udi Frankrig, Spanien, Portugal og Italien badernes profession lidet bruges og af dennem intet tegn udhænges. At i Holland intet af badere vides, og ingen der må holde nogen algemen badstue af frygt for smitsomhed, som deraf kunde komme. At i London ikkun er een bader og kopsætter, som intet videre ej heller noget tegn ved sit hus bruger. At baderne i Hamburg alleneste bruger badstue og kopsætten men intet videre. At det baderne i Lübeck ved en kejserlig dom er forbudet at befatte sig med videre end badstue og kopsætten, men at ved magistratens imellemhandling haver baderne med en summa rede penge tilkøbt sig visse friheder af bartskærerne, som omsider manglede middel til at udføre længere processer imod dennem, dog dennem ej er tilladt noget bækken at udhænge. At baderne i Dantzig haver et brædt over deres døre, hvorpå en hvid due med en koppe er udhuggen, og at de haver alleneste fri barberen i deres huse, men ej videre under stor straf. At det kejserlige kammer til Speyer for nogle år siden har fældet en dom over baderne til Braunschweig, som forbyder dennem at barbere, årelade og forbinde og tildømmer dem at betale 150 års opløbne proces, alt under straf at rømme staden. At i Stockholm haver baderne på en liden stang et skilt med baderkopper og i det samme et bækken udi en cirkel hængende og en kost af ris over samme bækken. At de i Gøteborg haver alleneste en klud på en stang ligesom her, men ej videre frihed med deres badstue og kopsætten. At

baderne ej anderledes æstimeres end for badstuemænd og kopsættere og ingensteds haver samkvem med barbererne, men var stridige mod hverandre, formedelst at badersvende giver sig ud for barbersvende, hvorpå ulykker og mord er fulgte, som og her var at befrygte, om baderne skulde opnå deres forsæt. At badstuemændene vel kunde rage skæg og lade medianåren ligesom kvinder og andre lidet erfarne folk, men var ikke verserede i at hjælpe kontusioner, frakturer og andre farlige læsioner.

Dernæst allegerer bartskærerne itzige kong Augusti 2di i Polen konfirmation på barbererne's i Thorn havende privilegier af indhold:

At for at stifte en god orden og forekomme forvirringer i professionen, da skal baderne, hvilke det eneste og alene tilkommer at schroepfe, kopsætte og hvad ellers til badstuen henhører, ikke understå sig at antage og eksercere nogen kure og andre forretninger, som barbererne alene er tilegnet, og ikke i borgernes huse lade rage eller årelade under 10 rdl. straf, så ofte de derfor bliver beskyldte. Ydermere mentionerer bartskærerne om en den sidst afdøde konges af Sverig befaling de anno 1685 til alle guvernører og landshøvdinger i Sverig, Lif-, Est- og Ingermanland, som lyder, at ihvor ofte tilforn er forbudet, at ingen bønhaser i noget embede måtte lides, så bliver dog barbererne af sådant uduelig selskab meget hindrede og dennem endog ved badere på nogle orter deres lovlige næringsmiddel betaget, dem til forfang i deres velerholdte privilegier og mangt beskadiget menneske til fordærv og livsfare; befaler derfor, at ingen bønhaser skal lides nogetsteds chirurgis til hinder, ikke heller nogen bader tillades at befatte sig med sådanne kure og bestillinger, som til kirurgien egentlig hører.

Hvad sig baderne her i staden anbelanger, da foregiver bartskærerne, at de ikke ved nogen kgl. tjeneste har gjort sig så necessaires, at de derover kunde prætendere frihed til at præjudicere chirurgis, som er obligerede til kgl. tjeneste ved flåden og armaden og dertil stedse mange svende i beredskab at holde, sig til last og bekostning, hvorimod de beretter, at deres privilegier af de højstsalige konger dennem til nogen soulagement er givne. Forklarer derhos, at deres profession aldrig tilforn har været i så god stand og praxis her i riget eller i så stor renommée udenlands, som den nu er, idet de i nogle år på egen bekostning her har holdt en medicum og et

collegium anatomicum, som skal have indlokket mange gode mænds sønner udenlands fra, som skal ligge her i staden for at frekventere bemeldte collegium og betjene sig af den information, hvilke ogsaa skal have arsåget, at her siden den tid har været forråd på dygtige svende, så at bartskærerne ved sidste flådens armatur udi 3 dage skal dertil have anskaffet over 20 svende og 2 mestre; og såsom de nødvendig behøver sammes assistanz til trepaneringer, dislokationer og andre kirurgiske operationer, da dersom baderne skal nå deres intent og derved betage bartskærerne deres daglige brød, som består i ragen, åreladen og i at hele gamle skader, så kunde mestrene ikke holde svende af mangel for næring, men måtte både abandonnere sådanne kapitale kure og selv omsider komme af praxi og eksperientzen samt professionen her geråde i dekadence og mestrene i armod, med videre, som begge parter imod hinanden vidtløftigere har allegeret.

Da eftersom eders kongl. majestæt allernådigst vil herom have vores allerunderdanigste betænkende, så kan vi ikke andet se, end at jo badernes prætension udfalder til en novitet, som de forehaver her at få introduceret sig til fordel bartskærerne til afbræk og indpas i deres profession; thi omend skønt baderne tilforn allerunderdanigst har søgt deslige friheder, nemlig in anno 1687 og 1698, da de ikke begærede mere end at barbere og årelade i deres huse, så haver de dog hidindtil aldeles intet derudinden erholdet; hvorimod på bartskærernes side fornemmeligen kommer i konsideration:

1. Salig og højlovlig kong Frederik den 3die til bartskærerne anno 1668 den 18. Febr. givne privilegier, som af eders kgl. maj.'s nu i gud hvilende hr. fader, salig og glorværdigste ihukommelse, anno 1672 den 17. Juli er konfirmerede, lyder udi den 12. artikel udtrykkeligen: At baderne skal alene ste blive ved deres badstue og kopsætning og ej gøre bartskærembedet nogen indpas udi deres kunst, enten med barberen, åreladen, patienter at forbinde eller kurere, ej heller bækkener eller bartskærskilt at udhænge under 10 rdl. straf for hver gang; hvilket også ord fra ord findes igentaget udi den 6. artikel af de privilegier, som for bartskærlavet anno 1684 den 29. April er blevne forbedrede, som ydermere formelder: At eftersom København ved guds særdeles velsignelse med indbyggere mærkeligen haver tiltaget og derforuden er befundet, at i krigstider ikke har været bartskærer nok til kvæste at

forbinde, så at de fra andre steder har måttet forskrives og undertiden sådanne måtte antages, som i deres kunst ikke havde den kendskab, som det sig burde, så er da deres tal blevet forøget og forordnet, at enhver før sin indtrædelse i lavet skal give 300 rdl. Hvorpå den efterfølgende 5. artikel ekspresse byder: At ingen skal understå sig imod bartskærlavet at fuske med at barbere, forbinde, årelade eller hele noget sår eller skade, hemmelig eller åbenbar, under 12 rdl. straf, så tit det overbevises.

2. Da bartskærerne anno 1685 supplicando allerunderdanigst havde andraget, at de befrygtede sig nogen indpas fra de refugierede af den reformerede religion, blev det stadens magistrat sub dato 28. Juli i samme år allernådigst anbefalet, at eftersom det ej var hans maj.'s allernådigste intension at præjudicere de sluttede lav i deres privilegier, så skulde bemeldte magistrat ikke tillade bartskærerne nogen indpas at ske.

3. Endogså er den højstsalige herres særdeles omhu for dette lavs konservation ydermere deraf at kende, at, da anno 1685 blev foredraget, hvorledes den kgl. jagtbarber Thomas Eton søgte at gøre lavet indpas, da haver hans maj. sig allernådigst påtaget ved ordre til overrentemester Brandt af 24. Marts i samme år at lade betale til oldermanden de 300 rdl., som Thomas Eton ellers for at indtages burde at have givet [1]). Deslige summa hans maj. atter igen ved allernådigste ordre til overrentemesteren af 9. Marts 1686 lod betale for Joseph Sabaterij af den reformerede religion, som pengene ej selv kunde tilvejebringe, på det bartskærlavet dog ikke i dets rettighed skulde ske for kort.

4. Hvad angår fremmede potentaters til baderne i deres lande givne privilegier, som baderne her i staden sig påberåber, da befindes kong Ludovici af Bøhmen brev de anno 1522 aleneste at sukkurere badernes æstimation, at de skal holdes lige med andre lav, hvorhos dennem et våben er givet at bruge. Og omendskønt kejser Rudolphi 2di og itzige kejser Leopoldi

[1]) Eton fik 10. Nov. 1683 privilegium som jagtbarber, men lavet må vist have nægtet ham optagelse, thi 1684 befalede kongen, at han skulde optages i lavet, men ved resolution af 24. Marts 1685 blev han fritaget for at være i lavet. Da dette frygtede for, at han ikke skulde nøjes med jagtbarberembedet og skade bartskærerne, købte kongen ham en amtsrettighed for 300 rdl., hvorefter han 6. Marts 1686 blev optaget i lavet.

breve de anno 1583 og 1698 tillader baderne på en del steder i Schlesien Wundartzenei, åreladen og bækkens udhængelse, så limiteres dog alle disse koncederede friheder ved den 19de og sidste artikel, som endes med denne restriktion og klausul: At det dog ikkun må ske in casu necessitatis og hvor ingen barber er forhånden, såsom baderne ellers skal entholde sig fra alt sådant, efterdi det skulde geråde barberernes og deres professions samt gamle rettigheders præjudicium.

Så ses også af den for os af baderne selv producerede ekstrakt af Malmø rådstueprotokol af 9. Okt. 1701, at det ved kongen af Sverigs brev sub dato 17. Sept. 1685 er forbudet baderne at befatte sig med sådanne kure og bestillinger, som egentlig til kirurgien henhører.

5. Omendskønt nogle af baderne kan have lært noget af chirurgiæ, så ses ikke, at det er dennem tilladeligt det at eksercere nogetsteds, hvor andre derved i deres brød præjudiceres. Og om enhver, som havde lært noget enten af barberkunsten eller af noget håndværk, det her frit måtte øve, da skulde synes, at bartskærerne og de andre lavs privilegier og artikler var dennem til ingen nytte eller forsvar.

6. De friheder, som bartskæren Grossmann i Nibe og baderen Johan Struntz i Næstved haver erlanget til badstue at indrette, ses ikke at kunne være nogen i disse benævnte små stæder til hinder i deres næring, efterdi ingen barber der med sådanne privilegier er benådede som her i staden.

7. Er det ikke sædvanligt, at en mand bruger to professioner, helst imod andres privilegier og ældgamle ordninger; og haver bartskærerne forklaret, at dersom baderne skulde nyde det, som de her forlanger, da skulde det synes profitablere for bartskærerne, om de kvitterede deres kirurgiske profession og antog badstuer med sådanne privilegier.

8. En bartskær her i staden må have sit attestatum examinis fra facultate medica og tilkøbe sig sin frihed at blive mester i lavet, som ovenmeldt er, så må og bartskærerne når militien eller flåden udruster, forskaffe dertil dygtige svende, eller når disse ikke kan haves, som de kan forlade sig på, da mestrene gå selv med, hvorimod baderne ikke beviser sig noget af alt dette at have præsteret.

Efter hvilke omstændigheder og eftersom det, som baderne begærer, er bartskærernes daglige brød og egentlige profession, hvoraf de skal leve, vi allerunderdanigst ikke kan

befinde, at baderne er beføjede til nu paa ny igen at formere disse prætensioner, som synes at hensigte til denne stads barberembedes afbræk og den nu hér skellig vel etablerede kirurgiske professions svækkelse, hvorved i fremtiden eders kongl. maj.'s tjeneste måtte forsømmes og publikum lide. Thi eftersom bartskærernes eneste brug og næring består udi åreladen, ragen og skader at forbinde, da dersom de herudinden skulde lide nogen afgang, da blev det dennem besværligt derpå svende og drenge at holde. Dersom det og baderne skulde blive tilladeligt bækner at udhænge, da fornemmer vi, at det ikke aleneste vilde blive en med de sensibleste poster for bartskærerne, men at endogså desordres og kollisioner imellem begge parternes folk og svende, ja vel endog ulykker deraf kunde blive at befrygte.

Men eftersom bartskærerne for engang at nyde rolighed omsider anno 1700 befindes at have været til sinds baderne dette ene at tilstå og tillade, at de udi deres huse måtte rage skæg de to badstuedage i ugerne, men ej videre under vis straf, da om disse her nuværende 3 badere enten for deres personer eller videre denne frihed må nyde, det indstilles i dybeste underdanighed til eders kongl. maj.'s allernådigste godtfindende; desligeste om ikke allernådigst måtte behages, at det såvel til at hindre begge parterne at overgå deres grænser, som til mangt et fattigt menneskes frelse, alvorligen måtte forbydes bartskærerne og baderne sig med patienters indvortes kur og medicins forskrivelse at befatte under anselig mulkt til stadens fattige; hvorved da både eders kongl. maj.'s hr. faders, salig og højlovlig ihukommelse, sub dato 4. Dec. 1672 udi dansk, latinsk og tysk sprog udgangne forordning kunde holdes i tilbørlig observantz, som udi dens 28. artikel lyder: »At ingen chirurgus må under tilbørlig straf forordne eller præparere nogen medikamenter for deres patienter indvortes at bruge, langt mindre purgantia, vomitoria, sudorifera, pectoralia, opiata, cordialia etc.; og det derforuden geråder til det gemene bedste, at de her i lang tid sig indsnegede misbrug, hvorved mange af undersåtterne var bragt i livs- og levnedsfare, derved kunde hæmmes.«

Underkastendes al ting eders kongl. maj.'s allernådigste velbehag og decision og forbliver med trolydigste devotion og respekt o. s. v.

Denne erklæring, der i et og alt gav bartskærerne ret, har sikkert været en stor skuffelse både for baderne og for politimesteren, der så stærkt havde stillet sig på disses side, og vel også for regeringen; men da baderne selv havde valgt og regeringen udnævnt de tre voldgiftsmænd, var det ikke godt muligt at gå imod kommissionens erklæring. Regeringen tog da også resolut det standpunkt at lade alt blive ved det gamle, ved allerede 6. Maj 1702 at konfirmere bartskærernes privilegier fra 1684 uden ændringer, og disse kunde således efter næsten tre års kamp atter føle sig rolige over for baderne, mindre over for lægerne, i hvis rettigheder de langt oftere og ved deres større antal langt mere føleligt greb ind med behandling af indvortes sygdomme end de få badere med behandling af udvortes skader i bartskærernes. Ikke for intet havde af kommissionens tre medlemmer de to været læger, den ene endda byens øverste medicinale myndighed; der er i erklæringens slutning en tydelig advarsel til bartskærer og badere om ikke at »overgå deres grænser« ved at befatte sig med patienters indvortes kur og medicinforskrivelse og tillige en kraftig opfordring til regeringen om at straffe sligt med »anselig mulkt«; og her behøvede lægerne ikke at henvise til en række gamle inden- og udenlandske forordninger, de havde til deres støtte den endnu ret ny medicinalforordning af 4. December 1672.

De tre badere, der havde rejst kampen og tabt slaget, holdt sig da også stille efter det; alle tre døde de lige før og i pesttiden 1711, så at der i 1712 på engang kom tre ny badere, af hvilke Jens Friis fik borgerskab som bader 23. Maj 1712 — nogen bevilling for ham kendes ikke — og døde 12. Januar 1717; han havde bolig i Kristen Bernikovstræde; huset blev vurderet til 900 rdl., det er alt, hvad der vides om ham, medens hans to samtidige er mere kendte, til dels ved deres stridigheder med bartskærerne.

Nogle måneder før Friis havde Johan Henrik Bechmann, 1. Februar 1712, fået borgerskab som bader; nogen bevilling for ham har heller ikke kunnet findes; han synes at have gået bartskærerne stærkt i næringen og var jævnligt i åben strid med dem; i 1714 klagede bartskæramtet over flere fuskere, men navnlig over Bechmann, der i kontagionens tid (1711) ganske var undveget byen, medens bartskæramtet var blevet og havde vovet liv og blod, hvorved snart den halve del af mestre og svende havde tilsat livet; da Bechmann ikke alene selv drev fuskeri, men også holdt svende og drenge, bad amtet om, at det måtte forbydes ham at gøre dem indpas. Politikollegiet udtalte, at ingen bader må gøre barbererne indpas, men blive ved deres badstue og kopsætning, hvortil dem da kunde tillades at barbere folk de tvende badstuedage om ugen i deres egne huse, men både inden og uden huset at kopsætte, og hertil sluttede konseilet sig. Det hjalp dog ikke; fra 1718 kendes en regning fra Bechmann på 2 rdl. for at have behandlet en parykmagers treårige søn og leveret medikamenter, og i 1721 udtalte han ligefrem i en ansøgning, at han i de 10 år, han havde været i København, havde praktiseret kirurgi, som hans lærebrev viser, at han har lært, og hjulpet mange, som helt var blevet forladte af andre kirurger her i byen, hvorfor bartskæramtet har fattet stort had til ham og nu fået politimesteren til at forbyde ham at praktisere kirurgi og kun at være bader, hvoraf han ikke kan leve, hvorfor han beder om ligesom den anden bader Kretschmer at måtte bruge begge professioner.

Om dette andragende udtalte det medicinske fakultet, at det stred mod amtsprivilegierne, og at han måtte lade sig eksaminere først. Det har dog næppe behaget ham, og året efter, 1722, fik amtet ham idømt en mulkt, fordi hans svend havde trukket en tand ud på en patient og tilmed brækket kæbebenet; men desuagtet påstod

Bechmann i et andragende senere, at det for politiretten var bevist, at denne beskyldning var ganske usandfærdig, og at patienten, der havde ladet ham stevne, var idømt sagens omkostninger.

Ved udholdende at indkomme med ansøgninger gik Bechmann til sidst af med sejren; tillid må han have nydt, thi et andragende i 1726 var ledsaget af attester fra adskillige mere bekendte mænd, og det skaffede ham da også 24. Maj 1726 bevilling til »uhindret af bartskæramtet tillige med hans kirurgiske kundskaber udi udvortes skader at betjene alle og enhver, som det hos ham kunde forlange«.

Bechmann, der var gift med en datter af bader Engel og derved svoger til den følgende bader, Kretschmer, blev begravet 22. December 1736; da han boede i Springgade i samme ejendom som tidligere bader Pfeiffer, har han rimeligvis overtaget dennes badstue; ved hans død blev huset vurderet til 1250 rdl.

Svogeren, Balthasar Gottlob Kretschmer, var født i Fraustadt i Schlesien og havde svendebrev herfra 1696; i 1704 var han i Odense og fik der af magistraten bevilling til at indrette en dygtig badstue, betjene folk i alt, hvad hans lærebrev udviser, og bækkener på en stang for døren at udhænge; året efter giftede han sig med en datter af bader Engel i København og har muligvis efter dennes død 1710 overtaget badstuen i Løvstræde, hvor han boede indtil 1728; først 4. Maj 1712 fik han dog bevilling både som bader og som kirurg; men da han senere samme år søgte om ligesom i Odense at måtte udhænge bækkener, fik han afslag.

Det var det første slag til bartskærerne fra regeringens side efter den store fejde, og at det har ærgret dem stærkt at få en bader til kollega, viser en begivenhed i 1718; da viste en svend og en dreng hos amtskirurg Johan Henrik Hess i Nørregade Kretschmer den hån at bære

en opskåren død hund fra Hess' hus hen til Kretschmer's og lægge den med hovedet op mod dørtærskelen; ved politiretten blev de begge dømte til at bede Kretschmer om forladelse og erklære, at de ikke havde haft til hensigt derved at tilføje ham nogen tort, og svenden, der havde fået drengen til at kaste hunden, tillige til en bøde på 2 rdl.; drengen gjorde straks afbigt, men svenden nægtede at gøre det og måtte så vandre i arrest, indtil han bekvemmede sig dertil.

Hvor hadsk barberernes stemning var mod Kretschmer, viser en meddelelse af O. Nielsen om, at barberamtet ligefrem lagde råd op om at få ham dømt ved falske vidner, hvorom der skal findes en retssag, som det dog ikke nu er lykkedes at opspore.

Kretschmer må dog sikkert have været en både dygtig og anset mand i sit fag, thi 1728 blev han kammertjener og kirurg hos prins Carl, med hvem han i reglen opholdt sig på Vemmetofte, hvor han efter prinsens død 1729 forblev i samme stilling hos prinsesse Sophie Hedvig. Ved denne ansættelse skete der nu det ret mærkelige, at C. Sulze derefter fik samme privilegium som Kretschmer til både at være bader og kirurg, men samtidigt synes Kretschmer at have beholdt sit privilegium og ladet en svend, Johan Georg Franck, styre forretningen sammen med hustruen, der vistnok er bleven boende i København, thi i begyndelsen af 1732 søgte han om konfirmation af sit privilegium. Magistraten erklærede herom, at når supplikanten selv vil bo her i byen og bruge baderiet og kirurgien og ikke lade nogen svend nedsætte sig derpå under skin af, at det skete for ham og hans regning, mens han selv bliver boende på landet, hvorved barberamtet og de andre badere fornærmes, kunde den anbefale konfirmationen, der så bevilgedes ham; og det ser ud, som om magistraten har ventet, at han vilde gøre det, thi da i samme år Christopher Fischer, der havde

lært baderprofessionen, men i 7 år været fodgarder, søgte om privilegium som bader (han vilde dog kun barbere og årelade), frarådede magistraten det, idet den erklærede, at der hidtil kun havde været tre badere i byen, som besværligt havde kunnet ernære sig og derfor hemmeligt gjort barberamtet indpas; vel var der for øjeblikket kun to, men den tredje, Kretschmer, agter på ny at nedsætte sig efter sit privilegium; og Fischers ansøgning blev da afslået.

Det er dog kun lidet rimeligt, at Kretschmer virkelig er vendt tilbage, i hvert fald næppe før efter prinsessens død i 1735; da har han vel nok gjort alvor af det, thi han blev begravet i København 26. Juni 1738. Efter hans død må enken have beholdt privilegiet, thi i 1741 søgte hun om at overdrage det til den tidligere nævnte Johan Georg Franck, der i 13 år havde styret forretningen og for øvrigt i 1737 havde søgt om at måtte nedsætte sig som bader og kirurg, hvilke to professioner var forenede i hans fødeland Thüringen, hvor han havde lært, men fået afslag på sit andragende. Magistraten havde nu ikke noget imod, at han tilkøbte sig baderprivilegiet, men kunde ikke anbefale ham, der ikke var eksamineret i kirurgi, til også at få privilegium som kirurg; herpå er så rimeligvis sagen strandet, og Kretschmer's enke har vistnok beholdt privilegiet, thi ved sin død i November 1742 boede hun endnu i Løvstræde.

Christian Sulze, der i 6 år havde været svend hos Kretschmer og tidligere tjent en del af hans majestæts ministre, af hvem han angav at kunne vente godt vidnesbyrd, havde som nævnt uden videre vanskelighed 29. April 1729 fået samme bevilling som Kretschmer, men da han døde året efter (begravet 27. December 1730), og enken Johanne Dorothea Poulsdatter søgte om bevilling til at fortsætte forretningen, udtalte magistraten, at Sulze havde haft bevilling både som bader og kirurg, ihvorvel

baderkunsten ej vedkommer kirurgien, og som denne er af stor vigtighed og pågælder folks liv og helbred, så forstår ikke enhver bader kirurgien; derfor mente magistraten, at det ikke er tjenligt at tillade hende at holde folk på kirurgien i henseende til de farlige suiter, deraf ved uerfarne folk kunde flyde, og til den »Nachdel«, det er for barberamtet; men ved baderinstitutionen kunde hun konfirmeres uden præjudice, da der kun er een bader her, og derved vel vinde brødet til sig og sine.

Nogen afgørelse faldt dog ikke, thi kort efter forlovede enken sig med mandens svend Johan Joseph Roth (f. c. 1703), der da indgav ansøgning om at få bevilling som bader og tillige til at barbere, årelade og hvad videre til professionen hører, da ingen kan ernære sig af badstuen alene formedelst den store pågående omkostning; han og enken vilde da stræbe at bygge et bekvemt hus og indrette en forsvarlig badstue.

Magistraten henholdt sig til den erklæring, som den havde givet, da enken søgte om privilegium; den fandt en sådan bevilling at være af en farlig konsekvens og skadelig for barberamtet, og resultatet blev da, at Roth 19. Oktober 1731 fik bevilling som bader og tillige nyde frihed med barberen, åreladen og hvad hans profession og videnskab kunde medføre, som Sulze har været tilladt; han indløste dog ikke denne bevilling, men da han året efter havde ægtet enken, fik han 2. Januar 1733 en ny med den tidligere enslydende bevilling; allerede 1737 døde han (begravet 19. Oktober), hvorefter enken vist har siddet med privilegiet og ladet forretningen styre af en svend, indtil hun døde i 1754.

Siden 1691 havde der efter løfte kun været givet privilegier til tre badere ad gangen, men 1734 benyttede regeringen tilføjelsen, »indtil vi anderledes derom tilsigendes vorder«. I begyndelsen af dette år søgte nemlig Joakim Christoph Reinhard, f. c. 1704, om

bevilling som bader, skønt der da var de bestemte tre; da magistraten erklærede, at disse næppe havde det daglige brød, blev andragendet afslået, men da Reinhard's svigerfader, en i øvrigt ubekendt Johan Müller, der i 30 år havde været i kongens tjeneste som militær, på ny ansøgte for ham, fik han 15. Oktober 1734 bevilling som bader samt tillige at eksercere barberen og hvad deraf dependerer. Efter Reinhard's død — han blev begravet 2. Marts 1767 — søgte sønnen Johan Frederik Reinhard om faderens privilegium, men fik til svar, at så længe moderen levede, kunde han forestå badstuen på hendes, men ikke på egne vegne; derefter søgte moderen om konfirmation på privilegiet, og at sønnen måtte få det efter hende, men opnåede kun konfirmation for sig selv.

Efter Bechmann's død i slutningen af 1736 forlovede enken Anna Dorothea sig snart med Johan Georg Ilgner, f. c. 1693, der under mandens lange svaghed havde været svend i badstuen; og for denne søgte hun nu om, at han måtte forundes det samme privilegium, som manden havde haft, både som bader og at bruge sin kirurgiske videnskab indvortes og udvortes — om indvortes stod der dog intet i Bechmann's bevilling. Denne gang blev det medicinske fakultet spurgt, og det frarådede det bestemt; at han skulde bruge sine kirurgiske videnskaber, som han dog aldrig før har lært, var sandelig stor synd, thi på den måde kunde han som hans formand impune dræbe folk; bevillingen, som han fik 5. April 1737, lød da også kun på at holde badstue, men ikke selv at praktisere kirurgi eller i nogen måde at gøre bartskæramtet indpas; men hermed, erklærede han, kunde hverken han eller enken nøjes, thi af baderiet alene kunde ingen leve; først i 1738 søgte Ilgner da atter om at måtte eksercere kirurgien ligesom de andre badere, men fik afslag, og bedre gik det ikke enken med hendes fem børn, der umiddelbart derefter hele to gange ansøgte om, at

hendes forlovede måtte få denne bevilling; konseilet var uhøjeligt, og den slags sager hørte til dem, der ikke behøvede at refereres kongen. Det gik dog her som tidligere med Reinhard og senere med andre badere: kunde man ad bagveje nå frem til kongen, var der håb om at nå målet; hvorledes Ilgner er nået frem ad den vej, lader sig ikke oplyse, men den ny ansøgning, han midt i 1739 indgav om bevilling til at barbere og årelade, var påskrevet, at kongen forlangte forestilling herom, og 21. August 1739 fik han bevilling til uhehindret af bartskæramtet at barbere, om åreladen er der ikke tale, end sige kirurgi; rimeligvis har parret først villet se, om det på den måde var muligt at leve, thi det varede endnu næsten et år, inden ægteskabet gik i orden, 21. Juni 1740, og først da har Ilgner vel overtaget badstuen (endnu i 1739 kaldes han i bevillingen badersvend), som han ejede til sin død (begravet 15. December 1762), hvorefter enken beholdt forretningen, indtil hun 1764 overdrog den til svigersønnen Ehmcke.

Efter at der i 1734 første gang var sket brud på den gamle bestemmelse om, at der kun skulde være tre badere i København, blev disses antal mere vekslende, men dog aldrig ret stort, til tider var der endog kun to; men bevillingerne blev dog nu mere givne efter regeringens forgodtbefindende.

Da således Georg Andreas Printz i 1746 søgte om at måtte nedsætte sig som bader og tillige barbere og årelade, fik han ganske vist afslag, rimeligvis fordi magistraten erklærede det stridigt mod lavsartiklerne; men da Printz, der i 10 år havde været badersvend og i 6 år tjent hos overhofmarskal Reitzenstein og overkammerjunker v. d. Lühe, atter i slutningen af 1748 ansøgte om bevilling, anbefalede magistraten at give ham baderbevilling; ganske vist anså den barberen og åreladen for stridende mod lavsartiklerne, men da de andre badere

havde sådan bevilling, anbefalede den også Printz dertil; af en senere erklæring fremgår det dog, at magistraten har anset en sådan bevilling for rent personlig. 3. November 1749 fik han bevilling som bader og til at barbere og årelade, men han måtte ikke give sig af med sårlægevirksomhed eller udhænge skilt.

Hvad sej udholdenhed kan føre til, er Conrad Christian Wunder et godt eksempel på. Han var født c. 1727 og havde lært baderkunsten både udenlands og i København og søgte første gang 1751 om bevilling til at indrette en badstue i Rosenborg og Amalienborg distrikt, kopsætte og årelade, med den begrundelse, at de tre badere i byen ikke udgjorde noget lav; men da bartskærlavet frarådede andragendet som unyttigt og skadeligt for det, blev det afslået. Da det ikke lykkedes ad den vej, fik Wunder Roth's enke, der havde været goldamme hos kongen og fortsat mandens virksomhed, til 1753 at ansøge om at måtte afstå forretningen til ham, som længe havde hjulpet hende, men fik afslag; gentagne ny ansøgninger fra hende og Wunder 1753 og 1754 blev ligeledes afslåede, og 1754 døde vistnok enken, thi da blev Roth's bevilling kasseret. Så opgav Wunder for en del år sagen og synes i den tid at have ernæret sig som chagrinfabrikør og dristig kvaksalver; men 1761 tog han atter fat og søgte i dette og det følgende år tre gange om baderbevilling, men fik stadigt afslag; en fjerde ansøgning, i 1762, synes at have gjort kancelliet træt af stadigt gennem magistraten at få sagen frarådet af bartskærlavet, i alt fald blev den denne gang sendt til collegium medicum, som oplyste, at der nu var 5 badstuer [1]) i byen, medens 4 kirurgiske amter stod ledige, fordi ingen

[1]) Ved Frederiks Hospitals oprettelse 1757 var der her blevet ansat en bader, hvis hverv var at give medicinske bade, sætte igler og kopper, barbere og rage læderede hoveder etc. Det var ham ikke tilladt at praktisere.

vilde købe dem; kollegiet mente derfor, at 5 badstuer var tilstrækkelige; da desuden Wunder i flere år uberettiget havde påtaget sig kirurgiske kure, som havde været forvovne og dumdristige, frarådede det at give tilladelse for tiden og vente, indtil en af de nulevende badere afgik. Hertil sluttede konseilet sig 8. Juli 1762; men umiddelbart derunder står i supplikprotokollen: »Bevilges 10. Marts 1763.« Hvad der her er sket, lader sig ikke oplyse; nogen ny ansøgning ses ikke at være indgivet; men 18. Marts 1763 udstedtes bevilling for ham som bader og barber, som han beholdt til sin død 24. April 1807 [1]).

Samme efterår, som Wunder i foråret havde fået privilegium, gjorde baderne atter et forsøg på at forbedre deres sociale stilling, idet de i et andragende klagede over, at bartskæramtet ikke vilde inkorporere sig med dem i et lav, skønt der derved kunde spares en del penge for udenlands at blive ind- og udskrevet; de bad derfor om, enten at bartskæramtet måtte befales at antage dem, eller de benådes med privilegium af et særligt baderamt. Herom udtalte magistraten, at baderne kun havde privilegium på at holde badstue og barbere, men med bartskærerne havde de ingen forbindelse, ej heller måtte de foretage sig noget kirurgisk; og collegium medicum erklærede ligeledes, at de ikke kunde optages i bartskæramtet, og at lade dem danne et eget lav var unødvendigt, både fordi de var så få og i henseende til forretningen selv, der efter dens hidtil meddelte privilegier ikke må ekstendere sig uden til badervæsenet, kopsætning, åreladning, rasering og blodiglers applikation; desuden var det at befrygte, at sådan lavsrettighed vilde gøre dem dristige til at melere sig med kirurgisk praksis, hvortil de som badere måtte anses for aldeles uberettigede. Andragendet blev så henlagt. Samme resultat fik et nyt andragende i 1765 om,

[1]) Omtales nærmere som en original af J. M. Thiele i »Af mit Livs Dagbøger« I s. 16.

at der måtte forundes baderne privilegium til et bader- og wundartztamt for dem og deres efterkommere; og ikke bedre gik det med to ny andragender i 1766 om konfirmation på et af 25 artikler bestående forslag til god skik og ordens vedligeholdelse mellem dem, svende og drenge. Noget nærmere om disse forslag kendes dog ikke; de synes helt forsvundne.

Omtrent samtidigt med, at Wunder fik privilegium, var Ilgner død, og da var eller blev Johan Carl Ehmcke, der havde lært i Strelitz og været hos Ilgner i 6 år, forlovet med dennes datter; allerede 1761 og atter 1763 havde han søgt om baderbevilling, men fået afslag; nu fik han privilegium 30. November 1764 og ægtede året efter Ilgner's datter Johanne Dorothea; skønt han havde lært som feltskærsvend, indeholder bevillingen intet om ret til at barbere eller årelade.

Ehmcke, der var født c. 1731, døde 5. Marts 1780, hvorefter enken fortsatte forretningen med svend til sin død i September 1788. Han var vistnok den sidste, der havde forretningen i Springgade, hvor således fire generationer af badere havde deres virksomhed i henved 100 år, fra c. 1691 til 1788.

Da Printz i 1765 på grund af alder vilde afstå privilegiet til Johan Christian Ølman, erklærede magistraten, at dette privilegium var personligt og bortfaldt ved indehaverens død, og såvel Printz som Ølman fik derfor flere gange afslag; men til sidst indstillede magistraten til kongen, hvis det måtte behage ham, til soulagement for Printz at give Ølman privilegium, og 11. Oktober 1765 fik han bevilling som bader med ret til at barbere og årelade.

Ølman afstod 1776 forretningen til Johan Frederik Rost, der i 6 år havde været svend hos ham og 26. Juni 1776 fik bevilling til at holde badstue, barbere

og årelade, men ikke foretage kirurgiske kure, og han fortsatte forretningen til sin død 20. Marts 1803.

Et forsøg, som en barbersvend Christian Frederik Striving i foråret 1771 gjorde på at blive badstuemand, førte ikke til noget. Han havde i $7^1/_2$ år været badstuesvend, men havde ikke råd til at købe sig et barberamt. Magistraten siger om ham, at han er et ganske ungt menneske, der ikke har taget eksamen; havde han kunnet det, vilde han ventelig ikke have søgt om at blive badstuemand, hvoraf der er tre, som ikke deraf kan have ophold, når de ikke tillige praktiserede kirurgi, hvad ikke alene er til skade for amtsbarbererne, men endog farligt for publikum, der betror sig under deslige ukyndige folk.

Den mand, der kom til at slutte rækken af de privilegerede badere i København, var Johan Frederik Reinhard, søn af bader Joakim Christoph Reinhard og Anne Cathrine Müller, der efter mandens død c. 1768 havde fortsat forretningen med sønnen som svend til 1777, da hun søgte om at måtte afstå den til ham, hvilket magistraten anbefalede. Kancelliet henviste sagen til den året i forvejen nedsatte store kommission til kirurgiens fremme, som henstillede at udsætte den, da bartskærlavet på grund af den fornærmelse, som af adskillige uberettigede, endog badere, blev tilføjet det, havde andraget om, at der indtil videre ingen ny privilegier måtte blive givet til badere, da amtet, når de nuværende badere uddøde, vilde være villigt til at oprette de fornødne badstuer og oplære unge mennesker i baderprofessionen [1]). Sagen blev da udsat, og det samme skete med en ny ansøgning fra moderen i 1778. Ad hvilke veje moderen

[1]) Hvor ringe betydning der da tillagdes baderne, fremgår deraf, at der i det 1771 udarbejdede forslag til en ny medicinalordning ikke findes særlige bestemmelser om baderne, som dog endnu fandtes forslaget fra 1752.

så er nået frem til hoffet, vides ikke, men i 1780 blev en ny ansøgning indsendt gennem arveprins Frederik og af kancelliet sendt til collegium medicum, der udtalte, at vel var det bekendt, at den kirurgiske kommission havde indstillet, at henlægge badstuevæsenet under det kirurgiske amt; men da dette endnu ikke var approberet [og aldrig blev det], og der såvel fra moderens som sønnens side var overtalende omstændigheder, og sønnen var duelig og havde vundet publikums bifald, anbefalede kollegiet ansøgningen, hvorefter J. F. Reinhard 29. December 1780 fik bevilling til at bruge baderprofessionen og tillige øve barberen, med hvad deraf dependerer, på samme måde som de andre nuværende badere er forundt og uhindret af barberamtet.

Århundredet ud skete der nu ingen forandring med baderne, men i 1803 var af de privilegerede badere kun Reinhard tilbage, der da var en gammel mand, thi kort før var de to andre badere Rost og Gründel ved Frederiks Hospital døde [1]). Rost's brodersøn, barbersvend Johan Henrik Rost, der var født c. 1766, indgav da ansøgning om at få onkelens bevilling; kirurgisk akademi, til hvem retten om at udtale sig i den slags anliggender nu var overgået ved dets oprettelse i 1785, erklærede, at der hidtil altid havde været tre badere i København, men ingen af disse havde mere nogen egentlig badeindretning, der nu kun fandtes på Frederiks Hospital; de havde levet af at barbere, kopsætte, årelade, sætte igler og lavement.

[1]) Den første, ved Frederiks Hospital i 1757 ansatte bader Frants Buchinger døde i 1766 og blev efterfulgt af Anton Gründel, der ægtede hans enke og døde 1803; som boende på hospitalet anføres ingen af dem i mandtalslisterne fra den tid eller i Vejviseren fra 1770 og senere. Gründel's anden hustru fik tilladelse til at fortsætte forretningen med svend indtil 1831, da hun enten afgik eller døde, hvorefter amtskirurg Johan Christan Bernhard Wittenburg blev ansat og beholdt stillingen til sin død 1842.

hvad barbererne også gjorde; desuden havde en mængde borgerlige artillerister ret til at barbere, så der var i den henseende ingen mangel. Men da byen virkelig manglede badeanstalter, mente akademiet, at den, der herefter vilde have privilegium som bader, burde indrette en passende badstue og være forsynet med løse eller flyttelige bade til brug for syge i byen, og så tillige have de rettigheder, som baderne havde haft hidtil, da det almindelige ellers intet vandt ved et sådant privilegium.

Rimeligvis har regeringen efter disse mærkelige oplysninger om privilegerede badere, der var ude af stand til at give bade, fundet, at baderinstitutionen havde overlevet sig selv og nu var overflødig; resultatet blev i alt fald, at Rost fik afslag 12. November 1803.

Hermed var de privilegerede baderes lange saga ude; den sidste ansøger måtte søge anden vej fremad og fandt den i en ny kirurgisk specialitet, ligtorneoperationen, der i slutningen af det 18de århundrede var blevet oparbejdet, ligesom tandlægekunsten, af indvandrede Jøder, hvoraf en enkelt endog drev det til at blive kgl. hofligtorneskærer. Den ældste af disse operatører, den i 1783 indvandrede Aron Isaac, fik i 1805 den høje »pension« af 200 rdl. (vel dog en bevilling en gang for alle) mod at oplære J. H. Rost i dette fag; 1806 blev Rost erklæret for at være udlært efter at have aflagt prøve på Frederiks Hospital for prof. chir. Schumacher; mindre kunde ikke gøre det.

Helt har Rost dog vist ikke opgivet at bruge sine kirurgiske kundskaber; forbud var enevældens tid rig på at give, men mindre påpasselig med at gennemføre dem; Rost vedblev i hvert fald lige til sin død i 1811 at anføres i Vejviseren som bader.

Et andet udslag af denne sag, og vel særligt af kirurgisk akademis erklæring, har vistnok været det forslag, som den for byens sanitære vel altid ivrige og omsigtsfulde stadsfysikus Scheel fremkom med 1803, nemlig op-

rettelsen af en offentlig badeanstalt; men om dette forslags skæbne har det ikke været muligt at finde noget; et resultat førte det i hvert fald ikke til.

Helt forsvandt baderinstitutionen dog ikke; på det sted, hvor den sidste faste baderplads var blevet oprettet, Frederiks Hospital, holdt den sig endnu i over 50 år. Her var i lange tider byens eneste badeanstalt, og her var det ogsaa nødvendigt at have en mand, der ikke blot kunde give bade, klippe og barbere, men tillige udføre de små indgreb, der lå uden for lægernes virkeområde og endnu ikke var inddragne under sygeplejen, der besørgedes af stuekoner uden nogen uddannelse: sætte kopper, igler og give lavement; åreladningen foretoges af lægerne selv. Efterhånden er disse små indgreb jo til dels helt gåede af brug eller over på de uddannede sygeplejerskers hænder, men endnu langt op i forrige århundrede spillede de en ikke ubetydelig rolle, hvilket bedst fremgår deraf, at Didrik Ferdinand Diderichsen, der var ustuderet og uddannet som barbersvend, men i 1840 havde taget medicinsk eksamen med bedste karakter, var ansat som bader ved Frederiks Hospital 1843—1857, i hvilken tid han ganske vist som botaniker deltog i Galatheas jordomsejling, som overlæge i felttogene 1848—1850 og senere havde forskellige mindre botaniske ansættelser; men baderstillingen opgav han først, da han blev docent i botanik for til sidst at ende som professor i denne videnskab.

Under lidt ændrede former har vort århundrede atter set badning, barbering og frisering knyttede nær til hinanden, idet der ved flere af badeanstalterne i København nu er barber- og frisørstuer »med hvad deraf dependerer«, hvilket i vore dage har fået de fine navne pedicure, manicure og så tillige massage; og i det mindste eet sted i byen er der en barber- og frisørsalon, hvor der kan fås varme bade.

FRA MARTSDAGENE 1848.

Optegnelser af Forvalter O. C. STØIHOLM.
Meddelt af pens. Oversergent VICTOR KROHN.

Igennem fhv. Rodemester O. D. Støiholm er jeg kommen i Besiddelse af følgende af hans afdøde Fader, Forvalter ved Kommunehospitalet O. C. Støiholm, under Pseudonymet: »Otto Vibe« førte Optegnelser for Tiden fra 19. Januar 1848 til 13. April 1849, paa hvilket sidste Tidspunkt de pludselig afsluttes uden nogen paaviselig Grund. Den første Del af disse hans Optegnelser omfatter Tiden indtil den 1. April 1848 og vedrører bekendte københavnske Forhold.

Otto Christensen Støiholm, der var født d. 30. December 1829 i Thisted, blev allerede d. 1. Januar 1843 i en Alder af næppe 14 Aar ansat som Spillemand ved 10. Bataillon, der som 10. Linie-Infanteribataillon var bleven oprettet d. 1. Juli 1842 og laa i København indtil d. 1. April 1848. Den 2. December 1847 blev han Korporal, d. 14. August 1849 karakt. Sergent, d. 6. Oktober 1852, kun 23 Aar gammel, dekoreret med Dannebrogskorset for sit udmærkede Forhold under Krigen, i hvilken han var bleven saaret to Gange. Den 30. Juli 1853 blev han Sergent og Vaabenmester og d. 10. Juli 1854 Furér. Den 31. December 1855 fik han Hæderstegnet for 8 Aars Tjeneste, og d. 18. August 1857 tog han paa Grund af Svaghed sin Afsked. Han deltog i Slagene ved Bov, Slesvig, Sundeved (28. Maj og 5. Juni 1848 og 13. April 1849), Isted og Mysunde.

Jeg lader ham nu selv føre Ordet:

»Bataillons-Befaling af 19. Januar 1848 Punkt 1 lød saaledes: »Ordonnans for Guvernøren imorgen: Korporal Otto Vibe.«

Til den bestemte Tid mødte jeg ved Paraden for at melde mig som Ordonnans hos Hans Højhed. Han var

der ikke; man sagde, at Kongen var meget syg, og Prinsen paa Grund deraf ikke forlod Amalienborg, hvor han boede i et af Palæerne, men kun aflagde den syge Konge Besøg af og til. Jeg havde da at melde mig der, hvilket jeg gjorde.

Det var med bankende Hjerte, jeg gik op ad den brede Hovedtrappe i Slottet til Ordonnansværelset og bankede paa Døren: den var det tilladt at banke paa, før man traadte ind, ikke saaledes paa den, der førte ind til Prinsen, den skulde uden »Paabanken« med et kort Greb rives op og smækkes i. — Naa, ind kom jeg da, og med fornøden Sikkerhed tænker jeg, thi Hs. Højhed tilnikkede mig et »Det er godt«, og efter at være kommen ud, uden at vise ham Ryggen, trak jeg først Vejret atter frit. Prinsen aflagde i Løbet af Eftermiddagen og Aftenen Besøg hos Kongen og saa meget nedslaaet ud, hver Gang han vendte tilbage; sidste Gang sent paa Aftenen, da han vendte tilbage, sagde Kammertjeneren, at han havde sagt: »Nu er der ikke Haab mere.« Sent fik jeg Lov til at gaa hjem. Paa Amalienborgplads stod en Mængde Mennesker for at afvente det Øjeblik, der skulde bringe dem Vished om Kongens Død. — Morgenen efter blev det bekendt, at Christian VIII var død den foregaaende Aften.

Generalmarchen blev slaaet overalt i Byen. Tropperne skulde forblive i Kasernerne for senere paa Dagen at tages i Ed til den nye Konge, Frederik VII. Jeg som Ordonnans passerede Kaserneporten; men forinden jeg gik til Prinsen, begav jeg mig hjem til min Moder, hos hvem jeg havde mit Hjem uden for Tjenesten, og fortalte, hvad der var sket.

Min Moder og Søster græd, og jeg vel ogsaa; men en Kop Kaffe trøstede mig. Om Formiddagen fulgte jeg Prinsen til Exercerhuset, hvor Edsfæstelsen af Garnisonen fandt Sted, og jeg aftraadte derefter som Ordonnans.

Paa den Tid var jeg lidt over 17 Aar gammel, havde endnu ikke begyndt at læse Aviserne og var saaledes henvist til at nøjes med, hvad andre fortalte. Imidlertid var der en Familie i Huset, hvor Moder boede, som holdt »Flyveposten«; dette Blad fik jeg til Laans og fulgte gennem det Begivenhederne, der nu fulgte Slag i Slag.

Kongens Død fremkaldte en Mængde Sørgekvad, der hos mig fremlokkede et poetisk Forsøg, der dog kort efter gik tabt, vist ikke til Skade for Samtiden.

Kort efter at Kongens Lig var ført til Roskilde, begyndte Folkebevægelsens Bølge at blive tydelig ogsaa for den, der ikke kendte dens Ophav, stadig tiltagende i Størrelse og Kraft, og i sin vældige Majestæt brød den nu enhver Skranke, der stod som Dæmning.

Det maa have været en Dag midt i Marts, at jeg gik gennem Gothersgade og saa en Mængde Mennesker komme mig i Møde. Massen skred hurtig frem og nærmede sig mig. Ingen Faner saas vaje, og ingen Sange lød; hvad betød det? Ved at spørge mig for erfarede jeg, at det var »Folket«, der kom fra den nye Konge, hos hvem enkelte udvalgte havde haft Audiens for at bede ham om at omgive sig med andre Raadgivere. Etatsraad Hvidt var en af dem; og ham var det nu, man fulgte hjem. Det var i Sandhed et stort Syn at se den Maade, hvorpaa Folket hædrede ham. Han tillige med to andre Herrer, jeg ikke kendte, gik i Spidsen af Mængden, der i højtidelig Tavshed fulgte efter, og hvis Fodskifte, som lød højt, syntes at være det eneste, der gav denne store Masse Liv. Hvidt gik imellem de to, som nærmest fulgte ham, hvilke ledsagede ham hele Vejen med blottede Hoveder. Det forekom mig som et Triumftog fra Kongens Slot til Borgerens Hjem! Ankommen der i Kronprinsessegade Nr. 395 tog de forreste Afsked med ham, og Massen, som fyldte hele Gaden, udbrød nu i Hyldningsraab, der aldrig syntes at ville faa Ende: han viste sig da i et Vindue i Stueetagen

og takkede for den Hæder, der vistes ham. Jeg, der stod med Ryggen mod en Brandpost, der var anbragt paa Gangstien ved Kongens Have, mærkede, at man brugte min Skulder som Trin, og vilde afværge dette, men blev ikke lidt overrasket ved at se, at en Mand klamrede sig fast til Posten og snart naaede saa højt op paa den som muligt; derfra udbrød han: »Længe leve Danmark til Ejderen!«, hvilket af Mængden besvaredes med et vældigt Hurra! og Hurra igen, saa det rungede. — Dette »Leve« vækkede mig, fra dette Øjeblik regner jeg min statsborgerlige Fødsel, thi det gav mig ligesom et Skub hen imod Forstaaelsen af Tiden og af, hvad den bar i sit Skød. En let Banken paa min Skulder fik mig til at se til Siden, min Kommandersergent stod der og betydede mig, at jeg gjorde klogest i at gaa hjem og ikke deltage i »Gadeopløb«. Noget slukøret gik jeg, adlydende hans Befaling.

Nogle Dage efter var der atter ved Middagstid en Mængde Mennesker samlet i Kronprinsessegaden tæt op mod Gothersgade. Det var de holstenske Afsendinge, det gjaldt: de var førte derhen for at undgaa det opbragte Folks Molest, som truede dem paa Grund af de uforskammede Fordringer, de bragte. Fra et Vindue i øverste Etage raabte en Mand ned til Mængden: »Vi er anbetroede til det danske Folks Ære.« »Ja vel«, blev der svaret, »kom bare herned.« — De kom dog ad en hemmelig Vej og uden Ulempe her fra Byen.

Ved store Opslag paa Gadehjørnerne opfordredes til Møder, for at der kunde blive taget Beslutning om almindelig Væbning; Øvelser i Vaabenbrug var alt paabegyndt af de uøvede af alle Stænder. Kongelig Skuespiller Phister og flere Standsfæller deltog, husker jeg; han var i min Broders Trop.

Kongens Bekendtgørelse til sit Folk om, at han ikke gik ind paa Holstenernes Forlangende, løftede Stemningen højt; han sagde deri, at hvis de holstenske Stænder

ikke vilde tiltræde den Ordning, han og hans Regering foreslog dem, og som stemmede med Billighed og Ret, saa vilde han med hele det danske Folk vide at hævde sin og dets Ære. — Dagene gik, og Efterretningerne fra Hertugdømmerne blev mere og mere foruroligende; Oprøret slog da endelig ud i lys Lue.

Den danske Regering sad paa sin Side heller ikke med Hænderne i Skødet. Indkaldelse af de permitterede, Frivilliges Antagelse til Hær og Flaade, Flaadens Bemanding og Udrustning samt mange Tusinde andre Foranstaltninger, hvorom jeg ikke havde ringeste Begreb, fremmede Udrustningen af al Magt.

Som frivillig ved vor Bataillon meldte sig Normanden Baron Løvenskjold og Maleren Hansen Balling samt flere andre. Der blev slebet Sabler og Bajonetter, støbt Kugler o. s. v., og vi gjorde os i øvrigt færdige til Opbrud. De første Bataillioner var alt i de første Dage af Marts afgaaede til Slesvig. Vor Afrejse blev bestemt til den 1. April. Den sidste Dag før Afrejsen havde jeg travlt med at pakke og tilpasse min Tornyster, som syntes mig vel svær; men af Indholdet kunde intet undværes, følgelig maatte jeg finde mig deri. Om Morgenen den 1. April stillede Bataillonen paa Garnisonspladsen færdig til Afmarch. Vor hidtilværende Chef, Oberstløjtnant Kaufman, maatte afgive Kommandoen — han holdt nok med Holstenerne — til Major Ræder, der fra nu af blev vor Kommandør. Kl. 7 stod vi formerede paa en Mark ved Jernbanegaarden, hvor vi ventede Kongen, der vilde tage Afsked med os. Kongen kom, bød os Farvel og lovede snart at ville være blandt os. Efter at have taget Afsked med Moder og Søskende, der var fulgt med herud, ilede jeg til min Plads og steg i Vognen. En Vise blev omdelt: »Afsted, afsted til Kampen hen, de vente os ved Strande«.

Damppiben lød, og afsted fløj vi — til Roskilde.«

Her slutter den Del af hans Optegnelser, der handler om Begivenhederne i København. I Resten fortæller han levende om sin Deltagelse i og sine Oplevelser under Krigen, indtil han pludselig afslutter med den interessante Kamp i Sundeved d. 13. April 1849, hvor hans Bataillon kæmpede med Sachserne og Bajrerne og erobrede to Kanoner. Det er med en ung Mands begejstrede Stolthed, at han ved denne Lejlighed fortæller om, hvorledes Generalen, da Bataillonen paa Tilbagevejen passerede ham i Brohovedet, beordrede Chefen til ikke at lade skuldre for ham, idet han udtalte: »I Dag er det mig, der maa honorere«, og med Haanden til Huen lod han hele Bataillonen passere sig forbi med Geværet i Hvil. Denne Del af hans Optegnelser vil dog næppe have Interesse for nærværende Tidsskrift.

ANDREAS LEISNER
EN AF STADENS 32 MÆND

I FØLGE Familietraditionen var Andreas Leisner i sin Tid en meget velhavende Mand, stor Skibsreder, Forvalter af Kommunens Midler, boede i Bredgade og ejede Ejendommen Nygaard ved Strandvejen, som han brugte til Sommerbolig. Ved Uheld paa Søen mistede han det meste af sin Formue. Med sin Hustru, der var Faster til Michael Wiehe og til Fornavn havde selve Visdomsgudindens Navn, Athene, fik han 8 Børn [1]). Ved hans Død kalder hans Kone ham sin »gode og retskafne« Mand,

[1]) Hans Søn Heinrich August Leisner, f. 29. April 1807 i København, død 5. Maj 1895 sammesteds, var først ansat ved Toldvæsenet, men blev af sin Slægtning og gode Ven Justitsraad van Deurs, Ejer af Bistrup Gaard ved Slagelse, overtalt til at tage Skolelærereksamen, hvorefter han blev kaldet til Skolelærer og Kirkesanger under hans Gods, i Drøsselberg — Bistrup Hovedgaard var i 1796 købt af Kaptajn, senere Justitsraad Jan Christoffer van Deurs og forblev i Slægten gennem flere Slægtled. Leisner beklædte Stillingen som Skolelærer fra sit 30. til sit 72. Aar, efter Familiens Udsagn agtet og afholdt af alle, anerkendt som en dygtig, samvittighedsfuld, retskaffen og elskværdig Mand. Paa Bistrup Gaard var han daglig Gæst; ogsaa den senere Ejer af Gaarden, Godsejer, Hofjægermester H. E. v. Deurs, satte megen Pris paa ham. Hans Hustru var født Warschau og Datter af en Forvalter paa Kastrup Glasværk, hvor hendes Mand i sin Ungdom en Tid havde været Lærer. De efterlod sig 12 Børn. En Broder af ham kom til Norge og havde en Søn, som blev norsk Oberst.

taler om hans »virksomme Liv« og om sin »billige Sorg« over at have mistet ham.. Han blev kun 58 Aar gammel og havde kun 2 Dage været syg.

I den københavnske Borgerskabsprotokol anføres, at Andreas Leisner, som var født i Haderslev, 29. Oktober 1798 mødte i Magistraten med Eksaminationsattest af 1. December 1787 — hans 17. Aar — og blev indtegnet som Skipper i Lauget. 6. April 1803 optoges Skibskaptajn A. Leisner som Brygger i Lauget, og 17. Januar 1806 fik han Borgerskab som Brygger ifølge Forordningen af 30. August 1805, der ophævede Bryggerlauget og gjorde Ølbrygning til en borgerlig Næring, hvortil der krævedes Borgerskab og en af Magistraten meddelt Koncession. 19. Maj 1808 indstillede »de 32 Mænd« ham med 15 Stemmer til at blive Medlem af deres Forsamling, og 8. Juni s. A. forelaa Udnævnelsen fra Magistraten. Han vedblev til sin Død at være Medlem. Kæmner var han ogsaa bleven; i Statskalenderen for 1806 findes han første Gang opført som Stadskæmner, for 1809 sidste Gang.

I sin Bog »1807—14« fortæller M. Rubin (S. 593): »Da den tidligere Oldermand for Rodemestrene gik af ved Nytaar 1811, fik Grosserer Leisner denne Stilling, der var lønnet med 500 D. C. faste og 30 à 40 D. C. usikre Indtægter, fordi han var en Mand, der kunde stille Kaution, havde været Kæmner, var kendt med Borgernes Forhold, var en af de 32 Mænd og endelig var velhavende, hvad der erklæredes for nødvendigt paa Grund af de mange Oppebørsler, han forestod.«

Om hans Varetagelse af dette Hverv oplyser de 32 Mænds Forhandlingsprotokol kun, at han 4. Juni 1812 for det indeværende Aar efter Ansøgning fik bevilget 250 Rdlr. til en Kontorbetjent, 3 Favne Brænde og 2 ℔ Lys til Kontoret og 400 Rdlr. til sig selv; at han 26. November s. A. fik Forsamlingens Tilladelse til at faa udbetalt af Renovationskassen 300 Rdlr. som Godtgørelse for Om-

kostningerne ved Forfattelsen af Mandtallerne til Aarets Renovationsskat; og at han 22. Juni 1813 fik Udgifterne til trykte Kvitteringer for Næringsskatten, til Kontorhold, Skrivematerialier o. a. godtgjort — »dog forekommer det os, at Priserne, fornemmelig paa Papiret, overstiger de gangbare Priser«.

Ogsaa Overformynder blev han. I Statskalenderen staar han opført som saadan fra 1811; 1815 kaldes han i en officiel Skrivelse forhenværende Overformynder. Der falder et eget Lys over denne hans Virksomhed fra N. C. L. Abrahams' »Meddelelser af mit Liv«. Denne fortæller (S. 153) om sin Principal, Prokurator N. C. Bjerring, »den lille Marat«, at hans Procedure var »udspækket med bidende Vittigheder og morsomme Citater. Disse anvendte han især, naar han, hvilket skete temmelig tidt, kom til at procedere mod Magistraten, en Autoritet, paa hvilken han havde et Horn i Siden. Jeg erindrer saaledes, at da han i den dengang famøse Overformynderisag var Defensor for Skipper Leisner, der af Magistraten var udmeldt til Overformynder, udviklede han, hvorlunde denne Mand burde frikjendes for Ansvar, da han var en med Regnskabsvæsen og deslige ubekjendt Mand, hvem der mod hans Villie var blevet paalagt et borgerligt *onus*, som han helst vilde være fri for, men ikke kunde afslaae, »og«, tilføjede han, »Leisner kunde ikke engang støtte sig til det gamle Ordsprog: Den, Gud giver et Embede, giver han ogsaa Forstand, thi Magistraten havde givet ham Embedet, men den havde ikke Forstand at give ham«.«

Noget har der været om hans svigtende Evne til at udfylde Stillingen. Han synes at have paataget sig for mange Opgaver. I 1815 nedsattes en Kommission til at undersøge det københavnske Overformynderis Forfatning. Forskellige Spørgsmaal, Kommissionen stiller, vedrører Leisner: »Paa hvor lang Tid har Overkrigskommissær

Leisner forud erholdt det Laan af 16,000 Rdlr. S. V., eller 30,000 Rdlr. N. V., for hvilket han først under 9. Juni 1814 udstedte sin Panteobligation, hvad Sikkerhed havde han imidlertid stillet, og gav han nogen Rente?« Lutter Spørgsmaal, som vel Overformynderiets Bogholderi burde kunne have givet Svar paa. (Omtrent samtidig havde han faaet et Laan af Stadens Kasse paa 3200 Rdlr.) Eller: »Hvilken har været den egentlige Hensigt med den i Overkrigskommissær Leisners Administrationstid, eller da han var regnskabsførende Overformynder, stedfundne Handel med . . . offentlige Papirer?« En tilfredsstillende Regnskabsførelse har der altsaa næppe fundet Sted i Overformynderiet. Sagen, der anlægges, gaar da ogsaa ud paa at fastslaa det Tab, Overformynderiet har lidt i det Tidsrum, Leisner (og Kaptajn J. A. Beckmann) har været Overformyndere, bl. a. ved Mangel paa Tilsyn med deres Fuldmægtig eller Bogholder. Jævnlig er der opført for lidt til Indtægt og for meget til Udgift eller for lidt til Udgift, for meget til Indtægt. Og i Bemærkninger fra Magistratens Side om Sagens Gang (se Borgmester Schäffers efterladte Papirer i Raadstuearkivet) siges der spydigt, at den Skade, Leisner har foraarsaget ved at blive borte fra sin Overformynderbestilling, ifølge Aktors Indlæg er »meget mindre end den, der er sket ved at være nærværende; thi naar han har indfundet sig paa Kontoret, saa har han for det meste enten sanktioneret eller selv effektueret lov- og pligtstridige Handlinger«. Det gaar saa vidt, at Kriminaldommeren 27. November 1815, efter Kommissionens Rekvisition, dekreterer »Arrest paa forrige Overformynder Overkrigskommissær Leisner«. Imidlertid ser det ud til, at Sagen er løbet ud i Sandet og ikke har efterladt nogen Plet paa Leisners borgerlige Navn og Ære.

I Københavns Vejviser er han opført fra 1804 til 1829, de to første Aar som Skibskaptajn og Brygger, 1807

—09 som Stadskæmner og Brygger, 1810 som Grosserer og, indtil 1816, Overformynder, fra 1811 til sin Død desuden som Oldermand eller, som det fra 1814 hedder, Formand for Rodemestrene: samtidig har han faaet Titlen Overkrigskommissær. I Bredgade (Nr. 172) har han ifølge samme Kilde kun boet 1810—13, og Huset, han der boede i, synes ikke at have været hans eget. Dette er derimod Tilfældet med 3 andre Huse, han til skiftende Tider har boet i: Gotersgade Nr. 23 (indtil 1807 Matrikelnummer 6), Frederiksberggade Nr. 15 og Østerbro Nr. 164 E, formodentlig det samme, som fra 1825 kaldes »Bryggervangen 164 uden Østerport« — vistnok ogsaa det samme, som Familien kalder »Nygaard ved Strandvejen«; Grunden Bryggervangen Nr. 164 gik dengang helt ud til Strandvejen. Sine sidste Aar boede han paa Nørregade i Nr. 32 og havde Kontor paa Raad- og Domhuset — tidligere havde han haft det i Larslejstræde 147.

Da han var død, ansøgte hans Hustru, som Enke efter Rodemestrenes Formand, 3. Februar 1830 om Pension og fik tilstaaet 200 Rbdlr. Sølv aarlig fra Mandens Dødsdag, 13. November 1829, at regne. 9. December 1829 valgtes hans Efterfølger i Byens Raad.

H. T.

SMAASTYKKER.

3. Et Væddemaal i Holstebro 1751 om Husenes Højde i København.

Meddelt af Professor Joh. Steenstrup.

Ved en Gennemgang af Landstingsprotokoller i Landsarkivet i Viborg stødte jeg paa en Retssag af 1752—53, der i enkelte Henseender kan have Interesse. Den angaar et Væddemaal mellem to Borgere i Holstebro om, hvor høje Bygninger der kunde være i Hovedstaden; fra Bytinget var Sagen appelleret til Landstinget. Hr. Underarkivar Hans Knudsen har velvilligt afskrevet Dommen, og jeg skylder ligeledes ham Afskriften af Stadsbygmester Matthiesens Attest samt Oplysningerne om hvad der ellers maatte findes i Arkivet om Sagen. Justitsprotokollen fra Holstebro mangler, saa at Underretsdommen ikke kendes. Ligeledes mangler den paaberaabte Notarialattest fra København om, at der her fandtes 7 Stokværk høje Huse; den har Dommeren ikke villet godkende — i denne Sammenhæng vil jeg dog gjøre opmærksom paa, at Fru Anna Rebekka Bille fortæller, at hun saa Slaget paa Rheden 1801, da hun med to Døtre stod oppe i 7de Etage af det Sted paa Kristianshavn, hvori hun boede (Fr. Meidell, Bille-Ættens Historie II. 2. 203). Igennem 16 Maaneder procederes der ved Landstinget, og den Mand, der havde vundet Sagen ved Underretten, fremskaffer den københavnske Stadsbygmesters Erklæring, som imidlertid indirekte kommer til at støtte Modparten, hvorfor dennes Sagfører da ogsaa udtaler, at hvorledes end Cancelliraad Matthiesen »har umaget sig at fortælle om frandsk

og dansk Biugninger, saa er det jo klart at iblant os ligesom Hr. Canc.-Raaden skriver er Etatie og saa mange Loft høj eet og det samme, og saa har han selv attesteret, at Hr. Peltes Biugning bestaaer af 7 Loft høy«.

Direktør ved Nationalmuseet Dr. M. Mackeprang har gjort mig opmærksom paa en Udtalelse fra det 17. Aarh. om, at der dengang fandtes 6 Loft høje Huse i København. Den findes i Laurits Kocks Skæmtedigt om København og Ringsted (Ny kgl. Saml. 705, 4°, Bl. 74 v):

Du (ɔ: Kbhvn.) kan vel sex Loft højt med Skiferstene tække,
I Ringsted Langhalm vil til alle Hus ej strække.

Landstinget dend 3die October A° 1753.

Administrertes Landstingsrætten af Dhrer Etatzraader Marsvin og Dyssel samt Landsdommer Thestrup, hvor da følgende Domme bleve afsagde:

No 1. Udi Sagen imellem Thomas Engsnap og Simon Joenstrup begge af Holstebroe.

Det omtvistede Vædemaal er beviist at være ved Haands Givelse indgaaen, at Thomas Engsnap har sagt, der var Bygninger i Kiøbenhavn, som befandtes af 7 Loft eller Etagier; hvilket Simon Joenstrup modsagde icke at befindes, og dend der tabte skulde betale dend anden 10 rdlr. Og siden Vædemaalet var skeed skal Simon Joenstrup have sagt: om jeg end gav dig Kielderen med kunde Thomas Engsnap icke staae sig. Med een af Notarius publicus i Kiøbenhavn verificerede Attest af 26de og 27de Martij 1751 har Thomas Engsnap vildet beviise, at der befandtes 7 Loft høje Huuse med Kielder og Loft iberegnet i Kiøbenhavn, men som Dommeren icke har vildet ansee samme som lovgyldig, er Thomas Engsnap ved Dom af 23 November 1751 dømt til at betale Simon Joenstrup de paa Vædemaallet satte 10 Rdlr. og 4 Rixdr. i Processens Omkostning, hvorover Thomas Engsnap har indstævnet her til Landstingsrætten samme Domb og der paastaaet efter de ved Underrætten fremlagde Beviiser og Vidner at tilkomme

de omvæddede 10 Rixdlr. og Erstatning for iførte Omkostninger.

Paa Simon Joenstrups Siide er her i Landstinget fremlagt een af Bygmesteren i Kiøbenhavn indgivne Attest om Kiøbenhavns Bygningers Beskaffenhed af 7de April 1752[!], hvormed hand formeener at have vunden Væddemaallet, men da samme Bygmesters Attest tydelig efter mange giordte Forklaringer siiger, at der er Bygning i Kiøbenhavn syf Loft høy, saa bestyrker denne dend af Thomas Engsnap ved Underrætten forhen fremlagte Attest og saaledes klarlig er beviist, der er syf Loft høje Huuse i Kiøbenhavn; saa kiendes for Rætt: at Simon Joenstrup bør til Thomas Engsnap betale de omvæddede 10 Rixdlr inden fiire Ugger efter denne Doms Forkyndelse. Processens Omkostninger ophæves paa begge Sider.

Peder Marsvin. A. C. Dyssell. F. de Thestrup.

Jeg underskrevne Nicolaus Banner Matthiesen, kongelig Mayts. Cancellie-Raad, Assessor udi den kongelige Hoff-Rett og Stadsbygmester i den kongelige Residentzstad Kiøbenhafvn haver paa Anmodning af Procurator Rafn at meddeele min Attest, om nogen Bygning i Kiøbenhafvn skulle findes at bestaae af syv Etagers Høyde, da er det een klar Sag at over alt i Staden Kiøbenhafn ey findes nogen Bygning opført af 7 Etager, Tackvercket og Kielder undtagen, som icke i saa Fald Etagerne vedkommer. Icke eengang befindes de kongelige Slotter, Palaier eller fornemme Folckes Bygninger opførte af saa mange Etagers Høyde, hvorhen den Franske Terminus Etage egentlig henhører, thi particuliere Folckes Huus-Bygninger beskrives ickuns at bestaae af saa eller saa mange Stocks Høyde eller Lofts Høyde, som da ere til Beboelse, eftersom de Slags Bygninger føres undertiden til een fiire Stocks eller Lofts Høyde formedelst Pladtzens liden Brede til Gaden, saa som de behøver ickuns Stockverkernes Høyde af een 4re Alens Høyde ungefehr, hvilcket i Almindelighed kaldes undertiden, i Steden for Stock eller Loft, Etage, eftersom det franske Ord, Etage, er kommen saaledes i Brug eller meest i Foclkes Munde.

Hvad ellers Magazin, Proviant, Werck, Fabriq, Sucker-Huuse, som kaldes Raffinaderier eller deslige Bygninger, der ordinairement efter behøvende Indretning maae bestaae af saa og saa mange Lofts Høyde, da befindes vell saadanne Bygninger at bestaae af een 5 à 6 Lofts Høyde besynderlig een af 7 Lofts Høyde i alt, nemblig Hr. Peltes Zuker-Raffinaderies Bygning, thi de Bygninger behøver Stockwerkerne og Lofterne ickuns af een saa maadelig Høyde, at een Karl kand ranck opstaae derudi, som er een 3 à 3½ Alens Høyde i Lysningen, og det er icke at undre over, thi da bereignes slige Bygninger at bestaae af een Deel Lofts Høyde, og det fra Horizonten af og liige op til Spitzen af Tagwercket ia undertiden med Hanebielckernes Loft inclusive, saa det derfore (i Henseende til sidst benevnte Bygninger) ingenlunde kand kaldes Etager; hvilcket alt saaledes til nærmere Efterretning herved attesteres.

Kiøbenhafvn d. 7. April 1753

N. Banner Matthiesen.
(L. S.)

Fremlagt i Rætten paa Nørre Jyllands Landsting d. 17de Aug. 1753.

4. Syn over Brolægningsarbejde 1720.

1. Skrivelse fra Politimester Ernst til Stadsbygmester Hiller og Vice-Stadskonduktør Basballe d. 14. Sept. 1720.

Som man undertiden maa høre af fornemme Folk Klagemaal over vore Brolæggeres Udygtighed, og særlig at de skulle, i Steden at sætte Stenene paa Kanten, sætte dennem paa Fladen for des før at skille sig af med deres Arbejde, hvilket er ulovligt og uforsvarligt, og naar saadant nogle enkelte Gange er befunden, har man ikke underladet at straffe saadan liderlig Brolægning: Da som nu brolægges paa de nye Pladser imellem Toldboden og Sct. Annæ Bro, Gaden for Hr. Justitsraad Tausens og Hr. Kancelliraad Scavenus' Plads, udi Længde 40 Alen og

10 Alen udi Breden, saa har jeg beordret Inspektør og Ober-Politibetjent Hans Pedersen Abelgaard at anmelde for dennem, naar denne Brolægning er færdig, med Forbud, paa det Stensætningen bedst kunde observeres, ikke at lade strø Sand eller Grus derpaa, førend Brolægningen er taget udi Øiesyn. Thi ville da de gode Mænd udi bemeldte Abelgaards og vedkommende Brolæggeres Overværelse bese og nøje observere denne under Hænderne havende Brolægning, om Stenene efter Brolægnings Kundskab og lovlig Maade ere vel passede tilsammen, satte saa meget muligt tæt til hinanden, og om Brostenene ere alle satte paa Kanten, som de bør, eller paa Fladen, hvorom jeg vil forvente de gode Mænds sandfærdige og tilforladelige Attest, som de agter at være bekendt, naar og hvor det skulde være, herpaa beskreven under deres Hænder og Signeter.

P. S. Ligeledes den nye i Værk havende Bro uden for Hr. Geheimeraad Rosenkrantzes i Store Kongensgade.

2. Hillers og Basballes Svar d. 17. Sept. 1720.

Efter Hr. Etatsraad og Politimester Ernstes Forlangende har vi efterset Brolægningen paa indbemeldte Steder, og saa vidt det første Sted er angaaende, nemlig Gaden ved Hr. Justitsraad Tausens og Hr. Kancelliraad Scavenii Plads ved den ny Toldbodgade, befindes den der lagte Bro, saa vidt Stenenes og Grundens Beskaffenhed har villet tillade, forsvarlig nok at være lagt. Det andet Sted angaaende, udi Ny Kongensgade, uden for Hans Ekscellence Hr. Geheimeraad Rosenkrantzes iboende Gaard, da fandtes saa vel smaa som middelmaadige Stene at være satte paa deres Kant som vedbørlig, men havde kunnet være bedre, om de største Stene, som ere lagte i Fortoget, havde været employeret i Gaden, og de smaa igen lagt i Fortoget. For det øvrige kan man, naar en Bro er lagt, ikke tilfulde judicere om dens Bonitet, i Henseende at mange Stene ere af den Skikkelse, at man ikke kan se, om de, saa vel som ske burde, ere satte paa deres Kant. Der foruden kommer det og meget an paa, at en Brolægger med de største Stene gør visse Tavl og Baand i Broen, saa og ved enhver

Stens Lægning med god Kraft støder Jorden fast neden under, hvilket mest kommer an paa en Brolæggers egen Arbejdsomhed.

(Danske Kancellis henlagte Sager. Rigsarkivet.)

5. Jernalenen paa Raadhuset.

I Magistratens Resolutionsprotokoller findes indført følgende:

1819, 22. Novbr.

Etatsraad og Raadmand Voltelen indstiller som Chef for Justerkammeret, at et Jernalenmaal maa blive forfærdiget og ophængt til offentlig Brug i det Værelse, hvor Budene opholde sig. Bekostningerne herpaa anslaas til 25 à 30 Rdl.

Magistraten vedtog, at en Alenstok kunde gøre samme Nytte, hvilken Etatsraad Voltelen lovede at forære til Raadstuen og indsende samme, naar den er færdig. Sagen beror altsaa til den Tid.

1820, 28. Febr.

Etatsraad og Raadmand Voltelen indsender til Foræring den belovede Jernalen til at ophænges paa Raadstuen.

Naar denne Alen er givet Paategning om, at den er givet af Etatsraad Voltelen 1820, ophænges den paa Raadstue Børsen.

1820, 7. Juli.

Regning stor 3 Rbd. for at gravere Inskription paa en Jernalen indkom tillige med Regning stor 4 Rbd. for at fastgøre fornævnte Alen i Muren paa Raadstue Børsen.

Denne Jernalen hang derefter paa Muren i Raad- og Domhusets Forhal i godt og vel 80 Aar. Da Kommunalbestyrelsen flyttede derfra, blev den nedtaget og findes nu i Samlingerne paa det nye Raadhus.

H. T.

GRUNDTVIG PAA STORE TUBORG

AF
Pastor R. P. RASMUSSEN.

DER var for nogle Aar siden Tale om at købe St. Tuborg og bevare Hovedbygningen til Minde om Grundtvig, og maaske dèr indrette et Museum. Her boede han jo de sidste Aar af sit Liv. Der kunde være meget, som maatte tale for en saadan Tanke, eftersom Grundtvigs Hjem netop i hans sidste Aar spillede saa stor en Rolle for det Menighedsliv, der var fremkaldt ved hans mægtige Indsats i det kirkelige Liv herhjemme. Men et Slags Grundtvig-Museum derude ved Strandvejen, hvor København mødes med Nabo-Kommuuen, laa noget fjærnt. Historiens ideelle Krav og Virkelighedens praktiske Krav maa jo stedse vejes imod hinanden, og naar det sidste her sejrede og Tanken blev opgivet, saa bør man maaske ikke just beklage dette. Stemningen for et saadant Museum var i hvert Fald ikke stærk nok til at bære Tanken frem, og saa er vel ogsaa den Udgang, som disse Overvejelser fik, den sandeste og den rimeligste. Der kunde ogsaa anføres imod Købet af Ejendommen, at den er forandret siden Grundtvigs Tid, og at Bygningerne nu ikke er de samme som den Gang; Hovedbygningen er endogsaa meget forandret, ikke at tale om Haven, som nu er stærkt beskaaret.

Visse danske Menighedskredse vil alligevel bevare en forstaaelig og berettiget Veneration for St. Tuborg,

hvor saa mange Mennesker, baade høje og lave, baade fra Kirken og fra Højskolen, søgte hen for derude ved Sundet ligesom at faa det aandelige Kompas rettet ind imod den rette Himmelegn. St. Tuborg spillede ogsaa en stor Rolle under de sidste, og det vil sige de største, grundtvigske Vennemøder. Der kan derfor være god Grund til at notere lidt op om, hvad der endnu er bevaret som virkelige Minder fra det grundtvigske St. Tuborg.

Naar denne Artikel fremkommer i nærværende Tidsskrift, er det ikke alene berettiget derved, at Grundtvigs Liv i saa omfattende en Grad er knyttet til København, men ogsaa derved; at det bliver historiske Meddelelser om et af Byens ældgamle Steder. Tuborg er Genbo til Gammel Vartov og har været det fra gammel Tid. Navnet har sin Oprindelse fra Navnet paa en Mand, Jonas Thue, som omkring 1690 byggede et Hus derude[1]). Allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede forekommer Navnet Thueborg, og i Begyndelsen af det 18de er Stedet et Traktørsted eller en Beværtning, hvortil Københavnerne søgte hen paa deres Sommerudflugter. Erindringen herom er nu forsvunden paa selve Stedet, men den er bleven bevaret i Skøderne over Ejendommen lige til vore Dage. Ikke langt fra St. Tuborg fandtes fordum Vartov Kilde[2]), en saakaldt hellig Kilde og ligesom Kirsten Piils Kilde et Slags Valfartssted, og Tilstrømningen til Vartov-Kilden blev en Tid, særlig i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, meget stærk. Det er rimeligvis denne Tilstrømning til Vartov-Kilden, som har gjort Tuborg til Traktørsted.

Der er ingen af de ældre Ejere af Tuborg, som har nogen videre Interesse for os. En af dem, en Gartner

[1]) Nystrøm: Gentofte Sogn 277.

[2]) Se om denne foran S. 81—100.

Hans Henrich Vogt, som altsaa ogsaa var Traktør, ejede i lang Tid ogsaa Gammel Vartov med det store Jordtilliggende, som i sin Tid tilhørte Vartov Hospital, fra den Tid Hospitalet var flyttet derud. Paa en Del af Vartov Grund opførte Vogt en Gaard, som han kaldte Lille Tuborg, og denne Ejendom er jo endnu bevaret. De to Ejendomme Lille og Store Tuborg, som nu er adskilte ved Ejendommene »Norges Minde« og »Venners Minde«, hvor Huset for nylig er nedrevet, skiftede senere i Tiden Karakter, idet Traktørbevillingen og Traktørvirksomheden blev overflyttet fra Store til Lille Tuborg. Dette skete 1795. Samme Aar havde Apotheker Mühlenstedt købt St. Tuborg, og han omdannede det saa til Lystejendom og lod opføre nye Bygninger. Hovedbygningen var et to Etages Hus med Krøbbelvalme og Stenhuggerarbejde, og det er sandsynligvis den Bygning, Grundtvig senere beboede. Af de efterfølgende Ejere var bl. a. en Borgmester i København, Peder Beck, som ogsaa benyttede den som Lystejendom og havde sin egentlige Beboelseslejlighed i København.

1867 købte Bispinde Grundtvig St. Tuborg af Hofstolemager C. B. Hansen. Af den oprindelige Ejendom var Lille Tuborg og det Jordstykke, hvor »Norges Minde« byggedes, tidligere bortsolgt, og siden fraskiltes ogsaa de øvrige Jorder. Ejendommen udgjorde i C. B. Hansens Tid 26,063 □ Alen, altsaa op imod 2 Tønder Land, hvoraf 4719 □ Alen var indtaget til Byggeplads og Gaardsrum, og endnu da C. B. Hansen afhændede Ejendommen, havde den samme Størrelse. Der var noget stateligt over St. Tuborg den Gang. Hovedfløjen mindede om Hovedbygningen paa en Herregaard; ogsaa Indkørselen og Gaardsrummet med de omgivende Bygninger og Haven gav Stedet Herregaardspræg.

Bispinde Grundtvigs Købekontrakt paa St. Tuborg er dateret 29. August 1867. Hofstolemager C. B. Hansen

sælger herved Bispinden den ham ifølge Skøde af 13. Februar 1856 tilhørende Ejendom, Store Tuborg kaldet, med Grund efter Maalebrev af 31. Juli 1849. Den 19. Maj 1800 var der læst en Forpligtelse for Ejeren og alle følgende Ejere, at der i den solgte Ejendom ikke maatte anlægges Gæstgiveri eller Krohold til Tab eller Præjudice for Ejendommen »Lille Tuborg«. 1846 var der af Ejendommen solgt et Jordstykke til Naboejendommen »Venners Minde« med Forpligtelse for Ejeren af Store Tuborg til ikke nærmere end 6 Alen fra Skellet at henlægge Gødning eller andre ildelugtende Sager. Den købte Ejendom, for hvilken Købesummen var 13,250 Rdl., henhørte til Bispindens Særformue i Henhold til den med hendes Ægtefælle oprettede Ægtepagt af 15. April 1858. Bygningerne var assurerede til 1750 Rdl. Der boede i Ejendommen flere Beboere, som maatte fraflytte den, saaledes en Gartner, som Hansen maatte udløse. Hansen selv skulde fraflytte senest den 12. September. Frugter og Urter var Køberinden uvedkommende. Grundtvigs Kapellan, Præsten Kristian Køsters Navn findes imellem Vitterlighedsvidnerne. Der omtales en Lejekontrakt med Professor Mariboe; men denne var forlængst udløben.

Til Ejendommen hørte foruden Hovedbygningen flere Bygninger og mindre Huse. I C. B. Hansens Tid var baade Hovedbygningen, helt eller delvis, og nogle af de andre Huse bortlejede. Grundtvig boede til Leje hos C. B. Hansen den Sommer, da Bispinden købte St. Tuborg. I de 11 Aar, C. B. Hansen ejede Ejendommen, har flere kendte Mænd med Familie boet derude. Saaledes Bankieren og Politikeren D. B. Adler, Skuespilleren F. L. Høedt og Fabrikant J. H. Bing, der alle boede i Hovedbygningen. I Havehuset har Komponisten Glæser boet og Musikerne Victor og Frits Bendix som Børn.

C. B. Hansen var syg, da han solgte St. Tuborg, og han døde Aaret efter, 1868.

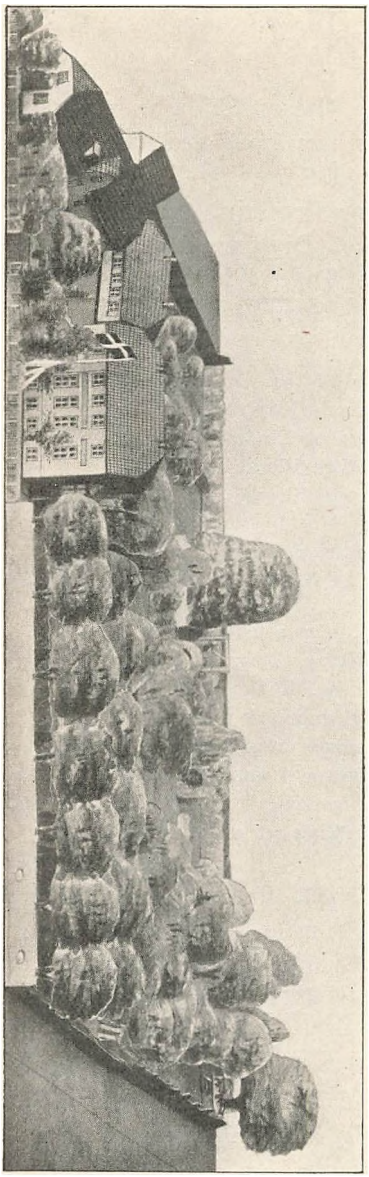
Grundtvig havde, som man kan tænke sig, stor Kærlighed til vort dejlige Øresund; han har ogsaa paa forskellige Tider i sit Liv boet ved det, i 1835 paa Strandvejen helt ude ved Sølyst og Emilie Kilde, i 1844 paa Lille Tuborg, hvor Dronning Caroline Amalie den Sommer havde skænket Digteren Bolig. I hans »Poetiske Skrifter« findes et Digt, i hvis to første Vers Lille Tuborg besynges (Poet. Skr. VI Side 493):

Tuborg du lille i Løn,
Lejret ved Strandvejen grøn!
Læ giver Popler og Linde
Dig for de vestlige Vinde,
Giver og Nattergal Skygge,
Der hele Døgnet at bygge,
Der i det dunkle med Lyst
Dejlig at øve sin Røst.

Kun gennem Ruderne faa
Øjner man Bølgerne blaa,
Vexler dog venlige Blikke
Med dem og glemmer dem ikke,
Kaster for Stormen kun Anker,
Immer med Bølgen i Tanker,
Tuborg! i Læ og Løn
Under din Tjælding saa grøn.

Og i samme Bind (S. 536) findes endnu et Digt: Strandvejen: »Øresunds de smulle Vover«.

Om Efteraaret holdt Grundtvig Konfirmation paa St. Tuborg, hvor Mekaniker J. P. Langgaard havde oprettet en orthopædisk Anstalt. Det var Børnene der, som Grundtvig konfirmerede. I 1858 boede Grundtvig med Fru Asta igen ude ved Sundet, men denne Gang nærmere ved Byen, nemlig i en Ejendom paa Kalkbrænderivej ved Navn »Søvang«.

Fra 1867 til hans Død var Tuborg hans faste Hjem. Hvordan St. Tuborg saa ud med det samlede Komplex af Bygninger, vil fremgaa af hosstaaende interessante Billede. Det er taget efter en Model i Pap af St. Tuborg i de Aar, da Grundtvig boede derude. Husene, Træerne og Buskene er lavede *en miniature* og kan tilsammen efter Nummer opstilles paa en Papplade af Størrelse 30 × 42 cm, saa man har alle Enkeltheder paa deres Plads. I den lille Gynge, som ses paa Billedet, sidder Grundtvigs yngste Datter, nuværende Professorinde Asta Poulsen. Posten og Flagstangen er især fremtrædende paa Billedet eller Modellen. Denne bestaar af over 70 Nummere, og kun ganske faa af det oprindelige Tal savnes. Alt er ellers ypperlig bevaret. Den morsomme Model er

lavet af Niels Lindberg, mulig med Bistand af Broderen Jørgen Lindberg, som var kunstnerisk begavet og maaske egentlig skulde have været Kunstner. Men ogsaa Niels Lindberg baade tegnede og malede, og det er derfor ikke underligt, at alle de mange smaa Enkeltheder er farvelagte. Begge Brødrene blev siden Præster. Niels Lindberg flyttede kort efter sit Bryllup ind paa St. Tuborg og beboede det lille Havehus, som han og hans Familie fik for sig selv med egen lille Have, som det ses paa Billedet. Lindberg boede der, saa længe Fru Grundtvig ejede Stedet. Han var Lærer for Grundtvigs Søn Frederik Lange Grundtvig.

Om Livet paa St. Tuborg i Grundtvigs Dage, baade den Side deraf, som med Vennemøderne fik sit storladne Præg, og den anden Side deraf, selve det daglige Liv, med de mange besøgende, er der skrevet meget af cand. theol. Hans Brun i hans store Værk om Grundtvig. Hans Brun var Nordmand; men som ikke mange andre i Norge gik han op i alt, hvad der vedrørte Grundtvig, baade hans Persom og hans Gerning. Og under sine Ophold i København indsamlede han sit Stof, der dog er noget kaotisk sammenhobet i Bogen. Han var som et levende Lexikon i, hvad der vedrørte Grundtvig. I Kristiania samledes en grundtvigsk Kreds om Komtesse Knuth, som havde besøgt Grundtvig paa St. Tuborg, og Fru Lindemann, Organistens Hustru, og i denne Kreds fandt Brun som ivrig Forkynder af de grundtvigske Tanker sine Tilhørere og Meningsfæller. Her holdt han Bibellæsninger, og skønt han aldrig blev ordineret, kaldte man ham dog »Pastoren«. Han kom meget paa St. Tuborg, og Fru Lindberg maatte ofte holde for, naar Brun skulde have Besked om et eller andet. Hun sagde ham, at han lignede Danaidernes Kar, og han gik villigt ind paa Spøgen. Han erklærede, at alt andet vilde han glemme, for at

kunne samle sig om sin Lidenskab for Grundtvig. Den kæmpestore Nordmand med sin levende, umættelige Sjæl er et outreret Exempel paa Grundtvigs Magt over Mennesker.

Ved Siden af Bruns Bog er her ogsaa benyttet en Del mundtlige Meddelelser dels af Professorinde Poulsen, dels af Pastor Niels Lindbergs Enke, Fru Clara Lindberg, født Monrad.

De grundtvigske Vennemøder er vel det ejendommeligste Udslag af kirkeligt Samfundsliv her i Byen. Ligesom andre kirkelige Møder var de Forhandlingsmøder i offentlige Lokaler; men som Navnet antyder, var de mere end dette. Det var Grundtvigs Person, som blev det samlende Midtpunkt, og det blev i hans Bolig, at Vennemøderne fik deres karakteristiske hjemlige Præg, idet Tiden var valgt saaledes, at Grundtvigs Fødselsdag, nogle Gange ogsaa Jubilæumsdage i hans Liv, faldt sammen med Møderne. Vennerne fejrede da disse Dage sammen med ham og gav dem et usædvanlig festligt Præg. Og at disse Vennemøder ogsaa fik mindre Aflæggere, naar Folk senere samledes i de store grundtvigske Hjem, kan jo mange tale med om. De store Højskolemøder ved Efteraarstide, hvor tidligere Elever og Vennekredsen i det hele samledes, er jo ogsaa voksede frem af den Aand, som affødte og prægede Vennemøderne. Om det første Vennemøde skriver Præsten i Lyngby Peter Rørdam følgende: »Det gør godt at faa et levende Indtryk af det Samfund, som skabes ved den ene Tro og Daab, thi det var det særegne ved denne Forsamling, at vi, skønt vi var komne sammen allevegne fra, samledes om Troen, vi er døbte til, naturligvis en enkelt undtagen, som havde forvildet sig derind.*)«

Mange kom ved disse Vennemøder sammen allevegne fra, som Rørdam siger, ikke alene fra vort eget Land, men ogsaa fra de andre nordiske Lande, og

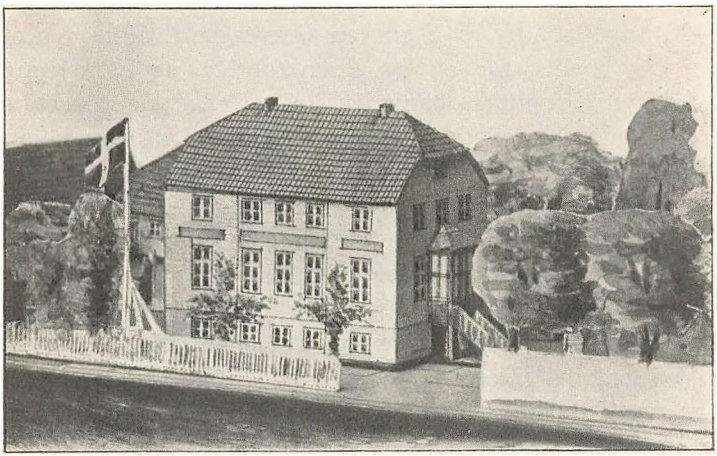
*) H. F. Rørdam: Peter Rørdam III S. 174

derved kom disse Møder til at spille en Rolle i Udviklingen og Udbredelsen af det grundtvigske Aands- og Samfundsliv til Egne, hvor Jordbunden var modtagelig for saadanne Strømninger.

Naar den grundtvigske Retning fik et særegent, ensartet aandeligt Præg, næsten noget af et familiært Præg over sig, der gjorde den let kendelig paa de forskellige Egne i Landet, saa har Vennemøderne sikkert i væsentlig Grad været Aarsagen dertil. I Aarene 1863—72 var Grundtvigs Hjem en Præstegaard ikke for et Sogn, ej heller for en By, men for By- og Landsogne i stort Tal rundt i Danmark. Og Grundtvig var ikke som saa mange andre Præster en rejsende Præst, han var altid hjemme, og derfor blev hans Hjem for de mange, som gik ind og ud i hans Studerestue, en Slags Lands-Præstegaard, et aandeligt og kristeligt Brændpunkt for saa meget af det Liv, som endnu fortsættes efter samme Linje. Grundtvigs Hjem var naturligvis dette ogsaa før Vennemøderne begyndte, men blev det mest i Vennemøde-Tiden. »Vilhelminelyst« paa Frederiksberg var St. Tuborgs Forgænger, men her er det kun det sidste Sted, som kommer i Betragtning. At de Minder om St. Tuborg i Grundtvigs Dage, som endnu findes, bliver opbevarede, stemmer med den Pietet, som ogsaa disse Minder kan gøre Krav paa.

Som Følge af Grundtvigs Sygdom 1867 var der dette Aar ikke noget Vennemøde, og Mødet 1868 er derfor det første, som St. Tuborg fik sin Part i. Indbydelsen blev ved denne Lejlighed udsendt sent, men der meldte sig alligevel en Mængde Deltagere og samledes 1100. Om Aftenen den 8. September, Grundtvigs Fødselsdag, holdtes der Møde paa St. Tuborg, hvor Haven var oplyst. Grundtvig talte ikke selv som ved de senere Møder; derimod blev der fra Trappen ud til Haven holdt Tale af Professor Rasmus Nielsen,

Præsterne Vilhelm Birkedal og Gunni Busck o. fl. De to følgende Dage holdtes der dels Gudstjeneste i Vartov, dels Møde paa Store Ravnsborg, og begge Steder talte Grundtvig. Aaret efter fyldte han 86 Aar, og Deltagelsen i Vennemødet var overordentlig stor. Paa selve Fødselsdagen samledes ligesom forrige Aar store Skarer paa St. Tuborg, og Taler holdtes ogsaa denne Gang fra Havetrappen, bl. a. af Grundtvig selv og Ras-

Store Tuborg paa Grundtvigs Tid.

mus Nielsen. Her sagde Rasmus Nielsen nogle Ord, som længe huskedes: »Ellers sagde man om en Mand, naar han havde naaet de 60 Aar: nu gaar det ned ad Bakke, men her havde vi en glimrende Undtagelse fra Regelen, thi da Grundtvig var naaet de 60 Aar, var det, som han begyndte et nyt Levnedsløb med ny Kraft, og han gik op ad Bakke, altid højere opad, og mens det at gaa ned ad Bakke gaar saa at sige af sig selv, efter Tyngdens Lov, saa koster det Kamp og Anstrængelse at gaa opad, men derom gælder det dog for os alle, og deri har vi en udmærket Læremester i vor

Midte i Biskop Grundtvig.« R. Nielsen kunde med Rette sige dette, thi der var gaaet 26 Aar, siden Grundtvig fyldte de 60.

1870 holdtes der ikke noget offentligt Vennemøde, fordi Krigen mellem Frankrig og Tyskland optog alles Tanker. Det saa jo ogsaa ud til, at Danmark kunde blive revet med ind i Krigen. Men Grundtvigs Fødselsdag havde nu Traditionen for sig, og der samledes ogsaa en Mængde Mennesker paa St. Tuborg den 8. September. Som ved de tidligere Møder blev der talt fra Havetrappen, og Forsamlingen afsang forskellige Sange.

Den 29. Maj 1871 var det 60 Aar, siden Grundtvig blev ordineret, og denne hans Mindedag blev ogsaa Anledning til et Vennemøde. Forskellige af hans Venner, deriblandt Pastor P. A. Fenger, Handskemager Larsen og Brygger Vestberg, havde foretaget en Indsamling til en ny lukket Vogn til ham, og den blev bragt ham paa St. Tuborg Pinselørdag, for at han kunde benytte den, naar han i Pinsedagene skulde køre til Vartov Kirke. 2. Pinsedag var selve Jubilæumsdagen, og han blev om Morgenen hilst med Sang af en Del Unge og Børn fra et Par Skoler, inden han kørte til Kirke. Mens Grundtvig var borte, blev et nyt Gulvtæppe lagt ind i hans Værelse. Det var en Gave fra danske Kvinder, — 400 Kvinder havde syet paa dette Tæppe. Man ser det paa det her gengivne Billede af hans Studereværelse paa St. Tuborg, en Akvarel af H. C. C. Ley, som ejes af Professorinde Poulsen. Det er delvis gengivet i F. Rønnings Skrift: »Hundrede Aar«, et Mindeskrift om Grundtvig 1883. Senere paa Dagen var St. Tuborg Festens Midtpunkt. Her overrakte Professor Fr. Hammerich ham en Pengegave og et Diplom som Medlem af det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Trondhjem. Ved Middagsselskabet med over 100 Gæster blev afsunget en Sang, som Hostrup havde skrevet for denne

Lejlighed. Dagen endte med Møde i Haven, hvor en stor Skare Mennesker fra alle Danmarks Egne havde givet Møde og ligeledes mange fra Norge, deriblandt 129 Højskoleelever og Lærerne fra Sagatun Højskole. Iblandt Nordmændene var ogsaa Kristoffer Janson. Mange Taler blev holdte: af Pastor P. Rørdam, Prof.

Grundtvigs Værelse paa Store Tuborg.

Fr. Hammerich, Nordmændene Højskoleforstanderne Anker og Arvesen, Stortingsmand Hjelmstad og Student Vullum, Højskoleforstander Carl Grove, Professor Rasmus Nielsen o. a. Stemningen var meget animeret, og Følelsen af, at det var et Vennemøde, var stærk. Om Onsdagen holdtes Møde i Kasinos store Sal, hvor c. 2000 Mennesker havde indfundet sig, deriblandt 80 Præster. Dagen efter dette Vennemøde holdtes der i Dyrehaven ved den slesvigske Sten et Folkemøde med c. 1300 Deltagere og i de følgende Dage

Møder i Roskilde og i Frederiksborg, bl. a. for at Nordmændene kunde se Domkirken og Nordsjælland.

Af de saakaldte Skandinaviske Kirkemøder holdtes det. 4. 1871 i September Maaned. Grundtvig deltog i Mødet, og ved Festmaaltidet, hvormed det sluttedes den 7. September, udbragte Dr. Kalkar hans Skaal. Grundtvig havde været tilstede, men var allerede gaaet hjem. Dr. Kalkar udtalte om Grundtvig, at »han gik som en rød Traad gennem den danske Kirkehistorie i de senere Tider, og baade Venner og Modstandere skyldte ham meget. I Morgen fylder han 88 Aar — sagde Kalkar —, og han har bl. a. ved den nye Sang, han har skænket os, bevist, at Aftenstund har ogsaa Guld i Mund.« Grundtvig havde til Mødet skrevet sin Sang »Skarpsindighed er Tyskens Brod«.

Dagen efter, den 8. September, Grundtvigs Fødselsdag, holdtes det sidste Vennemøde i Grundtvigs levende Live. I Haven ved St. Tuborg var der truffet Forberedelser til Mødet og paa en af de store, aabne Pladser i Haven rejst en Talerstol og opstillet Bænke. For en Forsamling paa c. 600 Mennesker talte saa bl. a. Præsterne Sveistrup, P. A. Fenger, Skat Rørdam og Provst Bassø fra Norge. Formiddagsmødet sluttede med et stort Middagsselskab hos Grundtvig. Blandt Gæsterne var den norske Sognepræst Sven Brun. Dagen endte med endnu et Møde Kl. 6½ i Haven for en lige saa talrig Kreds.

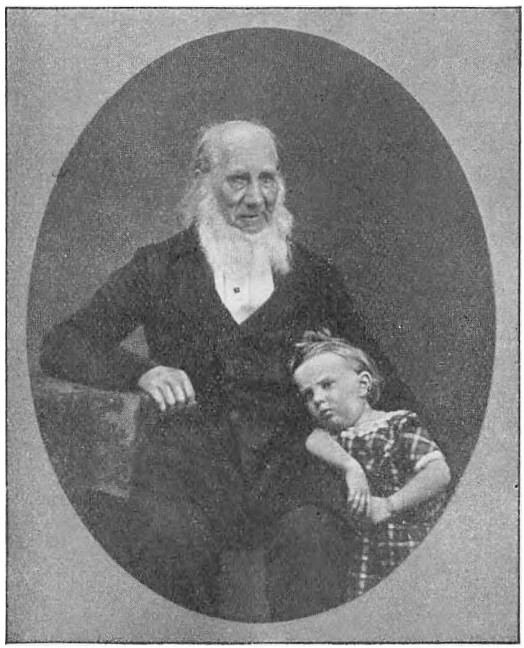
Hjemmet paa St. Tuborg fik i Hovedsagen sit Præg af, at Husets Herre var den aandelige og kirkelige Vejleder for saa mange af hans Tilhængere ud over det ganske Land. »Vilhelminelyst« og siden Tuborg blev Præstegaard for en Menighed, som havde sine Annekser ude over hele Danmark. I tidligere Tid var Grundtvig lidet indladende og kunde være temmelig brysk, naar nogen kom til ham, men det forandrede sig paa hans

ældre og gamle Dage. Naar han da fik Besøg af Folk, som han mærkede, der var aandelig Alvor i, indlod han sig meget med dem. Og Aarene paa Tuborg var en aandelig gavmild Alderdom.

Lejligheden i Stuen paa Tuborg var omtrent den samme som før Forandringen 1916. Grundtvig havde som sit Værelse den midterste Stue ud imod Strandvejen. Ved det midterste Vinduesfag havde han her sin Siddeplads i en højrygget Lænestol, som endnu er i hans Datters Besiddelse tillige med andre Møbler og Ting af Grundtvigs. Der var god Plads paa St. Tuborg, som foruden Hovedbygningen bestod af Havebygningen og Udhusene, men Grundtvigs egen Familie var ikke stor. Han var 1858 bleven gift i 3. Ægteskab med Enkefru Asta Tugendreich Adelheid Reedtz, født Komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs, som var født paa Vedelslund 1826. Hun havde to Sønner og to Døtre, af hvilke sidste den ene, Sophie, 1868 blev gift med Lægen J. A. Sparrewohn. Grundtvigs Søn af 2. Ægteskab, Frederik Lange Grundtvig, og Stedsønnen Holger Reedtz blev i 1868 konfirmerede af Grundtvig, og Amalie Reedtz 1871. Grundtvig underviste sine Konfirmander paa St. Tuborg, og det hændte, at ogsaa ældre Folk var tilstede ved Forberedelsen. Grundtvigs Kapellan, Kristian Køster, som daglig kom paa St. Tuborg og paa saa mange Maader hjalp Grundtvig, plejede saaledes næsten al Tid at være tilstede. Grundtvigs Syn var svagt, og derfor maatte man læse højt for ham. Det blev besørget af forskellige Damer, som var i Huset hos Familien eller kom der. Af disse Damer kan nævnes Fru Grundtvigs Veninde Frk. Anna Gad, Frk. Karoline Larsen og hendes Søster Frk. Filippine Larsen, der var Lærerinde for Asta, Frk. Birkedal, Frk. Anna Barfod o. fl. Den sidste, en Søster til Fr. Barfod, var i mange Aar Husjomfru. Sønnen Frederik Lange havde den Opgave at læse

Aviserne for Faderen. Hans yngste Barn, Asta Frijs Grundtvig, var kun 7 Aar, da de flyttede til Store Tuborg.

Grundtvig var hjemme ikke meget talende. Meget studerende Folk bliver jo tidt tavse. Men de nævnte

Grundtvig og hans yngste Søn Frederik Lange G.

Damer formaaede nok at give Huset Liv. Grundtvig havde ogsaa Huslærere til sine Sønner, saaledes Carl Høffding Muus, Oversætteren af Kirkefædrene, og Student C. S. Ley, den siden i grundtvigske Kredse bekendte Lærer, samt Niels Lindberg, der var F. L. Grundtvigs Manuduktør og som nævnt boede derude. Hans Enke mener, at hendes Mand maaske var noget for lemfældig imod sin Elev, som ogsaa havde andre

Interesser end just stadig Læsning. Det gik heller ikke godt for ham, da han første Gang skulde op til Studenterexamen, og han fik den ikke. Hverken Lindberg eller Frederik Lange havde meget Mod paa at meddele Faderen Udfaldet, men de maatte jo gøre det. De sagde ham saa, at Frederik var faldet igennem. »Naa, det kunde man ogsaa i min Tid,« svarede Grundtvig og intet videre.

Grundtvigs Hjem laa jo ret fjærnt fra Byen, naar man tænker paa, at man den Gang savnede de Samfærdselsmidler, som vi nu har ud ad Strandvejen; men alligevel kom der mange Mennesker i Hjemmet, og Grundtvig vilde i sine ældre Dage gerne se Mennesker hos sig, ogsaa ved sit Bord. Det var disse mange Besøgende, som gav det daglige Liv derude sit usædvanlige Præg.

Ved Jagtvejen laa Marielyst, Grundtvigs Højskole, hvor han ofte kom og samlede om sig store Skarer. Ved Aabningen af Pigeskolen i Maj 1868 talte han tillige med Forstander C. Grove og Bjørnstjerne Bjørnson. Forstanderne ved de andre af Landets Højskoler søgte ud til ham for at hente Raad og Vejledning, saaledes Kristen Kold, Ludv. Schrøder, Nutzhorn, Ernst Trier osv. St. Tuborg har ogsaa i Højskolens Historie spillet sin Rolle, og fra dette Sted er mange af de Tanker og Ideer fløjne ud, som senere er virkeliggjort i Højskolebevægelsen. Var der saa en Del Mennesker samlet hos og om Grundtvig om Aftenen, sang de folkelige og kristelige Sange, og flere af de Sange, som lød derude, vandrede senere Landet rundt. Før Grundlovskampens Afslutning 1866 var Grundtvig kommen i nær Forbindelse med flere Politikere, med hvem han delte Anskuelse, og disse besøgte ham ogsaa siden paa St. Tuborg og forhandlede med ham om politiske Spørgsmaal. Sofus Høgsbro var jo

Redaktør af Bladet »Dansk Folketidende«, som Grundtvig var med at stifte. Han boede langt fra Grundtvig i den modsatte Ende af Byen, men det forhindrede ikke hans Besøg, og hans Hustru og Børn boede undertiden om Sommeren hos Grundtvigs i Maaneder. Af andre Politikere, som besøgte ham paa St. Tuborg, maa nævnes N. J. Termansen, Gaardejer Jens Jørgensen, Lars Dinesen, Godsejer Carlsen og adskillige andre Rigsdagsmænd.

Med Universitetet havde Grundtvig næsten ingen Forbindelse. Aandsretningen dèr var en anden end den grundtvigske. Af Universitetsprofessorer kom derfor kun faa hos ham. Med Professor Stephens havde han Forbindelse som Følge af oldengelske Studier, hvortil han søgte Stephens' Bistand, men med Professorerne Rasmus Nielsen og Fr. Hammerich var han mere igaaet. De hørte begge til hans aandelige Tilhængere, især den sidste, og de kom begge paa Tuborg. Grundtvig besøgte ogsaa jævnlig, sidste Gang 5 Dage før sin Død, Hammerich, som boede paa Bagergaarden ude ved Emiliekilde. R. Nielsen var begyndt at komme hos Grundtvig allerede før Tuborgtiden og kom ret jævnlig. Tilslutning fra hans Side var Grundtvig en Glæde, og han ønskede ham en Gang, han var hans Gæst ved en Festlighed, til Lykke med, at han var bleven Professor »i levende Live«, fordi andre ellers først plejer at blive det »efter Døden«. Rasmus Nielsen boede paa Østerbro, og naar han paa sin Tur ud ad Strandvejen kom til St. Tuborg, kunde han sidde der i Timevis. Grundtvigs Værelse var fuldt af Bøger, ligesaa Værelset ovenover, Bibliotheksværelset. »Bøger, Bøger,« sagde R. Nielsen, da han saa det, »alt sammen det døde Ord, men hvor er det levende Ord, som der tales saa meget om?« »Har De ingen Bøger?« spurgte Grundtvig. »Nej,« svarede Professoren, »mit Bibliothek er her,« og han pegede paa sin Pande.

Grundtvigs nærmeste Præstevenner kom ofte til ham paa St. Tuborg og desuden mange tilrejsende Præster. Hyppigt kom saaledes Pastor P. A. Fenger og dennes Kapellan Kr. Madsen, som efter Køsters Død hjalp ved Udgivelsen af Sangværket. Til Madsen udleverede Grundtvig hen imod 400 utrykte Salmer, som de tildels gennemgik sammen, og som siden blev udgivne.

Ogsaa Hostrup kom paa St. Tuborg, og ved et Middagsselskab derude udbragte han en Skaal for »den gamle Nattergal i Bøgelunden«, som Grundtvig besvarede med en Skaal for »den unge Nattergal«.

P. Larsen Skræppenborg fik rejst en Sten for J. C. Lindberg i Skibelund Krat, men havde ikke saa faa Bryderier, før det lykkedes ham. Ved et Selskab hos P. A. Fenger paa Kristianshavn, hvor Vilh. Birkedal var tilstede, maatte Skræppenborg døje forskellige Drillerier fra Birkedals Side for denne Stens Skyld. Han gik saa nogle Dage efter ud til Niels Lindberg paa St. Tuborg og bad ham gaa med sig ind til Grundtvig. Denne skulde forfatte Inskriptionen paa Stenen og paa den Maade faa Part med i den, for at Birkedals Drillerier, som Skræppenborg var meget altereret over, kunde forstumme. Skræppenborg bad Grundtvig ikke at gøre Inskriptionen for lang af Hensyn til det bekostelige ved at faa Ordene huggede i Stenen. Grundtvig lænede sig saa et Øjeblik tilbage i sin Stol og blev strax inspireret. »Skriv saadan,« sagde han: »Han spredte Lys paa Livets Vej!« »Nej,« sagde Skræppenborg, »det kan sættes over Jer selv!« Grundtvig lænede sig atter tilbage og sagde: »Guds og Folkets Mand!« og saaledes blev det.

Foruden Gæsterne fra de norske Højskoler kom adskillige andre Nordmænd til Grundtvig. Den førnævnte Hans Brun beskriver Livet i Hjemmet saaledes: »Det var hyggeligt, opbyggeligt og — hvorfor ikke — rigtig

morsomt!« Blandt de andre Nordmænd, som besøgte Grundtvig, var Kristoffer Bruun, Højskoleforstander og siden Præst; den norske Digter Professor A. Munch med Frue, der var til Middag hos ham, siden Professorerne L. K. Daa og P. A. Munch, Dr. G. Vilh. Lyng, Komtesse Knuth, Landskabsmaler Kr. Wexelsen, Stortingsmand, Overretssagfører Halvor Bentzen og mange andre, deriblandt flere norske Bønder, der alle var bleven grebne af det grundtvigske Aandsliv. Ogsaa fra Sverig fik Grundtvig i disse Aar talrige Besøg.

Der har været noget festligt over Grundtvigs Hjem paa St. Tuborg, baade naar henses til de mange fremmede og betydelige Mennesker, som kom der og var Gæster ved hans Bord, og til den Aandsfylde, som gav det daglige Liv sit Særpræg. Grundtvigs Hustru passede udmærket ind i hele den Kreds, som hun nu blev Husfrue for. Grundtvig sagde om hende, at hun bragte Vaaren ind i hans Vintertid, og igennem sine Sange har han sat hende det smukkeste Minde. Baade i folkelig og i kristelig Henseende gik hun op i det grundtvigske Hjem, hun, som havde sin Oprindelse fra et Dannelseslag, der vel var ikke saa lidt forskelligt fra et saadant Præstegaardsliv som det, man levede paa St. Tuborg. Fru Lindberg siger, at hun var et udpræget Hjærtemenneske, saa jævn som nogen i Danmark. »De er kommen af med Porcellænsjorden,« sagde Fru Lindberg en Gang til hende, »De husker jo nok, at H. C. Andersen siger om de adelige, at de er dannede af Porcellænsjord.« Fru Grundtvig lo ad denne Bemærkning.

Det daglige Liv paa St. Tuborg fortæller Brun meget om. Grundtvig begyndte efter sin Sygdom 1867 at gaa i Seng om Natten, hvad han tidligere ofte havde undladt. Han spadserede i Haven om Morgenen. Han holdt

en længere Husandagt med Salmesang Morgen og Aften og blev i det hele mere præget af Mildhed og Kærlighed end tidligere. Han bar den kendte sorte Fløjelsjakke, som ses paa flere af Billederne af ham, og havde en brungul, bredskygget Hat paa Hovedet.

Han kørte ofte sammen med sin Hustru ud til Skoven og besøgte snart en, snart en anden af sine Venner, f. Ex. Tietgen i Taarbæk eller Kammerherreinde Neergaard i Søllerød. Naar de om Eftermiddagen foretog deres Køreture fra St. Tuborg, saa man hyppigt paa Sædet hos Kusken Peter, Grundtvigs Karl, en af Lindbergs Sønner. Vartov frie Menighed havde paataget sig at afholde Udgifterne ved Køretøjet.

H. L. Martensen fremkom i sin Ethik med nogle spydige Bemærkninger om Grundtvigs 3. Ægteskab. Heraf tog Biskop Monrad Anledning til at fremsætte de mest anerkendende Ord om Samlivet mellem Grundtvig og hans Hustru, »der, som han siger, vilde bygge en fast Mur om ham mod det daglige Livs mangehaande Smaabekymringer og Smaafortrædeligheder, for at han kunde leve frit og uforstyrret i sine store aandelige Syner.« Fru Grundtvig var livlig i Hjemmet og opofrende overfor sin Ægtefælle. Hun gjorde hans sidste Aar lyse, og det var ikke mindst hende, som drog de mange Gæster til Huse.

Som et lille Træk fra Livet i Hjemmet kan anføres, at paa Datteren Astas Fødselsdag, den 10. Februar, var der som Regel et lille Selskab for hendes Veninder, og saa dansede Børnene i Bibliotheksværelset ovenover Grundtvigs Stue. I denne sin Stue sad han ved Vinduet ud mod Strandvejen, og her har mange set hans kraftige Skikkelse igennem Ruden. Da Kronprins Frederik efter sit Bryllup i 1869 med den svenske Prinsesse Lovise kørte en Tur ud ad Strandvejen, saa de ogsaa Grundtvig sidde inde bag Ruden, og Kron-

prinsen lettede sig da i Sædet og hilste over imod den gamle Patriark.

St. Tuborg var Grundtvigs Hjem i godt 5 Aar, og her døde han. Søndag den 1. September 1872 havde han prædiket i Vartov Kirke; siden var der Middag paa St. Tuborg, hvor flere var tilstede, bl. a. Sofus Høgsbro, som efter Middagen havde en lang Samtale med Grundtvig. Om Mandagen var der ikke noget usædvanligt at mærke paa ham. Han holdt Morgenandagt, som han plejede, og satte sig derpaa ind i sin Stue, hvor han arbejdede med forskelligt. Hen paa Eftermiddagen var han en Tid alene i Værelset, hans Hustru kom hjem efter en lille Tur og saa ind til ham og bemærkede da nogen Forandring i hans Udseende. Hun anede Faren og gik ud for at faa sendt Bud efter Lægen; men da hun kom tilbage, saa det ud, som om Døden allerede var indtraadt. Grundtvig blev nu baaret ind i Sovehammeret ved Siden af hans Stue og lagt paa sin Seng, og kort efter ankom Lægen, Dr. Engelsted, som ogsaa boede paa Strandvejen. Der var imidlertid intet andet for Lægen at gøre end at konstatere, at Døden var indtraadt. Fr. Lange Grundtvig løb over til Lindbergs og fortalte dem, at hans Fader var død, og de gik da begge derover og var tilstede, medens Engelsted tilsaa Grundtvig. Ligesom der stedse havde været noget imponerende ved Grundtvig, skønt han af Vext hverken var ualmindelig svær eller høj, saaledes saa han ogsaa, da han laa paa Sengen, ud som en Kæmpe. Lindberg bemærkede dette til sin Hustru, da de atter var komne over i deres egen Bolig, og tilføjede: »Lagde Du Mærke til, at da Engelsted stod og undersøgte Grundtvig, saa han ud som en lille Myre ved Siden af den store Kæmpeskikkelse!«

Grundtvigs Lig blev Torsdag den 5. om Aftenen ført fra St. Tuborg til Vor Frelsers Kirke, hvorfra Begravel-

sen skulde finde Sted den 11., og flere Hundrede Mænd og Kvinder havde indfundet sig paa St. Tuborg. Der blev afsunget Salmer og talt af Præsterne P. A. Fenger og P. Rørdam, og mange af Følget fulgte med til Fods ind til Kirken. Blandt dem, som bar Kisten ud fra St. Tuborg, var de 3 Nordmænd Viggo Ullmann, siden Højskoleforstander og Amtmand; A. M. St. Arctander, siden Højskoleforstander; og O. Lindemann, siden Præst i Rigshospitalet i Kristiania.

Bjørnstjerne Bjørnson var ikke med i Hjemmet, men besøgte vistnok senere St. Tuborg. Den norske Digter havde som bekendt sluttet sig til Kredsen, der samledes om Grundtvig i Vartov, og kom meget til Gudstjenesten der, et af hans Børn blev døbt af Grundtvig. Han talte ogsaa ved Grundtvigs Jordfæstelse i Familiebegravelsen ved Gamle Køgegaard og skrev til Vennemødet Dagen efter sin Sang: »Ligesom Vølven i Nordfolkets Gry«.

En forhenværende norsk Stortingsmand P. Chr. Bjørnsgaard udgav 1911 i Risør i Norge en lille Bog, som han kalder: »Spredte Minder«. Heri skildrer han ogsaa: »En mindeværdig Danmarkstur«. Bjørnsgaard besøgte paa denne Rejse blandt andre C. Ploug og fortæller derpaa om sit Besøg hos Grundtvig paa St. Tuborg i Sommeren 1868:

»Den næste danske Mand, jeg søgte, var N. F. S. Grundtvig, dengang 85 Aar gammel. Han boede paa Tuborg ved Strandvejen med henrivende Udsigt fra Villaen over Sundet og Hveen med den skaanske Kyst i Fjernsyn. Hans Kone, født Komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs, forstod paa en udmærket Maade at hygge om den gamle Bisp, hvis Interesse og Hjærte det lykkedes mig at vinde; jeg stoppede hans Pibe, lavede hans Sukkervand og læste højt for ham, og Fru Grundtvig sagde, at han spurgte efter og savnede mig, naar nogen Dag forløb, jeg ikke var paa Tuborg. Som Regel tilbragte jeg Søndagen hos Grundtvigs. I dette Hus vankede Mænd af alle Klasser:

Kunstnere, Literater, Videnskabsmænd, Rigsdagsmænd, Lærere, Bønder. Særlig jydske Bønder satte Grundtvig stor Pris paa, og han fortalte paa sin fængslende Maade og med sit gode lune Smil mange Exempler paa Jydens sprudlende Humør, Sejghed og Slagfærdighed. For en Iagttager tror jeg Grundtvigs Hjem var det lærerigste og interessanteste i Danmark, maaske i Norden. Det var Midtpunktet for det Aandsliv, som bl. a. brød saa befrugtende frem i Højskolebevægelsen, som fremtvang større Kirkefrihed i Danmark, og som gav det danske Folk et lysere og videre Syn baade paa Kirke og Stat. Og man omgikkes hverandre med den Utvungenhed, som hersker i Hjem med gammel Kultur og aandelig Adelskab. En Søndag jeg med gamle Biskoppen kom ind til Middagen, sad der en for mig fremmed Gæst, som optraadte nok saa ugenert, og som et Par Gange modsagde Biskoppen paa en Maade, jeg fandt flot. Ud paa Eftermiddagen tog jeg ud paa Klampenborg, og Tilfældet vilde, at jeg i Jærnbanevognen fik til Sidemand ham, som gjorde et mindre godt Indtryk paa mig under Middagen. Vi kom i Passiar bl. a. om Grundtvig, og jeg fik Anledning til at sige min Rejsefælle, at jeg ikke fandt, han behandlede den gamle Biskop med den Hensynsfuldhed, han havde Krav paa. Han smilede og sagde: »Det var nu vel ikke saa farlig, jeg er hans ældste Søn.«

Det var altsaa Professor Svend Grundtvig, jeg paa den Maade kom i Skade for at irettesætte.

Han arvede sin Faders Arbejdskraft og poetiske Sind og blev for Danmark, hvad Moltke Moe er for os[1]).

Vi ved alle, at Grundtvig, lig vor Bjørnson, var stærk i Troen paa egen Ufejlbarlighed. Han ejede jo ogsaa enestaastaaende Egenskaber. Vinje sagde engang: Grundtvig er den største Salmist efter Davidsalmernes Forfatter, og han spiller paa et fuldtonigere Orgel end baade Kingo og Brorson.

Lig Holberg vendte Grundtvig tidlig Blikket mod Vesterleden. Han gjorde mindst 3, jeg tror 4 Englandsrejser. Hans kraftige Lunger — Thorvaldsen kaldte ham Elefanten — indaandede angelsaxisk Luft i dybe Drag, og han øste i fulde Skaaler af engelsk Poesi, helt fra Kynewulf i det ottende Aarhundrede, som fromt takkede Gud, som brød de Baand,

[1]) Her maa dog foreligge en Fejltagelse. Grundtvigs ældste Søn var ikke Professor Svend Gr., men Arkivar Johan Gr.

der bandt min Aand, løste min Tunge, saa lydt jeg fik sjunge med Jubel paa Jorden.

Han sagde engang, han var »halvten Skjald og halvten Bogorm«[1]). Havde han sagt hel, var den hele Sandhed sagt. Der fandtes ikke en større Arbejdsbi i Norden.

Saa mild og from Grundtvig ellers var, kunde han blive ligetil uhyggelig mørk og stræng, naar Talen kom paa Tyskerne og særlig paa tysk Theologi.

De tyske Theologer var ham en Plage, i den tyske Theologi saa han Kirkefjenden.

Her kommer disse tyske system- og dogmeredne lærde Bogorme til mig, sagde han en Gang. Et af deres store Lærdomslys, Professor N. N., besøgte mig ifjor paa denne Aarstid. Hvad kunde jeg tale med ham om? Jeg tog ham med herud paa Altanen. Østersøflaaden passerede netop Sundet. Dagen var klar som nu. Jeg pegede paa de hundrede Sejl og spurgte stolt: Er her ikke vidunderlig dejligt? Hvad tror De, han svarede? Det ser saa spøgelseagtigt ud, svarede han! Det var ægte tysk. Hvem andre end en tysk Theolog kan sidde her ved Sundet og se Spøgelser paa en solfyldt Midsommerdag.«

I Billedet af Grundtvigs Værelse paa St. Tuborg ser man, hvordan Væggene var dækkede af Bøger, og endda ser man ikke paa Billedet den ene af de 2 Reoler, som fra Væggen tilhøjre stod frem paa Gulvet paa hver sin Side af Sofaen. Paa Sofaen mellem disse to Reoler sad Grundtvig om Aftenen, naar Lampen var bleven tændt. Men som allerede omtalt var det egentlige Bibliotheksværelse i Stuen ovenover og var af samme Størrelse som den, der ses paa Billedet. Her oppe stod der en overordentlig Mængde Bøger, saa Rasmus Nielsen nok kunde have Grund til at tale om »det døde Ord«!

[1]) Denne Bemærkning minder om de humoristiske Linier, Grundtvig skrev paa et Fotografi, som blev taget af ham netop i disse Aar:

Det har endnu slet ingen Fare,
Han revner af den Ros, han fik:
I Skjaldskab han de lærdes Skare,
I Lærdom Skjalde overgik.

Grundtvigs Bibliothek blev bortsolgt ved offentlig Auktion i September 1873, og efter Kataloget skulde der bortsælges 9853 Nummere, deraf 890 af Grundtvigs egne Skrifter. Det var jo en Bogsamling, som maa have fyldt en Del, selv paa St. Tuborg, hvor der var meget god Plads.

Ret længe efter Grundtvigs Død blev Ejendommen ikke i hans Enkes Besiddelse. Hun solgte den godt et Aars Tid efter. Det var Tietgen, som raadede hende til at sælge. Han fortalte hende nemlig, at den frie Udsigt, som den Gang fandtes hen over Strandmarkerne ned til Sundet, snart vilde forsvinde, idet Aktieselskabet Tuborg Fabrikker vilde opføre Fabriksbygninger ligeoverfor St. Tuborg. Hun solgte derfor Ejendommen; Skødet er tinglæst den 22. December 1873.

Fra Ejendommen var i 1870 bortsolgt 665 □ Alen Jord, som blev henlagt til Ejendommen »Vennersminde«. Det tilbageblevne store Areal paa 29,398 □ Alen solgtes til Konsul Johan Hansen d. ældre for 22,000 Rdlr. I Skødet bemærkes, at Sælgerinden er berettiget til at borttage den udenfor Havedøren værende Veranda. Paa Lindbergs Model ses Verandaen tydelig ved Husets nordre Gavl. Som Vitterlighedsvidner har Udskrivningschef A. J. Skibsted og Folketingsmand N. J. Termansen paategnet Aktstykket.

Det store Træ paa Højen i Haven staar nu udenfor Tuborg Have paa Trekanten mellem Tuborgvej, Svanemøllevej og Forlængelsen af Johannevej. Af Københavns Magistrat er denne Trekant 1916 bleven solgt til Bebyggelse, men med den Betingelse, at der paa Ejendommen tinglæses Servitut om, »at det paa Grundens nordøstre Hjørne staaende store Elmetræ bevares«. Det var et af de største Træer i Grundtvigs Have, og det er altsaa nu blevet fredlyst. Af Havens andre Træer var et, som ogsaa ses paa Lindbergs Model, ejendommeligt.

Grenene var nemlig tilskaarne, saa de dannede 3 Etager med Opgang til dem alle.

St. Tuborgs Hovedbygning blev i Konsul Hansens Tid restaureret og ombygget. Dens Ydre er endnu som efter Ombygningen. Huset, hvori Lindberg boede, er forlængst forsvundet.

Det er iøvrigt Lindbergs Model, som har givet Anledning til, at nærværende Meddelelser fremkommer. Professorinde Poulsen foreviste den engang lejlighedsvis for Meddeleren, og han fandt, at den, medens den endnu er vel bevaret, burde afbildes af Hensyn til de Minder, som er knyttede til St. Tuborg, om Grundtvig og hans Kreds.

SKYDNINGER UDEN FJENDTLIGE FORMAAL I OG VED KØBENHAVN

AF
Oberst EMIL MADSEN.

Paa de gamle, nu forsvundne Volde om København, ligesom ogsaa paa Voldene omkring Christianshavn, var der efter Københavns Belejring og maaske i en endnu tidligere Tid altid opstillet Kanoner.

Efter at en Del Skyts og Ammunition, som havde staaet der efter Belejringen, var afleveret til Tøjhuset i 1660—65, førtes igen i 1666 en stor Del Skyts op paa Voldene af Hensyn til Krigen med England, under hvilken ogsaa Sverig var i Forbund med dette Land. Opgivelserne om den endelige Bestykning viser, at der fandtes meget Skyts paa Christian IVs Tid.

Dette Skyts vedblev derpaa at staa der, og en videre Ændring skete 1713, idet der befaledes, at der paa Københavns Volde skulde staa 4 Kanoner i hver Bastionspids og paa hver Flanke 3, alle paa hvert enkelt Sted af samme Kaliber. Af økonomiske Grunde bestemtes 1716, at Københavns Volde skulde bestykkes med Malmkanoner, Christianshavns med Jærnkanoner.

Disse Kanoner stod opstillede i Affutager, indtil henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede. Der siges 1661, at nogle faa Stykker var i Feltlader, saa at de fleste vistnok har været i Skibslader eller Rapperter, og det siges udtrykkeligt, at i 1715 og 1716 var Voldene

om København bestykkede med Søetatens Kanoner og Rapperter.

Megen Omhu blev dog ikke dette Skyts til Del. Der klagedes 1671 over, at der i 7 Aar intet var gjort ved Artilleriet paa Københavns Volde, og en lignende Klage fremkom 1694.

Kanonerne henstod som oftest skarpladte. Dette fremgaar af adskillige Beretninger. Der sagdes saaledes 1694, at nogle Stykker baade paa Københavns og Christianshavns Volde havde henstaaet flere Aar uden særlig Omsorg, hvorfor man androg om, at Kugler og Krudt maatte blive tagne ud af dem og Kanonerne derpaa ladte paany. Det berettes ogsaa, at ved en Salut den 17. Juli 1675 i Anledning af Dronningens Afrejse sprang en Jærnkanon paa Gyldenløves Bastion[1]) og kvæstede en Løjtnant og 2 Konstabler, og at man antog, at der ikke var sat Forladning for Krudtet tilstrækkelig tæt ved Kuglen. I Vinteren 1716 stod Kanonerne skarpladte, saa længe Frosten varede.

Naar det kunde lade sig gøre, at der i det mindste ved det første Skud fyredes skarpt, uden at det voldte Skade, beroede det aabenbart paa den ringe Bebyggelse, som de fleste Steder fandtes uden for Voldene. Det siges udtrykkelig 1620, at der paa adskillige Steder fra Vesterport til Østerport fandtes øde Jorder og ubebyggede Pladser uden for Haver langs med Volden, og at der til hine henførtes meget Affald og Urenlighed, ligesom iøvrigt ogsaa selve Voldene ofte benyttedes til det samme. Den 4. Juni 1661 forordnedes, at al Jord mellem Søerne og Voldene skulde være ubebygget, og da der endnu derefter fandtes nogle Huse, befaledes de den 30. Marts 1672 nedbrudte, og den første Forordning stod ved Magt hovedsagelig til 1798.

[1]) Gyldenløves Bastion var den, der laa nærmest ved Vesterport, ud for Farvergade.

Det Krudt, der brugtes til Skytset paa Voldene, havde man i Nærheden. Fra først af havde man Oplag af Krudt i Portene. 1602—03 omtales et Regelværk i Østerport, paa hvilket der skulde læggges Krudt. 1613—14 lavedes et Krudtkammer over Vesterport, og 1671 sagdes, at der var 2300 Ctn. Krudt lagret i de 2 Taarne i den gamle Nørreport. I det største af disse var der 4 Lofter, der alle var belagte med Krudt.

Denne Anbringelse af Krudt i Portene viste sig dog af flere Grunde mindre hensigtsmæssig. Vesterports Krudttaarn blev noget ødelagt under Belejringen, saa at man 1661 raadede til at rive det ned, og 1671 klagedes over, at Krudtet i Nørreport blev fordærvet af Fugtighed, da Jorden, som fandtes omkring den, tilførte Vand. 1700 blev derfor ogsaa det øverste af Nørreports Krudttaarn revet ned.

Man besluttede sig da til at opføre Krudttaarne paa forskellige Steder, deriblandt for en Del paa selve Voldene eller tæt ved disse. 1665 opmuredes et Krudttaarn i Hahns Bastion; 1671 nævnes et Krudttaarn i Rosenkrantz' Bastion og et i Enhjørningens, 1684 i Panthers, 1691 i Kastellet; 1725 siges, at et Krudttaarn i Holcks Bastion var blevet færdigt, og at et nyt blev bygget i Gyldenløves; 1733 nævnes et Krudttaarn ved Østerport, vistnok det samme, som 1743 nævnes som værende i Grønlands Bastion. 1735 befaledes nedbrudt et Krudttaarn bag Christianshavns Kirke, det saakaldte Børnehuskrudttaarn, der havde en ældre Oprindelse, og 1791 nævnes et Taarn paa Langelinie. Ikke nok med alle disse, projecteredes der endnu flere. 1726 foresloges der bygget et Krudttaarn i Schacks eller i Rysenstens Bastion; men Kongen vilde ej godkende det[1]). Alt dette

[1]) Fra Langebro at regne var paa Københavnssiden alt paa Christian Vs Tid Rysenstens den 1., Holcks den 2., Gyldenløves den 3., Schacks den 4. (udfor Set. Pederstræde), Hahns den 6. Bastion

var dog ikke tilstrækkeligt. Under Belejringen var der Hytter til Ammunition anbragt adskillige Steder paa Voldene og ved de øvrige Forsvarsværker. Disse Hytter findes særlig nævnte, fordi der, som det synes, hos Soldaterne viste sig en mærkelig Lyst til at stjæle Krudt fra dem, og dette i ret store Mængder, saaledes fra en Bastion i Kastellet Karduser med i alt 168 Pd., fra Batteriet i Stalden ved Københavns Slot 79 Pd. og fra Batteriet i Løngangen 80 Pd.

Efterhaanden er lignende Hytter blevet opførte, og der nævnes endnu 1789 Ammunitionshuse paa Volden, anvendte ved Salutering.

Endnu 1645 havde Christian IV befalet, at Borgmestre og Raad i København skulde istandsætte Voldene, som især var brøstfældige ved Kongens Have og ved Nørreport; men efter 1660 var Voldene alene undergivne Kongens Forsorg, og denne gav sig snart Udtryk i flere Befalinger.

Den 10. Juli 1656 udkom en Forordning om Fredning af Voldene. Der tages i den ganske vist særligt Hensyn til den Skade, som Husdyr — Svin og Geder, Høns og Gæs eller forvildet Kvæg — kunde afstedkomme; men det befaledes tillige, at Møllebrugerne kun maatte færdes paa den rette Vej til deres Møller, af hvilke der alt den Gang fandtes enkelte, og som efterhaanden blev flere og flere.

Den 29. Juli 1659 befaledes, at ingen uvedkommende maatte færdes paa Volden, og denne Befaling synes derefter at være opretholdt i lange Tider. 1710

(udfor Teglgaardsstræde). Den 5., Helmers, fandtes ikke under Belejringen. Nærmest Østerport var Grønlands, Ø. for Porten, og Rosenkrantz', V. for samme.

Paa Christianshavnssiden var ligeledes fra Langebro at regne Enhjørningens Bastion den 2. og Panthers den 3. (nu omsluttende Skydeskolen).

udtaltes, at ingen uden de kongelige maatte ride eller køre paa Volden, og at de højeststaaende militære indtil Oberster, disse medregnede, samt Ingeniør- og Fortifikationsbetjente maatte færdes der tilfods. 1788 tillades det Artilleriofficerer at gaa paa Volden.

Desuden var Portene lukkede om Natten, og endog Posten fik ikke Lov til at komme ind, førend Oplukningstiden indtraf. Yderligere blev der den 3. Juni 1667 udskrevet Skat til Voldenes Forbedring[1]). Ordenen var dog ikke bedre, end at der endnu 1776 maatte udstedes Befaling til, at løsgaaende Kreaturer skulde optages.

Voldene havde dog, ogsaa før den Tid, ikke henligget ubevogtede. Allerede 1567 tales der om Vægtere, som skulde antages til at bevogte Voldene. 1620 siges, at der paa disse holdtes hver Nat 4 og hver Dag ligeledes 4 Vægtere, og 1627, at der hver Dag og Nat var 12 Vægtere, som brugtes i samme Øjemed. Efter 1660 synes Bevogtningen ganske betroet til Soldater af Borgerskabet og af Garnisonen, de sidste ved Krudttaarnene.

Det krigerske Udseende, som Voldene saaledes havde, især ved Opstillingen af skudfærdige Kanoner, vedligeholdt sig til henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede. Efterhaanden som Tiden gik, forandrede Forholdene sig. Det blev tilladt almindelige civile Personer at spasere, men ikke at køre og ride, paa Volden, og der blev bygget Konsumtionsbetjenthuse ved Møllerne, som da fandtes omtrent paa alle Bastioner. 1781 nævnes, at, da Affutagerne raadnede ved at henstaa utildækkede, blev de tagne bort, og Kanonerne lagte ned paa Jorden paa Klodser.

Dette forhindrede dog ikke, at de ogsaa, om de end var saaledes anbragte, kunde bruges til Salut. Det be-

[1]) Der gjordes ogsaa noget for at forbedre deres Udseende. 1694 befaledes, at Træer fra Kronens Skove skulde afgives til Kastellets Beplantning.

stemtes saaledes 1805, at de, naar de skulde bruges hertil, skulde anbringes med Mundingen saa højt, at Skuddet kunde gaa over Brystværnet, og at Bunden skulde graves ned og en Klods anbringes bag hver af Tapperne.

Ret ofte forefaldt der i de gamle Tider Lejligheder, ved hvilke Kanonerne paa Voldene brugtes til Salut. Som oftest skulde deres Skud være et Udtryk for Glæde, stundom, men sjældent, ogsaa for Sorg, i Modsætning til, at de i krigerske Tider var Fortolkere af Fjendskab og Had.

Det var saaledes alt fra gammel Tid Skik, at der hver Nytaarsdags Morgen blev skudt fra Voldene. Dette vedvarede til den 25. Aug. 1764, da det befaledes, at denne Skydning skulde ophøre for Fremtiden. Ligeledes blev der skudt paa de kongelige Personers Fødselsdage omtrent til 1795.

Fra først af synes det derhos at have været sædvanligt, at der saluteredes, naar kongelige Personer rejste ind i eller ud af Byen, dog ikke fra hele Volden, men kun fra de Porte og disse nærmest liggende Bastioner, hvor Ind- eller Udrejsen foregik.

Den 13. Marts 1610 blev der saaledes saluteret fra Vester Runddel, da Kongen ledsagede sin Moder ind i Byen, og den 27. Marts, da han ledsagede hende ud. Ligeledes blev der saluteret fra samme Sted i Maj og Juni i lignende Anledning. Disse Skydninger findes da kaldte Æresskud.

Den 15. Septbr. 1660, da Dronning Christina (af Sverig) drog ind i Staden, blev der fyret 6 skarpe Skud fra den gamle Nørreport og den tilstødende Bastion. Tilsvarende blev der fyret 6 Skud fra de samme Steder og fra Ny Nørreports Bastion den 17. Septbr. 1660, da Kongen og Dronning Christina drog til Frederiksborg.

Et ejendommeligt Tilfælde indtraf den 13. Septbr.

1666, da Kurfyrsten af Sachsen[1]) kom ind i Byen. Han kom nemlig ubemærket gennem Vesterport og begav sig langs Volden og gennem Løngangen til Slottet. Ingen bemærkede hans Ankomst, førend han var i Prinsessens Gemak. Kanonerne skulde alligevel affyres, men det skete først længe efter hans Ankomst, om Natten, da der holdtes Maaltid.

Da Czar Peter kom den 17. Juli 1716, saluteredes der fra Volden, men samtidig forstærkedes Vagterne ved Nørre- og Østerport, og Artillerister anbragtes med brændende Lunter i Bastionerne nærmest ved disse Porte. Ved Czarens Afrejse den 27. Oktober 1716 blev der derimod skudt 27 Skud fra Batterierne ved Tøjhuset.

Lignende Æresbevisning blev ogsaa i Reglen vist fornemme fremmede, saaledes saluteredes, da Admiral Ruyter sejlede herfra den 7. August 1660 med Skud fra Kastellet og fra Dæmningen ved Toldboden.

1662 hilstes den franske Gesandt ved Æresskud, og ligeledes hilstes den engelske Gesandt, den 13. Maj 1670, da han drog ind i Staden fra Prinsessegaarden i Ny Hollænderby, med Skud fra Volden og fra 4 Krigsskibe i Kalvebodstrand. Ogsaa for højtstaaende militære saluteredes der. Endnu 1764 befaledes, at en General en chef skulde saluteres med 3 Kanonskud, naar han passerede en Fæstning.

Senere i det 18. Aarhundrede synes denne Art Æresbevisninger at være ophørt, og Skydningen at være forbeholdt de højtideligere Indtog af kongelige Personer, ved hvilke Lejligheder ogsaa Militæret og Borgerskabet paraderede paa de Gader, gennem hvilke Indtoget eller Udtoget foregik i Procession.

Der saluteredes saaledes, da Kongen holdt Indtog

[1]) Kurfyrst Johan Georg III af Sachsen (1647—1717), der blev gift 9. Oktbr. 1666 med Frederik III's Datter Anna Sophia.

den 26. November 1740 efter en Rejse i Udlandet, med Skud fra alle Kanonerne paa Voldene, 3 Gange rundt.

Ligeledes saluteredes ved Kronprinsesse Maries Indtog den 14. Septbr. 1790 Voldene 3 Gange rundt.

Undertiden forekom mindre Ændringer i Ceremoniellet. Da den foran nævnte Kurprins af Sachsen med sin Gemalinde afrejste den 26. Novbr. 1666 efter Bryllluppet, foregik Afrejsen uden Procession, men Borgerskabet og Garnisonen stod dog i Gevær og Kanonerne løsnedes, og ved den foran nævnte engelske Gesandts Indtog 1670 stod der ligeledes Militær paa Gaderne.

Paa lignende Maade fejredes ogsaa Begivenheder, der havde eller mentes at have stor Betydning for Fædrelandet, saaledes blev der saluteret Byen rundt den 27. Maj 1660 til Taksigelse for Fredslutningen og den 18. Oktbr. s. Aar, da Frederik III blev hyldet som Arvekonge. Da Frederik V's Rytterstatue førtes fra Gethuset forbi Christian V's Statue paa Kongens Nytorv paa Vejen til Amalienborg, blev den hilst med 27 Kanonskud.

Tilsvarende blev der skudt Victoria i Anledning af Sejre under Krigene, stundom 3 Skud med alle Kanonerne paa Voldene, stundom kun 27 Skud fra Batterierne ved Tøjhuset. Der blev saaledes saluteret 1710 for Russernes Erobring af Riga og Reval, 1712 for Stades Erobring, 1713 i Anledning af den svenske Hærs Overgivelse ved Oldensworth, 1714 for Tønnings Erobring og 1716 for Wismars. I Reglen foregik disse Skydninger, naar Højmessen paa Slottet var endt.

Ligesaa forholdtes i Reglen ved Fødsel af kongelige Personer.

Den 21. Februar 1687 blev der skudt 27 Skud af 12 Pds. Kanoner fra Bradebænken paa Tøjhuset, da

Prins Vilhelm blev født[1]). Den 13. Maj 1726 befaledes, at hvis Dronningen nedkom med en Prins, skulde der først gøres 9 Skud fra Tøjhuset, derpaa 9 Skud fra Københavns Vold, og ligeledes fra Kastellet, fra Søbatterierne og fra Christianshavns Vold, og i denne Orden skulde der fyres 3 Gange rundt eller fra hvert af de nævnte Steder 27 Skud. Blev det en Prinsesse, skulde der kun fyres fra Tøjhuset, Københavns og Christianshavns Volde 3 Gange 9 Skud efter hverandre[2]). Endnu i 1805 bestemtes, at der i Anledning af Kronprinsessens Nedkomst skulde saluteres fra Københavns og Christianshavns Volde og Søbatterierne 3 Gange rundt, med 16 til 20 Sekunder mellem hver Omgang, 4 til 5 Sekunder mellem hvert Skud. Søbatterierne skulde begynde[3]).

Lignende Skydninger findes ogsaa stundom omtalte som udførte, naar der blev drukket Skaaler ved Gilder, ved hvilke Kongen var til Stede. Dette var en gammel Skik, som havde vedligeholdt sig. I Shakespeares Hamlet siger Kongen (1. Akt 2. Sc.): »Højt skal Kartoven fortælle Skyerne hver Skaal, Dankongen drikker glad i Dag.« Og Hamlet siger (1. Akt 4. Sc.): »Kongen holder Svirelag i Nat og tager sig en Rus og raver ør . . . og for hvert Drag, han skyller ned af Rhinskvin, udskryder Paukens og Trompetens Klang, hvor drabelig, han drak«.

Kingo skriver i et Digt ved Frederik IV's Fødsel:

Tænd Torden-piber an omkring paa disse Volde,
Lycksalig Kiøbenhavn, Lad de Metalle-Trolde
Ild sprude havnen fuld og høres oppaa Slott
Og runge Jorden til at sige: det er got.
(V. J. v. Holstein Rathlau: Thomas Kingo S. 55.)

[1]) Prins Vilhelm, Christian V's Søn, født 21. Febr. 1687.

[2]) Det blev formodentlig Christian VI's Datter Louise, født 19. Oktbr. 1726.

[3]) Kronprinsessens Nedkomst 1805 angik et af de Børn, der tidlig døde (Vilhelmine Marie?).

Den 11. Juli 1687, da Kongen og Prins Georg[1]) gæstererede paa Volden, blev der saluteret med 10 3 Pds. og 2 3½ Pds. Kanoner, opkørte i Gyldenløves Bastion. Tilsvarende blev der skudt den 25. Juni 1696, da Kongen var hos Gyldenløve[2]), og om Aftenen, da Kongen trakterede Ministrene paa Slottet. I Modsætning til de fleste andre af de her omtalte Skydninger holdt denne sig i Hævd i lang Tid og foregaar stundom endnu, baade naar Kongen er til Stede og ved andre Lejligheder, skønt der ikke ganske sjældent ved dem er foregaaet Ulykker, da der nu gærne skydes med smaa, private Kanoner, som ikke tilbørligt efterses[3]). En sidste Rest af denne Art Skydninger er vistnok den, som endnu aarlig foregaar paa den kongelige Skydebane ved Kongefugleskydningen.

Mærkeligt nok blev der ogsaa stundom skudt paa Voldene eller andre Forsvarsværker ved enkelte mere fremragende Personers Begravelse eller Ligfærd. Den 8. April 1660 blev der saaledes saluteret fra et Batteri bag Slottet, da Stykhauptmand Otto Heyders Lig bragtes til Nikolaj Kirke. Han havde under Belejringen haft Post ved Østerport. Ligeledes blev der skudt fra en Bastion ved Vesterport, da Grev Rantzaus Lig[4]) den 11. Decbr. 1663 blev ført ud af denne Port.

[1]) Frederik III's Søn Georg, født 1653, død 1708.

[2]) Christian Gyldenløve, Søn af Christian V og og Sofie Amalie Moth, født 1674, død 1703.

[3]) Det hændte saaledes i Sommeren 1858, da Landkadetterne paa en Udflugt fra Fredensborg spiste paa Nakkehoved, at en af de smaa Kanoner, som benyttedes til en Salut, sprang, og den af sine smukke Anlæg ved Nakkehoved Fyr bekendte Fyrmester Faber blev haardt saaret. Et Stykke af Kanonen fløj lige hen over et Bord, ved hvilket mange Kadetter spiste, dog uden at ramme nogen, og endte i en Græsbænk, hvorfra Kuskene lige havde rejst sig. Fyrmesteren blev dog derefter saa nogenlunde helbredet.

[4]) Rigsgreve, Overstatholder Christian Rantzau, født 1614, død 8. Novbr. 1663 i København.

I Reglen synes der dog ved Ligfærd ikke at være bleven skudt fra Voldene, men fra forskellige Steder inde i Byen, stundom foruden fra disse. Den 8. Febr. 1686 afgaves saaledes paa Holmens Kirkegaard 9 Skud med 3 Pds. Kanoner ved Schoutbynacht Andreas Dreiers Ligbegængelse. Den 11. Marts 1687 blev der skudt paa Kongens Nytorv med 12 Stk. 3-Pds. Kanoner 3 Salver à 9 Skud, da Generalkvartermester og Kommandant Hoffmanns Lig om Aftenen førtes fra Kastellet til Holmens Kirkegaard. Ved Niels Juels Ligbegængelse den 17. Juni 1696 blev der paa Kongens Nytorv skudt 3 Gange 9 Skud med 4-Pds. Feltstykker, endvidere fra Skibet Elephanten 9 Skud ligeledes med 4-Pds, da han blev baaret ud af sit Hus, og fra Fregatten Sværdfisken 3 Gange 9 Skud med 18-Pds. Kanoner og fra Batterierne ved Flaaden ligeledes 3 Gange 9 Skud med 12-Pds., da Prædikenen var forbi. Ved Feltmarskalkløjtnant Gyldenløves Ligbegængelse 1703 blev der skudt baade paa Kongens Nytorv, fra Voldene og fra Bradebænken ved Tøjhuset.

Derimod synes der kun at være skudt paa selve Holmens Kirkegaard ved Kommandør Huitfelds Ligbegængelse der 1711 og ligeledes paa Sct. Petri Kirkegaard ved Major Beckers Begravelse der 1726.

Ved flere af disse og lignende Lejligheder afgaves Salut med Geværer, ved Ivar Huitfelds ovennævnte Begravelse saaledes 3 Salver af 2 Kompagnier af Marineregimentet, ved General v. Løvenørns Begravelse 1740 foruden 27 Skud med 10 6-Pds. Kanoner 3 Salver af et Regiment til Fods ved Ligets Nedsættelse i Graven.

Til disse Æresbevisninger synes der en Tid at være udfordret en særlig kongelig Befaling[1]). Dog synes man

[1]) At den kgl. Tilladelse undertiden nægtedes, haves der Eksempel paa. Ved Generalløjtnant Harboes Begravelse i Rendsborg 1707 skulde nogle Artillerikompagnier og 2 Bataillonер Infanteri paradere, men der maatte ikke skydes som Salut.

tidligere at have hædret omtrent alle militære ved saadanne. I det mindste siges 1645, at der ved hver Konstabels Begravelse blev affyret 3 Skud.

Denne Skik har vedligeholdt sig endnu i vor Tid. Der tilkommer jo endnu saavel Kombattanter som Nonkombattanter Salut, for Generaler med Kanoner.

Ogsaa ved andre Lejligheder ses der at være skudt eller saluteret midt inde i Byen. I 1645 forbødes det Borgerskabet at skyde paa Gaderne, saaledes som det indtil da ofte havde gjort. Naar det skulde skyde, maatte det ske paa Volden. Ved Slotskirkens Indvielse den 27. Novbr. 1740 blev der saluteret med 28 Stk. 6-Pds. Kanoner, der var opstillede paa Slotspladsen langs med Kanalen, og de benyttedes ogsaa paa samme Sted den 28. og 30.

Med Hensyn til Saluteringen for fremmede Krigsskibe kan bemærkes, at det 1784 befaledes, at der for fremmede Kongerigers Krigsskibe skulde saluteres fra Kastellet med lige saa mange Skud, som de afgav, men for Republikers Skibe kun med 3 Skud.

I et helt andet Øjemed end de foran nævnte blev der skudt i Slutningen af det 18. Aarhundrede, nemlig naar der fandt Desertion af Soldater Sted. Der befaledes 1764, at Signalskuddet i den Anledning i Stedet for fra Qvintus skulde afgives fra Nyholms Hovedvagt, 1771, at der ved Desertion skulde affyres Signalskud af 2 Kanoner, den ene paa Rosenkrantz' Bastion, den anden paa Charlotte Amalies[1]), den 16. Febr. 1782, at der til Signal for Posteringerne uden for Byen i Tilfælde af Desertion skulde affyres en Kanon ved Østerport og en paa Qvintus, saaledes, at naar der paa et af disse Steder afgaves et Skud, skulde det straks gentages fra det andet. Det skal ikke have været sjældent,

[1]) den nærmeste ved Qvintus liggende Bastion uden for Flaadens Leje.

at Københavns Beboere hørte disse Skud i strenge Frostvintre, naar der deserteredes over Isen i Sundet[1]).

Foruden Voldene var der en Del andre Forsvarsværker, hvorfra der, som nævnt i det foregaaende, af og til saluteredes.

Under Belejringen, da der endnu var aabent Vand i Kalveboderne, ud for den n.v. Side af Slotsholmen og den tilgrænsende Del af Staden, fandtes der 1660 ved Tøjhuset et Batteri, som da havde Navnet Batteriet bag Bryghuset, og som var bestykket med 16 Kanoner, til Dels 6- og 8-Pds. Jærn- og Malmstykker og til Dels gamle Skraastykker. Dette Batteri er vistnok senere blevet flyttet noget mod Øst og er blevet til det Batteri ved Bradebænken, som flere Gange er nævnt i det foregaaende. Efter dette fulgte Batteriet bag Slottet, der væsentligst var bestykket med 12-Pds. Jærnkanoner og vistnok er det samme, der foran (S. 190) er kaldt Batteriet i Stalden. Dets Beliggenhed kan ikke nøje angives. Da der ikke er nævnt nogen Kurtine mellem dette og det foregaaende Batteri, har de sandsynligt ligget nær op til hinanden, og den Stald, som der er sigtet til, maa da være en af de Stalde, som paa Kortet af 1660 ses i Nærheden af Bryghuset ud imod Stranden[2]). Derefter fulgte en Kurtine (Gardin), der findes kaldt Gardinerne ved de nye Stalde, ogsaa Des Prinzen Batteri, hen imod Løngangen og saa selve Løngangen, begge bestykkede kun med Skyts af mindre Kalibre, 3- og 4-Pds. Derpaa nævnes Halvmaanen uden for Løngangen, der sandsyn-

[1]) Allerede 1767 var det ogsaa bestemt, at der i Rendsborg skulde affyres en Kanon ved Desertion.

[2]) Disse Batterier og flere andre er betegnede med andre Navne i en Fortegnelse fra 1659. Batteriet bag Bryghuset kaldes der Svinbatteriet og Batteriet foran Løngangen Batteriet ved Depons, andet Steds ogsaa Tipons. Der nævnes ogsaa her et Batteri neden for Løngangen foruden Batteriet næst for Løngangen.

ligt er den samme som den Bastion, der blev sat op uden for Farveriet 1615, og som ses paa Billedet i Pontoppidans Origines Hafnienses af København 1618, og paa hvilken der ca. 1620/21 sattes en Mølle fra Nederlandene. Den synes ogsaa antydet paa Kortet over København 1660. Efter en ikke lang og, som det synes, aaben Strækning fulgte, hvad der findes kaldt Det halve Bolværk ved Dronningens Have, som paa Kortet af 1660 ses at have ligget ud imod det aabne Vand ved Stadsgravens Udløb, omtrent i Nærheden af det Sted, hvor Prinsens Palæ nu er. Det maa have været mod dette Værk og de nærmest ved dette liggende foran nævnte Værker, at det voldsomme Angreb den 10./11. Febr. 1659, der er mindet i Navnet Stormgade, særlig var rettet. Det var bestykket med 1 12-Pds. og 4 6-Pds. Jærnkanoner, samt 4 6-Pds. Malmkanoner og et Par Morterer. Efter dette fulgte en Kurtine til Vesterports Bolværk, der indbefattede Vesterport, som da laa ved Enden af Vestergade.

Alle disse Værker, undtagen Batterierne ved Tøjhuset, sløjfedes, da omtrent 1670 det aabne Vand paa Nordvestsiden af Slotsholmen opfyldtes, kun den nuværende Frederiksholms Kanal blev tilbage, og det nye Kvarter ved Stormgade, Ny Vestergade og Ny Kongensgade opstod. Kort derefter omgaves dette med en ny Vold, den, som stod til Midten af det 19. Aarhundrede med 3 Bastioner, Rysenstens, Holcks og Gyldenløves.

Foruden de nys nævnte Steder fandtes der i Belejringens Tid ogsaa nogle Værker ved Toldboden. Der nævnes som bestykkede Dæmningen ved Toldboden og Batteriet næst Toldboden. Naar det findes angivet, at Toldboden alt 1630 flyttedes til sit nuværende Sted, er dette næppe rigtigt. Det er oplyst, at da Christian IV 1626 begyndte Anlægget af den saakaldte Bygning ved Sct. Anne, indbefattede denne den nye Toldbod og

Skansen ved Sct. Anne. Toldbodgade er endnu et Minde om dens daværende Beliggenhed. Først da Christian V udvidede Fæstningsværkerne fra Christianshavn nordpaa indtil Qvintus, der blev anlagt 1685, flyttedes Toldboden til sit nuværende Sted. Der siges udtrykkelig, at da Qvintus blev anlagt, blev den nye Toldbod indpælet og forsynet med Bom og Bro. Da senere, ca. 1742, Sextus eller Sixtus var bygget, har det vel været dette og Qvintus, der, som sagt i det foregaaende, fortrinsvis betegnedes med Navnet Søbatterierne.

Af alle disse Værker var det fornemlig Batterierne ved Tøjhuset, som Kongerne benyttede til de Skydninger, som de selv udførte, eller ved hvilke de var nærværende.

Christian IV var især ivrig med Hensyn til disse. Der haves en Fortegnelse over den Ammunition, der er forbrugt ved dem for en Del af Aarene 1608 til 1610. Det fremgaar af denne, at Kongen har foretaget Skydninger adskillige Gange især i Sommermaanederne, saaledes i Juli og August 1609, 4 Gange i hver Maaned, stundom dog ogsaa i Oktober til December, undertiden i fremmede Fyrsters Nærværelse. Der blev skudt med Kanoner af omtrent alle gængse Kalibre, og lignende Skydninger ses at være foretagne baade før og senere i hans yngre Aar. Stundom er der skudt efter et gammelt Vrag, stundom efter en i Stranden udlagt Tønde. Stundom har Skydningerne haft særlige Formaal. Saaledes lod han den 25. Januar 1603, førend han drog op mod Grænsen, skyde 18 Skud med 6 store Skærmbrækkere for at afrette de Heste, som skulde med til Grænsen. Undertiden overværede han de Prøver, som Bøsseskytterne maatte underkaste sig. Kongen skød dog ogsaa enkelte Gange fra andre Steder end Tøjhuset. Der nævnes saaledes, at han har skudt fra Runddelen ved Farveriet og i Lystgaarden udenfor Østerport (Rosenborg

Have). En Gang synes han at have benyttet Kanonerne om Bord paa et Orlogsskib.

Frederik III synes ikke at have interesseret sig synderligt for slige Skydninger. Dog nævnes 1649 flere Skydninger, foretagne i hans Nærværelse, og 1650 en Prøve med en Lyskugle. Derimod viste Christian V sig atter ret ivrig; han benyttede dog kun sjældnere Kanonerne ved Tøjhuset, men lod Skydninger foretage andre Steder. Han skød saaledes 1685, 1687 og 1692 fra Skydepladsen under Volden paa Amager, som da synes lige at være bleven taget i Brug, den første Gang for at prøve Brandrør. 1679 lod han Soldater skyde mod et Billede, der var sat op paa Peblingesøen, og derefter lod han det samme Maal beskyde med 6-Pds. Kanoner og Haubitser. 1689 lod han skyde paa Isen i Havnen med 1 Haubits og andre Stykker mod en Tønde, der var opsat som Maal ude i Kalvebodstrand, og 1679 blev der i hans Nærværelse paa Frederiksborg gjort Forsøg paa at slaa en Mur ned med 2 Petarder.

Under Frederik IV nævnes 1706 en Skydning, foretagen i hans Nærværelse paa et Skib i Kalveboderne. Der kastedes med en Morter mod et Maal opsat i Land.

Ogsaa de Øvelsesskydninger, der foretoges af Soldater i Garnisonen, bør her omtales.

Egentlige Skydeøvelser med Kanoner fandt næppe Sted førend henimod Slutningen af det 17. Aarhundrede. 1673 bestemtes, at der hver Lørdag skulde holdes Øvelse i Skarpskydning med Konstabler og Haandlangere. 1680 nævnes første Gang Artilleriets Skydeplads paa Amager, der ogsaa foran er kaldt Skydepladsen under Volden 1692. Der anlagdes her et Øvelsesbatteri, der senere fik Navnet Gøttgens Batteri efter den Sergent, som boede der, og som var en Efterkommer af en Bøssemager Gøttigen, der havde gaaet Christian IV tilhaande. Skydepladsen paa dette Sted fik senere Udvi-

delse, og selve Batteriet fik en Omdannelse, synes det, 1703 og 1765. 1756 befaledes, at Artillerikorpset aarlig skulde ekserceres i Skydning med Kanoner og Bombekastning. Som det synes, skulde der dog hver Gang bevilges den fornødne Ammunition. 1794 forøgedes Exercerpladsen med en Gaards Jorder i Sundbyvester, ogsaa for at udvide Skydebanen. Folkene i denne By fik 1799 tillagt en Del af Sundbyøster Oredrev, og skønt det viste sig, at de ved at indhegne denne Del var gaaet Skydebanen 70 til 80 Alen for nær, fik de dog Ret til at beholde Græsningen ogsaa paa den afstaaede Gaards Jorder. Allerede 1784 var det blevet paalagt Beboerne paa Amager at aflevere mod Godtgørelse de Kugler, som de samlede op. Det viste sig ved en Undersøgelse, at de havde gjort dette, og at der ikke hos dem fandtes Kugler undtagen dem, som enkelte Beboere fra ældgammel Tid havde staaende oven paa Hjørnerne af deres Skorstene.

Især i det 19. Aarhundrede foregik her mange Skydninger og Øvelser i Belejringsarbejder udenfor Batteriet, medens Feltartilleriets Skydeøvelser foregik paa selve Fælleden. Der anlagdes saaledes 1827 og følgende Aar et stort Værk Frederiksgave med 4 Halvmaaner, hvilket Værk man mente endog kunde have Betydning for Københavns Forsvar. Dette frafaldt man dog snart, og der blev givet Befaling til at underminere alle dets 4 Bastioner. Især 1829 foretoges der store Øvelser ved dette Værk, og i 1830 Øvelser i Batteribygning i sand Størrelse til Instruktion for Prins Frederik (den senere Frederik VII). Ogsaa ved Øvelserne i Artilleriets Skydekursus, der kom i Gang ca. 1871, men atter ophørte efter en Del Aars Forløb, spillede Gøttgens Batteri, der i den Tid kaldtes og endnu kaldes det faste Batteri, en betydelig Rolle[1]).

[1]) I Aarene mellem omtrent 1820 og 1836 afbrændte Artilleriet

Der synes dog ogsaa at være foretaget Skarpskydningsøvelser andetsteds. Det bestemtes nemlig 1750, at Artilleriet i Kastellet ikke skulde øves i Skarpskydning paa Amager, men uden for Kastellet, tæt foran Norgesporten, hvor saadanne Øvelser ogsaa tidligere var foretagne.

1779 udførtes fra Kastellet Skydning mod en paa Rheden udlagt Fregat.

---

stundom Lystfyrværkerier paa Amager, og til disse kunde der købes Billetter af Publikum, saaledes 1825, da Indtægten tilfaldt Artilleriets almindelige Hjælpekasse. Det hændte ved et saadant Fyrværkeri i 1826, at Kammerjunker, Kaptajn i Artilleriet, E. C. Beck, tillige med sin Hustru havde taget Plads som Tilskuere oven paa Brystværnet paa faste Batteri. Paa den anden Side af Graven laa en Mængde smaa Granater, som brændte med forskellig farvede Flammer. En af dem var ladet med for meget Krudt og sprang. En Stump traf Beck i Brystet, knuste hans Ur og saarede ham, saa at han døde Dagen efter, den 2. Oktbr. (»Dagen«, 4. Oktbr. 1826). I øvrigt havde Artilleriet tidligere ogsaa afbrændt Fyrværkerier andre Steder, saaledes den 17. Oktbr. 1771 i Rosenborg Have, den 4. Septbr. 1776 paa Fredensborg i Anledning af Dronningens Fødselsdag.

OPTEGNELSER OM ILDEBRANDE I KØBENHAVN 1749—1787

Meddelt af Dr. VILLADS CHRISTENSEN.

I Københavns Raadstuearkiv findes en trykt »Brandordning« fra 1749, gennemskudt med hvide Blade og forsynet med forskellige haandskrevne Optegnelser, særlig vedrørende Københavns Brandvæsen. Bogens første Ejer var Blikkenslager og Brandkaptajn *Peder Pedersen Nyegaard*. Nogle Uger før sin Død i 1780 forærede han den til sin Datterdatters Mand, Silke- og Klædekræmmer *Ludvig Henrik Thomsen*, der i en Aarrække var Formand for Stadens 32 Mænd, og sidst ejedes den af Sprogforskeren, Professor *Vilhelm Thomsen*, ovennævntes Sønnesøn, der i 1903 skænkede Bogen til Raadstuearkivet. Angaaende den Slægt, i hvis Eje Bogen har været, har Professor Thomsen paa nogle af de hvide Blade meddelt følgende Oplysninger:

Peder Pedersen Nyegaard var født i København 1697. 14. Januar 1726 fik han Borgerskab som Blytækker. 1725 til 1758 ansat ved Brandvæsenet. Boede i Hyskenstræde. Han døde 1. Maj 1780, 83 gammel. Hans efterladte store Samling af Medailler og Mynter solgtes ved offentlig Auktion 15. Januar 1781 og følgende Dage i »Silke- og Klædekræmmer Hr. Ludvig Thomsens Hus Nr. 56 paa Amager-Torv«.

Gift med Ingeborg Bendtsdatter, der døde Februar 1773, 69 Aar gammel.

Eneste Moderen overlevende Barn: *Ulrica Eleonora*, født 31. Januar (døbt i Helliggejstes Kirke 3. Febr.) 1735, død 22. Juli 1776. Gift 20. Novb. 1754, med

Andreas Thomsen, født 17. Juni 1719 i Veesby (Vestby), Medelby Sogn i Slesvig (Søn af Gaardejer Thomas Iversen smst.). Fik 7. Dec. 1750 Borgerskab i København som Urtekræmmer. Boede i St. Kongensgade, Hj. af Dronn. Tværgade. Fra 14. Maj 1770 til sin Død var han en af Stadens 32 Mænd. Han døde 29. Okt. 1776 (sml. Kbh. Adr. Contoirs Efterr. 1776 Nr. 180, Tirsd. 5. Novb.)

Disses Datter:

Ingeborg Ulrikke Thomsen, født 16. Marts 1762 (døbt 22. Marts i Nikolaj Kirke), død 9. Juni 1811. Gift 17. Marts 1779 med

Ludevig Heinrich (Henrik) Thomsen (ikke beslægtet), født i Kbhvn. 1. Februar 1749, død 11. Juni 1838 (Søn af Friedr. Carl Th., død 1756, og Marie Hedevig Lavin, død 1776). Fik 3. Januar 1776 Borgerskab som Silke- og Klædekræmmer. Fra 6. Juli 1791 en af Stadens 32 Mænd, fra 1816 Formand for samme. Udmeldte sig 12. Januar 1830 som 1. Formand og erholdt samme Dag Afsked fra Stadens anordnede Hallekommission med Pension. 2. Novb. 1828 Titel af Agent. (Sml. Berl. Tid. 28. April 1902.)

Om sit Avancement i Brandvæsenet har Peder Nyegaard paa nogle i Bogen indlagte løse Blade nedskrevet følgende:

Ao. 1725 d. 23. Oktbr. kom jeg Peder Pedersen Nyegaard til Brandordningen og blev antagen til Charlottenborg Spøyte som Spøyt Mester.

1733 d. Maj kom jeg til Trinitatis Kirke Spøyte som Under Brand Mester.

1746 d. 28. Oktob. blev jeg ved Trinitatis Kirke Spøyte Ober Brand Mester.

1748 d. 17. Maj blev jeg Premier Brand Mester.

1748 d. 29. Oktobr. blev jeg som Fændrik forestillet.

1752 d. 24. Marts blev jeg forestillet som Seconde Lieutenant paa Eksercerhuset og d. 6. April blev jeg Hans Kongl. Majt. forestillet paa Christiansborg Slot.

1755 d. 12. Augusti blev jeg forestillet paa Eksercerhuset som Premier Lieutenant.

Ao. 1757 d. 23. Febr. er min Bestalling som Capitain ved Brand Compagniet i København af hans Kongl. Majt. underskreven og udstædt. Og d. 2. Marti blev jeg som Capitain Compagniet forestillet paa Eksercerhuset.

Til Avancemang ved Brand Compagniet som Capitain er udgiven:

Til Adjutanten 1 Dukat. er	2	Rdl.	3	Mark	»	Sk.
Til Tambouren 1 Crone	»	—	4	—	4	—
Tscherning 2 Dukater	5	—	»	—	»	—
Fyrbøderen paa Cancelliet 4 Croner	2	—	5	—	»	—
Til Tambouren	1	—	»	—	»	—

Paa Brand Tambouren Peder Nicolaisens Trommerem er 1 Sølvskilt, foræret af Fændrik Søren Jensen Blytækker Ao. 1702, vog $8^{3}/_{4}$ Lod, med Devise:

Brand Fahnen ieg føre maa til alles Gavn og Lempe
For de vedkommende nest Gud kand Ilden Dempe.
S. I. S. Blütekker 1702.

1 Dito Sølv Skilt foræret af Fændrik Hans Olsen Murmester 1704, vog $10^{3}/_{4}$ Lod, med samme Devise.

1 Dito Sølv Skilt foræret af Capitain Peder Pedersen Nygaard Blytækker 1757, vog $11^{3}/_{4}$ Lod, med Devise:

Min Tromme Skreksom er, i sær ved Ildebrand,
Men Spøyten, næst Guds Hielp, Den Ild udslukke kand.

Ao. 1758 d. 13. Decbr. bekom jeg efter allerunderdanigste Ansøgning min Afsked i Naade som Capitain ved Brand Compagniet, og havde den Naade at bekomme af Hans Majt., med egen Haand og Segl underskreven,

Frihed for Indkvartering af de paa min Grund hæftende 2 Portioner at svare, udgivet paa Christiansborg Slot i København d. 9. Marti 1759. Friderich R.

Endvidere findes afskrevet en Oversigt over Indkvarterings Ligningen for en Del Aar mellem 1690 og 1743 med Redegørelse for Brandfolkenes Deltagelse i samme, en Beretning om et Brandsessions-Møde paa Raadhuset, ved hvilket Peder Nyegaard var til Stede, og nogle Oplysninger om Brandfolkenes Lønninger og Brandkassens Indtægt og Udgift i 1757. De i Bogen indskudte hvide Blade er væsentlig anvendte til efterfølgende Fortegnelse over Ildebrande. Retskrivningen er normaliseret, og Oplysninger er tilføjede angaaende de enkelte Personer og Begivenheder, som ikke er betegnede tilstrækkelig tydeligt i Teksten. Derimod har jeg anset det for overflødigt at tilføje personalhistoriske Oplysninger om alle de københavnske Borgere, der nævnes i Peder Nyegaards Optegnelser.

FORTEGNELSE PAA EN DEL ULYKKELIGE ILDSVAADER i KØBENHAVN

1749.

Natten imellem d. 16. og 17. Oktober opkom en stor Ildsvaade paa Hjørnet af Raadhusstræde og Farvegade i Madam Lynges Hus[1]), som fortærede den ene Side af Raadhusstræde.

— var Ildløs i et Hus paa Hjørnet af Adelgaden ved Nyboder.

Natten imellem den 14. og 15. November opkom en stor Ildebrand i Brygger Copie hans Gaard paa Rosengaarden, som næsten fortærede hele Gadehuset indvendig, men kom ikke videre, som det var af Grundmur.

D. 8. Decbr. om Formiddagen Kl. 11 var Allarm, at der Ildløs var i Guldsmed Krøyers Hus i Kompagnistræde.

D. 26. Decbr. var en farlig Ildebrand i Hr. Kancelli-

[1]) Antagelig Enke efter Kopist L., som tidligere boede samme Sted.

raad og Regimentskvartermester Thommesens Gadehus i Store Kongensgade.

D. 26. Decbr. var Ildløs[1]) i en Skorsten hos Vice Brandmajor Johan Boye Junge, boende i Gothersgade.

1750.

D. 5. Febr. i et Kakkelovnsrør hos Gehejmeraad Skeel i Pustervig.

D. . . . . var Allarm om Ildløs hos Julius Zultzer[2]), Snedker, paa Hjørnet af Hyskenstræde, at der var Ildløs i et Kakkelovnsrør som var utilladelig.

D. 3. Febr. i en Skorsten hos Heiman Goldschmidt, Jøde, paa Østergade.

D. 6. Febr. i en Skorsten hos Bageren Isach David Midelton paa Kristianshavn.

D. 23 Febr. i en Skorsten hos Fru Kommandør Mühlenforth paa Kristianshavn.

D. 3. Maj i en Skorsten paa Hjørnet af Graabrødretorv.

D. 25. Juni i en Skorsten hos Sivert Wandel paa Hjørnet af Frederiksborggade.

D. 30. Juli hos Murmester Krause i Stormgade, hvor Ilden fra Fyrstedet havde trængt igennem Skorstensvangen og Gavlen imellem Husene.

D. 12. Aug. i en Skorsten hos Madam Morvil[3]) i Store Færgestræde.

D. 1. Sept. hos Sadelmager Kock i hans Hus i Store Kongensgade, og forhen d. 28. og 29. Aug. ligeledes Ildløs i samme Hus, som alt menes med Flid at være anlagt, hvorover og bemeldte Kock blev arresteret og ak-

---

[1]) Disse to Ord udelades i det følgende; ligeledes »opkom Ildebrand«, naar intet yderligere tilføjes.

[2]) Julius David Sultzer, død 1771.

[3]) Morville.

tioneret; men som hannem ikke noget tilstrækkelig kunde overbevises, kom han paa fri Fod igen.

D. 5. Sept. i en Skorsten hos Pastor Rohne paa Nørregade.

D. 12. Nov. i Brygger Christen Olsens Lejevaaning i Fiolstræde.

D. 19. Nov. i en Skorsten hos Hübenhof, Kobbersmed, i Nygade.

D. 3. Dec. hos Bageren i Store Kongensgade ved Nyboder, hvor Bagerhuset afbrændte og Forhuset ruineret.

D. 6. Dec. i Kongens Bagers paa Proviantgaarden.

D. 21. Dec. i en Skorsten hos Justitsraad Barckmann paa Hjørnet af Prinsensgade i Kalleboderne.

1751.

D. 8. Febr. i en Skorsten hos Hr. Ølgod[1]) paa Amagertorv.

D. 7. Febr. i en Skorsten hos Brændevinsbrænderen paa Hjørnet af Hyskenstræde.

D. 8. Febr. i Farvergade i et Røgkammer hos Mette Rahr[2]) straks ved Vartov.

1752.

D. 13. Maj i en Skorsten hos Snedker Mathias Ortman i Gothersgade.

D. 29. Oktober i en Skorsten hos Etatsraad Wewer bag Børsen.

D. 30. November var en stærk Ildløs hos Grev Reventlow paa Kristianshavn i hans Baghus, som stod i fuld Brand.

---

[1]) Købmand Hans Christian Ø.

[2]) G. m. Røgmand Niels Weilbye, som døde 1762. Enken var da i »urolige Tanker«.

1753.

D. 6. Febr. i en Skorsten hos Meel[1]), Guldsmed paa Købmagergade, i Kammerraad Falbe hans Skorsten.

D. 17. Sept. i en Skorsten hos Esmarck[2]) i Højbrostræde, som kom af en Beggryde.

D. 3. Okt. om Natten opkom en stor Ildebrand i General Levetzau[3]) hans Palais paa Amalienborg, hvor en Del af Spærreværket afbrændte, som formedelst Stenhuggernes Uforsigtighed ved deres Blysmeltning havde foraarsaget, siden samme Palais endnu stod i Bygning.

Efter Rapport af 3. Okt. var om Morgenen Klokken 5½ slet Ildløs i Spærreværket paa Gæthuset.

D. 12. Dec. i en Skorsten hos Jens Jacobsen, kongelig Livkusk, paa Hjørnet af Store Færgestræde.

1754.

D. 2. Febr. i en Skorsten hos Gehejmeraad Thott i Studiestræde.

D. 4. Okt. i Grev Laurvigs Køkkenskorsten i Norgesgade.

Om Natten imellem d. 4. og 5. Dec. var en stor Ildløs paa Amalienborg i Grevinde Schacks Palais, hvor Hovedbygningen indvendig tilligemed Spærreværket rent afbrændte.

D. 27. Dec. om Aftenen i Brandtes[4]) Forhus i Vimmelskaftet, som kom af et Kakkelovnsrør, hvorved Justitsraad Falsens Garderobe rent opbrændte med deres Klæder.

---

[1]) Nikolaj Mehl.

[2]) The- og Porcelænshandler Jens E.

[3]) Grev Christian Frederik L., død 1756.

[4]) Thehandler Peter Brandt.

1755.

D. 18. Febr. i en Skorsten paa Østergade hos Sr. Bringe, Kandestøber.

D. 26. Marts i en Skorsten paa Østergade hos Vintapper Sr. Rethelberg.

D. 20. Marts i en Skorsten hos Sr. Pallast[1]) i hans Hus ud til Store Færgestræde.

D. 8. April i en Skorsten hos Sr. Neergaard[2]) i Badstuestræde.

1756.

D. 13. Febr. paa Høloftet i Brandmajor Søren Hendrichsens Hus i Adelgade, hvor Garderne logerer.

D. 29. Sept. i en Skorsten hos Sr. Fabritius, kongelig Juvelerer paa Købmagergade.

Efter Rapport af 31. Deb. 1755[3]) i Hø og Halm hos Sergent Riis ved Holmen, boende i Nyboder paa Hjørnet af Rosen- og Adelgaden.

1757.

D. 13. Jan. om Morgenen Kl. $3^1/_4$ kom en stor Ildebrand hos Sr. Platfus[4]) paa Nørregade i hans Sukkerraffinaderi formedelst et Lys, som var bleven glemt i Drøgstuen, hvorved hele Raffinaderiet blev lagt i Aske.

D. 26. Febr. om Morgenen Kl. $2^1/_2$ slet opkom en stor Ildløs i Lieutenant Wendels Gaard paa Nørregade, som havde sin Oprindelse fra Køllen, hvoraf næsten hele Sidehuset eller Bryggerset blev lagt i Aske.

D. 21. Juni om Formiddagen i Justitsraadinde Foghs Skorsten i Nygade.

D. 27. Okt. blev i Brandsessionen efter Brand- og

[1]) Johan Lorentz P. Han opføres stadig uden Angivelse af Stilling.

[2]) Porcelænshandler Vilhelm Mathias N.

[3]) Formodentlig Fejlskrift for 1756.

[4]) Laurids P., kaldes ellers Brygger.

Vandkommissionens Foranstaltning ordineret 400 Alen Læderslanger til Anbringerne.

D. 15. Nov. om Aftenen i en Skorsten i Store Kannikestræde tæt ved Eilersens Collegio.

1758.

D. 26. Januar om Formiddagen Kl. 10 slet paa Vestergade hos Sr. Mandixsen, Brygger og Hørkræmmer, paa hans Pakloft, som var fuld af Hør og Hamp, som havde sin Oprindelse fra et Hul paa Skorstenen, som var uforsvarlig tilmuret og havde været for Skorstensfejeren at gaa ind i Skorstenen, hvori gik et Kakkelovnsrør fra Skolen.

D. 20. Marts om Aftenen Kl. 6 hos Otte Gertzen, Bager, boende i Farvergade, hvorved en Del Hylder og Brædder i Bageriet opbrændte.

1759.

D. 2. Juni, som var Pintseaften, opkom om Aftenen Kl. 9 slet en stor Ildebrand paa Guldhuset i Farveriet, hvor den halve Bygning afbrændte indtil, hvor Vævene begyndte, som allesammen tillige med Bygningen blev konserveret; noget Klæde og Uld blev beskadiget.

D. 25. Sept. om Natten Kl. $2^1/_2$ slet opkom en stor Ildebrand i Store Kongensgade hos Fribryggeren Sr. Petersen, da hele Bryghuset afbrændte saa og Brændevinsværket. Bryggersvenden blev ilde forbrændt og døde Dagen derefter i Frederiks Hospital.

1760.

D. 16. April om Aftenen Kl. $9^1/_2$ slet opkom en stor Ildebrand i Børnehuset paa Kristianshavn, som efter Angivelse skulde være kommen af Farveriets Skorsten, hvorved den 3. Etage paa den gamle Bygning langs med

Gaden rent afbrændte tillige med en stor Del marokkansk Uld, forbrændt og bedærvet.

1761.

D. 22. Maj om Morgenen Kl. et Kvarter til 6 opkom en stor Ildebrand i Magstræde hos Bryggeren Sr. Moslet[1]), hvor Tvær- og Sidehuset afbrændte, og menes at være kommen fra Køllen. Ilden havde længe brændt, før Klokkerne begyndte at klemte.

D. 29. Decbr. om Morgenen Kl. 2½ slet opkom en farlig Ildebrand i Greve Perkentins[2]) Gaard i Norgesgade, som var beboet af Hr. Schimmelmann eller Generalintendant D. Comercie D. Schimmelmann[3]). Ilden opkom ved en Kamin paa den store Sal, hvor Bjælkerne gik under Kaminen, som var anstukken og igennembrændt, og Skaden af Brandkassen blev betalt med 2500 Rdlr.

Der var 6 store Spejle i samme Gemak, som var vurderet à Stk. 350 Rdlr., men blev ikke godtgjort. Men Bygmesteren Sr. Rosenberg[4]) burde at faa Skam for hans Bygmester Profession, som ikke havde brugt bedre Konduite med Stikbjælken under Kaminerne, som var meget slet ordineret; hvorefter baade Greve Bernstorffs og Grev Dehns Palaiser[5]) blev eftersete og forandrede.

1762.

D. 17. Juni opkom en stor Ildebrand, som længe om Natten forborgent havde brændt, i Snaregaden hos

[1]) John Larsen Morslet.

[2]) Grev Christian August Berckentin, død 1758.

[3]) Grev Heinrich Carl S. købte det Berckentinske Palais (nu Koncertpalaiset). Han var paa den Tid Generalkommerceintendant, en Titel som Peder Nygaard ikke ret har kunnet magte.

[4]) Hermed maa vel menes den senere Stadsbygmester i København Georg Erdmann R., skønt han paa den Tid endnu var en ganske ung Mand (født 1739).

[5]) De to Palaiser ligger paa hver sin Side af Frederiksgade ud mod Bredgade.

Brygger Sr. Bager, som nylig havde købt Gaarden af Bryggeren Kaptejn Fæster. Ilden brød ud om Morgenen Kl. 5 slet, og Hvidtøls Bryggeriet, som stod ud til Snaregaden, brændte indvendig af, men Murene blev staaende. Ilden menes at være kommen i Bjælkerne, som var for nær op til Skorstenen, og af Stenkullenes stærke Hede var bleven anstukken, saasom de havde brygget Dagen tilforn.

1766.

D. . . August om Eftermiddagen Kl. 6 opkom en farlig Ildebrand hos Bageren Sr. Ulstrup[1]) i Vimmelskaftet, som skete i Bageriet ved Brænde, de havde udtaget af Ovnen og lagt hen i Bageriet, og derpaa lagt sig at sove; men Brændet antændte sig, hvorved alle Hylderne opbrændte og stak Ild i Loftet, men ved gjorte Allarm blev det, Gud ske Lov, dæmpet. Jeg og min Kone og Familie var ude at lustere, Bageren og hans Kone var og ude at lustere.

1767.

Om Natten imellem d. 4. og 5. Maj ungefær Kl. 1 slet i Fribrygger Sr. Jacobsens Bryggerhus i Amaliegaden i Frederiksstad, hvorved samme indvendig afbrændte, samt Bryggerredskab og Malt og Kornvare blev opbrændt. Ilden menes at være kommen fra Køllen.

Om Natten imellem d. 7. og 8. Maj ungefær Kl. 11 slet opkom en stor og farlig Ildebrand i det kongelige Bryggerhus, hvorved hele Bygningen opbrændte indtil Gevælften forneden. Murene blev staaende; men imellem Bryghuset og Kanalen stod Enkedronningernes Sophia Magdalene og Enkedronningen Juliane Maria deres Vedhammere, som opbrændte og bestod af nogle Hundrede Favne Bøgebrænde, saa og

[1]) Lars Olstrup.

nogle Tusinde Tønder Malt opbrændt, og en Del Skæ Humle. Ilden var kommen fra Kakkelovnen, hvor det hvide Malt gøres, men af stor Guds Naade blev Ilden dæmpet, saa den ikke kom videre, da Tøjhuset stod i stor Fare, som Gud naadelig afvendte; thi havde det bleven antændt, havde Ilden greben videre om sig,

1768.

D. 12. Januar om Natten ungefær Kl. 12 opkom en stor og farlig Ildebrand i Dronningens Bredegade hos Sukkerraffinadør Reichard[1]) i hans Sukkerraffinaderi, hvorved hele Raffinaderiet afbrændte undtagen Murene, som blev staaende; og menes at Ildebranden kom af en kasseret Kakkelovn fra Raffinaderiet i Vimmelskaftet, som han havde købt og opsat paa det øverste Loft.

D. 6. Marts, som var en Søndag, om Aftenen Kl. 8 slet i Vognmagergade, hvor Spærværket og den øverste Etage udvendig afbrændte, men alle fire udvendige Sider, som dog var af Bindingsværk, blev bestaaende, saa at Ilden ikke kom videre. Samme Ildebrand var hos en Snedker navnlig Fæths.

D. 15. April om Morgenen Kl. ungefær 3 opkom en farlig Ildebrand i Gothersgade hos den kgl. Livmedicus Dr. von Berger, boende imellem Mynter- og Regnegaden. Ilden skal være kommen i Baghuset, hvor han havde sit Sovekammer, hvor Ilden tog saadan Overhaand, at hans Chatol og Bøger blev opbrændt, og Tagværket af Baghuset, Side- og Forhuset til Gaden afbrændte, og da Frontespitsen nedfaldt, blev tre af Brandfolkene ihjelslagne, nemlig 2 Tømmer- og 1 Mursvend.

D. 31. Maj om Formiddagen Kl. 8½ slet paa Hospitalet i Frederiksstad, i den Fløj, hvor Køkkenet er, som kom ved Folkene, som stryger Plaster til de syge og dertil har Kamre paa Loftet oven over Køkkenet.

[1]) Daniel Richardt i Bredgade.

D. 12. Nov. om Aftenen Kl. 10 slet i Sølvgaden i Madam Skrøders Gaard, hvor mange smaa Familier boede, og afbrændte 6 à 7 Fag Bindingsværk-Hus ud til Gaden, som hun beboede, 2 Etagier høj, og vides ikke, hvor fra Ilden var kommen.

D. 15. Nov. i en Skorsten i Gothersgade hos . . . hen imod Reformerte Kirke.

1769.

D. 3. Okt. om Formiddagen i en Skorsten hos en Brændevinsbrænder i Lille Kannikestræde.

Om Natten imellem den 18. og 19. Nov. opkom en farlig Ildebrand i Kammerherre Holstes[1]) Gaard i Store Kongensgade fra Kaminen paa Salen, som havde antændt Bjelkerne imellem Gulvet og Loftet over nederste Etage, som næst Guds Forsyn og god og hastig Anstalt i Tide blev dæmpet.

D. 12. Dec. om Eftermiddag opdagedes en farlig Ildebrand hos en Brændevinsbrænder i Hummergade, da de Dagen tilforn havde fornummet Røg i Huset saa vel som hos Naboerne. Ilden var kommen fra Gruben under Brændevinspanden, som havde anstukket Gavlen eller Fodstykket af Bagsiden, som var Bindingsværk og stødte an imod Baghusene fra Laksegaden; men samme blev ved Guds Forsyn og god Anstalt dæmpet og udslukket.

1770.

D. 10. Marts i en Skorsten i Hofnagels[2]) Hus paa Hjørnet af Kongens- og Tværgaden.

D. 12. Marts i Madam sal. Kinckels[3]) Skorsten paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Klosterstræde, Kl. 9 Formiddag.

[1]) Kammerherre Greve v. Holstein.

[2]) Fabrikør Peter H. paa Hjørnet af Store Kongensgade og Dronningens Tværgade.

[3]) Enke efter Vinhandler Hans K.

Natten imellem d. 3. og 4. Maj Kl. 1½ slet i et lidet Hus i Sølvgaden, som rent afbrændte undtagen en liden Stald. Og Konen, som var gaaet til Sengs, blev indebrændt. Hun ernærede sig ved at holde Natvogne.

D. 22. Juni opkom en farlig Ildebrand om Eftermiddagen Kl. ungefær 2 slet i Hr. Svend Kiøbkes Sukkerraffinaderi i Vingaardsstræde. Ilden kom fra Voenhusets[1]) Skorsten, som laa paa en Stol oppe paa Loftet. Paa Skorstenen var en Jerndør, hvor Luen havde trængt igennem og anstukken Hanebjælkerne, men blev ved god Anstalt dæmpet.

D. 20. Aug. om Natten Kl. 1½ slet i en Skorsten hos Vognmanden Søren Josephsen, boende paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Gothersgaden, da Gouvernøren Greve Ahlefeldt lod Skorstenen rent udbrænde uden at slukke Ilden.

Om Natten imellem d. 26. og 27. Sept. opkom en stor Ildebrand Kl. 12½ i Mester Hans Caspersen, Ankersmed, hans Hus i Overgaden neden Vandet paa Kristianshavn. Ilden opkom i Forhusets Ende, som støder op til Sidehuset, som begge indtil Grunden opbrændte. Endel af Sidehuset[2]) og Baghuset blev ubeskadiget. Hr. Kaptejn Kiøbke ved Artillerikorpset, som boede i Forhuset, mistede alt, hvad han ejede, og med stor Nød og Livsfare udkom med Frue og mange Børn.

D. 11. Nov. om Morgenen Kl. 5½ slet opkom en farlig Ildebrand hos Signr. Bergen Hammer[3]) i Bremerschlüssel eller Sukkerhus Kontoret ved Gammelstrand paa 3. Etage, hvor Tjenestepigen havde lagt en gammel Fejekost paa Fyrstedet at tørres, som om Natten fattede Ild og anstak Brændet, som laa ved Fyrstedet, som antændte Gulvet og smeltede Tinnet, som stod paa Tinreolerne, men blev ved god Anstalt straks dæmpet.

---

[1]) Vaaningshusets.

[2]) Det andet Sidehus?

[3]) Jens B. H., kaldes ogsaa Jens Hammer.

D. 26. Dec. opkom en farlig Ildebrand hos Mad. Richard[1]) i Norgesgade i hendes Sukkerraffinaderi om Morgenen Kl. 7 af en Kakkelovn paa andet Loft, hvor Gevelbten under Ovnen uforsvarlig var opmuret, saa at Ilden, som falder igennem Risten, havde antændt Bjelkerne, men blev ved god og betimelig Anstalt straks dæmpet.

D. 28. Dec. om Morgenen Kl. 6 opkom en stærk Ildebrand paa Kristianshavn i det kgl. Uldmagasin, forhen Courtunes[2]) Gaard kaldet, hvor Forhuset rent afbrændte, men ingen videre Skade skete. Hvoraf Ilden var kommen, vides ikke, saasom Gaarden stod ganske ledig.

1771.

D. 20. Marts om Aftenen Kl. ungefær $8^1/_2$ slet opkom en farlig Ildebrand i Frederiks Hospital i København, hvor Spærværket over Frontespitsen paa den nordre Fløj ud til Norgesgade, hvor Indgangen er, afbrændte.

D. 27. Aug. om Formiddagen Kl. imellem 10 og 11 kom Ild i Krudet udi Søetatens Laboratorium paa Kristianshavn ved Krudmøllen, hvorved 4 Artillerister døde paa Stedet og 12 à 14 dødelig saarede, hvoraf den mindste Del tros til Livet; den ene Væg blev ganske udslaget, men ved god betimelig Anstalt blev Ilden dæmpet, saa at den kom ikke videre. Ilden maa være kommen af Uforsigtighed, at en kradsede med en Kniv i et med Krudmeel fyldt Rør.

Om Aftenen imellem d. 14. og 15. Dec. Kl. 1 i Nyboder hos en Spækhøker i Hjortelængen Nr. 156 næst op til Bager Gisman, saa at den øverste Etage af Spækhøkerens Gadehus afbrændte.

[1]) Formodentlig Enke efter den S. 216 nævnte Daniel R.

[2]) Grosserer Salomon Courtonne i Overgaden over Vandet.

1772.

D. 20. Marts om Aftenen Kl. 10 1/2 slet paa Nytorv indvendig i Baghuset tæt op til Trocken[1]), men blev dæmpet, saa det gjorde ej videre Skade.

D. 30. Aug. om Aften Kl. 10 paa Nørregade i en Skorsten, som brændte i en hel Time, til Bagerens i Sr. Birchs forhen tilhørende Gaard, men blev dæmpet, saa det gjorde ej videre Skade.

1773.

Om Natten Kl. 1 imellem d. 28. og 29. April i Nr. — i Sølvgaden, som menes af Skarns Mennesker at være anstukken; det øverste af Baghuset afbrændte, og Resten beskadiget, men Ilden kom ej videre.

D. 23. Maj, som var en Søndag, om Morgenen Kl. 6 1/2 slet i Norgesgade i Nr. — tæt op til Sukkerraffinaderiet i 3die Etage; og som der var Krud paa Loftet, kom Ild i samme, hvorover hele Taget fløj i Luften, men ved betimelig god Anstalt blev dæmpet, saa Ilden kom ikke videre.

D. 16. Juli om Eftermiddagen Kl. 2 slet i Jødens Gaard i Naboløs[2]), som man lod rent udbrænde uden at dæmpe Ilden, som af sig selv udsluktes; var i en Skorsten.

D. 26. Sept. om Morgenen Kl. 6 slet, som var en Søndag, kom Ildløs op paa Skydebanen i Sølvgaden[3]), hvorved Farvehuset[4]) blev lagt i Aske.

[1]) Trokken var Navnet paa et Hus paa Nytorv, nuværende Nr. 21 (Arrestbygningen). Trok = Billard.

[2]) Hele den ene Side af Naboløs (nuværende Nr. 1—5) tilhørte i 1773 Abraham Moses Henriques.

[3]) Den saakaldte Statzes Have, anlagt 1688 af kgl. Mundkok Johan Statius Baden. Indtog nuværende Gadenumre 14—22 i Sølvgade.

[4]) Farvehuset har udgjort en Del af Klædemanufakturet i det saakaldte Guldhus i Sølvgade.

D. 13. Nov. om Morgenen Kl. 5 opkom en stor Ildebrand i Rigensgade hos Bageren Rolf, hvorved Bagerens og den næst ved boende Brændevinsbrænders Sidehuse aldeles afbrændte tilligemed omtrent 130 Favne Brændeved, hvoraf Bageren ejede 80 Favne. Fabrikør-Enkes Mad. Rosses[1]) Hus, hvis Bagside var ikkun 5 à 6 Alen derfra, var ofte i Brand, men blev dog læsket.

D. 16. Nov. om Morgenen Kl. 1 opkom en stor Ildebrand paa Hr. Bodenhofs Skibsbyggerværft i et lidet Tjære Magazin, hvori var et Kontor, som rent afbrændte, med omtrent 200 Tønder Tjære, over 30 Tønder Beg og noget Tovværk.

1774.

D. 10. Jan. om Aftenen Kl. 6 uden Østerport paa Svanholms Mølle, hvorved en hollandsk Mølle og en Hestemølle ved Møllerens Vaaning blev rent lagt i Aske, og en Hest blev brændt. Ilden formodes at være opkommen af Hestemøllen.

D. 22. Marts om Eftermiddagen Kl. 4½ slet opkom en stor Ildebrand paa Lille Købmagergaden i Fru Etatsraadinde Raffes Gaard, hvorved det hele Baghus og Sidehuset rent afbrændte (de tykke og stærke Brandmure blev staaende) saa og et Bindingsværks Baghus afbrændte. Ilden menes at være kommen fra Bagerovnens Skorsten, hvor Garderne havde 200 Læs Hø og 1200 Tønder (Havre?) liggende; Høet laa tæt op til Skorstenen, som var bleven for varm af den stærke Bagning for Jødernes Paaskebrød; der blev en Del Rug og Hvede brændt for Bageren, som boede til Leje, men Naboerne lede, Gud være lovet, ikke synderlig Skade.

D. 20 Sept. om Aftenen Kl. 8 slet i den forhen Frøken Ernst tilhørende Gaard Nr. — paa Østergade

[1]) Kaldes andensteds Mad. Rost eller Rosted.

paa et Loft, hvorpaa laa en Del Hør, hvilken dog blev dæmpet, saa at Ilden ikke bekom stor Overhaand.

1775.

D. 11. Nov. om Aftenen Kl. 1 Kvarter til 8 hos Hattemager Lydersen i Frederiksberggade; men Ilden blev holdt hemmelig fra Kl. 6. Den opkom i hans Værksted, hvor Ilden under Kedlen havde igennemtrængt sig, saa at den antændte Tømmerværket i Gavlen, men ved god Anstalt blev straks dæmpet, men Skorstenen nedbrækket.

D. 31. Dec. om Aftenen Kl. 6 i en Skorsten til Hr. Etatsraad Rybergs i Store Kongensgade, som blev dæmpet, men greb siden videre om sig og trængte ind og anstak Bjælkerne, saa at Kl. 1½ om Natten blev stor Allarm med Klokkernes Klemten og Trommer, men blev dog næst Guds Hjælp dæmpet.

1776.

Om Natten imellem d. 4. og 5. Maj opkom en farlig og stor Ildebrand i Brygger Sr. Kautrups Gaard i Vingaardsstræde og greb saa forfærdelig om sig, at Bag-, Side- og Forhuset stod med eet i lys Lue. Ilden er kommen af Køllen, hvorved Gaardskarlen skulde vaage, men maa være falden i Søvn. Om Morgenen Kl. 5 blev Ilden dæmpet. Sr. Kautrups Gaard er rent afbrændt, og 14 à 15 andre Vaaninger tildels brændte og nedrevne. 2 Køer er indebrændte. Skaden blev takseret paa ungefær 30,000 Rdlr.

D. 23. Sept. om Aftenen Kl. 6 kom stærk Ildløs i en Skorsten paa Hjørnet af Naboløs og Snaregaden, som kom fra en Guldsmed.

D. 28. Okt. opkom om Middagen uformodentlig en stor Ildebrand i Brygger Skibsteds Gaard i Trompetergangen, som kom fra Køllen, hvorved Bryggerset samt Sidehuset og 5 andre Baghuse var afbrændte.

D. 28. Dec., som var en Løverdag, om Eftermiddagen Kl. $1^1/_2$ slet i Laboratorium paa Elefantapotheket paa Købmagergade, hvor Skorstenen for neden sprang i Stykker, men blev dæmpet, saa Ilden ikke kom videre.

1777.

Om Natten imellem d. 13. og 14. Juli opkom Ildløs i Glarmester Schmidt hans Bygning, som er ud mod Volden imellem Sct. Peders- og Teglgaardsstræde, som stod ganske ledig og ubeboet, men af slette og onde Mennesker var anstukket. Men Ilden blev snart dæmpet, men Bygningen af slette Folk ruineret og bestjaalen.

1778.

D. 12. Aug. om Morgenen Kl. 5 opkom en stor Ildløs i Baron Iselins Gaard paa Store Købmagergade i et Baghus, som var indrettet til Hestestald og Loftet opfyldt med Hø, saa og der neden under et Lysthus, saa og Naboen, en Brygger, hans Baghus med al hans Malt.

D. 27. Dec., som var en Søndag, om Eftermiddagen Kl. $4^1/_2$ slet opkom en stor Ildløs i Klosterstræde hos Skomagermester Sabel[1]), som havde Malkekøer staaende i sit Hus, og hans Dreng gaar op med Lys paa Loftet og skal hente Hø og stak Høet i Brand; men Ilden kom, Gud være lovet, ej videre end i hans eget Hus.

1779.

D. 31. Marts, som var en Onsdag, om Morgenen Kl. 9 slet opfløj i Luften det Krudtaarn, som stod nærmest ved Østerport i Runddelen. Da Gefrejteren med den Musketter, som skulde afløse den anden, kom til Taarnet, sprang de alle 3 i Luften. Saa vel den ankomne som den afgaaende Skildvagt paa Volden bag

[1]) Mikael Simon Zarbell.

Taarnet faldt ned paa den anden Side af Volden og bleve frelste, ligesaa blev de ankomne og afgaaende Skildvagter ved Møllerne ubeskadigede. Paa hver af de tvende Møller blev Svendene saa beskadigede, saa at de kort derefter er døde. Det Krudtaarn, som staar noget derfra og har større Forraad af Krud, blev ved Guds Naade ubeskadiget. Paa mange Huse og Gaarde i Staden blev Tagene og Vindever meget spolerede, saa og i ganske Nyboder, og de tvende Møller næst ved Taarnet ganske ruinerede. I dette Taarn laa 500 Centner Krud. Ved dette forskrækkelige Stød blev i Nyboder og de omkringliggende Gader samt Citadellet Tagene og Vindever indslagne foruden den Skade, som er sket paa Møbler. Rystelsen gik over hele Byen, saa at Vindever og Døre sprang op og endda i langt bortliggende Huse inden og uden for Porten. Omkomne ere: en Gefreiter af det norske Livregiment, som opførte Posterne til Afløsning, blev med 2 Mand paa Stedet ihjelslagen, og 4 Mand af Vagten ved Østerport slærkt saarede. En Pige paa 15 Aar, som vilde gaa op paa Møllen, og en Kone, som gik paa Vejen neden for Volden, blev af de omflyvende Stykker Træ ihjelslagne.

D. 13. April om Morgenen Kl. $4^1/_2$ slet var en stor Ildebrand paa den kongl. Grynmølle paa Kristianshavn, hvor Møllerværelserne og Pakrummene blev ødelagte, og nogle 1000 Tønder Korn og Gryn blev opbrændt. Det formodes at være kommen af Køllen.

D. 6. Juli om Morgenen Kl. 3 paa Vajsenhuset, da Bogtrykkerens Fruentimmer havde staaet og strøget Linned og saa gaaet til Seng, men af Uforsigtighed havde en Fjerding med Kul staaende for nær ved Ilden, saa der var Gnister af Ilden fløjet i samme og anstukket samme, saa at den brændte Hul i Gulvet og forbrændte en Del Linned. Men til al Lykke var Brand-

vagten paa Raadhuset[1]) straks til Stede og dæmpede samme.

D. 11. Sept. om Morgenen Kl. 5½ slet en stor Ildebrand i Store Kongensgade i Hr. Gierløvs Porcelænsfabrik, som opkom i Sidehuset, som ganske afbrændte tilligemed Forhuset.

1780.

D. 14 Febr. om Eftermiddagen Kl. 4 opkom en stor Ildebrand paa Lille Købmagergade hos Bageren Bentzen i Forhusets anden Etage, som indvendig blev ganske ruineret, men ved gode Anstalter kom ikke videre.

Om Søndags Nat Kl. 11½ slet[2]) opkom en Ildebrand i Fregatskibet »Den gode Hensigt«, som laa indefrossen paa Københavns Red og skulde gaaen til Ostindien. Alle Folkene blev bjergede, men alt deres Gods forliste. Om Mandag Formiddagen Kl. 9½ slet kom Ilden til Krudtkammeret, og Skibet sprang i Luften, hvorved en Del Mennesker kom til Ulykke, som var gaaen ud paa Isen for at se dets Brand.

Hermed ender Peder Nyegaards Optegnelser, og Klædekræmmer L. H. Thomsen overtager Fortsættelsen efter følgende Indledning:

Ao. 1780 d. 4. Marts blev denne Bog mig foræret af min Kones Bedstefader Hr. Peter Petersen Nygaard, Kaptajn ved Brandkompagniet, for derudi at kontinuere at anføre de herefter (som dog Gud udi Naade afvende) paakommende Ildsvaader.

Ludewig Henr. Thomsen.

D. 6. Marts om Aftenen imellem Kl. 9 og 10 slet udi en Skorsten paa Kristiansborg Slot.

D. 25. Marts om Middagen i en Skorsten hos Bil-

[1]) Vajsenhuset laa dengang paa Nytorv, nær Raadhuset.

[2]) Datoen er glemt. Det var d. 27. Febr. (Carl Bruun: Kjøbenhavn III, 458.)

liadeur Fraust i Læderstræde, som var i vort Baghus[1]), men Gud ske Lov, snart blev dæmpet.

D. 19. Juli om Morgenen Kl. henimod 6 slet paa Hjørnet af Borger- og Prinsensgade hos en Snedker, hvorved 4 maadelige Forhuse i Borger- og Prinsensgade og 2 Baghuse mest afbrændte. Ved en Skorstens Nedfalden blev 2 Mandspersoner farlig beskadigede.

D. 13. Aug. om Aftenen Kl. imellem 11 og 12 slet hos Mad. Wolff udi Studiestræde, som kom fra Stalden udi Høet, men Gud ske Lov, snart blev dæmpet.

D. 22. Aug. hos Skræder Just Høyer i Myntergaden, udi Skorstenen fra Kælderen.

D. 3. Sept. udi Kompagnistræde hos Mad. Näve, som opkom udi noget Straa udi Kælderen, men straks blev dæmpet. Det var om Aftenen henimod Kl. 11 slet.

1781.

D. 4. April om Middagen Kl. henimod 1 hos Underfoged Hr Justitsraad Grøn paa Hjørnet af Gammeltorv og Nygade udi Bryghuset ved Køllen, men som ved Guds Bistand straks blev dæmpet uden at gøre nogen betydelig Skade.

D. 16. Nov. om Natten Kl. 12½ slet i Raadhusstrædet hos en Blikkenslager. Det kom fra Kælderen og brændte noget inden i Huset, men blev dog ved Guds Bistand snart dæmpet.

D. 19. Dec. Søndag Aften paa Reberbanerne uden Vesterport, hvorved de 2 forreste Baner dels afbrændte, dels maatte nedrives. Den ene tilhørte Mester Mariager, den anden Mester Lynning.

[1]) Thomsen boede Amagertorv Nr. 11, Billardholder Fraust Læderstræde Nr. 12, hvilke to Ejendomme støder op til hinanden.

1782.

D. 14. Febr. om Aftenen Kl. lidet over 11 opkom pludselig en stærk Ildebrand i et Hus i Kvæsthusgaden, hvorved ej alene samme men og den paa Hjørnet af samme Gade og Nyhavn beliggende Gaard, Mad. v. Osten tilhørende, rent afbrændte, men endog Hr. Mægler Bundsens[1]) derved beliggende Hus blev stor Skade tilføjet. Dog ved de føjede Anstalter blev næst Guds Hjælp Ildens videre Fremgang standset uagtet de Vanskeligheder, som den meget stærke Frost førte med sig.

D . . . .[2]) om Natten uden Vesterport i Møllen paa Hjørnet af Gamle Kongevej og Farimagsvejen, hvorved hele Møllen afbrændte.

D. 13. Sept. om Natten imellem Kl. 11 og 12 opkom en uventet Ildebrand i den kongl. Porcelænsfabrik paa Købmagergade i en af Sidebygningerne ud til Trinitatis Kirkegaard, som dog ved de gode Brandanstalter, næst Guds Hjælp, blev slukket uden betydelig Skade saa nær som Lofterne og Spærværket; og da det var i den Bygning, hvor Vaskeværket er, men ingen af Brændeovnene, maa formodes, at Ilden er kommen fra det tilstødende Høloft, da den saa pludselig udbrød, at end ikke Gaardens Vægter blev den vaer.

D. 7. Nov. om Aftenen Kl. henimod 7 slet opkom pludselig en stor Ildebrand hos Slagter Svensen i hans Gaard i Frederiksberggaden, som begyndte paa Loftet og lagde hele Forhuset i Aske. Ilden skal være kommet af en Hakkelseskærer, som skar Hakkelse paa Loftet.

---

[1]) Stadsmægler og Dispacheur Johan Buntzen ejede nuværende Nr. 67 i Nyhavn.

[2]) Datoen er ikke udfyldt. Det var Natten mellem d. 2. og 3. Juni 1782, at Sømøllen, tilhørende Møller Jens Simonsen Lindberg, nedbrændte.

1783.

D. 3. Marts, som var Fastelavns Mandag, om Middagen Kl. henimod 2 slet, paa Kristianshavn hos Kaptajn og Brygger Lind udi Køllen, som dog ved Guds Bistand snart blev dæmpet.

Natten imellem Tirsdag og Onsdag d. 1. og 2. April Kl. mellem 1 og 2 afbrændte en Møllers Baghus paa Kristianshavn i Sct. Annagaden samt en Del tilhuggen Tømmer.

Onsdagen d. 25. Juni om Morgenen mellem Kl. 9 og 10 i et Hus i Knabrostrædet, i fjerde Etage, hvorved Loftet og de to øverste Etager, som Husejeren Mesterskrædder Tommerop beboede, afbrændte. Ilden tog saa hastig Overhaand, at lidet eller intet kunde reddes.

Natten imellem d. 26. og 27. Juni Kl. mellem 2 og 3 slet i Huset paa Hjørnet af Fortunstræde og Admiralgaden, hvorved Loftet og øverste Etage i Side- og Forhuset ud til Fortunstrædet afbrændte; men videre Skade næst Guds Forsyn ved de føjede gode Brandanstalter blev forebygget.

1784.

Den 29. Febr. om Aftenen henimod Kl. 8 hos Bager Hey paa Vestergade udi hans Skorsten.

Den .... om Aftenen paa Ulfeldts Plads hos Maler Brynnicke[1]) udi hans Kælder, hvor han lod koge Olie, som løb over i Ilden og kunde have blevet meget farlig, dersom det ej ved Guds Hjælp og gode Brandanstalter snart var bleven dæmpet.

D. 16. Sept. i Middagsstunden hos en Brændevinsbrænder udi Adelgaden, udi Skorstenen, som fik Skade og tændte Ild udi Høet, som laa paa Loftet, men blev dog ved Guds Hjælp snart slukt.

[1]) Portrætmaleren Kancelliraad Brünniche ejede i 1784 nuværende Nr. 15 paa Graabrødretorv.

D. 17. Sept. om Morgenen Kl. 4 udi Skorstenen hos Vintapperen paa Hjørnet af Strandstræde og Kongens Nytorv. Der kom en hel Del Spøjter derhen, hvoraf ikke en eneste blev brugt, da de lode Skorstenen rent udbrænde.

1785.

Den 11. Aug. om Aftenen imellem 11 og 12 slet hos en Brændevinsmand paa Hjørnet af Adelgaden og Sølvgaden, hvorved en Sidebygning afbrændte.

Den 14. Aug. om Natten imellem 2 og 3 slet hos Justitsraad og Brygger Grøn paa Hjørnet af Nytorv og Nygaden, som var udi Høet paa Loftet, men blev ved Guds Bistand snart dæmpet uden at gøre betydelig Skade.

1786.

Den 3. April Kl. mellem 2 og 3 hos Strømpevæver Gosch[1]) ved Gammelstrand udi Baghuset i Kælderen, som paakom formedelst en Karls Uforsigtighed med et Lys, men blev ved Guds Bistand snart dæmpet.

Den ... Aug. om Aftenen Kl. ungefær 9 i en Skorsten hos Juvelerer Trige[2]), som Gudskelov snart blev dæmpet. Det ei der, hvor L. G. Ørsted bor.

Den 9. Aug. hos Melhandler og Stivelsefabrikør Koefoed udi Vimmelskaftet, som var udi Baghuset, og kom af hans Tørreovn, men blev ved Guds Bistand snart dæmpet at det ej tog alt for meget Overhaand.

1787.

D. 3. Jan. om Onsdag Eftermiddag hos Brygger Møller i Raadhusstræde, og afbrændte hans Bryghus tillige med den øverste Del af Vaaningshuset.

Hermed slutter Optegnelserne.

[1]) Kaldes i Vejviseren Godsche.

[2]) Store Købmagergade nuv. Nr. 25.

DAGBOG

PAA EN FODREISE FORETAGET AF SKUESPILLERNE SEEMANN[1]) OG PHISTER[2]) SAMT COPIIST BOËTIUS ANNO 1829

Meddelt af Rektor V. BOËTIUS, Randers.

MEDDELERENS Fader, Etatsraad, fhv. Stempelpapirforvalter Jhs Chr. Boëtius (1836—1916), havde blandt andre Kuriositeter fra gammel Tid opbevaret en diminutiv Dagbog, som hans Fader, Cancelliraad, Copist i Finansministeriet Johan Erik Wilhelm Boëtius (1800—1869) havde efterladt sig; Optegnelserne rummer 11 Sider i meget lille Format ($9^3/_4 \times 6$ ctm). »Copiist« Boëtius's Bekendtskab med de Kgl. Skuespillere Seemann og Phister stammede formentlig fra Borups Selskab (»Det dramatiske litteraire Selskab«), i hvilket B. ofte færdedes og optraadte, og af hvilket i hvert Fald Phister paa den Tid var Medlem. Iøvrigt havde B. og Seemann jo som »Copiister« været Kolleger indtil 1826. Om Borups Selskab se: Etatsraad, Dr. med. Carl Otto i »Nær og Fjern« No. 370—71 ($^{3-10}/_{8}$ 1879). I al deres Beskedenhed giver de faa og smaa Blade et karakteristisk Bidrag til Mindet om de to kunstneriske Personligheder. Deri maa Berettigelsen søges til, at de her er fremdragne og gengivne.

D. 8. Juni. Jeg mødte Kl. 4 hos Phister, Seemann kom Kl. $4^1/_2$, skal bøde 2 Flasker Viin. Kl. 5 droges

---

[1]) Corfitz Seemann (1800—1875), oprindelig Kopist paa Underfogedens Kontor, debuterede paa det Kgl. Theater $^{10}/_{1}$ 1826. Han gjorde ved sin første Fremtræden megen Lykke, »ung og køn, rask og elskværdig« som han var; men hans kunstneriske Bane kom ikke til at svare til Forventningerne; 1844 afskedigedes han og konstitueredes som Toldkontrolør i Dragør. † 1875 som Justitsraad, Toldinspektør i Nyborg (Biogr. Lex. XV, 471 f.).

[2]) Joachim Ludvig Phister (1807—1896).

fra Kbhvn. I Bagsværd Skjændsmaal med en Karl; En Ed svores at slaae ham ihjel, dersom vi traf ham paa Landeveien. I Farum inviteret op paa Farumgaard hos Svanenskiolds[1]), seilede paa F. Søe. Kl. 6 til Frederiksborg. Ph. gik paa Rov efter et Aftensmaaltid. Vi kom til Apothekeren[2]), men fik en sød Snaps istedetfor Aftensmad.

August Nielsen[3]) besøgte os. Jeg blev tvungen af de 2 Andre til at staae op for at drikke Punsch.

D. 9de. Kl. 6 fra Frederiksborg til Fredensborg, paa Veien fortrinligt Ecko. Spadserede med Stud. Kaufmann og Mstr. Goddam[4]). Gik med en norsk Fisker fra Sørup til Nøddeboe, Normanden lovedes Prygl, fordi han narrede os. Hos Skovrider Bruun! Ankom til Helsinge[5]) Kl. 8. Seemann havde tabt sin Fodsveed og Phister sin ene Handske paa Veien, begge Dele skal efterlyses i Aviserne. I Nøddeboe traf vi det skjønneste Pigebarn |: paa en cirka 4 Aar :| der gives i Verden.

Inscription over Helsinge Præstegaard.

Velkommen Bisp og Provst, Gjest, Frende meest en Ven.
Fred vorde Hustrue Børn! Fra Gud Velsignelsen!
Ei Tyven snige sig herind, ei Hykleren,
Ei Tingmand, Amtstue Bud. — Ei tidt Velynderen. —
Ei Eftermand for snart! Her døe jeg i min Rede.

1779. *Hammer*[6]).

[1]) Senere Justitsraad, Borgmester samt Herredsfoged Morten Joachim Ferdinand Svanenskiold (1799—1876) og hans Søskende ejede i Juni 1829 Farumgaard, som de havde arvet efter deres Fader, Hofjægermester Peter Svanenskiold († 18/2 1829).

[2]) Ebbe Mads Andresen var Apotheker i Hillerød (Frederiksborg) 1828—38.

[3]) Er Meddeleren ubekendt.

[4]) Om Mstr. Goddam se nedenfor ad 236, 4).

[5]) Helsinge, N. Ø. for Arresø, midtvejs mellem Hillerød og Frederiksværk.

[6]) Morten Nielsen Hammer (1739—1809) var Sognepræst i Helsinge fra 1765 til sin Død.

Inscription over Døren ud til Haven.

Du Fryds og Sundhedsdør til lykkeligste Sted,
Hvor lutred Luft og Lyst fra Haven vorder spred
Paa Omgangsvenner som ved Fryd adsprede Sorgen
Paa Glædskabs Dag saa det ei angres næste Morgen.
O! Gid du glædte blot ei mig, du Glædes Dør!
Gid mangen Ven — dog hvad! — mon Socrates selv tør
Sig ønske Hver til Ven, der ad hans Dør indtræder?
Saa gid blandt Venneflok een fuldtroe Ven mig glæder!

D. 10. Vi vare denne Dag gandske alene hos Provst Wedel[1]). Enhver der kjender denne eneste Familie i sit Slags[2]), veed hvad det betyder.

D. 11. I Helsinge. Phister reed til Strøe[3]).

Om Eftermiddagen i Aagerup[4]).

D. 12. Gik vi Kl. 12 fra Helsinge til Frederiksværk, hvor vi ankom Kl. 3½. Besaae Værket.

D. 13. Kl. 7½ fra Fr. til Frederikssund. Inde hos Konditoren. S. glemte sin Pibe. Derfra til Jægerspriis, inde hos Lange. Først efter adskillige Omstændigheder fik vi noget at spise. Da vi skulle til at gaa, ville han ikke modtage Betaling. Da han fik at vide hvem Ph. var maatte vi drikke en Flaske Viin med ham. I Jægerspris forresten det nederdrægtigste Folkeslags der kan tænkes. I Nærheden deraf løb alle Mennesker for os. I Landesløse[5]) spiste vi Aftensmad ɔ: Mælk og Brød. Til Skibbye[6]) kom vi om Aftenen Kl. 11 mødte Forekommenhed og god Behandling af Værten Hr. Nehring.

[1]) Johan Peter Wedel (1767—1840), Sognepræst i Helsinge og Valdby fra 1826—1840; Provst 1824—40. — Copist Boëtius ægtede efter sin første Hustrus Død en Datter af Provst Wedel: Clausine (Sine) Frederikke (1807—83).

[2]) ɔ: »denne i sit Slags enest[aacnd]e Familie«.

[3]) Strø, Landsby midt mellem Hillerød og Frederiksværk.

[4]) Aagerup, tæt V. for Helsinge.

[5]) Landesløse ɔ: Landerslev, S. V. for Frederikssund.

[6]) Skibbye, omtr. midt i Horns Herred, nær Lindegaard og Krabbesholm.

D. 14. fra Skibbye til Lindegaard, besaae Haven, Mindet over Holtens[1]) Datter. Derfra til Krabbesholm besaae Meieriet bestaaende af 53 Heste og 150 Høveder. Paa Veien til Biltris[2]) mødte vi en Mand ridende med et Træben. I Kirke Hyllinge[3]) spiste vi til Middag: fersk Flæsk og Vandvælling! I Langtved 3 Portioner Kaffée for 24 ß.

Holbæk strax paa Comoedie og saa Selskabet Titchen spille afbrudte Reise[4]). En Mand hi hi hi hi hi.

D. 15. Saa vi Prøven af Selskabet. Bestilte Vogn til Ringsted. Fik Fribilletter til Brandskatten[5]) og de Uadskillelige[6]), hvorfor vi beværtede Selskabet med Chocolade. Om Aftenen saae vi Comoedie, derpaa gik vi hjem, tog Randselen paa Nakken og gik Kl. 11 til Ugerløse[7]) hvor vi ankom Kl. 2½ og blev indlogerede i et Folkekammer. Om Morgenen havde jeg en alvorlig Samtale med Værten.

D. 16. Kom vi til Mehrløse Kroe hvor vi traf nogle Bøndervogne, hvormed vi kom til Ringsted, derfra til Rosengaarden[8]) hvor vi bleve indbudne at tage Logis.

[1]) Nicolai (Niels) Abraham Holten (1775—1850), Statsgældsdirektør og Direktør for Øresunds Toldkammer, købte 1809 Lindegaarden og 1810 Hovedgaarden Krabbesholm (Biogr. Lex. VIII, 66 f.).

[2]) Biltris, nær (S. V. for) Krabbesholm.

[3]) Kirke Hyllinge og Langtved, paa Vejen til Holbæk.

[4]) »Den afbrudte Reise«, Komedie i tre Akter af den frugtbare franske Lystspilforfatter Louis Benoît Picard (1769—1831), opførtes paa det Kgl. Theater 1802—1829 (Th. Overskou: Den danske Skueplads IV, 13. P. Hansen: Den danske Skueplads II, 224).

[5]) Et vistnok meget tarveligt Stykke, opført 3 Gange paa det Kgl. Theater i 1806 (en Saison, der var karakteriseret ved »Directionens utroligt slette Valg af Stykker«. — Overskou IV, 107).

[6]) »De Uadskillelige« opført første Gang paa det Kgl. Theater i 1827.

[7]) Ugerløse og Merløse, mellem Holbæk og Ringsted.

[8]) Rosengaarden, Ø. f. Ringsted, ejedes i 1829 af Lieut. Pingel. Nu er Gaarden i Familien Suhrs Eje.

D. 17. Paa Rosengaarden mødte vi en særdeles Forekommenhed, Venlighed og Ligefremhed. |: en Anecdote :|. Et udmærket Ecko.

D. 18. Toge vi fra Rosengaarden om F. M. Kl. 12. Til Ringsted. Besaae Kirken, hvori ligger Waldemar, Dagmar, Beengjerd, Erik Plougpenning, Erik Menved, Knud Lavard, Torben Oxe [!] m. fl. Konger og udmærkede Mænd. Derfra til Sorøe. En ypperlig Vei med en smuk Broe — anlagt af Chr. 7. — 1770. Kl. 7 kom vi til Sorøe. Jeg traf en meget interresant Mand i afsk. Professor Molbek[1]).

D. 19. Aflagde Visit hos Prof. Bredsdorff[2]), som derefter viste os om paa Academiet. Derpaa saae vi Kirken hvori Begravelser af Christopher d. 2den, Biskop Absalon, Skialm Hvide, Holberg m. Fl. Hjerneskallen af Mogens Høegh[3]), hans Kones ufortærede Levninger med hele Haaret, begravne for 167 Aar siden. Kjørte i Regnveir med en fuld Bonde til Nestved. Vi maatte staae af Vognen, og Seemann lignede Grev Almaviva med et Hestetæppe om sig, gik og skjældte ham ud. Da han skulde kjøre hjem tog han Feil af Veien og kjørte til Slagelse istedetfor til Sorøe.

---

[1]) Molbek ɔ: Carl Frederik Molbech (S. af Professor i Filosofi og Mathematik ved Sorø Akademi Johan Chr. Molbech; Broder til Sprogmanden og Litteraturhistorikeren Chr. Molbech), f. 1785; Lektor i Græsk ved Sorø Akademi; afsk. 1828 paa Grund af Svagelighed. † 1864.

[2]) Jacob Hornemann Bredsdorff (1790—1841) fra 1828 til 1841 Lektor i Mineralogi og Botanik ved Sorø Akademi (Biogr. Lex. III, 38 ff.).

[3]) Mogens Høg (1593—1661), Rigsraad (Biogr. Lex. VIII, 227 ff.). Udtrykket »begravne« er ikke rigtigt: for Mogens Høgs Vedkommende passer Tallet 167. Hans første Hustru Helvig Lindenov, der døde 1634, ligger begravet i Viborg Domkirke, medens hans sidste Hustru Christence Rosenkrantz, der blev begravet i Sorø Kirke, først døde 1679. (Danm. Adels Aarb. 1885, S. 42.)

D. 20de. Besaae vi med Prof. Melchior[1]) Herlufsholm. Natural Musæet, Bibliotheket, Skolen, Kirken, hvori Begravelser af Herluf Trolle, Birgitte Giøe og Arild Hvitfeld[2]), som endnu efter 220 Aars Forløb ligger ufortæret saaledes at den nuværende Kiste er den 3die. Kl. 6 til Præstøe. Vi mødte underveis en fuld Bonde som vi kjørte et Stykke Vei med. Seemann gjorde Bonden reent gal ved at udgive sig for Hexemester.

D. 21de. I Præstøe hørte vi en Præken af Nicolai Søtoft[3]). Seilede om E. M. i Værtens Baad ned til Søtoft som vi ikke traf hjemme. Derpaa lod Værten Hr. Bønsdorff sin Vogn spænde for og kjørte os ud til en lille Ejendom 1/4 Miil fra Præstøe, hvor vi paa en Høi saae den, efter vores Mening, skjønneste Egn paa vores Tour. Værten tracterede os ved Afreisen med en udmærket Flaske Madeira. Derefter toge vi til Kallehauge Færgegaard, hvor vi overnattede.

D. 22de. Lode vi os sætte over til Coster. Paa Veien til Stege saae vi et Selskab af 55 Bønder som skjøde til Fuglen.

Derfra til Stege, hvor Phister afleverede et Brev hos Kjøbmand Bertelsen, som strax inviterede os til Kaffee, lod en Vogn kjøre os til Lisenlund og bad os til Onsdag Aften. I Lisenlund Have en fortryllende Udsigt fra en Høi, hvor vi saae Tells[4]) Kapel, Et chinesisk og et Schveitzer Lysthuus samt det bekjendte Klinte Kors.

---

[1]) Hans Bøchman Melchior (1773—1831), Dr. phil., Professor og Overlærer ved Herlufsholms lærde Skole (Biogr. Lex. XI, 244 f.).

[2]) Arild Huitfeld. † 16/12 1609.

[3]) Nicolai Bierfreund Søtoft (1790—1844), kendt som Digter, Sognepræst i Præstø 1823—35. (Biogr. Lex. XVII, 76 ff.).

[4]) »Tells Kapel« i Liselunds Have blev i Vinteren 1904—5 bortrevet af Havet, og det paafølgende Efteraar fyldtes Kapelkløften delvis ved et meget betydeligt Jordskred. »Schweizerhuset« og det »Kinesiske Hus« findes endnu.

D. 23de. Kl. 6 besteege Seemann og jeg |: Phister laae syg :| med en Veiviser lille og store Klint, som paa forskjellige Stæder kaldtes: Sækkepiben, Dronningestolen, Sommerspiret, Tragten og Graaryggen, herfra kom vi tilbage til Lisenlund Kl. 2. Da vi havde spiist blev Phister inviteret af et Par reisende Familier fra Holbek til at kjøre ud med dem og besaae Klinten. Om Aftenen Kl. 10 ankom Kammerherre Wichfeld[1]) med Familie i 3 Vogne. Endskjøndt han forud havde bestilt Senge, sagde Verten |: Krigsassessor Rosing :| at han ikke kunne vise de Gjæster ud han havde og vi bleve i uforstyrret Roe i vore Værelser.

D. 24de. Paa Lisenlund. Jeg badede mig og fik en Hovedpine jeg beholdt i 6 Uger. Den E. M. kjørte vi til Stege. I Selskab hos Kjøbmand Bertelsen. Spadserede paa Volden, saae nogle Borgere gjøre Prøve paa deres Ridning for at modtage Kongen, bleve inviterede til Apotheker Barfoed[2]) næste Morgen til Frokost og til Aften.

D. 25de. Til Frokost hos Apothekeren, derfra til Bertelsen hvor Justitsraad Meincke[3]) beskrev os den forestaaende Festlighed nemlig: to Mudderpramme, som skulle gjøres til grønne Øer. Den E. M. besøgte vi Hofmøller Albeck[4]), som ikke drikker andet end Dansk og Øl og Øl og Dansk, forresten en fortreffelig Mand. Pommerants, ondt i Maven, aah! aah! aah! Om Aftenen i stort Selskab hos Apothekeren. Vi gjorde

---

[1]) Kammerherre, Oberstlieutenant Henning Wichfeld til Engestofte (1768—1846).

[2]) Erik Christian Barfoed var Apotheker i Stege 1810—42.

[3]) Vistnok senere Etatsraad Carl Henrik Lydius Meincke, † 1862, 75 Aar gl. (Arkivar Thiset $^{28}/_{2}$ 1917).

[4]) »Om Mstr. Goddam og Hofmøller Albeck kan jeg ingen Oplysning give. Den førstes Navn og den sidstes Titulatur er lige paafaldende« (Arkivar Thiset $^{23}/_{2}$ 1917).

her Bekjendtskab med en udmærket vakker Familie. Forresten 2 Pastorer, Hr. Barfoed og Fætter Fangel; der existerer nemlig en Neveu af ham ved Navn Boëtius-Fangel.

D. 26de. Kom Apothekerens brillante Eqvipage efter hans Tilbud for at kjøre os til Coster Færgegaard.

Kl. 7½ kom vi ombord i Caledonia[1]). Jeg holdt temmelig slemt Huus med en uforskammet Tjener, hvilket morede hele Selskabet.

Kl. 4 ankom vi paa Kjøbenhavns Rhed.

J. Boëtius.

[1]) Caledonia, det første danske Dampskib (1819).

SMAASTYKKER.

6. Fra den gemytlige Arrest.

Andragende fra tre Arrestanter til Magistraten.

Det er Deres Velbaarenheder noksom bekendt, at her i Arresthuset ikke er mere end som tvende Steder Kakkelovne; i det ene Kammer ligger Hørkræmmer Jens Thye og næst ved samme Kammer Friderich Wilhelm fra Præstø, som under et holder Varme; paa det andet Kammer ligger der to Jøder, saa vi andre, herved underdanigst ansøgende, lider stor Kuld og Frost paa de Kammerser, vi er anviste. Det er vores underdanigste Bøn og Begæring, at Deres Velbaarenheder af Consideration og Medlidenhed over os naadigst vilde tillade os lige saa vel som Jøderne, at vi paa vores egen Bekostning maatte lade opsætte en Leje-Kakkelovn paa et af vores Kammerser, hvor der tilforn haver staaet en Kakkelovn ligeledes til Leje, og hverken kan skade enten Kammeret eller Skorstenen, for at vi med hinanden kunde have lidet Vederkvægelse af Varmen i denne Vinter, som nu allerede er og teer sig stærk. I Forventning af naadegunstig Tilladelse ervarter vi naadig Resolution og med megen Soumission forbliver

De høje Herrers
underdanigste, ydmygste og ringe Tjenere.

Københavns Arresthus, d. 30. Novbr. 1746.

H. Hermand Hahn. Jesper Pedersen Gram.
J. C. Schwartz.

(Breve til Kæmneren, Bd. I, Nr 114. — Arrestanternes Begæring blev opfyldt. Garver J. P. Gram er omtalt i Professor Weitemeyers Artikel i dette Tidsskrifts andet Bd.)

7. En Ansøgning.

Jeg fattige Kone bønfalder allerunderdanigst for deres høje Excellence med samtlige velvise Magistrat og klager min store Nød og Sorig for dem som kan hjælpe. Det er dem disværre bekendt, saa ilde min Mand, C. Boess, som Portner ved Nørre Port, ved Vagten blev slaaet, at hans Hoved blev af de Huller meget forvirret, og da velvise Magistrat opsagde ham Tjenesten, blev han værre; men da han maatte levere sin Bestalling, blev han endnu meget værre, saa at jeg maatte have ham til Hospitalet; men der kunde de ikke have ham, saa blev han bragt mig hjem igen, og var i saa urolige Tanker over sin Tjenestes Forlis, at han kom paa Ladegaarden. Min allerydmygste Bøn og Begæring er, at høj og velvise Magistrat vilde af medfødt Mildhed og Naade meddele mig fattige Kone en liden Hjælp i mine nødlidende Omstændigheder. Jeg ikke det ringeste haver at ernære mig med, og tillige er jeg husvild; thi saasnart den Vært, som vi havde fæstet Værelser hos, fik at høre, min Mand var skilt ved sin Tjeneste, bragte han Fæstepengene tilbage, saa at jeg ved mig ingen Raad, andet end venter naadig Bønhørelse, hvorfor den almægtige Gud vist vil belønne dem her og i Evighed.

Johanne Boess.

København d. 7. Sept. 1782.

(Breve til Kæmneren, Bd. VII, Nr. 117. — Det ses ikke, at Ansøgningen frugtede videre, end at hun fik udbetalt sin Mands Løn til Udgangen af September Maaned.)

---

8. Henrik Fuirens Gang

mellem Kattesundet og Mikkelbryggersgade.

7. Juni 1734. Indvaanerne i Henrik Fuirens Gang klager over, at Indkørselen til Strædet er meget vanskelig for den lave Port fra Mikkelbryggersgade, som tilhører Jacob Jensen Kallunsælger, med Begæring, at samme Port maatte tages i Øjesyn og derefter forandres saavel for Ind- og Udkørselen for dem som for at bringe Passagen i bedre Stand i paakommende Ildsvaade.

10. Marts 1749. Johannes Nielsen Kjøge med flere beder, at en Kiste maa lægges over Rendestenen ved Enderne af Henrik Fyhrens Gang, især ud til Kattesundet, som om Vinteren er saa slem, at næppe nogen Vogn kan komme derover.

(Magistratens Resolutionsprotokol). — Fuirens Gang udmundede i Mikkelbryggers Gade mellem Nr. 7 og Nr. 9, i Kattesundet mellem Nr. 14 og Nr. 16. Den er angivet paa Geddes Kvarterkort under Navnet Hendrich Fyrens Gang, men benævnes undertiden Willum eller Diderich Fyrens Gang.

Den lille Gyde er opkaldt efter Købmanden Henrik Fuiren den ældre, der omkring Aar 1600 købte Grunden paa begge Sider af Gangen. Efter hans Død blev Ejendommen udparcelleret, og de andre Fornavne svarer til de Medlemmer af Familien, der i Tidens Løb ejede enkelte af Parcellerne. Den korrekte Form for Familienavnet er Fuiren, under hvilket Navn Slægten adledes i 1677, men man finder det ogsaa skrevet Fiuring, Fyhren, Fyren osv.

VARTOV HOSPITALS VORNEDE OG STAVNSBUNDNE BØNDER I DET 18. AARHUNDREDE

AF

DR. VILLADS CHRISTENSEN

VARTOV Hospital havde fra gammel Tid et stort Tilliggende af Bøndergods spredt omkring paa Sælland, væsentligst dog i Københavns og Roskilde Amter. Størsteparten af dette Gods blev bortsolgt i Aarene 1784—86, og nu er intet af det tilbage. Men ved Overgangen mellem 17. og 18. Aarhundrede udgjorde Hospitalets Bøndergods over 1000 Tdr. Hartkorn foruden Konge- og Kirketiender, Møller og Skove. Disse udstrakte Ejendomme styredes af Hospitalets Direktion og Forstander, der havde de samme Rettigheder over Godsets Bønder, som enhver anden Godsejer over sine.

Bønderne var Hospitalets Vornede. De fulgte med Gaardene som et Tillæg til disse, købtes og solgtes med dem. Den vornede var pligtig til som Fæster at antage det Hus eller den Gaard, som Herskabet anviste ham, holde Bygningerne vedlige og Jorden i Drift og svare alle Afgifterne deraf. Han maatte ikke forlade det Gods, hvorpaa han var født, — gjorde han det, kunde han efterlyses og straffes som Rømningsmand. De unge Karle, som vilde tage Tjeneste uden for Godset, maatte derfor ikke blot have Husbondens Tilladelse dertil, men desuden betale ham en Afgift af 2 Lod Sølv aar-

lig, det saakaldte Husbondhold. Husbonden kunde give eller sælge en Vorned hans Frihed; men den Skik at sælge ledige Bønder til andre Godsejere, som Kristian II forgæves havde kæmpet imod, blev endelig forbudt ved Kristian V.s danske Lov. I Købstæderne maatte ingen Vorned antages til Borgerskab, uden han havde Fribrev fra Husbonden.

Vornedskabet hvilede kun paa Sælland, Laaland-Falster og omliggende Smaaøer. Bønderkarle fra Skaane, Fyn eller Jylland, som kom over til Sælland, vedblev at være vornedfrie; ligeledes var Præste- og Degnesønner frie, selv om de blev Bønder. Og paa den anden Side kunde Bøndersønnerne erhverve sig Friheden ved at studere, ved i Militærtjenesten at opnaa Fændriks eller Kornets Rang og ved upaatalt af Herskabet at bo 10 Aar i en Købstad eller 20 Aar paa Landet uden for det Gods, paa hvilket de var fødte.

En særlig Gruppe af vornedfrie var de Bønder, der havde erhvervet sig Friheden ved deres Deltagelse i Københavns Forsvar under Kong Frederik III. Paa den kritiske Dag d. 10. Aug. 1658 udstedte Kongen en Forordning, hvori det hedder, »at eftersom Tapperhed og Mandighed bør at lønnes, da have Vi naadigst lovet og tilsagt, saasom Vi og hermed lover og tilsiger . . . . at alle de Vornedsønner, som nu ere her i Staden Soldater, og sig vel og tro forholder, skal være løsgiven for deres Fødested for dennem og deres Arvinger og Efterkommere«.

Den Frihed, som var bleven vundet ad denne Vej, strakte sig altsaa til alle Efterkommerne. Men ellers var det kun Vornedskabet, der var arveligt, Friheden derimod ikke. Den gik allerede tabt i andet Slægtled, og alle Bøndersønner, som var avlede og fødte paa Bøndergodset, blev vornede, selv om deres Forældre havde været frie.

En indgribende Forandring i disse aarhundredgamle Landboforhold skete ved den Forordning om Vornede-Frihed, som Frederik IV udstedte d. 21. Febr. 1702, og ved hvilken Grunden blev lagt til Vornedskabets fuldstændige Ophør. Mindre Tilløb hertil var allerede gjort i Kristian V.s Tid. Paa det kongelige Ryttergods, paa Jægerspris og paa Øerne Møen og Bogø var Vornedskabet blevet noget begrænset; og nu skulde Friheden udstrækkes over alle Øerne, paa det at Bønderne dèr kunde nyde lige Frihed med Undersaatterne i de andre Provinser og »have des mere Lyst, Mod og Hjerte til at være arbejdsomme, flittige og vindskibelige, ja til at vove Livet for Kongen og Fædrenelandet i fornødent Tilfælde«.

Forordningen af 1702 bestemmer da for det første, at Friheden herefter skal være arvelig, som Ufriheden hidtil har været det. Ikke blot de frie Bønderkarle, der nedsætter sig og fæster Hus eller Gaard paa Sælland, men ogsaa disses Børn og Efterkommere skal beholde deres Frihed. Dernæst skal de Vornedsønner, som er fødte efter Kong Frederik IV.s Tronbestigelse d. 25. Aug. 1699, være fri for Vornedskabet. Endelig indføres for de tidligere fødte, som vedbliver at være vornede, en Del Lettelser i de bestaaende Forhold: De maa ikke vilkaarlig sættes fra deres Fæstegaarde, saa længe de ellers opfylder deres Forpligtelser; de faar Ret til at købe sig fri mod en Kendelse efter enhvers Formue, som dog ikke maa overstige 30—50 Rdlr.; i Købstæderne skal 5 Aars og paa Landet 10 Aars upaatalt Ophold uden for Godset være nok til at skaffe dem Friheden; og Soldater og Haandværkere, som i 5 Aar har været uden Tiltale for Fødestavn, bliver frie.

I de følgende Slægtled levede saaledes to Bondebefolkninger, en vorned og en frifødt, Side om Side paa Sælland. Efterhaanden som de gamle Vornede døde

bort, voksede de nye frifødte Bøndersønner til. Men paa Vartov Hospitals Gods har der sikkert vedblevet at være Vornede, lige saa længe Godset overhovedet var i Hospitalets Eje.

Forskellen mellem de to Kuld af Bøndersønner blev dog i Virkeligheden ikke saa stor, som den efter Forordningen kunde synes; thi heller ikke de, der var fødte efter 25. Aug. 1699, blev helt frie Mænd. Aaret før Vornedskabet blev hævet var der nemlig, med et Par Dages Mellemrum, udkommet to vigtige Forordninger, der begge gjorde stærke Indgreb i Bondestandens Frihed, og som ikke berørtes af Vornedskabets Ophævelse.

Den første af disse var Forordningen om Passer og Skudsmaal af 19. Febr. 1701. Pas og Skudsmaal for Tjenestetyende, der flyttede fra et Sogn til et andet, kendtes ogsaa tidligere; de skulde efter Danske Lov udstedes af Præsten, naar nogen begærede det, og Præsten havde ikke Ret til at nægte saadant Pas eller forholde Tyendet det udover en halv Dag. Denne Bestemmelse gav altsaa Karle og Piger en Ret, som de kunde benytte sig af, hvis de vilde; men nu i 1701 forandredes dette til en Pligt, som Tyendet er underkastet; og hvad værre er, det blev ikke længer Præsten, men Herremanden man skulde henvende sig til angaaende Passet. Paa dette skulde Husbonden først skrive »Personens Afsked, Pas og Tilladelse, at han maa flytte«; og bagefter skulde saa Præsten skrive paa, om vedkommende har været til Alters osv. — De her fremhævede Ord viser, at Herremanden, om han vilde, ogsaa kunde nægte Tyendet saadant Pas.

Den næste Indskrænkning i Bondestandens Frihed skete tre Dage efter, d. 22. Febr. 1701, ved Forordningen om Landmilitsens Indrettelse i Danmark. Til denne nye Landmilits skulde kun Bønderkarle udtages

og Udskrivningen af dem var ordnet saaledes, at der af hver 20 Tdr. Hartkorn skulde stilles en Soldat. De udskrevne vedblev at bo hjemme paa Landet, hvor ogsaa Eksercitsen og Øvelserne fandt Sted. Men i de 6 Aar, Tjenestetiden varede, maatte Soldaten ikke forlade det Sogn eller det Lægd, hvorfra han var udskrevet.

Disse to Forordninger gav i Forening Herremanden en ny og skæbnesvanger Magt over Bondebefolkningen. Som Hartkornsejer var han interesseret i at holde de unge Karle tilbage paa sit Gods for at kunne stille de fornødne Soldater; som Husbonde var det ham, der kunde give eller nægte dem Pas og Tilladelse til at flytte. Baade Muligheden for Misbrug og Fristelsen dertil var altsaa i høj Grad til Stede; og de to Forordninger blev da ogsaa saaledes udnyttede af Herskabet, at selve Konseillet i en Forestilling til Kongen i 1730 kunde bruge de stærke Ord, at den nye Tvang var lige saa stor, om ikke større end den gamle, »og var altsaa ikkun Navnet af Vornedrettigheden ophævet, men i Gerningen og i sig selv blev Mandskabet mere bundet, end det nogensinde tilforn havde været«.[1])

Og denne nye Ufrihed, som til en Begyndelse vel nok skyldtes Herremændenes Overgreb og Forordningernes Misbrug, blev kort efter lovfæstet og yderligere skærpet ved Forordningen af 4. Febr. 1733, som man plejer at regne for Stavnsbaandets egentlige Begyndelse. Efter denne nye Forordning maatte ingen Bondekarl i Alderen fra 14 til 36 Aar forlade det Gods, hvortil han hørte. Senere blev han bundet fra det 9. til det 40. Aar, og tilsidst begyndte Stavnsbaandet endog med det fyldte fjerde Aar. Og da det saa tillige var bleven paabudt, at Bondekarlen, selv efter at han havde

[1]) Hist. Tidsskrift 5. Række V. 594.

udstaaet sin Militærtjeneste, skulde nedsætte sig paa det Gods, hvorfra han var udskrevet, var saaledes enhver Virkning af Vornedskabets Ophævelse endelig ganske udslettet.

I Sammenligning hermed havde det mindre at betyde, at Friheds-Forordningen af 1702 ret snart blev fortolket paa den for Bønderne ugunstigste Maade. Men megen Skuffelse og Harme er sikkert bleven vakt, da Bønderne forstod, at man vilde tilmaale dem den nye Frihed saa karrigt som muligt; og mangen Bondesøn, der allerede mente at have opnaaet Friheden, har maattet gaa tilbage til Vornedskabet igen. Efter Ordlyden af den første Artikkel i Forordningen af 21. Februar 1702 kan der ikke være nogen Tvivl om, at Meningen oprindelig har været, at alle Sønnerne af frie Forældre ubetinget skulde være frie. »Alle frie Bønderkarle«, hedder det, »være sig Jydske, Fyenske, Langelandske, Norske samt alle andre, hvor Vornede-Rettigheden ikke har været i Brug, som have fæstet eller vil fæste Bøndergaarde, Huse eller Boliger udi nogen af forbemeldte Provincer eller underliggende Øer, de, deres Sønner og mandlige Afkom skal til evig Tid for Vornede-Rettighed og deres Fødesteds Tiltale efter Loven være frie og forskaanede, hvilken Frihed udi de Fæstebreve, som herefter af nogen udgives, expresse skal indføres og specificeres«. Det er klare Ord; men det lykkedes alligevel snart at komme bort fra dem.

De indvandrede Karle fra andre Provinser kunde man jo ikke paatvinge Vornedskabet; men derimod vilde Godsejerne ikke gaa med til, at ogsaa disses Børn, fødte før 25. Aug. 1699, skulde være vornedfrie. Og Indflydelser fra den Side maa ret hurtigt have faaet Magt over Kongen; thi allerede Aaret efter, d. 29. Juni 1703, udgik et Reskript til Stiftsbefalingsmanden i Sælland, Otto Krabbe, hvorved et stort Skaar blev gjort

i de Løfter, som var Bondebefolkningen givet. Reskriptet bestemte nemlig, at kun de frifødte Bøndersønner, som havde fæstet Gaarde »i samme Tid«, ɔ: siden Frederik IV.s Tronbestigelse, vedblev at være frie. Og dette Reskript fortolkedes yderligere saaledes, at med dets Udstedelse var ogsaa Fristen til at fæste Gaarde som frie Mænd udløben. Friheden gjaldt kun for dem, der var bleven Fæstebønder i Tiden mellem 25. Aug. 1699 og 29. Juni 1703, Dette Reskript gav Anledning til, at en Mængde Sønner af frie Forældre blev »delte til Stavns«, som det dengang hed, d. v. s. tvungne til at tage Bopæl paa det Gods, hvor de var fødte.

Vartovs Bønder har sikkert ikke hørt til de daarligst stillede. Det var altid en Fordel for Bonden at have Godsejeren saa langt borte som muligt, og her var jo paa en Maade slet ingen Godsejer og i hvert Fald ingen Hovmark at dyrke. Naar Hospitalets Bønder opfyldte deres lovmæssige Forpligtelser, har de for øvrigt kunnet leve i Fred for deres fjerne og upersonlige Herskab. Alligevel viser en Samling af bevarede Domme og andre Aktstykker fra det 18. Aarhundrede, at det kun var ved bestandig Tvang, man kunde holde Bønderne til deres Pligt paa Godset. Forholdet i sig selv har været en saadan Byrde for Landbefolkningen, at det maatte føre til stadige Rivninger mellem den og Herskabet. Og maaske er disse Rivninger bleven særlig stærke netop efter Forordningen af 1702. De Bøndersønner, som var fødte i den forrige Konges Tid og derfor fremdeles skulde være vornede, har jo nok følt Baandet dobbelt snærende, naar de saa deres lidt yngre Standsfæller vokse op i Besiddelse af en Frihed, som man i hvert Fald i Begyndelsen dog troede var noget værd. Og paa den anden Side har de, som var født vornedfrie, sikkert haft Vanskelighed ved at forsone sig

med de nye Indskrænkninger i Friheden, som efterhaanden bragte dem og deres Børn tilbage igen til den gamle Ufrihed.

Herkabet paa Vartovs Gods var Hospitalsdirektionen i København. Denne bestod, ifølge et Reskript af 7. Oktober 1699, af Sællands Biskop, de to ældste Borgmestre i København og Sognepræsten ved Helliggejstes Kirke. Det hørte dog til Sjældenhederne, at denne fornemme Direktion fik noget at gøre med Bønderne paa Hospitalsgodset. I Reglen ordnedes alle den Slags Sager af Hospitalsforstanderen, hvis Instruks bl. a. paalagde ham at inddele Hospitalets Bønder til Stavns og at søge Husbondhold af dem efter Loven. De mange Processer, som Vornedskabet og Stavnsbaandet gav Anledning til, førtes derfor af Hospitalsforstanderen, der enten selv eller ved sin Fuldmægtig mødte paa Tinge. Hans Befordring frem og tilbage mellem København og Tingstederne blev besørget som Pligtkørsel af Hospitalets Bønder. I 1723 forsøgte den daværende Forstander, Ulrik Frederik Müller, at skubbe dette besværlige Arbejde fra sig, idet han ansøgte Hospitalsdirektionen om Bevilling til en Prokurator, som kunde tage sig af alle Hospitalets Retssager. Men Direktionen nægtede ham Penge hertil og paalagde ham, som hidtil, selv at være Hospitalets Sagfører.

De Hospitalsforstandere, vi træffer i det følgende, er Diderik Dreyer, der nævnes 1685, Philip Julius Kieldsen 1705—16, Hans Hendrik Gotberg 1718, Ulrik Frederik Müller 1720—42 og Jacob Stendrup 1751—81.

I. UNDER VORNEDSKABET

I 1705 indstævnede Hospitalsforstander Kieldsen en lang Række Vornede paa Roskilde Amt til Betaling af Husbondhold, fordi de havde taget Tjeneste uden for

Vartovs Gods. Kieldsen havde taget alt med: en halv Snes af de indstævnte var Drenge under 15 Aar, den yngste af dem var 8 Aar men altsaa dog født før Frederik IV.s Regeringstiltrædelse. Paa disse Børns Vegne mødte deres Fædre eller Husbonder, som alle erklærede, at Drengene intet kunde give, da de selv ingen Pengeløn fik; de største af dem tjente for Føde og Klæder, de mindste fik ikke engang det, — det var altsaa helt umuligt for dem at skaffe 2 Lod Sølv. Men, sagde en af Fædrene, hvis jeg lever saa længe, skal jeg svare for Drengen, indtil jeg kan levere ham til Herskabet. — Herredsfogden i Ramsø og Tune Herreder, Sr. Caspar Richter i Roskilde, dømte da ogsaa uden Betænkning, at alle Drenge under 15 Aar skulde være fri for Husbondhold.

Af de ældre lovede enkelte at betale, men de fleste af dem protesterede og fremførte meget forskelligartede Grunde til deres Befrielse. En var Soldat for selve Vartov Hospitals Gods og mente sig derfor fri for at deles til Stavns. En anden var en vanfør Stakkel, som maatte gaa og betle sit Brød. To var Sønner af Skaaninger, en af en Hallandsfar og en af en gammel Soldat. Det var særlig om disse sidste, at Vidneførselen drejede sig; thi de hævdede alle, at efter Forordningen skulde enhver være fri, som var født af frie Forældre. Det er første Gang, vi træffer dette Principspørgsmaal for Domstolen.

Den ene Skaaning var død; men der var Folk nok, som huskede ham, og de vidnede alle, at hans Maal var skaansk Tale. Desuden mindedes de, at Sognepræsten i Karlslunde, Magister Giert, i sin Ligprædiken over ham havde sagt, at han var født i Fultofte i Froste Herred i Skaane paa Hr. Iver Krabbes Gods.[1])

[1]) Gert Jokumsen Bonsach var Præst i Karlslunde og Karlstrup 1687—96.

Den anden Skaaning mødte selv og berettede, at han var født i Torsø By i Skaane mellem Ystad og Malmø. Hospitalforstanderen forlangte, han skulde bevise det. Manden svarede, at dengang han forlod Skaane, var det i Krigstider, og Landet var øde, hvorfor han ikke fik noget Bevis med sig; men han tilbød at bekræfte sit Udsagn med Ed. Dommeren fandt dette tilstrækkeligt, »helst efterdi hans Maal noksom udviser, hvor han er født«.

Saa var der Soldatersønnen tilbage. Om hans Fader erklærede Vidnerne, at han havde været Soldat i 30 Aar og døde som Soldat i Karlslunde. En gammel Bonde berettede: Jeg har kendt hans Fader, han var Soldat sammen med mig, da vi skrev Anno 1666; vi stod under Oberst Rosenkrantzes Regimente og arbejdede sammen ved Nyborg Fæstning i Fyen. — Indstævnte søgte yderligere at støtte sin Paastand om at være en fri Mand og ikke nogen vorned Bonde ved Henvisning til, at han var fødi i Soer, og at sal. Sofie Fabers bar ham til Daaben.

Herefter betragtede Herredsfogden det som tilstrækkelig godtgjort, at disse tre Karle var født af frie Forældre; og da han havde den samme Opfattelse som Bønderne selv: at Friheden nu efter Forordningens § 1 gik i Arv fra Fader til Søn, kom hans Dom til at lyde paa, at ogsaa disse tre Karle skulde være fri for Hospitalsforstanderens Tiltale.

Uheldigvis var denne Domsslutning temmelig svagt underbygget. Herredsfogden havde ikke taget noget Hensyn til Reskriptet af 1703 til Otto Krabbe, men derimod udbredt sig med stor Vidtløftighed over en uvæsentlig Fejltagelse, som Hospitalsforstanderen havde gjort sig skyldig i, idet han i sine Indlæg et Par Gange havde anført en forkert Datum for Vornedfrihedsforordningen af 1702: »Som bemeldte Sr. Kieldsen refererer

sig nogle Gange i hans Indlæg paa en Forordning af Dato 19. Febr. 1702 dens 1. Artikkel . . . . saa haver jeg ej kunnet opspørge denne af Sr. Kieldsen paaberaabte Forordning om Vornedfrihed, og derfor ej ved, om bemeldte Forordning er udgangen eller ej. Og skulde den paaberaabte Forordning ej være udgangen, kan jeg ej vide, om Sr. Kieldsen dermed tilsigter andet, end at forvilde Rettens Betjenter. Altsaa holder jeg mig allerunderdanigst til Forordningen af Dato 21. Febr. 1702 den 1. Artikkel«.

Det var ret uklogt af Herredsfogden at gøre saa meget Væsen af den Ting; thi da Hospitalsforstander Kieldsen stævnede Dommen for Landstinget, var det jo let nok for ham at sige, at den gale Datum var indkommen ved en Tjeners Forseelse; og han undlod ikke at gøre opmærksom paa, at naar Herredsfogden saa vidtløftig udbredte sig over denne Fejl, kunde det tyde paa, at han »i alt har inklineret til disse tre Personers Befrielse og andres Beskæmmelse«. Forøvrigt henholdt han sig til Reskriptet af 29. Juni 1703, ifølge hvilket det ikke var nok at være født af frie Forældre, idet man tillige selv skulde have fæstet Gaard siden Kongens Regeringstiltrædelse, og det havde de tre Karle ikke. Kieldsen vandt Sagen ved Landstinget. De tre Karle dømtes til »med Middel og Formue at pleje Vornedpligt til Vartov Hospital i København hvor og naar begæres«. Herredsfogden maatte betale 4 Rdlr. i Erstatning til Kieldsen, fordi han havde sigtet ham for at ville »forvilde« Retten, og de tre Vornede skulde betale Sagens Omkostninger med 6 Rdlr. Disse Penge blev dels indeholdte i Karlenes Løn, dels inddrevne ved Eksekution i deres Ejendele: et Par Støvler, 4 Alen hvidt Vadmel og en grov Vadmelskjortel, hvilke Effekter Bondefogden Jens Christensen i Karlslunde tog til sig. —

En haardere Kamp for sin Frihed førte en Bondekarl ved Navn Jens Andersen. Han var paa den Tid, da Hospitalsforstanderen kom i Tanker om hans Tilværelse, allerede en ældre Karl; han havde i to Aar gaaet Soldat for Vartovs Gods, men var bleven kasseret fra Militærtjenesten paa Grund af Tunghørighed. Siden havde han tjent i 9 Aar hos en Bonde i Hvessinge paa Kongens Gods, og nu ønskede han sig intet andet end at faa Lov at blive der og passe sit Arbejde. Men i 1706 forlangte Hospitalsforstander Kieldsen, at han skulde deles til Stavns: han skulde forlade sin Plads i Hvessinge, overtage den Tjeneste paa Hospitalets Gods, som Forstanderen vilde anvise ham, og betale Hubondhold, 2 Lod Sølv aarlig, for de 9 Aar, han havde tjent. Et Lod Sølv regnedes for 3 Mark, og det blev saaledes i alt 9 Rdlr., Jens Andersen skulde udrede. Sagen førtes for Københavns Birketing, der havde Tingsted i Ballerup; og da Karlen tjente paa Kongens Gods, antog Amtsforvalteren, Jokum Rohde, sig hans Forsvar.

Forstander Kieldsen støttede sin Fordring paa, at Karlen var født i et Gadehus i Brøndbyøster, som tilhørte Vartov Hospital. Faderen var Bødker, Moderen hed Apelone. Herom førte han en Række Vidner, af hvilke den mest veltalende var Niels Olsens Enke Kirsten af Brøndbyøster. Hun vidste nøje Besked om, i hvilket Hus Karlen var født; »thi ved den Lejlighed var der Bud efter hende, men da hun selv var noget nærgaaende frugtsommelig, kunde hun ikke komme derind. Men da bemeldte Jens Andersen var født, kom Konerne derfra og vilde have været ind hos Kirsten i Mening at have haft en Lystighed, saasom hun var nærgaaende; men hun biede endda en 8 Dages Tid, førend de kom til hende. Og efter hendes Regning var den indstævnte Jens Andersen nu ungefær 37 Aar gammel«. Hendes Vidnesbyrd bestyrkedes af Helle Povls-

datter fra Rødovre, der selv havde staaet Fadder, da Jens Andersen blev døbt, og af flere andre Mænd og Kvinder; og endvidere fremlagde Kieldsen Faderens Fæstebrev paa Huset i Brøndbyøster, udstedt 29. Juni 1685 af daværende Hospitalsforstander Diderik Dreyer. Ifølge dette Fæstebrev var Anders Bødker født i Kallundborg.

Modpartens Sagfører søgte at reducere disse Vidnesbyrd om Jens Andersens Fødested til det rene Ingenting. »De siger, de ved det, men ingen siger, hvoraf de ved det, uden en gammel bedaget Kone paa Vartovs Gods, Kirsten Niels Olsens, som siger sig at vide det af et omløbende Kvindegilde, som Sladder gerne følger for og bag, der vilde haft hende med; men hun var ikke med dem udi den Assemblé eller Samkvem, ej heller imodtog deres Snak, da de saa kommende vilde, hun skulde føde«. Et andet Vidne, Christen Poulsen, var den Tid en ung Qvant eller Hyndting[1]), og kunde intet vide. »Saa fremstod og den Kvinde Helle Povlsdatter med nogen Videnskabs tillagte *raison*, sigende sig at have været Fadder til hannem, dog erindrer sig ikke, i hvilket Hus Barslet stod, hvilket ikke bliver gyldigere end Faddersnak«. Kort sagt — alle disse Kvinder »væver og vakler i deres Vidnesbyrd«.

Men disse Prokuratorvittigheder og Udflugter havde jo ikke meget paa sig; det stod fast nok, at Jens Andersen var født i Hospitalets Gadehus i Brøndbyøster. Det virkelige Forsvar for ham førtes da ogsaa paa et helt andet Punkt, det nemlig, at hans Fader Anders Bødker havde været en fri Mand.

I den Henseende havde Amtsforvalterens Fuldmægtig først villet paastaa, at Anders Bødker var en udvan-

[1]) Kvant: et ungt eller indbildsk Menneske. Hynting: en Blanding af to Hundearter eller en halvvoksen Bondedreng (Kalkars Ordbog).

dret Jyde. Denne Paastand maatte opgives, da hans Fæstebrev blev fremlagt og det deraf kunde ses, han var født i Kallundborg. Men ogsaa i dette Tilfælde var han en frifødt Mand og ingen vorned Bonde. Dernæst havde han i en lang Aarrække tjent som Soldat. Dette var i og for sig ikke nok til at gøre ham vornedfri; men kunde det bevises, at han havde tjent under Københavns Belejring, eller at han havde været Fændrik eller Kornet, var Sagen i Orden, og Amtsforvalteren søgte derfor at gøre det mest mulige ud af Anders Bødkers Soldatertjeneste. Joen Hansen i Vridsløselille forklarede, at ungefær et Aars Tid efter Københavns Belejring blev han og Anders Bødker udskrevet til Soldater og arbejdede sammen i Citadellet i København i 2 Aar; det tredie Aar derefter kom Anders Bødker til Nyborg at arbejde, medens Vidnet kom løs fra Kompagniet og derefter ikke saa noget til Anders Bødker, førend paa de Tider, den seneste skaanske Krig varede, da Vidnet saa ham paa Mønsterpladsen ved Møllekroet paa Herstedøster Mark, hvor han da kommanderede som Korporal over de Bønder, som daværende Herredsfoged i Smørum Herred Frederik Eisenberg var Kaptejn over. Ogsaa andre Vidner vidste, at Anders Bødker havde været med som Soldat, da de gravede uden for Københavns Vesterport straks efter Belejringen. I Sagførerens Fremstilling bliver det til, at Anders Bødker har vist sig som »en brav og kæk Soldat«, der ej blot havde »staaet og tjent for en gemen Krigsmand i den svenske, men saa mange Aar derefter udi den danske Krig og Fejde paa Skaane var forfremmet og ophøjet at betjene Korporals Charge, ja at have været med at fortificere den kgl. Residence København, Citadellet og Nyborg Slot«. Og han henviser derfor til Forordningen af 10. Aug. 1658 om dem, som havde holdt sig mandelig udi den da store paatrængende Nød og Fare og

derved erhvervet Vornedfrihed for sig selv og deres Efterkommere. — Hospitalsforstanderen svarer hertil meget nøgternt, at Anders Bødker stedse har betalt Kopskat som en anden Indsidder og Haandværksmand og saaledes ikke har været regnet for Soldat eller Officer, da disse er befriede for Kopskat. »Og overalt er ikke bevist, at Faderen Anders Jensen udi de Tider, han til Læg-Soldat har været udskrevet, nogen Mandighed har vist, at han kunde fortjene denne sin Søn Frihed for Vornedret«.

Dommen gik den Vornede imod. Birkedommer Hans Reigelsen fandt ikke, at Forordningen af 10. Aug. 1658 kunde anvendes her, da det kun var bevist, at Anders Jensen havde gravet uden for København, men ikke, at han havde været inde i Byen under Belejringen. Og selv om Faderen var fri, var Sønnen det ikke, da han ikke havde fæstet hverken Hus eller Gaard, som Reskriptet til Otto Krabbe forlangte. Jens Andersen blev derfor dømt til at være Hospitalets Vornede samt til at betale Husbondhold for 9 Aar og Processens Omkostninger, i alt 11 Rdlr. Da han intet havde at betale med, blev han af Rettens Betjente overgivet til to Mænd, der skulde føre ham til København og levere ham til Hospitalsforstanderen, der saa selv maatte træffe Bestemmelse om, hvad der yderligere skulde gøres med ham.

Hospitalsforstanderen satte ham foreløbig i Slutteriet, og der sad han i tre Uger. Saa traf det sig, at en Gaard blev ledig, nemlig Joen Hansens i Mørkhøj, der var blevet den forrige Fæster fradømt, og Kieldsen bestemte nu, at Jens Andersen skulde overtage den ledige Gaard. D. 13. April 1707 mødte to Mænd fra Vangede udenfor Slutteriet i København, fik Jens Andersen udleveret, satte ham, forsvarlig bundet, paa en Vogn og kørte med ham til Mørkhøj, hvor ogsaa Bir-

kefoged Hans Reigelsen og Hospitalsforstanderens Fuldmægtig Jes Christensen kom til Stede. Og saa blev den halvgamle, tunghøre vornede Bondekarl løst af sine Baand og indsat som Fæstebonde paa Joen Hansens Gaard, en Halvgaard paa lidt over 4 Tdr. Hartkorn.

Godsejerne kunde paa den Tid ikke tvinge en Bonde til at overtage en fuldstændig øde Gaard. Ved en Forordning af 15. Jan. 1701 var der fastsal et vist Minimum af Besætning og Inventar, som skulde være til Stede ved Fæstets Tiltrædelse. Der krævedes en Plov med behørigt Redskab og 8 dygtige Bæster, en Vogn og Harve med fornødent Redskab og saa mange Tønder Sædekorn af alle Slags, som behøvedes til Udsæd i Marken. Paa Joen Hansens Gaard fandtes kun 4 Bæster; men da den var ansat for en Halvgaard, blev dette anset for tilstrækkeligt. Endvidere fandtes en Jernharve, en Trævogn og den i Jorden nedlagte Rugsæd. Derimod manglede Ploven samt Byg og Havre til Saasæd. Disse Mangler skulde Hospitalet altsaa afhjælpe, inden Lovens Bud var sket Fyldest; men det kom man over paa en noget ejendommelig Maade. Det manglende takseredes til 14 Rdlr. 2 Mark 8 Sk.; fra dette Beløb trak man da først de 11 Rdlr. 2 Mark 4 Sk., som Jens Andersen skyldte Hospitalet i Henhold til den tidligere Birketingsdom, og for de resterende 3 Rdlr. 4 Sk. overleverede man ham af Joen Hansens fradømte Ejendele et gammelt Fyrrebord i Stuen, to dito Bænke ved Bordet, en Skærekiste med Kniv, et graabæltet Sosvin og en gammel ubrugelig Plov, der ikke opfyldte Lovens Krav, men nok kunde vurderes til 4 Mark.

»Og efter at forskrevne Gaard med fyldestgjort Besætning til Hospitalets Vornede Jens Andersen var overleveret og antvordet, blev paa Rettens Vegne hannem anbefalet og formanet samme Gaard troligen og vel at forestaa og deraf udi rette Tider at udrede og betale,

hvad deraf med Rette gaar og bør svares i alle Maader, som en Fæstebonde hør og bør, alt under Tilrettestandelse efter Loven.

Mørkhøj, d. 13. April 1707.

Paa Kongl. Majts. og Rettens Vegne:
H. Jensen Reigelsen.«

Efter saaledes at have formanet den nye Fæstebonde tog Øvrigheden hjem, og Jens Andersen blev ene tilbage paa Gaarden. Han maatte nu selv om at klare Resten, det vil sige, skaffe Føde til sig selv, de fire Bæster og det graabæltede Sosvin, Sædekorn til Byg- og Havrevangene, Skatter til Kongen og Landgilde til Hospitalet.

Under disse Omstændigheder gjorde Jens Andersen det eneste, der for ham var at gøre: han rømte fra Gaarden snarest muligt. Fjorten Dage senere træffer vi ham i København, hvorfra han d. 30. April sendte følgende Klageskrift til Kongen:

Stormægtigste Monark
Allernaadigste Arve Herre og Konge!

Jeg fattige Bondekarl Jens Andersen, ved 40 Aar gammel, en afdanket Soldat fra Land-Militsen, er af Forstanderen ved Københavns Hospital Sr. Philip Julius Kieldsen bleven tiltalt, formedelst jeg har tjent paa Eders kongl. Majts. Gods, at lide Straf og at svare Vornede Pligt til Hospitalet; og endskønt Amtsforvaltaren Jokum Friderik Rohde har taget mig i Forsvar og bevist, at jeg er født af frie Forældre, nemlig Soldaterfolk, der ikke havde fæst Hus eller Gaard paa de Tider jeg blev født, alligevel har Birkefogden efter Forstanderens Paastand dømt mig til at pleje Vornede Pligt. Men om den kan staa ved Magt til højere Ret, kan jeg ikke tro, eftersom jeg ikke har fornummen, at Soldaterbørn, helst af fri Forældre, kan tvinges til Fødested. Jeg har ikke haft Raad til at stævne denne Dom til Landstinget, ikke heller har jeg turdet, formedelst den Trusel og Straf, Fuldmægtigen Jes Christensen mig tilsiger, og har allerede fundet det i Gerninger; thi da han fornam, jeg ikke turde stævne, og Dommen blev over den Tid,

blev jeg sat i Slutteriet paa Vand og Brød udi 3 Uger, og derfra siden udtagen og ført bunden bort til Mørkhøj, og slap mig der løs paa et Sted, hvor ej nogen Underholdning var, og der skulde jeg blive eller og de vilde sætte mig paa Bremerholm, og dertil kunde de vel faa Lejlighed, saasom de vel vidste, at Hunger maatte drive mig til at gaa derfra; og at tage en øde Gaard an var mig for mægtig, thi jeg mangler det fornemste, som er Forstand, Gud bedre mig saa sandt! Derover blev jeg kasseret fra Land-Militien. Middel har jeg ej heller, og Styrke til Arbejdet ved en Bondegaard er alt fra gaaet mig, hvorover jeg ikke tør tage mig nogen Gaard an. om den endskønt havde sin fulde Besætning efter Forordningen. Nu ved jeg ikke hvor snart de vil sætte mig paa Bremerholm, indflyer derfor allerunderdanigst til Eders kongl. Majst. om naadig Beskærmelse imod saadan haard Medfart, og at det allernaadigst maatte tillades mig at være og tjene mit Brød paa Eders Majts. Gods den korte Tid jeg endnu har at leve udi. Hvilken store Naade den naadefulde Gud med Lykke og Sejr visseligen belønner, hvorom inderlig sukker

Kiøbenhavn
d. 30. April A° 1707.

Eders Kongl. Majts.
allerunderdanigste tro Undersaat
Jens Andersen.

Regeringskollegiet sendte denne Klage til Hospitalsdirektionen, som paa dette Tidspunkt bestod af Biskop Henrik Bornemann, Borgmester Ole Rømer, Borgmester Andreas Jacobsen og Magister Frants Thestrup. Disse fire Herrer lod Klagen gaa videre til Hospitalsforstanderen, og det var jo ikke vanskeligt for ham at vise, at han overalt var gaaet frem efter Loven og med Hospitalets Interesse for Øje: Der stod i Punkt 8 i hans Instruktion, at dersom nogen af Hospitalets Vornede befandtes at tjene paa andet Gods, skulde han enten i Mindelighed eller ved Dom lade dem dele til Stavns samt kræve Husbondhold af dem. At han satte Jens Andersen i Slutteriet var begrundet i, at denne »søgte Lejlighed at ville undvige«; men det er ikke rigtigt, at han sad der paa Vand og Brød, ej heller var han med Fængselsjern bebyrdet. Han har ogsaa Forstand nok

til at kunne gøre Bondearbejde, siger Hospitalsforstanderen, og selv om han tidligere kan have været noget tunghør, har han dog nu i saa Maade ingen Mangel! Lidt Penge til at sætte paa Gaarden maa han ogsaa nok have; thi han er nu en Karl paa 40 Aar og har i mange Aar tjent ved Bondearbejde.

Efter at have modtaget disse Oplysninger indstillede Direktionen til Kongen, »at Supplikanten Jens Andersen, som højlig til en Gaards Antagelse paa Hospitalets Gods i Mørkhøj By behøves, andre Modvillige paa Godset til Eksempel, for hans Undvigelse fra samme Gaard med Straf maa anses«.

Videre kendes ikke til Jens Andersens Skæbne. Formodentlig er han endt paa Bremerholm.

En lignende Dom fældede Birkefoged Hans Reigelsen i 1707 over to Bøndersønner, som var fødte paa en Hospitalet tilhørende Gaard i Stenlille. Deres Fader mødte for dem og forklarede, at han var en indfødt jydsk Mand og derfor formodede, at ogsaa hans Sønner var vornedfrie. Men Dommen lød paa, at da ingen af Sønnerne, af hvilke den ene var 21, den anden 19 Aar gammel, havde tæstet Hus eller Gaard, skulde de, efter Reskriptet til Otto Krabbe, pleje Vornedpligt til Hospitalets Gods og der antage Gaard og Hus eller forrette anden Tjeneste, som dem af Forstanderen blev anvist. — Ikke bedre gik det i 1710 to unge Karle, som formente sig fri, fordi deres Fader tjente hos Præsten i Gentofte. Men uheldigvis for dem kunde det bevises, at deres Forældre for 20 Aar siden, da Sønnerne blev født, havde boet, om end kun for en kort Tid, i et Hospitalet tilhørende Hus i Mørkhøj.

Kunde Hospitalsforstanderen ikke selv holde Rede paa de Vornede, som gav sig i Tjeneste uden for Godset, var der altid tjenstvillige Sjæle, som ikke betænkte sig paa i slige Tilfælde at spille Angiver. Saaledes frem-

stod i 1711 paa Københavns Birketing i Ballerup to Mænd, Lennert Jørgensen af Hove og Jørgen Torstensen af Smørumovre, »som uden Stævnemaal mødte med Begæring, at de maatte tages udi edeligt Forhør«, hvorefter de begge forklarede, at en ung Bondekarl, 17 Aar gammel, som var født paa Hospitalets Gods, havde taget Tjeneste paa en Gaard i Gjerdrup uden for Godset. Den unge Karl blev derefter dømt til som Hospitalets Vornede ufortøvet at indfinde sig paa Hospitalets Gods og der søge Tjeneste, samt at betale Husbondhold for de tre Aar, han havde været borte, i alt 3 Rdlr., foruden Processens Omkostninger.

Da Vornedpligten fulgte det Gods, paa hvilket den Vornede var avlet eller født, uden Hensyn til, hvor han eller hans Forældre siden nedsatte sig, var det ofte vanskeligt at afgøre, hvem den Vornede egentlig tilhørte. I 1711 rejste Hospitalsforstander Kieldsen saaledes Krav paa en Bondekarl i Henhold til følgende Attest fra Sognefogden i Brøndshøj, Magister Niels Glumsøe:

»Efter Begæring meddeles denne Attest angaaende Mikkel Hansen, nu tjenende gamle Niels Nielsen udi Utterslev, at han er avlet paa Husumgaards Grund, den Stund Moderen tjente i Husum Kro. Efter den Tid kom Forældrene tilsammen i Ægteskab og bleve kopulerede og ægteviede udi Brøndshøj Kirke 1693 Dominica Lætare eller trej Uger før Paaske. Samme Aar Sct. Hansdag var denne deres Søn Mikkel til Daaben; og gjorde Barsel med hannem hos Forældrene, da boende udi det Hus, som tilhører Vartov Hospital i København, hvilket med underskrevne Haand testerer

Brøndshøj, d. 30. Marts 1711.

Niels Hansen Glomsæus«.

Paa Tilspørgsel vedstod Faderen Rigtigheden af Præstens Attest: Sønnen var avlet i Husum paa Kongens Gods, — om det var i Husum Kro eller i Mikkel

Ibsens Gaard kunde han ikke saa nøje sige, men begge disse Steder laa paa Kongens Gods, — og derefter havde hans »da i Agt havende og nu værende Hustru omsider født deres omtvistede Søn Mikkel Hansen til Verden paa Vartov Hospitals Gods udi Brøndshøj«. Men paa den Tid var Forældrene allerede gifte, og Faderen havde fæstet en Gaard paa Kongens Gods. Tilhører Sønnen saa Kongen eller Vartov Hospital? Det var det, som Forstander Kieldsen og Amtsforvalter Jokum Frederik Rohde nu trættedes om.

De Paragraffer i Danske Lov, som Amtsforvalteren beraabte sig paa, findes i Lovens 3. Bog 14. Kapitel og lyder saaledes:

4. Bor Bonde paa een Husbonds Grund, og det kunde hænde sig, at hans Hustru fødte Drengebarn paa en andens Grund, da hør dog Vorneden til den Grund, som Forældrene bo paa.

5. Slegfredsøn er Vorned til den Grund, som hans Moder lovligen bevises at have været paa den Tid, han blev avlet.

Men Herredsfogden Hans Reigelsen betragtede Sønnen som ægte født og hans Moder som fast bosiddende i Hospitalets Hus i Brøndshøj, og Mikkel Hansen blev derfor tilkendt Vartov Hospital som Vorned.

Denne Dom blev stadfæstet baade ved Landstinget og Højesteret, hvorefter Mikkel Hansen rømte bort. Hospitalsforstanderen lod ham i 1714 efterlyse ved Birketinget som Rømningsmand under Trusel af Lovens Straf, hvis han ikke indstillede sig inden 3 Uger.

Efterhaanden som den nye vornedfrie Slægt voksede op, synes det at være bleven stadig vanskeligere for Hospitalsforstander Kieldsen at holde sammen paa den vornede Ungdom, der var født paa den anden Side Skillelinien. Mange af dem forlod Godset, enten hem-

meligt eller aabenlyst, og i 1709 lod Kieldsen da optage et fuldstændigt Mandtal over dem, »saa mange som til 1. Maj 1709 har været at opspørge«. Paa Københavns Amt fandtes et Par Hundrede Vornede, som tilhørte Hospitalet. I 1715 skulde Listen over dem revideres, og en lang Række bosiddende Mænd — maaske alle Hospitalets Fæstebønder i Københavns Birk — blev da indstævnede til Birketinget for under Eds Tvang at give Oplysning om, hvilke af Godsets vornede Bønder der endnu var til Stede, og hvor de bortrejste var at finde. Det viste sig ved denne Revision, at af de paa Listen opførte c. 200 Personer var der ikke mindre end 48, som var eller havde været Soldater. Der var mange forbavsende unge Mennesker iblandt, Drenge paa 15, 16 og 17 Aar; de ældste var 30 eller 31 Aar gamle. Ingen af dem var naaet op over de meniges Rækker, — den fornemste af dem var vistnok Anders Jørgensen fra Herstedøster, der var bleven Kusk hos Obersten. Af de 48 Soldater var 12 døde i Tjenesten: en i Contagionen (Pesten 1711), en paa Ladegaarden (det militære Lazaret), en i Holsten, en i Skaane, to paa Flaaden osv. — det mærkes, at vi er midt i den store nordiske Krig. I alt var af de i 1709 opførte Personer 43 døde i 1715, deriblandt et særdeles stort Antal i den unge Alder. Livsbetingelserne har ikke været gode for vornede Bønder paa den Tid. Kun 4 havde købt sig fri; 9 tjente uden for Godset, men deres Opholdssted var kendt; 5 var bortløbne, uden at der kunde oplyses noget om dem. 2 var »gale og taabelige«, 1 halvtaabelig, 3 Krøblinge, 1 Betler, 1 Blind, 1 i Skomagerlære i Lyngby og 1 »duer intet«. Resten af Bondebefolkningen arbejdede, som den skulde, paa Hospitalets Jord. 36 var Fæstere, 21 Tjenestekarle og 20 hjemme hos deres Forældre. Ved nogle Navne (i alt 13) er ingen Oplysning vedføjet.

En tilsvarende Liste over de Vornede i Roskilde Amt blev samtidig fremlagt paa Ramsø-Tune Herreders Ting. Den omfattede 90 Personer, af hvilke 7 i Mellemtiden var bortrømte, 8 døde og 1 havde købt sig fri. 24 af dem var eller havde været Soldater, og de havde klaret sig nok saa godt i Tjenesten, som deres Kolleger fra Københavns Amt, idet en af dem var bleven Underofficer i Holsten, en anden Korporal ved Landmilitsen. Tre af Soldaterne var døde i Tjenesten, og en faar Vedtegningen: vides ikke hvor er. To af dem havde tjent paa Flaaden. 13 Vornede havde fæstet Hus eller Gaard paa Godset, 3 uden for Godset. 15 var Tjenestekarle og 12 hjemme hos Forældrene, en var Krøbling, en anden en Stakkel, der tiggede sit Brød. Tre var med Urette bleren optagne paa Listen i 1709. Det bemærkes nu i 1715, at af dem var en født paa Ryttergodset, en anden i København, den tredie paa Doctor Masii Gods.[1])

Efter at disse Lister saaledes var bragte i Orden, kunde Hospitalsforstanderen atter med Kraft tage fat paa at drive de Vornede hjem, saa vidt de kunde findes. En boede i et Hus i Farum paa afgangne Krigskommissær Rostgaards Gods; han nægtede ikke, at han var Hospitalets Vorned, men bad for sig, da han var for fattig til at antage en Gaard. Det hjalp dog ikke; han blev dømt til at pleje Vornedpligt paa Hospitalets Grund med alt hvad han ejede og havde. — Mindre føjelig var en anden Vorned, der opholdt sig hos sin Broder i Smørumovre. Han var indstævnet baade til at fyldestgøre sin Vordnedpligt og til at lide Straf for Opsætsighed, og Hospitalsforstanderen erhvervede to Domme over ham; men Karlen kom ikke til Stede.

[1]) Hofpræsten Dr. Masius († 1709) ejede store Godser paa Sælland.

Aaret efter, 1716, kunde Hospitalsforstanderen paa Sjællandsfars Landsting fremlægge en hel Liste over de bortrømte Vornede, som han forgæves havde ladet efterlyse paa Københavns Birketing og ved Tingene paa Roskilde Amt. Denne Liste lyder saaledes:

PAA KØBENHAVNS AMT:

1. Niels Jensen, født i Balderup Sogn i Skovlunde By, gl. 24 á 25 Aar, undvigt Aar 1714 fra bemeldte Skovlunde.

2. Knud Jensen, født ibid., gl. 22 à 23 Aar, undvigt d. 24. April 1716 fra Egby.

3. Niels Pedersen, født i Aagerup i bemeldte Sogn, gl. 18 Aar, bortløbet Aar 1715 fra sin Stiffader i bemeldte Aagerup.

4. Ole Rasmussen, født ibid., gl. 35 à 36 Aar, undvigt A. 1710 og skal have været Soldat for Merløsegaards Gods.

5. Joen Rasmussen, født i Buddinge i Gladsakse Sogn, gl. 35 à 36 Aar, undvigt Aar 1710.

6. Lars Jacobsen, født ibid., gl. 30 Aar, undvigt Aar 1712.

7. Niels Nielsen, gl. 40 Aar, født i Smørumovre Sogn og By.

8. Aage Svendsen, født ibid., gl. 23 à 24 Aar, bortløb Aar 1712 fra Smørumovre By.

9. Peder Atzersen, født i bemeldte Sogn udi Hove By, gl. 19 à 20 Aar, undvigt af Roskilde Latinske Skole Aar 1714.

10. Peder Andersen, født ibid., gl. 21 Aar, ligesaa A. 1714 fra bemeldte Skole bortløben.

11. Rasmus Christophersen, gl. 20 Aar, undvigt for nogle Aar siden med sine Forældre fra Hove By.

ROSKILDE AMT:

1. Jacob Nielsen, født i Karlslunde Sogn og By, gl. 30 Aar.

2. Søren Hansen, har været Landsoldat, gl. 32 Aar, født i bemeldte Sogn og By.

3. Jens Andersen, født ibid., gl. 40 Aar.

4. Ole Nielsen, gl. 26 Aar, født i Haundrup.

5. Morten Nielsen, gl. 20 à 21 Aar, født ibd.

6. Lars Hansen, gl. 20 Aar, født i Store Ladager By og Egby Sogn.

7. Rasmus Larsen, gl. 20 à 22 Aar, er født i Store Ladager, som sidst tjenende Niels Knudsen i Karlslunde Aar 1714 og derfra bortløben.

8. Ole Christophersen, gl. 18 Aar, er født udi Ørsted, sidst tjent i Vedby.

9. Lars Torstensen, født i Nørre Dalby, gl. 24 à 25 Aar, undvigt A. 1714 fra Køge, hvor han lærte Skomagerhaandværket.

Disse undvigte Vornede trues med Lovens Straf som Rømningsmænd, saafremt de ikke inden 8 Uger melder sig hos Forstanderen paa Hospitalet i København. Alle gejstlige og verdslige, høje og nedrige anmodes om at være behjælpelige med at faa fat paa dem. Og Præsterne tilholdes ikke at tage dem til Sakramentet, førend de kan fremvise Skudsmaal fra Hospitalsforstanderen. — Kun en enkelt af de undvigte ses Hospitalet at have faaet fat paa. Det var Lars Jacobsen fra Buddinge, der blev fundet paa Vallø Gods, hvor han havde ladet sig indrullere som Soldat under Navnet Jacob Larsen.

De undvigte Vornede var vel som Regel unge, ugifte Karle, der intet synderligt ejede og derfor let

kunde komme af Sted. Naar det en Gang imellem skete, at en gift Mand rømte med Kone og Børn, Kreaturer og Bohave, kunde det jo ikke gaa saa stille af og var vel i det hele ikke gørligt, medmindre Bonden havde mægtige Hjælpere. Men ogsaa saadanne kunde findes. En Bonde, som var villig til at gaa Soldat eller til at overtage en øde Gaard, var et Aktiv, som en bjergsom Godsejer nok kunde vove noget for. Den berygtede Vice-Landsdommer Knud Ahasverus Becker, der senere blev myrdet af sine egne Bønder, var en af dem, der ikke kunde modstaa en saadan Fristelse. Han var i Frederik IV.s Tid Inspektør over Grevskabet Valløe; og medens han var her, har nok enten tvunget eller lokket Hospitalets vornede Bonde Skammel Nielsen i Store Ladager til at flytte over paa Valløs Grund.

Da denne Sag kom op i 1727, var den allerede 4—5 Aar gammel; men der var Folk nok, som vidste Besked med, hvorledes det var gaaet til. Det første Vidne, som i 1727 blev afhørt paa Ramsøe-Tune Herredsting, forklarede, at han for ungefær 4 Aar siden gik paa Marken i Høstens Tid og mejede Rug i Østermarkvangen til Store Ladager By. Da saa han, at fire Vogne med Gods paa kom kørende ud fra Byen, igennem det saakaldte Kogærde og videre ad Vejen til Skiden Skensved. — En anden Bondemand gik samme Tid i Ladager Hestehave paa Søbjerre Aas og bandt Korn; han saa de samme Vogne komme kørende fra Skammel Nielsens Hus med Skammel Nielsens Tøj paa, og en ridende Person i en grøn Kjol fulgte med Vognene; men hvem denne Rytter var, kunde han ikke se, da han var langt fra dem i Marken. — Et tredie Vidne havde staaet inde paa Store Ladager Gade, lige ud for det Hus, Skammel Nielsen iboede, og set paa, at Skammel Nielsen med 4 à 5 Vogne blev bortflyttet fra sit Hus. Og paa samme Vogne havde han set oppakket

nogle Svin samt noget gammelt Træværk og andet Skramleri, og han kendte Vognene og kunde se, de var fra Højelse og Skiden Skensved paa Grevskabets Gods. Han havde ved samme Lejlighed talt med Skammel Nielsens Kone; thi hun bad ham tage en Hue op, som et af hendes Børn, der sad paa en af Vognene, havde tabt ned paa Gaden, hvilket han og gjorde. Og han saa Vognene køre gennem Ledet ud ad Skovmarken og videre ad Skiden Skensved til. Da Vidnet blev spurgt, om han saa nogen anden ved disse Vogne end de Bønder, som kørte, svarede han ja: Inde paa Gaardens Fortov stod Skovrideren fra Vallø Grevskab Sr. Rasmus Rasmussen samt Grevskabets Bondefoged Clemen Olsen fra Højelse. Vidnet spurgte de Bønder, som kørte, hvad Skovrideren og Bondefogden havde med de Vogne at gøre; og Bønderne svarede, at de to var med for det Tilfælde, at Vartov Hospitals Tjenere i Store Ladager skulde gøre Modstand mod Skammel Nielsens Bortflytning. — Alle Vidnerne vidste, at Skammel Nielsen før denne Flytning boede paa Vartov Hospitals Gods, og at han derefter fik en Gaard i Skiden Skensved paa Grevskabets Gods.

Efter at alle Omstændigheder ved denne Flytning saaledes var bleven oplyste ved Herredstinget, udtog Hospitalsforstanderen Stævning mod Skovrideren Rasmus Rasmussen og Bondefogden Clemen Olufsen som dem, der maatte »anses som Gerningsmænd, der uden nogen foregaaende Lovmaal eller Dom er indfaldet paa Hospitalets Grund og med Vold og Magt fra Hospitalet taget dets vornede Soldat og Husmand Skammel Nielsen med alt hvis han ejede«. Han forlangte derfor disse to Gerningsmænd tiltalte for Vold, Hærværk og Ran; men samtidig nævner han som den rette Ophavsmand til denne Gerning den velædle og velbyrdige Landsdommer Knud Becker paa Vallø, der har taget

imod den bortførte Bonde og indsat ham i en Gaard paa Vallø Gods, hvorover ej alene Hospitalet er fornærmet i sin Vornedret, men endog har bekommet et øde og nedfaldet Hus med Restancers Paadragelse samt har maattet anskaffe en anden Karl til at gaa Soldat i Skammel Nielsens Sted. Forstanderen kræver derfor Landsdommer Becker idømt en Erstatning til Hospitalet af mindst 250 Rdlr. samt forpligtet til at levere den Vornede tilbage til det Hus i Store Ladager, hvorfra han blev bortført. Men Landsdommeren lod Stævningen aldeles upaaagtet.

Den Trafik at bortføre andre Godsejeres Bønder synes at være drevet systematisk af Vicelandsdommer Becker. Historien med Skammel Nielsen gentog sig tre Aar efter med Husmand Ole Christoffersen, ligeledes af Store Ladager. Herom vidnede Børge Nielsen paa Herredstinget, at han afvigte Høslet, en Aften imod Midaften, saa to Vogne holde paa Ole Christoffersens Bopæl, belæssede med Skrin og Sengklæder, som var baaret ud fra Ole Christoffersens Hus. Bondefogden fra Vallø dirigerede Paalæsningen og gav Bønderne Ordre til at tage alt, hvad som ikke var nagelfast. Den ene af de Mænd, som bar Sagerne ud, var — Skammel Nielsen, der altsaa endnu i 1727 boede paa Vallø Grevskabs Gods. Denne Bortførelseshistorie endte ligesom den forrige. Hverken Landsdommeren eller nogen paa hans Vegne mødte paa Herredstinget trods mange Stævnemaal, og der ses ikke at være falden nogen Dom i Sagen. —

Sidste Gang, vi træffer en Sag om Vornedpligt paa Vartov Hospitals Gods, er i 1730, da to Vornede, der havde fæstet Bo paa Lejregaards Gods, blev tvungne til at vende hjem til deres Fødestavn. Den ene af dem fandt sig i sin Skæbne uden at gøre Modstand. Den anden, en Gaardmand, der i flere Aar havde været bosiddende i Allesløv, maatte tvinges ved sædvanlig Vid-

neførsel og Dom. Han var da 36 Aar gammel og altsaa født før Frederik IV.s Regeringstiltrædelse.

Efter den Tid er de Vornede vel sagtens faldne til Ro. De yngste af dem var jo nu over 30 Aar gamle, de var bleven bosiddende Mænd og Familiefædre og tænkte ikke mere paa at flytte eller rømme bort. I hvert Fald høres efter 1730 ikke mere tale om dem.

Alle de Retssager, vi her har omtalt, er jo endt paa en og samme Maade: Hospitalsforstanderen har hver Gang vundet Processen, og Bonden er blevet dømt. Og saaledes ender overhovedet alle de Vornedsager, som er bleven opbevarede fra Vartov Gods. Man kan dog sikkert ikke heraf slutte, at det har været vanskeligt eller umuligt for Bonden at faa sin Ret. Forklaringen er vel den, at enten har Hospitalsforstanderen kun anlagt Sag, hvor han var ganske sikker paa at have Loven med sig; eller ogsaa har han ikke brudt sig om at opbevare andre Domme end dem, han havde vundet. En enkelt Undtagelse foreligger dog. I en Dom fra 1722 ser vi Birkefogden i Ballerup frifinde en Bondekarl for Fødestavns Tiltale under udtrykkelig Paaberaabelse af Forordningen om Vornedfrihed af 1702. Men det er ogsaa det eneste Tilfælde fra Vartov Gods, hvor denne Forordning ses at have skaffet en Bonde Friheden.

II. MILITÆRPLIGT OG STAVNSBAAND

De gamle Vornede døde bort, og Ordene Vornedret og Vornedpligt træffes ikke længer i Procesakterne fra Vartovs Gods. Men den samme Ufrihed under andre Navne ventede den ny opvoksende Ungdom. Jagten paa Bønderkarle fortsættes efter 1730 som før, — kun drejede Retssagerne sig nu om Udskrivning, Soldatertjeneste og Stavnsbaand.

Skønt den nye Ufrihed oprindelig var paalagt ude-

lukkende af militære Grunde, blev den snart benyttet af Godsejerne til at skaffe sig Arbejdskraft, og Regeringen gik her troligt Godsejernes Ærende. Allerede i Forordningen om Stavnsbaandet d. 4. Febr. 1733 hedder det, at Kongen har set sig nødsaget til nogenledes at indskrænke Bønderkarlenes Frihed, »efterdi Vi ugerne maa se og fornemme, at de saadan Frihed misbruge, idet de lade Agerdyrkelsen fare og størstedels sig af Landet har forføjet og endnu dagligen derfra undvige«. Derfor skal nu enhver Karl, som uden Husbondens Tilladelse flytter fra et Sted til et andet, første Gang straffes med Fængsel paa Vand og Brød, anden Gang med nogle Aars Arbejde i Jern paa Bremerholm, — netop den samme Behandling, man i lignende Tilfælde havde ladet de gamle Vornede blive til Del.[1]) Og da det i 1739 blev slaaet fast, at den hjempermitterede Soldat var pligtig at antage Gaard paa det Gods, hvorfra han var udskrevet, var Vornedskabet genindført under et nyt Navn.

Bøndernes Tjeneste ved Land-Militsen var i og for sig ikke særlig besværlig. De stod nok i Rullen i mange Aar, men de militære Øvelser bestod mest i et Par Timers Eksercits om Søndagene. Denne Ordning var bekvem for Husbonden, der saaledes ikke mistede noget af de søgne Dages Arbejdskraft, men den passede ikke Præsterne, der saa Kirkegangen forsømmes. I 1739 modtog derfor Vartov Hospitals Forstander, ligesom andre Godsejere, et Forslag til Erklæring, hvori det hedder, at »General-Kirkeinspektions-Kollegium i Anledning af adskillige Bispers og andre retsindige Gejstliges indkomne mange og ynkelige Klager over den just paa Søndagene og ej paa nogen anden Dag anordnede Eksercering ved Landmilitien, haver

[1]) Saaledes Jens Andersen i Mørkhøj, se foran S. 255—59.

allerunderdanigst forestillet Deres Kongl. Majt., om ikke Ekserceringen efterdags maatte henlægges fra Søndagene til [andre] Fest- og Helligdage«; denne Ændring kom ikke til Udførelse; men Listen over de Fest- og Helligdage, som Gejstligheden bringer i Forslag, er betegnende for det store Antal Helligdage, man havde dengang fremfor nu. De foreslaaede Ekserceringsdage var følgende:

Alle Helgensdag d. 1. November, Tredie Juledag, Nytaarsdag, Hellig Tre Kongers Dag, Kyndelmisse, Taksigelsens Fest d. 11. Februar, Tredie Paaskedag, Marie Bebudelses Dag, Himmelfarts Dag, Tredie Pintsedag, Sct. Hans Dag, Marie Besøgelses Dag d. 2. Juli og Mikkelsdag. Endvidere Onsdagen efter Fastelavns Søndag og de to første Onsdage derefter i Fasten, samt fire Onsdage af dem, hvorpaa Maaneds Bededagene holdes, — i alt 20 Dage om Aaret.

Med Tjenstdygtigheden var det ikke taget saa nøje. Enhver Karl, som Godsejeren præsenterede, skulde antages paa Sessionen, naar blot han havde sunde Lemmer og var af den Højde, at han kunde se over sit Gevær. Men sidstnævnte Bestemmelse, der findes i en Forordning af 30. Juni 1741, viste sig snart at være lidt for løs, da ikke alle Geværer var lige lange, og et Par Maaneder senere maatte den forklares nærmere, da »Os underdanigst er bleven berettet, at man til saadant Brug paa somme Steder betjener sig af længere og paa andre Steder af kortere Gevær end sædvanligt«. Det fastsættes derfor, »at det Gevær, som hertil maa bruges, skal akkurat være 2 Alen 9 Tommer sjællandsk Maal langt og med Kolben sættes paa Jorden lige for den Karl, som til Indrulleringen præsenteres; og dersom han da i det mindste er af den Højde, at han uden Sko og paa bare Fødder i lige Linie kan se over Geværet, og derhos haver sunde Lemmer, maa han som

Soldat indrulleres; men i vidrig Fald skal han afvises«.

Det Antal Soldater, som Vartov Gods skulde stille, var forskelligt til de forskellige Tider, da Lægdernes Størrelse flere Gange blev forandret. Efter en Specifikation fra 1767 skulde Hospitalet paa den Tid stille 11 Soldater. Godset var inddelt i 11 Lægd, og hver af de 11 Lægdsmænd opbevarede Munderingssagerne til 1 Soldat. En saadan Mundering bestod, naar den var komplet, af 1 Kjol, Vest og Bukser, 1 Par Sko, 1 Par Strømper og 1 Skjorte, 1 Hat med Dusk og Lidser, 1 Halsbind med Laas, sorte og hvide Estifeletter med Tinknapper og en Haarpisk med Baand.

Uviljen mod denne tvungne Soldatertjeneste var overordentlig stærk i Bondebefolkningen, — saa stærk, at den næsten synes os uforklarlig i Betragtning af de forholdsvis ringe Byrder, som selve de militære Øvelser paalagde den. Ganske vist kendetegnedes al Soldatertjeneste paa den Tid af en høj Grad af Raahed og Brutalitet, som fra de hvervede Hære ogsaa overførtes til det udskrevne, nationale Landeværn. Straffepælen og Træhesten var rejst paa enhver Eksercerplads, og det hedder i Stavnsbaandsforordningen fra 1733, at enhver Landsoldat, som ej i rette Tid indfinder sig ædrueligen og skikkeligen paa den anordnede Eksercerplads, skal staa paa Pælen eller ride paa Træhesten første Gang en Time, anden Gang to, tredie Gang tre Timer. Men var end dette afskrækkende nok, saa lød dog Truslerne mod dem, der forsøgte helt at unddrage sig Soldatertjenesten, endnu meget værre: »Skulde imod Forhaabning«, hedder det i Forordningen af 1701, »nogen af de til Landeværu indskrevne Karle undvige eller bortløbe, da skal den undvigte Person, naar han igen bekommes, paa ny *enroulleres* og forblive derved udi tre Aar længere, end som han ellers burde. Under-

staar han sig at gøre det anden Gang, da skal han, naar han ertappes, løbe tre Gange igennem Spits-Roden; gør han det tredie Gang, skal han uden al Naade hænges eller efter Sagens Beskaffenhed gaa i Jern paa Bremerholm hans Livstid«. Men selv disse Udsigter kunde ikke holde Bønderkarlene tilbage. Gang efter Gang rømte de bort for at undgaa den tvungne Tjeneste i Landeværnet. Og man kan ikke fyldestgørende forklare denne Uvilje mod den ny oprettede Milits ved at forudsætte Fejghed og Ømskindethed hos Bønderne eller ved at tillægge dem en gennemført Afsky for Mitærvæsenet[1]). Thi det hænder ofte, f. Eks. paa Vartovs Gods, at en Bondekarl, der er rømt for at undgaa Tjenesten i Landmilitsen, straks efter lader sig frivillig hverve til Rytter eller Soldat, hvorved man jo nærmest skulde synes, han kun kom af Asken og i Ilden. Der maa have været noget andet, som jog ham bort. Og man ledes næsten til at tro, at der endnu, trods Aarhundreders Vornedskab, har været saa megen Frihedsfølelse hos den sællandske Bonde, at han foretrak frivillig at trække i Trøjen, fremfor at lade sig tvinge dertil. Og maaske Uviljen mod den nye Landmilits har været saa meget stærkere, fordi den tilintetgjorde Frugterne af Vornedskabets Ophævelse og forspildte for Bønderne den Frihed, som de just troede at have vundet.

I hvert Fald: de stavnsbundne Bønderkarle rømte bort nu, ganske som de vornede tidligere havde gjort. Og fra Godsejernes Side anstilledes de samme Jagter paa dem nu som forhen.

De undvigte Bønderkarle blev jo efterlyste ved Stikbreve, og disse giver saaledes en Forestilling om,

[1]) Saaledes E. Holm i Hist. Tidsskrift 5, IV, 562 ff.

hvorledes en ung Bonde fra Stavnsbaandstiden har set ud. Et Stikbrev lyder f. Eks. saaledes:

»Da en Bondekarl, navnlig Anders Christensen, af Vartov Hospitals Gods, 25 Aar gammel, høj og før af Lemmer, rundladen af Ansigtet, havende et langt og slet sortebrunt Haar, er undviget og efter al Formodning taget Vejen til København eller Amager. Ved Undvigelsen havde han en gammel og derhos meget kort brun Kjol paa sig, hvide Lærreds Bukser, gamle Sko og hvide uldne Strømper paa Benene. Thi tjener dette alle ham forekommende til Advarsel, at de hannem ikke huse eller hæle« etc.

Eller et andet:

»Da en af Vartov Hospitals Godses Reserve Mandskab, navnlig Sivert Johansen, gammel 21 Aar, som sidstafvigte Paaske var til Konfirmation, ulovlig er undvigt af sin Tjeneste fra Gaardmanden Hemming Madsen i Kraghauge samme Dag, da han efter Konfirmationen skulde gaa til Skrifte, uden at have sig igen indfunden, formodentlig ladet sig til Dragon anverbe, hvortil han haver ladet sig forlyde at have stor Lyst; den undvigte var lang og smal, rundladen af Ansigt, havende sortebrunt Haar og store brune Øjne; saa anmodes alle og enhver« etc.

I 1720 træffes for første Gang en Sag mod en Karl, som er født efter Kong Frederik IV.s Regeringstiltrædelse og altsaa er vornedfri. Han var undvigt efter at være bleven udskrevet til Soldat. Karlen blev dømt til ikke blot at indstille sig paa Hospitalets Gods og gaa Soldat for Godset, men yderligere at udstaa Kirkens Disciplin, fordi han, der var over 18 Aar gammel, endnu ikke havde været til Alters. Hospitalsforstanderen vilde ogsaa have Bonden Hans Andersen i Brøndbyvester straffet, fordi han havde haft den undvigte Karl i sin Tjeneste, skønt denne ikke kunde forevise det lov-

befalede Pas fra sit Herskab. Men Hans Andersen slap, da han til sin Undskyldning anførte, at det ikke kunde nytte, han havde spurgt efter Pas, eftersom han alligevel ikke kunde læse. Karlen var og blev dog borte, og i 1721 efterlyses han som Desertør.

Det var jo nu ikke blot Godsejeren, men lige saa meget Militærmyndighederne, der var interesserede i at faa fat paa de undvegne Bønderkarle, og Jagten paa disse er nok bleven skrappere derved. Og ligesom vi tidligere har set to Godser strides om en Vorned, saaledes kan vi nu se to Militærmyndigheder strides om en Soldat. I 1728 skulde Vartov Hospital stille en Soldat til det nordsællandske Nationalregiment til Fods, og hertil blev da udtaget Karlen Peder Hansen af Taastrup-Valdby. Peder Hansen svarede herpaa med at undvige; men straks efter lod han sig under et paataget Navn indrullere som Rytter ved Oberstlieutenant Rauchs Kompagni, som paa den Tid laa i Jørslev. Hospitalet skyldte altsaa stadig en Infanterist til det nordsællandske Nationalregiment.

Peder Hansen blev imidlertid genkendt og paagrebet af sine egne nære Slægtninge — en Broder og en Morbroder —, medens han promenerede i sin nye Ryttermundering i Nærheden af Jørslev Barakker. De to trofaste Hospitalstjenere bragte deres undvegne Slægtning tilbage til hans Fødeby Taastrup-Valdby, og der blev han sat under Bevogtning af fire Husmænd, indtil han kunde blive overleveret til Sessionsherrerne i Roskilde, der jo havde ældre Krav paa ham.

»Men«, skriver Hospitalsforstanderen, »saa lykkelig som jeg var i at faa Karlen paagreben og ført til sit Fødested, saa uventelig og fortrydelig derimod blev Udfaldet, idet samme Peder Hansen sidstafvigte Løverdag ved én Korporal og en Rytter, som begge angav sig at være af velbemeldte Hr. Oberstlieutenant Rauchs Kom-

pagni og af ham at være beordrede, med Magt blev udtaget af Fogdens Hus i Taastrup Valdby og igen bortført til Jørslev«. De fire Husmænd gav en udførlig Fremstilling af dette Kup, som de ikke havde kunnet hindre, og Rytteriet var saaledes foreløbig gaaet af med Sejren. Hospitalsforstanderen trak sig ud af Kampen efter at have indberettet Sagens Gang til Landmilitsens Sessionskontor i Roskilde og overlod saa til Fodfolket og Rytteriet selv at afgøre, hvem af dem den omstridte Bondekarl rettelig tilhørte.

Hvor nøje de nye Sager mod bortrømte Stavnsbundne ligner de ældre Sager mod undvigte Vornede, fremgaar f. Eks. af følgende Sag fra 1741.

Hospitalsforstander Müller havde til Københavns Rytterdistrikts Birketing i Ballerup indstævnet Bondekarlen Peder Jørgensen, »en af Vartov Hospitals Reserve-Mandskab«, for Dom at lide »formedelst han trende Gange uden Pas og Afsked haver rømt af bemeldte Hospitals Gods«. Den indstævnte mødte efter Stævningen, — af den gode Grund, at Hospitalsforstanderen selv havde ham siddende som Arrestant i Blaataarn ved Langebro. Og efter at være fremstillet for Tinget aflagde Arrestanten følgende uforbeholdne Bekendelse:

»Udi Aaret 1738 tjente han hos Poul Mikkelsen i Tranegilde paa Hospitalets Gods, men gik af samme Tjeneste uden Pas og Skudsmaal og begav sig ind paa Amagerland, hvor han tog Tjeneste hos en Amager og dèr forblev omtrent en Maaneds Tid, saasom en Underofficer kom til ham for at ville hverve ham til Soldat; men da han for samme Underofficer berettede, at han hørte Hospitalets Gods til, blev han af Underofficeren henbragt til Forstanderen i Vartov og derefter hensat udi Frederiksholms Fangetaarn, hvor han var udi Arrest et Par Dages Tid. Derefter blev han løs-

givet og blev anvist Tjeneste hos Morten Christensen i Høje Taastrup, ligeledes paa Hospitalets Gods, hvor han tjente til Mikkelsdag 1739, men derefter bortgik af Godset uden Pas og Skudsmaal og antog Tjeneste hos en Brygger paa Kristianshavn, hvor han ikkun var udi 14 Dage, formedelst Forstanderen havde faaet Kundskab derom og lod ham bringe derfra hen til Frederiksholms Fangetaarn udi Arrest, hvor han forblev udi 8 Dage og derefter blev præsenteret for Kaptajn Baltzersen udi Gladsakse for at gaa Landsoldat for Hospitalets Gods for et vakant Lægd Nr. 94. Og efter saadan Præsentation blev han atter anvist Tjeneste hos Rasmus Rasmussen i Vasby paa Hospitalets Gods, hvor han tjente næsten et Aar indtil nogle Dage før sidstafvigte Ryttersession for Københavns Amt, som blev holden d. 27. Okt. 1740 udi Frederiksberg By, da han kørte ind til København for sin Husbond Rasmus Rasmussen med et Læs Fourage Hø, hvoraf han ikkun leverede de 8 L℔, men solgte 24 L℔ Hø og kom ikke tilbage igen til sin Husbond med Heste og Vogn førend paa tredie Dag derefter. Og derforuden, saa snart han kom til Vasby, undvigte han straks om Natten fra Vasby og begav sig til København for at lade sig hverve til Rytter, ihvorvel det var ham bekendt, at det nye Mandskab for Hospitalets Gods skulde møde samme Tid udi Hospitalet formedelst forestaaende Session. Men i Steden for at møde i Hospitalet maatte han tilstaa, at han undflyede, blev borte og gav sig til Rytter under Grev Holcks Kompagni, som ligger i Præstø, hvorved han forblev udi 4 à 5 Uger indtil Tirsdagen d. 20. Dec. 1740, da han fra Præstø var ankommen til København og der blev anholden af Hospitalets Fuldmægtig samt henbragt udi Hovedvagten og efter 8 Dages Forløb hensat i Frederiksholms Fangetaarn, hvor han har hensiddet omtrent 3 à 4 Uger«.

Under den sidste Del af sin Omflakken havde Peder Jørgensen hjulpet sig frem med et falsk Pas, som en Hyrde i Vasby ved Navn Andreis havde skrevet for ham og underskrevet med to Bomænds Navne. Dette Pas blev fremlagt i Retten og lyder saaledes:

»Efter højædle og velbaarne Hr. Kommandantens[1]) Vilje og Begæring for at vide min Søns[2]) Liv og Levneds Forhold, navnlig Peder Jørgensen, barnefødt paa Landet Bornholm, til os undertegnede, hvorledes ovenmeldte Peder Jørgensen sig udi hans Liv og Levnet forholder, da haver han nu tjent hos mig undertegnede Bomand paa Hospitals Vartovs Gods et Aar og er endnu fæst til mig et Aar herefter, og imidlertid har han forholdt sig hos mig som en ærlig Karl egner og anstaar, saa jeg intet haver paa hannem at klage, og udi sin Saligheds Sag som andre Guds Børn forholder sig, hvilket jeg som Bomand udi Sengeløse Sogn og udi Vasby boende kan tilstaa og med egen Haand underskriver og venligen haver ombedet velagte Mand med mig at underskrive.

Vasby, Sengeløse Sogn, d. 13. Augusti A° 1740.

Rasmus Rasmussen. Sørren Andersen.

Begge-Bomænd paa Hospitalets Vartovs Gods«.

Dernæst fremlagde Hospitalsforstanderen følgende Regnskab over de Udgifter, som Peder Jørgensen havde paaført ham:

1739, 2. Nov., betalt tvende Mænd, som var med at anholde Peder Jørgensen, da han anden Gang var rømt fra Hospitalets Gods og havde antaget Tjeneste hos en

[1]) Maa være den ovenfor nævnte Grev Holck.

[2]) Naar han her kaldes Søn, betyder dette jo kun, at den Mand, han tjente hos, var hans »Madfader«.

Brygger paa Kristianshavn, samt til tvende Soldater, som førte ham derfra og i det blaa Taarn	»	Rdl.	5	Mrk.	8 Sk.
For hans Varetægt i Frederiksholms Fangetaarn fra d. 2. Nov. til d. 10. dito 1739	»	—	3	—	» —
For bemeldte Peter Jørgensens Underholdning i bemeldte Tid	»	—	3	—	6 —
1740 d. 24. Okt. betalt for at eftersøge omrørte Peder Jørgensen her i København, da han tredie Gang rømte fra en Karl, som oppasset hannem i Vesterport, som og siden det blev bekendt, han gav sig til Rytter	»	—	4	—	8 —
D. 13. Dec. betalt en Soldat for at give Efterretning, hvor Peder Jørgensen var at finde, da han sidste Gang blev paagreben og ført i Hovedvagten	2	—	2	—	» —
Brevporto for adskillige Breve saa vel til Sorø, Slagelse og Næstved for at informeres om, hvor han var at finde	»	—	2	—	8 —
1741, d. 16. Jan. for tvende Vogne, som befordrede Peder Jørgensen og mig fra København og her til Københavns Rytterdistrikts Birketing, samt tvende do., som kørte her til København tilbage .	2	—	1	—	» —
Til min samt medhafte Karls Fortæring, saa og hans egen, med Natteleje i $1^1/_2$ Dag og en Nat betalt	1	—	2	—	» —
At overføre	8	Rdl.	5	Mrk.	14 Sk.

Transport	8 Rdl.	5 Mrk.	14 Sk.
D. 30. Jan. ligesaa for tvende Vogne at køre hannem og mig fra bemeldte København til Ballerups Birketing og tvende do. tilbage .	2 —	1 —	» —
Til min og medhafte Karls Fortæring samt hans egen, med Natteleje	1 —	2 —	» —
Til et Knippe Halm for Peder Jørgensen at ligge paa i Arresthuset	» —	» —	8 —
For Peder Jørgensens Varetægt i Frederiksholms Fangetaarn fra den 24. Dec. 1740 til d. 30. Jan. 1741, er for 7 Uger à 1 Mark 8 Sk. . .	1 —	4 —	8 —
For oftbemeldte Peder Jørgensens Underholdning i bemeldte Tid . .	2 —	2 —	10 —
	16 Rdl.	4 Mrk.	8 Sk.

For sin egen hafte Møje og Umage forlanger Hospitalsforstander Müller yderligere 4 Rdl., saa hans samlede Regning til Peder Jørgensen kommer til at lyde paa 20 Rdl. 4 Mark 8 Sk.

Dommen lød paa, at Peder Jørgensen skulde arbejde i Jern i Kastellet i 8 Maaneder og betale Hospitalsforstanderens Regning. Derefter skulde han paany indrulleres for et vakant Lægd paa Hospitalets Gods.

At indfange disse Rømningsmænd var saaledes baade besværligt og bekosteligt, og mangen Gang var de vel neppe Ulejligheden værd. En Desertør fra Vartovs Gods var i 1763 bleven fanget i Kallundborg, og Byfogden dèr sendte i den Anledning Hospitalforstanderen en Regning paa 15 Rdl. »Men«, tilføjede han, »da jeg vel kan tænke, Hr. Justitsraaden skøtter ikke meget om dette Menneske, da man i disse dyre og besværlige Tider haver saadanne Dagdrivere nok, saa vil

jeg beholde ham saa længe, at han kan aftjene Regningen selv med Arbejde«. Da Karlen omsider var bleven afleveret fra Kallundborg til Vartov Hospital, var Direktionen dèr lige saa ked af ham og skrev gnavent til Justitsraad Stendrup: »Saasom der ikke kan falde nogen Resolution angaaende den i Vartov Hospitals Arrestkammer anholdne Bondekarl førend næste Kommissionssamling førstkommende Onsdag, og da Mennesket ikke saa længe paa Vand og Brød kan hensidde, saa maa han vel fremdeles i Arrest forblive; men Hr. Justitsraad ville derimod behage at besørge hans Forpflegning til Skikkelighed, hvortil tilstaas 10 Sk. daglig«.

Godserne stredes om de Stavnsbundne nu, som de før stredes om de Vornede; og ligesom det før drejede sig om at faa oplyst, hvor en Bondekarl var født, gjaldt det nu om at fastslaa, hvor han opholdt sig, da han fyldte sit 14., 9. eller 4. Aar — alt efter som Stavnsbaandet strammedes. Det sidste kunde tidt være lige saa vanskeligt som det første. Saaledes stredes i 1753 Vartov Hospital og Regimentsskriveren paa Københavns Rytterdistrikt om Retten til en Bondedreng, Christoffer Pedersen, hvis Forældre boede i Hove paa Hospitalets Gods. I Hove var Christoffer født, derom var ingen Tvivl; men mens han endnu var et lidet Barn og gik i Klokke og Kjol — efter andre Vidner, da han var 5 Aar —, kom han til Moderens Slægt i Ledøje paa Ryttergodset, og der var han i nogle Aar for Skolegangens Skyld; men ofte kom han hjem til sine Forældre og var der i nogle Dage for at faa rene Klæder paa sig, og hvor han opholdt sig, just da han fyldte sit 9. Aar, kunde ingen af Vidnerne sige, ej heller Christoffer Pedersen selv.

Vanskelighederne ved denne 9-Aars Fødselsdag bragte endog Strid mellem Vartov Hospital og Københavns Magistrat, da Forvalteren paa Magistratens Gods

Bidstrupgaard tilegnede sig en Soldat, som ganske vist var bosiddende paa Bidstrupgaards Fæstegods, men som i Alderen fra sit 7. til sit 10. Aar havde opholdt sig hos en Bonde i Nørre Dalby paa Hospitalets Gods.

Medens der saaledes i Reglen var for faa Bønderkarle baade til at overtage Fæstegaardene og til at gaa Soldat, kunde det dog en Gang imellem ske, at en Godsejer gav Slip paa en Karl, som han ikke havde Brug for. Vartov fik paa den Maade i 1757 to Karle, som var fødte paa Grev Christian Rantzaus Gods i Baldersbrønde. De medførte deres af Greven underskrevne og forseglede Pas, i hvilket Greven gør vitterligt, »at som nærværende min Bondekarl . . . . . indstændig har været begærende at maatte forsøge sin Lykke andensteds, siden hans Aar bortgaar, og intet paa samme mit Gods kan for ham blive fæsteledigt, hvortil han kunde forhjælpes: saa har jeg i saadan Henseende og for ikke at forholde ham sin Lykke i Verden, hermed villet meddele ham fornøden Pas og Afsked fra mit Gods, han tilhørt haver, og han herefter at maa søge sit Brød og sin Lykke, hvor han selv vil og for sig nyttigst eragter«. Passene har dernæst Paategning om, at de to Karle har fæstet Gaard paa Vartovs Gods — den ene af dem fik endda en Enke paa Købet.

Greven meddeler intet om, hvorvidt han har faaet Betaling for at overlade Vartov disse to Bønderkarle; men det sædvanlige var, at sligt ikke skete gratis. Hyppigt byttede to Godsejere lige over. Universitetet overlod i 1766 Vartov Hospital en Bondekarl, men det fik en anden i Stedet. Et lignende Mageskifte foretoges i 1768 mellem Vartovs Gods og Kongens i den Hensigt »at facilitere et Ægteskab«. Og i det hele taget omtales saadanne Byttehandler ret jævnligt.

Men det skete ogsaa endnu, som i Vornedskabets Tid, at Bondekarlen selv købte sig fri; og det er karak-

teristisk, at saadant Frikøb foregik efter de samme Bestemmelser, som havde været gældende for de Vornede, og at Friheden stod i ganske samme Pris nu som dengang: 50 Slettedaler. For den Betaling frigav Københavns Magistrat i 1766 en 25aarig Bondekarl, der var født paa Nikolaj Kirkes Gods i Greve; og i Frihedsbrevet henvises udtrykkelig til — Forordningen af 21. Febr. 1702, der giver de Vornede Ret til at købe sig fri. Baade Magistraten og Bondekarlen synes at have glemt, at Vornedskabet forlængst var afskaffet.

En saadan Forglemmelse er — efter Stavnsbaandets sidste Stramning i 1764 — højst tilgivelig. Men det virker alligevel noget overraskende at se, at endog selve Ordet Vornedskab, som vi ikke har truffet siden 1730, nu begynder at dukke op igen og ikke synes at have vakt Forbavselse nogensteds. Det hedder saaledes i en Skrivelse til Hospitalsforstander Stendrup fra 1773:

»Paa Forlangende af højædle og velb. Hr. Etatsraad Stendrup bliver herved Ole Larsen fra Ølsemagle, som mig med Vornedrettighed er tilhørende, givet Tilladelse at fæste en Gaard, Københavns Vartov tilhørende, i Nørre Dalby beliggende, paa Vilkaar, at bemeldte Ole Larsen efter sin Forskrivning til mig af Dags Dato betaler mig fyrretyve Rigsdaler i fire Terminer, nemlig til Mikkelsdag 1773 ti Rigsdaler« og saaledes videre med ti Rigsdaler til hver Mikkelsdag de tre følgende Aar. Og i det medfølgende Frihedsbrev for Bonden hedder det: »Foreviseren heraf, Ole Larsen, barnefødt i Ølsemagle paa en mig tilhørende Gaard . . . bliver herved frigiven for al Vornedrettighed og Hæftelse og kan uden nogen Paaanke eller Tiltale af mig og Arvinger rejse, flytte og bo, hvor han lyster og vil«. — Der nævnes ganske vist ikke, hvor gammel denne Bonde er, og det kunde altsaa tænkes, at han var en af de gamle Vornede, født før 25. Aug. 1699;

men da han først nu fæster Gaard og forpligter sig til Afbetalinger i de følgende fire Aar, maa det anses for udelukket, at han paa den Tid har været over 74 Aar gammel.

Saa lidt betød altsaa Vornedskabets Afskaffelse, at Jorddrotterne tilsyneladende slet ikke havde lagt Mærke til den eller helt havde glemt den igen. Denne store Begivenhed, der kunde og burde være bleven det, som Holberg kalder den: den største Zirat i Frederik IV.s Regering, maa nærmest siges at være gaaet sporløst hen over den sællandske Bondestand. I det første Slægtled vakte den nogen Uro, fremkaldte en Del Retsstridigheder og affødte mange Skuffelser. Men snart lærte Bønderne at forstaa, at deres Kaar i Virkeligheden ikke var bleven anderledes end før. Forordningen af 1702 var et stort Løfte, som ikke blev holdt. Maaske dens varigste Virkning var den dybe Skuffelse, den bragte, den voksende Utilfredshed, som den saaede i Bondens Sind.

Som det gik paa Vartovs Gods, er det vel gaaet overalt. Det lille Udsnit af det 18. Aarhundredes Godshistorie, som vi her har bragt, giver sikkert et typisk Billede af hele den sællandske Bondestands Kaar i Vornedskabets og Stavnsbaandets Tider.

JOHAN JOHANSEN HOLLENDER
INDVAANER I KØBENHAVN
ET TIDSBILLEDE FRA SLUTNINGEN AF DET 17DE AARHUNDREDE

VED
H. D. LIND

JOHAN Hollender hører ikke til de Personer, som har skaffet sig en fremtrædende Plads i Historiens Aarbøger; han er tilvisse kun en Baggrundsfigur. Men det kan ikke nægtes ham, at han efter Ævne dog har gjort »det gemene Bedste« nogen Nytte i de mange vekslende Stillinger, der ofte ganske midlertidigt blev forundt ham. Hans Liv kan nemlig tjene som Eksempel paa, hvor store Omvæltninger i en Mands Forhold der kunde bevirkes af Krigsbegivenhederne i hine Dage, og hvor vanskeligt det derefter kunde falde at opnaa en ny og tilfredsstillende Plads i Samfundet. Da Johan Hollenders ihærdige Anstrængelser for at komme frem i Verden ikke er uden Sidestykker i hans Samtid, kan en Fremstilling af hans Levnedsløb ogsaa give Bidrag til et Billede af Tiden under den første Enevælde. Særlig karakteristiske for dette Tidsrum er jo hans mange og ydmyge Ansøgninger til Kongen og »høje Patroner«, hvori han fremstiller sit Liv og Levnet og søger om Embeder af meget forskellig Art, idet hans Nød og Trang, som han skildrer med glødende Farver, ikke

tillader ham at nære Tvivl om sine Ævner til at være dem alle voksen[1]).

Johan Hollender (ikke: Hallender) er født omtr. 1647 i den daværende danske Provins Skaane, som han kalder sit »Fædreneland«, saa at han altsaa selv er »skaansk indfødt«. Da han et Sted i Holmens Kirkebog benævnes Johan Johansen, maa hans Fader have haft samme Fornavn som han selv. Han var gift, men udover dette vides intet synderligt om hans yngre Dage. Hans Saga begynder først, da den skaanske Krig udbrød; da var han blandt de mange i Sundprovinserne, som hilste den danske Erobrers Ankomst til Landet med Glæde og gik ham villigt til Haande. Han traadte 1676 i Kong Christians Tjeneste som Krone- eller Ridefoged i Bleking; hans Bestalling tillagde ham en Aarsløn paa 300 Dlr., men da Lønnen udeblev, havde han efter sin Beregning senere en Fordring paa Kronen for 4 Aars Tjeneste. I denne gjorde han sig nyttig paa forskellig Vis. Han var saaledes i Stand til at yde Kongen, der maa have været i Pengetrang, en Forstrækning paa 800 Dlr. til Anskaffelsen af Geværer, Krudt og Bly, idet en skriftlig kgl. Befaling, dateret »Ilsberg i Skaane 30. Septbr. 1676«, blev udfærdiget til ham derom. Men ogsaa virkelige Krigsbedrifter mener han at kunne rose sig af. Han fortæller, at han samme Aar som Overhoved for 1800 Bønder belejrede Carlshavns Skanse (Bodekul i Bleking) og efter 10 Ugers Forløb tvang Kommandanten med de der værende Offi-

[1]) Om Joh. Hollender foreligger trykte Efterretninger i Generalstabens Værk om Den store nordiske Krigs Historie I, 384, 386; II, 248, 316, 335, og i Danske Magazin 5. R. VI, 238. Se ogsaa Oberstløjtnant Hirsch'es Samlinger i Det kongelige Bibliotek. — Desuden er modtaget velvillige Meddelelser fra sidstnævnte Forfatter og fra Landsarkivet for Sjælland. Det øvrige Kildestof har Forf. selv fundet i Rigsarkivet.

cerer og 500 Musketerer til at dagtinge, hvorved ikke blot Skansen, men ogsaa to nybygte Fregatter (»Victoria« og »Carlshavn«), 300 store Bomber, 4000 Haandgranater m. m. blev de danskes Bytte. Det er ikke umuligt, at han har faaet Befaling til foreløbigt at cernere dette Fæstningsværk, men det var dog ellers Admiral Jens Rodsten, som med nogle Landgangskompagnier (7. Oktbr.) afgjorde Skansens Skæbne. Mere beskeden er Hollender da ogsaa, naar han beretter, at han, der nu har Ophold i den skaanske Fæstning Christianstad, under denne Bys to haarde Belejringer, hvorunder han personlig led store Tab ved baade Vens og Fjendes Udplyndringer af Staden, dog vidste at skaffe de danske Garnisoner dèr (under Generalmajorerne Hans Vilh. v. Meerheim og Carl Henr. v. d. Osten) Tilførsel af den fornødne Subsistens fra Omegnens Landdistrikter. Ved Fæstningens endelige Erobring af de svenske (4. Avg. 1678) slap han kun derfra under stor Livsfare og med et blesseret Ben, — »hvilket alt er Oberstløjtnant Andreas Fuchs vitterligt«. Fuchs, hvis Attest endnu foreligger, véd da ogsaa at tilføje følgende nærmere Oplysninger herom: Hollender forrettede den Gang Tjeneste som Overofficer ved det da oprettede Borgerkompagni til Hest, og i den Egenskab viste han sig altid vigilant paa den Post, der var anvist ham paa Fæstningsværkerne; ligeledes indhentede han stadig god Kundskab om Fjenderne, saa at disse endog udsatte en Pris paa hans Hoved. — Hollender selv paastaar endvidere, at han det foregaaende Aar havde været den ledende ved Slagningen af den Bro over Helgeaa, som det danske Rytteris uheldige 10 Dages Ekspedition til Christianstad, den saakaldte Kavalkade under General Gust. Adolf Baudissin, skulde bruge paa sit Tilbagetog. Samme Aar drog Hollender selvtolvte »som Musketeer i rød Kjole« ind over den svenske Grænse, fire Mil fra

Christianstad, og tog en fjendtlig »Post« under Oberst Cronhjort til Fange, som han førte til Kong Christian, der den Gang opholdt sig i Landskrone under Malmøs Belejring; — »med mange andre Tjenester, som Hollender for Vidtløftigheds Skyld ikke tør anføre«. Da han ved alt dette havde paadraget sig de svenskes Fjendskab, maatte han »i Armod retirere sig med Livet fra sin Fødeegn« over paa dansk Omraade efter at have lidt et Tab paa 8 til 16,000 Dlr. Men ikke nok dermed; for hans Skyld arresteredes hans Svigerfader, der boede i Jønkøping, og døde i Fængslet fuldstændig ruineret; og hans Hustrus Morfader fik sin Gaard i Melby afbrændt og døde af et Slagtilfælde. Alt dette kom over Hollender, men kunde ganske være undgaaet, hvis hans oprigtige danske Hjærte ikke havde tilskyndet ham til den ovenfor skildrede patriotiske Optræden. Hans Ord derom maa staa nogenledes til Troende, siden han tør paaberaabe sig anbefalende Vidnesbyrd om disse Tildragelser fra en Række betydende Mænd som Rentemester Henrik v. Stöcken, Admiral Jens Rodsten, Generalløjtn. Fred. v. Arenstorff, Generalmajor Hans Fred. Lewetzov, Oberjægermester Vinc. Joak. Hahn, Krigskommissarius Christoffer Lindenov o. fl.

Det siger sig selv, at Regeringen her hjemme har maattet føle sig forbunden til at give denne gode Mand nogen Belønning for hans Fortjenester eller dog nogen Erstatning for de lidte Tab, da han nu var uden Eksistensmidler. Fuchs forsikrer i sin ovenfor omtalte Attest og gentager det til Overflod i en Efterskrift, at Kongen ved Hollenders Hidkomst her til Danmark har lovet denne »Brød hele hans Levetid«. Endnu under Krigen var han ogsaa blevet ansat som Tolder i Helsingborg; men Forholdene viste allerede den Gang, at det var en ganske foreløbig Ansættelse, og efter Fredslutningen maatte han bosætte sig i København. Det

var da meget heldigt, at Søetaten kort efter kunde give ham Udsigt til en god Stilling. Der skulde nemlig ansættes Mønstreskrivere ved hvert af de 4 Kompagnier, som Holmens Søfolk den Gang var inddelt i; og 12. Juni opnaaede Hollender virkelig et af disse Embeder ved Schoutbynacht Frederik Ejler Geddes Kompagni. Mod en Løn paa 200 Dlr. aarlig til ham og 50 Dlr. til en Skriver skulde han føre nøjagtige Ruller over Mandskabet, tilse dem paa deres Arbejde, visitere de Huse, som var anviste dem i Nyboder, anmelde den Brøstfældighed, der fandtes ved disse Boder etc. Men efter et Par Aars Forløb foreslaar Admiralitetet, at de 4 Embeder skal sammendrages til et, og derfor maa Hollender i Løbet af 1683 være blevet afskediget som »Eskadreskriver« (det Navn, med hvilket hans Stilling nu betegnedes), skønt han endnu en Tid vedblev at være Bisidder i Under-Admiralitetsretten, der paadømte Retssagen om det store Mytteri paa Vestindiefareren »Havmanden«, som endte med Oprørernes Henrettelse.

Den »forrige Eskadreskriver« kaldes nu kun simpelthen »Borger i København«. Men 1683 bragte Spændingen mellem Landet og Sverig til en saadan Højde, at en stor Flaade maatte udrustes, og at bl. a. danske Krydsere stadigt iagttog Krigshavnen Carlskrona. Der maa ogsaa nu være givet Hollender det Hverv, som han allerede havde praktiseret i sine Velmagtsdage, nemlig at skaffe Kundskab om Sverigs Udrustninger. Til den Ende afsendte han en Løjtnant, som tidligere havde været i dansk Marinetjeneste[1]), til den svenske Flaadestation for, — som det hed — at negotiere et privat Ærinde paa Hollenders Vegne, men i Virkeligheden for at udspejde Naboens Foretagender. Svenskerne opdagede da ogsaa snart, hvad Løjtnanten førte

[1]) vistnok Peder Grande, der var blevet afskediget 1677.

i sit Skjold, og arresterede ham; efter en Maaneds Forløb blev han dog løsladt og kunde her hjemme berette om 24 udrustede svenske Orlogsskibe, om Krigshavnens Befæstning o. s. v. Samtidig havde Hollender den Ubehagelighed, at han selv truedes med Retssag og Arrest. Susanne, salig Skipper Rasmus Dolmers Enke, indgav den Klage i Under-Admiralitetsretten, at Hollender uden al Aarsag havde ombragt hendes Mand, hvilket hun vilde bevise ved et tilvejebragt Tingsvidne. Men hendes Modpart fremlagde et kgl. Beskærmelsesbrev af 17. Juli og erklærede at ville føre Kontravidner; det var netop Skipperen, som havde overfaldet ham, baade i hans Hus og paa Gaden, med Skældsord, Hug og Haardræt, hvorfor Hollender til Forsvar kun vilde slaa Angriberen over venstre Skulder med Kaarden; men da Skipperen gjorde en uheldig Bevægelse i det samme, skete Ulykken. Kongen pardonnerede ogsaa Drabsmanden og udstedte 28. Maj n. A. et nyt Lejdebrev for ham.

I de følgende Aar har han ernæret sig ved dels at besørge Kommissioner for Søetaten, dels at optræde som Leverandør. Saaledes i det mindste fra 1685. I Juli er han sendt til Assens med 1200 Dlr. for at købe Planker til Marinen; men da han udeblev temmelig længe, blev Kommissariatsherrerne urolige og spurgte hans Hustru, hvor han dog blev af. Svaret, han sendte, forsikrer, at Skibet skal blive fuldtladet med gode Planker om to Dage, og at han nok skal gøre Rede for Pengene, da han ikke vil forspilde Ekscellensernes Naade selv ved den mindste Ting; men Kollegiet maa endelig tilkændegive hans Hustru, at det ikke er fortørnet over Udeblivelsen, for at denne ikke skal »beklikke en fattig Hustru og smaa umyndige Børn«. Næste Aar omtaler han en Leverance til Søetaten paa 2300 Dlr. — Men det var ellers slemme Aar for ham. Det vrimler med Sagsanlæg imod ham for Vekselgæld, anden Gæld,

ubetalt Husleje etc. Han havde bl. a. i 1684 ment sig velstaaende nok til at afkøbe Baron Jens Juel to Huse i Laksegade for 3500 Dlr. og havde udstedt en Obligation for Pengene; men efter to Aars Forløb dømtes han til at fratræde Ejendommen, udlevere Skødet og derhos betale 500 Dlr. og Renten af hele Kapitalen foruden Sagens Omkostninger.

Da lysnede det atter lidt for ham. Guvernøren i Dansk Vestindien, Thomas Gabriel Milan, havde vakt Regeringens Mistanke ved sin Optræden, og det vestindiske Kompagni sendte derfor en Kommissarius derover for at undersøge Sagen. Rejsen foretoges paa Skibet »Fortuna«, der førtes af kgl. Skibskaptejn Jørgen Meyer; som Kommissarius blev Søetatens Fiskal og Havnemester i København Mikkel Mikkelsen udseet; han fik Tilladelse til at foretage denne Rejse mod at stille en Fuldmægtig til at fungere som Fiskal i hans Fraværelse. Samme Dag som »Fortuna« afsejlede (15. Oktbr. 1685), blev Hollender denne hans Substitut, men om hans officielle Stilling og hans Løn blev der ingen Bestemmelse truffet, førend Admiralitetet den 14. Maj n. A. gav ham den Anbefaling, at han havde forestaaet Fiskaltjenesten med Flid og Nidkærhed, men uden at nyde Gage, skønt han ingen anden Næring havde til Hustru og Børn. Virkelig opnaaede han Bestalling som midlertidig Fiskal med 200 Dlr.s Aarsløn fra »Fortuna«s Afrejse at regne. Embedet gav ham meget Arbejde, som han synes at have varetaget med særlig Interesse. Et ikke ringe Antal Sager maatte han indanke og føre (som Aktor) for Under-Admiralitetsretten, men især voldte Opsigten med den offentlige Orden i Nyboder, der ogsaa var ham paalagt, adskilligt Besvær. Han klager over den store »Klamren og Skælden«, som forefaldt i Boderne; der kunde være Tider, paa hvilke han daglig maatte tage 8—10 Mænd og Kvinder i For-

hør i den Anledning. Værst var det, at dette Opsyn let kunde føre til Sammenstød mellem ham og Viceadmiral Ivar Hoppe, som 1682 havde faaet Inspektionen overdraget over Kongens Søfolk i Nyboder samt over Husene der og disses Reparation. Naar nu Hollender paa egen Haand forligte Sager mellem Kvindfolk, der ofte angik blot rene Bagateller, blev Hoppe »utaalmodig og fortørnet« over dette formentlige Indgreb i hans Rettigheder. Den Draabe, som synes at have faaet Bægeret til at flyde over for Hollender, var en Sag mellem et uenigt Ægtepar i Bjørnegade, som Holmens Provst havde anmodet ham om at tage sig af; skønt det var aldeles klart, at Konen var fordrukken og ikke kunde holde Fred med nogen, tog Hoppe alligevel hendes Parti. Hollender mente i den Anledning sig nødsaget til at forespørge hos sin høje Øvrighed, om ikke Hoppe alene havde at tilsé Nyboders Reparation, saa at Sager om Klammeri og deslige med Rette henhørte under »Justitsen«, som Hollender jo betjente. Hvorledes dette Spørgsmaal blev afgjort, vides ikke; men Forholdet mellem de to Myndigheder blev ikke bedre i Hollenders korte Regeringstid og skulde kun blive forværret ved et Tilbud, som han havde indgivet om ogsaa at ville besørge Tilsynet med Bodernes Reparation, hvilket han vilde føre for 100 Dlr., medens Hoppe fik hele 50 Dlr. mere derfor.

Men selv som Justitsens Repræsentant kunde Hollender ogsaa blive »utaalmodig« og komme i en krigersk Stemning. Det fik Prokurator Christian Jacobsen at føle i Juli Maaned. Da de traf hinanden paa et svensk Skib, brød Fiskalen hans Kaarde i Stykker; Scenen forlagdes vel til Kongens Chaluppe, men dér vankede Skældsord og Øreſigen; paa Toldbodbroen fik Prokuratoren Prygl af sin egen Stok og i selve den kgl. Toldbodvagt endelig en Tilgift af »Hug og Slag«. Men dette

Mellemværende endte dog med et Forlig mellem Parterne, saa at Sagen kunde hæves for Retten. Et alvorligere Uvejr trak op over Fiskalens ubesindige Hoved. Han havde ved en eller anden Lejlighed »sagt noget mod de svenske« og saaledes fornærmet en venligsindet Nabostat. Dette maa være blevet kændt paa højere Steder, thi i Avgust sidder Hollender, der havde forhørt saa mange Misdædere i Holmens Vagt, nu ogsaa paa samme Sted som Arrestant. Han trøster sig med, at han i denne Arrest dog er i Nærheden af sit Hjem og af sin Hustru, som snart skal opleve en Familiebegivenhed; til at fungere i Embedet under hans Forfald ønsker han en Thomas Jensen. I Brevene til hans overordnede Herrer gør den truende Nød ham helt veltalende: »Dersom jeg har gjort Utroskab mod min naadigste Konge, da straffer mig derfor; jeg med en god Samvittighed kan dø; har jeg ikke forseet mig vidende, da giver mig min Forseelse til denne Gang; thi et Menneske kan fejle; vidende har jeg intet forseet mig«. Hvis der er noget passeret med de svenske, da — tilstaar han — maa det være gjort »i min Drukkenskab«; men han mener dog, at disse aldrig vil kunne bevise, at han har talt uforsvarlige Ord; Sagen er, at den Nation fra Fortiden af bærer et »ulæskeligt« Had til ham og gærne ser ham ødelagt. I sin Egenskab af Jurist beder han ydmygt om at nyde den ringeste Undersaats Ret, thi Loven siger, at en Arrest skal forfølges for Retten straks næste Tingdag. Men da han endnu bestandig ikke har fornummet til noget retsligt Klagemaal imod ham, beder han om at blive løsgivet af Arresten for at kunne forsvare sig med Lands Lov og Ret. — For at dette Ønske skulde gaa i Opfyldelse, havde ogsaa hans Hustru været virksom; hun henvendte sig til selve den svenske Envoyé i København, Anders Lejonklo, med Veklager og Bønner; men han forsikrede, at

han ikke havde udvirket hendes Mands Fængsling, og han trøstede hende med, at det hele nok vilde være dæmpet om 4—5 Dage. Fangens Ophold i Arresten varede ogsaa kun ialt en Maanedstid, som hans Kreditorer havde søgt at forkorte ham paa en mindre behagelig Maade ved at kræve deres Betaling hos ham; men han blev derefter løsladt, uden at der ellers foretoges noget i Sagen.

Straks og uhindret overtog han atter sine Fiskalforretninger, som dog hurtig blev afsluttede ved Mikkel Mikkelsens Tilbagekomst til København henad Efteraaret. Dog fik Hollender at føre en Sag til Ende noget ind i det nye Aar; den var paabegyndt i det forrige, og Mikkelsen var inhabil som Fiskal, da han selv var Part i Sagen, i det mindste som Vidne. Sagen drejede sig om Uheldet ved »Fortuna«s Hjemrejse. Ved Shetlandsøerne truedes Skibet under en Paalandsstorm med Undergang; Mikkel Mikkelsen søgte Redning ved at gaa fra Borde, og Chefen selv, Jørgen Meyer, fulgte ganske overilet hans Eksempel, da han troede, at alt var tabt. Skipperen derimod blev om Bord og reddede Skibet. Under Retssagen protesterede Meyer imod Hollender som Fiskal og forsøgte at gøre ham mistænkelig; men Retten tog intet Hensyn hertil og tillagde den fungerende Fiskal 50 Dlr. i Sagsomkostninger; Jørgen Meyer selv dømtes til at have sin Charge forbrudt.

Der hengik atter et Par Aar, i hvilke Johan Hollender stod ledig paa Torvet; da skaffede de politiske Forhold ham igen en lille foreløbig Indtægt. 1689 blev det af Hensyn til Sverigs Stilling paa ny nødvendigt at udruste en dansk Orlogsflaade, og Hollender kom i Juni om Bord paa denne som Proviantmester med 20 Dlr.s maanedlig Løn. Han fik derved en travl Virksomhed. Han havde ikke blot med Viktualier, Øl og lign.

at gøre, men skulde ogsaa fra Leverandørerne modtage saa forskellige Ting som Tønder, Køjedækkener, Hængemaatter, Krudt og meget andet, lade det føre om Bord til de enkelte Skibe, efter endt Togt føre det tilbage til Holmen og holde nøje Regnskab over det altsammen. Før han tiltraadte Bestillingen, nødtes han til at udbede sig et Pengeforskud til Hustruens og de smaa Børns Underhold og fik ogsaa en Assignation paa 50 Dlr. Den sidste Ordre udstedtes til ham 23. Septbr., og snart derefter maa den Herlighed have været forbi.

Han oplevede nu en hel Række Aar, i hvilke han ikke havde nogen fast Bestilling og maa have kæmpet haardt med Nøden. De fire Smaabørn, som han i Løbet af 2 Aar i denne Periode mistede ved Døden, er maaske et Vidnesbyrd om hans trange Stilling. Tilmed fik han ogsaa ved den Tid Efterretning om, at de svenske havde konfiskeret en Landejendom i Skaane for ham; den skal have haft en Værdi af 3553 Dlr. Ikke en Gang efter 4 Aars Forløb var den lille Rest af hans Maanedsløn som Proviantmester blevet ham udbetalt, fordi hans Regnskaber fra den Tid udviste en Underbalance, foraarsaget ved en Utæthed i Øltønderne, saa at de lækkede, og der derfor ikke var saa meget Øl at aflevere, som der skulde være. 1693 beder han sig forskaanet for, at denne Mangel bliver afkortet i hans Tilgodehavende. Dette Spørgsmaal blev ikke afgjort saa snart. D. A. indgiver han endnu en Ansøgning, hvori han fortæller om sine tidligere Oplevelser i Skaane og Bleking og tillige klager sin Nød; med sin syge Hustru og de 6 smaa Sønner lider han den største Armod og Hunger, saa at han ikke véd andet Raad i Verden til at skaffe Subsistens for dem end at indfly til Landets Fader. Og da der er et Embede ledigt paa Bremerholm efter Materialskriver Bendiks Larsen, udbeder han sig dette, — men forgæves; Jens Ipsen blev

14. Oktbr. den lykkelige. — Da dette altsaa »mislingede« for ham, indkom han n. A. 16. og 22. Avg. med to nye Ansøgninger. Heri beder han om de 1200 Dlr., som han mener Kongen skylder ham i Ridefoged-Løn, og de 800, han havde ydet Kongen som Laan; men hvis Kongen ikke skulde behage at afgøre disse 2 Poster, vil han nøjes med Afregningen af Lønnen som Søprovianteringsmester; han »formoder« nemlig, at disse 20 Dlr. om Maaneden kontinuerer fra 1689 og derefter fremdeles, indtil det Tidspunkt, da han kunde blive aflagt med et andet Stykke Brød. Han mener, at Kongen selv har givet ham et mundtligt Løfte om, at han nok skulde blive hjulpet, og har henvist ham til Generalkommissariatet derom. Atter kommer han tilbage til sin store »Armod og miseria« og sine tidligere Krigsbedrifter. Han klager over, at de Attester, hvormed han kunde dokumentere sine Ords og Fordringers Rigtighed, og som henlaa paa Rentekamret hos Assessor Niels Leth, ikke var til at faa udleverede, hvor meget han end søgte derom. — Et enkelt Vidnesbyrd kan han dog producere; det er den tidligere omtalte Anbefaling fra Andreas Fuchs, nu Generalmajor, til Oberrentemester Chr. Sigfr. von Plessen; den foreligger ganske vist kun i Afskrift, men, som det synes, med Fuchs'es egenhændige Underskrift. »Monsieur Holländer« har bedet om en Rekommendation, og Fuchs har ikke kunnet nægte ham den, da hans Samvittighed tilskyndede ham selv dertil, og Vidnesbyrdet kun er overensstemmende med Sandheden. Det vilde være en stor Synd, om man lod en Mand »crepere«, der havde vist saa megen Troskab mod Kongen. Derfor anbefales han paa det bedste til Plessens Bevaagenhed. Men denne Anbefaling, som er dateret Rendsborg 7. April 1694, synes ikke at have gjort den ventede Virkning, i det mindste ikke straks.

Da dukker Hollender pludselig op i Koldingegnen. Herfra sender han i Juni 1697 et Brev til Generalkommissariatet, hvori han tilbyder dette Kollegie 40—50 Tylvter Egeplanker og 10,000 Egenagler, 2—3 Fod lange. Tilbudet blev ikke modtaget, da man ikke behøvede disse Materialier til Holmen. Men dem havde han »Tid efter anden tilforhandlet sig her paa Kolding Gods«. Da det nu vides, at en Johan Hollender har indehaft Stillingen som Regimentsskriver ved Koldinghus Ryttergods[1]) fra 16. Oktbr. 1696 til 1698, og da Underskriften paa ovennævnte Skrivelse er ganske den samme karakteristiske, som vi kænder fra de tidligere af vor Johan Hollender forfattede Ansøgninger, er der vel ingen Tvivl om, at det netop er denne Mand, der i de Aar har tjent som Regimentsskriver. At det er ham, som den Gang var fraværende fra Hovedstaden, bestyrkes ogsaa ved Holmens Kirkebog, som viser, at intet Barn er født eller jordet for ham de paagældende Aar. — Men efter 1698 har han da intet »Brød« haft. 1701 skriver han, at han ikke har haft noget fast at leve af i de tre sidste Aar.

Men saa kom Forspillet til den store nordiske Krig i den korte Fejde 1700. Under denne var det danske Efterretningsvæsen ingenlunde blevet forsømt. Marinen sendte Officerer ud »paa Kundskab« til forskellige Sider, og selv den gamle forhenværende Generaladjutant Mikkel Skov deltog i Spejdergærningen. Ogsaa Johan Hollender toges i Tjeneste paa dette Omraade; hans Underskrift viser ogsaa nu, at det er stadigt den samme Person, vi har for os. I denne Stilling kom han i Forbindelse — dels skriftlig, dels personlig — med saa højtstaaende Mænd som Groskansleren Grev Conrad

[1]) 1670 besluttedes Dannelsen af et nationalt Rytteri, hvortil Krongods henlagdes som »Ryttergods«.

Reventlow, Oberkrigssekretær Christian Lente, »Generalen«, vistnok Generaladmiral Ulr. Chr. Gyldenløve, Gehejmeraad Knud Thott, Generalmajor Laurids Munk o. fl. Han handlede efter deres Befalinger, og de maa derfor ogsaa bære Ansvaret for hans Foretagender, hvor æventyrlige disse end synes at have været. Uagtet Krigen først begyndte henad Foraaret, var »Kundskaberne« allerede i Virksomhed i Januar. Fra København udsender Hollender Efterretningsmænd, og hans første Rapport om Udbyttet af deres Færd er dateret 5. Febr. Han rejser over Land til Helsingør og affærdiger herfra fire »Korrespondenter«, henholdsvis til Carlskrona, til Gøteborg og Landskrona, til Cimbrishavn og til Hveen; flere Rejser planlægges til hvert af disse Steder. 30. Marts besluttede Admiralitetet, at der skulde sørges for »en vis Kundskab« om Gøteborg og Carlskrona. Dette blev vistnok Stødet til, at Hollender selv paatog sig at rejse ud paa et dertil udsendt kgl. Skib. Dog varede det en Stund, inden han kom af Sted. Den lille Fregat Andrikken, som først var bestemt for ham, blev uventet sendt til Østersøen, og Skibet Frøken Elsken, som derpaa blev ham anvist, var 28. April endnu ikke sejlklart; Hollender maatte henvende sig direkte til »Generalen« og opnaaede da endelig at faa Andrikken, som var vendt tilbage fra sit Togt, og hvis Chef, Kaptejnløjtnant Johan Hansen Grønning, allerede i Begyndelsen af Maaneden havde faaet Ordre om at tage »en Person ved Navn Johan Hollender« om Bord, som skulde indhente Kundskab paa de svenske Kyster. 29. April afgik Hollender med Skibet, men paa Grund af Modvind kom han først 11. Maj til Bestemmelsesstederne, Hanø, 1½ Mil fra Carlshavn, og Cimbrishavn. Her i disse Egne, Bleking og Skaane, hvor han jo var godt kændt fra tidligere Dage, indhentede han en Del Efterretninger om den svenske Hær og Flaade, som i

Følge deres Oprindelse hverken kunde være paalidelige eller fuldstændige. Men hans Sendelse havde ogsaa et langt vigtigere Formaal. Som bekændt havde det været Generaladmiral Jens Juels Tanke øjeblikkelig ved Fjendtlighedernes Begyndelse at angribe Carlskrona og ved Brandere at ødelægge den der liggende svenske Flaade. Dette maatte allerførst ske, for at den danske Flaade kunde operere uhindret i Østersøen, thi, som han skriver 24. April, »jeg for min Person holder det aldrig at være (til) Eders kgl. Majestæts Tjeneste at gaa højere norden med Flaaden, end Carlskrone er, saa længe de svenske ligger med deres Flaade i Carlskrone, paa det de svenske ikke skal komme mellem Ed. Maj.s Skibe og Lande«. — Hollender har aabenbart faaet Paalæg om særlig at udspejde Carlskronas Befæstning, eftersom han melder hjem, at denne Krigshavns Forter kan indtages af kun 2000 Musketerer, og at der »sandelig« er god Gelegenhed til uden nogen Mands Forlust at bemægtige sig de 2 smaa Insuler der, Aspøen og Tordøen, thi saa var den svenske Flaade med det samme ruineret. Men ogsaa denne Flaades Ødelæggelse som et selvstændigt Foretagende havde Hollenders Udsendelse til Maal. Han fik samlet en Del skaanske og blekingske Mænd, der lovede ham deres Bistand derved; saaledes en Højbaadsmand Ole Andersen, der snart skulde ombord paa det store svenske Orlogsskib Carolus, en afsat Herredsfoged Christoffer Hansen i Melby, en Raadmand, Jyden Anders Æbeltoft o. fl. Endvidere omtr. 30 dansksindede blekingske Matroser og forhaabentlig flere, som senere skulde besætte de svenske Orlogsskibe. Alle disse var villige til at fremme hans »Begæring«, som i øvrigt hans Rapporter omtaler paa en hemmelighedsfuld Maade. Saa meget fremgaar dog af hans Ytringer, at det gjaldt om »at komme Ild paa den svenske Flaade« ved Hjælp af nogle smaa »Instru-

menter«, Fyrkugler, ikke større end et Hønseæg, og med et lidet Rør, som kunde antændes ved en »Pibetobak«. Af disse Kugler skulde der fabrikeres 30 Eksemplarer paa Københavns Tøjhus. Deltagerne fik Penge paa Haanden og Løfte om flere til, naar Hvervet var lykkedes, men det hele maatte være i Orden i de første Dage af Juni, thi da skulde den svenske Flaade bemandes, og var de paagældende Baadsmænd først afrejste til Carlskrona, blev Anslaget til intet. Efter at have bragt Sagen saa vidt, vendte Hollender hjemad og ankom til København 22. Maj. Da Udfaldet beroede paa hurtig Handling, maatte en ny Rejse straks planlægges og baade flere Penge og »Instrumenterne« tilvejebringes. Kaptejnløjtnant Grønning fik ny Instruks om i alle Maader at være »Sieur J. Hollender« hørsommelig paa et nogle Maaneders Togt i Østersøen; »Andrikken« blev efterseet i Flydedokken, men kom ikke af Sted før nogle Dage ind i Juni Maaned, da Hollender selv ikke var rejsefærdig i rette Tid. Hele Togtet, der varede til 18. Juni, blev dog resultatløst. De 30 Baadsmænd er nu reducerede til 3, som dog vil »staa for Værket« og skaffe flere »Interessenter«; men selv Førerne er nu blevet betænkelige og ønsker, at »Begæringen« blot var blevet fremsat sidste Vinter, da Skibene laa i Havneleje; det vilde have lettet Udførelsen. Dermed var Anslaget faktisk opgivet; den svenske Flaade var allerede i Stand til at løbe ud 26. Juni. Ellers havde Hollender paa denne Tur erfaret, at de svenske havde »et ondt Øje« til Christiansø, som de vidste var svagt bemandet; derfor er det hans Raad, at Besætningen der bliver forstærket. — Paa en ny, atter forsinket Rejse, som kun blev et Spejdertogt (fra 25. Juni til 3. Juli) fik han at vide, at Svenskerne var i Søen, og han traf ogsaa selv Flaaden ved Bornholm, hvor den »meget ordentlig« rangerede, hvorpaa den (2.

Juli) ankrede ved Ystad; den bestod efter hans Opgivelse, der er temmelig nøjagtig, af 43 Sejlere »in alles«, deraf 34 større Skibe, hvoraf igen de 18 var meget store, paa omtrent 96 Stykker. — 5. Juli om Formiddagen lod Hollender Skibet afsejle paa dets 4de Togt, men hvorhen Rejsen denne Gang gjaldt, havde Admiralitetet ikke faaet at vide. Han lod dog ogsaa nu »sig bruge ved Korrespondancen«. 6. Juli faar Chefen for Andrikken, der er i Søen, Ordre til at observere, hvor den svenske Flaade monne være, og straks sejle til Gyldenløves Flaade med Rapport derom. Hollender beretter senere, at han den 11. Juli (vist en Fejl for: 7. Juli) om Natten Kl. 2 kom fra den svenske Flaade i Østersøen til den danske paa Helsingørs Red med Kundskab om, at den førstnævnte var ved Møen, hvorfor den danske gik under Sejl til Renden for København, medens den fjendtlige ankrede udfor Dragør. Ogsaa denne Beretning er, med den anførte Undtagelse, helt paalidelig. Mere vides ikke om Hollenders Søekspeditioner, der vel ogsaa standsede af sig selv ved Begivenhedernes hurtige, men sørgelige Udvikling. Freden sluttedes jo allerede 18. Avgust.

Disse Rejser havde naturligvis ikke været uden Risiko for Hollender. Han selv personlig var ikke velseet i Sverig, og hans Hverv endnu mindre. Selv hos venligsindede svenske Undersaatter mærkede han en ikke ringe Frygt for at indlade sig med ham, »da den ene Indvaaner snart ikke troede den anden«. En Gang var Hollender nær ved at blive attraperet; det hændtes i Cimbrishavn, hvor han vilde hente Vand til Skibet. Den svenske Borgmester her spurgte ham først om hans Navn, men fik det Svar: »Von Beckom«; og da Borgmesteren gik ham nærmere paa Klingen og førte Samtalen hen paa en Person ved Navn Johan Hollender, som maatte være ham bekændt, undgik Hollender

kun Snaren ved at svare: »Nej, jeg er nylig kommen hjem fra Ostindien«. Saaledes red han dog den Storm af. En anden Vanskelighed ved hans Spejderforetagende var, at hans overordnede let kunde nære en vis Mistillid til hans Forhold til de ham betroede ret store Pengemidler, som Hvervet krævede, og hvormed der vanskelig kunde føres Kontrol. Det er vel i Følelsen heraf, at han i en Rapport til Storkansleren finder sig foranlediget til at bruge saa kraftigt et Udtryk som dette: »Jeg har min Salighed haft de svenske Baadsfolk om Bord og givet dem Penge«. Saa maatte man da tro ham.

Det maa have været store Dage for Hollender, da han pløjede Bølgerne og kunde befale over en kgl. Søofficer, men Stillingen var jo kun ganske midlertidig og svandt hurtig bort for ham. Han maatte da prøve at drage Nytte af de højtformaaende Mænd, som han i den Tid var kommen i Berøring med, saa at han ved deres Hjælp kunde opnaa en god Plads i Samfundet. Han tænkte saaledes paa Embedet som Translatør ved Øresundstolden i Helsingør, uagtet han kunde sige sig selv, at hans Mangel paa Kændskab til udenlandske Sprog, f. Eks. Russisk, maatte betage ham alt Haab om dette Ønskes Opfyldelse. Det var et mere opnaaeligt Maal, han satte sig, da han søgte om Bestillingen som Fiskal ved Søetaten, der var blevet ledig ved Mikkel Mikkelsens Indtrædelse i aktiv Tjeneste som Søofficer. Udsigterne var gode for Hollender; han mente at have Groskanslerens gunstige »Promisse« om dennes Intercession, og selv havde han jo vikarieret i samme Embede og var altsaa kvalificeret. Baade i April og Maj nærede han godt Haab, men Skuffelsen blev desto større, da han omsider erfarede, at Ove Schielderup (21. Maj) havde faaet Pladsen. Næste Aars 26. Septbr. maatte Hollender atter prøve sin Lykke. I en Ansøg-

ning til Overkrigssekretæren søger han at røre dennes Hjærte ved at fremstille sin sørgelige Stilling; han er en fattig Mand, der ikke har nydt den ringeste Skilling i Gage eller Kostpenge, hverken ved »Korrespondancen« forgangent Aar eller i de 3 sidste Aar, og han har dog udmærket sig i den skaanske Krig og derved lidt Skade. Men da Havnemesteriet ved Københavns Havn er blevet ledigt ved Niels Olufsen Onsevalles Død i Februar, udbeder han sig dette Embede, »saasom han er vidende om, hvorudi samme Forretning bestaar, og skal den med al Flid forrette«. Overkrigssekretæren kunde dog ikke bønhøre ham.

Atter en Ventetid i nogle Aar; men saa endelig opnaaede han en nogenlunde varig og betryggende Levevej. Det var Embedet som Vaterskovt i København. Den første Indehaver af denne nyoprettede Stilling var Cornelius Nissen, som paa forskellig Vis havde staaet i Forbindelse med Marinen. Da han ved en grov Forseelse 1704 havde forbrudt sit Embede, blev dette 28. Oktbr. overdraget Hollender. Han havde nu, mod en vis Godtgørelse, at føre Bog over alle Koffardimatroser, der vilde lade sig hyre i København; han kunde ogsaa besørge Forhyringen, hvis man frivilligt overdrog ham dette Hverv. Han opdagede snart en Formindskelse i Indtægterne, som fremkom, naar nogle Skippere, som fo'r paa Norge, Island og Færøerne, mente sig fritagne for at erlægge Vaterskovtpenge; og han glemte ikke at paatale denne Forsømmelse. Tillige opfordrede hans »honnette Ambition« ham til at foreslaa en Ændring af Navnet paa hans Embede til det mere velklingende »Kommercefiskal«, men Ideen synes ikke at have vundet Bifald paa højere Steder.

Derimod fik han Tid og Lejlighed til ved Siden af dette Embede at tjene Kongen paa andre Omraader; da det atter trak op til Krig med Sverig, blev det

nemlig overdraget ham at genoptage sin tidligere Bestilling at skaffe Kundskab om Fjendens Foretagender i Skaane og Bleking, hvor han naturligvis fremdeles har bevaret sine tidligere Forbindelser. Dette Hverv har efterladt sig Spor i nogle Memorialer (fra Oktbr. 1709 og det følgende Aar), hvori han ikke blot indberetter, hvad han har erfaret om Fjenden, men ogsaa ytrer sine uforgribelige Meninger om den eventuelle Krigsførelse, idet han især ivrer for en hastig Besættelse af Christianstad. Han viser herved nøje Kændskab til disse Egne og kommer ogsaa tilbage til sine tidligere Udtalelser om Kavalkaden 1677 og Broen, der for dens Skyld blev slaaet over Helgeaa. Underskriften viser, at Efterretningsmanden fra 1709—10 er identisk med ham fra 1700. Overgeneralen for Hæren i denne Krig, Grev Christian Ditlev Reventlow, har føjet forskellige Bemærkninger til Memorialen af Januar 1710. Paa flere Punkter maa Generalen give Forfatteren fuldstændig Ret, — Christianstad blev virkelig snart efter besat af de danske; — men ellers udtaler han en skarp Kritik over Hollenders Forslag og skaaner særlig ikke dennes Person ved Tilføjelse af lidet smigrende Benævnelser, hvoriblandt et: »un brandvinier« indeholder en Beskyldning, som vor Johan Hollender jo ikke helt kunde fralægge sig.

Næste Aar rasede Pesten i Hovedstaden, og da den havde naaet sit Højdepunkt, bortrev den Vaterskovten, som 21. Septbr. blev jordet paa Holmens Kirkegaard, 64 Aar gl.; Lorens Petersen blev hans Eftermand i Embedet. Navnet paa hans Hustru kændes i det mindste fra 1680, da Hollender bosatte sig i København; hun hed da Catharina Frandsdatter og delte derefter sammen med sin Ægtefælle de ringe Kaar indtil 1705, da hun døde, 51 Aar gammel, og jordedes 5. Oktbr. paa samme Kirkegaard; hun var altsaa født omtr. 1654. Ægtefæller-

nes Børn var ret talrige; Fadderne ved disses Daab maa vel anses for Familiens Velyndere: Rentemester Peter Brandt, Admiral Henrik Span, Gehejmeraad Michael Vibe, Admiralitetsraad Christoffer Sehested, Krigssekretær Jens Harbo, Generaladmiral-Løjtnant Niels Juel, Vicepræsident i Under-Admiralitetsretten Christian Schiøning, og mange flere. — Hollender har ofte skiftet Bopæl i København; 1680 boede han i Frue Sogn, 1683 i Nyhavn, 1684 i Laksegade, 1690 i Landemærket, 1691 i »Bredegade«, 1693 paa Købmagergade, 1705 i Lille Strandstræde og 1708—11 i »Borregade«.

En Person med et lignende Navn som Johan Hollenders forekommer samtidig med den ovenfor skildrede og kan derfor let forveksles med denne. Johan Hollander (Hallender?) er født i Holsten omtr. 1641 (ikke 1650), var Underofficer i Militien fra 1676 til 1683, dernæst Fuhrherr ved Artilleriet og fra 1685 til 1698 Drabant; maa dernæst være afskediget, da han 1701 ansøger om Drabant Eilersens Plads i Drabantgarden og 1702 faar paa Ansøgning omtr. 7 Dlr. pr. Kvartal som Pension af Krigshospitalskassen. Han har været bosat i København i det seneste fra 1675 i Februar. da hans Hustru Karen Jørgensdatter fødte ham et Barn; og da han havde Bolig i Nyhavn, døde hans (daværende?) Hustru, 48 Aar gammel, paa Pestaarets 27. Septbr. og han selv (»forrige Drabantgarder«) to Dage efter, 70 Aar gammel. Det kan ikke paavises, at han har haft nogen Forbindelse med Skaane eller Bleking, som jo spiller en stor Rolle i vor Johan Hollenders Liv; den førstnævntes Stade er i Landmilitien, den sidste saa godt som altid i Søetaten.

Om en tredje samtidig Johan Hollender, Vokspousserer og Billedhugger, 1680—1692, se Brock, Efterretninger om Rosenborg I, 124 og Weilbach, Kunstnerleksikon II, 551. Da han (1690—92) arbejdede paa Koldinghus, begik han Drab og derpaa Selvmord.

OPRØR I GRØNNEGADE

AF

H. WEITEMEYER

Om Eftermiddagen og Aftenen Fredag og Lørdag den 17. og 18. Juli 1778 var der stort Røre blandt Grønnegades og Nabolagets livlige Befolkning uden for Skomager *Haagen Andersen Dahls* brøstfældige og forfaldne Hus i samme Gade Mtrnr. 258 (senest Gadenr. 8) lige over for Diderik Badskærs Gang, der først i den nyeste Tid er forsvundet for at give Plads for Ny Østergade. Folk stimlede sammen under stor Tumult, raabte og skreg, slog Ruder og Vinduesposter ud og gjorde anden Ravage paa Huset, saa at det blev rent »spoleret« og »ruineret«, for saa vidt det da ikke var det i Forvejen. Da Skomageren den første Dag Kl. 3½ indfandt sig paa Raadstuen og forlangte Hjælp, »foregivende at Pøbelen ruinerede hans Hus«, beordrede Politimesteren, Konferensraad Christian Fædder, de to Betjente Haagensen og Blandfort derhen, og efter deres Rapport »forefandt de et stort Opløb for Huset paa Gaden, og en Del Vinduer var itu, men hvem det har gjort, saa vi ikke; paa Spørgende, hvoraf Opløbet har sin Oprindelse, svarede Dahl, at en svensk Kone havde dertil ophidset Pøbelen; Opsigtsbetjent Rosengreen var samme Tid der til Stede og ved formodentlig Tildragel-

serne. Da vi havde adspredt dette Sammenløb, begav vi os til Politikamret igen«. Den næste Dag var det Betjentene Gadde og Ellern, som blev mobiliserede for at hæmme Opløbet »det bedste os var muligt, men ellers er ej forefunden nogen, som kunde være stridende mod Politianordningen«, som det kort og godt hedder. Slet saa godartet har dog Gadeuordenen ikke været, som man skulde tro det efter disse Indberetninger, og navnlig er det den sidste Dag gaaet noget hedt til; Politiet maatte endog tilkalde militær Assistance, og efter at Gaden var bleven gjort ryddelig, blev der stillet to Vægtere paa Post »til Publici Sikkerhed«.

Mandagen efter tilskrev Politimesteren Magistraten »om dette vedvarende Sammenløb og højst strafværdige Foretagende«, der »ikke uden Anfald paa Politiet og den til Assistance rekvirerede militære Vagt adskillige Gange var hæmmet og igen begyndt«, dels fordi det var Magistratens Sag at udrede Betalingen til de to Vægtere, saa længe de stod paa Post der, dels »for hvad Mesures Magistraten maatte behage at tage i Henseende til denne Ejendom, da Ejeren Dahl er bekendt for en Mand, hvis Konduite snarere kan tilvejebringe et nyt Sammenløb end konservere sig og sit længe for Fald staaende Hus«.

Magistraten sendte nu Indberetning til Kancelliet, som efter at have modtaget en Klage over Huset fra Kunstdrejer Ole Dahl og Brændevinsbrænder Christian Østrup nogle Uger senere beordrede, at Haagen Dahl enten skulde opføre en ny forsvarlig Bygning inden en vis af Magistraten fastsat Frist eller ogsaa »i vidrig Fald« skulde sælge Grunden. Dahl blev opkaldt paa Raadstuen og fik dette Paalæg. Nogle Uger efter indgav han imidlertid Ansøgning om af Kongens Kasse at maatte faa Erstatning for den Skade, der var forvoldt ham ved Opløbet, og som efter hans Mening beløb sig

til over 800 Rd. Men i sin Erklæring paa denne Ansøgning sagde Magistraten, at hans Hus i lang Tid havde været yderst brøstfældigt, og at han, da der var indkommet talrige Klager fra Naboerne, ikke havde været at formaa til at gøre det i Stand trods gentagne Paamindelser; nu havde han altsaa faaet det af Kancelliet paabudte Tilhold med Besked om. at han skulde paabegynde Opførelsen af det nye Hus senest til Mikkelsdag (29. Septbr.) eller sælge Grunden, »men vi har ikke nogen Grund til at haabe, at denne Erindring vil frugte hos ham mere end de forrige«. Erstatningen er der sikkert ikke blevet noget af, da Magistraten ikke kunde anbefale Sagen og ganske henstillede den til Hans Majestæts Forgodtbefindende.

At Stormen paa Huset var en Slags Lynchjustits og skyldtes Harmen over dets miserable Tilstand, som truede baade de omboende og dem, der færdedes i Gaden, paa Liv og Lemmer, kan der ikke være nogen Tvivl om. Og at Autoriteterne, lige fra de menige Betjente til Magistrat, Politimester og Kancelli, intet havde tilovers for Manden, fremgaar lige saa tydeligt af Aktstykkerne. Hvad der er meget forstaaeligt; thi Haagen Dahl var en god Bekendt af Øvrigheden baade fra denne og andre Sager og efter alt at dømme ligesom Moderen et højst »uroligt og stridsindigt« Menneske, der laa i Kiv med alle, med sin nærmeste Familie, med sine Lavsbrødre, med sine Lejere og med Konen, Anne Andersdatter, der 1764 havde forladt ham, fordi han havde mishandlet hende, og søgte om Separation.

Forhistorien til Stormen paa Huset skal her gives i ganske korte Træk, blandt andet for at vise, med hvilken overbærende og langmodig Magistrat København dengang var benaadet.

Haagen Andersen Dahl var Søn af Øltapper Anders Jensen og Helle (Helga?) Sivertsdatter, der som Enke

ejede Huset fra omtrent 1755 og i 1770 solgte det til Sønnen (Købekontrakt af 27. Febr.). Men han kom snart i Proces med hende om Pengespørgsmaalet og i det hele hans Adkomst til Huset, hvorfor hun ikke vilde give ham Skøde, og hun vedblev at staa som Ejerinde lige til 1780, skønt Købekontrakten var kendt at staa ved Magt baade ved Bytingsdom af 20. Aug. 1770 og ved Hof- og Stadsretsdom af 2. Oktbr. 1775, og Moder og Søn, der som sagt lader til at have været to Alen af et og samme Stykke, overløb Magistrat og Kancelli med deres gensidige Klager og Beskyldninger. Allerede i Oktbr. 1769 meddelte han, at han som Bestyrer bliver hindret af Moderen i at istandsætte det ruinerede Hus, da hun har sat et svensk Fruentimmer til at have Opsigt med det — aabenbart den svenske Kone, som han 1778 angav som Ophavsmand til Opløbet —, hvorfor han bad om ene at faa Ret til at dirigere det. I Maj 1771 foredrog hun, at Købekontrakten kun var opstillet pro forma, men at han nu helt med Urette havde tilegnet sig Huset og oppebar Huslejen, medens han i Juli klagede over hendes slette og drikfældige Levemaade, hvorfor hun havde maattet opgive Ejendommen, og over, at han maatte høre at være en Søn af den norske Rufferske, samt at han vilde blive ruineret, hvis hun ikke blev tvunget til at give ham Skøde, da han ellers ikke kunde raade Bod paa det forfaldne Hus. I Juni 1773 bad hun i Supplik til Kongen om at faa Beneficium paupertatis i Sagen mod Sønnen, og at han, som opførte sig ugudeligt mod hende og begegnede hende med Hug og Slag og med Vilje lod Huset forfalde, maatte blive arresteret. Paa hvilken Fod Haagen stod med Broderen, den ovennævnte Kunstdrejer Ole Dahl, ses klart af dennes Henvendelse til Magistraten i Septbr. 1770, hvori han bad om Oplysning om, hvorledes det var gaaet til, at Haa-

gen var bleven Ejer af Moderens Hus, hvortil Magistraten naturligvis maatte svare, at den ej melerede sig i den Slags Ting, derom maatte han gaa til Lands Lov og Ret.

Den første Klage over Huset, der findes i Magistratens Protokoller, er, saa vidt vides, fra 1767, da Ejeren af Nabohuset mod Nord (Mtrnr. 257) meddelte, at Haagen Dahl (som dengang altsaa kun bestyrede Huset for Moderen) ved en Tagrende havde ledet Vandet ind over hans Tag, saa at det drev ned i Værelserne og spolerede Møblerne. Saa fik han det første Tilhold; da der imidlertid tre Uger efter endnu ikke var gjort noget, blev der sendt en Betjent til ham med fornyet Paabud; men om det har »frugtet«, forlyder der intet om. I Decbr. 1772 gentoges Klagerne, og nu var det begge Naboer, ikke alene Ole Dahl, som 1768 havde købt Huset mod Nord, men ogsaa den anden Nabo, Enkemadam Anna Cathrine, salig Brændevinsbrænder Peder Jensen Dahls[1]), som havde en stor Ejendom i Christen Bernikov Stræde, hvis Gaardsplads gik ud til Grønnegade langs Haagen Dahls Hus paa den søndre Side. Og denne Gang var Klagerne, som støttedes af flere af de omboende Husejere, langt mere graverende. Skønt Dahl Aaret i Forvejen havde faaet Tilhold fra Politimesteren om at sætte sit Hus i forsvarlig Stand, hedder det, havde han nu tværtimod taget Sten ud af Taget og Væggene og afbrudt Døren til Gaden — Huset maa da have været ubeboet, skulde man antage, men Moderen boede der dog endnu paa det Tidspunkt, saa vidt man kan se —, saa at onde Mennesker kunde

[1]) Det kunde have sin Interesse at vide, om han ogsaa hørte til Familien; han kunde jo være en Broder til Øltapper Anders Jensen. Men dette kan ikke oplyses. Der boede i øvrigt flere af det Navn i Kvarteret, deriblandt en Barber Engelbrecht Dahl, i Huset i Christen Bernikov Stræde, og en Melhandler Dahl.

krybe ind og ud og forurolige de omboende. Magistraten lod nu foretage et Eftersyn, og da det viste sig, at Baghuset ind til Naboerne var saa forfaldent, at det ikke kunde repareres, »men maatte befrygtes at nedfalde og let kunde foraarsage Ulykke«, fik Dahl i Februar 1773 Befaling til straks at lade det seks Fags Baghus rive ned. Og denne Gang var Magistraten bestemt — den eneste Gang, saa vidt jeg kan se, under denne lange Affære —, Baghuset blev revet ned. Der var nu Ro i nogle Aar, i alt Fald i Protokollerne, indtil Brændevinsbrænder Christian Jensen Østrup, som havde købt Enkemadam Dahls Ejendom, i Septbr. 1775 meddelte, at han gentagne Gange forgæves havde søgt at formaa Dahl til i Mindelighed at raade Bod paa Manglerne, men nu havde han endog slaaet et Tavl ud i sin Gavl, saa Folk kunde krybe derigennem og gøre hans Lejere utrygge. Saa fik Dahl et nyt Tilhold. Men i April 1776 kom Østrup igen og fortalte, at det var lige galt; Dahl havde kun sat løse Brædder ind i Tavlet, og nu truede Skorstenen paa Baghuset med at styrte ind over Østrups Gaardsplads. Om det var det nye Baghus eller blot Resterne af det gamle, faar man intet at vide om. Nogle Maaneder efter klagede Ole Dahl over, at Haagen havde hugget store Huller i sin Mur ind til Oles Gaardsplads, og forlangte, at han enten skulde tilmure Hullerne eller bygge et nyt Hus eller sælge hele Stadsen. Der blev nu af Magistraten foretaget en ny Synsforretning, og i August fik han med nogle Ugers Mellemrum to nye drabelige Paabud om Istandsættelse eller Nybygning. Denne Gang var han dog saa nedladende efter en Maaneds Forløb at lade høre fra sig, idet han meddelte, at det ikke var ham muligt at foretage nogetsomhelst, da Moderen nægtede at give ham Skøde. De blev atter opkaldte paa Raadstuen, men kunde ikke blive enige og

kivedes videre over Ruinerne af Huset, medens Magistraten taalmodigt hørte til.

Saa var der forholdsvis stille før Stormen — en Kontraklage i April 1777 fra Haagen Dahl over Broderen henviste Magistraten til Lands Lov og Ret —, indtil den som fortalt brød løs i Sommeren 1778, og nu skulde det være Alvor, nu var det ude med Magistratens og Kancelliets Taalmodighed.

Men foreløbig løb Autoriteterne stadig Panden mod Væggen, nemlig Processen mellem Moder og Søn, der nu skulde for Højesteret. I Oktbr. 1778 blev der vel gjort et nyt Forsøg paa at faa dem forligte, idet Haagen Dahl meddelte, at Moderen var villig til at give efter, hvis han vilde betale hende 1000 Rd., og hvis Magistraten, som vidste, at hun var yderlig fattig, vilde anbefale hende til en Plads i Vartov; men ved Mødet paa Raadstuen nægtede hun at gaa ind paa nogetsomhelst. Kort efter fortalte Haagen Dahl, at nu havde han solgt Huset paa det Vilkaar, at den nye Ejer straks tog fat paa Opførelsen af et nyt Hus, men først maatte Moderen tvinges til at give Ejeren Skøde, eller ogsaa maatte Købekontrakten gaa tilbage. Endnu i Juli 1779 var det ikke kommet videre end, at den nye Ejer Jakob Christensen meldte til Magistraten, at da han ikke kunde faa Skødet tinglyst paa Grund af Processen ved Højesteret, forlangte han sine i Huset udlagte Penge tilbage, før der gaves Skøde til nogen anden. Endelig blev saa Sagen afgjort, vistnok inden Aarets Udgang, saaledes at Haagen Dahl som den rette Ejer solgte Huset ved Auktion, og i en Supplik til Kongen i Sommeren 1780 ansøgte han om, at Moderen, »som var 80 Aar og dertil meget drikfældig«[1]), maatte

[1]) Man skal ikke slaa med Sten, naar man selv bor i et Glashus. I Januar 1782 klagede Karen, salig Sangstrups, over, at Sko-

blive erklæret for umyndig, og at de Penge, han skulde udbetale hende (c. 600 Rd.), maatte blive indsatte i Overformynderiet, »da han befrygtede, at hun enten i Vanvittighed skulde forøde dem, eller de paa anden Maade fravendes hende«. De sidste Ord var vistnok stilede til Broderen, Ole Dahl, thi det var ham, der ved Auktionen havde købt Huset. Han slog det sammen med Nabohuset og havde inden Juni Termin 1780 opført paa Grunden et »anseligt, grundmuret« Hus, som han i Febr. 1781 fik ti Aars Indkvarteringsfrihed for.

Dermed ender Historien, og Magistraten kunde sove roligt for den Sags Skyld.

Men havde Grønnegades og Nabolagets Befolkning ikke taget sig sammen og sat Trumf paa, havde Huset maaske staaet endnu — ja hvem ved hvorlænge, rimeligvis til det helt var sunket i Grus.

Kilder: Magistratens Resolutionsprotokoller ($^{30}/_{1}$ 1764 og $^{11}/_{12}$ 1765, $^{15}/_{7}$ 1767, $^{16}/_{10}$ 1769, $^{17}/_{9}$ 1770, $^{29}/_{5}$ og $^{31}/_{7}$ 1771, $^{7}/_{12}$ 1772, $^{21}/_{6}$ 1773, $^{11}/_{9}$ 1775, $^{22}/_{4}$ og $^{17}/_{7}$ 1776, $^{7}/_{4}$ 1777, $^{29}/_{7}$, $^{7}/_{9}$ og $^{19}/_{10}$ 1778, $^{10}/_{5}$ og $^{7}/_{7}$ 1779, $^{7}/_{6}$ og $^{10}/_{6}$ 1780. $^{7}/_{2}$ 1781 og $^{2}/_{1}$ 1782), Kopibøger ($^{20}/_{6}$ 1771, $^{5}/_{7}$ 1773, $^{20}/_{7}$ og $^{16}/_{9}$ 1778, $^{12}/_{5}$ 1779) og Kollegiebreve ($^{15}/_{8}$ 1778 og $^{21}/_{7}$ 1780). Indkvarteringsbøgerne. Bytingsdom af $^{20}/_{8}$ 1770 og Hof- og Stadsretsdom af $^{2}/_{10}$ 1775.

---

mager Haagen Dahl og en Matros Lars vækker saadan Alarm ved Nattetide, at Husets Folk ikke kan faa Ro; Dahl blev opkaldt, og der sagdes ham, at han skulde flytte. Hvor han dengang boede, staar der intet om.

AVL AF KØKKENSAGER 1725
I URTEHAVERNE VED SORTEDAMSSØEN

I Aarene 1725—27 blev de tre Søer udenfor København oprensede og regulerede. Ved den Lejlighed fik de den regelmæssige Form, som de endnu har, idet Søbredderne efter lige Linier blev ført tværs hen over de mange tidligere Bugter og Vige. Paa nogle Steder blev Landtunger skaaret bort, paa andre blev ny Landjord dannet ved Opfyldning. Omstaaende Kort viser, hvorledes Sortedamssøen saa ud i 1723, og hvorledes man havde tænkt sig den skulde blive efter Reguleringen.

Det af Søen optagne Mudder og Dynd blev henlagt paa de tilstødende Jordlodder. Herover klagede i 1725 de Urtegaardsmænd, som havde deres Haver uden for Sortedamssøen, mellem Blegdammene og Østerbro. Magistraten lod da tage Syn over den Skade, som var tilføjet Haverne, og taksere, hvor meget den for hver kunde beløbe sig til i Penge. Det er denne Synsforretning, af 13. Aug. 1725, som her meddeles.

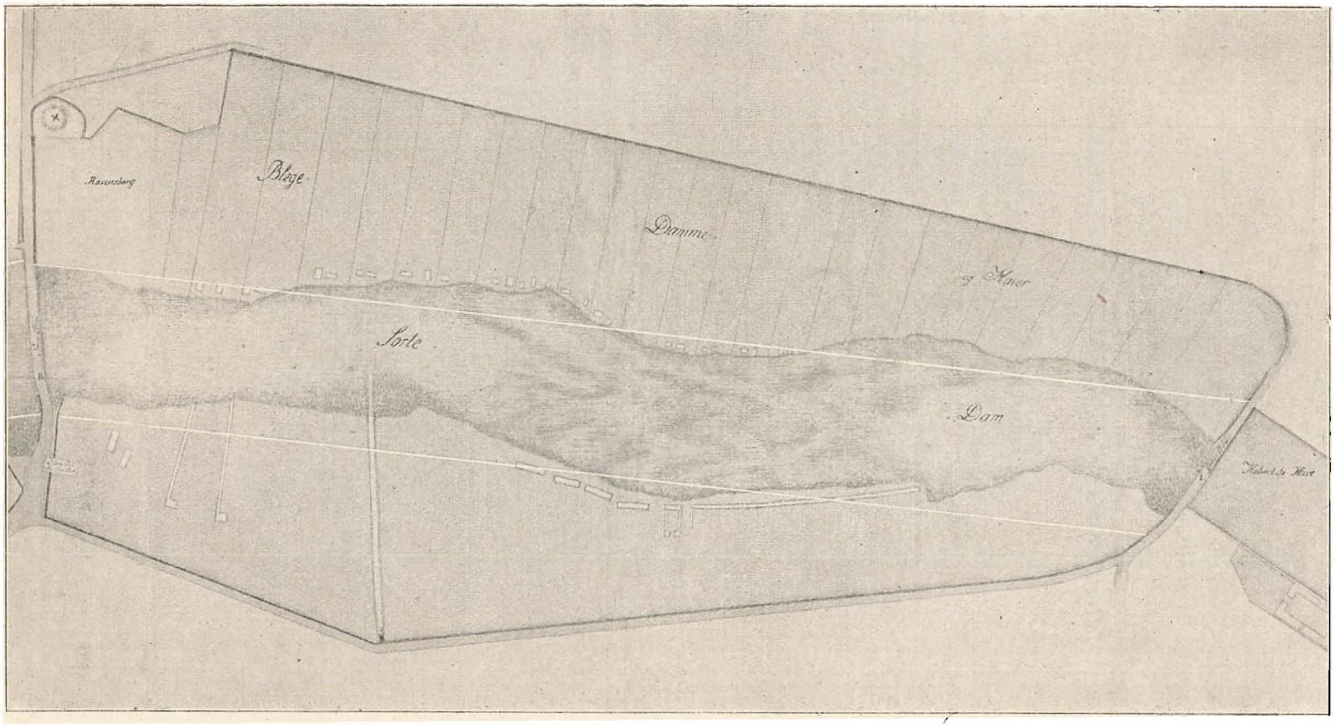
V. Chr.

URTEHAUGERNE VED BLEGDAMMENE

Nr. 17. Peder Poulsens Plads.

9 store Land[1]) med Selleri 8 Rdl. 5 Mrk. 8 Sk. 1 stort Stykke Blomkaal 12 Rdl. 2 store Stykker

[1]) Bede.

Ravensberg
Bloge
Damme
Hver
Sorte
Dam

Ærtskokker 25 Rdl. 7 Land tyrkiske Bønner 4 Rdl. 3 Mrk. 1 Stykke Hvidkaal 1 Rdl. Ialt 51 Rdl. 2 Mrk. 8 Sk.

Faar intet til af Søen.

Nr. 18. Johan Langfeldts Plads.

1 Stykke Hvidkaal 4 Rdl. 5 Mrk. 1 Stykke Blomkaal 1 Rdl. 1 Stykke do. Vinterkaal 3 Mrk. 1 lidet Stykke Ærtskokker 1 Rdl. 400 Vinter-Savojkaal 8 Rdl. 1 Land Krusemynter 1 Rdl. 2 Mrk. 15 Land Ærtskokker 30 Rdl. 1 Land tyrkiske Bønner 1 Rdl. 7 Land Asparges 14 Rdl. 1 Stykke Savoj- og Rødkaal 2 Rdl. 3 Mrk. 1 Stykke andvend (Lavendel?) 3 Rdl. 1 Stykke Savojkaal 9 Rdl. 3 Stykker Grønkaal 6 Rdl. Ialt 82 Rdl. 1 Mrk.

Parken er 66 Alen lang, 9 Alen bred. Faar intet fra Søen.

Nr. 19. Isach Jensens Plads.

400 Grønkaal 2 Rdl.

Pladsen er 42 Alen bred. Faar til sin Plads af Søen 6 Alen.

Nr. 19. Baltzer Maltos Plads.

3 Stykker Grønkaal 5 Rdl. 3 Mrk. 1 Stykke Hvidkaal 2 Rdl. 1 Mrk. 8 Sk. Ialt 7 Rdlr. 4 Mrk. 8 Sk.

Bredden er 42 Alen. Faar til sin Plads af Søen 12 Alen.

Nr. 20. Mad. Schaffenbergs Plads,

1 Land tyrkiske Bønner 2 Mrk. 2 Land Løg 1 Mrk. 8 Sk. 1 Land Ærter og Bønner 1 Mrk. 1 Stykke Grønkaal 4 Rdl. 3 Mrk. 2 Stykker Selleri 2 Mrk. 1 Stykke Hvidkaal 3 Rdl. 1 Stykke Grønkaal 1 Rdl. 2 Mrk. 3 smaa Stykker Selleri 4 Mrk. 3 Tønder La-

vendel 3 Rdl. 1 Stykke Vinter-Hvidkaal 2 Rdl. 4 store Linde som er anbunden ved Lysthuset 5 Rdl. 2 Mrk. 6 Valnødtræer 4 Rdl. 3 store Asker 1 Rdl. 3 Mrk. 64 Frugttræer 32 Rdl. 2 Syringer 1 Rdl. 2 Mrk. 60 Alen Rosenhække 8 Rdl. 170 Alen Ribshække 6 Rdl. 70 Alen Stikkelsbær 6 Rdl. Ialt 79 Rdl. 4 Mrk. 8 Sk.

Parken er 70 Alen lang, 15 Alen bred. Faar intet fra Søen.

Nr. 21. Isach Nøymand.

1 Stykke slet Kaal 3 Rdl. 2 Mrk. 12 Land med Agurker og Blomkaal 2 Rdl. 1 Stykke Grønkaal 5 Rdl. 31 Land Sukkerærter 5 Rdl. 4 Mrk. 12 Sk. Ialt 16 Rdl. 12 Sk.

Pladsen er 93 Alen bred. Faar 23 Alen til fra Søen.

Nr. 22. Wolfgang Maurs Plads.

8 Land god Selleri 4 Rdl. 1 Stykke do. 3 Rdl. 7 Land do. 2 Rdl. 5 Mrk. 8 Sk. 7 Land Ærteskokker 4 Rdl. 4 Mrk. 1 Stykke Sommerkaal 2 Rdl. 2 Mrk. 1 Stykke Savojkaal 3 Rdl. 2 Mrk. 1 Stykke Blomkaal 6 Rdl. Ialt 26 Rdl. 1 Mrk. 8 Sk.

Pladsen er 90 Alen bred. Parken er 73 Alen lang og 10 Alen bred. Faar 29 Alen til fra Søen.

Nr. 23. Marchus Ryders Plads.

1 Stykke Vinterkaal 10 Rdl. 1 Stykke Vinter-Savoykaal 8 Rdl. 1 Stykke Rødkaal 1 Rdl. 1 Land Purre 1 Rdl. 1 Land Selleri 9 Rdl. 1 Mrk. 1 Løgæbletræ 1 Rd. 2 Land Krusemynter 1 Rdl. 5 Mrk. 9 Land Ærteskokker 12 Rdl. 25 Stykker Blommetræer 3 Rdl. 12 Sk. Ialt 47 Rdl. 12 Sk.

Pladsen er 63 Alen bred. Parken er 25 Alen lang og 10 Alen bred. Faar 20 Alen til af Søen.

Nr. 23. Hendrich Vogts Plads.

1 Land Selleri 1 Rdl. 5 Land Ærteskokker 10 Rdl. 1 Land Asparges 1 Rdl. 1 Land Løg 4 Mrk. 1 Stykke Agurker 2 Mrk. 1 Stykke Hvidkaal 1 Rdl. 1 Stykke Vinter-Hvidkaal 4 Rdl. 5 Mrk. 1 Stykke Selleri 3 Mrk. 1 Æbletræ 4 Mrk. Ialt 20 Rdl.

Parken er 55 Alen lang og 10 Alen bred. Pladsen er 34 Alen bred. Faar $13^1/_2$ Alen til af Søen.

Peder Hermandsens Plads

er anset for en Skæppe Land Skade.

Forskrevne vores Taksationsforretning er begreben under Et Hundrede Alen Jordsmon i Længden fra Sortedamssøes afstukne nordre Linie langs med og derfra ind paa samme Haugepladsers Grund, hvilket hermed ydermere attesteres.

Hafniæ, d. 13. Augusti 1725.

Christopher Behrendtsen. Laurs Nielsen.
Bendt Ibsen. Peder Jonesen.

(Vurderingsforretning i Raadstuearkivet.)

SMAASTYKKER

9. Tyveri fra Frederik III.s Sølvkammer.

Allernaadigste Koning og Herre!

Allerunderdanigst er jeg min allernaadigste Herres Befaling begærendes til Overretten paa Bremerholm, at de befales for sig at tage alle hvis Bekendelser, som de anholdne Personer her paa det blaa Taarn om Eders Majestæts Sølvtøj (som er bortstjaalen) haver vedgaaet, om saadant ydermere af yderste Mulighed dennem videre at forhøre saa og derpaa retmæssig at kende og dømme, hvad Tyvene, Medviderne og Købmanden, Guldsmeden og andre, som nu ere interesseret, eller endnu kunde videre derom aabenbaret blives, en hver for sig efter deres Gerninger bør at lide; saa Rædsel og Frygt for saadant Tyveri Eders Majestæts Sølvtøj til videre Befrielse engang kunde faa Fremgang, andre til et Spejl og Rædsel. som med dennem hyller, dølger og køber; og at Kongelig Majestæts Fiskal Peder Knudsen maatte anbefales saadant til endelig Dom at fordre.

Eders Kongelige Majestæts
tropligtige Tjener
Hans Wolffborig, Sølvpop.

Derefter udgik 5. Sept. 1651 Befaling til Peder Knudsen om at udføre Sagen. Utvivlsomt har Sølvpoppen faaet sine Ønsker opfyldte, og de fængslede er bleven forhørte »af yderste Mulighed« for derefter at lide en Straf til »Rædsel og Frygt«. (Sæll. Tegnelser 5. Sept. 1651 med Bilag).

FRA DEN STORE HANDELSPERIODE

LIVS- OG TIDSBILLEDER

I.

Baron Henrik Bolten.

AF

LOUIS BOBÉ.

Det nevtrale Danmarks Stilling under den nuværende Verdenskrig med Højkonjunkturer for Fragtfarten har, som bekendt, haft et Sidestykke under den store Handelsperiode med dens bevægede Børsdage, med Spillerfeber og Jobbergevinst. Aaret 1782 betegner Højden af de i vore Dage genoplivede store oversøiske Handelskompagniers Blomstring — Asiatisk Kompagni, Østersøisk-guineisk Selskab og Vestindisk Handelsselskab. Freden i Versailles, der afsluttede Fjendtlighederne mellem Frankrig og Nordamerika, gav atter den britiske Handelsflaade frit Spil paa Verdenshavene og medførte et brat Omslag, som havde mægtige Kurstab og Fallitter til Følge.

Den ostindiske Handel var Monopol for Asiatisk Kompagni, indtil den 1772 med Undtagelse af Kinahandelen frigaves af Regeringen, mod Erlæggelse af en Afgift, der deltes mellem den kgl. Kasse og Kompagniet. Stødet til Privathandelen blev givet 1774, da samtlige Købmænd i Trankebar, Bengalen eller andre Kompagniet tilhørende Besiddelser i Ostindien fik Tilladelse til at afsende Ladninger af ostindiske Varer til Forhandling paa

Kompagniets Auktioner i København. Yderligere blev Privathandelen lettet ved, at Kongen 1777 af Kompagniet købte samtlige dets Etablissementer og Loger i Indien.

Handelen paa Ostindien var udelukkende en Transit- og Kommissionshandel, det indenlandske Forbrug af ostindiske Varer spillede ingen nævneværdig Rolle. Saasnart Ladningen var ankommet og oplagt i København, ventede man Kommissioner hovedsagelig fra Frankrig, Schweiz og Nederlandene, hvorefter Varerne enten til Søs gennem Kanalen eller til Lands over Kiel og Lübeck blev befordret som Contrebande til de paagældende Nationer, der trods de strengeste Love selv havde tilladt Udførslen som Contrebande. Denne private Transithandel maatte svare store Afgifter, som den ved sin uhyre Gevinst let kunde bære. I Tiaaret 1775—84 erlagde den partikulære Kasse alene i Toldafgifter 750,000 Rdlr. og i Afgifter til Kongen og Asiatisk Kompagni desuden ialt 500,000 Rdlr. Værdien af en eneste Skibsladning kunde beløbe sig alene til 300—350,000 Rdlr. Bortset fra Indtægterne, der herved tilflød Statskassen, bragte denne Handel Danmark og særligt naturligvis sine Interessenter stor Vinding og gav mange Folk Levebrød og Beskæftigelse.

Den Kredit, Købmandshusene nød i Evropa, var kun lidet eller slet ikke afhængig af Kreditten paa Stedet, hvor de handlede, men næsten uden Undtagelse rent personlig. I Ostindien var Kreditten derimod i mange Tilfælde national. De, der havde samlet deres Formue i Ostindien, særlig Embedsmændene ved det engelsk-ostindiske Kompagni, maatte ved Realiseringen kunne stole paa de evropæiske Entreprenører. Ved opstaaende Tvivl gav man den Nation Fortrinsret, der havde stadfæstet sit gode Ry ved Opfyldelsen af sine Forpligtelser, saa at den personlige Kredit styrkede og forøgede den nationale. De Skuffelser, de engelske Entreprenører havde lidt ved deres Korrespondenter i Frankrig og Portugal, berøvede dem

Lysten til at betro sig til Kommissærer af disse Nationer [1]).

En Ostindierejse regnedes som Regel til 18 Maaneder: Udrustningen uden Ladningen kostede o. 16,000 Rdlr., Provianten alene sattes til 10,000 Rdlr., Hyren til o. 15,000. Ladningens Værdi kunde naa op til o. 550,000 Rdlr., og Fortjenesten regnedes til o. 30—35 pCt. [2]).

Ladningerne bestod især af Ris, Hvede, Olie, Sukker, Dadler og Mandler, blandt Krydderier Kanelbark, Nelliker, Muskatnød, Kardemomme, Anis, Ingefær, Soya og Syltetøjer; desuden Svovl, Salpeter, Kamfer, Aloe, Kvassia, Myrrha, Borax og Lak. Af Tøjer navnlig Kattunvarer, Sirtser, Tørklæder og Shawler.

Den Mand, der ved sin Handelsaand, Foretagsomhed og Lykke høstede den største Pengegevinst ved den partikulære Handel paa Ostindien under dens mægtige, men kortvarige Opblomstring, var Baron Henrik Bolten, hvis Navn og ejendommelig eventyrlige Livsskæbne forlængst er glemt. »I Boltens Biografi«, siger en Samtidig, »er virkelig meget Stof til en Roman, især naar man vilde gennemgaa den detailleret.« I sin bekendte Roman »Gamle Minder« har Carl Bernhard skildret ham og hans Hustru som Typer paa Datidens Parvenuer i Baron Blik, Købmandsdrengen og Leverandøren, der har tilkøbt sig den syvtakkede Krone, og den smagløst udmajede Baronesse, der slaar om sig med Fremmedord, som hun med sin fuldkomne Mangel paa Dannelse udtaler og anvender forkert.

Henrich Bolte, som han selv skrev sig, før han blev baroniseret, fødtes ved Aar 1735 af Smaakaarsfolk i Bre-

[1]) Efter C. Wendts Forestilling af 1785. (Fin. Koll. Forestill. Rigsark.)

[2]) A. Hennings, Zustand der Besitzungen in Ostindien, 1784. I, 84, 195. Kay Larsen, De dansk-ostindiske Koloniers Historie, 1907. 96. 108.

men, kom »i yderlig Fattigdom« til København og blev omsider Vintappersvend. Fra 1752 tjente han som Vinkyper i den kongelige Kælder. 1763 fik han Bevilling paa at optages i Vintapperlavet, »uagtet han ikke havde lært Fassbinderprofessionen paa et saakaldet Zunft eller laugsmæssigt Sted« [1]). Aaret efter ægtede han Sophie Elisabeth Schmidt (f. 1745), Datter af Hofblikkenslager Johan Andreas Schmidt og Hustru Margrethe Warbierg. Efter hendes Død, der indtraf 19. August 1771, indgik han 1772 et nyt Ægteskab med Anna Nørregaard (f. 18. Marts 1748), Datter af den paa hin Tid velkendte Værtshusholder Peder Larsen, der i et halvt Aarhundrede havde et meget søgt Ølhus i Pilestræde (nu Nr. 28), hvor Byens Folk fik sig en Aftenpassiar ved en Pibe og et godt Krus Øl. Boltes Svoger var den senere Professor juris Laurids Nørregaard.

Ved Flid og Sparsommelighed erhvervede Bolte sig saamange Penge, at han kunde købe Gaarden »Veltkuglen« i Gothersgade [2]), der allerede 1728 nævnes som Gæstgiversted, men den Gang indehavdes af en Vognmand. 1767 fik han kgl. Bevilling paa at opføre et Hus paa dens Grund ud til Gaden, som i mange Aar havde ligget ubebygget. Her rejste han en sirlig, grundmuret Bygning ud til Gothersgade, syv Fag i Længden, tre Etager høj, med Kælder og Kvist, et Sidehus paa 13 Fag i Længden, tre Etager højt, med Kælder, Baghus og Vognremise, samt et Pakhus, 57 Alen langt, i 3 Etager med Kældre [3]).

Gaarden med dens Façade, Sidehus, Baghus og Pakhus er den Dag i Dag bevaret næsten uforandret, det er nuværende Gadenummer 8. Over Porten ses endnu en Sten med Boltes Forbogstaver H B og Aarstallet 1767.

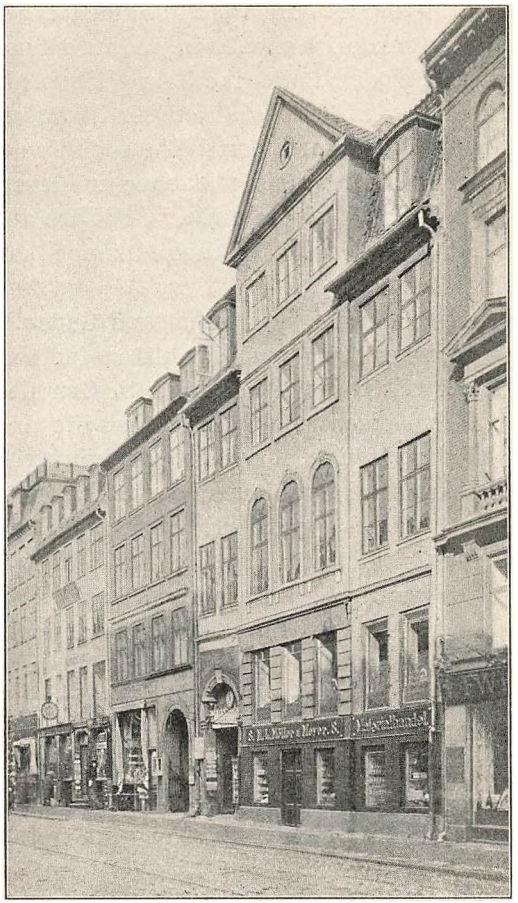
Den for danske Købstadsgrunde typiske smalle, dybe

[1]) Sjæll. Reg. 1763 $^{4}/_{3}$ Nr. 480.

[2]) Før 1767 boede han Øster Kvarter 236, paa Hjørnet af Fortunstræde og Admiralgade.

[3]) Sjæll. Reg. $^{27}/_{2}$ Nr. 109.

Grund, paa hvilken Bolte opførte Gaardens Hoved- og Sidebygninger, medførte ogsaa i dette Tilfælde et Vin-

Gaarden Nr. 8 i Gothersgade.

kelanlæg. Til Forhuset mod Gaden slutter sig Sidefløj med Baghuse. Overalt er Stokværkerne høje, Vinduerne store og tætsiddende. Baade Forhuset, der fortrinsvis var

bestemt til Beboelse, og Sidebygningen, der særlig var indrettet til Forretningsbrug, har, som nævnt, tre Stokværk.

I en Tid, hvor det ikke var ualmindeligt, at selv anselige Patriciergaarde i København endnu delvis opførtes i Bindingsværk, er den Boltenske Gaard vel værd at lægge Mærke til som en af Tidens anseligste Rigmandsgaarde; men den er det tillige, fordi den, beliggende i en udpræget Forretningsgade, ved en heldig Skæbne er bleven bevaret mærkelig uforandret, i alt Fald hvad det Ydre angaar, om den end i sin nuværende Skikkelse næppe kan kaldes særlig velholdt.

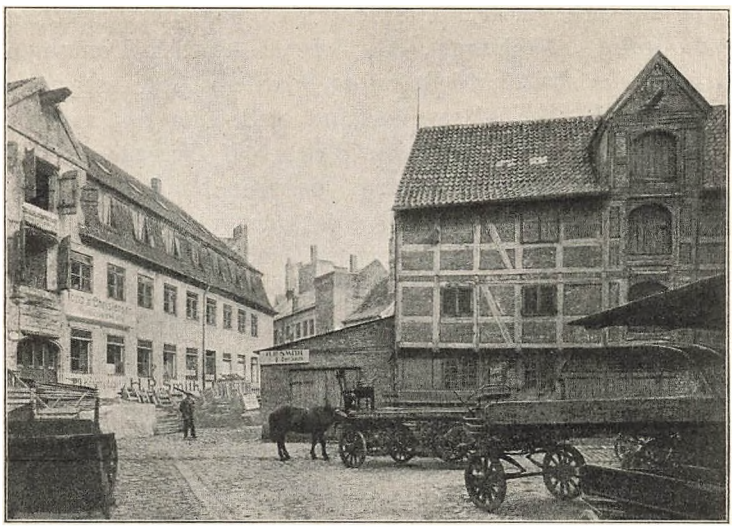
Interessantest er Forbygningen mod Gaden. De midterste Fag springer frem som Risalit og fortsættes opad i en frontonprydet Kvist. Af Hensyn til Grundens Smalhed og Gaardspladsens Beliggenhed maatte Indkørselsporten, med et nødtvungent Brud paa Symmetriens Love, anbringes til venstre i Bygningen; derved bliver der tillige Plads til den brede Trappe, der i magelige Sving fører op til de øvre Etager. Den store Trefags Sal i andet Stokværk var Hjertet i Bygningen. I Façadeordningen kommer det velproportionerede smukt frem i Etageinddelingen, i Vinduernes regulære Anbringelse og i deres Størrelseforhold. Midterpartiet er efter Barokkens Fordringer tydeligt betonet i Risaliten med Kvist, og denne igen ved de rundbuede Vinduer i Husets Hovedetage, samt ved den her anvendte elegante Indramning og Dekoration. Façadens Midte fortoner sig rytmisk til Siderne — alt efter Barokkens bedste Mønstre.

I den lette, legende Ornamentik, i det spinkle Rammeværk om Vinduer og Port forraader Rokokkosmagen sig. I denne Façade har ogsaa Rokokkoens dekorative Evne for den diskrete Pointe faaet et endog meget karakteristisk Udtryk.

Den Boltenske Gaards Façade er nu en af de faa

og virkelig gode Repræsentanter for en i dansk borgerlig Arkitektur kortvarig, men glimrende Stilperiode.

Seværdige er ogsaa de store, rummelige Pakhuse i Gaarden, der éngang har rummet Produkter fra det fjerne

Pakhus i Gaarden Nr. 8 i Gothersgade.

Østen og Vesten til betydelige Værdier og navnlig det rige Vinlager [1]).

* *
*

At følge Udviklingsgangen i Boltes Handelspraksis lader sig nu ikke mere gøre. »Ved Konjunkturerne i Krigen mellem England og Amerika vandt han betydelige Kapitaler i Vestindien,« beretter hans Samtidige J. Ph. Rosenstand Goiske; »hans hastige Resolution og Held

[1]) Hr. Cand. mag. Vilh. Lorenzen har paa min Anmodning med største Imødekommenhed taget Syn over den Bolten'ske Gaard og stillet ovenstaaende Resultater af sine Iagttagelser til min Raadighed.

gjorde mere hertil end egentlig Handelskyndighed. Han vendte sig med Spekulation fra Vest- til Ostindien, og først ved at udsende Vine profiterede han over 400 Procent paa Varerne.« Da han 1777 i Jan. ansøgte om Indfødsret, kaldte han sig Vinhandler og Borger og opførte som sine Aktiver tvende Skibe i Fart paa Vestindien, sin »vidtløftige« Vinhandel, 55 Aktier i Asiatisk Kompagni à 500 Rdlr. (= 27,500 Rdlr.) og Gaarden i Gothersgade [1]).

Paa Højden af sin Velstand ejede han to Pakhuse, det i Gothersgade og et paa Hjørnet af Overgaden oven Vandet og Baadsmandsstræde, desuden havde han Pakhusrum rundt omkring i Byen: i »den forgyldte Tønde« i Store Kongensgade hos Brygger Gierløf, i Selmers Gaard i Nyhavn, hos Grosserer Saabye i Amaliegade, i Hans Egholms Gaard paa St. Købmagergade, et Rum paa Studiegaarden, et hos Raadmand Kiøbke i Dybensgade, samt i et Pakhus paa Ulfeldts Plads. Her havde han magasineret dels ostindiske Silkevarer og andre Stoffer, dels Vine i Stykfade, der bortsolgtes ved Auktion. Han havde da fem Skibe i Søen, »Prins Carl«, »Dannebrog« paa 202 Kommercelæster, »Laurvig« og Fregatskibet »Sophie Frederica«, 157 Kommercelæster, og »Kiøbenhavn«, der sejlede paa Bengalen og Trankebar.

Gennem Handelen paa Vestindien var Bolte traadt i Berøring med en anden Opkomling Johann Friedrich Heinrich, der i Aarene 1757—69 havde været Regimentfeltskær og Hospitalsmedikus paa St. Croix, men 1773 var bleven beskikket til Kommerceintendant og Medlem af Regeringsraadet i Vestindien. Hjemkaldt til Danmark blev han 1777 Etatsraad og 1779 Direktør i den vestindisk-guineiske Handel, da han afgik til St. Thomas »for at organisere Handelen«. Dette Hverv udførte Heinrich paa en saa tilfredsstillende Maade, at han Aarel

[1]) 1777 indberetter B. til Kommercekoll., at han til sin Handels Befordring agter efter Gerners Tegning at bygge en Vestindiefarer i Arendal eller udenfor København. (Komm. Koll. Journ. 1777, 219).

efter af Arveprinsen modtog et hædrende Vidnesbyrd »for sin patriotiske Omhu, Indsigt og Nidkærhed og sande Tjeneste ved at oprette en god Forbindelse med Naboøerne«. Som Medlem af Direktionen for den vestindiske Gælds Likvidation lykkedes det ham at tilforhandle den danske Regering de saakaldte Terborch'ske Fordringer til Planterne paa de vestindiske Øer til det svimlende Beløb af 9,912,112 Gylden. Som Anerkendelse for at have frelst de danske Kolonister fra Hollændernes trykkende Aag fik han Konferensraads-Titlen og Generalmajors Rang. Heinrich førte i sin Gaard i Amaliegade og paa Lyststedet »Rustenborg« i Lyngby, senere ogsaa paa den af ham købte Herregaard Sparresholm paa Sjælland, et stort og rigt Hus [1]).

I sit Ægteskab med Birgitte van Lexmond fra Amsterdam, hvis Søster var gift med den danske Generalguvernør H. L. E. v. Schimmelmann, havde Heinrich blandt flere Børn Datteren Frederikke Sophie (født 1765). Bolte, der 1782 atter var bleven Enkemand og af dette sit andet Ægteskab havde to Børn, Sønnen Johan Heinrich (f. 1773) og Datteren Anna Margrethe (døbt 6. Nov. 1778), kastede sin Kærlighed paa Etatsraad Heinrichs attenaarige Datter, der var hele tredive Aar yngre end han. For at opnaa hendes Haand af Faderen maatte Bolte ogsaa naa indenfor Rangklasserne. Nu traf det sig, at Enkedronningen da interesserede sig varmt for Oprettelsen af en Fødselsstiftelse, som kunde afløse det under Frederiks Hospital hørende Accouchementshus, i hvilket Øjemed hun 1782 købte en Ejendom i Amaliegade lige op til Hospitalet, men til Indretning af Fødeanstalten haardt savnede en betydelig Sum, som Bolte var villig til at yde. Ved Kabinetsordre af 19. Maj 1783 blev »Købmand Bolte her i Staden« for

[1]) Efterl. Pap. fra den Reventlowske Kreds IV, 276.

sin egen Person og ægte Descendenter ophøjet i Friherrestanden (2. Klasse Nr. 16) som Baron af Bolten, med den Motivering, at han havde »den største Fortjeneste af den partikulære ostindiske Handel, hvorved ikke alene Kongens Toldintrader anseligen har vundet, og alene forrige Aar noget over halvanden Tønde Guld, men hvorved ogsaa henimod 700 af Kongens Undersaatter finde Levebrød«. Prisen for Barontitlen var 40,000 Rdlr. i den gode Sags Tjeneste.

Baronens Vaabenskjold viser i venstre Felt en halv hvid Lilje, i højre to gyldne Sparrer og er smykket med en Friherrekrone og en gylden Merkurstav mellem to danske Orlogsflag. Skjoldholdere er to Matroser i rød- og hvidstribede Trøjer og Benklæder og sorte Hatte, den ene holdende en gylden Baadshage med Jernspids, den anden en gylden Aare.

12. Juni holdt Bolten Samfrændeskifte med sine to Børn og udsatte for hver af dem som Gave af sin egen Boslod 50,000 Rdlr., hvilke han udlagde med den Prioritet, »som i umyndiges Midler efter Loven tilkommer«, og forpligtede sig til inden to Aar at anbringe hele Summen til Sikkerhed i Jordegods [1]).

For yderligere at befæste sin ny Stilling blandt de øverste i Samfundet købte han for 14,500 Rdlr. Slottet Sorgenfri af Gehejmeraadinde Desmercières.

Den 17. Juni fejrede Baron Henrik Bolten sit Bryllup med Demoiselle Frederikke Sophie Heinrich.

Beklageligvis havde Brylluppet maattet opsættes, idet Bolten faa Dage efter Udstedelsen af Friherrepatentet saa sig nødsaget til paa Grund af uformodet indtrufne Omstændigheder at erklære sig insolvent.

Aarsagen til dette finansielle Sammenbrud er antydet ovenfor. Allerede de første Rygter om Afslutningen af

[1]) Sjæll. Reg. 1783, 393.

Fredspræliminærerne i Jan. 1783 havde bevirket et pludseligt og voldsomt Prisfald, der viste, at man herhjemme alt for sent havde gjort sig det klart, at de svimlende Fordele, den nevtrale Fragtfart og Transithandel havde indhøstet, ene og alene skyldtes den nordamerikanske Krig. I alle oversøiske Havnestæder var der ophobet kæmpemæssige Varelagre, hvortil der nu ikke kunde skaffes Købere; de franske Kolonihavne aflukkedes for de nevtrale, Returladninger var næsten ikke til at skaffe og kun til meget lave Fragter. Ogsaa i Evropas Søstæder og ikke mindst i København henlaa mægtige Lagre af ostindiske Varer, mest Luksusgenstande, som ikke fandt Afsætning. Der spekuleredes vildt og hensynsløst i Baissen, og til al Ulykke opdagede man i Begyndelsen af Maj i det solide og almenagtede Asiatiske Kompagni en Kassemangel paa o. $^1/_2$ Million Rdlr.; af de skyldige begik Kassedirektøren strax Selvmord, Kassereren arresteredes, og Bogholderen flygtede. De tre andre Direktører, Cheferne for de store Handelshuse Ryberg, Fabritius og van Hemert, som skulde erstatte Tabet og derved blev truet med økonomisk Ruin, tyede i deres Nød til Staten om Laan. Guldberg, der forudsaa, at deres Fald vilde drage andre store Firmaer med sig, fik 23. Maj nedsat en ekstraordinær Kommission, der bemyndigedes til at disponere over 1 Million Rdlr. af Bankens Midler »til de handlende Huses Frelse og Kreditens Opretholdelse«[1]). Det største af de i Aaret 1783 til ialt tyve Handelshuse ydede Laan til en samlet Sum af 2,116,000 Rdlr., mod Pant i Varelagre, Pakhuse, Forsikringspolicer, Bodmeribreve og bogførte Fordringer, var det, der under 23. Maj indrømmedes Baron Bolten[2]), nemlig paa 600,000 Rdlr. ifølge Obligation til Kongen samt

[1]) J. Schovelin, Fra den danske Handels Empire II, 68 ff. E. Holm, Danm.-Norges Hist. V, 542.

[2]) Sjæll. Reg. 1783 $^{23}/_5$ Nr. 400. Til Kommissærer i Boltens Opbudsbo beskikkes Jac. Edv. Colbiørnsen og Joh. Ludvig Zinn.

paa 100,000 Rdlr. til Banken. Denne meget betydelige Sum viser baade, hvor omfattende hans Transaktioner var, og at man af Hensyn til hans vidtudstrakte Forbindelser opbød alt, for at hans Fallit ikke skulde drage flere med sig.

Saaledes blev ganske vist de store Handelshuse reddede, men Tilliden til dansk Købmandsvirksomhed havde faaet et Grundskud, som den sent forvandt.

Dels for at efterkomme den ham ved Ophøjelsen i Friherrestanden paahvilende Forpligtelse, at erhverve Jordegods i det for et Baroni foreskrevne Omfang, dels for at baandlægge sin Kapital i fast Ejendom til Fordel for Børnene købte Bolten 1784 for 50,000 Rdlr. af Baron A. C. Knuth Asserstrup paa Lolland og det i samme Sogn (Sandby) beliggende Frederiksdal, der tilhørte Grevinde I. M. Reventlow f. Knuth. Desuden erhvervede han i Begyndelsen af 1785 af Oberst A. Falkenskjold Sæbygaard paa Sjælland for 110,000 Rdlr., en Handel, hvorved Sælgeren skal have tjent ikke mindre end 40,000 Rdlr., og endelig købte han Aagaard paa Sjælland (Løve Herred) af Chr. Lindam.

I Betragtning af disse betydelige Godskøb, der maatte lade formode, at Boltens Finanser atter var bragte paa Fode, kunde det kun vække den største Opsigt i Land og By, at Baronen kort før Juniterminen 1785 atter erklærede sig insolvent. Ligesom første Gang troede man ogsaa nu, at det var en overilet Handling fra hans Side, men de i hans Ansøgning om Protektorium for sine Kreditorer anførte Grunde paaviser Nødvendigheden af hans Beslutning. Ikke alene havde han ved de stadigt stærkt dalende Konjunkturer i den almindelige Fragtfart og Transithandel og særlig ved Handelen paa Ostindien lidt betydelige Tab, men samtidig skulde han baade erlægge en stor Del af Købesummen for de altfor dyrt erhvervede Godser og tillige efterkomme Forpligtelsen til at indsætte

to Gange 50,000 Rdlr. i Overformynderiet for sine Børn. Ved Kabinetsordre havde han faaet Henstand med Betalingen til Terminen, men da Dagen kom, og Ostindiefarerne stadigt udeblev, og han mærkede, at Overformynderiet ikke vilde forlænge Fristen yderligere, maatte han søge Sikkerhed for sin Person.

Den 17. Juni fik han kgl. Bevilling paa, indtil 6 Uger efter at det i hans Bo udstedte Proklama var udløbet, at være befriet for personlig Arrest af sine Kreditorer [1]). Samtidig foretoges der Registrering af alle hans rørlige og faste Ejendele i hans Hus i Gothersgade, i hans Pakhuse og paa Sorgenfri.

Hverken Bohavet i hans Gaard i Hovedstaden eller paa Sorgenfri vidner om særlig Luksus. Af Værelser paa Slottet nævnes Sovekabinettet, det kinesiske Kabinet, Salen med gibsede Vægge, Spisestuen med Gyldenlæders Betræk, Skænkestuen, Baronens Værelse, hans Sovekammer, Hovmesteren Kierulfs Værelse, Françaisen Mds. Dorleys og Kammerjomfruens Stuer [2]). Særlig Omtale fortjener kun hans prægtige Sølvservice, der ialt vejede 8160 Lod, deriblandt en Suppeterrin med Fad, som alene vejede 599 Lod, 12 dybe og 42 flade Sølvtallerkener — de sidste vejede alene 1495 Lod —, 12 Sølvlysestager (911 Lod) og 10 Spillestager (400 Lod).

I Førstningen, fortæller Rosenstand Goiske, var Baronen meget nedslagen, opholdt sig stedse paa sit Lyststed og talte ej gerne med nogen. »At der ikke bliver taget meget Del i hans Skæbne,« hedder det, »er rimeligt, da de fornemme fortrød paa, at han vilde paa Grund af sin Rigdom trænge sig op til dem, og hans Ligemænd vare misfornøjede, at han vilde forlade denne Klasse af Borgere, hvor han var bleven velhavende. At han har havt Handelsgeist og Lykke, det er vist, men at han har

[1]) Sjæll. Reg. 1785, 479, 597.

[2]) Kbhvns. Amts Skifteprot. 1787, 418.

tillige hjulpen til at forøge Luksus, er ligesaa vist; alene til Sølv-Taffel har han anvendt 30—40,000 Rd., og ingen Minister har holdt et Bord som han.«

Til Kommissærer i Boltens Opbudsbo udnævntes Jacob Edv. Colbjørnsen og Grossererne Ludv. Zinn og Hans Rudolf Saabye og til Kurator i Boet Advokat Skibsted.

Kommissærernes Opgør af Baron Boltens Bo udviste, at dets Totalmasse beløb sig til 1,262,460 Rdlr. Gældsposterne androg ialt 994,458 Rdlr. Boets Aktiver bestod dels i faste Ejendomme: Gaarden i Gothersgade, hvori der kun stod 15,000 Rdlr. Prioritet, Sorgenfri Slot, hvorpaa der ingen Gæld hvilede, og de lollandske Godser, hvorpaa var anvendt 30,000 Rdlr. Huset med Effekter og Møbler samt Boets Vinlager var tilsammen takseret til 60,000 Rdlr. Af Skibenes Ladninger ansloges »Kiøbenhavn«s til 430,000 Rdlr., »Laurvig«s og »Dannebrog«s Returladninger til 200,000 Rdlr., det daglig ventede Skib »Sophie Frederikke«s vurderedes til 250,000 Rdlr., hvoraf de tre Fjerdedele tilkom Bolten. Tilgodehavende for Assurancen af det forliste Skib »Prins Carl« opførtes med 43,000 Rdlr.

U d g æ l d e n beregnedes til 330,000 Rdlr. i Obligationer og Veksler, for Assurancer 60,000 Rdlr., Veksler og Bodmeribreve paa »Kiøbenhavn« og »Sophie Frederikke« 40,000 Rdlr., Børnenes Mødrenearv 100,000 Rdlr.

Realisationen omfattede lutter takserede Effekter og kurante Varer, der kunde regnes lig rede Penge. Selv om man anslog Udgifterne ved Udrustningen af Skibene, Assurancer og andre Fordringer samt Tabet ved Godskøbet til ialt 100,000 Rdlr., blev der endnu o. 150,000 Rdlr. tilbage til at dække et usandsynligt Tab. Skønt det ellers var Skik ved alle andre Købmænds og Kompagniers Balance, havde man intet beregnet for de fire Skibe og deres Udrustning.

I Betragtning af Boets Overskud og Opretholdelsen

af »Nationens Kredit, uden hvilken Danmarks Handel i den Del af Verden maatte gaa til Grunde«, henstillede Kommissærerne i Boet til Finanskollegiet, at dette skulde søge at formaa Kongen til at lade Boltens Bo administrere som sig tilhørende.

Dette Forslag fandt Støtte hos Bernstorff, der ogsaa fik Reventlow til at slutte sig til ham. Finanskollegiets Indstilling fraraadede ganske vist Kongen at understøtte Bolten med et Laan i Lighed med det 1783 ydede, men indstillede, at hans Bo skulde forblive under Administration af Kommissærerne, indtil alle Fordringer var indrevet og al Gæld var dækket. Hvis Bolten blev erklæret fallit, maatte det udøve en skadelig Indflydelse paa den nationale Kredit i Ostindien. Hans Fald vilde herhjemme bl. a. drage Huset Peschier med sig, der ved et ganske særligt Kendskab til Varerne og deres Assortiments havde skaffet sig de største Kommissioner fra Frankrig, især Paris, og Schweiz, hvorhen det havde ekspederet Varer til Værdi af over en Million, ialt i tre Aar omsat for over 3,600,000 Rdlr., hvorfor der alene i Afgift var betalt 191,000 Rdlr. Peschiers finansielle Ruin kunde igen let have til Følge, at en stor Del af dets Kommissioner gik til London eller andre store Oplagspladser og Markeder for ostindiske Varer, hvilket atter ventelig vilde faa den skadeligste Indflydelse paa Handelen i Almindelighed og samtlige Kompagniers og tillige betydeligt forringe Kongens Indtægter.

Schack Rathlou modsatte sig bestemt al Støtte fra Kongens Side i den Boltenske Sag og advarede mod de Forholdsregler, man ved den tidligere Lejlighed havde truffet, og som den offentlige Mening havde dadlet strengt. Han fik sat sin Vilje igennem, og det tilkendegaves Kollegiet, at Kongen hverken kunde tage Hensyn til Boltens Begæring eller til Kommissærernes og Kollegiets Betænkninger. Faa Dage efter gik Bolten fallit. 17. Juli skriver

Luxdorph i sin Kalender: »Baron Bolten spillet ordentlig Banquerot, giort sig usynlig, og man mener, hand ei kommer tilbage.«

I Sept. stilledes Frederiksdal og Asserstrup til Auktion, uden at der opnaaedes et antageligt Bud. For at befri Boet for Tab besluttede Kommissærerne det følgende Foraar at lade Godskøbene gaa tilbage til Sælgerne mod en Erstatning af 20,000 Rdlr. Endvidere solgtes ved Auktion »Frederikke Sophie« og »Dannebrog«, saaledes som »samme fra Ostindien forrige Aar var hjemkommet«. Den ene af de prægtige Ostindiefarere, der havde staaet Bolten i 50,000 Rdlr., blev for 5000 Rdlr. afhændet til Købmand Buntzen [1]). Auktionen over Sølvtøjet udviste kun lave Priser — 3 Mk. 12 Sk. Loddet —; den store Sølv-Plat de menage gik tilbage, da ingen vilde byde derpaa.

Sorgenfri Slot beholdt Bolten til 1789, da han afhændede det for 13,000 Rdlr. til Arveprins Frederik.

Boets Slutning »blev noget hastigere istandbragt, ved at Bolten lod købe en Del af Fordringerne, og Kreditorerne fik op mod 75 pCt. af deres Fordringer, en hel Del vist meget mere«.

* * *

Samtidig med Boltens finansielle Sammenbrud led ogsaa hans huslige Lykke Forlis. Da Ægtefællerne gentagne Gange havde erfaret, at de ikke kunde leve sammen i Enighed, opsattes en Separationskontrakt, hvorved Baronesse Bolten renoncerede paa al Indtægt af Boet. Da hun formodedes at være frugtsommelig, bestemtes det, at om hun fødte en Pige, skulde denne forblive hos Moderen; blev det en Dreng, skulde Barnet til sit femte Aar blive hos Moderen, og derefter opdrages hos Faderen [2]).

[1]) Adr. Avisen 1786, 28.

[2]) Sjæll. Reg. 1786, 806.

Den store Aldersforskel har vel været den nærmeste Aarsag til Skilsmissen, og at Baronessen var en behagesyg og livlig Dame, fremgaar alt i alt tydeligt af de Optegnelser, som en af hendes Beundrere, Konferensraad C. H. Holten, har efterladt sig. Han lærte hende at kende paa hendes Faders Gods Sparresholm; hun var den Gang nær de Tredive og mere end 10 Aar ældre end han. Den uformuende og uerfarne Fændrik blev blindt forelsket i hende. Holten berømmer hende for en ualmindelig Dannelse, Talenter og Ynde og vidner i sin Alderdom, at han fornemmelig havde hende at takke for de gode Egenskaber, som maatte findes hos ham. Hun lærte kort efter den senere Stiftamtmand paa Island Greve F. C. Trampe at kende, der paa den Tid var ganske ung som forhen Holten, og han ægtede hende 1797 som 22aarig Student mod sine Forældres Ønske. Efter at have født sin Mand to Sønner blev hun skilt fra ham. Stedse hyldet af en eller anden, døde hun allerede 1801, og skønt over 40 Aar gammel døde hun dog efter Holtens Beretning med en Elsker ved Sengen [1]).

Baron Boltens sidste Aar var sørgelige; han opgav paa Grund af tiltagende Svagelighed enhver Deltagelse i Handelslivet, skønt hans Formuesforhold, som det vil ses, nærmest maa betegnes som glimrende. Efter Salget af Sorgenfri boede han til Leje i den af ham opførte Gaard i Gothersgade, som han havde afhændet. For den beskedne Sum af 30 Rdlr. aarlig beboede han de tre Kvistværelser med en Sal paa 3 Fag og et Fag under det »gebrokne Tag« og et ligedant Kammer til Gaarden. Her døde han 7. Marts 1790, kun 55 Aar gammel. Hans Begravelse fandt Sted fra St. Petri Kirke, og han blev bisat i Lighvælvingen under dens Gulv. Begravelsen kostede 400 Rdlr. Liget kørtes til Kirken i en Fløjels Ligvogn

[1]) Clausen og Rist, Memoirer og Breve XI, 18 ff. Throndhjemske Samlinger I (1901) 7 ff.

med 4 Heste, fulgt af 16 Studenter med Sørgekapper og hvide Handsker.

Paa et Blad Papir mellem hans Skiftedokumenter har han nedskrevet nogle 23. Febr. 1789 daterede Leveregler for Sønnen. »Sey kein Geitzhals, aber auch kein Verschwender, überhaupt sey ein rechtschaffener Mann« — Ord, som han oftere har gentaget for ham. Hans Leveregel skal være Skriftens Ord: »Dein Lebelang habe Gott vor Augen und im Herzen, dass Du in keine Sünde willigest, noch thuest wider sein Gebot.« Om Boltens Retsindighed vidner det, at han i sin sidste Vilje bestemte, at skønt han retslig havde affundet sig med sine Kreditorer, skulde Sønnen give de Kreditorer, der vitterlig var komne tilkort ved hans Konkurs, fuld Dækning, hvilket ogsaa skete [1]).

Boltens eneste Søn Johan Henrik Bolten skildres som et meget agtværdigt og tiltalende ungt Menneske med et svageligt Helbred. Han opdroges af Mag. Jørgen Kierulf, senere Professor i Historie, og blev af denne i Maj 1791 17 Aar gammel privat dimitteret til Universitetet. Samme Efteraar foretog han en Rekreationsrejse til Sverige [2]), ledsaget af Kierulf, men naaede ikke længere end til Kristiania, hvor han blev syg. Hjemvendt flyttede han af Helbredshensyn ud paa Frederiksberg, hvor han allerede døde 7. Juli 1792, knap 19 Aar gammel. Hans Portræt, malet i Olie, ejes af Efterslægtselskabet.

Den unge Baron Boltens Testamente var ikke alene et Udtryk for hans Omsorg for Moderens Slægt og Venner, men ogsaa for hans menneskekærlige Hjerte, og hans Dispositioner i saa Henseende vil bevare hans Navn mod Forglemmelse. Til sin »Ven og Vejleder« Kierulf testamenterede han 18,000 Rdlr., til sin Morbroder Vejerme-

[1]) Altonaer Merkur, 1790, 42.

[2]) Bev. for begge at rejse udenlands 1791 $^{7}/_{10}$ (Sjæll. Reg. 1791, 807).

ster Jens Nørregaards Børn 10,000 Rdlr., til den anden Morbroder Michael Nørregaards Børn en ligesaa stor Sum, desuden fik Datteren Dorothea Nørregaard den ovennævnte store Sølvterrin og alt hans danske Porcellæn og Dækketøj, Sønnen Peter Nørregaard desuden 2000 Rdlr. Hans Mosters Søn Peter Christian Dyrendahl 3000 Rdlr., hans Moders Forældre 2000 Rdlr., hans afdøde Mosters Moder Skibsbygger Nielsens Enke 1000 Rdlr. Skuespiller Michael Rosing og Hustru, som han synes at have kendt godt, fik 3000 Rdlr. Til St. Hans Hospital skænkede han en Sum af 20,000 Rdlr., til Københavns Sognekirkers Arbejdshuse 6000 Rdlr., til fattige og stræbsomme Haandværkerfamilier 3000 Rdlr., desuden til Efterslægtens Skole 1000 Rdlr. og endelig til St. Petri Arbejdsskole for fattige Piger 1000 Rdlr. Resten af hans Formue skulde tilfalde hans Søster Anna Margrethe.

Ved det samlede Opgør af Faderens og Sønnens Bo viste det sig, at den gamle Bolten, betegnende nok, aldrig havde ført ordentlige Købmandsbøger, hvilket forklarer, at han i de finansielle Kriser, der ramte ham, ikke var klar over, hvad han ejede, og at han tabte Hovedet og opgav Ævret, skønt det, som Boets Status viser, ikke var nødvendigt. Boets Beholdning, der udleveredes ved Extraditionen 1795, var 100,326 Rdlr.; efter at Testamentets samtlige Bestemmelser og alle Fordringer, ialt 81,247 Rdlr., var fyldestgjorte, blev der endnu til Rest 33,299 Rdlr.

Baronesse Anna Margrethe Bolten ægtede 1795 Kammerherre Christopher Schöller v. Bülow (1770—1830), fra 1816 Stiftamtmand i Sællands Stift, men 1821 dømt til Embeds- og Adelsfortabelse samt Fængsel, indtil han havde betalt de Beløb, han havde besvegel Staten for; dog undveg han og unddrog sig retslig Forfølgelse.

Hans Hustru oplevede ikke sin Mands Skam, idet hun allerede 11. Dec. 1804 afgik ved Døden.

Det friherrelige Boltenske Navn udsluktes med hende, men endnu længe gik der i København Frasagn om den fattige Vintapperdreng, der blev ophøjet til Baron, »ligervis som Jeppe hos Holberg«, spiste paa Guld i sit fyrstelige Slot og gik tidligt i sin Grav som en livstræt, glædesløs Mand med Foragt for Pengenes Værd og Lykke.

DIGTEKUNST I DAGSPRESSEN

»FÆDRELANDET« I FYRRERNE

AF

H. TRIER.

I mere end en Menneskealder redigeredes »Fædrelandet« af en Digter. Hvad Rolle har Digte da spillet i det? Fyrrernes bevægede Tid kan afgive en Prøve derpaa.

1.

1. Okt. 1839 var Bladet begyndt at udkomme to Gange om Ugen, 6. Dcb. s. A. blev det Dagblad. Tre Dage i Forvejen var Frederik VI død. Det første Digt, »Fædrelandet« optog ($^{23}/_{12}$ 39), var forfattet af den 28aarige Nordmand Andreas Munch i Anledning af den gamle Konges Død. En norsk Indsender siger 10. Jan. 1840, at Digteren har skrevet det »blandt og for sine Landsmænd« »i et Blad, som ikke kan komme til Danmark«, og at »Fædrelandet«s Redaktion har optrykt det »som Bevis paa, hvilke Følelser den danske Tronforandring havde vakt i Norge«. Maaske baade den norske Indsender og det norske Blad er et journalistisk Fif — de lettede jo lidt paa Ansvaret for Digtets Offentliggørelse —; i Halvorsens norske Forfatterleksikon henføres det i alt Fald kun til »Fædrelandet«. Det maler først Kongens *lit de parade,* som han ligger i Riddersalen stift udstrakt, halvt dækket af Sørgekaabens Flig, trist oplyst af døsige Vokskerter. Saa udvider Billedet sig til et Sind-

billede: De mørke Tiders Levning ligger ved hans Fødder, hans enevældige Magt sover med ham paa Baaren: »de gamle Vaabenfaner af Huset Oldenborg -- hviske over hans Hoved sin Frygt, sin stumme Sorg«. Men udenfor paa Pladsen flammer Livets Kraft, Folkets mægtige Stemme kræver, hvad det før har haft; det er Frihedens første Akkorder, der klinger igennem Luften, Kong »Frederiks Jordeklokke er Danmarks Morgenklang«.

Forarget nedlægger en dansk Digter — der er gættet paa Ole Bang — i »Søndagen« af 5. Jan. 1840 en skarp Protest mod den hjerteløse Nordmands Udtalelser. Vi drømmer ikke om Frihedens Sol, vi lægger ikke Planer ved Frederiks friske Grav, siger han krænket. Vi sørger over Frederik; hver af os véd jo, at han elskede os alle med Faderkærlighed! — »Du, som tør Frederik haane! Ha, frække Nordmand, ti!« Munch svarer koldblodig overlegen (Fdl. $^{20}/_{1}$ 40):

> Jeg troede, at et Morgenvift gik nu
> hen over Danmark fra Tidsørnens Fjedre,
> ej, at det hele unge Folk, som du,
> sank ned i bløde Taarer, daadløs Gru,
> fordi en Olding gik til sine Fædre.

Han faar (Fdl. $^{10}/_{1}$ 40) Støtte af en Landsmand, der stiller den varme, mandige Sorg overfor det sygelige Føleri, som lader Folk »formedelst en vistnok med Rette elsket Konges Død tabe Sans og Tanke for Fædrelandets vigtigste Interesser«.

Ogsaa »Fædrelandet« giver dog den almindelige Sorg Udtryk. Det optager 15. Jan. det Farvel af H. P. Holst -- »Farvel! farvel! Vi bringe, Fader! med Taarer dig et ømt Farvel!« —, som et Herrekor istemte fra Platfonden over Vesterport, da Ligvognen ved Kongens Bisættelse nærmede sig denne. I Anledning af Kongens Fødselsdag 28. Jan. har Bladet Dagen efter 4 Digte: af H. P. Holst, Oehlenschläger, J. L. Heiberg og H. C. Andersen. An-

dersen giver et stemningsfuldt Nattemaleri af Sørgetoget til Roskilde: »I hvert et Bondehus, om nok saa lille, — et Lys er tændt langs Vejen, hvor de gaa, — og i den kolde Nat ved Grøften stille — med deres Børnebørn de gamle staa! — »Nu kommer Kongens Lig! Se, Faklen brænder!« — Og Barn og Gubbe folde deres Hænder; — de glemme aldrig dette Øjeblik. — »I Jesu Navn! Farvel, Kong Frederik!« «

Blicher, som i Kongen havde set paa en Gang sin faderlige Beskytter og selv en af Sorger hjemsøgt Mand, der trængte til at faa en »Glædesdraabe« i sit Bæger, og derfor, allerede mens Frederik VI levede, havde prist ham i Sang og Digt, skriver i et »Mindekvad«, »Fædrelandet« optrykker 9. Feb.: »Jeg sang, for du varst en elskelig Drot, — en Folkeven i et Kongeslot. — Jeg sang, for din Krone med al sin Glans — mig tyktes en borgerlig Egekrans.«

2.

I Forhold til den personlige Klang, Digtene om Frederik VI har, lyder den digteriske Omtale af hans Efterfølger officiel og upersonlig. Man kender ham endnu ikke nok. 5. Jan. 1840 aftrykker »Fædrelandet« efter »Københavns Morgenblad« 3 Digte af Gottlieb Siesby i Anerkendelse af dennes »smukke Talent«. Om Kristian VIII hedder det her, at Udødeligheds Navnetræk først slynges ind i Kongenavnet med det folkeforyngende Værk, man haaber af ham. Der er Forventninger, men vil de blive opfyldte? Større Tillid synes Digteren at nære til »Stænderne«, de i Trediverne indførte Stænderforsamlinger: »Hver Knop, som endnu venter paa sin Brydning, — ved eder faar sin Duft og sin Betydning, — hver Røst, som ellers klangløs vilde runge, — i eders Mund blir til en Folketunge.« Kun i et Slags Slutningskompliment nævnes Kongen: »Stol trygt paa ham, som stole vil paa eder.« Dronningen siges i et af Digtene

at være født til »vor Enevoldsbeherskerinde«. Det er næppe sagt med nogen politisk Tanke, men kun, fordi hun, med sin moderlige Omsorg for Smaabørn, som Digteren med et Ordspil udtrykker det, »vil danne Kongens Hal til et A s y l for Dannerfolket«. Helt tom bliver Hyldesten til Kongen, naar han i en Velkomstsang til ham i Teatret, trykt i »Fædrelandet« 20. Marts 1840 før Afsyngelsen, sammenlignes, fordi han s t a a r nu iblandt os (i Teatret), med »hin, der s t o d ved højen Mast«. Og da J. L. Heiberg nogle Aar efter skal besynge ham sammesteds, tager han (Fdl. $^{22}/_{9}$ 43), kuriøst, men karakteristisk nok, i en mere sindrig end klar Hofpoesi sit Udgangspunkt i Stjernerne: Kongens Vugge har staaet under Vægtens Tegn, derfor skal han, værnende om Lovs og Retfærds Hegn, være omsust af Ligevægtens Vinger. Ord! Ord! Ord!

Kun en enkelt Gang faar Ordene til den enevældige Konge en fastere Virkelighedsklang. Det er, da Tanken om almindelig Værnepligt i November 1845 kommer op ved en Bondefest paa Skydebanen og Ploug udraaber (Fdl. $^{26}/_{11}$): »O, Konge! hør vort høje Raab, — gør os til Mænd!' — Da skal vor viljeløse Hob — faa Livets Aande, Kraftens Daab, — da skal af Dvale Danmarks Haab — staa op igen; — da skal vi bygge Tidens Værk, — og du skal sidde nok saa stærk — blandt Mænd.«

I Juli 1846 besøger den svenske Kong Oskar Kristian VIII paa Bernstorff. Et Folketog møder op med 200 Fakler, og mer end 300 Sangere: Skandinavisk Selskabs, Haandværkernes, Livjægernes, Typografernes og Studenternes Sangforeninger, istemmer i stolt Følelse af at møde paa Folkets Vegne Plougs Ord (Fdl. $^{15}/_{7}$): »Støt jer paa Folkets Skuldre! — de er stærke.« Det er ikke længer den nedarvede ydmyge Tone overfor Enevoldsherren.

Men da Kongen dør 20. Jan. 1848, slaar Stemningen om, i alt Fald hos Hofdigterne. Paa Kristian VIII.s Ka-

falk skriver H. P. Holst, ikke som Historiens Dom, knap engang som Øjeblikkets: »Kort var hans Herskertid i Aar beregnet, — men lang, hvis den skal maales i Bedrift, — thi hvert et Aar staar med en Daad betegnet, -- der blomstre skal i Ord, i Sang, i Skrift.« — Daad var ellers det, man havde savnet hos den afdøde Konge. Men nu er »Nordens Balder« død og kommer ej tilbage -- maaske er Ordet Balder en fin Antydning af, at Kristian VIII ikke havde været nogen Handlingens Mand.

3.

Hans Søn, den 40aarige Frederik VII, bestiger Tronen paa et Tidspunkt, da det nationalt og politisk trak op til Alvorsdage baade for Konge og Folk. Digterne kommer Kongemagten og dens Udøvere nærmere ind paa Livet. En navnløs »Stemme fra Jylland« taler (Fdl. $^{28}/_{1}$ 48) advarende til den nye Konge: Naar Fædrelandet kommer i Trældom, naar Modersmaalet bandlyses, da vil det hedde: Danmark er ej mere, fordi det gav sig tyske Herskere, sov ind for trygt at lade sig regere af dem og først vaagnede paa Randen af sin Grav; »Oldenborgerstammen, endskønt dens Moder Datter var af Skjold [1]), — lod Tysk fortrænge Dansk ved List og Vold, — og Folk og Kongehus vil dele Skammen.« Det har senere vist sig, at denne Advarsel kom fra den 22aarige jyske Præstedatter Pouline Worm, dengang Lærerinde i Præstø. Det synes at være det første politiske Digt, der er skrevet af en dansk Kvinde.

Da Frederik VII samme Dag i Kundgørelsen af 28. Jan. havde givet Tilsagn om en Fællesforfatning for hele Riget og besluttende Myndighed for Stænderne, i en Form, der hverken kunde tilfredsstille Frihedens eller Danskhedens Talsmænd, var der den 1. Februar paa ny en »Folkestemme«, der i »Fædrelandet« talte Alvorsord til

[1]) Kristian I.s Moder nedstammede fra Erik Glipping.

Kongen. Den lægger ham paa Sinde, at Frihedstanken er gammel i Nord, og siger frimodig: »Dens Røst, Kong Frederik, naaede til dit Øre, — med Folkesind du Folkets Røst vil høre, — selv om med Malmets Klang den lyder djærv: — Giv os det hele, ej en ringe Skærv!«

Den 8. Marts lyder tredje Gang en »Røst fra Folket« til Kongen. Den ønsker ham Guds Fred, forsikrer ham om, at Folket har ham kær, »thi folkelig du var i Sind og Tale«, og opfordrer ham til at stole paa Folket. Folket vil kun Ret, og Folkeviljen er dyb og mægtig. Ved fælles Kræfter vil Byrden være let at løfte. Folkets Styrke har Vægt i Kongens Haand, men ogsaa kun ved den kan han fjerne Faren og læge Ondet.

10. Maj 1848 endelig gøres i et stort Digt, »Drøm og Virkelighed«, i sin Indgang humoristisk, i sin Udgang patetisk, Regnskabet op mellem før og nu, mellem 1847, Kristian VIII.s allerede næsten glemte Dage med deres vaklende Enevælde, og 1848, Frederik VII.s Foraarstid med Frihedens Sejrsgang: En taaget Vinterdag, siger Digteren, havde han skyndt sig til Kongens — Kristian VIII.s — Palais. Forgemakket var stormende fuldt. Audiensen begyndte. »For Rangspersoner gjorde man — aparte Høflighedskunster, — og Salen var ganske lummer af — de allerunderdanigste Dunster.« Herremænd med Guldnøgle bagpaa stod og svedte af Længsel efter, at Døren skulde gaa op. En Politidirektør, der ikke vilde være ørkesløs, stod og fangede Fluer paa Væggen. I Baggrunden af Salen — »hinsides dette Dansegulv for Levetzauer og Haucher« (d. v. s. for Hofmarskaller) — stod der en laset Standart og under den et Slags Pauke. Ventetiden blev ham for lang, og han faldt i Søvn. Saa havde han en underlig Drøm. Han drømte, at han stod for Kongen, med bart Bryst og bare Ben, et tykt, svært Hovedhaar og krøllet Skæg, i Næven en Stok, en Egeknub med Kna-

ster. Det lod til, at Kongen kendte ham, han studsede og blev lidt urolig — det var jo en af Vildmændene i det danske Vaaben. Saa gav han ham Haanden og nikkede. Og Vildmanden sagde: »Min gode Kristian Rex, du saa forleden mit Billede paa dine Tøfler og paa din Karét; nu ser du mig i Virkeligheden. Jeg er den samme, som jeg altid har været. Min Hud er haard, min Hals tyk, min brede Næve tjæret. Jeg kan nok lide en Drot, der har smukke Fagter og Lader og kan pludre Fransk og Kongelatin med alskens fremmede Magter, og du har nu engang arvet din Ret til at styre den danske Skude. Men jeg vil dog alvorlig raade dig til at passe godt paa. Unter uns vil jeg sige dig, at jeg er vred i Kammen, fordi min Tvillingbroder, han ved den anden Skjoldrand, bliver bagtalt. Selv om han brækker lidt paa det tyske — han vil nu gerne prale —, er han dog en ærlig Sønderjyde. Men fri vil han med Djævlens Vold og Magt være, selv om det er i Pagt med tyske Grever og Herrer. Jeg siger til ham: »Det danske Vaaben, det vil jeg ikke have knækket! Nu har jeg i flere Hundrede Aar staaet og holdt paa det forgyldte Skrammel, og skulde det revne og gaa i Mas, saa Fanden gale i'et. Hvor meget Dingeldangel man vil hænge omkring det, saa slaar endnu ni danske Hjerter i det — Gud véd, hvor længe.« Man siger om den tyske Prins (Kongens Svoger, Prinsen af Noer, der 1842 var udnævnt til Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne): »For Guds Skyld, rør ham ikke!« Men jeg siger bare, simpelvæk: »Klør hans Ryg, saa slaa til! Og er dine fine Skinneben bange for Nældeblade (Holstens Vaabenmærke), saa træd bare fast, saa gør de ingen Skade.« Monarken saa sig hurtig om, som om der var nogen, han var angst for, og rent ud sagt, som om der hang en Mester Erik i Krogen. Men som Vildmanden med en Ed rakte Haanden frem til Pant paa, at Kongen kunde stole paa Sønderjyden, slog han paa Pauken, saa

det klang, og Digteren vaagnede ved Lyden. »Det var min Drøm. Den samme Drøm — har Danmark drømt desværre, — Aar ud, Aar ind, immer det sov, — sov trygt, det véd Vorherre.« Men nu har det rystet Søvnen af sig og som Uffe Vermundsen taget det gamle Værge op af Jorden. Vor Konge — Frederik VII — er saa dansk som vi, og Vaabenmærket, hans og vort, Frihedens Skjold, gør vore Arme stærke. »Væk med de gamle Dragedyr, — der laa paa Lur om Skatten, — om Folkets Ret! Nu svinger vi — begejstret Frihedshatten.«

4.

Bag Forholdet til Kongen staar Bevægelserne i Folket. Det vil i Fyrrerne sige en national og en politisk Bevægelse, Kampen for Danskheden, Vækkelsen af den fællesnordiske Følelse og Kravet paa Folkefrihed samlede i et: Frihedstankerne kommer digterisk til Orde, da den landsforviste P. A. Heiberg 30. April 1841 83 Aar gammel dør i Paris. A. Munch, der halvvejs saa en Landsmand i ham — der var norsk Blod i Heibergerne, og P. A. havde en Tid opholdt sig i Bergen —, sender fra Norge »Fædrelandet« et Digt om ham, hvori han spørger (Fdl. $^{11}/_{6}$): »Hvad havde han gjort? Var Staten truet? — Havde Oprørets Fakkel blodig luet — i hans Haand over Fædrenejord?« og med besk Satire svarer: »O nej! Sligt havde de kunnet taale, — men ikke af Dagen den første Straale, — men ikke det fri, det mandige Ord.« P. A. Heibergs Død fremkaldte en Drøftelse af Lovgivningens Straffebestemmelser for litterære Forseelser; hvor Forordningen af 27. Sept. 1799 § 2 havde fastsat Landsforvisning, satte Forordningen af 30. Marts 1827 § 7 Forbedringshusarbejde eller Statsfængsel. Hvilken af de to Straffe der bør foretrækkes, er et Problem, Frederik Barfod i et Digt »Enten—Eller« (Fdl. $^{14}/_{7}$) søger at løse. Og han har truffet sit Valg. Vel hedder det i Digtet til den

landsforviste: »Trøst dig, Sjæl, som en Svane slaar — du Vingen ud i den aarle Vaar.« Men for Nordboen er Norden, selv uden Frihed, at foretrække for Syden: »Jeg bliver! jeg gaar ej, hvor Frihed bor — og skyder med Ranken af yppig Jord! — Jeg bliver — her i mit gamle Nord! — Dets Frihed skyder dog snart af Jord!«

Maaneden efter ($^{21}/_{9}$) slaar en unævnt »Dansk« til Lyd for Mindet om en anden afdød Frihedsforkæmper, Johannes Hage, den tidligere Overlærer i Roskilde og 1835—37 »Fædrelandet«s Redaktør, mens det endnu var Ugeskrift, han, hvem Ploug nogle Aar senere kaldte Danmarks Ridder af Ordet, dets Armand Carrel. I et velment, noget løst formet Digt skildrer den ubekendte Digter ham som Danmarks gode Søn, mandig og ufortrøden, en Eg, der ikke var til at bøje, før man en Morgen fandt dens Stamme ramt af Lynet ved Roden.

En tredje for »Frihed og Ret« begejstret Mand, den unge Ingeniørkaptajn Adolf Fibiger, der var død paa sin 28 Aars Fødselsdag 27. Aug. 1841, Forfatter af en »historisk Læsebog for Bondestanden«, som Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug havde udgivet i 1839, blev besungen i »Fædrelandet« af Gottlieb Siesby som den, der granskende i Sagas Bog ikke brystede sig af sin Lærdom, men »viede Folkets Sag sin Stemme« og allerede som Yngling var Mand. Samme Pen skyldes et Mindedigt over den nationalt grebne Højesteretsadvokat Ove Emmerich Guldberg, død 8. Feb. 1843. Han var sin Konge en tro Tjener, skriver Siesby, men bøjede ikke Knæ for nogen Afgud, og naar han som »Dommer« stod for Skranken, »da lyste Frihed ham djærvt fra Øjet«.

Men ogsaa de levende Bærere af Tidens politiske Tanker fejredes i Digt. Aaret 1842 begyndte med den Højesteretsdom, ved hvilken Fyrrernes Frihedshelt fremfor alle, Orla Lehmann, en af selve »Fædrelandet«s Udgivere, 20. Januar blev dømt til 3 Maaneders Fængsel

for en politisk Tale, han havde holdt paa Falster. Dagen efter indlededes Bladet med et højstemt Digt om ham paa Melodi af »Kung Karl, den unga hjelte« og med Omkvæd derfra: »Han kunde ikke vige, — kun falde kunde han!« »Den unge Kæmpe«s Fald i Frihedens første Dyst skal dog ikke dæmpe den Ild, der luer i vort Bryst, hedder det energisk. Vi, Folkets unge Sønner, vil tolke vor Sorg, »og Folkets Røst skal runge til Kongens høje Borg«. Der sker imidlertid intet, Uvirksomheden føles som Sløvhed, og 14. Marts offentliggør »Fædrelandet« i »ti patriotiske Vuggeviser« »Søvnens Filosofi«. Den første knytter sig til selve Højesteretsdommen over Lehmann: »Tre Maaneder,« gentog man, og derpaa gik man sin Vej — hjemme ventede jo Suppen med Bollerne og Stegen. Saa lagde man sig til at sove til op paa Eftermiddagen, — »det skal jo være saa dejligt at sove paa en Sag«. Saadan ser »medborgerlig Deltagelse« ud.

Lehmann bliver for sine ligestemte Medborgere det levende og lysende Billede paa Friheden, Danskheden og Skandinavismen. Da han 27. Aug. 1843 kommer hjem fra en Udenlandsrejse, bliver han paa Toldboden modtaget af »sine Venner og en talrig Skare velklædte Folk — vel 6—800 Personer«. De synger (Fdl. $^{28}/_{8}$):

Er du en Helt, som Aandens Sværd kan svinge,
er du en Ridder af det frie Ord:
velan! saa lad kun Øksen kraftig klinge
mod hver en raadden Rod i Danmarks Jord.
For Dannemark, vor Moder, og for hende
vor Oldemoder, Skandinavien,
ved Øresund, ved Ejderstrømmens Rende
det er paa Tiden nu at staa som Mænd!

Blandt Universitetsprofessorerne er det særlig Joach. Fr. Schouw og H. N. Clausen, der kaster Glans over Bevægelsen. »Hver Gang vi unge samles fjern og nær, — hilsende Haabet om Skærsommer, — saa ofrer

vi ham og hans mandige Færd — vor Kærligheds duftende Blommer« (Fdl. $^{23}/_{11}$ 44). Saa elsket var Schouw af den fremskridtsvakte Ungdom. Og 6—700 Studenter, »til hvilke nogle Borgere havde sluttet sig«, hilser i Fakkeltog paa Clausen med Plougs Sang (Fdl. $^{23}/_{12}$ 44):

Hil dig, du Tankens
højbaarne Høvding!
Hil dig, du Ordets
hugprude Helt!

J. C. Drewsen paa Strandmøllen havde i Bonden fundet en Broder, der trængte til Lys og Frihed, og havde skænket ham Broderparten af hvert Guldkorn, hans Tanke fandt; »led Bonden Nød, han fluks sin Haand oplod, — led Bonden Uret, han i Skranken stod«. Det er Ord fra en af Ploug forfattet »ny Vise om en gammel Mand« (Fdl. $^{30}/_{10}$ 46), sungen, da c. 100 Landboere i Oktober 1846 var samlede paa Bellevue for at fejre Balthasar Christensen, der i Maj Maaned havde været med at stifte Bondevennernes Selskab. Drewsen prises i Sangen som den, der havde viet halvfjerde Snes Aar til Oplysningens og Frihedens Sag (han havde dog paa det Tidspunkt endnu ikke fyldt 69 Aar og havde vel næppe begyndt Løsningen af sin Opgave straks ved sin Fødsel).

5.

Gennem alt, hvad der ellers bevægede Tiden, skar Thorvaldsens Ry. Da han dør, høres i »Fædrelandet« et Kor af danske Digtere. Holst minder om (Fdl. $^{25}/_{3}$ 1844), hvorledes Thorvaldsens Kunst har udslettet, hvad de nordiske Vikingers Voldsfærd i gamle Dage har forbrudt mod Sydens Templer og Pauluner. Han lader Kunstnerne synge (Fdl. $^{30}/_{3}$): »Med tunge Taarer — vi bære Danmarks Stolthed nu til Graven.« Og i en tredje Sang (Fdl. $^{30}/_{3}$) lader han italienske Sangere, endda i deres Modersmaal, udbryde: »Græd, Italien! græd kun af

Smerte! Døende sank han sammen, den Heros, hvis klare og dybe Geni lod din Oldtids Hæder opblomstre paa ny.« Var det for meget, spørger Molbech (Fdl. $^{26}/_{3}$), om alle gik i Sørgedragt for ham som for en Broder? »Gud har lagt Sorg paa Danmark, paa vor Moder.« En navnløs Digter siger (Fdl. $^{30}/_{3}$) til Danmark, at det i tusinde Aar ikke har haft større Navn at prise. Oehlenschläger tegner i sin Kantate i Frue Kirke (Fdl. $^{30}/_{3}$) Billedet af Folket, der samler sig i store Rækker om Kisten i Kirken, rige Hæderstegn bedækker dens Laag, som om det var en Helt eller en Fyrste. Ak, gennem Taarer sukker Danmark: Det var en Billedhugger; »men ej Helten, over trætte Ben, — rejste selv sig større Mindesten«. H. C. Andersen kalder i en Sang, Studenterne synger (Fdl. $^{30}/_{3}$) ved Thorvaldsens Kiste, paa den fattige Mand, i hvis Kreds han var født. Ingemann peger en Uge efter (Fdl. $^{6}/_{4}$) paa, hvor helt og skønt Thorvaldsen udfoldede Livets Sejrs-Idé. »Kampen var ham en Leg, og hver hans Kamp var en Sejr . . . Æren fulgte hans Gang, men aldrig trælled han for den.« Paa det kongelige Teater lød Ord af Heiberg (Fdl. $^{10}/_{4}$) om hans Ligfærd, der blev til et Triumftog i Europas Navn; »men Verdens Sorg var lagt paa Danmarks Skuldre«. Og Hertz skildrer (Fdl. $^{24}/_{5}$) i Studenterforeningen Folkesorgen i Bondens Hytte, i Fyrstens Borg og ved Strandens Fiskernet, alle har faaet Del i Sorgen. Ploug priser Thorvaldsens kunstneriske Skaberkraft (Fdl. $^{24}/_{5}$).

Paafaldende lidt mærker man i disse Digte til den plastiske Evne, de besynger, intet Billede af Billedhuggeren eller hans Værker træder frem af dem. Lige saa lidt af de Ord, hvormed »Fædrelandet« 25. Marts melder hans Død. »Thorvaldsen er død! Skønhedens Ypperstepræst er ikke mere!« gentages som en Herolds Udraab 3 Gange med passende Mellemrum. »Midt under Nutidens Tryk, midt i vor Ar-

mod, midt under al vor politiske Elende stod h a n endnu som en Kolos for vore Øjne . . . Skøn og kraftig som hine Oldtidens Heroer, hans Haand har foreviget, traadte han ind i Musernes Tempel [d. v. s. det kgl. Teater], og allerede under Orkestrets første Buestrøg aabnedes hans Øre for Evighedens Harmonier, og inden endnu Tæppet rullede op, brast Forhænget for hin store Scene, hvor hans Sjæl allerede hernede havde hjemme . . .« Det er nu »vort opløftende Kald . . . ved forenede Kræfter . . . hver paa sin Vis at virke . . . til Nordens Genfødelse i Bedrift og Sejrsglans. Naar vi saaledes opfatte Thorvaldsens Død, da tør vi trøstende tilraabe hinanden: T h o r v a l d s e n e r d ø d! M e n h a n l e v e r i s i n e V æ r k e r o g i s i t F o l k!«

6.

Et Varsel om den særlige Rolle, »Fædrelandet« vilde komme til at spille, efter at Carl Ploug 12. Maj 1841 var bleven dets ansvarlige Redaktør, er det, at Bladet 26. Jan. 1840 efter en svensk Nytaarsgave »Hertha« aftrykker et Digt af H. C. Andersen: »Fra Gran og Birk og Bøg, vidt over Hav, — lyd Glædessang: J e g e r e n S k a n d i n a v!«

I 1843 gjorde danske Studenter, endda uindbudne, deres første samlede Besøg i Sverig ved et Studentertog til Upsala. »Fædrelandet« offentliggør de digteriske Velkomstord og Hilsner, der er bragte ved Sammenkomsten. Den skandinavisk begejstrede Sprogforsker og Arkæolog Säve vil have »Dannevang«s ædle Sønner hilste med Jubelklang og Hurra for de »danske Drenge«. Det er tre Folk, der for Tiden forener sig med Alvor i Sind og Hjerterne i Brand (Fdl. $^{14}/_{6}$). Og fra dansk Side griber Poul Rytter, d. v. s. Ploug, i de samme Strenge: »Vor Hilsen er en Svale, der varsler Nordens Vaar.« Højtidelig minder Digteren Malmström (Fdl. $^{15}/_{6}$) de unge Studenter om

den Oldtid, der taler til dem i »Odins Lund« ved Upsala, hvor de er samlede til Fest. Og med et fjendtligt Sideblik til Rusland beder Talis Qvalis, den svenske Digter C. W. A. Strandberg (Fdl. $^{20}/_{6}$), de danske paa Hjemvejen hviske til Bølgen, der gaar imod Øst, at den skal hilse Ørnen og fortælle den om den Fest, der nys har fundet Sted i Norden, hilse den og sige, at en Tjørnekrone er alt, hvad Skandia nu har til den. Selv i Tyskland vækker de nordiske Studenters Sammenslutning sympatisk Opmærksomhed. »Fædrelandet« aftrykker ($^{20}/_{7}$) paa Tysk et Digt af Ernst Förster i »Köllner Zeitung«, i hvilket han udtaler, hvor varmt han er bleven gennemtrængt af, hvad der til Enhed mellem beslægtede Stammer i Paakaldelse af Fremtiden er sket hos de nordiske Studenter i det fjerne Upsala.

Herhjemme melder Carl Bagger sig som Kampfælle. Straks efter Hjemkomsten havde Studenterne stiftet et »skandinavisk Samfund«. Det blev efter Kancelliets af Kongen stadfæstede Ordre forbudt af Politiet. I et Digt »Poetens Klage« peger Bagger da (Fdl. $^{21}/_{8}$) paa, at samme Aar, som Templet i Efesus blev stukket i Brand, fødtes Aleksander den Store, Verdensrigets Skaber. Nu har Politikken kastet sin Fakkel ind i det Tempel, der nys er rejst for »Broderenighed i Trillinglandet«, men han spaar, at Filipsønnen vil komme i Tidens Fylde og maaske er født i samme Time, »da Lampen sluktes i vort Efesus«. Allerede en halv Snes Dage efter stiftedes af danske Universitetsprofessorer et »skandinavisk Selskab«, som fik Lov til at leve og virke — upolitisk — for Nordens Sag. Ved det skandinaviske Selskabs og lignende Møder i København og i Upsala sang det og klang det i Digte af Grundtvig, Hertz, Ploug og Säve (Fdl. $^{6}/_{11}$, $^{23}/_{11}$, $^{5}/_{12}$, $^{22}/_{12}$). »En Røst fra Norge« opfordrer (Fdl. $^{15}/_{11}$) de danske til at holde Fanen højt: »Kæmper kækt kun, I derovre, — husk, det gælder Nordens Aand, — og fra Upsala og

Dovre — rækkes jer en Broderhaand.« Selv i nogle Nytaarsvers, der ved Aarets Slutning udkom hos Reitzel og kunde købes i Bogladerne for 12 Skilling, lader den skandinaviske Tanke høre fra sig. »Fædrelandet« gengiver ($^{30}/_{12}$) et af Versene: »Et helligt Baand skal atter bindes, — hvad der var brudt, skal vorde helt, — hvad der var skilt, skal atter findes, — og samles skal hvad der var delt.« Og da Jenny Lind kommer til Byen, og Ploug har skrevet et Digt, der offentliggøres to Dage i Træk i »Fædrelandet« ($^{16}/_{9}$, $^{17}/_{9}$) — sligt skete ikke sjælden i hine Beslaglæggelsens Dage —, om den korte, længselvækkende nordiske Sommers Vemod, der bæver i hendes Stemme, saa synger 3—400 yngre Mænd, mest Studenter, der fejrer hende med et Fakkeltog, en Sang af F. L. Høedt (Fdl. $^{20}/_{9}$) om Nordens Himmel, der hviler i hendes Øje, Nordens Elskov, der klager i hendes Røst, »Folkets Hjerte kunde høre s i n e Drømme, sine Savn deri«.

I »Skandinavisk Selskab« søger Hauch at stramme Viljerne op (Fdl. $^{23}/_{11}$ 44):

Mægted med Aand vi at stride,
som fordum vi stride med Sværd,
og mægted vi Døden at lide
for det, som gir Livet sit Værd,
og mægted vi Tvivlen at kue,
der tynger paa Sjælen som Bly,
da skulde ved Nordpolens Bue
som Stjerner det lyse paa ny . .
Ved Aanden skal Norden genfødes,
og Verden skal undres derved.

Der indstiftes af den skandinaviske Bevægelses Bærere en aarlig Højtid til Fædrenes Minde. Ploug er dens første Digter; han tømmer ved Festen 13. Januar 1845 som Taler et Løftets Bæger for »Nordens Enhed i Nordens Aand«, og Hurraerne derfor ledsages af Kanonskud (Fdl. $^{30}/_{1}$). I November s. A. afholdes, under Misvæksten i svenske Landskaber, til Bedste for de nødlidende en

Aftenunderholdning paa Hofteatret, til hvilken »Skandinavisk Selskab«s Medlemmer og deres Damer havde Adgang. Der var Musik og Sang af danske og svenske Kunstnere og Deklamation af Instruktør Nielsen, Jfr. Ryge og Michael Wiehe. Nielsen fremsagde med sin klangfulde Stemme og med stærk Patos de 12 bredt udformede Strofer i Plougs Digt »Fostbrødrelaget« (Fdl. $^{1}/_{12}$) om de gamle Dage, da Kæmpelivets trodsige Skikkelser skred igennem Norden med tunge Skridt, og da Kæmperne, naar de skulde træde ud i Livet, ridsede hinandens Arm op og, mens de røde Straaler blandedes, to og to svor at dele Kaar i Sorg og Gammen. Nu er Fostbrødrelaget paa ny dukket op af Tidens Strøm, i en bedre Form: Det knytter ikke nogle faa, men Millioner sammen, det binder ikke Enkeltmænd, men Nationer, Nordens tre Folk. Og skulde det staa i mørke Norners Vilje, at Nordens Stjerne engang skal dale og fremmede trampe dets Tilje ned, saa skal det vise sig, det véd vi vist, at Fostbrødrelaget vil bestaa sin sidste Prøve, »at vi var tre i Livet, en i Døden«.

Men det er dette Aar ud fra det nordiske Studentermøde i København, at den skandinaviske Begejstring naar sin højeste digteriske Flugt. Ploug, Heiberg, Hertz, Molbech, Barfod, Hauch, Oehlenschläger, Holst, Grundtvig, Hostrup, A. Munch, Nybom, Strandberg — det myldrer med Vers og Sange. Paa Toldboden lyder Plougs Velkomstord (Fdl. $^{23}/_{6}$); i Kristiansborg Slots Ridehus, der med sine nøgne, kalkede Vægge var forvandlet til en mægtig Løvsal, forsikrer Heiberg (Fdl. $^{24}/_{6}$), at Søen skyller om Danmark, ikke med skinsyg Harme, men for at lokke Brødre til Øen; Hertz priser (Fdl. $^{24}/_{6}$) Upsala, Liljen i Dale, og de Tankens Lyn, som derfra er gaaet ud over Verden; Molbech maler (Fdl. $^{26}/_{6}$) et Billede af Norge, Kæmpen i Nord, med den hvide Sne til Hjælm om sin Isse, en Kjortel, grøn af Graner, om sin Stenbrynje og et Sølvskæg, som Fossen ruller ned over hans Bryst;

Barfod vender sig (Fdl. $^{26}/_{6}$) til Ynglingeflokken fra Lund, Biskop Absalons Sønneskare. Hauch sværger højtidelig (Fdl. $^{26}/_{6}$) ved vor vakte Sans og ved Mindets Røst og ved de faldne Helte og ved de svundne Tider, »at vi for Nordens store Navn vil synke selv i Dødens Favn med Lyst«. Paa det kgl. Teater træder Fru Heiberg trods sit sydlandske Ydre frem som Ydun, med blomsterkranset Hjælm, et let Spyd i højre Haand, i venstre Guldkarret med Udødelighedens Æbler, med Staalpanser om Brystet, en Harpe ved Siden og et broget Skørt, der »folder sig fra Midjen ned til hendes Fødder«. Gennem hende taler Oehlenschläger til de nordiske Gæster (Fdl. $^{27}/_{6}$): Før var det Tor, der forbitret kaldte dem til Kamp med hinanden: nu vinker Ydun og Freja dem til Lunden, »og Tor er forsonet, skønt ikke forsvunden«. Tor opfattes her endnu som Krigsgud. Holst fejrer (Fdl. $^{27}/_{6}$) Kvinden i Vendinger, der ikke just er ny, om Roser og yndelige Blomster, om Ynde, Ømhed, Tro og Haab. Til »Skandinavisk Selskab«s Fest i Dyrehaven lægger Grundtvig (Fdl. $^{30}/_{6}$) et Kvad om Kæmpernes Aand og Kæmpernes Kraft, for hvilken Jætter og Trolde synker, og om Kæmpernes Hjem, i hvilket Asgaard hæver sig, tækket med blinkende Skjolde — »Gladhjem er Navnet paa Kæmpernes Land«. Til Afsked siger Ploug »et Ord endnu« (Fdl. $^{28}/_{6}$) for at fastslaa Mødets Betydning: For os alle er Maalet »at kæmpe fremst i Folkenes Bravalla, frigøre Verden atter eller falde«. Hans sidste Ord skal da være: »For Nordens Enhed, Nordens Sejr og Ære!« Talis Qvalis er endnu højere til Vejrs i sin Flugt. I overstrømmende Kraftfølelse varsler han (Fdl. $^{2}/_{7}$), at hvis Overmagten driver os ud af vort Land, saa griber vi i Himlens Hager, rykker Lynet ud af Guds Haand og rider paa det ned igen til Fædrenes Land, og det Ridt skal spørges vide og frelse Norden.

Trods disse himmelstræbende Fantasier er Studenternes Sans for Øjeblikkets Livsglæde dog ikke helt glemt.

Hostrup, der tager alt mere paa det jævne, hører (Fdl. $^{2}/_{7}$) Lærkerne slaa til Sværdets Klang og ser Helten ile frem med Satyrer og Fauner ved Siden, og i en Sang om Studenterhjemmet skildres vel (Fdl. $^{2}/_{7}$) Studentens Liv som en møjsom Bjærgbestigning, men den grønne Ranke skyder frem i Fjældets Kløft og rækker ham villig sin gyldne Frugt, og blandt de muntre Venner slipper han ikke Glædens Fugl af Hænde før i dens allersidste Aandedrag.

Saa opløses Mødet, efter at Munch har sat Studenterne Stævne i Norge paa Fædrenes Odelsgaarde, næste Gang Birken staar lysegrøn i Klipperevnen.

Da den nordiske Højtid Aaret efter afholdes i Januar, er Sangene (Fdl. $^{14}/_{1}$ 46) for største Delen Genklang. Carl Borgaard er optaget af Minderne om forrige Sommers Studentermøde, der havde tryllet det alvorlige, kolde Nord ned i Sydens Dale. Frederik Barfod priser det saa tit priste O r d : det er alle Vegne og sejrer altid. »Neodanos«, hvis Sang ikke blev sungen, men dog opnaaede hæderlig Omtale i »Fædrelandet«, er ogsaa opfyldt af O r d e t, der k a n blive til Handling, ligesom Ild fødes af Staal. Og Grundtvig, som i d e t l e v e n d e O r d mente at have opdaget »den store Naturlov for Aandens Virkning og Forplantelse«, spørger tillidsfuld Nordens Aand, om vort Kvad ikke er dens Morgenhanes Gal. Saa overvældende er Troen paa Ordets Magt, at man tror alt gjort med Ord.

Ved den tilsvarende Fest i Kristiania er det Munch og Welhaven, der er Digterne (Fdl. $^{31}/_{1}$ 46). Munch hører Hejmdal støde i Hornet og kalde til Kamp, den Kamp, som skal bringe »Barmfred for Blodlyst, Livssang for Drabshyl, Dagglans for Død«. Welhaven synger romantisk om Sagas Hal i Rosernes Lund, hvor Søkkvabek sagterislende rinder, og hvor Nordens Mænd gaar hen i vaagne Drømme for at tømme en Kalk af Mindernes hel-

lige Væld. For Orvar Odd, den svenske Litterat Dr. Sturzenbecker, bliver al denne Fantaseren dog for gold, og han lader i »Skandinavisk Selskab« (Fdl. $^{5}/_{2}$) Virkelighedens Sangmø bebrejde Fantasiens, at hun i sin Luftgondol sejler i det blaa, som Vinden blæser, legende, uden Maal, med en Æolsharpe paa sin Arm. Og det var sandt nok, den klang af og til noget hul, den megen Tale om Kæmper, sovende Kæmper, drømmende Kæmper, vaagne Kæmper, Nordens Kæmper, Kæmpeaand og Kæmpers Hjem. Der var god Anledning til at lade Virkeligheden tage Fantasien i Skole. Det hjælper dog ikke; i et Digt af Ploug (Fdl. $^{2}/_{5}$) pløjer Haabets gyldne Snekke vedblivende Himlens Blaa for at lande i det nye Nord. Og i Dalene er det stadig væk Kæmper, der bor (Fdl. $^{2}/_{5}$): derfor frygter vi lidet Ruslands truende Ørn, Stormørnen med sit hungrende Blik; det treenige Skandia har en sejrvant Haand.

Juli 1847 samles nordiske Naturforskere i København. Grundtvig, Ploug, Holst, Barfod er som sædvanlig de bestaltede Digtere. De kommer ikke altid lige godt fra Arbejdet, og Grundtvig giver selv (Fdl. $^{16}/_{7}$) sort paa hvidt for, at Nordens Skjalde tager Tankerne, som de kan falde, og at det derfor imellemstunder falder lidt tyndt. Af nye Digtere kommer denne Gang Emil Aarestrup til. Han skildrer, ægte aarestrupsk, Videnskabsmandens Forhold til Naturen som Mandens Forhold til Kvinden (Fdl. $^{20}/_{7}$): »Han blotter Marmorarmen, — han leger med dit Haar, — han føler under Barmen, — hvordan dit Hjerte slaar.«

For første Gang kommer ved denne Lejlighed Drikkevisen frem i »Fædrelandet« — Bladet var i øvrigt i de Tider et Slags Organ for en stærkt skandinavisk farvet københavnsk Maadeholdsforening under Præsten C. H. Visbys Ledelse. Allerede Grundtvig nævner (Fdl. $^{16}/_{2}$) i sit Frisprog, at det lille Folk, som kalder sig de danske,

ikke er berømt længere syd paa for at kigge dybt eller granske dybt i nogen Verdens Ting undtagen Vin. Ploug skildrer (Fdl. $^{20}/_{7}$), hvorledes Studenten fører et Dobbeltliv, i Alvor og i Livsglæde, og hvilket Underværk der sker, naar Druens duftende Blod i lange, fulde Drag forsvinder bag hans tørstige Læbe, og han da, stærk og stolt som en Guddom, svæver paa Tilværelsens Højder og priser — med et bellmansk Udtryk — den »heders man«, som, da Jorden var ødelagt af Vand, paa ny plantede Vinranken og vandt sig en Doktorhat — af Bly. En Anonym, der er ansat »ved Bagagen«, ser (Fdl. $^{20}/_{7}$) i Naturkræfterne lutter Virkninger af Vinens Magt og slutter med en glad Forsikring om, hvor godt han mærker dens elektriske Kraft, som strømmer velgørende gennem os alle. »Saa snart den svækkes, — jeg ej vil vækkes, — men i en Drosk eller Omnibus lægges — og køres hjem.« Saaledes ender Kæmpens Sejrsgang for Nordens Sag.

I 1848, da det synes at trække op til Uvejr, kommer da ogsaa i mange Sind et Tilbageslag mod den skandinaviske Forgudelse af Oldtidens Kæmper. Thi, siger en navnløs »Stemme fra Jylland« (Fdl. $^{28}/_{1}$), nærmer en mægtig Fjende sig, og oversvømmes Landet af hans Hær, kan vi ej sende de døde Fædre med de rustne Sværd ud af Højen imod ham. Det baader ikke at synge om Valhal, naar vi selv ligner Skyggerne fra Hel.

Da Krigen brød ud, kom der dog baade fra Norge og fra Sverig Studenter som frivillige. Studenterforeningen gjorde en Skovtur for en Snes af dem, og Ploug skrev en Sang til dem (Fdl. $^{20}/_{5}$). Han giver et Billede af Dyrehavens fredelige Skovidyl og dens Modsætning, Jyllands Bakker, hvor hvert Blad sitrer ængsteligt og alt skjuler sig i Røgskyer, mens Skytsets Torden ruller, Bomber slaar ned, Huse staar i Flammer, Dynger af faldne slæbes bort, de saaredes Jammer skærer igennem Larmen, Bondens Mark nedtrampes, og Nød og Suk og Sorg er

lige bitter i Borg og i Hytte. Han dvæler i Mindet ved det Øjeblik, da Nordens Studenter for 3 Aar siden første Gand mødtes i Dyrehaven, og den tredelte Stamme slog Grenene sammen. Paa Tankens Vaar følger nu Gerningens Høst: »Vi vil holde givet Ord! Vi vil kæmpe og dø med hinanden!« A. Munch havde i den norske »Rigstidende« prist »de danske Brødre«s Enighed og Mod (Fdl. $^{5}/_{4}$) og senere slaaet til Lyd for Norges Deltagelse i Krigen (Fdl. $^{14}/_{6}$). Sturzenbecker havde i »Øresundsposten« krævet Forbund med Danmark (Fdl. $^{19}/_{4}$) og to Maaneder efter gentaget sin Opfordring (Fdl. $^{17}/_{6}$), idet han mindede om Sverigs krigerske Fortid:

Han satt uti frid så många år,
den gamla karolinen;
bland spindelväv uti glömda vrår
hang svärdet, hang karabinen,
och lagern vissnade kring hans hår . .
Släpp endast falken ut i sin sky!

Men sammen kom de tre Riger ikke til at staa i Krigen.

7.

Dybere Rod end Skandinavismen havde Kampen for Danskheden. Den kom første Gang digterisk til Orde i »Fædrelandet«, da Peter Hiort Lorenzen 11. Novb. 1842 havde talt Dansk i den slesvigske Stænderforsamling. Som Bevis paa Folkestemningens Modsætning til Regeringens forsagte Holdning fortæller »Fædrelandet« 27. Novb. om den Jubel, hvormed et »Perspektivkassebillede«, i Smag med Henrik Hertz's »Perspektivkassen«, der nogle Maaneder forud var opført ved en Sommerforestilling, Aftenen i Forvejen var blevet modtaget i en Kreds af flere Hundrede studerende. Billedet fremstillede Salen, hvori Folkets Mænd, et Navn, der dog kun passede paa faa af dem, sad rundt om de grønne Borde. En rejser sig og tager til Orde. »Der er Kraft i

hans Ord, i hans Røst er der Malm; — det er Modersmaalets de hjemlige Klange, — som bruse gennem den højtyske Kvalm, — hvor han uforfærdet staar én imod mange.« Fanatismen opløfter et hvinende Skraal, haaner Folkets Skik, forbander dets Maal og støder dets kække Talsmand ud af Salen. Om Fyrsten vil beskærme de krænkedes Ret, om han med Sværdet vil ridse Grænsen langs Ejderen, det spørger vi ikke om; men vi véd, »at hin mandige Færd aldrig vorder forgæt: — Et Hurra, Godtfolk, for Peder Hiort Lorenzen!« Danskheden er Ejderdanskhed, der vil trække Grænsen efter Minderne, ikke efter Sproget.

Men om Modersmaalet handler det første Digt af Ploug, der blev trykt i »Fædrelandet«. Det var en Sang, skreven 3. Jan. 1843 til en Fest paa Skydebanen Dagen efter, ved hvilken »200 for største Delen højt ansete Borgere og Embedsmænd« hyldede Peter Hiort Lorenzen. For Ploug er den Sjæl, der bevæger sig i Sprogets Rytmedragt, den samme, som lever i Folkets Bryst, og kun paa Modersmaalets Vinge kan Tanken flyve frit. Fra »Randers Dagblad« optager Bladet samme Aar ($^{24}/_{6}$) et Digt af Blicher om »det danske Sprog«, hvori han skildrer sig selv, som han sidder og digter i sit lille Rum og ildnes ved Tanken om, at de danske Viser, han kvæder ved Lampen, vil, naar han er død, hos Livets Børn »fremkalde søde Taarers milde Glæder — og vække Sjæle op af Middagsslum«.

Chr. Juul, en 30aarig Litterat, vil ogsaa være med til at hædre Modersmaalet, men, siger han i et Digt (Fdl. $^{3}/_{12}$ 1843), skal det gøres for Alvor, maa vi først lære de unge Nordens Tunge at kende, Sagaerne, de gamle Skjalde. Og tror du ikke, fortsætter han, at Holberg snarere med sit Lune kan varme danske Hjerter end Terents med sin Latin? Eller at Ewald bedre kan vække nordiske Sympatier end en Horats med den Virak, han

vier Tyranni og Vellyst? Eller at Oehlenschlägers Toner stolt vil gaa gennem Norden, naar Scribe staar hos Antikvaren med Glemselsstøv paa? Mærkeligt i øvrigt at stille Scribe sammen med Oehlenschläger — Scribe, der med sine c. 350 Teaterstykker var en dreven Skuespilfabrikant, men ikke Digter, og Oehlenschläger, der var Digter, men hvis blivende Storhed ikke netop var Teaterdigterens.

For at vise, »at det danske Sprog trods al den Undertrykkelse, det har lidt i Slesvig, dog er saa langt fra at være udryddet, at det endog midt i det tyske Flensborg skrives med en næsten forbavsende Færdighed og Korrekthed«, tillige for den skandinaviske Grundtones Skyld, gengiver »Fædrelandet« ($^{19}/_{7}$) et Digt, som en slesvigsk Seminarist, Friedrich Adolph Schmidt, har offentliggjort i »Dannevirke«. Det er en Efterligning af Ernst Morits Arndts Sang fra den tyske Frihedskamps Tid: »Was ist des Deutschen Vaterland?« og svarer paa Spørgsmaalet »Hvor er den danskes Fædreland?«: »Mit Fædreland, o elskte Sted! — Fra Nordkap ned til Ejdrens Bred, — fra Vesterhavets hule Brag — til Kalmarsundets Bølgeslag! . . . Der bor et Folk, hvis Tungemaal — har Klang som Sølv og Kraft som Staal.«

Det ser ud som en Parodi herpaa, naar en høj Embedsmand i Holsten tre Maaneder efter paa Tysk har skrevet en Sang (Fdl. $^{12}/_{10}$ 46), hvis sidste Vers vrængende lyder:

»Was ist des Dänen Vaterland?
See-, Jut- und Laa- und Langeland,
Soweit man schwarre Töpfe dreht,
Und Theevand trinkt zum Smoerrebroet,
Das soll es seyn, das soll es seyn,
Das, wackre Däne, nenne dein.«

En Pseudonym, Karl August, har tilstillet »Fædrelandet«s Redaktion Manuskriptet til en Digtsamling, i

hvilken Tidens raadende Tanker faar Udtryk. Af denne offentliggøres 1. Maj et nationalt »Kampraab«, der siger til Digterne: Stil jer om Danmarks Banner, hvis I har faaet Tyrtæus' Stemme; hvis ikke, maa I hellere roligt blive hjemme. Med Blikket rettet paa Preussen opfordrer han sine Kaldsfæller til at støde djærvt i Kampens Lur: om den tyske Borgerfrihed under Preussens Censur, om de tyskes Kamp og Ofre i Aarhundredets Morgenrøde, men ogsaa om Frihedshaabet, der saa jammerligt maatte forbløde, »om de gamle Korporaler, om den nye Stænderskik, om de tusind andre Gaver, som daraussen fra vi fik«. Paa de frihedsfjendske Tilstande i Tyskland havde Bladet allerede 25. Jan. peget ved, paa Tysk, at optage »en afsat tysk Professors Vise« af Hoffmann v. Fallersleben: »Der Professor ist begraben, — ein freier Mann entstand. — Was will ich weiter noch haben? — Hoch lebe das Vaterland!« Om Tilstandene i Tyskland handler et oversat Fragment af R. Prutz's Skuespil »Den politiske Barselstue«, der satiriserer over de forløjede Forhold i dets politiske Liv (Fdl. $^{24}/_{2}$, $^{25}/_{2}$ 45).

I Danmark føles det, som om Lys er i Færd med at gaa op over Landet. Poul Rytter ender en Sang ved en Fest i Ballerup (Fdl. $^{9}/_{11}$ 43) med forhaabningsfulde Ord om, hvorledes det lysner i Syd, hvor Hiort Lorenzen midt paa de tyskes Ting har slaaet til Lyd med Modersmaalets Klinge, hvor Thyras Vold er rejst paa Tryk, i danske Blade, og Slesvigs Bønder Ryg mod Ryg vil slaa en fast Skanse om Danmarks nye Rige.

Paa Skamlingsbanken oplæser Frederik Barfod stolt sine Vers om Niels Ebbesen (Fdl. $^{8}/_{7}$ 1844): »Op stod Jyden, da ned gik Sol; — frelst var Danmark, før Hanen gol; — tyske Gert blev et Spand for kort, — Vinden blæste hans Bødler bort. — Og end er Dansken i Dannemark Herre.«

I 1845 indeholder »Fædrelandet« ($^{9}/_{6}$) kun ét Digt

om Danskhedens Kamp i Nordslesvig. Det er et tysk, af Hermann von Bielke, en i København født nordslesvigsk Landejendomsbesidder, forfattet »Hülferuf Nordschleswigs«. Han spørger, om Danmark aldrig vil frelse det Folk, som saa ofte indtrængende har bedt om Hjælp, om det ikke snart vil sprænge de tyske Slavelænker. Folkets Tale er endnu under Tvang, dets jævne Bravhed haanet. Vil du da aldrig, Danmark, kæmpe Kampen for Sandhed, Ret og Troskab? Forud for Bielkes Digt staar i »Fædrelandet« en Korrespondance fra Flensborg, der ender med at sige, at man medsender en af Censorsaksen bortklippet Artikel. Mulig er Digtet da denne.

Saa var der en Sag, hvori Hensynet til Forholdene i Slesvig førte til et Sammenstød. Til en Fest i Roskilde 11. Aug. 1846 havde H. P. Holst paa Prof. Davids Opfordring skrevet en Sang til A. S. Ørsted (Fdl. $^{14}/_{8}$). Men samme Dag Sangen skulde synges — skriver Holst 3 Dage efter opbragt i »Fædrelandet« —, fik jeg »et Brev fra Prof. David, hvori han paa den høfligste Maade af Verden underretter mig om, at han »har tilladt sig at forandre det 3dje Vers i min smukke Sang«, at han, saasnart vi ses, skal vise mig, »hvorledes han, uden at opgive min Tankegang, er kommen til den smukke Slutningstanke i det 4de Vers«, og endelig, at »det dog vilde være for galt, om han, efter at have taget mit Værk forfængeligt, vilde gøre det samme med mit Navn, og at han derfor ej havde ladet det trykke med under Sangen« . . . Han tilføjer, »at han trygt stoler paa, at jeg ikke vil tage ham en Dristighed ilde op, som han ikke vilde have tilladt sig, hvis han ikke agtede min personlige Karakter lige saa højt, som han ynder min Musa«. Hvorvidt min Musa kan være tjent med at blive yndet paa den Maade, maa andre afgøre, — kun saa meget tror jeg at burde sige, at hun ikke er vant til at blive saa nærgaaende behandlet; men naar Prof. David i denne Sag gør Regning

paa min personlige Karakter, saa forstaar jeg ikke, hvad han mener dermed, med mindre Karakter og Karakterløshed for ham ere blevne enstydige Begreber. Hvis Prof. David blot havde gjort det mindste Forsøg paa at henvende sig til mig — og der var Tid nok til at gøre det — eller hvis han blot ligefrem havde remitteret mig Digtet, skulde jeg ikke have bebrejdet ham det mindste, men hvorledes mener vel Prof. David, at de roskildske Stænderdeputerede vilde optage det, hvis han i sin Egenskab af Stændertidendens Redaktør fandt paa at lemlæste deres Ytringer paa samme Maade, som han her har gjort det ved mine? Eller tror han, der dog selv engang ikke fandt det under sin Værdighed at bejle til danske Musers Gunst, at han nu skylder danske Poeter mindre Agtelse, fordi han selv for længe siden er traadt ud af deres Række? Naar jeg derfor uden alle Omsvøb protesterer mod denne Behandling, saa gør jeg det i Humanitetens og Poesiens Navn, baade fordi jeg finder en saadan Fremgangsmaade eksempelløs, og fordi jeg vil gøre mit til, at ikke nogen dansk Digter for Fremtiden skal blive udsat for en saadan Haandspaalæggelse. Jeg nedlægger denne Protest saa meget roligere, som det eneste, der skulde kunne bevæge mig til at fortie og undskylde, hvad der her er passeret, maatte være et nøje Venskabsforhold til den vedkommende; men et saadant intimere Forhold finder ikke Sted imellem Prof. D. og mig. Vel gør han mig den Ære i sine Breve flere Gange at kalde mig sin Ven, men jeg skylder mig selv at erklære, at dette er det første Venskabsstykke, der er vist mig af Professor David.«

Holst havde skrevet:

> . . sydpaa Had og Tvedragt holde Vagt,
> og Overmodet rejser sig i Blinde,
> for frækt at bryde broderhellig Pagt.

David havde mildnet det til:

> . . Danmark har sin hele Kraft behov,
> at ej dets gamle Grænseskel skal svinde
> og Broderbaandet vorde Tvedragts Rov.

Hos Holst hed det:

> Vort skønne Modersmaal man vil fortrænge
> og rive ned det Led, til Spot og Spe,
> der længe hegned om det danske Vænge —
> det skal ej ske! ej sandt, det skal ej ske!

— Ord, som fik en skæbnesvanger Magt, da Holst gentog Løftet: »Det skal ej ske!« i en Sang, der den 18. Sept. 1848 blev sungen ved Kongerevuen paa Lerbæk Mark, denne Gang om Slesvigs Deling. David havde rettet det til:

> Nu gælder det med Kraft at sammenholde
> hvad i Forening prøvet er som stærk,

— Linjer, med hvis Sprogform Holst nok kunde have Grund til at være misfornøjet —

> og hverken Uret lide eller volde,
> med Sandheds Magt at fælde Løgnens Værk.

Endelig er Ordene

> Men Hjælp behøver han (Kongen) thi svar er Stunden —
> Indfri da dine Ungdomsløfter nu!

ændrede, saa de ikke er en direkte Opfordring til Ørsted:

> Men ogsaa Kongens Raad — thi svar er Stunden —
> sig vise Folkets Tillid værdig nu.

1847 indledes i »Fædrelandet« paa Aarets første Dag med et stort og alvorsfuldt Digt »til de unge«, taget ud af Poul Rytters nylig udkomne Viser og Vers. Tvivl og Mismod spænder sit dunkle Net omkring den 33aarige Digters Sind; hvor han vender Øjet hen, ser han Fare, men Frelsen skimter han endnu ikke nogetsteds. Han ser Europas Herrer trække Lod om, hvad et lille Folk er værd; han ser et stort Folk, beruset af Hovmod, lægge

sit Brennus-Sværd paa Vægtens anden Skaal. Han ser sit Sprog agtes for Slegfred i sit eget Hjem og neje som Slavinde for et fremmed. Han ser det danske Folk, optaget af Døgnets Glimmer, sorgløst tumle om for Vindens Kast og som et søvnigt Trækdyr slæbe paa sine egne Synders tunge Byrde. Kun til de unge staar Digterens Haab; men ogsaa dem stævner han til Ansvar, hvis Haabet synker sygt og vissent ned og gaar ud. Og Grundtvig gentager ved den nordiske Højtid (Fdl. $^{15}/_{1}$) Opfordringen til at ryste Søvnen af sig.

I 1848 præges Digtene af de store Begivenheder, der gaar over Landet, efter at Kristian VIII 20. Januar var død. Det slesvigholstenske Oprør brød ud, Kasinomøderne afholdtes, Folketoget til Frederik VII fandt Sted, Martsministeriet dannedes, og en provisorisk Regering indsattes af Oprørerne og hyldedes i Holsten og Sydslesvig. Paa Gaderne i København solgtes i de Dage en »Sang for det danske Folk«, skreven af H. V. Kaalund netop den Dag, Ministeriet dannedes (Fdl. $^{24}/_{3}$). Den opfordrer de danske til at opmande sig og lade Verden se, at de ikke er vanslægtede. Hellere knust i Striden end rammes af Skændsel og Spe! »Og den skal vi kalde den fejgeste Hund, — som svigter sit Fædrelands Ære.«

28. Marts gaar en dansk Hær til Slesvig for at møde Oprørerne. H. P. Holst lader i den Anledning den første af en paatænkt Række »Krigs- og Fædrelandssange« trykke i »Fædrelandet« (Fdl. $^{30}/_{3}$). Blodet er i Færd med at komme i Kog: Det er paa Tide, at vi lærer de andre, om Dansken er »et søvnigt Folk«, naar han skal kæmpe for sin Ære.

Dagen efter udsender H. C. Andersen en »Slagsang for de danske« (Fdl. $^{31}/_{3}$). Ind i Sangen fletter han Billedet af de gamle Kæmpehøje paa Marken ved det aabne Hav, Billedet af det Danmark, der skal kæmpes for, og peger paa de tre Løver i Landets Vaaben — det faste Mod — og de ni Hjerter — det ærlige Blod.

Den næste Dag møder Just Matthias Thiele med en »Soldatervise« (Fdl. $^{1}/_{4}$). Han, Folkesagnssamleren, stoler paa Holger Danske, som har lovet sin Hjælp, og han fortolker Holger Danske som det Mod, der skal koste Fjenden hans Blod. Ikke blot for Thiele og Andersen er Mod og Blod nu det rette Rim.

Den paafølgende Dag (Fdl. $^{2}/_{4}$) skildrer en Sang uden Forfatternavn begejstret den krigerske Rejsning Landet over: Bonden, der kaster sin Plov, fordi han maa afsted, Forstmanden, der iler fra sine Skove, Stridshesten, der skraber med sin Hov, Smaadrengen, der trygler om Forlov til at være med, men faar til Svar af sin Moder, idet hun klapper ham paa Kinden, at hans Fader vil kæmpe for to.

Ingemanns fædrelandske Harme giver sig Luft i en »Kampsang i Oprørstiden« (Fdl. $^{4}/_{4}$): Om der saa var fordums Brødre med blandt dem, der som Niddinger har brudt deres Ed og sønderslidt Danmark, — det koster Blod! Om saa Blodet blev til et Hav — Danmark er stolt af at hengive sit Blod for Æren! Den blodige Kampsang følges (Fdl. $^{14}/_{4}$) af en ny Sang fra Ingemanns Haand »i Oprørstiden«, denne Gang om Oprørsøglen, i hvis Øjne vilde Vanvidsdrømme lurer, og dens selvskabte Rige, hvis Grund er en blodrød Strøm, hvis Ret er Svig, hvis Lov er Rænker.

Dagen efter trykkes Nr. 2 i Rækken af H. P. Holsts »Krigs- og Fædrelandssange« (Fdl. $^{15}/_{4}$). Ogsaa han giver Oprørerne det glatte Lag — Træfningen ved Bau og Kongens Indtog i Flensborg havde løftet den hjemlige Selvfølelse. »Er det os, som nu er dovne,« siger han hoverende, »eller er det jer, der var alt for hovne?«

Selvfølelsen stiger til Overmod. Der lægges (Fdl. $^{20}/_{4}$) den danske Soldat en overlegen og haanende »Velkomst til Preusseren« i Munden; den tegner ham som en snørt, pyntet og stram Herre fra Berlin, hvem Kosten her kun

maa smage daarlig. Man har vist spaaet jer de lækreste Retter, men vi har kun graa Ærter at byde. Hjælpsomme, som de danske er, skal vi med Glæde børste jeres Trøje, og Lud til at skruppe den snavsede Haand med kan I ogsaa faa.

H. C. Andersen bliver de frivilliges Digter (Fdl. $^{21}/_{4}$): »Jeg kan ikke blive, jeg har ingen Ro, — jeg maa med de andre til Lejren!«

Da, to Dage efter, Slaget ved Slesvig er endt med et Tilbagetog, bliver Digtenes Tone en anden, mindre overlegen eller sejrstryg. Der er et Vemodssuk i Nikolai Krossings Ord (Fdl. $^{29}/_{4}$):

Ja Danmark! dine Drenge
har hegnet om dit Vænge
som Tyras kække Flok.
At Hegnet er af Lave,
det volder vore Grave.
O Mor! Vi var ej nok.

Og der er en Mands Alvor i Plougs Sang om »Slaget ved Slesvig« (Fdl. $^{4}/_{5}$), vel nok den af alle de i »Fædrelandet« trykte Sange fra Krigen, der ved sin Stemnings Inderlighed, paa én Gang tungsindig og kraftig i Tekst som i Tone, gik dybest ind i Folket.

26. April 1848 blev Maleren J. T. Lundbye dødelig ramt af et Vaadeskud, straks efter at han som frivillig var traadt ind i Hæren. En navnløs Digter skildrer (Fdl. $^{15}/_{5}$) i Sorgen over hans Død tillige hans Kunst:

Den gamle Graa, mens den tygger sit For,
vender Ho'det vemodigt mod Døren,
den længes efter sin Ven fra i Fjor,
den ryster Manken og spidser Øren;
det aarsgamle Føl mellem Skovens Træer
søger om ham, som den havde saa kær . .
Et Suk fra Danmarks Hjerte udgaar:
»I hviskende Lunde! I drømmende Skove! —
Han har jo tegnet med Pensel og Stift

i uforgængelig Runeskrift
det sande Liv, der sig rører i eder,
og om hans Minde jer Moder freder.«

8.

Den tredje Streng i Fyrrernes Sammenspil var den politiske Frihedsbevægelse. Ved Frederik VI.s Død var den indledet. Det første Digt, »Fædrelandet« i den Retning offentliggør ($^{3}/_{2}$ 41), er en hidtil utrykt Vise, der var bleven afsungen ved en Valgfest i Helsingør. Den trykkes nu, for at enhver kan skønne, om »Dagen« har Ret, naar det stempler den som saa unational, at den derfor ikke har kunnet komme offentlig frem. »Fædrelandet« kalder den »en rask og munter Imødeskuen af Lysets Udbredelse«. Hvorfor mon man trods al Wischi-Waschi-Snak (tysk Wischi-Waschi lig dansk Visvas) vælger liberale? spørger den og svarer: Vi er kede af Dormeusen (Nathuen), vore Fædre bar. »Tyg kun jer Pen og bid jer Negl, I Frænder af den sene Snegl; vor Skude gaar for fulde Sejl.«

Den politiske Satire, af hvilken der her mærkes et svagt Stænk, kommer mere selvbevidst og gennemført til Orde (Fdl. $^{28}/_{10}$ og $^{11}/_{11}$ 41) i en Række »upolitiske Viser«, oversatte efter Hoffmann v. Fallersleben. Hvilken anden Plet paa Jorden har saa megen Poesi som Europa? spørges der spydigt. Folkets Ret — Poesi. De herligste Kongressers nøgne Prosa — prægtig Poesi. Fyrsteløfterne om at bøde paa Statens Brøst — Poesi. Adel, Rang og Stand — barnlig Poesi. »Og vort hele Liv og Væren, al vor Stræben og Begæren, blev ej alting, er ej alting, alting, alting Poesi?« I en »tragisk Historie« fortælles om en tapper General, hvis Midnatsdrøm havde voldt ham Hjerteangst og Kval. Hvad havde han da drømt? Om Krig og Pest? Om Hungersnød? Om Brandraab og Allarm? Om Forræderi og Oprør? Ak nej. »Han drømte

— Skrækken var enorm! — at hele Hæren vil — herefter paa hver Uniform — faa tvende Knapper til.«

I festlige Toner prises ved 28. Maj-Festen 1842 Journalisten (Fdl. $^{31}/_{5}$), Manden, som med modigt Bryst gaar frem i den aabne Mark og fægter med Sandhedens blanke Vaaben, Manden, som med sikkert Vid svinger sin Svøbe mod Daarskaben, som muntert sporer den træge Tid og tør røbe skjulte Synder, og hvis raske Pen faar Ukrudtet til at tæres hen og Sæden til at trives og skyde. Saa stærk var Tidens unge Tro paa Pressen og dens Mænd. Men det var ogsaa gennem en fri Presse, de nye Tanker skulde sejre i Folket.

I September Maaned s. A. fejrede Roskilde Stænder Kongens Fødselsdag med en Sang af H. P. Holst, der slutter med Ønsket om, at Kristian VIII, naar han begrædt lægger sig til Hvile, maa hvile paa et kongeligt Værk. 3 Dage i Træk ($^{19}/_{9}$, $^{20}/_{9}$, $^{21}/_{9}$) optrykker »Fædrelandet« Sangen, og hver Gang føjer det drillende til: »Det vilde være interessant at vide, hvorledes Stændernes Majoritet har opfattet denne Sang, om de f. Eks., da de ønskede Kongen at hvile paa »et kongeligt Værk«, tænkte paa de preussiske Komiteer.« I Preussen, efter hvis Mønster Provinsialstænderne var indført i Danmark, havde Frederik Wilhelm IV nylig yderligere indført Udvalg, der, valgte af Stænderforsamlingerne, i visse Tilfælde skulde kunne træde sammen til fælles Møder, men af de liberale opfattedes som et Forsøg paa at svække Arbejdet for Indførelse af en virkelig lovgivende Rigsforsamling.

Hvor et Digt menes at tjene den fælles Frihedssag, bliver det aftrykt i »Fædrelandet«, saaledes 2. Jan. 1843 efter Claudius Rosenhoffs Blad »Den Frisindede« et Digt om Manden, der ejede Gaard og Ager og Land og fik i Sinde at kalde sit Sted »Frihed«, men fik Processer paa Halsen, blev hadet og bagtalt, forfulgt og forjaget, saa byggede sig et Skib for den lille Rest af sit Eje, gav ogsaa

Skibet Navnet »Frihed«, men strandede, fordi han ikke kendte Frihedens blinde Skær; derefter stod skibbruden paa Landjorden, for stolt til at synge ved Dørene, for gammel til at paatage sig noget Dagværk, for ung til at tigge, for fri til at slikke naadige Hænder. Ingen kendte længer ham, der elskede Frihed. Men til sidst fornam han Friheden, da Dødsenglen skrev ham Fribrev og han jordedes i F r i jord. Med bitter Ironi har Digtet til Overskrift: »Hvert stadigt Haab sin Genstand møder.«

I 1844 trykkes igen et Digt af Pseudonymen Karl August, »en Scene i et Menageri« (Fdl. $^{2}/_{2}$). I en fremmed Stad styrter Folk en Foraarsmorgen i Trængsel afsted, hen til et Menageri. Digteren stirrer harmfuld efter dem: Naturen er skabt til Frihed; derfor har han lovet aldrig at holde Fuglen i Bur. En Mand med et klogt og stolt Udseende kommer forbi. »Følg med,« siger han, »ved Trældommens Tønder nærer man Frihedens Ild.« Digteren gik med. I Menageriet laa en Løve i sit Bur og saa med stolt Foragt paa den gabende Mængde. Med ét strakte den sin ene Klo ud mellem Burets Stænger. En pyntet Herre, som gik og bed paa sin Stokkeknap, standsede og gav Løven et Rap over Kloen og et til. Da gnistrede Løvens Øje, den rejste sig vred og vældig og styrtede mod Burets Gitter, saa hele Hytten rystede. Dødbleg fo'r Herren tilbage, gled og faldt baglænds om, saa lang han var. »Fortryder du nu din Vandring?« sagde den fremmede til Digteren. »Her har du det sande Billede paa en Tyran. At pine de bundne Nationer, det er en lystig Leg for ham, men blot man rasler med Lænken, bliver han straks bleg om Kind.« Mod Tyrannernes Magt sætter Karl August (Fdl. $^{10}/_{2}$ 44) i Tidens Aand »Ordets Magt«; thi »den, hvis Sjæl er Lyn, hans Ord er Torden.«

Ordets Magt kommer ogsaa Poul Rytter tilbage til i det Digt, der ved dets Offentliggørelse i »Fædrelandet« ($^{27}/_{2}$ 44) hed »Den nye Ridder«, senere fik Overskriften

»Ordets Ridder«. Først skildres den gamle Riddertids Undergang. Ridderens Sværd ligger nu paa hans Kiste, Harnisk og Skjold hænger i Museet, i hans Borg bor en Ætling, der beskeden sysler med Bøndernes Tugt eller Studenes Røgt. Krig er bleven et Haandværk, Soldaten en Stand, de staaende Hære blinde Maskiner. Men én dristig ridderlig Idræt kender vor daadløse Tid: Pennen er bleven en Lanse, Ordet et Sværd. For dem maa Træl-dommens Mure og Fordommens Gitre styrte, Brøde og Løgn krybe frem af sit Skjul, Uretten sitre selv under Purpuret. En saadan Ridder var Armand Carrel, den franske Journalist; han kendte ikke til Frygt eller Dadel, havde en Mands Kraft, en Ynglings Mod, var en Frihedsmand, hvis Sjæl var »en eneste glødende Drøm om Frankrig, dets Glans, dets Hæder og Lykke«. Da Gni-sterne ulmede i Masserne og blussede op; da de slog sam-men i et Baal og Tronen sank i Aske, hvem havde da tændt Flammen? Det mægtige Ord og — Armand Carrel.

Men Ordet maa være frit, som Tanken er fri, siger »Neodanos« (Fdl. $^{27}/_{6}$ 44). Frihed for det vingede Ord »var fra Arilds Tid immer at finde hos vore fribaarne Fædre i Nord«. Og vi maa være fribaarne som de, et vakt Folk. Derfor tegner han 4 Dage efter (Fdl. $^{1}/_{7}$) i Bladet et advarende Billede af det sorgløst sovende Folk. Skipperen sidder og sover med Roret i Haand, som han skal styre, alle hans gode Mænd sover. De ængstes hver-ken af Vindens vilde Pust eller af Havets dybe Suk, de drømmer saa sødt som et Barn i sin Vugge om Fryd og Fred. Maagens Sang, mens den hviler paa den knagende Raa, har en anden Lyd, af ildevarslende Spørgsmaal om, hvorledes det hele vil ende.

Claudius Rosenhoff havde samme Aar i sit Blad skre-vet et Digt »Lieder ohne Worte«; men det sidste — og bedste — Vers kunde ikke komme med, fordi det lød politisk og Forfatteren var under Censur. »Fædrelandet«

trykker (⁶/₈) det hele Digt, ogsaa det kriminelle Vers. Naar det frie Ord maaske forstummer, staar der i det, og ikke tør tolke Folkets Taab og Trang, skal det trøste os, at der foruden Ord ogsaa er Sang. »Hvert et dæmpet Suk fra tavse Nord, — det er Sange, Sange uden Ord.« »Fædrelandet« føjer til: »Her har man altsaa et overtydende Eksempel paa, hvorledes Justitsraad Reiersen udøver sin Censurmyndighed over domfældte Forfattere; at det skrevne er lovligt, det bryder han sig ikke om; at det er smukt og godt, det vedkommer ham ikke; at det er en Gave af Musernes Gunst, et poetisk Arbejde, der fordærves, mister sin Pointe, sit kunstneriske Værd, det rører ikke hans Politisamvittighed; det behager ham ikke, det er nok for ham til at indvie det til evig Død med sin skæbnesvangre Rødkridtspen.«

I en Række oversatte »nye Digte« af Heinrich Heine (Fdl. ¹¹/₁₁, ¹³/₁₁, ¹⁶/₁₁ 44) svinger Bladet indirekte ogsaa Svøben over danske Tilstande, som i

Advarsel.

Slige Bøger tør du trykke?
Kære Ven, du er forloren,
du maa te dig anderledes,
vil du høste Guld og Lykke!

Aldrig raader jeg dig, bedste,
saadan at gaa frem for Folket,
tale saa om fromme Præster
og om høje Potentater.

Ak, du bliver smidt paa Døren!
Fyrsterne har lange Arme,
Præsterne har lange Tunger,
og dit Folk — har lange Øren.

En Landsbyskolelærer i Sjælland havde i en Sang, der i Julen var bleven afsungen af en Kreds af Skolelærere, særlig klaget over Landsbylærernes fortrykte Tilstand. »Fædrelandet« optager den (⁹/₁ 46), ikke af Hensyn

til Visens poetiske Værd, men »fordi den indeholder sørgelig Sandhed, som i den naive Form, hvori den her fremtræder, turde gøre saa meget stærkere Indtryk«. Den giver et helt Tidsbillede: Skolelæreren trykkes for og bag af Gejstligheden og af Herremanden, han slider ærligt Aaret igennem til Bedste for Bondestanden, men maa til Løn for al sin Møje mangen Gang lade sig nøje med Grovheder. Mens Bonden er kørende som en Herremand og Præsterne er til Gilde hos Ekscellencer, er Smalhans Mester hos Skolemanden. Han maa gøre Kredenser for alle, maa føje Bonden og gøre ham til gode, hvis han ikke selv med sin Ko vil pløje sin usle Jord.

Et Led i Kampen for almindelig Frigørelse og dermed følgende Lighed i Pligter var Tanken om almindelig Værnepligt. Tscherning havde talt om den ved Bondefesten i 1845, og Ploug havde samtidig (Fdl. $^{20}/_{11}$) sunget haanende om »den Karl, som aldrig saa en Fare nær, — som trykker dybt sig i sin Vraa, — naar Kampens store Timer slaa, — glad at han ej forstaar sig paa — at føre Sværd. — Han er ikkun en Mand af Navn, — han er en nordisk Kvindes Favn — ej værd.« En Forsamling af Studenter indgav en Adresse om Indførelse af almindelig Værnepligt og Ophævelse af Studenternes særlige Korps, »Kongens Livkorps«. Der protesteredes offentlig mod Adressen, og Protesten sagdes at skrive sig frå Officerer ved Livkorpset. Ved et Pølsegilde i Studenterforeningen 5. Dcb. 1846 gribes saa Lejligheden til at gøre Løjer med disse Officerers formentlige Tænkemaade i en Sang, der blev sungen under umaadeligt Bifald og to Dage efter trykt i »Fædrelandet«. Det er en Pølsevise om Fader Adam, der stod i Edens Have med Forklæde paa og vilde lave Mad til Paradisets Munde. Han tog det bedste Krydderi dertil, og da han vilde stoppe Pølsen, han var i Færd med at lave, skreg en Rosin: »Jeg er for fin til at blandes med det Rageri!« Men Abel blev vred — han var den

første liberale — og sagde med Eftertryk: »Jo, saa min Sæl skal du i Pølsen; din Tale er kun Pølsesnak.« Og saa maatte Rosinen finde sig i sin Skæbne trods al sin Protest og sidde med midt i Pølsen blandt Ister, Blod og Gryn.

I Grundloven af 5. Juni 1849 fik alle disse Friheds- og Lighedstanker deres Virkelighedsdaab.

BREVE FRA KØBENHAVN 1743.

Meddelte af C. BEHREND.

Af de Brevsamlinger, der er opbevaret os fra ældre Tid, skriver langt den største Del sig fra Mænd, der har skaffet sig et anset Navn ved Virksomhed i Statstjenesten eller i Videnskaben, og det Stof, som udgør Brevenes Indhold, er da ogsaa i Reglen »højere Materier«, som politiske, videnskabelige og literære Spørgsmaal. Det er forholdsvis sjældent, at vi endnu har Breve fra jævne Borgere, og dog kan netop saadanne være af Betydning for os, da vi i disse snarere end i hine kan finde Bidrag til Oplysning om Datidens Hverdagsliv, dens Handel og Vandel, Bysnak o. lign.

Det er Uddrag af en saadan jævn Mands Breve, der her meddeles. Brevskriveren Laurits Lassen Post var Søn af Chr. Seefeld v. Post, Ejer af Glumstrup paa Mors, og Hedvig Lasson; han har ikke været nogen studeret Person, men har i sin Ungdom gjort Tjeneste hos den bekendte Historiker, senere Gehejmearkivar Jak. Langebek (1710—75), hos hvem han en Tid har haft Bolig, dels som Afskriver, dels som en Slags Tjener. De første af de her meddelte Breve er skrevne til Langebek under hans Ophold paa Krogerup, de senere til Rostgaard[1]), for hvem han i Langebeks Fraværelse besørger Forretninger i København. Alle Brevene findes i det kgl. Bibliotek. (Kun i det første Brev er Originalens Retskrivning beholdt.)

[1]) Den bekendte Mæcen og Embedsmand, Obersekretær Fr. Rostgaard (1671—1745), Ejer af Krogerup ved Humlebæk.

Kbhn. d. 10. Febr. 1743, Kl. 9 Aften.

Monsieur Langebek! Aarsaggen til Uddeblivelsen idag over med denne Plan[1]) er den, at ieg tenkte, om ieg skulde havde havt den Ære i Aften og faaed Brev fra Ham, at ieg da for samme Postpenge nu kunde besvart det. Her er kommen en selvgiort Græve fra Sverig[2]), og han har givet sig an paa Slottet for en Svensk Kourier, men havde ingen Bevis, hvorover hand strax blev sat i Sluteriet, og i Gaaer Middag, ieg gik hiem, da ieg havde spist, var ieg paa Raadstuen for at see Lotteriet trekkes: da var hand der ope i Forhøer, og ieg saae ham i Hans fulde Pustyer, støvler og spoerer paa Beenene, En Høy før Karl i en Sort Kioel, en Fured Revskins Kabus paa Hovedet, lange Hansker til møt paa Armene og saae gammel ud men til en Grund Skielm; han blev ført i sluteriet igien. Nu faaes ingen Planer førend Tisdag, men ikke saa tilig, at han kand faae den samme Dag. Monsr. Waskiær[3]) var her ved Døren i Aftes; da han fornam Monsr. Langebek var borte, gik han strax igien. Bog Benderens Dreng var her i over gaaer med 9 à 10 pieser af Secr. Hendrichsens[4]), mens for hans Mester, for at vilde havt Titul hos Monsr. Langebek til dem. Han sagde, at det, som hans Mester har for Ham, blev færdig enden faae Dage. Hvorfor ieg skriver i Aften, kand Hand nok slutte af

[1]) Dermed maa menes Trækningsliste for Lotteriet (se nedenfor).

[2]) En Eventyrer, der gav sig ud for svensk Greve. I Langebeks Breve (S. 47) omtales den »svenske Græve, som man nyligen i Kiøbenhavn har begegnet med Slutteriet, og derefter ladet ham fare den Vei, han var kommen fra«.

[3]) Chr. Fr. Wadskier, f. 1712, levede paa denne Tid i smaa Kaar, men havde Velyndere i Gram og Holberg; han blev 1747 Prof. i Historie i Sorø; død 1779 som Prof. i Kbhn.

[4]) Henrik Henriksen, senere adlet Hjelmstierne, døde som Justitiarius i Højesteret 1780. Han havde med stor Omhu samlet sig en udmærket Bogsamling, som nu findes i det kgl. Bibliotek.

sidste Brev; men ved mig selv synes ieg, at hun[1]) kunde lige saa vel lukke den uder (Yder?) Dør, uden saa er, at Hun er bange, der skal komme noget igiennem Just. Bengs Dør til Hende, siden Monsr. Langebek bort Reiste. Ieg Sludrer til, som ieg kand, men beder det ei ilde optages af mig, som henlever med Ald Ærbødighed

Monsr. Langebekes tienst skyldigste tiener
Lauritz L. Post.

Kbhn. d. 16. Febr. 1743.

Jeg havde i Sinde og biet med Planerne til de alle kunde have fulgtes ad, men Nr. 21 bekommes ikke førend i Morgen Eftermiddag og tilmed kunde de ikke heller være i en Convolut formedelst den aparte, som jeg fik med Nr. 19, hvilken vil give en stor Forandring i Lotteriet[2]). Jeg leverte i Dag efter Befaling Brevet i Monsr. Braems[3]) egen Haand og han leverte mig straks 5 Rdlr. i 24 Sk. Stykker med Hilsen, at han med første vilde skrive, saasom han havde en stor Del Nyt at meddele Dem. Bogen fandt jeg paa den 6. Hylde og

[1]) Maa vel være en Husholderske eller Pige. Langebek og Post boede i Hus med Gram og Lægen Justitsraad Jens Bing (død ugift 1751).

[2]) I Københavns Postrytter for 11/2 1743 findes flg. Avertissement: »Det bekiendtgiøres herved, at det Allern. bevilgede Kiøbenhavnske continuerende Lotteries 3die Classes Trækning nu er til Ende bragt, og kand enhver næstk. 18. Febr. hos vedkommende Collecteurer afhente sine tilfaldene Gevinster ... desligest at bemelte Lotteries nu til Trækning forestaaende 4de Classe førstk. 15. May ... ufeilbarligen skal trækkes« ... (sml. Holbergs Den pantsatte Bondedreng, 2. Akt, 3. Sc.).

[3]) Enten daværende Assessor i Kammerkollegiet Gotthardt Alb. Braem, † 1788, eller hans Fader, Præsident i Kbhn. Chr. B., † 1752.

er leveret Bogbinderen. Malene er bleven fortalt hos Secr. Hofmans[1]) Skrædder, at Secr. Hofman har gjort et Parti hos en Købmand i Horsens paa 30,000 Rdlr. og der skal være 3 Døtre og hver har saa meget. Her siges for vist, at Admiral Sum[2]) er afgaaet med Pension aarlig 1200 Rdlr. Den 11. om Natten var Porten aaben til Studiegaarden, hvoraf Tyvene benyttet sig og tog al Jernet fra Pumpen, men vides ikke, hvem det var. Monsr. Arnkiel var her oppe i Onsdags, han lader meget venligt hilse. Tre Gange efter hinanden har den gamle Mand leveret mig en tysk Forordning og i Overgaars var her en Dreng fra Boghandler Rothe[3]) med en stor latinsk Catalogus, den er paa Størrelse som en Pjes.

Den 14. om Aftenen ankom en Courier fra Hr. Berkentin[4]) og i Dag Kl. 7 rejste bort igen. Han havde talt med Slotsvægteren og fortalt ham, at Rigsdagen

[1]) Hans de Hofman, Amtmand og Udg. af Pontoppidans Danske Atlas og Fundatserne, ægtede d. 23. Okt. 1743 Bodil Biering, Datter af Købmand i Horsens Peder B.; hun skal have bragt ham 32,000 Rdlr. i Medgift.

[2]) Admiral Ulr. Fr. Suhm, Fader til Historikeren P. F. S., afskedigedes 1743, nærmest fordi han havde anklaget Danneskiold for at have forsømt Havnen og Dokken. Han ansattes igen 1746, † 1758.

[3]) Antagelig Boghandler Joh. Chr. Rothe paa Købmagergade (der var flere Boghandlere af dette Navn).

[4]) Paa denne Tid herskede der et spændt Forhold mellem Danmark og Sverrig. Den danske Konge ønskede Kronprins Frederik til Tronfølger i Sverrig og sendte Gehejmeraad Chr. Aug. Berkentin til Stockholm for at han sammen med Gesandten, Oberst Gust. Grüner skulde arbejde for hans Valg. Et stort Parti paa den svenske Rigsdag ønskede den danske Prins, men Kejserinde Elisabeth af Rusland satte igennem, at Valget faldt paa Adolf Frederik af den mod Danmark fjendtlig sindede gottorpske Hertugslægt. Af Forbitrelse herover gav Chr. VI d. 17. Sept. Ordre til Landgang i Skaane og Flaaden udrustedes; men ved nærmere Overvejelse bestemte han sig om, og det kom i Beg. af 1744 til en Forstaaelse med Sverrig.

haver været holdt i 8 Dage men havde ikke endnu Ende; han havde gjort Rejsen i 3 Dage og Nætter og havde faaet den Ordre, at han skulde rejse fort, om det end skulde koste hans Liv. For 8 Dage siden var her en, og den her sidste var den 6te, siden Hr. Berkentin kom til Stockholm. — I Dag blev 1 Td. Rug solgt paa Torvet for 11 M. og 11 M. 4 Sk. Jeg har set i Planen Nr. 20, at Nr. 45277 er udkommen med en Frilod. Malene laver en stor Pung til hendes Gevinst. . . . Jeg har nu meldet Byens Nyt, men kommer nu med noget udenlands, som er fra Mors og Thy, hvilket jeg i Dag har bekommet fra min Svoger; det første er, at Mag. Rogerts[1]) Hustru paa Thyholm d. 1. Febr. er død i Barselseng efter en Datter, som lever, og Hr. Testrups[2]) Kæreste i Jølbye udi Octobr. er og død i Barselseng efter en Datter, som 14 Dage efter Moderens Død blev af Ammen ihjellagt. Byfoged Klein i Nykøbing[3]) er kommen i Ægteskab med den derværende nye og hellige Præstes Datter. En anden Gang skal jeg tilmelde nogle af mine jydske Ord. Hvad mig selv angaar, da sidder jeg som en Blomme i en Æg og er Gud ske Lov ved god Helsen.

Kbhn. d. 28. Febr. 1743.

Efter Monsr. Wadskiærs Villie har jeg hos ham afhentet medfølgende og bragt det lige paa Posthuset; og

---

[1]) Mag. Vilh. Poulsen Rogert (1697—1750) blev 1728 Præst i Hvidbjerg og Lyngs, Thisted Amt, gift 1729 med Maren Hansdatter Jentoft, † $^{2}/_{2}$ 1743.

[2]) Joh. Rud. Math. Thestrup (1689—1762), Præst i Dragstrup 1731, gift 1732 med Barbara Cecilie Halsen, der blev begr. $^{10}/_{10}$ 1742.

[3]) Henr. Wulff Klein var Byfoged i Nykøbing 1741—66 († 1774), blev 1743 gift med Kirstine, en Datter af Præsten sammesteds, Jens Jensen Halse.

til samme efter hans højnødvendig Begæring fandt Sl. Hr. Rostgaards Liv og Levneds Beskrivelse[1]) og i Tirsdags bar den til ham. Jeg turde ham den ikke nægte, saasom jeg ej vidste, om det kunde være Dem til nogen Slags Hinder. — Igaar Eftermiddag sunkked 3 Sandprammer udfor Kalkbrænderiet og 5 Karle druknede, iblandt hvilke var en kaldtes Stærk-Byrie(?). I Dag er det sagt, at Secr. Hofman skal vist være bunden. I Søndags mødte jeg paa Gaden en Bondemand, som er for 8 Dage siden i hans Træsko gaaet fra Mors, og da kost 1 Td. Rug der 10 M. og 1 Td. Byg 6 M. Hvad han søger om, lader han ikke tilkende. . . .

Kbhn. d. 5. Marts 1743.

Jeg kommer nu med en hel Posefuld Nyt, som altsammen er ganske vist. 1. Af Købstæderne skal leveres Artilleriheste[2]). 2. At der skal en vist Antal af de indrullerede Søfolk udtages og holdes parat til nærmere Ordre. 3. Og af Landfolkene 5 Mand af hver National Dragoner Kompagni. 4. Og 10 Mand af hver National Infanteri Kompagni, som ligeledes skal udtages og holdes parat til nærmere Ordre. 5. 8000 Mand til Engelsk Tjeneste.

For nogle Dage siden er her kommet en Kone til en Guldsmed her i Byen med mangfoldig Sølvlister, hvorpaa han holdte hende fast og gjorde hun Bekendelse, at Graveren til Kongens Begravelse i Roskilde havde leveret hende Listerne at sælge; hvad Udfald det faar med ham, ved jeg endnu ikke. — Her er og i Fre-

[1]) L. Thura: Hans Rostgaards Liiv og Levnet, 1726. Det var Fr. R.'s Fader, som er bekendt for sin Virksomhed under Krigen mod Sverrig 1658—59.

[2]) Til den paatænkte Krig mod Sverrig.

dags passeret en artig Passage hos Gehejmeraad Rabe[1]) af den Saxiske »Amfojés« Tjener: da han gik ind og varte for hans Herre, stod i Borrestuen en stor Smørrebrød paa Bordet, som var skaaret til en af Gaardens Folk, hvilke han uden Forlov tog og satte sig ved Kakkelovnen og spiste den; da den var fortært, som nok varte 1/2 Time, gik han ud til hans Herre, som længe havde ventet efter Svar, men fik ingen Audience; hvorpaa de kørte til Slottet, og der gjorde samme Tjener, som Herren dog havde faaet her i Byen, en værre Gærning, idet han drog hans Hirschfænger til Vagten for Dronningens Gemak, for han bad ham at tage sin Hat af, hvorover han blev sat i Arrest. . . . Efter Deres Brev af 3. hujus har jeg leveret de 2 Rdlr. til Deres Broder, hvorfore han med flittig Hilsen lader betakke. Da han i Gaar var her, forlangede han en Bog Papir, som jeg og leverte ham af det, jeg skriver paa. Jeg har nu den Norske Rejses Beskrivelse udskrevet og har begyndt paa Glædskabs Talen[2]). Jeg var i Aften Kl. 6 1/2 paa Posthuset, saasom jeg havde ventet Underretning om det Islands Kød, jeg i Mandags skrev om; og da jeg gik hjem, var der Ildløs i en Skorsten ved »Klarboren«, men blev uden Skade slukket, dog det var saa vidt, at man kunde se Luen, og Taarnvægteren havde hængt hans Lygte til Syne[3]). Her har i disse Dage sat en dejlig tysk Skandskrift opslad paa Stenstøtten paa Ulfelds Plads uden Haand og Dato om de Kræmmere og Tyve, som sidder der med al Slags Smaakram, tillige om 5 eller 6 Hælere, som alle ved Navn og hvor

[1]) Der maa menes Stiftamtmand Fr. Raben, der 1733 blev Gehejmeraad.

[2]) Disse 2 Stykker skulde Post afskrive for Langebek.

[3]) I Nikolaj og Frue Kirkes Taarne holdt 2 Kurer Vagt Dag og Nat for at passe paa, om der skulde udbryde Ildebrand; i saa Fald hængtes en Lygte ud i den Retning, hvor Ilden var. (Mathiesen: Natten, S. 118).

de boede vare udnævnede; den første skulde bo der paa Pladsen over Pottemagerens Kælder; de andre ved jeg endnu ikke.

P. S. Nu er at bekomme glatte Pomeranser og paa Størrelse som fuldkomne Citroner Stk. à 6 eller 7 ß.

Kbhvn. d. 5. April 1743.

. . . Endnu ved jeg ikke nyt, som er sket ved Kronprinsens Geburtsdag [31/3]; men jeg har hørt, at han vil have hans Hof forstærket med flere Kavalerer og andre Folk. Jeg har og hørt, at hans Oberhofmester[1]) skal giftes og have Frøken Warenstend. — Jeg skriver endnu paa den Pies om Ketterne, som bliver paa nogle over 20 Ark og mener at faa den klar til Tirsdag og er saa igen 4, som alle ere smaa. — Det er Pagernes Hofmester fra Clausholm, som skal prædike for Kongen. I Aftes tog min Broder[2]) Afsked med mig og jeg mener vel, at han i Dag er kommet bort; en Gang min Broder og den anden Page var hos mig, tog jeg mig den Dristighed og gav dem Thevand.

---

[1]) Cf. Ernst Beulewitz (1694—1757) blev 2den Gang gift med Ottonine v. Warnstedt, † 1768.

[2]) 3 af Brevskriverens Brødre var Officerer, 1) Georg Arnold Post, f. 1721, 2) Peder Lassen Post, f. 1725, blev 1743 Fændrik i 2. søndenfj. Dragonregiment, 1760 Major, Ejer af Broksø og Holmegaard, g. m. Margr. Elis. Restorff, † 1806, 3) Thøger Fr. Post, f. 1727, Premierløjtnant 1756, † 1760.

Kbhn. d. 12. April 1743.

Som jeg i Gaar ved Holmens Kirke havde den Ære at tale med Monsr. Arnkiel[1]), og da fortalte mig den ønskelige Tidende, at hans gode Kæreste i Søndags Nat Kl. 2 blev lykkelig forløst med en Søn, som i Overgaars Kl. 11 udi Kirken blev døbt, baaret af Gehejmeraad Ludvig Plesses[2]) ældste Frøiken Daatter og den yngre Frøiken fulgte med, som holdt Huen. Fadderne: Greve og Gehejmeraad Reventlau, Gehejmeraad Raben, Ritmester Plæs[3]). M. Arnkiel lod Dem tillige flittig hilse fra sig og Kæreste. . . . I Lørdags Aften Kl. 9 ankom en Courier fra Stockholm, som var en Major ved Navn Riis, og her ventes atter en i Morgen; her er og kommen en svensk Officer. Med Flaadens Udrustning er det saa vidt, at der er udtagen Studenter til Præster, som alt har været for Biskopen; hvad de hedder, ved jeg endnu ikke[4]). Her siges og at være givet Befaling til Bryggerne, at de skal holde Øl færdig til nærmere Ordre. Efter at jeg i Lørdags havde været hos Hr. Provst Friedenreich[5]) om Pakken, da bekom jeg af den tyske gamle Mand en Anordning hvorledes det ved Universitetet i København skal forholdes med de unge Studerende, som agter at rejse udenlands for deres

[1]) Michael Jørgensen Arnkiel var Fuldmægtig hos Geh.raad Fr. Raben; han giftede sig $^{23}/_{5}$ 1742 med Sofie Amalie Bugge, med hvem han fik 3 Børn, † $^{21}/_{11}$ 1747.

[2]) Chr. Ludv. Plessen (1676—1752), rig Godsejer, tidligere Finansminister til 1734.

[3]) Vistnok Geh.raad Conr. Ditl. Reventlow (1704—50) og Ritmester ved Livgarden til Hest Fr. Chr. Plessen (1717—83), Søn af Statsminister Chr. Ludv. P.; om Raben se ovenfor.

[4]) I Kbhns. Post Rytter for $^{12}/_{7}$ 1743 Nr. 55 anføres Navnene paa de udnævnte Skibspræster.

[5]) Formodentlig Provst Joh. Christoffersen Friedenreich, der i 1743 blev forflyttet til Stege.

Studeringer videre at fortsætte; og i Tirsdags en saa kaldet Første Grundvold til den hele verdslige Visdom[1]), den er meget stor. . . . Jeg har — efter Deres store Godhed og Tilladelse — ladet mit skidne Lintøj kommet i Tvæt og skal paa det allernøjeste blive betalt.

Her siges, at hele Nørregade skal omlægges; af hvad Aarsag ved endnu ingen. Jeg har nu ikkuns 3 af Piecerne tilbage [at afskrive], som og er de mindste.

Kbhn. d. 19.—20. Apr. 1743.

. . . Deres Broder bekom 2 Sldr., hvorfore han Dem takker; men nu kom han i Gaar, om jeg kunde laane ham 1 Rdlr., hvilket jeg og gjorde, da han sagde mig Aarsagen, at hans Barn, den mindste, sidste Tirsdag Morgen var død og i Dag skal begraves uden Byen og han lovede mig [1] Rdlr. igen først i Ugen, enten De vil jeg skal tage imod den eller føre den til de andre Deres Udgifter. Jeg var op paa Kancelliet, men Monsr. Ortved[2]) var ude paa Christianshavn og [jeg] fik den Efterretning af hans Skriverkarl, at Mr. Ortved for noget siden har faaet Bud fra Sect. Kleve[3]) til Dem om nogle Dokumenter, som De kunde udtage blandt Sec. Kleves. Min Broder [Peder] venter jeg i Dag Brev fra, om han ellers er kommet vel til Clausholm[4]), den anden Page er

[1]) af Tyskeren Joh. Chrph. Gottsched, udkom paa Dansk 1742 (1. og 2. Del) og 1745 (3. Del). Anordn. om Studenternes Udenlandsrejse var af $^{15}/_{3}$ 1743; den gl. tyske Mand er en Boghandler eller en Bogfører o: en Mand, der drager om og køber og sælger Bøger.

[2]) Truels Ortved døde 1788 som Etatsraad og Assessor i Hof- og Stadsretten.

[3]) Terkel Kleve (siden Klevenfeld) (1710—77) blev 1744 Assessor i Højesteret; Genealog og Samler.

[4]) Fr. IV's Dronning Anna Sophie døde d. $^{7}/_{1}$ 1743 paa Clausholm, hvor hun havde boet siden Fr. IV's Død.

for 8 Dage siden kommet til Slesvig. Anden Helligdag blev paa Slottet afgjort, at Marskalk Roisensteen[1]) skal være Oberhofmarschalk og have Frøiken Beulevitz til Ægte; saa er og sagt, at Geheimeraad Holst[2]) skal have det blaa Baand. Her siges, at Moskovitten skulde ligge ved Stockholm paa 12 Mile nær. — Secr. Hofmans Piecer[3]) havde jeg faaet ud i denne Uge, om dette her og andet smaat ikke havde foresaldt; saa snart jeg faar dem ud, skal de ham blive leveret; hans Tjener talte jeg med i Gaar, jeg gik ud at spise, og han sagde, at de nu begyndte at pakke sammel, men kommer dog ikke bort endnu i 3 Uger. — I Onsdags blev 5 Præster ordineret og blev lagt Haand paa deres Hoveder af 10 à 12 Præster. Malene og jeg skurte op i Deres Kammer sidste Onsdag.

Da jeg bekom Deres sidste Brev, sagde Posten, han gik ikke om Morgenen førend Kl. 9, for det var efter Paaske; men da jeg i Gaar Kl. $8^1/_2$ kom paa Posthuset, var Budet borte, som han havde lejet for sig. . . . Her falder vel mere nyt, men alt er bedrøvelig: en Soldat paa Christianshavn for 3 Dage siden slog hans Værtinde død med en Mangelstok [ɔ: Rullestok], at hendes Hjærne udvælt, og siden klev [kløvede] hendes Hoved med en Øx, tog hendes Penge og er endnu borte. Dagen efter blev en Fange rettet, som havde slaget en Soldat ihjel ved Frederiksberg. Overgaars Eftermiddag fandtes en

[1]) Joh. Cf. Reitzenstein var Hofmarschal hos Dronning Sofie Magdalene, blev 1743 Overhofmarschal og $^7/_8$ s. A. gift med Frk. v. Beulewitz.

[2]) Vistnok den bekendte Statsmand Joh. Ludv. Holstein, der 1733 blev Gehejmeraad, 1738 Gehejmekonferensraad og 1747 Elefantridder (blaa Baand).

[3]) Sml. Breve fra Langebek (ved Rørdam) S. 55: »De Manuscripter, som min gode Herre for nogen Tid siden var saa artig at laane mig, mener jeg, at min Tjener med det første faar udskrevet.« Brev til H. Hofman $^{15}/_4$ 1743.

død Matros i Stranden ved Vejerhuset, som menes at være udfaldet i Drukkenskab. Commend. paa Købmagergade[1]) er bleven bestaalet af en hans Tjenere, som er sat i Hovedvagten; det bestod i bar Sølv. . . . Her er stor Vinter efter Aarsens Tid baade med Frost og megen Sne. . . .

Kbhn. d. 1. Maj 1743.

. . . Hver Uge fra Stockholm kommer »Courererer«, men hvad medbringende kommer ikke blandt Gemene. Her siges, at Kronprinsen skal i disse Dage være bleven Oberst over Garderne. Margreven[2]) ankom her til Byen i Lørdags, som menes tillige med al det kgl. Herskab en af disse Dage at vil se en Søbranner[3]) for deres Fornøjelse at afbrænde. For nogle Dage siden er en af Politiet ganske lemlæstet af nogle Soldater i et Horhus, hvor han vilde gaa paa Loftet efter dem, og de drog Stigen fra ham, faldt saa ner og slog sin Laar itu. Lotteriet staar nu snart for at skal trækkes, men paa hvilken Maade vides endnu ikke, men er dog Seddeler tilkøbs al bekomme. Efter Deres Befaling skriver jeg det bedste jeg kan af den store Bog. Alle 3 Pager, som tjente paa Clausholm, er nu blevet Ordre givet at indfinde sig her i Byen med allersnareste.

---

[1]) Henr. Scholten (1677—1750) var Kommandant i Kbhn. 1740—50. Han boede i dette Aar paa Købmagergade.

[2]) Dronning Sofie Magdalenes Broder Fr. Ernst af Brandenburg-Kulmbach (1703—62) eller Broderen Fr. Chr.; de blev begge danske Generaler.

[3]) Brander: et Skib, som sattes i Brand og under Sejl sendtes mod Fjendens Skibe for at antænde dem.

De følgende Breve er skrevne af samme Mand til Rostgaard, for hvem han, medens Langebek var borte paa en Rejse til Roskilde, Ringsted og Sorø, besørger forskellige Kommissioner.

Kbhn. 9. Aug. 1743.

Efter Befaling af 7. huius, som jeg bekom Kl. 8 om Aftenen, gik jeg samme Aften paa Krigskancelliet for at erfare, naar Hr. Justitsraad Seckman[1]) var der at finde, hvilket jeg og bekom af en Karl der paa Kancelliet, som sagde mig, at han var der Kl. 11 om Formiddagen, som og treffede i Gaar, da Justitsraad Seckman efter Velbaarne Herres Begæring lod paategne forlangende Opskrift og tillige bad hans skyldig Hilsen at formelde. Monsr. Langebeks Rejse herfra skeede i Onsdags d. 7. huius Kl. 1 om Middag, da han mente sig den Aften til Roskilde. Dagen før han rejste, var jeg hos Kaptejn Holstes[2]) Frue og hos Justitsraad Kønnemann[3]). Fra Fru Kaptejn Holst bekommes dette Svar, at Kadet Monsr. Gottfried Friderich von der Maase[4]) med hans Kammerat er hos Kaptejn Holst paa et Skib, heder Ditmersken og føres af Kapt. Brun[2])- Justitsraad Kønnemann lod svare, at det kinesiske Skib kom ind til Leje næste Dag (som og er sket)[5]) og mente at kunne udlosse i 14 Dage, om det

[1]) Justitsraad og Kancelliforvalter i Krigskancelliet Fr. Seckman (1685—1750).

[2]) Ifg. Garde (Efterr. om den danske og norske Sømagt, III, S. 250) var Kapt. J. F. Brun i 1743 øverstbefalende paa »Ditmarsken« og Kapt. J. C. Holst ansat som Flagkaptejn hos Admiral Rosenpalm.

[3]) Raadmand Herm. Henr. Kønnemann, død 1771 som Etatsraad og Borgmester.

[4]) S. af Rostgaards Datter Conradine Sofie og Fr. v. d. M., f. 1709, død paa Briggen Falster. Hans Kammerat hed efter Rostgaards Tilføjelse: Collin.

[5]) I Langebeks Breve (S. 81) meddeles d. 4. Aug., at »en af vore Chinafarere i denne Morgenstund lykkelig er hjemkommen«.

blev tør Vejr. Dette at skrive turde jeg ikke lade forblive efter Velb. Herres gunstig Befaling, som dog er sket med største Undseelse, at jeg som et uvittigt og uskønsomt Barn i saadanne Ting maatte nyde den Naade at lade mit uforstandige Stil og ringe Skrift komme for V. Herres Øjne.

P. S. Da jeg iaftes Kl. 8½ bekom V. H.'s Brev, gik jeg straks efter Befaling til Kaptejn Holstes Logement, men Fruen var ikke hjemme; dog blev mig sagt af en Pige, at der kom daglig Folk iland fra Skibet »Ditmersken« til deres Hus og somme Tider begge Kadetterne med, og Skibet ligger endnu paa Reden, men vides ikke, naar de bortsejler eller hvorhen. — Jeg var og hos Justitsraad Gram, som svarte mig, [at han] selv idag vilde besvare om Kinafarerens Udlosning. — Brevet leverte jeg i Hr. Gehejmeraad Rabens Hus til en Tjener (for Fuldmægtigen[1]) var ikke hjemme), som lovede den med allerførste Post at bortsende. Adressen til Monsr. Restorff sagde han skulde være fra København til Nysted ad Kristiansholm.

10. Aug. 1743.

Opskrift paa hvad en Bonde, navnlig Jørgen Nielsen førte med sig fra Kbhn. til Kraagerop:

12 Citroner à Stk. 6 Sk. er.....	4 Mk.	8 Sk.
4 ℔ Hagl à ℔ 8 Sk.....	2 —	» —
1 ℔ Tamarinden	1 —	8 —
1 Krukke	» —	2 —
	1 Rdl. 2 Mk.	8 [!] Sk.

[1]) Arnkiel (se foran).

Kbhn. d. 15. Aug. 1743.

Postdirektøren Hr. Justitsraad Niels Muller[1]) bar jeg Brevet i hans Logemente d. 13. huius, dog jeg først paa Posthuset havde været. Justitsraad Bing[2]) bad mig hans Respekt at formelde til V. H., at han ej venter at komme paa Flaaden, men kommer den bort, bliver den af H. H. Grv. Excellence[3]) kommanderet. — Jeg har hørt i 3 Urteboder om Varrenkops Papir, som havdes ikke, men vel af den Slags, som kaldes Pakpapir, Risen til 3 M., og en Slags, til 3 M. 8 Sk., som kaldes Trokpapir. — Ligkisten af de bedste og tørreste Furebrædder efter denne Seddel med Model, Højde, Længde og Bredde samt med Smedens Arbejde og i alle Maader som i Brevet mældt er, koster i det nøjeste 12 Rdlr. Den kan blive ganske færdig den 6te Dag efter den bestilt bliver, men er endnu Spørgsmaal fra Snedkeren, om det er Højden paa Midten udvendig der skal være 4 Kvarter eller det er ved Kanten af Kisten.

Kbhn. d. 16. Aug. 1743.

. . . Pitserstikkeren[4]) svarede, at Signetstenen skulde i det seneste være færdig til 11. Decbr., og ifald V. H. vilde have den ugjort, maatte han det straks vide, saasom han havde alt gjort Ridsningen dertil. Jeg tager mig den Dristighed at sende et aabent Brev, som Hr. v. Berkentin har udgivet i Sverrig, da han rejste uden

[1]) Niels Müller blev Postmester 1740, død 1757. Generalpostamtet var i Anne Sophies Gaard i Kancellibygningen.

[2]) Lægen Justitsraad Jens Bing (1681—1751) boede som før nævnt i samme Hus som Langebek og Gram.

[3]) Grev Fr. Danneskiold Samsøe var bestemt til Øverstbefalende til Søs mod Sverrig og udnævntes derfor 1743 til Generaladmiralløjtnant.

[4]) Signetstikker, Gravør.

Afsked fra Stockholm. Her siges at være kommet fra vores Konge Befaling ingen at maa rejse til Sverrig uden den medbringer Kgl. Tilladelse eller Pas. Min Broder og andre flere havde forlanget at rejse igennem Sverrig til deres Fændrikspladser[1]) i Norge men blev ikke tilladt. Efter Befaling har jeg købt 1 L℔ Oksekød, ℔ til 5½ Sk., er 5 M. 8 Sk., som er slagtet i Dag. Medfølger og den forlangende forseglede Pakke [»med 7 Skjorter og nogle Bøger« — tilføjet af Rostgaard].

Igaar spiste den svenske Ambassadør hos Hr. Gehejmeraad v. Holst. Monsr. Langebeks Hjemkomst ved jeg endnu ikke.

Kbhn. 25. Aug. 1743.

Min lange Udeblivelse med at besvare V. H.'s af 22. huius befalende Poster er sket af den Aarsag, at Sr. Thomas Sørensen var til Guds Bord i Fredags og derfor ikke var paa Børsen før i Gaar Middag, da jeg og var der og leverte ham Brevet, hvorefter det skulde udsés, men havdes intet: Uldne Tæpper var bortsolgt til Flaaden, men mentes at kunne faas om 14 Dage; Manufakturen er kuns aaben Mandag og Tirsdag, da Sr. T. S. der vil møde, at jeg paa Tirsdag kan tilsende V. H. Prisen derpaa. . . . Naar Flaaden skal gaa tilsejls, vides ikke, men siges at skulle ske snart. Her siges vist, at Regimenterne har nys faaet Marschordre og igaar at være udtaget Balber Svende til Regimenterne; alle Fartøjer, som her kommer, bliver straks beslaget, og skal gaa i Kongens Tjeneste, hvorover Edels-

[1]) I Langebeks Brev til Rostgaard af 4. Aug. s. A. omtales ogsaa, at en stor Del Landkadetter er bleven Officerer, »hvoriblandt Lars Posts Broder og hans Cammerat Lützou er bleven Fændriker, og skal gaae til Norge«.

varer[1]) stiger i høj Pris, for her sker stor Fratræk og liden Tilførsel; 1 Td. Rug koster ved Stranden 4 Sldl. Her menes, at den svenske Ambassadør[2]) her vil forblive; en Gaard haver han lejet sig, lader og indkøbe til Vinterhaald[3]). Igaar blev 2de Underofficerer paa Akademiet udtaget til Løjtnanter, og menes endnu at udgaa flere Kadetter til Officerer.

Kbhn. 26. Aug. 1743.

. . . Assignationen paa de 15 Rigsdaler fik jeg vekslet imod Kvittering til Hr. Kammerraad Soelberg[4]), hvoraf jeg straks udgav til Snedkeren imod Kvittering 12 Rdlr. for Kisten, og med Snedkerens Folk gelejdede Kisten til Sr. Balling[5]) paa V. H.'s Sal. Snedkeren spurgte ikke, hvem den var til, og jeg ej heller derom talte. Jeg var i Dag hos Monsr. T[homas] S[ørensen] paa Børsen og i Manufakturets Pakhus var der heller ikke uldne Tæpper, men fandtes paa Børsen en Madras til en liden Feltseng, var gjort af tavleret blaat Lærred Overdelen, det nederste af godt ubleget Lærred udstoppet med fin Uld og til den var en liden Hovedpude, som i det nøjeste skal koste 15 M. . . .

Kalvefjærdingen er købt, indsyet og leveret Bonden Jens Jørgensen; den vejede 23 ℔ efter Slagterens Ord,

---

[1]) Edelsvarer = Ædelsvarer: Spisevarer (sml. Ædelse).

[2]) Nils Palmstjerne var svensk Gesandt i Kbhn.; men d. $^{21}/_{7}$ kom en overordentlig svensk Ambassadør Carl Gust. Tessin til Kbhn. og logerede hos den franske Kok Mat. Toyon. (Breve fra Langebek S. 77).

[3]) Forsyning for Vinteren.

[4]) Vistnok den samme som Bankokommissær Hans Jørgen Soelberg, † 1757 (Breve fra Langebek S. 260 o. a.).

[5]) Maaske Prokurator og Brygger Søren Balling, † 1744.

pr. ℔ à 8 Sk. er 1 Rdlr. 5 M. 8 Sk. — I Dag, som er den 27. Aug., indkommer det kgl. Herskab. Her siges, at skal gaa en stor Krigsskat af alle Karakterer [ɔ: Titler] og Betjeninger, tillige af gemene Mand. — Siden jeg kom for sildig med mit Brev til Jens Jørgensen, gik jeg til Signetstikkeren og bekom det Svar, at hverken hans Redskab, Vedskab eller Helbred var endnu i den Stand, at han kunde love den færdig førend til 11. Dcbr. og vilde ikke være nogen anden vist Tid foresat i Ugevis.

Kbhn. d. 29. Aug. 1743.

Efter Befaling er indkøbt disse 2de hermed følgende Forordninger: den af 16. hujus om Fourageudskrivning har kost 2 Sk. og den anden om adskillige extraordinære Paabude udi Danmark[1]) kostede 6 Sk. De 2de Ris Papir har jeg købt i den Isenbo paa Hjørnet af Højbrostræde, den ene til 3 M. og den anden til 3 M. 8 Sk.; dog af en Sort, som er af det bløde Trækpapir, saasom de mig i Boen sagde, at den ringere Sort ikke kunde være bedre til nogen Slags Brug. Dog er det taget paa den Maade, om V. H. ikkuns den ene Ris vil modtage, at de da gerne den anden vil beholde.

Igaar blev udtaget til Kronprinsens Laquaier en af Gehejmer. von Holstes Tjenere og en af Kom. Skultens[2]) og for 8 Dage siden 2de andre, som vare en af Grüners og en af Overkammerherre Grams[3]).

[1]) Forordn. af $^{20}/_{8}$ om adskillige extraordinære Paabud, nemlig: 1) Formue-, 2) Kop-, 3) Heste-Skat, 4) af Karosser og Chaiser, 5) Konsumptionsforhøjelse paa Vin og Brændevin, 6) Accise af Øl i Kbhn.

[2]) Maaske H. P. Schultz, der var Kaptejnløjtnant 1726.

[3]) Vistnok Kammerherre og Overjægermester Carl Chr. Gram (1703—80). Grüner er vel den ovenfor omtalte Gesandt i Stockholm.

Opskrift over hvad en Bonde d. 30. Aug. fik med sig fra Kbhn. til Kraagerup.

2de Halvankere Vin, som formedelst de tilsendte Ankeres Slethed sendes i 2de af Vintapperens, hvorfor jeg gav min Haand at have annammet.

2de Ris Papir, er betalt med 1 Rdlr. 8 Sk.

25 ℔ Sukker.

4 L℔ Graasei[1]) à 1 M. 12 Sk. er 7 M., hvilket jeg gav min Haand for at have annammet, men det ikke betalte, saasom min Kassa ikke er i den Stand det at turde betale.

1 L℔ Oksekød, ℔ à 5½ Sk. er 5 M. 8 Sk.; er betalt og sendes i en af Monsr. Langebeks Salveter.

4re franske Brød, Stk. à 2 Sk. er 8 Sk.; er betalt, sendes i en blaastribet Tørklæde.

2de Forordninger er betalt med 8 Sk., og en fransk Avis fra Md. Vielands; sagde, at der om Onsdagen ingen Lærde Avis udgaar[2]).

1 hvid Cabus Kaalhoved[3]), kost 4 Sk. og 2de Blomkaals Hoveder 12 Sk.

1 Kurv, som kom fra Justitsr. Gram.

[»NB. Salveten og det blaa Tørklæde sendt tilbage med Søren Larsen, min forrige Kudsk«. Tilføjet af Fr. Rostgaard].

---

[1]) Graasej[d]: en Fisk af Torskeslægten.

[2]) Joachim Wielandt og efter hans Død 1730 hans Enke Inger, f. Windekilde, † 1755, udgav danske og ogsaa franske Aviser; fra Aar 1743 findes dog ingen franske, saa »en fransk Avis« maa vel betyde en fra Frankrig indført Avis. Med »Lærde Avis« menes: Nye Tidender om lærde og curieuse Sager.

[3]) Kabudskaal ɔ: Hovedkaal (som Hvidkaal) i Modsætning til Bladkaal.

Kbhn. d. 7. Sept. 1743.

. . . I V. H.'s Logement talte jeg med Jomfruen i Aftes Kl. 8, som sagde mig, at Hr. Fændrik Friderich von der Maase[1]) i Gaar Eftermiddag Kl. 3 derfra var bortrejst; samme Tid meldede jeg V. H.'s menende Ankomst. Efter V. H.'s Anvisning paa mig til Sr. Peder Olufsen Thoring har jeg ham d. 5. hujus imod Kvittering 1 Rd. 2 M. 14 Sk. leveret. Begge Klæderne er rigtig bleven leveret.

Kbhn. d. 8. Sept. 1743.

Hr. Justitsr. og Kancelliforvalter Sechman fik jeg i Tale paa Krigskancelliet i Aftes Kl. 7, da jeg leverte ham V. H.'s Brev, som han gennemlæste og bad mig hans Respekt at formelde med det Svar, at han vel vidste, Hr. Generalmajor Kaas[2]) nu ikke var i Kbhn., men vidste ikke, naar Rytterhestene i Slagelse skulde præsenteres, formedelst det var en Sag, som henhørte til Rentekammeret og Kommissariatet og var ham aldeles ubevidst og uvedkommende. Indlagte Brev blev straks efter dets Ankomst leveret i Justitsr. Grams egen Haand, som bad mig hans Respekt at tilmelde, at han i Gaar havde skrevet.

P. S. medfølger et Brev fra Justitsr. Gram, som blev mig leveret, da jeg mit vilde forsegle[3]).

---

[1]) født 1724, død 1774 som Oberst og Kammerherre, blev Fændrik $^{27}/_{8}$ 1743.

[2]) Henrik Bielke Kaas (1686—1773) blev Generalm. 1735.

[3]) Uden Tvivl det Brev fra Gram til Rostgaard af $^{7}/_{9}$ 1743, som er aftrykt i Breve fra Gram (1907) p. 231.

Kbhn. d. 12. Sept. 1743.

Min Udeblivelse i Gaar med at besvare V. H.'s af 10. hujus befalende Poster skete af den Aarsag, at jeg om Aftenen mellem Kl. 7 og 8 bekom V. H.'s Brev, da jeg samme Time var i Hr. Obriste Lieutenant Windts[1]) Logemente (hos Købmand Pallas[2])), hvor mig af en Pige blev sagt, at Obristen var ude at spise og ikke hjemkom før Kl. 12 og om Morgenen ham ikke kunde faa i Tale før Kl. 7, hvorover jeg beholdte Brevet hos mig til i Gaar Morges, da det blev ham leveret. Skræderen i Gothersgade skraas over for Skildvagten ved Kongens Have talte jeg med i Gaar, hvis Navn er Chrf. Ehrhardt, som i Aften faar alle Hr. Fændrik v. d. Maases Klæder færdig, da jeg med Skræderen skal bære Omsorg for at faa dem vel forvart i V. H.'s Logemente. Skræderen forlangede gærne at vide, hvor han sin Arbejdsløn skal annamme (saasom han ej før for Klædernes Ejere havde arbejdet), som han sagde skulde være for Klædningen med 2de Par Bukser 3 Rdlr., Surtout Kjortelen 1 Rdlr. 2 M.

Med H. Hansens allerførste Nedfart skal efter Befaling 6 gode Citroner medfølge.

Sr. Thomas Sørensen svarte, at ved Stranden er en stor Del af alle Slags Proviant, som jeg og kan tilstaa af Aarsag, at jeg i Gaar omgik baade i Nye Havn og fra Høje Bro til Knippels Bro, hvor jeg da fik Prisen at vide paa efterfølgende: 1 L℔ Flæsk fra Møen 5 M. 8 Sk., 1 L℔ Ost fra Fyen 2 M. 8 Sk., 1 Otting Smør 2 Rdlr. 1 M., 1 Td. Rug fra Holsten 2 Rdlr. 1 M., 1 Td. Hvede fra Møen 2 Rdlr. 4 M., 1 Td. Ærter fra Fyen 2 Rdlr. Fisket er bortsolgt, men siges at være mange Skibe

[1] Holger Chr. Wind til Teglgaard ved Tønsberg (1693—1744) blev 1741 Oberstl.

[2]) Maaske Kræmmer i København Joh. Lorentz Pallast.

paa Reden, som baade haver Fisk og andre Ædelsvarer. Træfang[1]) er her en stor Del af og Mængde af fynsk Frugt.

Kbhn. d. 16. Okt. 1743.

I Aftes Kl. 6½ var jeg i Groskanslerindens[2]) Gaard for at fornemme, om Malkerpigen var kommen, hvor jeg talte med Naadige Frues forrige Kammerpige [»Lucie Sivers« tilskr. af Rostgaard], som mener at rejse i Dag Kl. 10, om Vinden vil blive god; hun sagde, at Malkerpigen ikke var kommen, dog her var i Gaar kommen en Vogn fra Fyrendal, hvorover hun sagde sig at mene, at Malkerpigen i Gaar intet kom.

Jeg vil nu tage den Frihed at melde noget mig i Aftes sagte Nyt fra en af Slotsfolkene ang. Kronprinsens Rejse, som i Dag sker eller nok er sket herfra Byen; da agter H. K. H. at spise til Middag i Ringsted og i Nat at ligge paa Antvorskov og saa ved Guds Hjælp videre fort; de fornemste af hans Følge er efterfølgende: Hofmester Juel[3]), Marschal Moltke[4]), Kammerjunker Mesting[5]), Kammerjunker Tilis[6]), C. J. [ɔ: Kammerjunker?] Klingenberg, Kammerpage Kaas, 6 Pager. — Idag rejser de jydske Landfolk hjem, men hvorledes det bliver med de

[1]) Trævarer.

[2]) Storkansler U. A. Holsteins Enke Christine Sofie, f. Reventlow (1672—1757). C. 1700 var Fuirendal i Sorø Amt bleven forenet med Holsteinborg.

[3]) Carl Juel (1706—67) blev 1743 Hofmester hos Kronprinsessen; siden Stiftamtmand i Fyen.

[4]) Adam Gottlob Moltke (1710—92) blev 1743 Hofmarschal hos Kronprins Frederik.

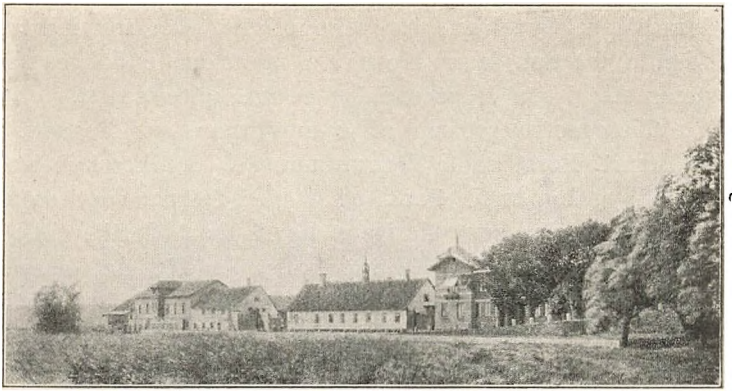
[5]) Fr. Chr. Møsting (1717—73) blev 1740 Kammerjunker hos Kronprinsen; siden Amtmand paa Møen.

[6]) Henr. Vilh. Tillisch (1720—61) blev 1743 Kammerjunker, afsat næste Aar; siden Amtmand i Stavanger.

andre Krigsfolk, vides endnu ikke til nogen Vished. Men ellers siges, at her bliver i Byen Vinter over 7—8000 Mand med Garderne til Hest og Fods; hvad den Mængde bestaar af, ved jeg ingen Rede paa; dog ved jeg, at de 2 holstenske »Atholeri« Kompagnier skal her og forblive. — Her vides endnu ikke, naar det kgl. Herskab indkommer.

Hermed slutter Posts Breve fra 1743. Det næste Brev fra ham er skrevet i — Kanton; han har taget Tjeneste hos en Superkargo Schreiber paa et Skib, der sejlede fra Kbhn. d. 23. Jan. 1744 og efter en haard Rejse med mange Dødsfald undervejs ankom til Kanton d. 23. Aug. s. A. Her maa han overvintre og sender sin Skibskiste tilbage til Langebeks Omsorg.

Hvad der senere er blevet af ham, er ikke kendt. Kun omtales det et Sted, at man længe ikke har hørt fra ham, saa at man frygter for, at han er omkommen eller forlist. Et Brev til Langebek af $^{20}/_{8}$ 1746 fra en Post, der er ansat ved Finans- eller Toldvæsenet, er vistnok fra en anden end den her omtalte.

Kattinge Værk ca. 1900.

KATTINGE SØER OG VÆRK

AF
DR. VILLADS CHRISTENSEN.

I Aarene 1914—17 tilbageerhvervede Københavns Kommune en Ejendom ved Roskilde Fjord, som allerede i tidligere Aarhundreder havde tilhørt Byen og som udgjorde en Del af det Gods, som Kong Frederik III ved Skøde af 12. Novbr. 1661 havde skænket sin Residensstad. Det er Ejendommen Kattinge Værk, der oprindelig udgjorde en Del af Bidstrupgaards Gods eller Roskilde Len. Ejendommen har en smuk Beliggenhed mellem Kattinge Sø og Fjorden og danner en naturlig Fortsættelse og Afgrænsning af Kommunens Ejendomme under Bidstrupgaard, idet den støder umiddelbart op til Boserup Skov. Det var da ogsaa Tanken med Købet, at Kattinge Værk skulde indgaa som et Led i de Virksomheder, der allerede er knyttet til Sanatoriet i Boserup og til Sct. Hans Hospital paa Bidstrupgaard. Der har været Tale om at indrette den nyerhvervede Ejen-

dom til et Sygehjem for Alkoholister eller for Nervelidende fra Sct. Hans Hospital; men den endelige Bestemmelse i saa Henseende er endnu ikke truffet.

Tilbageerhvervelsen af Ejendommen er foregaaet i tre Afsnit. Først købte Kommunen selve den herskabelige Hovedbygning med Park og Have; derpaa det store Jordtilliggende, som tidligere havde hørt dertil, tillige med Store og Lille Kattinge Sø; endelig det gamle Mølleværk ved Søernes Udløb i Fjorden med den dertil hørende Vandkraft. Og saaledes var i 1917 Tilbageerhvervelsen tilendebragt og Bidstrupgaards Gods atter udvidet til sin gamle Grænse.

I.

Paa Frederik IIIs Tid eksisterede Kattinge Værk dog ikke, og Søerne havde ikke som nu deres naturlige Udløb i Roskilde Fjord. Udløbet var spærret ved en Dæmning ud for Voldstedet af det gamle Nebbe Slot paa Søens Vestside; og Vandet fra Kattinge Store Sø og den dermed i Forbindelse staaende Kattinge Lille Sø samt Svogerslev Sø blev ledet mod Øst gennem en Mølleaa ned til Bidstrup Hovedgaard, paa hvis Mark det var opstemmet til en Mølledam for at kunne drive Bidstrup Vandmølle.

Dette Aaløb fra Kattinge Sø — eller Nebbesø, som Navnet dengang var — og til Bidstrup Vandmølle findes omtalt i et Par Kongebreve fra 1584. I det ene paalægges det Lauge Beck, Lensmand paa Roskildegaard, at lade »Aastregen« fra Nebbesø og op i Bidstrup Møllesø oprense og gøre 10 Alen bred og 4 Alen dyb; i det andet paalægges det alle Kronens Bønder i Sømme, Thune og Ramsø Herreder at sende hver en Karl med Skovl og Spade i 2 Dage for at hjælpe til med denne Oprensning[1]). Selve Møllen ved Bidstrup omtales i 1594

[1]) Kancelliets Brevbøger 16. Aug. 1584.

som meget bygfældig, og Aaret efter nedbrændte den fuldstændig; den blev dog samme Aar opbygget igen ved Kongens Foranstaltning, og Mølleren Niels, der havde mistet alt sit Bohave og Gods ved Ildebranden, fik overladt to smaa Huse ved Bidstrup til af dem at opbygge sig et nyt Beboelseshus. Tømmer til to nye Mølleaksler blev hugget i Svenstrup Skove[1]).

Den samme Niels Møller sad endnu paa Stedet i 1619, da han indgav en Klage til Kongen over sine mange Vanskeligheder: Den gamle Landgilde, som han nu havde ydet i 33 Aar, var 24 Pund Mel og 1 Tønde Aal; men for nogle Aar siden havde Lensmanden forhøjet denne Afgift, uanset at Møllen, for det ringe Vands Skyld, ikke kunde male mere end det halve Aar. Den forhøjede Landgilde havde han dog betalt, »thi jeg vilde ikke gerne have ugunstig Øvrighed, uanset min Mening er, at det ikke er indført i Kong. Majts. Regnskab.« Og nu kom hertil, at Lensmanden ikke længer vil lade bygge paa Møllen, som er meget forfalden, og som Lensmanden hidindtil har holdt i Stand baade paa Bygning og Kværn; og Ladegaardsfogden havde begyndt at sætte Aaleruser ud, som laa i Vejen for Mølleren og tilføjede ham stor Skade, medens han dog stadig skulde levere en Tønde Aal aarlig til Lensmanden.

Lensmanden Mogens Pachs svarede, at den forhøjede Landgilde var Afgift for Brugen af et Stykke af Ladegaardens Mark, at Møllen godt kunde male baade Sommer og Vinter, og at Niels Møller ved sine Klager viste sig »utaknemmelig imod Gud og Øvrigheden, som haver undt hannem god Formue, som noksom tilsyne og vitterligt er.« Med Hensyn til Ladegaardsfogdens Aaleruser forholdt det sig saaledes, at Fogderne, den ene efter den anden, allerede i en rum Tid havde haft en lille Ruse liggende vesten for Nybro, ved den ene

[1]) Kancelliets Brevbøger 1593—96. S. 249, 440, 522.

Side af »Aalestreget«, omtrent en Fjerdingvej fra Møllen, hvilken ikke synes at kunne være Mølleren til nogen Forhindring[1]).

I det kongelige Skøde paa Bidstrupgaard af 1661[2]) nævnes ikke mindre end 12 Møller som hørende til Godset. Af disse var dog de 7 pantsatte og blev ej siden indløste. Ogsaa Bidstrup Mølle var bortforlenet, idet den var forundt Organist Johan Lorentz og Hustru kvit og frit for deres Levetid; men den kom siden tilbage under Godset igen og svarede derefter Afgift til Staden. Møllen, der stod paa det Sted, hvor senere Bidstrupgaards Birks Tinghus var opført, var dog allerede dengang kommen i Miskredit og Forfald, og senere maatte man endog paaberaabe sig Mølletvangen efter Danske Lov for at holde Bønderne til at benytte den. I en Beskrivelse over Godset fra 1713 siges, at den kun kan male om Vinteren, og at den regnes for en Græsmølle. Mølleren paa den Tid var Peder Tranegilde, som tillige var Magistratens Skytte; men han stod i Restance med et saa betydeligt Beløb som 125 Rdl. Den straatakte Mølle beskrives for øvrigt saaledes: »Møllegaarden er skiels i Bygningen, men mankerer en stor Del Tag og Bygningstørv, som Mølleren lover med første at reparere. Møllen har sit Tilløb til Maleværkerne af Vand fra Lille og Store Kattinge Søer; og til den Ende, at Vandet skulde tage Løb til Møllen, er Store Kattinge Sø opdæmmet nede ved Nebbe Slot, som nu ligger øde.«

Møllen kom aldrig ret paa Fode mere, og i 1718 blev den efter Magistratens Beslutning nedlagt. Nogle Aar efter blev Dæmningen ved Nebbe Slot gennemskaaret, og Vandet i Kattinge Sø fik igen sit direkte

[1]) Indkomne Sager til danske Kancelli 14. Maj 1619.

[2]) Uddrag af dette findes i »Kronens Skøder« II, 112—16.

Udløb gennem en Sluse ud i Roskilde Fjord. Derimod blev Afløbet gennem Mølleaaen spærret med en Dæmning ved Gedevad, og den tidligere saa anselige Aa, der i 1584 havde været 10 Alen bred og 4 Alen dyb, forvandledes til den ubetydelige Grøft, som endnu er at se i Dalsænkningens Bund. Mølledammen ved Bidstrup Hovedgaard blev tørlagt, hvorved betydelig Engbund blev indvundet for Hovedgaarden. Men ogsaa de to Kattinge Søer udtømtes nu stærkere end forhen, og de omboende Bønder erhvervede derved ligeledes en Del gode Enge, især ved den lille Sø.

Det Vand, som gennem Slusen i Dæmningen søgte ud i Roskilde Fjord, fik nu i en Menneskealder Lov at gaa ubenyttet bort, — til Glæde for Bønderne, hvis nye Enge grønnedes omkring Søernes stadig synkende Vandspejl. Men med Aaret 1753 var denne stille Idyl til Ende. Thi ved Fæstebrev af 28. Sept. overdrog Magistraten Dæmningen, Slusen, Vandkraften og et Jordstykke af Bregnebjerget, ansat til 12 Høveders Græsning, til et Interessentskab, repræsenteret af Godsforvalter Henrik Rosted paa Bidstrupgaard, som her vilde anlægge en Stampemølle. Afgiften var 50 Rdl. aarlig, og Magistraten skulde have Forkøbsret til Værkets Bygninger, hvis dette nogensinde blev nedlagt.

Med Hensyn til Vandstanden i Søerne bestemtes i Fæstekontrakten, at ikke mindste Forandring maatte foraarsages i den Indretning, som skete, da Bidstrup Mølle blev nedlagt, og at Vandet i Kattinge Store Sø ikke maatte opstemmes højere, end de gamle Kendemærker viste, at det havde været af Alders Tid. Navnlig maatte der ikke lægges nogen Hindring i Vejen for de Vandmøller, som fandtes ved Søernes Tilløb, og Vandet maatte derfor aldrig staa højere end til Broens Grund imellem Kattinge Lille og Store Sø. — Fiskeriet i Søerne forbeholdt Magistraten sig, ligesom Siv- og

Rørskær skulde forblive til Godsets Nytte. Men ved selve Stampemøllen var det Interessenterne tilladt at anlægge en Aalekiste. Et Fiskerhus, som stod ved den nordre Ende af Søen, var det dem ligeledes tilladt at flytte, saafremt det viste sig at staa Værket for nær; men de skulde da paa egen Bekostning opbygge Fiskeren et nyt 6-Fags Hus og udlægge ham lige saa megen Haveplads, som han havde til det gamle. Som Erstatning for de 12 Høveders Græsning paa Bregnebjerget, der bortgik fra Lerbæks og Boserups Jorder, skulde Interessenterne betale Bønderne i disse Byer aarlig 6 Rdl.

I 1754 blev Stampemøllen bygget og Vandet opstemmet, saa det stod 10 Kvarter højt i Vandstuen ved Slusen. Det var Interessentskabet magtpaaliggende straks at faa konstateret, at denne Vandstand ikke var højere, end Fæstebrevet tillod, og Forvalter Rosted lod derfor i 1755 afholde et Syn, til hvilket tre gamle Mænd fra Kattinge By var tilsagte for at afgive Forklaring. De tre Mænd, der alle var over 70 Aar og havde kendt Søen og Egnen, før Bidstrup Mølle blev nedlagt, afgav da følgende Vidnesbyrd:

»At førend Bidstrup Mølle blev nedlagt, var der en ældgammel og kørebred Dæmning imellem Stranden og den nordre Ende af Søen, hvor igennem intet Vand kunde løbe; men Kattinge Sø havde sit Udløb fra Østerende ned i den saakaldede Bidstrup eller Rør Sø, og da stod Vandet i Kattinge Store Sø i Foraar og Efterhøst, eller naar stærke Vande var, lige saa højt som det nu staar i Dag [det var den 15. April], da det i Mændenes Nærværelse blev maalt at være 10 Kvarter højt i Vandstuen fra Bunden af; og forklarer de derhos, at Vejen paa de Tider gik over Nebbe gamle Slotsgrund, hvor der endnu køres, langs ad Dæmningen og i Øster oven over Banken, som indhegner Søen, der endnu er kendelig af den gamle Hulvej, og kunde paa den Tid

ingen køre imellem Søen og Banken; men ud ad Sommeren sank Søen mer og mer, saa at der kunde køres imellem Søen og Banken, men akkurat hvor dybt Vandet faldt, kan de ikke sige, det og bedst kan vise sig, naar Vandet er mindre[1]). — Dæmningen, der nu er for Søen, har ved den Tid, de kan erindre, været lige saa høj, som den nu er, og ikke er forhøjet.

Vandstuen er indrettet paa samme Sted, hvor Magistraten havde indrettet Slusen, da Bidstrup Mølle blev nedlagt og Vandet udløb i Stranden, saa Værket er paa samme Sted, som det udløb af Slusen, men derimod ikke kan løbe ind i Rørsøen. Videre vidste bemeldte trende gamle Mænd ej at forklare.«

I 1755 fæstede Interessentskabet yderligere af Københavns Magistrat en øde Jord paa Kongemarken, som Præsten i Herslev, Hr. Caspar Bruun, foreløbig var Bruger af, og i 1758 fik Værkets Jordtilliggende endvidere en betydelig Udvidelse. En af Lerbæksgaardene, hvis Jorder stødte umiddelbart op til Værket, var brændt, og Godsforvalter Rosted foreslog da, at man skaffede den brandlidte Bonde en anden Gaard paa Godset og overdrog den afbrændte Gaards Mark til Kattinge Værk, eller rettere til hans Søn, som paa den Tid var Bruger af Værket. Denne Ordning vilde Magistraten dog ikke gaa ind paa; men derimod opnaaede Forvalter Rosted selv at faa Fæstebrev paa den øde Gaards Mark, og ad denne Omvej kom Jorden saaledes alligevel Værket til Gode. I Jordebøgerne skjuler Forvalter Rosted sig som Fæster af denne Gaard under Navnet Henrik Jacobsen, et Navn, der ikke virker særlig afstikkende mellem de øvrige Fæsteres Bøndernavne.

[1]) Nu gaar der paa alle Aarstider en bred og magelig Kørevej over den nederste Del af Bregnebjerget. En overgroet Stenbro i Kanten af Søen er maaske en Levning fra den Tid, da man ved Lavvande søgte at køre neden om Bjerget.

Ti Fag af Lerbækgaardens Stuehus var bleven skaanede af Ilden. De blev nu staaende og brugtes til Beboelse for saadanne af Værkets Folk, »som kunde avle Børn«, — en Indtægtskilde, man i hine Stavnsbaandets Tider maatte regne med. Gaardens Jorder var af Betydning for Værket, som nødvendigvis maatte have nogen Græsning til sine Heste; og da Lerbæksjorden kun var bortfæstet paa 6 Aar ad Gangen, medens selve Værket var bortfæstet for bestandigt, havde Magistraten gennem Muligheden for atter at tage denne Jord tilbage en Klemme paa Interessentskabet, som der ogsaa ret snart blev Anledning til at benytte sig af.

Værket og Bønderne omkring Kattinge Søerne havde jo modstridende Interesser i Vandstandens Højde, og snart kom det her til de gensidige Klager, som kendes fra alle Vandmøller. Ved Synsforretningen i 1755 var, som nævnt, Broen over Vandløbet mellem Store og Lille Kattinge Sø bleven fastsat som Vandstandsmærke; men da denne Bro i Tidens Løb var bleven forandret, og det eneste faste Punkt saaledes var bortfaldet, benyttede Interessentskabet Lejligheden til at stemme Vandet højere op og derved skaffe sig mere Vandkraft. Det siges, at Bidstrupgaards Bønder ikke turde klage herover, saa længe Godsforvalter Rosted, som de selv var afhængige af, tillige var Direktør for Stampemøllen. Derimod klagede nogle Bønder under Ledreborgs Gods allerede i 1764; men de fik ingen Medhold hos deres Herskab, idet Greven paa Ledreborg afsluttede Sagen med følgende Erklæring:

»I Henseende til mit Godses Grund under Ledreborg eller Kornerup, som grænser paa de Søer, hvorfra Vandet løber i Store Kattinge Sø, haver jeg intet imod, at Vandet ved Kattinge Værk Sommer eller Vinter hol-

des 10, siger ti, Kvarter højt i Vandstuen ved Kattinge Værk.

Ledreborg, den 30. Juni 1764.

C. Holstein.«

Imidlertid fratraadte Godsforvalter Rosted sin Stilling paa Bidstrupgaard i 1772, og derefter begyndte ogsaa Magistratens Bønder at røre paa sig. I 1780 indkom saaledes til Magistraten følgende Klageskrift fra 18 Gaardmænd i Kattinge og Trellerup:

Vi undertegnede Mænd, 16 Gaardbrugere af Kattinge og 2 af Trellerup, maa imod vor Vilje beklage os for vore højnaadige Herskaber, hvorledes vi blive fornærmede paa vores Engbund formedelst den Dæmning, som er sat paa Kattinge Valkeværk og Grynmølle, idet at Vandet bliver saaledes tilbageholdt og standset, at det gaar op paa vor Engbund og fordærver samme saaledes, at i Stedet for, vi i de foregaaende Tider kunde hver for sig avle 5 à 6 Læs Hø, faa vi nu slet intet, hvilket er os til alt for stor Skade, efterdi vi ikke af Kattinge Værk nyde ringeste Refusion for den os tilføjede Skade eller nogen Tid, siden Kattinge Værk blev oprettet, har nydt. Vi har dog altid været af de Tanker, at vi i det mindste havde Haab om at nyde nogen Erstatning for vores i saa mange Aar tagne Skade paa vores Engbund; men da vi ikke har formærket nogen Refusion for vores i saa mange Aar taalmodig baarne Byrde, da Valkeværket for ungefær 25 til 26 Aar siden blev anlagt og Dæmningen opbygt, er vi nu bleven nødsagede for vores høje Herskaber, som vores Forsvarere, at beklage os, at vi ikke længer saadan Trængsel kan udholde, men herved underdanigst maa bede, at vi for den foregaaende og efterkommende Tid maa nyde saadan Refusion, som uvildige Mænd kan være billig for vores tagne Skade at ansætte. — I øvrigt have vi det faste Haab, at vore høje Herskaber ikke se os som deres Bønder ruinerede, endskønt til denne Tid forarmede, da vi altid har været og vil være lydige at gøre, hvad os er bleven og vil blive befalet, ja med god Vilje svaret vore kongelige Skatter og herskabelige Rettigheder, som maaske blev vanskeligt, naar dette begyndte og til denne Tid vedvarede forurettede Værk skulde have sin Fremgang. Hvorfor vi un-

derdanigst afvarte en for os gunstig Resolution, som vil blive den Regel, hvorefter vi os for Eftertiden skal rette, da vi ikke ser paa nogen Maade, hvorledes vi skal udholde det, om denne Dæmning bestandig skal have sin Fremgang.

Kattinge og Trellerup, den 3. Juli 1780.

Af de 18 Underskrivere har kun tre kunnet skrive deres Navne. De øvrige maa nøjes med at tegne et Par Bogstaver.

Klagen blev af Magistraten tilstillet Godsforvalter Mellerup paa Bidstrupgaard; men hans Erklæring var ingenlunde Bønderne gunstig — de kunde for den Sags Skyld lige saa godt være kommet med deres Klage i Rosteds Tid. Det var rigtigt nok, skrev han, at Vandet i Søen i de 35 Aar mellem 1718 og 1753, da det havde frit Udløb i Fjorden, stod lavere end nu. Men de derved indvundne Enge, som Bønderne tilegnede sig, var ikke opførte i nogen Matrikel eller Landmaaling og tilkom dem ikke med Rette. Og Stampeværket havde aldrig stemmet Vandet saa højt op, som det stod i Aarene før 1718, da der ikke fandtes andet Afløb end Mølleaaen ned til Bidstrupgaard. »Men naar et saadant Aar som dette indtræffer med stor og vedvarende Regnvejr fra Foraaret og langt ud paa Sommeren, kan Vandet ikke i en Hast forbruges eller ved Friløb udlades, i hvilket Tilfælde Kattinge nuværende Beboere vel kan synes at lide noget Tab, hvilket dog, naar slig vedvarende Regnvejr indfalder, almindelig paa andre Steder i denne Bys Marker til Græsningens Formerelse bliver erstattet. Det kan umulig fejle, at jo Kattinge Mænd, dels ved deres Formænds og dels ved deres Forældres Beretninger, maa være vidende om deres navngivne Enges foregaaende Beskaffenhed. Men et eneste uroligt Hoved blandt dem alle kan være nok til at sætte Prøve paa, om de, ved de høje Herrer Direktørers og min Uvidenhed om det foregaaende, kunde tilvejebringe dem nogen

Fordel. Saa ubilligt det er at misunde nogen sin retmæssige Fordel, saa lidet kan jeg overtale mig til at give en Ting Medhold, hvilken jeg finder at være Uret.«

Men trods disse advarende Ord tog Magistraten sig villigt af Bøndernes Sag, og da Interessentskabet ingen Indrømmelser vilde gøre, kom det i 1781 til Proces. Værkernes Bogholder, C. Søltoft, til hvem Stævningen blev sendt, lod ikke Klagerne ubesvarede: »Bønderne af Residensstadens Gods i Kattinge,« skriver han, »har nu endelig bragt det saa vidt, med deres uretmæssige Paastand, deres vrange Forestillinger og Fortællinger at overløbe Direktørerne for bemeldte Gods saa længe og saa ofte, indtil højbemeldte har givet Ordre til Søgsmaal imod Kattinge og Kornerup Værkers Interessentskab angaaende Vandholdet i Kattinge Lille og Store Sø.« Formaalet hermed, siger han, synes at være »disse nyttige og nødvendige Værkers Standsning, Indskrænkning, ja ganske Ødelæggelse, og det paa en Tid, da mange Familier derved underholdes, da Fabrikkerne i Residensstaden nødvendig maa opvartes med Valkning, om de ikke skal undergaa, Bondestanden og Landmanden besørges med Vadmels Stampning, Residensstaden for en stor Del med Perlegryn, Bankegryn og Femerske Gryn, som ellers fra andre Steder maatte forskrives og hentes, forsynes.« Han formaner derfor Magistraten til at tage i Betænkning, »hvor nødvendigt det er for Københavns Fabrikantere saa vel som hele Publikum, at dette Værk konserveres: Et Værk, som er bleven anlagt og hidtil fortsat ved Hans Kong. Majestæts Cassa, hvilken Cassæ Fordel endeligen maa tages lidet mere i Betragtning end Kattingernes uretmæssige Paastand om mere Høslæt i Kattinge Lille Sø, som dem slet ikke med Rette tilkommer. — Der skal ingen af Kontraparterne kunne bevise, at Vandholdet fornærmer dem fra Majdag til Efterhøst; men naar, for Eksempel, deres Enghø og Mosehø er

nu slaaet og strøet og færdig til at bjerge, og der i det samme kommer en skyllende Regn med Torden og Lynild, der paa nogle faa Timer sætter bemeldte deres Høslæt under Vand ved den Mangfoldighed af Regnvand, som alle Vegne fra tilflyder og umulig, formedelst Søens Sidhed og lave Grund, ikke saa hastig kan trække ned igennem den saakaldede Slusebro ud i Kattinge Store Sø, som Bønderne ville have det: kan der vel noget Menneske i Verden forhindre eller hemme dette? eller kan Valkeværkets Vandhold i nogen Maade saadant foraarsage? Dette kan et Aar imellem indtræffe og foraarsage dem nogen Skade i deres Høbjergning, da Høet af Vandet bliver bedærvet; men denne Anekdot har de vistnok ikke meldet om i deres Forebringender.« Han anbefalede derfor at lade den paabegyndte Sag bortfalde.

Men Magistraten holdt fast ved sin Beslutning og begyndte nu at føre en Mængde Vidner fra de omliggende Bondebyer for at faa Vandstandens gamle Højde fastslaaet. Der var ogsaa Vidnesbyrd nok om, at Forholdene havde været anderledes i Tiden mellem 1718 og 1754, da Bønderne baade kunde skære Tørv og slaa Hø paa Steder, hvor der nu stod blankt Vand. Men det var jo ikke det, Sagen drejede sig om; og med Hensyn til Vandstandens Højde før 1718 kunde der ikke længer tilvejebringes nogen nøjagtig Oplysning. Saaledes henslæbte Sagen sig da ved Birketinget i tre Aar, uden at nogen Afgørelse var at øjne, og Godsforvalter Mellerup tilraadede stadig Magistraten at standse Sagen og søge Forlig. Han havde ingen god Tro til sine Bønder i Kattinge: »En saadan Bonde gør sig ingen Betænkning over at bringe hans Herskaber bag Lyset, og over saadanne Foik er det ikke godt at være Herskab.« Derimod finder han det urimeligt, at Interessenterne i Kattinge Værk skal betale 50 Rdl. aarlig for et Vandhold

ved Værkerne, ved hvilket end ikke de blotte Hjul kan omdrejes. Og saaledes vilde Forholdet uvægerlig blive, hvis Bøndernes Klager skulde ske Fyldest.

Omsider var da begge Parter bleven saa kede af den endeløse Proces, at de 1784 gik ind paa et Forlig. Hertil bevægedes Interessentskabet for sit Vedkommende især ved Udsigten til at miste Lerbæksjorderne, som Magistraten imidlertid havde opsagt under Paaskud af, at Gaarden skulde opbygges paany, medens Magistraten paa sin Side ogsaa var betænkelig ved at lade Sagen komme til Doms, fordi Værket allerede havde erhvervet 20 Aars Hævd paa sine Anlæg. Alligevel blev det Interessentskabet, som gav efter. Man enedes om en Vandstand noget lavere end de 10 Kvarter i Vandstuen, som hidtil havde været holdt, og den 27. Maj 1784 blev en Egepæl nedrammet ved den sydøstre Side af Slusebroen over Løbet mellem Store og Lille Kattinge Sø paa det Sted, hvortil Vandet maatte opstemmes. Denne Pæl var dog kun et foreløbigt Mærke, og den højtidelige Fastsættelse af Vandhøjden foregik først den 30. Juli. Da blev en stor, firkantet tilhugget Kampesten nedsat i Egepælens Sted. Den var 2 Alen og 22 Tommer lang og ragede 1 Alen og 17½ Tomme op over Jorden, og paa dens vestlige Side, ud mod Vandløbet, var indhugget Københavns Stads Vaaben og Aarstallet 1784. Nedgravningen af denne Sten foregik i Overværelse af en talrig Forsamling: Birkedommeren over Bidstrup Birk. Byfoged Gierløw i Roskilde, Godsforvalter Mellerup paa Bidstrupgaard, to Direktører over Kattinge Værk, nemlig Grosserer Christen Hansen af København og Møller Smith paa Svanemøllen, Borgmester Andreas Storp og Raadmand Jørgen Thulstrup som Repræsentanter for Københavns Magistrat samt alle Godsets Bønder i Kattinge og Trellerup Byer. »Hvilken Sten saaledes blev ansat af høj- og velbemeldte Parter til at være herefter

et bestandigt Flodemaalsmærke paa Kattinge Værks Vandhold, saa at Vandets Højde i Søerne, til det naar denne Sten og ikke der forbi, herefter maa stemmes og holdes aarlig fra 1. Maj til ultimum September.« Saa snart Vandet i disse Sommermaaneder steg over dette Mærke, skulde det gives frit Udløb ved Værket, indtil det igen var sunket til den bestemte Højde. Denne Sten staar endnu paa sin oprindelige Plads ved Siden af Broen over Aaløbet mellem de to Søer. — Samtidig ordnedes Sagen om Lerbæksjorderne, der i 1784 paany overdroges i Fæste til Interessentskabet. Disse Jorder, som udgjorde 72 Tdr. Land, betød saa meget for Værket, at dettes Direktør Haaber i 1780 kunde erklære, at Værket vilde gaa til Grunde, hvis det skulde miste Jorderne. De vedblev da ogsaa efter den Tid stadig at høre til Værket; og senere overgik de endda fra Fæste til Ejendom, idet Værkets Ejer Christen Hansen i 1803 fik Skøde paa dem mod en Købesum af 1200 Rdl.

II

Ved kongelig Bevilling af 7. Septbr. 1753 fik Godsforvalter Henrik Rosted Tilladelse til at anlægge 1 eller 2 Stampemøller ved Kattinge Sø samt til ligeledes at forandre Kornmøllen ved Kornerup Sø til en Stampemølle. Til Værkernes Anlæg lovedes der ham af de kongelige Kasser et Tilskud (don gratuit) paa 6.500 Rdlr., der skulde udbetales, efterhaanden som Bygningernes Opførelse skred frem. Den Betaling, han maatte tage for Valkningen, skulde rette sig efter det, som i 1743 var foreskrevet for van Dockums Valkemølle i Lyngby, og det var ham tilladt at indtage saa mange Interessenter i Foretagendet, som han selv ønskede.

Tre Uger efter fik Rosteds Interessentskab af Københavns Magistrat Fæstebrev paa evig Tid paa Vand-

kraften i Kattinge Sø, og samme Dag, 28. Septbr. 1753, ligeledes Fæstebrev fra Grev Holstein-Ledreborg paa de to Vandmøller, Store og Lille Mølle ved Kornerup. Disse Møller laa ved det Aaløb, som fører Vandet til Kattinge Sø. Lille Mølle er den nuværende Kornerup Vandmølle ved Afløbet fra Kornerup Sø. Store Mølle, som nu er forsvundet, laa ovenfor Søen ved Kornerup Aa. Det betingedes dog i Fæstebrevet, at Rosted ved en af disse Møller skulde bibeholde en Rugkværn og en Maltkværn til Maling for de omboende Bønder.

Det første Valkeværk ved Kattinge blev opført i 1754. Det var paa 5 Huller med 10 Stamper og udvidedes i 1761 yderligere med et nyt Værk paa 4 Huller og 8 Stamper. Rosted mente, at der endda var Vandkraft nok til endnu flere Anlæg, og han omgikkes med vidtspændende Planer til saadanne, navnlig til en Grynmølle (Grubbeværk og Dynkelmølle), et Jern-Hammerværk og et Spejlglas-Slibeværk. Kun det første af disse projekterede Værker blev siden udført.

Ogsaa ved Kornerup blev et lille Valkeværk anlagt. Store Mølle, som rummede en Rug- og en Maltkværn samt et Perlegrynværk, afstod Rosted snart igen; men i Lille Mølle indrettedes et Valkeværk med 3 Huller og 6 Stamper foruden et Sigteværk til Hvedemel.

Lige fra Begyndelsen tales der om et Interessentskab, som skulde staa bag ved Rosted, men først i 1768 træder et saadant Selskab offentlig frem. I dette Aar overdrog Rosted alle Værkerne til et Aktieselskab for en Købesum af 32.000 Rdl. Denne Sum blev udbudt i 160 Aktier à 200 Rdl., og Rosted lovede Aktionærerne 8 pCt. af deres Penge. Aktierne blev hurtigt afsatte, og det var Landets allerfineste Folk, som tegnede sig for dem. Kongen selv tog 10, Dronning Caroline Mathilde 4, Enkedronning Juliane Marie 2 og Prinsesse Charlotte Amalie 2. Overpræsident von der Lühe tegnede sig for 4, Grev

Holstein, Grev Scheel-Plessen, Grev A. Moltke og Geheimeraad F. C. Rosenkrantz hver for 2. Det samme Antal tog Borgmester Hersleb, Borgmester Holmsted og Raadmand Johan Peter Suhr. Et Selskab repræsenteret af Lars Kuhr tog 23, tre Jøder, Isaac Jacob, J. Isaac og Salomon Isaac, hver 5 osv. Ogsaa Rosted selv beholdt en Del Aktier.

Det nystiftede Aktieselskab holdt sin første Generalforsamling den 30. Marts 1768. Det vedtoges her, at begge Værkerne Kattinge og Kornerup skulde forblive under et og Overdragelsen finde Sted næstkommende 6. April. Som Inspektør med Bolig paa Værket ansattes Jan Fridrich Busch, der selv var Interessent for 5 Aktier, og som Bogholder Rosteds Skriverkarl Christian Søltoft. Interessentskabet overtog et af Rosted tidligere lejet Værelse i Gæstgivergaarden Vinkanden i København, til hvilket Valkevognskusken havde Nøglen, og desuden skulde der sørges for, at Loftsrum blev lejet i København til Oplag af Hvede, Mel og Gryn. Fire Direktører blev valgte af og blandt Aktionærerne, nemlig Etatsraad Münch, Raadmand Suhr, Godsforvalter Bang paa Ledreborg og Forvalter Rosted. Det overdroges sidstnævnte i Forening med Inspektøren at fastsætte Priserne paa Værkernes Varer. Endelig bemyndigedes Direktørerne til straks at optage et Laan paa 4000 Rdl. til Fuldførelse af det paabegyndte Grubbeværk ved Kattinge.

Ved Overleveringen den 6. April modtog da Interessentskabet følgende:

De to Valkeværker ved Kattinge, drevne ved Underfalds Vandkraft; Vandstuen med fire Stigbord; Pladsen og Fundamenterne til det paabegyndte Grubbeværk med Vandaksel, Kamhjul og Stjernehjul; Beboelseshuse for Folkene, Hestestalde og Ladebygninger samt Have. Endvidere medfulgte 10 Tdr. Valkejord, og Forvalter Rosted meddelte, at han havde et yderligere Forraad af

Valkejord liggende i Haven ved Opfostringshuset i København, hvilket han ligeledes overlod Interessentskabet. Alle Folkene havde fri Bolig ved Værket. I det gamle Værk boede Valkemesteren, i det nye Valkesvenden; et af Værelserne her kaldtes Nordborg. Ved Møllen fandtes 2 store Kar med Luger til Urin.

Værkerne ved Kornerup Mølle bestod af en Bindingsværks Bygning med Straatag, hvori var indrettet et hollandsk Sigteværk med to Kværne, samt Beboelseshuse for Værkets Folk og Avlsbrugeren, en Vandstue med tre Stigbord og et Fæstehus, som beboedes af en Husmand. Møllens tilliggende Jord var fri Hovedgaardstakst og svarede ingen ordinære kongelige Kontributioner. — Noget Valkeværk ved Kornerup Mølle nævnes ikke; det har altsaa kun bestaaet nogle faa Aar.

Personalet ved Valkeværket bestod i 1768 af følgende: en Valkemester, en Valkesvend, en Valkekarl, to Kuske, en Avlskarl og en Ekstrakarl, en Hjulmand samt en Urinsamler, der boede i Roskilde. Desuden lønnedes en Del Folk, som i Roskilde og paa Kroerne indsamlede Vadmel til Stampning.

Ved Kornerup Sigteværk fandtes en Mestersvend, der tillige var Møllebygger, og en anden Møllersvend.

Direktørerne besørgede kort efter en Kælder lejet i København, hvor Interessentskabets Kommissionær Mr. Langelo skulde bo og holde Oplag af Mel og Gryn. Mr. Langelo bemærker, at han ej gerne vil handle under sit eget Navn, »at det ej skulde være mig hinderlig i Tiden, om jeg vilde søge et gejstlig Embede.« Han har altsaa været Theolog og er da vel den Johan Ludvig Caisen Langelo, der i 1770 blev Præst for Alsted og Bjergby paa Mors.

For at spare Accisen blev det besluttet tillige at indrette et Udsalgssted uden for Vesterport, og Gartner Berentz paa Vesterbro, bag ved Acciseboden, paatog sig

der at holde et Oplag af Møllens Varer. »Jeg giver og«, skriver Rosted til sine Meddirektører, »en vittig Husmand en af Dagene et lidet Læs at køre landværts med til Præster og andre for at prøve den Handel; og dersom den slaar ind, bliver den uden Tvivl fordelagtigst.«

»For at vinde Valkningen fra Guldhuset igen,« fortsætter han, »har jeg skrevet et Brev til Hr. Major Pflugh, hvormed Mr. Langelo gaar did. Jeg tvivler ikke om, at de jo vel med Tiden vil faa vores Valkning nødig; imidlertid skader det ikke, at man gører Hr. Majoren den Kompliment.«

Aaret efter, i 1769, sluttede Rosted Akkord med kgl. Hofbager Henrichsen i København, som selv var Interessent i Værkerne, om at besørge Indkøb af Hvede til Selskabet og at oplagre den paa sine Lofter. For al sin Umage herved, »for Loftsleje, Sækkeleje, Vognleje, Opskibning, Maalepenge paa Skibene, Kasteløn og Harpeløn paa Lofterne samt Udmaalingshjælp« skulde Bageren have en Godtgørelse af 1 Sk. pr. Tønde, hvad enten Hveden laa kort eller længe paa hans Lofter.

III

Det oprindelige Interessentskab i Kattinge og Kornerup Værker bestod kun til 1784, — dets sidste Gerning var at sætte Mærkestenen for Vandhøjden i Søerne og at faa Fæstet paa Lerbæksjorden fornyet. Da hermed alle svævende Tvistemaal var afgjorte, og der var Mulighed for nu at faa Værkerne afhændede, skyndte Interessentskabet sig med at sætte det hele til Auktion. Antagelig har Værkerne ikke svaret sig paa langt nær saa godt, som Forvalter Rosted havde stillet i Udsigt, da han i 1768 solgte Værkerne for 32.000 Rdl. og lovede Aktionærerne 8 pCt. af deres Penge; thi Interessentskabet

var nu villigt til at sælge Værkerne ved Kattinge med alt Inventar og alle de tilliggende Fæstejorder for 9000 Rdl. Det hele Anlæg var ogsaa allerede i Forfald, og antagelig har Interessentskabet frygtet yderligere Tilbagegang, naar Vandstanden i Søen nu skulde sænkes. Det ældste Valkeværk var ubrugeligt og nedlagt; men det nye Valkeværk og Grubbeværket var stadig i Drift. Alligevel meldte der sig ingen Lysthavende, da Værket blev opraabt for 9000 Rdl.; ej heller hjalp det, at det blev sat ned til 7000. Og først ved tredie Auktion opnaaedes et Bud paa 5.630 Rdl. fra Købmand Johannes Seiling i København. Paa Kornerup Mølle, som ogsaa blev opraabt, skete overhovedet intet Bud; dog ses ogsaa den kort efter at have skiftet Ejer.

Da Seilings Bud straks blev accepteret, var dermed det gamle Interessentskab forbi. Den største Interessent var paa den Tid Etatsraadinde Lindencrone med 57 Aktier, derefter fulgte Justitsraad Haabers Dødsbo med 24, Kongehuset med 14 og Købmand Christen Hansen med 12. Et nyt Interessentskab var dog allerede dannet, og det var ikke helt fremmede Folk, som nu blev Ejere af Værket. Seiling selv var en af Arvingerne efter Justitsraad Haaber; det samme gjaldt en anden af Parthaverne, Købmand C. A. F. Schmidt. Den tredie var den før nævnte Købmand Christen Hansen, og som den fjerde i det nye Aktieselskab optog disse tre en ny Mand, Ankersmed Hans Caspersen paa Kristianshavn. Disse fire var saaledes nu Ejere af Kattinge Værk, hver af dem Parthaver for en Fjerdedel. Seiling blev Direktør, og Schmidt overtog Halvdelen af Værkets Mel og Gryn til Forhandling i København. De synes at have gjort en god Handel, da de købte Værket for godt halvsjette Tusinde Rigsdaler. Thi allerede faa Maaneder efter, i Februar 1785, blev Kattinge Værks Bygninger vurderede

til Brandassurance for 11.120 Rdl., omtrent det dobbelte af hele Købesummen.

Dette nye Interessentskab bestod ikke længe. I 1786 solgte Ankersmed Caspersen til de tre andre sin Fjerdepart for 2181 Rdl., og kort efter udtraadte ogsaa Schmidt, saa at Seiling og Christen Hansen fik hver Halvdelen af Værket. Seilings Part ejedes en Tid af Skibskaptajn Eilert Madsen og senere af dennes Enke. Men omkring ved Aarhundredskiftet er Christen Hansen bleven Eneejer af Værket.

De endeløse Stridigheder om Vandholdet i Søerne fortsattes ogsaa under de ny Ejere, men nu i en anden Form end tidligere. Det er ikke mere Bønderne i Kattinge og Trellerup, vi hører fra; men nu er det Mølleren Jens Fog i Kornerup Store Mølle, der melder sig med Klager. For to Vandmøller, der drives af samme Vandløb, vil der jo altid være Lejlighed til at fortrædige hinanden.

Vandstanden i Kattinge Sø og dens Tilløb synes paa den Tid allerede at være sunket betydeligt. Der høres nu aldrig mere Tale om, at der er for meget Vand i Søerne, tværtimod søger Interessenterne ved Opstemninger af Aaløb højt oppe i Landet at lede saa meget Vand som muligt til Kornerup Sø og derfra videre til Svogerslev og Kattinge Søer. Herom blev den 15. Juli 1785 sluttet en Overenskomst med Greven paa Ledreborg, som gav sin Tilladelse til Anlægget af en saadan Dæmning eller Styrtedam ved Lejre Aa, imod at Nøglen til den derved værende Sluse leveredes til Grevens Repræsentant, Fiskemester Berg paa Kornerupgaard, som fik Bemyndigelse til at aabne Slusen, naar Vandet steg saa højt, at det kunde gøre Skade paa Broer, Enge eller Hø. — Man skulde synes, at Kornerup Mølle, som dreves ved det samme Vandløb, her maatte have fælles

Interesse med Kattinge Værk. Alligevel var det langt fra, at de to Mølleejere kunde enes.

I 1785 klager Valkeværkets Bestyrere til Grev Holstein-Ledreborg over Kornmølleren i Kornerup: »Vi har trende Gange i Sommer ladet reparere Styrtedammens Dæmning for at kunne stemme Vandet ved Bolværket saaledes, at det ingen Skade skulde gøre enten den ene eller den anden; men hver Gang har Møller Fog i Store Kornerups Mølle fundet for godt at lukke sin Goldsluse, hvorved Vandet har steget op og brækket den opførte Dæmning, saa at de herpaa anvendte Bekostninger, ca. 100 Rdl., aldeles er spildt til Unytte. Om slig Adfærd sker af Møller Fog af Had til os eller af nogen anden os ubekendt Aarsag, driste vi os ikke til at debitere. Men at han har lovet os denne Opførsel forud, kan vi, naar naadigst maatte befales, med lovfaste Vidner bevise.«

Møller Fog hævder naturligvis overfor sit Herskab sin Uskyldighed: Han er fuldt overbevist om, at det ved en nøje Undersøgelse skal vise sig, »at ikke det fra Store Mølle paaklagede tilbageholdte Vand har forvoldt Styrtedammens Udbrud, men at det er sket formedelst den uforsvarlige og utilstrækkelige Maade, hvorpaa Styrtedammen er bleven repareret. Enhver, som har mindste Begreb om Vanddæmninger, vil ved første Øjekast opdage, at den smalle Fordæmning af løst Grus og svage Brædder umulig kunde udholde en endnu svagere Vandpresning end den, som falder paa dette Sted.« Han selv lider et altfor vigtigt Tab i sin Næring ved Styrtedammens forfaldne Tilstand og ønsker intet hellere, end at den snart maa blive forsvarlig istandsat.

Det synes, at Værkets Ejere har haft Uretten paa deres Side; thi ved et Forlig, hvormed Stridighederne for den Gang afsluttedes, maatte Værkets daværende Ejer, Christen Hansen, forpligte sig til nøje at overholde

Kontrakten af 15. Juli 1785 og navnlig at besørge Styrtedæmningen tilbørlig opført inden en nærmere fastsat Frist. Møller Fog paa sin Side frafaldt sit Krav om Erstatning og gik ind paa at betale Halvdelen af Processens Omkostninger. — Det kneb dog for Værkets Ejere at overholde de indgaaede Forpligtelser, og ved en Birketingsdom af 21. Juni 1803 maatte Ejeren paany tvinges til at lade den forfaldne Styrtedam og Sluse istandsætte.

I 1824 blev Kattinge Værk igen sat til Auktion og nu tilslaaet Jørgen Madsen, der boede paa Værket, for 7000 Rdl. Ogsaa han maatte, i 1834, opføre ny Dæmning og Sluse ved Lejre Aa.

Til Vandløbenes Regulering blev der i 1853 afholdt en offentlig Synsforretning over Vandholdet ved den Række Møller, som laa ved Vandløbet fra Østersyv Mark til Kattinge Søes Udløb i Roskildefjord, nemlig Assers Mølle, Store og Lille Kornerup Mølle samt Kattinge Værk. Jørgen Madsen var den eneste af Mølleejerne, som kunde give bestemte Oplysninger om Vandstandens fastsatte Højde. Han henviste til den store Sten, der stod ved Slusebroen mellem Store og Lille Kattinge Sø, og som efter den tidligere Bestemmelse skulde rage $41^1/_2$ Tomme op over Vandspejlet. Den Dag, Synet blev afholdt — den 24. Jan. 1853 —, stod Vandet ganske vist langt højere; thi det viste sig ved Maalingen, at Stenens Top kun var 26 Tommer over Vandet, og Vandets Højde i Vandstuen var da ogsaa betydeligt over de 10 Kvarter, som oprindelig havde været Maksimum. Men deri var jo ikke noget ulovligt, da Vandmærket kun gjaldt for Sommermaanederne. — I denne tidligere fastsatte Vandhøjde mente Synsmændene da, at der ingen Forandring kunde foretages.

Siden hen blev der dog rejst Tvivl om det i 1784 satte Flodemaal, som formentes nu at staa for højt paa

Land. Alle Tilløbene til Kattinge Sø blev i Halvtredserne regulerede, lige oppe fra Skillingskroen ved Køge og ned til Søens Udløb, og den stærkt forøgede Vandtilstrømning bevirkede, at Bøndernes Enge nu atter blev oversvømmede i større Udstrækning end forhen. Kattinge Værks Ejer kunde henvise til, at Vandet kun stod, som det maatte, til Foden af Stenstøtten; men hertil bemærkede Godsforvalter Fritz paa Bidstrupgaard, at det var kendeligt, at Jorden havde hævet sig omkring Flodemaalet. Magistraten troede dog nok ikke ret paa denne Forklaring; thi den besluttede i 1861, at der ikke skulde foretages videre i Sagen. Godsforvalteren blev imidlertid ved sit, og i 1866 indberettede han paany, »at Jorden har hævet sig meget ved Flodemaalet,« og at, naar Vandet blev opstemmet til Foden af dette, maatte alle de omkringliggende Enge sættes under Vand. Men Magistraten vilde stadig intet høre derom, og der blev endnu i en Aarrække intet foretaget til Vandstandens Regulering, skønt Bøndernes Klager derover blev mere og mere højrøstede, og Københavns Magistrat efterhaanden blev meget lidt populær i Egnen omkring de to Kattinge Søer.

IV

Medens Bygningerne og Jorden til Kattinge Værk var i fuldkommen privat Besiddelse — mod Erlæggelse af den faste aarlige Afgift 50 Rdl. til Staden —, vedblev de to Kattinge Søer med Fiskeri og Rørskær at være Københavns Kommunes Ejendom. Det har ikke været helt ubetydeligt, de indbragte. Et Fiskerhus stod paa Dæmningen nær Kattinge Værk, og den der boende Fisker havde Retten til at fiske i Søerne med Smaaredskaber, men ikke med Vaad. I 1787 søgte Fiskemesteren paa Holsteinborgs Grevskab at forpagte Retten til at fiske med Vaad; men dette Forsøg foranledigede

Fiskeren ved Kattinge til at erhverve al Fiskeretten i Søerne mod en aarlig Afgift af 30 Rdl. Kort efter tilbød to Mænd i Gundsømagle at give 40 Rdl. aarlig for Fiskeretten; men de kom for sent med deres Tilbud. I 1836 blev Afgiften dog forhøjet til 40 Rdl. aarlig, og da Fiskeri og Rørskær i 1868 bortforpagtedes til Johannes Christiansen, forhenværende Oppasser ved Sct. Hans Hospital, nu boende i Fiskerhuset ved Kattinge, blev Afgiften sat til 80 Rdl. aarlig, foruden at Fiskeren, naar Godsets Herskab afholdt Jagt paa Søerne, uden Vederlag skulde stille sine Baade til Jagtselskabets Disposition, samt paa egen Bekostning holde de til Andejagten nødvendige Skydegange gennem Rørene og Sivene aabne. Endelig skulde han besørge Polititilsynet paa Søerne, det vil sige: holde alle uvedkommende borte fra Fiskeri og Rørskær. Det var en Opgave, som gav Johannes Christiansen nok at bestille.

Magistratens Ret til de to Søer forblev nemlig ingenlunde uangrebet. Først maatte den trættes med Besidderen af Hovedgaarden Lindholm, der i ældre Tid, da Godsets Jorder grænsede til Søerne, havde haft Ret til at fiske i dem. Denne Ret vedblev Godset at paastaa, ogsaa efter at Magistraten ved Udskiftningen var bleven Eneejer af samtlige tilstødende Grunde; men da det omsider kom til Proces, vandt Magistraten Sagen, og ved en Dom af Lejre Herredsting i 1843 blev Lindholms Fordringer afviste.

Men saa var der altsaa Bønderne tilbage. De paastod, at de havde Alders Hævd paa at fiske og skære Rør i Søerne ud for deres Lodder. For Store Søes Vedkommende, hvor Grænserne mellem Søen og Lodsejerne var nogenlunde faste, kunde Magistraten dog uden Vanskelighed hævde sin Ret; og da det i 1868 kom til Sagsanlæg mod en af Lodsejerne. som var vedblevet at skære Rør i Søen, vandt Magistraten ogsaa denne

Sag. Vanskeligere var Forholdene ved Lille Sø, hvis Omraade ikke var saa fast bestemt, og hvor Vandstanden til forskellige Tider kunde være meget forskellig. Dens normale Omraade var 22½ Td. Land; men den kunde i den tørre Aarstid svinde ind til kun at danne et Aaløb. Da Bønderne paastod, at de efter gammel Sæd havde Ret til Rørskær og Høslæt i Søen, saa langt som de kunde »soppe« ud, var Grænserne herfor meget flydende. Magistraten havde ofte forsøgt at faa en Overenskomst i Stand med Bønderne; men denne var altid strandet paa, at Bønderne ikke havde kunnet eller villet bestemt formulere deres Krav, men havde betjent sig af almindetige Udtryk, som at »de kun paastode samme Ret som hidtil«, eller lignende. For at fremtvinge en Afgørelse greb da Magistraten til et radikalt Skridt. Den besluttede at lade hele Søens Areal, de 22½ Td. Land, indhegne med et Risgærde. Dette skulde være 2600 Alen langt, 2 Alen højt fra Søbunden indtil 6 Tommer over Højvande, tæt flettet af Hesselkæppe imellem c. 3500 nedrammede Gærdestave. Det til Gærdet nødvendige Materiel skulde udvises i Boserup Skov.

Magistratens Tjenestemænd der paa Stedet: Godsforvalter Fritz, Skovrider Klüver og Skovfoged Willumsen, var alle lige forfærdede, da de modtog Magistratens Ordre om at sætte dette Arbejde i Værk, og de viste kun meget ringe Lyst til at tage fat derpaa. I Stedet for at begynde paa Gærdselsudvisningen, som han havde faaet Ordre til, sendte Skovfoged Willumsen Bud til Bønderne i Kattinge, meddelte dem hvad der var i Gære og lod forespørge, om de tillod Kørsel med Gærdselet over deres Marker. Og da han havde faaet det Svar, som kunde ventes: at de modsatte sig enhver Kørsel over deres Marker og i det hele protesterede mod det paatænkte Gærde, da de ansaa det af Magistraten afsatte

Skel for ulovligt, — betragtede han sin Opgave som endt og overlod til sin Foresatte, Skovrider Klüver, at tage videre Bestemmelse. Men heller ikke Klüver vilde tage Initiativet og lod Afgørelsen gaa over til Godsforvalteren, som da sendte Magistraten en Redegørelse for alle de Vanskeligheder, der ophobede sig:

»Landgrænsen af Lille Kattinge Sø bestaar næsten rundt om, og paa enkelte Steder langt ud i Søen, af den saakaldte Hængedynd eller Hængesæk, hvorunder er dybt og mange Steder flere Favne Vand, kaldet af Bønderne: Bundløs. Det er derfor livsfarligt at bane sig Vej til Skellet fra Søen, hvorfra en Baad ikke kan føres umiddelbart op til Grænsen; men Gærdet maa sættes fra Landsiden, og endda vil dette Arbejde være forbunden med Fare. Og da det ikkun bliver paa enkelte Steder, at Gærdestaverne kunne rammes ned i en fast Bund, men der maa bygges paa Hængesække, vil Gærdet om føje Tid ved disses Hævning og Foranderlighed, navnlig under Frosten om Vinteren, snart synke ned i det dybe Vand eller vælte om.« Han anmodede derfor Magistraten om at tage fornyet Bestemmelse.

Men Magistratens Resolution lød kort og myndigt: Da der ikke er Tale om at transportere Gærdslen, men om at paavise den til Hugning, anmodes Forvalteren om at betyde Willumsen, at han har at afholde sig fra alle Forhandlinger med Bønderne og kun at udføre den ham fra Forstraaden givne Ordre om at paavise Gærdslen. En Undskyldningsskrivelse, som Godsforvalteren derefter fremsendte, indbragte kun ham og Skovrideren en skarp Reprimande fra den myndige Borgmester Gammeltoft:

»Ligesom jeg maa anse enhver kraftig og virksom Bestræbelse for at hævde denne Besiddelse [af Søen] i dens fulde Omfang som et Vidnesbyrd om Godsets Embedsmænds Nidkærhed, saaledes maa jeg betragte ikke blot en Modarbejden, men ogsaa en Lunkenhed i denne

Henseende som et Bevis paa, at der mangler den Nidkærhed, der er en Betingelse for at beholde det anbetroede Embede.« Farerne og Vanskelighederne ved at faa Gærdet rejst skulde de ikke bekymre sig om: »Jeg forventer snarest Meddelelse om, at det til Grænsens Afsættelse i Kattinge Lille Sø fornødne Gærdsel er paavist, for at jeg kan overdrage den Mand, der dertil har erklæret sig villig og istand, at udføre det paatænkte Arbejde.«

Den gamle Godsforvalter Fritz tog sig Irettesættelsen meget nær. »I 34 Aar,« skrev han til Magistraten, »har jeg været betroet Lokalbestyrelsen af Bidstrup Gods, og i en Alder af 75 Aar er den Tid ikke fjern, at jeg maa andrage paa min Afsked: men da jeg er mig bevidst, i den Tid jeg har bestyret Embedet, ikke med Vidende eller Villie at have forsømt eller overtraadt mine Pligter imod Godset og mine Foresatte, vilde jeg nødig paa ovennævnte Maade afskediges.« Paa denne Skrivelse modtog han intet Svar; og en halv Snes Dage senere indsendte han da en kort og forretningsmæssig Meddelelse om, at nu havde Skovfoged Willumsen ladet hugge det fornødne Kvantum Gærdsel og Gærdestaver til Indhegning af Søen. Men heller ikke denne Skrivelse slap han godt fra. Borgmesteren svarede tilbage, at det kun var paalagt ham at lade Willumsen *paavise* det fornødne Materiale, ikke at *hugge* det; og da adskillige af Gærdestaverne muligvis skulde være længere end dem, Willumsen havde ladet hugge, maatte Godsforvalteren lade en ny Paavisning finde Sted. Dog afslørede Borgmesteren nu, hvem det var, der havde paataget sig at udføre det livsfarlige Arbejde. Det var Husmand Hans Jæger af Herslev, og Vanskelighederne ved Hængedyndet havde Husmanden tænkt sig at klare ved Hjælp af en Flydebro. Det hele Arbejde, iberegnet Skovhugning og Flydebro, skulde kunne udføres for 220 Rdl.

Arbejdet var da heller ikke vanskeligere, end at Hans Jæger tilendebragte det i Løbet af 14 Dage, i Efteraaret 1868.

Magistraten havde saaledes sat sin Vilje igennem, og det lange Gærde var rejst; men ret hurtigt fik den rigtignok en Fornemmelse af, at det maaske havde været klogere at lytte til Fritz, Klüver og Willumsen, da disse ved passiv Modstand søgte at faa Foretagendet standset. Saa snart Gærdet var sat, blev enhver, som viste sig inden for det, af Fiskeriforpagteren Johannes Christiansen anmeldt for Godsforvalter Fritz, der saa lod Anmeldelsen gaa videre til Politiet i Lejre Herred. Men Politimesteren nægtede at gøre Anmeldelserne til Genstand for kriminel Undersøgelse; og da Magistraten derfor maatte skride til civilt Søgsmaal mod Lovovertræderne enkeltvis, havde den ogsaa Modgang. Da den anmodede Prokurator Dichmann i Roskilde om at udføre den første af disse Sager, svarede han meget høfligt tilbage, at Tilbudet var ham en Ære, som han takkede for, »saa meget mere som jeg som ung Sagfører ikke kunde have gjort mig Haab i saa Henseende.« Men han maatte alligevel afslaa Magistratens Henvendelse, da han allerede havde taget Parti i Sagen og stillet sig paa Bøndernes Side. — I det hele taget var Gemytterne i Roskilde og Omegn stærkt i Bevægelse i Anledning af denne Sag. Magistraten bruger selv det Udtryk, at dens Forhold til Naboerne dernede var blevet »meget uhyggeligt«;[1]) og en lille Episode, som andensteds fra kan oplyses, viser, hvilke Trakasserier de to stridende Parter kunde forsøge imod hinanden.

I Foraaret 1868 læstes følgende Avertissement i »Roskilde Avis«:

[1]) Borgerrepræsentationens Forhandlinger 23. Oktober 1871, S. 212.

Nyt Fiskeri.

Undertegnede, der i sin Tid har drevet et stort Fiskeri paa Ourø, tillader mig herved at bekendtgøre, at jeg har overtaget Fiskeriet i Kattinge Bønders Enge i Lillesø, og kan al Slags Fisk daglig bekommes hos mig i gode Varer og til billige Priser.

Kattinge i April 1868.

Niels Jensen, Fisker.

Denne Reklamering for Fisk fra Kattinge Bønders Enge var en grov Spøg, som antagelig skyldtes en af Magistratens Tilhængere eller Tjenestemænd. Niels Jensen, der maa have hørt til Modpartiet, svarede straks derpaa ved en anden Bekendtgørelse i samme Avis:

Jeg ser mig herved foranlediget til at bekendtgøre, at det Avertissement, der var indrykket i dette Blads Nr. 90 om, at jeg havde drevet Fiskeri paa Ourø og nu falbød Fisk, er et Opdigt af en Løgnehals eller En, der har omgaaet Tosser saa længe, saa har er bleven til en Tosse selv.

Jeg udlover herved 10 Rdl. til den, der kan give mig Opdagelse om den uopdragne Person.

Niels Jensen, Kattinge.

Kommunens juridiske Konsulent, Overretsprokurator C. M. Winther, tilraadede selv Magistraten at søge Forlig, da han mente, dens retslige Stilling var svag: Det var altid særdeles vanskeligt at faa en Søs rette Grænser fastsatte, da de i Tidens Løb kunde være undergaaet Forandringer, der sjældent var indtraadt pludseligt, men næsten altid ganske umærkeligt. Ældre Kort kunde ikke bruges til Spørgsmaalets Afgørelse: Matrikelskortene havde som bekendt ingen Beviskraft i Ejendomstrætter, og det samme gjaldt Skødekortene, der kun var Genparter af Matrikelskortet. De gamle Udskiftningskort kunde heller ingen Oplysning give, da de sædvan-

ligen var saa gamle, at Forholdene siden deres Tid kunde være aldeles forandrede ved Hævd. At faa Udsagn fra Vidner, der virkelig kunde sige noget bestemt, troede han ej heller muligt, — snarest vilde disse Vidner endda blive i Bøndernes Favør, da de vel nok hist og her kunde godtgøre, at de faktisk havde benyttet de omstridte Arealer. Omkostningerne ved de mange Processer, som det næppe vilde blive tilladt at kumulere, vilde i hvert Fald blive betydelige og næppe staa i noget Forhold til det, der muligvis kunde vindes for Godset. Han henstillede derfor, at Magistraten søgte Forlig og ved at indrømme de Fordringer, som Lodsejerne nu stillede, sikrede sig imod fortsatte Krav i Fremtiden.

Til sidst havde da Borgmester Gammeltoft døjet saa mange Genvordigheder for den Sags Skyld, at han, da Gærdet havde staaet til ingen Nytte i 3 Aar, besluttede sig til at tale godt med de Kattinge Bønder. I September 1871 modtog Godsforvalteren derfor Ordre til at sørge for, at der Onsdag den 4. Okt. Kl. 11 ved Gæstgiver Christensen i Roskilde blev serveret en »komplet og god« Frokost til c. 12 Personer i Pavillonen i Boserup Skov. Borgmesteren vilde selv komme derned med 3 eller 4 Herrer, deriblandt Sagførerne Winther og Jacobsen; de øvrige Deltagere i Frokosten skulde være Lodsejerne omkring Kattinge Lille Sø, hvilke derfor til samme Tid skulde tilsiges. Godsforvalteren selv skulde ogsaa komme til Stede med fornødne Skrivematerialier og Dokumenter.

Saa kom da endelig Fredsværket i Stand. Hvor meget Frokosten har virket, kan ikke saa lige opgøres; sikkert er det kun, at Magistraten slap ikke med den, men maatte gøre ganske reelle Indrømmelser ved Siden af. Borgmesteren gik ind paa at afstaa til Lodsejerne 10 Favne Jord af Søbunden inden for Risgærdet hele Søen rundt, ialt 5—6 Tdr. Land, imod at Magistratens

Rettighed over Resten blev anerkendt. Og Borgmesteren skyndte sig at faa Forliget udført, mens han havde det. Allerede Dagen efter, den 5. Okt., skrev han til Landinspektør Bentzon om at afsætte den nye Grænse i Kattinge Sø, 10 Favne inden for den gamle, og til Godsforvalteren paa Bidstrup om snarest muligt at faa Kontrakten forsynet med fornødent Stempel hos Notarius i Roskilde.

Og saa faldt der endelig Ro over Kattinge Sø — indtil videre.

V

Johannes Christiansen beholdt Fiskeriforpagtningen i Kattinge Søerne indtil 1891. Afgiften var efterhaanden bleven sat højere og højere op, sidste Gang til 300 Kr. aarlig. Men da Forpagtningen i 1891 paany blev udbudt ved Bekendtgørelse i Bladene, indkom langt højere Tilbud, paa 800 indtil 1000 Kr. aarlig. Inden noget af disse Tilbud var bleven antaget, forandredes dog Situationen helt, idet der fremkom et Tilbud om at købe Søerne.

Det var Ejeren af Kattinge Værk, Etatsraad C. Ferslew, der ønskede at komme i Besiddelse af dem. Han havde i 1884 købt Værket af Proprietær C. Christensen, der havde drevet Mel- og Grynmøllen paa Kattinge Værk siden 1872, medens Stampeværket allerede den Gang var nedlagt. Etatsraad Ferslew drev ikke selv denne Møllervirksomhed; men samme Aar som han købte Ejendommen, fik en Slægtning af hans Hustru, H. C. G. Høyer, Næringsbevis som Møller paa Kattinge Værk. Ferslew selv benyttede Ejendommen som Lystgaard, medens Høyer og efter ham en Møller Reimers bestyrede Mølleværket som hans Forvaltere. Men snart fik den foretagsomme og iderige Mand Øje for, at Værkets Vandkraft bedre kunde udnyttes i hans egen Virk-

somhed til Papirfabrikation end som Mel- og Grynmølle, og i 1890 blev da Værket i dets gamle Skikkelse endelig nedlagt. Kornmøllen flyttedes op paa Kattinge Mark som en Vindmølle, og nede paa dens gamle Plads indrettede Etatsraad Ferslew en Cellulosefabrik. Det gamle Vandhjul formaaede dog ikke at drive de nye Maskiner, og et Dowson Gasværk maatte anlægges til Hjælp. Men Vandkraften brugtes dog stadig — som den nu skal bruges igen — til Frembringelse af elektrisk Strøm. Etatsraad Ferslew opførte flere nye Bygninger, forskønnede Haven og Parken og interesserede sig i det hele taget stærkt for Ejendommen.

Da saa Søerne paany skulde bortforpagtes i 1891, tilbød han at købe dem for 20.000 Kr., dog saaledes, at den aarlige Afgift af 100 Kr., som Værket betalte til Københavns Kommune, fremtidig skulde falde bort. Derimod tilbød han paa sin Side at frafalde en Ret til 2 Favne Bøgebrænde og noget Kvas, som Værkets Ejere hidtil havde nydt af Boserup Skov. Søernes Størrelse var paa den Tid svundet betydeligt ind. Store Sø, der i 1870 havde et Areal af c. 138 Tdr. Land, kunde nu ikke sættes til mere end 80 à 90 Tdr. Land; og Lille Sø, der paa samme Tid omfattede 22½ Td. Land, var nu knap 15 Tdr.[1]). Godsforvalter Ernst Petersen paa Bidstrupgaard ansaa Ferslews Tilbud for saa favorabelt, at han i en Skrivelse til Magistraten bruger den Vending, at han maa antage, Liebhaveri har spillet en Rolle ved dets Fremkomst; og han anbefalede kraftigt at tage imod det, saa meget mere, som man derved en Gang for alle blev fri for videre Processer og Stridigheder med Lodsejerne, der allerede havde kostet Godset anselige Summer. Tilbudet blev da ogsaa straks antaget, og

[1]) I 1866 blev begge Søernes Areal efter ældre Opmaalinger ansat til 168 Tdr. Land (Kom. Regnskab 1866 S. 79).

saaledes var nu Søerne solgte, og Kommunen havde afstaaet den sidste Ret, den hidtil havde haft tilbage i Kattinge Værk: den Arvefæsteafgift af 100 Kr. aarlig, som havde været ydet lige siden 1753.

Fiskerhuset, som Kommunen beholdt, blev indrettet til Bolig for to faste Skovarbejdere ved Boserup Skov.

Ferslews Cellulosefabrik var i Virksomhed i 20 Aar; men i Foraaret 1910 maatte den standse, da nye Toldbestemmelser lagde Hindringer i Vejen for Indførelse af udenlandsk Træ, der hidtil var bleven toldfrit indført, naar det skulde bruges til Cellulosefabrikation. Samme Aar døde Etatsraad Ferslew. Hans Arvinger solgte i 1914 Ejendommen til Forpagter Hvidberg, der straks udparcellerede og afhændede Jorderne og derpaa tilbød Københavns Kommune Hovedbygningen med Park og Have og Strandbred mod Fjorden, i alt c. 20 Tdr. Land, for en Købesum af 60.000 Kr. Da Kommunen netop paa denne Tid havde modtaget et betydeligt Legat, der skulde anvendes til et Sygehjem for Alkoholister, fandt man den herskabelige Bygning i de smukke og friske Omgivelser og med den store Park egnet til dette Formaal, og Købet blev sluttet[1]). Dog medfulgte ikke selve det gamle Mølleværk og den dertil hørende Vandkraft.

Heller ikke de to Kattinge Søer fik Kommunen tilbage ved denne Lejlighed; de var fulgt med Lerbæksgaarden, da denne blev bortsolgt fra Værket. Men i 1916 blev ogsaa Lerbæksgaarden tilbudt Magistraten til Købs, og denne Ejendom blev da erhvervet af Kommunen for 160.000 Kr. Den omfattede foruden Lerbæksgaardens Bygninger to Villaer, et Fiskerhus, Fiskeri og Rørskær i Søerne, 5 Tdr. Land Pileplantage og c.

[1]) Borgerrepr. Forh. 1914—15 S. 415—19.

100 Tdr. Land Ager foruden Enge, Moser og Have. I Handelen medfulgte Besætning og Inventar. Det var Kommunens Hensigt at benytte den ene af Villaerne til Bolig for en Reservelæge ved Boserup Sanatorium; det øvrige Areal blev bortforpagtet[1]).

Saaledes manglede nu kun Mølleværket og Vandkraften; men ogsaa denne sidste Rest af den gamle Kattinge Ejendom blev erhvervet. Kattinge Fabrik og Kornerup Mølle var endnu engang bleven forenede, idet Proprietær Meyn i Kornerup ejede dem begge. Efterhaanden som der blev mere og mere Brug for Elektricitet paa Sct. Hans Hospital, henlededes Magistratens Opmærksomhed paa Vandkraften ved Kattinge, der efter foretagne Undersøgelser mentes at kunne levere de tre Fjerdedele af den Elektricitet, Hospitalet brugte, og for en billigere Pris end Hospitalets Accumulatorbatteri. Brændselsknapheden under Verdenskrigen gjorde Spørgsmaalet endnu mere paatrængende, og i Sommeren 1917 gik da Handelen i Orden. Kommunen købte af Proprietær Meyn Vandkraften ved Kattinge Sluse, de gamle Fabriksbygninger over Vandløbet med deri værende Vandhjul og andet Indhold samt et Areal paa c. 2 Tdr. Land for 15.000 Kr. Samtidig bevilgedes 24.000 Kr. til Anlæg af selve Elektricitetsværket.

I 1917 var saaledes hele Kattinge Værk med de Søer og Jorder, som tidligere havde ligget dertil, paa ny blevet Københavns Kommunes Ejendom; Bidstrup Gods og Boserup Skov havde faaet en heldig Afrunding, og en af Byens gamle Besiddelser var erhvervet tilbage.

VI

Kattinge Værk er en smukt beliggende Ejendom, og særlig i Etatsraad Ferslews Besiddelsestid blev der

[1]) Borgerrepr. Forh. 1916—17, S. 340—44.

gjort meget for dets Omgivelser. Værkets Bygninger ligger lavt ved Forbindelsesløbet fra Søen ud til »Slinken«, en lille Vig af Roskildefjord. Men Bakkerne hæver sig straks til begge Sider af Sænkningen.

Mod Vest ligger de tre Voldbakker, der endnu betegner Nebbe Slots tredelte Borgplads, og af hvilke der stadig oppløjes Murbrokker og Fraadsten. Paa den Tid, da Kattinge Værk blev bygget, var der endnu saa meget tilbage af Slottet, at man kunde hente Bygningsmaterialier derfra; og i de gamle Værkbygningers Murværk fandtes hist og her middelalderlige Munkesten, der sagdes at stamme fra Nebbe Slot. En lille Samling af oppløjede Munkesten fra Borgpladsen opbevares ogsaa endnu i Pavillonen i Kattinge Værks Have. — Om Voldbakkens Fod, der hvor antagelig en Gang Borggraven har gaaet, slynger sig nu atter et Vandløb, et nyere Udløb fra Kattinge Sø, med Stemmeværk under Landevejen.

Mod Øst hæver sig Brydebakken og Bregnebjerget, adskilte ved en dyb og skarpt indskaaren Kløft, der vel engang har dannet et af Indløbene fra Fjorden til det bagved liggende Vanddrag. Denne Kløft hedder paa gamle Kort Oredalen, men nu gaar den i Almindelighed under Navnet »Dejligheden«. Fund af Flintøkser og Blidesten i denne Dal har i vor Tid bragt Bud fra baade Oldtid og Middelalder; og store Skaldynger fra Stenalderen ligger ud mod Fjorden paa begge Sider af Kløften. — Øverst paa Brydebakken, med vid Udsigt over Slinken og Fjorden, knejser en taarnprydet Pavillon, som Etatsraad Ferslew lod føre hertil fra Udstillingen i København 1888. Pavillonen, der paa Udstillingen rummede en Samling Skulpturer og dannede Forhallen til Kunstudstillingerne, minder i Stilen om en norsk Stavkirke; den er, efter Tegning af Arkitekt M. Nyrop, opført af Tømmerværk og tjærede Tagspaan og prydet

med Drageslyngninger og de tolv Himmeltegn i udskaaret Træ. Paa Bregnebjerget ligger Boserup Sanatoriums store Park. En Klynge Træer paa en Holm ved Bregnebjergets Fod betegner den tidligere Ø Aspeholmen, der jævnlig omtales i gamle Ejendomsdokumenter, fordi Fiskeren ved Kattinge Værk her havde Ret til at hænge sine Garn til Tørring. Nu er Øen bleven landfast, og en ny Bolig for Fiskeren er opført under de gamle Træer.

Det Vanddrag, som strækker sig fra Slinken over Kattinge Søerne og højt op i Landet, er det, som i Oldtiden har dannet Vandvejen op til det gamle Lejre. Endnu paa det Sællandskort, der medfulgte »Danske Atlas« i 1764, og som viser Forholdene saaledes som de var, før Kattinge Værk blev anlagt, danner disse Søer og Aaløb en sammenhængende Fjordarm helt op til Kornerup. Og det siges i Atlasset (2. Bd. S. 366), at endnu paa denne Tid kunde »en temmelig Baad« sejle fra Isefjorden ad Kornerup Aa lige op i Ledreborgs Have.

En Baadfart op gennem disse Søer fører den fremmede ind i overraskende Naturomgivelser. Fra den dybe og blanke Kattinge Store Sø har man den smukke Udsigt mod Bakkerne mod Nord, der krones af Pavillonens Taarn og af Kuplen over Boserup Sanatorium. Paa det lille Aaløb mellem de to Søer passerer man Vandstandsstenen fra 1784, der endnu staar, nedsunken og skæv, ved Siden af Aaen og Broen. Og i Kampestensmuren under Broen vises en fremspringende firkantet Sten, der siges at være det ældre Vandstandsmærke; dens øverste Kant angav Vinterens, dens nederste Sommerens tilladte Vandhøjde. — Og saa kommer man ud i Kattinge Lille Sø, paa sin Vis et af de ejendommeligste Steder i Danmark. Baaden glider frem mellem Skove af Rør og Siv, der til Dels vokser paa svømmende Øer i det lave Vand. Aakandernes brede Blade dækker Vandet

helt fra Ø til Ø, og deres hvide og gule Blomster udfolder sig frodigt her i den uforstyrrede Ensomhed. Vandranunkler vokser i tætte Masser op fra Bunden, og i Foraaret og den tidlige Sommer danner deres hvide Blomster som et Tæppe hen over Søen. Fuglelivet trives rigt og frit paa de svømmende Øer; Rørvagtler, Blishøns og Graaænder opskræmmes næsten ved hvert Aaretag og skynder sig — ikke alt for stærkt — længere ind mellem Rørene.

Fra Lille Sø gaar Sejladsen videre op ad det bugtede Aaløb, hvor Udsigten lukkes til begge Sider af hushøje Rør, hist og her isprængt med store Vandskræpper, Iris, Pindsvineknop og Kogleaks. Tusinder af Stære overnatter derinde, og sejler man ad Aaen ved Aftenstid, skræmmes de op i vældige Flokke, efterhaanden som Baaden kommer dem nær. Det larmer i Rørene, naar de rejser sig, som om et Jernbanetog kørte igennem derinde, og et Øjeblik efter formørkes Himlen, naar Stærene hæver sig som en Sky op i Luften. Og det er endda kun de mest ængstelige af dem, der rejser sig straks. Fiskeren ved, der er flere derinde, og et kraftigt Plask med Aaren bringer hver Gang nye Flokke i Vejret. Saa glider endelig Baaden ud af det lukkede Aaløb, ud i Svogerslev Sø, hvis Vandflade ligger aaben og blank mellem dyrkede Marker. Det er som at komme fra en Eventyrverden ud i den nøgterne Virkelighed.

Hvis man kommer paa en Tid, da der er Vand nok i Aaen, kan man fortsætte Baadfarten videre fra Svogerslev Sø op ad Aaløbet til den lille halvmaaneformede Buesø og derfra til Kornerup Vandmølle, hvor der endnu er Vand og Fald nok til at drive et Turbineanlæg. Bag ved Møllen ligger Kornerup Sø, den øverste i Rækken af det lange Sødrag. Tilløbet til Kornerup Sø kaldes af Beboerne her for Store Aa, men benævnes ellers ogsaa Lejre Aa eller Kornerup Aa, og

naar man følger det endnu et Par Kilometer op gennem Engene, træffer man, lige ud for Landsbyen Lejre, de sidste Rester af den Styrtedam, som der var saa megen Tale om i det 18. Aarhundrede.

Meningen med denne Styrtedam (Overfaldsdæmning) var at forhindre Vandet i Store Aa fra at løbe ud i Gjevninge Aa og gennem den til Fjorden længere vest paa. I Sterms Beskrivelse over Københavns Amt 1838 (3. Del S. 335) fremstilles Forholdet saaledes: »Naar Lejre Aa er kommen ind i Kornerup Sogn og har delt sig i to Arme ved Styrtedammen (en gammel forfalden Dæmning), da har den vestlige Arm kun Vand, naar dette er saa højt, at det kan gaa over denne Dæmning. Den østlige Arm kaldes Kornerup Aa (ogsaa Lejre Aa), gaar mod Nordost, driver Kornerup Store Mølle, danner derpaa Kornerup Sø og driver dernæst Kornerup Lille Mølle, hvortil ovennævnte Sø er Mølledam«. Ganske saaledes ser Forholdene dog ikke ud i vore Dage. Den vestlige Arm af Lejre Aa, der flyder ned forbi Gjevninge og derfor ogsaa kaldes Gjevninge Aa, er ikke udelukkende henvist til at næres af det Vand, der til Tider kan flyde over Store Aaens Bredder. Gjevninge Aa udspringer her i Engene, idet den danner Afløbet fra et stort cirkelrundt Vandhul, der kun ligger nogle faa Skridt fra Store Aa og omtrent en Alen lavere end denne. Dette Vandhul staar altid fyldt til Randen med klart Kildevand, hvad enten nu dette kommer fra stærke Væld i Engen eller det under Jorden baner sig Vej fra Store Aa. Midtvejs mellem dette Vandhul og Store Aa ligger Resterne af Styrtedammen, der efter Beretning af Folk, som har set den, var en Dæmning og Sluse med Porte og Stigbord. Naar Vandet i Store Aa gik over sine Bredder og søgte ned i den Lavning, i hvilken Gjevninge Aa flyder, stødte det mod disse Sluseporte, der lukkedes af sig selv ved Vandets Tryk og saaledes

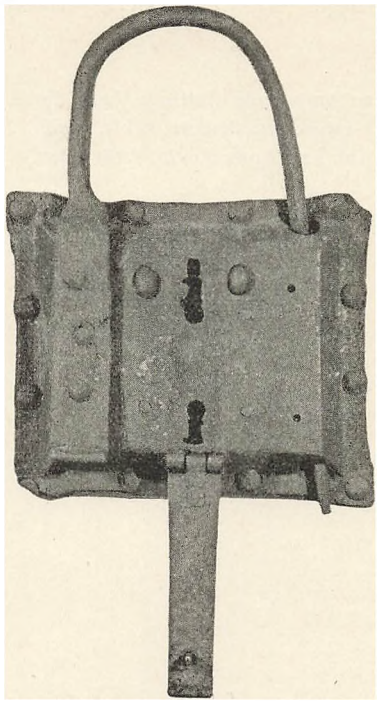

Vandløbet fra Styrtedammen ved Lejre til Kattinge Værk.
Efter Generalstabskortet 1898.

hindrede Vandet i at undslippe. Men blev Vandflommen alt for stærk, saa de lavere liggende Søer fra Kornerup til Kattinge gik over deres Bredder, kunde Portene aabnes, og saa forvandledes den lille Gjevninge Aa til en rivende Flod. Dette Sluseanlæg tilhørte Kattinge Værk og skulde vedligeholdes af Værkets Ejer, der havde den ene Nøgle til Skruemekanismen, medens den anden beroede hos Sognefogden i Lejre. Endnu i Etatsraad Ferslews første Ejertid blev Sluseværket regelmæssig tilset og vedligeholdt; men siden fik det Lov at forfalde, — antagelig fordi Store Aaens Bredder var bleven kunstigt forhøjede, og det nye Udløb fra Kattinge Sø omkring Nebbe Slotsbanke var tilstrækkeligt til at skaffe det overflødige Vand bort. Styrtedammen stod da upaaagtet, dens Tømmerværk forfaldt, og en Vinterflod med Isgang slog omsider det hele i Stykker. Ingen syntes at savne den, og snart var det hele Anlæg ganske ruineret. Nu ses kun et aabent Gab med Kampestenssætninger paa begge Sider og Rester af noget svært Egetømmer i Bunden. Hen over det har Vandet fra Store Aa frit Løb, saa ofte det gaar over sine Bredder.

Generalstabskortet fra 1898 viser Situationen som den nu er: Gjevninge Aa tager sin Begyndelse nogle faa Alen neden for Store Aa, og paa det Sted, hvor Styrtedammen fandtes, staar Ordet Vad. De ældre Kort har ikke taget noget Hensyn til disse ejendommelige Forhold. Baade Sterms Sognekort fra c. 1840 og Tegners litograferede Kort over Kornerup og Svogerslev Sogne fra c. 1860 sætter de to Vandløb i direkte Forbindelse med hinanden og har ingen Antydning af Styrtedam eller Vad.

Nu tilhører altsaa alt dette paa ny Københavns Kommune: Resterne af Styrtedammen ved Lejre, Fiskeri og Rørskær, der nu er bortforpagtet for 1300 Kr. aarlig, de svømmende Holme i Lille Sø med alle deres vingede Beboere, Vandkraften i Store Sø og de hvidmalede

Laasen fra Styrtedammen ved Lejre. Saaledes oplukket, som den her er vist, er Laasen omtrent tre Kvarter lang.

Baade, som tidligere Lystejere har anskaffet. Ogsaa alle de arvede Stridigheder med de tilgrænsende Lodsejere har Kommunen overtaget paa ny, og de synes — trods Fortidens talrige Forlig og Processer — stadig at skulle vare ved. Thi endnu sætter private Folk deres Fiskeruser ud i Vandløbene baade oven og neden for Lille Sø, jævnsides med Fiskeriforpagterens egne Garn.

I Værkets Hovedbygning er der nu — i 1917 — indrettet Sygestuer og Soveværelser for Patienter fra Sct. Hans Hospital. Det gamle Mølleværk i Huset over Aaløbet er ryddet bort; thi Fortidens maleriske Vandhjul skal nu afløses af de underjordiske Turbiner. Og alle de store Bygninger fra Cellulosefabrikkens Tid bliver nedrevne.

(Dokumenterne angaaende Kattinge Værk findes dels i Bidstrup Gods' Arkiv, dels i Interessentskabets Arkiv, som i 1917 er afleveret til Raadstuearkivet af Fru Anna Levin, f. Ferslew.)

BIDRAG TIL KØBENHAVNS HISTORIE, SÆRLIG I KRISTIAN IV.s TID

AF
EMIL MADSEN.

I. Københavns Slot og Slotsholmene.

1.

Saa vidt det kan skønnes af Kortet fra ca. 1599[1]), paa hvilket Afstandene dog næppe er ganske paalideligt angivne, var Slotsholmen i Begyndelsen af Christian IV.s Regeringstid langt mindre end nu og havde et helt andet Omrids. Fra Højbro, der laa omtrent paa samme Sted som nu, maa det skønnes, at Strandlinien gik over det Sted, hvor Slotskirken nu ligger, sønden om Stedet, hvor Thorvaldsens Museum er, derfra i en zikzakformet Linie over den nuværende Ridebane i Retning mod S. i Nærheden af det nuværende Slot omtrent til Tøjhusgade, derfra omkring en langt mod S.V. fremspringende Halvø, hvis yderste Spids naaede til, hvor nu det gamle Bryghus paa Tøjhusets Grund findes, dernæst atter forbi det nuværende Tøjhus's n. Ende, med en Runding, der lod Pladsen, hvor Børsen senere byg-

[1]) Kortet findes gengivet i Bruun, Kjøbenhavn, I, 422. Der er her anført, at det er fra et af Frederik II.s sidste Regeringsaar; men da Afpælingen til Christian IV.s Tøjhus er angivet paa Kortet, maa det være fra ca. 1599.

gedes, være udenfor i Stranden, hen imod Holmens Bro.

I det store, aabne Vand mellem Slotsholmen og Kystlinien ved Byen, hvor nu Gammelstrand, Vandkunsten og Løngangsstræde er, laa 3 Holme: en mindre, Skarnholmen, der fandtes omtrent, hvor Thorvaldsens Museum nu er, og 2 betydelig større, af hvilke den vestligste naaede frem omtrent til Farvergades v. Ende.

Medens Kongen 1599 og de nærmest paafølgende Aar inddæmmede den Grund, Tøjhuset og Proviantgaarden nu indtager, opførte disse Bygninger og saaledes paa denne Side udvidede Slotsholmen betydeligt, udvidede han den snart derefter ogsaa paa den modsatte Side i det store, aabne Vand mod N.V. Der findes i Rentemesterregnskabet 1605/06 anført Betaling for den Grund, som Kongen havde ladet lægge og opsætte over Stranden »fra Vandkunsten og i (til) den nye Skibshavn ved den nye Bygning her for Københavns Slot.« Ved disse Ord synes der at være sigtet til et stort Opfyldningsarbejde, som næppe hidtil har været synderlig paaagtet, og som har sat Skarnholmen og i det mindste den nærmest liggende store Holm i Forbindelse med det øvrige af Slotsholmen, saaledes at senere den nuværende Ridebane og største Delen af de ved denne liggende Bygninger kunde blive anbragte paa Slotsholmen. Derved har denne paa den v. Side faaet den Form, der ses paa Kortet over København fra ca. 1660[1]) og omtrent svarer til den, som den nu har.

Det var ogsaa kun ved denne Opfyldning, at det blev muligt at bygge den Løngang, der som en Bro førte fra den nv. Del af Slotsholmen over til Vandkunsten.

---

[1]) Findes gengivet i Trap, Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, I, Kbh. 1879.

Senere, i 1619 og følgende Aar, inddæmmedes det Areal, som nu indtages af Børsen og Nybørs, og derved fik Slotsholmen ogsaa overfor Bremerholm omtrent det Omrids, den nu har.

Ved Opfyldningen angaaende Tøjhuset og Proviantgaarden synes derimod ifølge Kortet af 1660 Christian IV.s Opfyldning ikke at have strakt sig langt udenfor Tøjhuset paa dettes v. Side, og Linien mod nuværende Frederiksholms Kanal vendte ud mod aabent Vand.

Slottet, der endnu i Christian III.s Tid havde været forsynet med Fæstningsværker, var i Christian IV.s ikke omgivet af Mure eller andre Forskansninger, kun af en Grav, om hvilken der 1616/17 blev anbragt et Stakit (Palissader). Derimod befæstede han selve Slotsholmen. Flere Runddele eller Bastioner blev byggede i dens Yderkanter. 1607/08 blev der lagt Grund til en Runddel ud for Slotsherrens Stald. Det maa have været den, som fandtes omtrent ved den nuværende Marmorbro, men i øvrigt ellers ikke findes omtalt. Samme Aar ses der at være begyndt paa en Runddel ude paa Spidsen af den foran nævnte Halvø, hvor der da endnu laa et kongeligt Svovlhus og en Vejrmølle, som var bleven paa ny opført 1603. Der siges nemlig 1607/08, at der blev lagt Grundvold til den Runddel, Kongen vilde lade lægge i Stranden bag Svovlhuset, og der blev 1608 nedrammet Pæle i den Anledning. Svovlhuset maa formodes nedrevet kort efter; thi der tales det næste Aar om den Runddel, som skulde opmures, hvor det gamle Svovlhus stod. Den laa dog kun uforandret til 1616, da man begyndte at forsyne den med Tag, og 1619 bestemtes den til Bryghus. Endvidere nævnes 1622/23 en Runddel ved Skarnholmen.

Yderligere blev Slotsholmen næsten paa alle Sider omgiven af Mure eller nogle Steder Plankeværker, saa at den næsten kunde betragtes som aflukket.

Endelig blev der ogsaa bygget flere Vagthuse ved Slottet. 1607/08 nævnes et ved Proviantgaarden, 1608/09 et ved den n. Ende af en Mur, som blev opført fra det store (nye) Tøjhus til Muren om Skibshavnen; 1612/13 et ved Holmens Bro, 1615/16 et andet ved Slottets nederste Port, formodentlig det samme, der 1624/25 kaldes et Vagthus for Porten ved Højbro, 1618/19 et for Slottet, uvist hvor. 1628/29 angives, at der blev bygget en Cortegarde af Tømmer ved Bryghuset. 1638 opførtes et Vagthus ved Enden af Raadhuset (paa Slotspladsen), 1640/41 et til paa Slotspladsen.

I Slutningen af Christian IV.s Tid og endnu mere i den nær paafølgende var Slotsholmen ikke ganske forbeholdt Kongen og Regeringen. Der blev overladt adskillige private Mænd Grunde, dels mellem Provianthuset og Børsen, dels ved Skarnholmen og paa Slottets n.v. Side endog helt over til og omkring Løngangen til Vandkunsten. 1630 blev der overladt Hans Stenvinkel[1]) en Grund mellem Provianthuset og Børsen, og 1632 fik den driftige Fabrikant og Handelsmand Bartholomæus Haagensen Skøde paa en nærliggende, dog med et vist Forbehold; thi 1634 blev det forbudt dem, som boede overfor Børsen henimod Proviantgaarden, at tage Havnepenge, og 1638 udtaltes det, at der ikke paa Slotspladsen maatte ske nogen Udskibning uden kongelig Bevilling. 1641 skødede Kongen til det islandske Kompagni en Plads paa Skarnholmen, hvor Kompagniet allerede i Forvejen synes at have besiddet en Grund. 1645 siges der at have været Boder mellem Børsen og den nuværende Knippelsbro, og der opførtes efterhaanden i dette Strøg, som da kaldtes Bag Børsen, en ikke ringe Mængde af Bygninger, saaledes som det fremgaar af Grundtaksten 1661, deriblandt 7 Vaaningshuse med Lejekældere og Pakhuse,

[1]) Død 1639 som Kongens General-Arkitekt og Bygmester.

tilhørende Henrik Müller eller, som Encomion beretter, store Købmandshuse, hvert med sit Pakhus ud mod Kanalen, saa at Skibe bekvemt kunde lade og losse ved dem. Der opførtes her ogsaa et grundmuret Hus for Sukkerkompagniet, Sukkerhuset, og 1661 nævnes Saltkompagniets Ejendom. 1647 blev endog selve Børsen solgt til Købmanden Jakob Madsen. 1648 fik Henrik Müller en Grund, hvor nu Ministerialbygningerne er, og her byggede han et Boldhus og et Værtshus. Saaledes fortsattes. Der anlagdes endog en Gade, vist paa Slottets n.v. Side, og der indrettedes her enkelte industrielle Etablissementer, saaledes en Bryggergaard og et Glasbrænderi. 1663 byggedes endog et Komoediehus, som dog faa Aar efter blev nedrevet. Ifølge Beregningen over Renovationsskatten 1661 var der ikke mindre end 22 Huse paa Slotsholmen, hvoraf 7 store med 30 Fag.

2.

Hvad selve Slottet, der endnu i Kristoffer af Bayerns Stadsret 1443 er kaldt Københavns Hus, angaar, da bestod det som bekendt af en sammenbygget Masse af 6 Huse, der omsluttede en indre Slotsgaard, ca. 160 Alen i Tværmaal, og sammen med disse desuden det meget iøjnefaldende, firkantede Blaataarn, der vendte ud imod Slotspladsen paa Slottets n.ø. Side og laa, omtrent hvor nu den Slotskirken nærmeste Del af Christiansborg er.

Den hele Gruppe af Bygninger var omgiven af en Grav, der tillige med Bygningerne indtog omtrent den samme Plads som det nuværende Slot, dog saaledes, at den ydre Gravrand gik næsten til det Sted, hvor nu Frederik VII.s Statue staar, og paa den modsatte Side omtrent 10 Alen ind imod den forrige Slotsgaard fra, hvor den inderste Række af Piller i Kolonnaden før stod, d. v. s. 10 Alen indenfor en Linie, dragen mellem

de indersfe Sider af de 2 Pavilloner med flade Tage, der springer frem som en Begrænsning af Slotsgaarden i det nuværende Christiansborg.

Hovedforbindelsen med Yderverdenen dannedes af en indre Port, en Bro og en ydre Portbygning, der fandtes tæt ved Blaataarn paa Slottets s.ø. Side og vendte ud imod Slotspladsen.

Det Hus, der nærmest stødte op til Blaataarn paa dettes s. Side, er kaldt Kongefløjen. Nærmest dette, med et Taarn, Drabanttaarnet, i Sammenstødspunktet i den indre Slotsgaard, laa Drabantsalsfløjen. Det følgende Hus paa Slottets s. Side indeholdt Kirken og havde i den indre Slotsgaard et Taarn, der er kaldt Kirketaarnet. Huset i det v. Hjørne indeholdt Køkkenet. Derpaa fulgte mod NV Riddersalsfløjen, og endelig sluttede det Hus, der er kaldt Raadstuefløjen, sig til Blaataarn paa dettes n.v. Side.

Det ydre Omrids var meget uregelmæssigt. Mange af dets Linier var noget buede, og paa de fleste af dem fandtes udvendige Modstandspiller.

Kongefløjen var ca. 60 Alen bred, noget bredere end de øvrige Dele, med Undtagelse af Riddersalsfløjen, der omtrent havde samme Bredde. Paa Kongefløjens ydre Side sprang et Taarn frem tæt ved Indgangen til Slottet, og ligeledes afsluttedes dens Ydre, samt den nærmest liggende Del af Drabantsalsfløjen, med et Taarn, der vendte ud mod Proviantgaarden. Endelig sprang ogsaa et Slags Taarn frem fra Køkkenfløjen. Paa Blaataarnets udvendige Side var der vistnok allerede da en Slags Svalegang højt over Taarnets Grundlinie, stivet af med skraa Bjælker. Højt oppe paa Taarnet fandtes et Ur, der 1642 bestemtes til Normalur for København. Taarnet havde et pragtfuldt Spir, Riddersalsfløjen udvendig en høj, trappeformet Gavl og nedenfor denne i

Muren over Vinduerne et Skjold med et C og 4 Skjolde med Vaaben[1]).

I den indre Slotsgaard sprang en utildækket Trappe frem, der førte op til Riddersalen og for neden ud imod Gaarden var prydet med de 2 Stenbilleder af Kong Hans og hans Dronning Kristine, som nu findes i Porten til Nationalmuseet. Flere Altaner og Karnapper vendte ud mod den indre Slotsgaard, der laa 5 Alen højere end Vandspejlet i Graven. Blaataarn havde ogsaa paa den indvendige Side et Ur. Dronningens Smykkekammer, der laa over Porten og ud mod Gaarden, havde 1654 udenfor Vinduerne et forgyldt Gitter.

Bygningerne var af meget ulige Højde. Riddersalsfløjen og Raadhusfløjen havde kun 1 Etage over Stueetagen, Kongefløjen havde ikke mindre end 7.

Ogsaa Værelserne havde en ulige Højde. I Opholdsrummene for de kongelige var der som oftest 7 Alen. I Riddersalen var der 9 Alen, i Kirken $11^1/_2$.

Rummene i Kælderne var for største Delen hvælvede, i de højere liggende Værelser fandtes mest Bjælkelofter. Nogle af Gulvene, især i Kongefløjen, var belagte med Fliser (Astrag); som oftest fandtes dog kun almindelige Brædde gulve. Betrækket paa Væggene var i de kongelige Værelser og nogle andre i Reglen Gyldenlæder med farvet Bund og forgyldte Ornamenter eller Fremstillinger af Dyr og Planter m. m. Væggene i Riddersalen beskrives saaledes 1654 som beklædte med spansk Læder, forgyldt paa blaa Grund, prydet med Engle, Pattedyr, Fugle og Løvværk. Loftet i den var delt med Panelværk i Tavler. Ikke sjældent fandtes Tapeter (Gobeliner?). 1614/15 blev en Del af Johan v. Wicks Tapeter anbragte paa Slottet. I andre Værelser kunde

[1]) Se nærmere om Slottets Udseende Andersen, Kjøbenhavns Slot, Kbh. 1902. Desuden er benyttet Ny kgl. Samling, Fol. 386 c.

Betrækket være forskellig farvet Lagen (Linned- og Læderlagen) eller af Klæde, saaledes i Raadstuen 1654 rødt engelsk Klæde.

Billeder var anbragte rundt om paa Væggene. 1601/02 nævnes, at Johan v. Wick malede og forfærdigede for Kongen et Antal Billeder (Historier) og Kobberstykker til Københavns Slot. Alene i den mindre Del af Slottet, der omhandles i Inventariet 1638[1]), fandtes 135 Kontrafejer og 155 andre Skilderier.

Det Bohave, der er nævnt i samme Inventarium, gør et noget tarveligt Indtryk; men der anskaffedes ganske vist ved festlige Lejligheder en ikke ringe Mængde meget pragtfuldt Møblement.

Christian III havde i Aarene 1552 til 1555 foretaget en Mængde Bygningsarbejder paa Slottet, men under Frederik II synes ingen at have fundet Sted.

Nogle Aar efter Christian IV.s Tronbestigelse, i 1595 og 1596, begyndte Kongen paa enkelte Ombygninger, som det synes, nærmest kun i det indre af Slottet. Dog forhøjedes ogsaa Muren paa Blaataarn 6 Alen, og Kronen over Spiret paa dette og Uret forgyldtes. Taarnet forsynedes derhos 1596/97 med et nyt Spir. Allerede 1590 havde Kongen befalet, at der skulde bygges en Ishytte.

3.

I de ældste af Københavns Lensregnskaber (1599—1604) nævnes som Lokaler benyttede af selve de kongelige og de dem nærmest staaende: Kongens Kam-

[1]) Inventariet af 1638 findes trykt i Friis, Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie, Kbh. 1872—78, de andre i det følgende nævnte Inventarier af 1641 og 1649 findes i Københavns Lens Kvittanciarums Bilag, Inventarielister 1634—41, 1641—46, 1646—51 i Rigsarkivet.

mer eller Gemak med 3 tilstødende Værelser[1]), Kongens Skrædderkammer, Kongens Drejerkammer, endvidere hans Sengekammer, hans Svendekammer, hans Drengekammer og David Kammertjeners Kammer, endelig ogsaa hans Postejkammer.

Kongens Lejlighed indbefattede et Værelse i den taarnagtige Bygning, der fandtes ved Siden af Blaataarn. Værelset i dette maa vel have været det samme, som den »Runddel«, i hvilken Kongen plejede at skrive, og som nævnes 1635. Sandsynligvis har det ogsaa været Sengekamret, i hvilken Kongen sad, naar Karl v. Manderes malede ham, og vel ogsaa det Kongens ottekantede Gemak (med Forstue), der nævnes 1635/36.

1624/25 siges der at være lavet en Gang fra Kongens Gemak »ind i Taarnet«, men ikke hvilket Taarn. Der synes at være en Uoverensstemmelse angaaende Beliggenheden af Kongens eget Gemak, med mindre en Omflytning af dette har fundet Sted i Christian IV.s Tid. I Almindelighed antages, saaledes hos Andersen, at Kongens Kammer befandt sig i den Side af hans Værelser, der stødte op til Taarnet ved Siden af Blaataarn; men i Lensregnskabet 1603/04 nævnes Kongens eget Gemak »under Drejerkamret«, hvori Dronningen blev lagt i Barselsang, da Prins Christian fødtes, og Drejerkamret synes stedse at have været i det Taarn, der vendte ud mod Proviantgaarden.

Som henhørende til Dronningens Bolig, der laa i Kongefløjen, men modsat Kongens ud imod Slotsgaarden, nævnes: Dronningens Kammer eller Gemak, vistnok

[1]) Disse Værelser maa formodes at have været dem, som hos Andersen kaldes 1. Forgemak, 2. Forgemak og Avdienssalen.

Kongens Tildeling af Ridderværdigheden til 12 Adelsmænd, som udgjorde en Del af Festlighederne ved Prinsens Bryllup 1634, foregik ifølge nogle af Beretningerne om Brylluppet i Kongens Forgemak, men ifølge Slanges Christian IV.s Historie i Riddersalen.

ogsaa med 3 tilstødende Værelser[1]), Frøkenkammeret, til hvilket der førte en Trappe fra Dronningens Kammer, Dronningens Skrædderkammer, Dronningens Pigers Kammer, paa hvilket der fandtes en Rulle, og Kamret med Dronningens Duer.

Der nævnes endvidere: Hertug Hans' Kammer, Hertug Christians Kammer, Hertug Ulriks Kammer, 2 Kamre, som Kurfyrstinden af Brandenburg skulde bebo, og Markgrev Augustus' Kammer[2]). Hertug Frederiks Opholdsrum nævnes ikke her — han fødtes jo først 1609 —, men derimod i Inventarielisten 1641.

Saa var der Hofmesterindens Kammer[3]). Hun maatte dog fraflytte det 1603, da det skulde overlades til fremmede, medens Dronningen laa i Barselseng. Samtidig var Kongens Moder, Enkedronning Sofie, paa Slottet og havde Værelse dèr, hendes Hofmesterinde blev indlagt i et Kammer, der kaldtes Arkeliet.

Endvidere nævnes blandt de højerestaaende Hoffolks Rum: Hofmesterens eget Kammer[4]), Staldmesterens Kammer[5]) og Køgemesterens[6]). Til Slotsherrens[7]) Rum hørte:

[1]) Til disse Værelser synes at maatte henregnes det, der stødte op til Dronningens Kammer og var delt i 2 Rum, hvoraf det ene vel var Sengekammer, det andet Dronningens Smykkekammer.

[2]) Hertug Hans, Christian IV.s yngste Broder, døde 1602, Hertug Christian, Christian IV.s Søn, fødtes 1603, blev udnævnt til Tronfølger 1608 og kaldtes derefter Prins, Hertug Ulrik, Christian IV.s Broder, fødtes 1578, døde 1624. Markgrev Augustus, vistnok Søn af Kurfyrst Joakim Frederik af Brandenburg, døde 1601 og har rimeligvis været her som Kongens Gæst 1599, ligesom Kurfyrstinden, der maa antages at have været Kurfyrst Johannes Sigismunds Gemalinde Anne, Datter af Hertug Albert Frederik og Svigerinde til Markgrev Augustus.

[3]) Beate Hvitfeld, gift med Knud Ebbesen Ulfeld.

[4]) Kristoffer Valkendorf 1596—1601, Breide Rantzau 1601—1618.

[5]) Styring Bohl 1597—1603, Klavs v. Ahnen.

[6]) Hans Bülow 1596—1602, Joakim v. Bülow 1602—1604, Klavs v. Ahnen 1604—1612.

[7]) Knud Rud 1599—1602, Lavrids Ebbesen (Udsen) 1602—1608.

Slotsherrens Stue og Kammer, hans Sengekammer, Rustkammer, Skrædderkammer, Køkken, Postejkammer og Borgestue[1]). Dertil kom Slotsskriverens Stue og Slotsfogdens Kammer. Det sidste laa ifølge Andersen i Drabantsalsfløjen, formodentlig har Slotsherrens Lejlighed været i denne. Her laa ogsaa Slottets Borgestue. 1603 nævnes 4 Jomfrukamre, i hvilke de fremmede Gæster fik Ophold[2]).

I Kirkefløjen fandtes Kirken i Bygningens 3. Etage. Kirken havde et Alter og et Orgel, men var ikke særlig smykket med Malerier eller paa anden Maade. Kongens Stol var ganske simpel.

I Køkkenfløjen, der menes at have været den ældste Del af Slottet, laa Køkkenerne, deriblandt Ridderkøkkenet og Hertug Christians Køkken. Her maa formodentlig ogsaa de andre særskilt benævnte Køkkener have været: Dronningens Køkken, der nævnes i Inventeriet 1638, Herrekøkkenet, der nævnes i Inventariet 1641. Det maa undertiden have skortet paa Plads i Køkkenet, thi 1647 fik Teltmageren Ordre til at forfærdige et Telt, der skulde opsættes foran Køkkenet til at rette an i. I Køkkenet synes der at have været en Postejovn, og udenfor Køkkenfløjen fandtes en Brønd, den i vor Tid saakaldte Absalons Brønd. I Køkkenfløjen maa vistnok Bryggeriet, der synes at være blevet nyistandsat 1599, og Bageriet have været.

I Riddersalsfløjen fandtes øverst Riddersalen eller, som den i Christian IV.s Tid som oftest kaldtes, den lange Sal, undertiden ogsaa den store. Den var ifølge Maalene hos Andersen 64 Alen lang og 26 bred. I Stueetagen fandtes mange mindre Værelser, især for mere underordnede Hoffolk, af de i de anførte Regn-

[1]) I Inventarielisterne 1641 og 1649 nævnes Slotsherrens Kælder under Fadebursstuen.

[2]) I Inventariet 1638 nævnes kun 2 Jomfrukamre.

skaber nævnte Rum saaledes formodentlig: Fadeburs-stuen, ved Siden af hvilken der nævnes et Vaskerhus, Kongens Mundkok Mester Hans Haderslevs Kammer, Køkkenskriverens Kammer, Dronningens Fyrbøders Kammer, et Lakajkammer, Vildtskyttens Kammer, Vintapperkamret, Slagterens Kammer, Blickeskærerens Kammer, maaske det samme som Blytækkerkamret, og Hørkammeret[1]). I Kælderetagen var Vinkælderen og andre Rum til Føde- og Drikkevarer.

[1]) I Planen hos Andersen af Etagen under Riddersalen nævnes fra en Tid i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede: Zahlkammeret, M. Ivers Kammer, Marskalkskammeret, Sukkerbageri, Oldfruens Logement, Køkkenskriveri, Hønsekammer og et Rum med Vandspande.

Ikke alle de Folk, som hørte til Hoffet, boede paa Slottet. Mange af de fornemmere havde private Boliger, og 1625 siges, at der hos Borgerne var indkvarteret over 20 Knægte, en Del af Drabanterne og nogle Hofjunkere. Derimod boede vel alle, som var Slotsherrens umiddelbart underordnede eller hørte til Slotsfolket, som det kaldtes paa Slottet.

Slotsfolket var 1599: 1 Slotsfoged, 1 Slotsskriver, 1 Underskriver, 2 Drenge i Skriverstuen, 1 Ridefoged, nogle Skytter og Liggere (oftest 9 og 10), 1 Ridesvend, 1 Kornmaaler, 1 Kældersvend, 1 Dugsvend (lidt senere var de 2 sidste 1 Person), 1 Brygger, 3 Bryggersvende, 1 Bager, 1 Bagersvend, 2 Slotsherrens Kokke, 1 Borgekok, 2 Kokkedrenge, 2 Slagtere, 1 Slagterdreng, som ogsaa røgtede Svin og Fjerkræ, 1 Slotsfisker, 1 Bødker, 1 Hjulmand, 1 Bomslutter (ved Bommen, der lukkede Havnen ved Toldboden), 5 Postvognsvende, 2 Arbejdsvognsvende, 2 Postridehesterøgtere, 1 Karredriver, 1 Møller paa Vejrmøllen, 1 dito paa Hestemøllen, 2 Dragere, som ogsaa var Vægtere, 1 Taarnmand, 1 Plidsfoged, 1 Portner, 2 Portnere i nederste Port, 1 Klokker, som ogsaa var Kapeldegn, 2 Fadeburskvinder og 5 Fadeburspiger.

Dette Antal forblev saa temmelig uforandret, men forøgedes dog senere lidt. Saaledes findes 1614/15 yderligere 1 Smed, 1 Tømmermand, 1 Hofslaaer, 1 Rendemester, 1 Sejermager, 1 Glarmestersvend og nogle flere Vognsvende.

1622/23 nævnes ogsaa 2 Fiskedamsvogtere (ved Langvaddam (Damhussøen) og i Utterslev), 1626/27 ligeledes 2, (men nu i Utterslev og ved Søborghus). 1632/33 nævnes 1 Sandfoged, som skulde til-

Om Raadstuefløjen siges der i Encomion, at mellem Riddersalsfløjen og Porten (snarere Blaataarn) var der et Hus, hvor i fordums Tid Rigens Hofmester, Statholderen og Rigens Raads Forsamlingssal havde ligget, og derover var tilforn det danske og tyske Kancelli. Bygningen havde ikke flere øvre Etager. Det hedder 1635, at en Bagdør fra Kongens Værelser førte ud til Gangen til det gamle Kancelli; dette synes at tyde paa, at Kancellierne i en ældre Tid har ligget i Nærheden af Kongens Værelser. Derfra maa de saa være flyttede over til Raadstuefløjen allerede før 1601/02, da der siges, at de var ved Blaataarn; men her forblev de ikke længe; 1619 flyttedes de ud af Slottet til den Bygning overfor Boldhusgade, hvor Toldboden hidtil havde været, medens denne flyttedes hen til det Sted, hvor nu Koret i Holmens Kirke er. Rentekammeret befandt sig, vistnok fra Frederik II.s Tid, i den forrige Toldbod.

Samtidig med Kancelliet synes ogsaa Rigsraadets Forsamlingssal at være flyttet ind i den nysnævnte Bygning, medens dog Retterting og Herredage stadig synes holdte i Raadstuen paa selve Slottet. Denne Sal, der var temmelig uregelmæssig formet, 26 Alen lang og 17 bred, findes nævnt i Lensregnskaberne tillige med For-

sige Bønderne paa Amager om at skaffe Ballast til Kongens Skibe og anden Nødtørft. 1635 beskikkedes 1 Portner ved Højbro, som der siges, hvorved der vel menes 1 Portner i nederste Port.

Om Forholdet mellem Slotsherren og Slotsfogden udstedtes der 1629 en Instruks, af hvilken det fremgaar, at den sidste havde at varetage, hvad der angik Birkebønderne, samt Arbejds- og Vognhestene, og at han var den eneste Person, som maatte have Nøglen til Kongens egne Gemakker.

Der findes udtalt 1620, at ikke faa af Slotsfolket og enkelte af de andre Kongens Tjenere gav sig af med at drive borgerlig Næring, deriblandt endog en Møntmester og en Renteskriver, uden at ville deltage med de andre Borgere i at gøre Vagt og med dem tage Del i Byens Tynge.

stuen til Raadstuen og et Kammer, hvor Kansleren havde sine Breve. I Rentemesterregnskabet 1624/25 staar der, at der tidligere i det danske Kancelli fandtes 16 Billeder af de gamle Konger og andre fyrstelige Personer.

Apotekeren havde 1644 sine Rum i Stueetagen i Raadhusfløjen. Disse maa dog tidligere have været et andet Sted paa Slottet; thi af Lensregnskaberne ses, at Apotekeren havde 6 smaa Kamre, i hvilke de engelske Gesandter blev indlagte 1603, medens de ogsaa fik tildelt 4 Gemakker, hvori Kongens Skrædder Mester Baltzer (Eckardt) ellers plejede at være. I Stueetagen laa ogsaa Sølvkamret, i hvilket der 1644 blev indrettet en Mønt. Her skulde Smelteovnen lægges op til den Gavl, der adskilte den store Sal og Raadstuen, og Møntmesteren skulde have sine Værelser i de Hvælvinger, Apotekeren og Sølvpoppen forhen havde beboet. Endnu 1653 var Mønten paa Slottet; men 1661 ses den at være flyttet til Købmagergade.

I Blaataarn, hvor Fængslerne laa i 2., 3. og 4. Etage, Pinebænken i 4., nævnes i Regnskaberne det Kammer, hvor Herremænd sad fangne, Skatterkamret og Kamret, hvor Sejerværket fandtes. Dette Værk blev istandsat 1602/03.

Ved nogle af de i Regnskaberne nævnte Lokaler er det særdeles vanskeligt endogsaa blot at danne sig en Formodning om, hvor i Slottet de har ligget; saaledes den gamle og den nye Sal, der allerede findes i Lensregnskabet 1599, Gert Malers Kammer[1]), Piberkammeret, ved hvilket der nævnes en Karnap, Johan Møllers Kammer, Guldsmedekamret og det gule Kammer.

Nær Skriverstuen, hvis Beliggenhed ej heller kan

[1]) Gert Cornelissen fra Haarlem, Kontrafejer, der havde arbejdet for Dronning Sofie paa Nykøbing Slot 1596 og følgende Aar.

formodes, hvis det da ikke er Slotsherrens Skrivestue, holdtes der paa Loftet Fjerkræ i Forraad[1]).

Porten i selve Slottets Hovedbygning kaldtes den øverste Port, og den, som fandtes i det alene liggende Hus foran Broen, den nederste. 1599 tales der om Arbejde paa Vindebroen mellem begge Slotsportene. Buntmageren, som ogsaa opbevarede Kongens Pelsværk, havde et særligt Kammer over den nederste (underste) Port. Tilsvarende nævnes 1601/02 et Kammer over den øverste Port; men uden at det siges, hvem der benyttede det.

Et Par Steder er der Tale om »Hemmeligheder«, saaledes en ved Fadebursstuen og en til Herremændene i Kancelliet. 1622/23 opmuredes ogsaa en Hemmelighed ved Enden af det nye Kancelli.

Belysningen paa Hovedtilgangene til Slottet tilvejebragtes ved Hjælp af Lygter. Der nævnes Lygter paa den store Vindeltrappe, formodentlig de samme, der findes kaldt Lygterne paa Kongens Trappe, hvorved vel maa forstaas Vindeltrappen i Drabanttaarnet, en Lygte i Gangen udenfor Kancelliet, Lygten i den øverste Port (Vagtlygten i Slottets Port). Der nævnes ogsaa 5 Hornlygter, som Instrumentisten Hans Karckhoff og hans

---

[1]) I Regnskabet 1617/18 nævnes første Gang Fru Kirstine Munks Kammer. Overensstemmende med, at Christian IV.s Ægteskab med hende, der blev indgaaet Nytaarsaften 1615, i den første Tid skulde holdes hemmeligt, findes hendes Opholdssted paa Slottet i 1616 kaldt Jomfru Kirstens Kammer, og endnu 1616/17 siges, at Jomfru Kirstens Skrædder havde faaet Papir og Bøger til Fremstilling af Mønstre. Baade hun og hendes Moder synes at have haft Folk og Tjenere paa Slottet.

I Inventariet 1638 nævnes ogsaa uden Angivelse af Beliggenheden den engelske Gesandts Gemak, den spanske Gesandts i Runddelen, det franske Gemak, Fru Vibekes Sovekammer og Prinsessens Gemak (Prins Christians Gemalindes).

Folk skulde have at se ved, naar de Aften og Morgen skulde blæse i Taarnet[1]).

1614/15 siges, at der var en stor Lygte med 4 Piber i Slottets Port; den skulde bruges, naar fremmede Folk fulgtes hjem om Aftenen. Der tales om en Lygte paa Trappen udenfor Rentekammeret, 1624/25 ogsaa om en Lygte, som Rentemesteren brugte om Vinteren i Kammeret.

Sin Vandtilførsel fik Slottet i Begyndelsen af Christian IV.s Tid fra Vandkunsten i København. Denne var i Uorden fra Sept. til Novb. 1603.

Afløbsrenderne maatte efter Barslet 1603 renses af Kobber- og Blytækkere for den Urenlighed, der var bleven udkastet i dem fra adskillige Gemakker og havde forstoppet dem.

Paa Lofterne opbevaredes det Korn, som kom ind fra Lenet og var henvist til Slottet. Stundom findes Betaling udredet til Plidskarle, som kastede Kornet.

4.

Blandt de mange Lokaliteter udenfor Hovedbygningen fandtes der efter Navnene at dømme mange Stalde, dog maa det ikke overses, at flere forskellige Navne kunde gælde én og samme Stald. 1599 nævnes: Kongens store Stald, Kongens lille Stald, Kongens lange Stald, Slotsherrens Stald, Staldmesterens Stald og Rustvognstalden. 1601/02 Kongens Livstald, Hertug Ulriks Stald, den lille Rustvognstald, den lange rejsige Stald og den lille rejsige Stald. I den lange rejsige Stald var der da 33 Svende, 6 Smede og 5 Drenge, i den lille 9 Svende og 5 Drenge. Samtidig angives, at Kongens Vognsvende

[1]) Taarnmanden paa Slottet skulde i Reglen blæse fra Taarnet om Morgenen Kl. 5, derpaa Kl. 10 Fm.; Kl. 5 Em. til Aftens Maaltid og Kl. 7 til Godnat.

og Drenge var 8, Dronningens 7 og Rustvognd riverne ligeledes 7. Af Vogne var der: Kongens egen Vogn, hans Sengevogn, Køkkenvogn, Kældervogn og 1 Staldvogn i den lille Stald, Dronningens lille Vogn med 3 Heste, 2 Jomfruvogne, 1 Pigevogn og 1 Sengevogn, de fleste forspændte med 4 og 6 Heste. 1602/03 nævnes desuden Kuskestalden og Jægermesterens Stald, samt Rustkammeret over Kongens Stald. 1603/04 ogsaa Mulæsler og 1611/12 en Æselsrøgter.

Senere træffes endnu flere Stalde nævnede, saaledes Prinsens rejsige Stald og Hofmesterindens Stald, Arbejdshestestalden og Posthestestalden. I Prinsens rejsige Stald var der 1629/30 1 Livkarl, 3 rejsige Knægte og 6 Staldrenge, i Hertug Ulriks rejsige Stald kun 1 Livkarl og 3 Stalddrenge, saa at disse Stalde næppe har hørt til de større.

Paa Kortet af 1599 findes der S.V. for Slottet noget, der synes at være en lang zikzakformet Række af Bygninger langs Kanten af det aabne Vand, som den Gang udgjorde Grænsen for Slotsholmen paa denne Side. Det kan vistnok formodes at have forestillet den lange Stald tillige med flere andre mindre af de foran nævnte. Beliggenheden synes ogsaa meget forenelig med Beretningen i 1599 om, at Kongens Stald maatte istandsættes af Glarmestrene, da de store Stykker blev affyrede, og at en Del af Taget over den lange Stald faldt ned, da Kongen beskød et nyt Stykke; thi disse Skydninger kan blot være foregaaede ved Stranden udenfor Christian III.s Tøjhus eller det nærliggende senere Tøjhus, hvor Christian IV jævnlig foretog Skydeøvelser. I selve Tøjhuset (Christian III.s), der jo laa tæt ved den s. Ende af, hvad der nys er formodet at have været den lange Stald, udskød Kongen 1601/02 6 Vinduer. 1602/03 nævnes ogsaa et Plankeværk mellem Tøjhuset og den lange Stald.

Da der 1622/23 tales om Prinsens nye Stald ved det nye Bryggers, maa der ogsaa dèr være skaffet Plads til Prinsens Heste, hvad der stemmer med, at Prinsens Stald og Arbejdshestestalden 1630 findes nævnte, som om de var forenede. Atter 1634/35 blev der paa det samme Sted bygget nye Stalde: 2 Ridestalde, 98 Bindinger[1]) lange, og det maa utvivlsomt være den ene af disse, der betegnes som gaaende fra Tøjhuset til Porten i det nye Bryggers (Bryghuset) og var 50 Bindinger lang.

Ligesom tidligere findes der ogsaa i Slutningen af hin Tid Mulæsler. 1647/48 nævnes 3 Spaniere, ansatte ved Mulæslerne.

Meget ofte forekommer i Regnskaberne Udgifter til Brolægning i Staldene.

Hvor rummelige disse end var, kunde de dog ej altid give Plads til de Heste, der medførtes af Gæsterne ved festlige Lejligheder. Ved Prinsens Bryllup maatte der saaledes afgives Staldrum paa den gamle Mønt til de fremmede Kurfyrstinders Heste og endvidere i Springgade til nogle andre Heste.

5.

Vedhaven ses paa Kortet af 1599 at have ligget i Nærheden af den n. Ende af Proviantgaarden. Den er afbildet paa v. Wicks Prospekt af 1611 og synes at have naaet næsten helt ud til Vandet, omtrent paa det Sted, hvor Slotsholmsgade og Børsrampen nu findes. Tæt ved den laa Slagterhuset, som ogsaa er afbildet paa v. Wicks Prospekt. Ved dette nævnes 1601/02 en lille Smedje, og 1603/04 siges, at der ved Slagterhuset var et Hus, hvori Tolderen plejede at have Varer, men som da blev indrettet til at indeholde Kapuner, som skulde bruges til Barslet.

[1]) En Binding var 2 Alen bred.

Ved Slagterhuset[1]) fandtes senere ogsaa en Svinesti (Egel), der ikke kan have været ganske lille; thi der omtales 1620/21, at Svin, der var modtagne i Oldengæld, havde staaet dèr Aaret igennem, og Antallet af de Svin, der var modtagne i Vederlag for Oldengæld 1619/20, var ikke mindre end 524.

Oprindelig laa Svinestien, der var 20 Bindinger lang, bag de gamle Stalde, og her har muligt ogsaa Slagterhuset været i sin Tid. Sandsynligvis er saavel Vedhaven som Slagterhuset blevne flyttede fra, hvor de var 1599 og nærmest følgende Aar, Vedhaven dog ikke langt, og Svinestien fra sin Plads bag de gamle Stalde; thi der tales 1620/21 om den gamle Vedhave, 1618/19 siges, at Slagterhuset skulde bygges oven paa 2 Brokar, som skulde sættes i Stranden ved Indløbet i den nye Havn (Børsgraven?); 1619/20 tales om det nye Slagtehus, og samme Aar siges, at den gamle Svineegel bag de gamle Stalde blev nedbrudt og igen opsat i Stranden ved Slagterhuset ved den s. Ende af Proviantgaarden. Der indrettedes da ogsaa en Gaasesti ved den.

Formodentlig har ogsaa, hvad der findes kaldt Lammehaven, hvor der holdtes Lam og Fjerkræ, ligget i Nærheden af Vedhaven. Den kan ikke heller have været ringe; thi der nævnes 1634/35 som selvdøde i den 27 Lam, 13 Gæs og 30 Par Høns, 1637/38 24 Lam, 30 Gæs og 41 Par Høns.

Der har tillige været en Bygning, som kaldtes Jægergaarden, maaske en af de ved Slottet liggende Bygninger i den zikzakformede Række ved Kanten af det tidligere aabne Vand; thi der nævnes 1622/23 et Plankeværk mellem denne Gaard og Graven. Nogle Steder findes den benævnet Jægerhuset.

[1]) I Slagteriet arbejdede ogsaa stundom Kvinder. Det siges 1641/42, at Kvinder havde hjulpet at slagte dèr i 396 Dage, foruden nogle Skibskokke i kort Tid.

1601/02 er der Tale om en Fiskekumme ved Høj bro, som hører til Slottet, 1611/12 paa lignende Maade om Fiskebaade.

Ved Slottet har der ogsaa nogle Steder været Haver. 1590 omtales 2 Slotshaver, den ene for Slottet, den anden paa Holmen, 1599 et Plankeværk i Haven til Stranden bag Kongens store Stald og en Vindeltrappe fra Drejertaarnet til Urtegaarden. 1620/21 siges, at en Voldmester jævnede en Plads bag de gamle Stalde og Runddelen ud til Skarnholmen til en ny Humlehave. 1662 nævnes Dronninggaarden (Dronningens Have).

I nogle Skøder fra 1659 angaaende Grunde paa den v. Side bag Slottet nævnes et Sted, der er kaldt Hønsehaven eller den gamle Hønsehave. Da denne i et af disse er kaldt den gamle Hønsegaard, har den dog mulig ikke været en egentlig Have, men kun en indhegnet Plads til Fjerkræ.

Paa Slotspladsen var der 72 Bindinger Huse, der benyttedes som Stenhuggerboder. De stod dèr indtil 1632/33, da de blev tagne ned.

Klædekammeret synes stadig at have været paa samme Sted, nemlig i Porthuset ved Højbro.

Hvis Bestemmelsen fra 1578 ogsaa i Christian IV.s Tid har staaet ved Magt, var der forbudt uvedkommende Adgang til Slottet.

6.

1605/06 blev der bygget en ny Vandkunst til særlig Brug for Slottet i Nærheden af den Plads, hvor det nu saakaldte Bryghus findes, og dermed begyndte en lang Række af Forandringer og Udsmykninger, som Kongen derefter omtrent aarlig lod foretage paa Slottet og dets Omgivelser.

Hans rastløse Initiativ gik løs paa de praktiske

Opgaver, der meldte sig. Snart opførtes der Mure til Begrænsning eller Befæstning af Dele af Slotsholmen, snart et nyt Kornhus, snart en Sluse, formentlig med Render, som førte Vandet videre, og som efter faa Aars Forløb udvidedes med nye Render. Saa trængtes der til Forbedring af Anlægspladsen for Skibe i Havnen Ø. for Slottet, saa var det et nyt Vognskur, Dronningens Vogne behøvede, eller en Jærnmølle, der skulde opføres, og et Vaskerhus ved den. 1615 fik det store Taarn, rimeligvis Blaataarn, sin Vejrfløj forgyldt af Nürnbergeren Corvenianus Sauer, der i sin Tid havde arbejdet hos Diderik Fyring paa Christian IV.s Krone. Et Par Aar efter blev Dronningens Smykkekammer malet grønt af Maleren Helle Torbensøn. En Løngang og Gang over Graven blev bygget mellem Slottet og Proviantgaarden af Tømmer med Opmuring underneden. Pillerne i Slotsbroen blev istandsatte over Vandet. Under et Uvejr vistnok 28. April 1620 blæste en Del af hvad der kaldtes det gamle Hus paa Slottet ned og sønderslog et 40 Tdr. stort Ølkar i Bryggeriet. I den stærke Storm Natten mellem den 18. og 19. Januar 1618, da Spiret paa Nikolaj Taarn faldt, blæste ogsaa Taget over Skriverstuen paa Slottet ned og dræbte 4 Gæs og $10^1/_2$ Par Høns, medens en Del andre blæste ned i Slotsgraven, hvorfra de dog blev opfiskede.

1633/34 var et særlig travlt Aar. Der blev opført en Mur (Grundmur) mellem Kancelliet og Højbro og ligeledes en Mur omkring Skansen paa Skarnholmen. Der anbragtes i Havnen 54 Roder[1]) Pæleværk fra Børsen og saa langt Renteriet strakte sig, og sattes 670 Alen rukløvede Kampesten mellem Nybro (Holmens Bro) og Højbro. Desuden blev der nedbukket Pæle ved den nye Mønt (ved Holmens Kirke), og 1633 befaledes Tøjhushavnen istandsat.

[1]) En Rode var 6 Alen.

Og saa kom Forberedelserne til Prinsens Bryllup[1]). Der skulde gøres en Trompeterstol til 24 Trompetere over Døren paa den lange Sal. Den ses baaren af 7 Piller i et af de Gennemsnit af Dele af Slottet, der er fremstillede i Andersens Værk. Hele Slottet skulde hvidtes, Spiret paa Blaataarn istandsættes, og Kronerne paa det paa ny forgyldes. Af Regnskaberne ses, at Maleren Villum Hornboldt 1634/35 fik betalt for 3 Kroner paa Spiret paa Blaataarn, desuden for at have malet og forgyldt Knappen, Fløjen, Løvværket, Aarstal, de 8 Danmarks Vaaben med alle Provinser og 8 smaa Fløje og Knapper, som stod rundtom Taarnet. Det befaledes Snedkeren Hans Bachmann i Forbindelse med Hans Stenvinkel at indsætte de Tapeter, som fremstillede de danske Konger, og som hørte til den store Sal paa Kronborg, i Loftet paa den gamle Sal, i hvilken der ogsaa skulde anbringes store Lysekroner. En saadan, der vejede 2 Skpd. 4 Lpd. og var støbt af Bøssestøberen Felix Fuchs, og for hvilken han betaltes 1634/35, har formodentlig været en af dem. Tillige befaledes det Købmanden Johan Braem at lade komme fra Holland 10 store Stole, Mage til nogle, han havde anskaffet til Kongedatteren Anne Katrines Udstyr. De skulde overdrages med »gevirket« Silke, Guld og Sølv, besættes med Guld- og Sølvsnore og Frynser og beslaas med forgyldte Søm. Til disse Stole skulde der gøres flamske Tæpper til at ligge under hver Stol, og disse Tæpper skulde være Tredjeparten saa lange, som den gamle Sal var bred. Derhos skulde Johan Braem lade forfærdige et Tæppe af broget Atlask eller Fløjl til at lægge over Bordet, og dette Tæppe skulde være saa bredt, som Loftet var fra Gulvet i samme Sal.

[1]) Brylluppet var oprindelig ansat til den 16. Aug. 1634, men fandt dog først Sted den paafølgende 5. Okt.

Der blev truffet Bestemmelse om Istandsættelse og Forfærdigelse af Sengesteder, 12 Borde, 300 Stole, hvoraf 150 med Ryg foret med Guld og Sølv og stukne med Guld og Silke, samt om Indkøb af ølandske Fliser, tyrkiske Tæpper m. m.

Der blev gjort Forandringer ved Pulpituret i Slotskirken. Der skulde hugges et Stykke ud over den Plads, hvor Orglet stod i gamle Dage, og ved Enden af Kirken imod Kongens Kammer skulde den Gang, som førte til hans Stol, indrettes, saa at der kunde staa Folk over Alteret og Prædikestolen.

Der skulde ogsaa laves en Stol til Kongen selv paa den Side, hvor Rigsraadet plejede at staa, saaledes at man fra Vægtergangen kunde komme ind i den. Den skulde være lukket med Glasruder og kun give Plads til 1 Person.

Samtidig blev der tømret en Turnérbane med 3 Opstandere (Barrièrer), den mellemste beklædt paa begge Sider, og et Stykke derfra bygget en Ridebane paa Volden, »som man kommer op paa fra Højbro og gaar til Slottet«, og en Rendebane — Kongen var jo en ivrig Idrætsmand. Der nævnes endda et Værk, hvori Kongens Heste skulde springe, tæt op ved Slotsherrens Stald. Stadig var der nok at tage fat paa.

7.

En særegen Del af Slottets Befolkning, der ikke bør lades uomtalt, var Fangerne i Blaataarn. Det maa dog bemærkes, at det 1639 bestemtes, at Blaataarn skulde være Fængsel for Christianshavn, saa længe til denne By selv fik et Fængsel, og at det ikke med Bestemthed kan afgøres, om en Fange, som blev henrettet, havde været fængslet i Blaataarn eller paa Bremerholm, da Skarpretteren, som i den første Tid nævnes som ansat

i Københavns By, senere var særlig ansat for Slottet, Holmen og Tøjhuset.

En af de mærkeligste Fanger var Oberst Joakim Mitzlaff, der 1626 fik Bestalling først som Kongens Raad, senere som hans Krigskommissær. Han fulgte derpaa Georg Ernst af Mansfeld og Hertug Johan Ernst af Sachsen paa Tog i Ungarn og Schlesien. Ved den sidstes Død blev han øverstbefalende over de danske Tropper dèr; men hans Hærstyrke blev 1626 ganske opreven i Schlesien af Wallenstein, og selv undkom han med Nød og næppe. Da han var kommen tilbage, blev han, formodentlig som Følge heraf, indsat i Blaataarn 1627. Han blev tillige af sine Officerer anklaget for sin Adfærd og ved Krigsretsdom af 26. Januar 1628 henstillet til Kongens Naade. Han var nu en Tid Fange paa Dragsholm, men blev saa benaadet af Kongen mod Revers af 6. Januar 1630. Allerede den 24. Januar s. A. befalede Kongen ham paa ny arresteret, og han har derefter vistnok været Fange i Blaataarn, om end Regnskabet intet beretter derom. Hans Arrest har denne Gang dog kun været kort; thi allerede den 23. Marts s. A. tilsikrede Kongen ham fuld Tilgivelse og Æresoprejsning. Han gik derefter i svensk Tjeneste.

En anden Fange, der især er mærkelig ved den Omhu, der vistes ham, var den fordums Tolder og Raadmand, senere Borgmester i Køge Mads Rauffn. Han, hans anden Hustru og flere, hvoriblandt en Amme hos et af hans Børn, beskyldtes for at have forgivet hans Datter af hans første Ægteskab, for at Mads Rauffn kunde komme i Besiddelse af hendes store mødrene Arv. Slotsherren fik 30. Maj 1634 Befaling til at tage sig af Sagen. Ammen og Hustruen blev satte i Blaataarn, dømtes den 2. Sept. 1635 (36?) og henrettedes den 7. Mads Rauffn gik selv endnu fri, saa vidt synes, men dømtes ved Køge Byting den 11. Jan. 1636. Han

blev da indsat i Blaataarn, dog næppe før 17. August 1636, medens hans Sag gik til Landsting. Imidlertid blev han syg og døde kvalt af Kulilte ved Uagtsomhed den 24. Febr. det næste Aar, inden Landstingsdommen var falden. Hans Sygdom førte mange Omkostninger med sig. En Kvinde blev betalt for at vaage over ham, og hun blev, til han blev lagt i Kiste. Ligeledes betaltes en Læge, og der købtes til ham 30½ Alen Lærred, hvoraf der blev gjort 1 Par Lagen, 1 Skjorte, 1 Pudevaar og 1 Nathue. En Del Penge gik ogsaa med til Vognleje, dels for ham selv, dels for Vidnerne i hans Sag til og fra Køge, deriblandt flere Gange for Slotsherren, derhos ogsaa for Liggere til Roskilde, Køge og Helsingør. Ogsaa disses Fortæring betaltes.

Da han var død, købtes 7 Skpr. Humle til at lægge i Kisten. Ifølge en Dom, som Byfogden i Køge havde fældet den 13. Febr. 1637, skulde han ikke begraves i indviet Jord, men ved Kongebrev af 19. Maj 1639 opnaaede han det dog. De udlagte Penge og flere kom nemlig ind igen. Der betaltes 1639/40 af Erik Bager, Inspektør i Børnehuset og Formynder for et af Mads Rauffns Børn, 4000 enk. Dlr. for, at hans Lig kunde begraves paa Nikolaj Kirkegaard ved Siden af hans Hustrus, og Byfogden i Køge indbetalte 709 enk. Dlr. for Gods, som var forfaldet til Kongen efter Mads Rauffn[1]).

Af Fanger, hvis Arrestation og Behandling yderligere belyser Datidens Forhold, kan enkelte nævnes. 1613/14 var der en Krøbling, sendt fra Sorø Kloster. Han blev pint 2 Gange og henrettet paa Slotspladsen. Hvem han var, og hvorfor han blev saaledes behandlet, meddeles ikke. 1631/32 henrettedes en lille Dreng (i eller

[1]) Se nærmere om Mads Rauffns Sag Carlsen, Efterretninger om Gammel Kjøgegaard og Omegn, Kbh. 1876, I, 131 ff.

fra Slagslunde), fordi han havde stukket en lille Pige til Døde. 1635 sattes Murmester Villum i Blaataarn, fordi Kongen var misfornøjet med hans Arbejde paa Christianspris. 1637/38 blev der indsat i Blaataarn en sindsforvirret, ganske nøgen Bondedreng. Han fik en Klædning af blaat, gement Klæde, Skjorte, Strømper, Hat og Sko.

Af Fanger, der var beskyldte for Trolddom, nævnes i Regnskaberne kun faa, skønt Kongen 1626 havde paabudt streng Afstraffelse af Troldkvinder. En af dem var Christense Kruckow, der blev dømt for Trolddom 1621 og henrettet, som det hedder, her for Byen[1]). En anden var Birgitte Roskilds, der havde et Hus i Stokkerup. Hun blev pint og døde i Taarnet, hvornæst hendes Legeme blev brændt 1619/20. Tre andre Kvinder, der til forskellig Tid holdtes fangne, ligeledes beskyldte for Trolddom, blev derimod frigivne. Yderligere kan nævnes Lamme Heine, der ogsaa en Tid var Fange paa Slottet. Hun blev 1630 dømt til at henrettes ved Sværdet, dog ikke for Trolddom, som hun var anklaget for, men for de løgnagtige Udsagn, hun var fremkommet med[2]).

Hvad Fangernes Behandling angaar, havde Frederik II 1580 bestemt, at Forspisningen (Forplejningen) for de Personer, der blev indsatte i Blaataarn, ikke maatte koste mere daglig end 24 Sk. før gik, og dette er vel ogsaa blevet overholdt i Christian IV.s Tid, medens dog Møntens Værdi forringedes; thi Revisorerne af Regnskaberne fandt 1643/44, at det var for meget, at Bespisningen af en Præst, der sad i Blaataarn, havde kostet 31 Sk. om Dagen.

Imidlertid blev der senere hen i Christian IV.s Tid gjort nogen Forskel paa Fangerne. Det berettes saaledes

[1]) Se om Christense Kruckows Sag D. Mag. 2, I, 378 ff

[2]) Se om Lamme Heines Sag D. Mag. 3, V, 195 ff.

1622/23, at nogle Fanger i Taarnet var berettigede til og fik bedre Kost end de øvrige, og der nævnes da som saadanne: 3 lybske Soldater, 1 afsindig og 2 Morianer, der var komne med Skibe fra Ostindien.

Fangernes Forplejning synes dog i det hele taget ikke at have været ringe. Som Eksempel kan anføres, hvad der tildeltes dem i 1 Maaned (29. Aug. til 25. Sept. 1630), i hvilken dog Fangernes Tal ikke kan udfindes. Der tildeltes dem 2½ Lpd. Flæsk, i Stedet for Nødekød 3½ Lpd. Flæsk, 2 Kroppe Faarekød, 1 Fjerding Smør, 1 do. Torsk, 1 do. Sild, 2 Kroppe Lammekød, i Stedet for Hvillinger og Flynder 2½ Lpd. Bergfisk, 1 Fjerding Havregryn, 1 do. Byggryn, 1 do. Ærter, 1 do. Salt, 24 Høns, Æg og Strandfisk for 6 Dlr., Brød over Borde for 14 Sletdaler, Eddike og Olie til Salat for 2 Sletdaler 14 Penninge.

Endnu i Christian IV.s Tid foregik en Del Henrettelser paa Slotspladsen foran Slottet. De, som blev henrettede her, i Reglen ved Sværdet, var Adelsfolk, saasom Birgitte Rosenkrants, Hans Munk og Palle Friis, eller andre fornemmere Folk. Dog kunde der forekomme Undtagelser, uvist af hvilken Grund. Ellen Lange blev saaledes henrettet udenfor Byen, og 1 Kaptajn og 1 Løjtnant, der synes at have gjort sig skyldige i Sørøveri, blev hængte i Vippen ved Sct. Anne Bro.

De mindre fornemme henrettedes andet Steds, Baadsmænd og Bøsseskytter saaledes især paa Holmen.

Til dem, der henrettedes paa Slotspladsen, synes der i Almindelighed at være anskaffet Ligkister, medens de hængtes Legemer som oftest blev hængende i Galgen, indtil de faldt ned, eller Omstændighederne bevirkede, at de blev fjernede. 1629/30 betaltes saaledes Skarpretteren, da Galgen ved Sct. Anne Bro blev nedhuggen, for at nedgrave nogle, der var hængte i den, og samme

Aar afhentede han 10 Hoveder og 2 Kroppe fra et andet Rettersted.

8.

Et Tilbehør til Slottet, som ej heller bør forbigaas, var de vilde Dyr, som omtrent stadig holdtes der. 1592/93 sendte Kongen Kong Jakob en Løve, og Kongen købte en levende Bjørn. 1595 forærede Hertugen af Kurland Kongen Kameler og Losser, 1598/99 nævnes en Zibetkat og en Brasilianer Marekat, købte af en Mand i Lübeck. 1599 tales om et Halsbaand, ved hvilket en levende Ulv skulde bindes, og om en hvid Ræv, en Marekat og et Egern, som Dronningen førte med sig. 1607 købte Kongen 2 Brasiliekatte for 100 Dlr.

1613/14 tales om en Bjørn, som havde været bunden ved Slagterhuset, men da var skikket op paa Slottet og gik dèr med de forreste Ben bundne paa Ryggen, 1616/17 om 2 store, hvide Bjørne, som døde ved Slagterhuset, og 1617/18 atter om den store Bjørn, som gik bagbunden paa Slottet. 1618/19 forfærdigede en Remsnider 2 nye stærke Hilder (Bind om Fødderne) og et Halsbaand til Bjørnen ved Slagterhuset og et nyt Halsbaand til en Los, som holdtes samme Sted. Samtidig nævnes en Hindekalv, som Kirstine Munk opfødte. 1620 fik Kongen nogle Urøksne af Hertug Hans. 1621 nævnes et Halsbaand til Prinsens Bjørn, 1623/24 2 Spaniere, som var sendte med 2 Løver til Kongen, og samme Aar et Hus og Plankeværk til de 2 Løver. 1624/25 sendte Kongen en hvid Bjørn og en sort Ulv til Dresden. 1626/27 nævnes Halsbaand til en Løve og en Leopard og 1628/29 et selvdødt Erlandsdyr (Elsdyr?).

At der kunde opstaa Ulykker af den Maade, hvorpaa disse Dyr holdtes, haves der et Eksempel paa.

1619/20 er der nemlig betalt en Badskærer for at have forbundet og helbredet en Dreng, paa hvem Bjørnen i Slotsgaarden havde bidt et stort Hul i Hovedet, derhos sønderknust Sidebenene og Brystet og i det hele afstedkommet en ilde Medfart.

Tilføjelser:

Som Vidnesbyrd om, at de store Anlæg af Stalde i den følgende Tid paa den v. Side af Slottet allerede er paabegyndt i Christian IV.s Tid, kan anføres:

Naar det 1668 siges, at Kongen lod bygge en ny Stald ved Jærnmøllen, maa der tilføjes, at der allerede tidligere havde været en Stald her. 1622/23 siges der, at der blev opsat 4 Tavl Plankeværk fra Løngangen (ved Vandkunsten) og til den lille Stald.

1636/37 blev der bygget en ny Stald, 63 Bindinger lang og 11 bred, fra Bødkerhuset til den gamle Mur ved Jægergaarden, formentlig paa det opfyldte Jordsmon v. for Slottet.

Den lange Bygning, som paa Andersens Plan II kaldes den lange Stald, s. for Slottet, maa vistnok være yngre end Christian IV.s Tid; i Regnskaberne synes der ikke at forekomme noget om den. Det samme gælder en Stald af ikke stort Omfang ved Kanalen n.ø. for Slottet, der findes angivet paa samme Plan.

KØBENHAVNERE I UDLANDET

1. P. A. HEIBERGS ANSØGNINGER OM OPHÆVELSE AF HANS LANDSFORVISNING.

Den 24. Dec. 1799 var Dommen over P. A. Heiberg falden, 7. Feb. 1800 rejste han som landsforvist fra Danmark. 11. Sept. 1801 skrev hans Hustru sit »lettre remarquable« til ham, 30. Okt. gav han sit Samtykke til deres Skilsmisse, og 17. Dec. blev hun gift med Gyllembourg. Heibergs Tanker samler sig paa dette Tidspunkt stærkt om hans 10aarige Søn Johan Ludvig. Allerede 16. Nov. havde han med ham og hans Fremtid for Øje andraget Kongen om at maatte vende tilbage til sit Fædreland. Efter at have henvist til Omstændigheder, der har gjort ham det til Pligt at tilsidesætte alle de Betragtninger, der ene og alene vedkommer ham selv, og tænke paa, hvad Hensynet til hans Søn, det eneste Baand, der endnu binder ham til Kongens Stater, kræver af ham[1]), skriver han: »Allernaadigste Konge! Jeg har i en Række af Aar handlet efter Grundsætninger, som jeg har troet at være rigtige. Mine Hensigter vare stedse redelige; det tør jeg for Guds Domstoel vove at paastaae. Men en usvækket Hof- og Stads-Rets-Dom af 24de December 1799 siger, at jeg har feylet, og jeg tier. Allerunderdanigst anholder jeg om, at de juridiske Virk-

[1]) Denne Del af Ansøgningen er trykt i Johanne Luise Heibergs Skrift: Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllemborg, S. 250.

ninger af den imod mig i ovenmeldte Aar anlagte Sag, og af den ovenfor citerede Dom, maae vorde ophævede; saa at jeg, i det mindste i juridisk Forstand, sættes i samme Forfatning, hvori jeg var førend bemeldte Sag blev anlagt. Ved at gjøre denne underdanigste Ansøgning giver jeg efter for Naturens og Pligtens Stemme, der byder mig at forebygge, at ikke et uskyldigt Væsen skal for min Skyld blive lidende.«

Idet han fra Hamborg indsender Ansøgningen til Kancelliet, ledsager han den med følgende underdanigste Promemoria: »Ved at indsende hoslagte allerunderdanigste Ansøgning, og at anbefale samme til det Kongelige Danske Cancellies gunstige og kraftige Understøttelse, maatte det tillades mig underdanigst at udbede mig sammes Forestilling med al den Hastighed, som Omstændighederne kunne tillade. Det er for mig af den yderste Vigtighed snart at blive underrettet om sammes Skjebne; og det høye Collegium vil sikkert ikke ved en Udsættelse forøge Bitterheden i den Mands Forfatning, der allerede er dybt nok saaret ved de seenere Omstændigheder, der have nødt ham til at gjøre dette Skridt. Jeg vover endnu at tilføye den underdanige Begjering, at Resultatet maae i sin Tid vorde bekjendtgjordt for Herr Dispacheur og Mægler Buntzen i Kjøbenhavn.«

Kancelliet har 1. Dec. 1801 givet Heibergs Ansøgning Paaskriften: »Indstilles til Hs. M.[ajestæts] Forgodtbefindende«, og Kongen resolverer den 4. s. M. kort og haardt: »Det forbliver ved Hof- og Stadsretsdommen af 24de Decbr. 1799.«

14de December 1801 udbeder Heiberg sig paa ny hos Kancelliet »en gunstig Forestilling, saa hastigt som muligt, af vedlagte allerunderdanigste Ansøgning til allernaadigst Bønhørelse af hans Mayestæt Kongen«, og Ansøgningen gaar nu ud paa, at »forrige Translateur i Kjøbenhavn P. A. Heiberg . . . maatte som Statsfange

for Livstid indsættes i Citadellet Friderichshavn, eller paa noget andet Sted indenfor Kjøbenhavns Volde; og at det, for at han ikke skal falde Staten til Byrde eller Bekostning, maatte tillades ham at ernære sig med at afskrive og oversætte — ikke for Boghandlere, men — for Kjøbmænd, Advokater og andre, selv uden *publica fide*, ifald denne ikke allernaadigt kunde tilstaaes ham; samt at det maatte tillades ham at have sin Søn hos sig for at undervise ham«[1]).

Ugedagen efter henvender Johan Buntzen, Dispadeur og Mægler, og Andreas Buntzen, Grosserer, sig i følgende Skrivelse

»Til Kongen!

Da vi have erfaret, at den ifølge Dom landsforviste Peter Andreas Heiberg paa nye har indgivet allerunderdanigst Ansøgning om at komme til Stæde paa en Maade eller under Vilkaar, som viiser, at han er nær ved Fortvivlelses Afgrund, og at hans Trang til at komme til sit Fødeland og see sin umyndige Søn er for ham en utaalelig Ulykke, saa have vi, af Frygt for, at bemeldte Heiberg, som har været gift med min Johan Buntzens Datter, og altsaa har været en Svoger af mig, Andreas Buntzen, skulde af Mismod og Fortvivlelse styrte sig i en Ulykke, som lettelig kunde forurolige os gamle Mænd[2]), dersom vi ikke søgte ved allerunderdanigst Ansøgning til Deres Maytt. at afværge samme, fordristet os til, herved allerunderdanigst at bønfalde Deres Kongelige Maytt. om at bemelte Heiberg allernaadigst maatte vorde tilladt at komme tilbage her til Staden, paa saadan Maade og

[1]) Selve Ansøgningen er trykt i det nævnte Skrift S. 256 f.

[2]) Heibergs Svigerfader var dengang 73 Aar, Broderen, der her med et nu forældet Udtryk for Slægtskabsforholdet kaldes Heibergs Svoger, 69 Aar gammel.

under de Vilkaar, som Deres Maytt. allernaadigst behager at bestemme.

Allerunderdanigst

J. Buntzen.

A. Buntzen.«

Kancelliets Indstilling af 8. Januar 1802 lyder saaledes: »Hvorvidt det af samtlige disse Supplikanter fremførte kan komme i Betragtning til den Heiberg overgangne Dom[s] Formildelse vil allene kunne bedømmes af Deres Mayestæt selv. Cancelliet maa derfor aldeles henstille samme til Deres Mayestæts allerhøyeste Forgotbefindende.«

Udfaldet blev, at Joh. Buntzen fik følgende Svar, som Kancelliet anmodede ham om tillige at meddele Heiberg: »Bemeldte Ansøgning [P. A. Heibergs] tillige med den fra Hr. Dispacheur og Deres Broder i samme Anledning indkomne, har dette Collegium udførligen foredraget Hans Mayestæt. Og allerhøystsamme har under 15de denne Maaned behaget allernaadigst at resolvere saaledes: Forbliver ved Vor Resolution af 4de December forrige Aar.«[1])

Heiberg saa ikke sin Søn igen, før denne i 1819, 27 Aar gammel, besøgte ham i Paris og blev hos ham i 3 Aar. *H. T.*

2. CHRISTIAN WINTHER I PARIS

»Her hviler under grønne Tilje
C. Winther — meget mod sin Vilje«,

skrev Chr. Winther engang som Gravskrift over sig selv. Det er Udtryk for Glæde ved Livet, Kærlighed til Moder Jord. Men under disse Følelser løber der en

[1]) De her anførte Aktstykker findes i Rigsarkivet.

stor Del af hans Liv igennem andre og modsatte Livsfornemmelser: Forsagthed, Selvopgivelse, Selvfordømmelse. I den lille Samling »Efterladte Digte« af ham, som hans samvittighedsfulde litterære Hjælper F. L. Liebenberg udgav i 1879, Treaaret efter hans Død, føler man stærkt denne Understrøm. Allerede 40 Aar gammel siger han modløs (S. 12): »Jeg har ingen Smerte i min Sjæl, men jeg har heller ingen Glæde, jeg føler mig hverken ilde eller vel, jeg kan hverken le eller græde; der er saa lidt, som gaar mig med«, alt det, der trykker mig, »maa jeg roligt slæbe afsted, thi jeg har selv forspildt min Lykke«. Han bliver i 1848 gift med Julie Werliin, f. Lytthans, hvem han lige til sin Dødsdag 28 Aar efter som 80aarig Olding vier sin Kærlighed og besynger med efterhaanden svindende Kræfter. Men 3 Aar efter sit Giftermaal flygter han paa Grund af Pengesorger hemmelig bort fra sit Hjem i kolde Januardage: Skovens Træer knager ved Stormens Tag, skrigende flyver de sorte Krager op og ned, vrede Skyer gaar hen over Himlen, Hunden tuder af Kulde — lutter Sindbilleder paa hans egne oprevne indre Tilstande. Med Rædsel i Hjertet gaar han i ængstelig Hast hen ad de frosne Stier (S. 28). »Mit Liv var kun en ussel, vanvittig Driven om, jeg tænker paa det med Blussel, det fælder sin egen Dom« (S. 29). Ingen Ting duer han til: »Jeg lærte ej at pløje, jeg lærte ej at saa; og Høstens søde Møje forstod jeg mig ej paa. Hvi lærte man mig ikke at spande over Læst? at tømre eller flikke? Det havde tjent mig bedst«, udbryder han i sin økonomiske Hjælpeløshed og Nedbrudthed (S. 30). Hans Muse har slesk, med List og Lempe, draget ham til sit Venusbjerg, har drukket hans Hjerteblod som hans argeste Fjende og til sidst forladt ham. Sove kan han ikke, fri sig for sin Angst kan han ikke, saa ene som han er efter at have forladt det, der er ham kæ-

rest paa Jorden. Da han kommer hjem igen, ser han Taarer rinde, de brænder paa hans Sjæl som en Helvedflamme; hans Anger maa betales til evig Tid uden Afdrag (S. 34). Han taler endnu mange Aar efter om sit usle Hjerte og dets Slethed, om den Mørkets Afgrund, hans Hustru har draget ham bort fra. Hende holder han derfor af, »men den, jeg ikke holder af, som drukner i min Harmes Hav, i Selvforagtens stride Elv, det er mig selv, det er mig selv!« (S. 61). 79 Aar gammel taler han om, hvor tom og trøstesløs han føler sig: »Nu hverken Toner eller Taarer sig samle i mit tomme Bryst, nu koldt og grumt mig Haabet daarer, af Livet faar jeg ingen Trøst; thi vover jeg at se tilbage til Vejen, som jeg vandrer ned, da rammer kun min fejge Klage mig selv og al min Usselhed« (S. 113).

Nogle Maaneder efter maa han efter sin Hustrus til det sidste Øjeblik for ham hemmeligholdte Bestemmelse flytte med hende til Paris, denne »ledagtige Stad«, denne »Myretue, nej, det er et altfor ædelt Billede, jeg vil hellere sige: denne Mødding, hvor der sværmer Millioner Døgnfluer«. Her hensmuldredes i Oldingesvaghed hans sidste Livsaar — Mistrøstigheden er mere end nogen Sinde den raadende Tilstand i ham —, og her døde han en Vinterdag. Han lever i Længsel efter den By, han har forladt, for saa vidt som han i det hele taget lever, — »et Gaderaab, en Vogn paa Gaden mig minder tit om Axelstaden« (S. 142). Naar Musen en sjælden Gang forbarmer sig over ham, ser han for sig »Krokus og Sommergæk blomstre, og prange langs Rosenborghavens de krummede Gange«, ser »Reseda grønnes paa Torvet om Hesten« og Svalerne som kære Gæster søge deres »Bur i mit København paa en Væg eller Mur«. Han ser Minis Dør aabnet og udenfor sat Stole og Planter i Vaser »for dem, som vil sole sig lidt, mens de drikker en tarvelig Taar og gemytlig glædes ved hvad de faar«. »Vejen til Frederiksberg er paany

befærdet af Vogne fra Land og fra By, og Josty har lavet sit Telt til at tage imod sine Kunder i Foraarets Dage«. Paa Østergade dukker de smukke Damer vimsende frem af Vinterkaaberne. »Baadene dampe og Vognene trille til Klampenborgs Bad og til Kirstens Kilde«. »Nattergal fløjter hver evige Nat erotiske Sange i Ordrups Krat«. »Ryssensteens Bade er fulde af nøgne Krabater, der svømme baade Hellig og Søgne« — Foraaret gror i den store fremmede Stad op for den gamle Digter som et hyggeligt Billede af det København, han har forladt, med alle de kendte Steder og Navne (S. 121). Men kun et enkelt Øjeblik liver det op i ham og giver ham Kræfter nok til at sige. »Mit Liv har været rigt paa Glæde, — bør jeg i Epilogen græde?« (S. 143). I Smaarim lader han af og til en eller anden oftest livstræt Stemning komme til Orde: »En gammel Sangfugl ensom sidder, naar den har tabt sit klare Kvidder«. »For hvert et Rim, jeg maler her, et Fjed jeg ser mig Enden mere nær«. Han hader al »Konversation« om Gud, om Pligt, om Religion. Men, siger han, »jeg tror paa alt, hvad mig blev lært jeg skulde tro, — skønt det var svært« (S. 142). Utaknemmelig er han ikke, skønner han, men han »hader personlige Tilnærmelser og Parader« (S. 147) og føler sig endda led ved den Hyldest, der bringes ham af Landsmænd, — han har næppe nogen Sinde haft Trang til at skyde sin Person frem — og skriver epigrammatisk spidst: »De kom forleden med en Buket, de danske, og sagde, jeg havde sunget net« (S. 147). Selv om sin Hustrus Følelser for ham siger han til sidst bittert: »Jeg elsker Hende, men hun tror det ikke, det læses tydeligt i hendes Blikke« (S. 149).

Saaledes ebbede i trøstesløs Alderdom langt borte fra Hjemmet Livet ud hos den danske Naturs og den unge Elskovs Digter. *H. T.*

SMAASTYKKER

10. Ulrik Peter Overbye.

Medd. af H. WEITEMEYER.

Forfatteren Ulrik Peter Overbye skal være født 17. Januar 1818 ifølge Erslevs Forfatterleksikon, hvorfra det er gaaet over i Biografisk Leksikon, Jensens og Borgbjerg »Socialdemokratiets Aarhundrede« og alle andre Steder, hvor han omtales, og der tilføjes hos Erslev, at han var den ældste af ni Søskende. Af nedenstaaende Uddrag af Frederiksberg og Vor Frue Kirkebøger vil det ses, at han ikke var Forældrenes første Barn, og at han er født 1819.

Frederiksberg Kirkebog. Kopulerede: 23. Maj 1817 Snedkermester Peter Overbye, 29 Aar, af Kjøbenhavn, og Marie Kirstine, 20 Aar, Datter af Gaardbruger Jørgen Knudsen af Frederiksberg. — Fødte: Hans Jørgen, født 10. December 1817, døbt 11. December (hjemmedøbt), Søn af Snedkermester Peter Overbye af Blaagaard. — Begravede: 22. December Hans Jørgen, født 10. December, død 18. December, Søn af Snedkermester Peter Overbye.

Vor Frue Kirkebog. Fødte: Ulrich Peter, født 17. Januar 1819, døbt 21. Marts (hjemmedøbt), Forældre: Steffen Peter Overbye, Snedkermester, og Marie Kirstine Knudsen, Store Blaagaard.

11. Russerne og Brændevinen.

Den 9. Juli 1642 skriver Kancellisekretær Otto Krag fra København til sin Kollega Otto Brockenhuus til Sebberkloster i Jylland følgende lille Brev:

Kære Otto Brockenhuus og kære Broder!

Næst min pligtige Taksigelse for alt godt og beredvillige Tjenestes Erbydelse tilskikker jeg dig herhos nogle Breve efter Hr. Kanslers Befaling med Begæring, du dennem vil lade underskrive, og mig advisere, hvad nyt hos Eder er, saa ogsaa sende mig, hvis der nyligen af Hans Majt. er befalet at trykkes mod de Hamborger. Igaar kom her ryske Gesandter om, saa Brændevin vil nu blive dyr her hos os. Hermed vil jeg [dig] i den højestes Beskærmelse flitteligen have befalet med mange tusinde gode Nætter, som vi alle ønske dig af alle Kammeraterne.

Din Broder og Tjener altid.

O. Kragh.

(Indk. Sager til danske Kancelli.)

TULESHØJ

ET BIDRAG TIL DET ÆLDSTE KØBENHAVNS BIRKS OG TIL SOKKELUNDS HERREDS HISTORIE

AF

INGENIØRKAPTAIN H. U. RAMSING.

»Registrum villæ Malmöghæ«, Malmø Bys ældste Mindebog, indledes med følgende Vers:

Anno milleno quadrigenteno vigeno
Ecclesie turris quam cito fracta fuit.
Anno preterito dampnatus in igne molesto
Malmögis fit eques heu male tunc moriens
Ignis eum stravit quia cartam falsificavit
Erici regis dedit hoc sentencia legis.
Regnicolisque bonis cumulatis colle Tulonis
Lune luce fuit dum igne reus ruit.[1])

I Oversættelse paa Prosa kan det gengives saaledes:

Aar 1420 blev Kirkens Taarn hastig ramt af Lynet. Aaret forud blev en Ridder fra Malmø dømt til at dø, ak saa ond en Død paa det forsmædelige Baal. Ilden slog ham ned, fordi han forfalskede Kong Eriks Brev, og Loven bød denne Dom. De gode Mænd i Landet havde samlet sig ved Tules Høj i Maaneskinnet, medens Ilden dræbte Forbryderen.

[1]) S. R. D. VII p. 243.

Det var en af Malmø Bys første Mænd, Ridderen Anders Mortensøn Pæp, som her blev ramt af Rettens haarde Haand. Han ejede adskilligt Jordegods i Skaane og nævnes som Raadmand i Malmø i 1389. I 1400 blev han Borgmester og i denne Egenskab underskrev han endnu saa sent som 6. Februar 1419 sammen med det øvrige Byraad en Anerkendelse af et Laan til Malmøs Befæstning, som St. Peders Kirke havde ydet Byen.[1])

Kort Tid efter maa han imidlertid være traadt i Kongens Tjeneste som Foged, og det varede ikke længe før han havde indladt sig paa Besvigelser med de betroede Midler. For at dække herover forfalskede han et Brev, udstedt af Kongen, Erik af Pommern, dateret Haffniæ 1418, men det blev opdaget, og det falske Brev blev kasseret og taget i Forvaring.[2]) Anders Mortensens Gods blev konfiskeret, og han selv dømt til den forsmædelige Død paa Baalet.

Hans Enke Karine Jonsedatther fik dog paa Forbøn af Ærkebiskop Peder Lykke i Lund Tilladelse til at beholde 5 af hans Gaarde i Skaane.[3]) Hun og Arvingerne har dog næppe kunnet dække Besvigelserne, og Malmø By har maattet træde til, thi den 5. Juli 1421 gav Kong Erik en af hendes 5 Gaarde, Henricstorp i Hindby, til Malmø By, idet den, som Gavebrevet siger, »oss rættelighe tilfallet er aff brøde wæghne effter Anders Mortenssøns døth, som wor foghet war i Malmögh.«[4]) Og da Anders Mortensens Arvinger senere søgte at gøre deres Ret gældende til denne Gaard og i 1458 bragte Sagen frem for Rettertinget i Lund, lod Kong Christiern dem vide, at denne Anders Mortensens Gaard

[1]) Sv. Dipl. III Nr. 2584.
[2]) Æ. D. Arkivreg. I p. 64.
[3]) Æ. D. Arkivreg. I p. 63.
[4]) Weibull Dipl. civ. Malm. I p. 26.

var kommen »vnder cronen effter hans dødh meth andre hans gotz oc eyedele for hans misgerninger oc stort regenscap som han jnne meth segh hathe oc hans arffvinge weste ey cronen fullest fore at giøre, oc konnig Eric tha gaff for^ne borghermestere radh men oc menighed j Malmøge for^ne gordh til ewenneligh eyghe.«[1]) Anders Mortensens øvrige Gods var allerede i Erik af Pommerns Tid bleven afhændet af Borgmester og Raad i Malmø paa Kongens og Kronens Vegne.[2])

Det var paa Tuleshøj, at Dommen blev exekveret en maanelys Aften i Overværelse af en sammenstimlet Folkemængde. Kong Christierns før nævnte Missive siger, at Anders Mortensøn »fore sine Misgerninger brænder war for Købendhaffn«.

Det er da den samme Tuleshøj, som omtales i en Note indføjet efter den Text af Stadsretten af 1294, som findes i Roskilde Biskoppernes Jordebog fra ca. 1400, hvori det siges: »Ius episcopi tam temporale quam spirituale est a Tuleshøu usque ad Gamlebothehafn, in Amaghe, Saltholm, Hafnis et sic intermedie,« eller oversat: »Biskoppens verdslige saavel som hans gejstlige Ret strækker sig fra Tuleshøj til Gamlebodehavn, over Amager, Saltholm, Havn og det mellemliggende.«

Man har sammenholdt dette med Stadsrettens Bestemmelse om, at Skibe og Gods, der forgaar mellem København, Amager, Awarthæ Aa (ɔ: Ovreaa, nu kaldet Harrestrup Aa) og Skovshoved, ikke skal betragtes som Vrag, men føres til Københavns Slot, hvor Finderen vil faa Løn for sit Arbejde efter Skik og Brug, og herefter har man søgt Tuleshøjs Plads ved Kysten. I og for sig er det urimeligt, at man ved en Tilføjelse efter Lovens Text skulde have ønsket at udtale omtrent det samme som der allerede stod i Loven, men desuden

[1]) Weibull Dipl. civ. Malm. I p. 39.

[2]) Erslev Rep. R. D. med. III p. 455.

vilde Tuleshøj kun stedfæste Grænsen ved Kystens ene Ende og derfor være en utilstrækkelig og lidet fyldestgørende Angivelse af Omraadet for Bispens Ret. At man forøvrigt hverken ved Skovshoved eller ved Ovreaa har kunnet paavise en Høj, til hvilken Navnet kunde knyttes, skal kun yderligere anføres.

Efter at København og Borgen faa Aar før 1419 var gaaet fra Roskilde Biskops Eje over i Kongens, blev den Høj, der nævnes som et af de Punkter, hvortil Biskoppens verdslige Magt var knyttet, nævnt som Fuldbyrdelsesstedet for Straffen over Anders Mortensøn. Naar Tuleshøj ikke skal opfattes som en Grænsebestemmelse, men som et Sted, til hvilket Biskoppens Magt var knyttet, ligger det vel nærmest ved det Navn ikke alene at tænke paa selve Galgebakken men ogsaa paa det Tingsted, til hvilket Galgebakken hørte, og dersom der lader sig paavise en saadan Høj i Tingstedets umiddelbare Nærhed, vil man i al Fald have vundet en ikke ringe Sandsynlighed for, at denne Høj var den gamle Tuleshøj.

Man kunde da fristes til at føre denne Tanke endnu længere tilbage i Tiden og mindes Runestenen fra Salløv, der taler om »Tulen paa Salhøje«. Den Mulighed er i alt Fald ikke udelukket, at Tuleshøj netop betyder Tinghøjen, paa hvilken Tulen som Kongens Stedfortræder og som Lovsigemand skiftede Ret blandt Befolkningen.[1])

Vore bevarede Middelalderdokumenter er hverken talrige eller udførlige nok til, at man kan danne sig et i Enkeltheder fyldigt og sikkert Billede af Forholdene. Ikke mindst gælder dette om de verdslige Jurisdiktionsforhold, om Grænser for Herreder og Birker og om deres Tingsteders Beliggenhed. Imidlertid kan det dog

[1]) Jfr. A. f. N. O. III R. 6 Bd. p. 219.

lønne sig her at gøre et Forsøg paa at knytte de brudte Traade til et Hele.

Borgen ved Havn blev bygget af Absalon paa den øde Strandholm i Aaret 1167. Det var ikke den øde Holm, Kong Valdemar gav Absalon, men det var den færdige Borg, Byen og det omliggende Land, og Kongens forseglede Gavebrev maa derfor have været udstedt efter 1167. I 1186 søger Absalon Pave Urban III.s Stadfæstelse af den store Gave, han skænkede til Roskilde Bispestol, og som omfattede Borgen Havn, som Kong Valdemar havde skænket ham, med alt dens Tilliggende, navnlig selve Byen Havn, Utterslev med alt dens Tilliggende, nemlig Serridslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby, et Bol i Brønshøj, Emdrup, Gentoftegaard med alt dens Tilliggende, Mørkhøj, med alt dens Tilliggende, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Ovre (ɔ: Rødovre), Borgby, Nærum med alt deres Tilliggende, samt efter nærmere Overenskomst en Del af det, som Absalons Borgfoged Nicolaus havde erhvervet til ham.

Hvor Kongens Gave hører op og de øvrige Erhvervelser begynder, kan man ikke se, men i alt Fald er Ovre og Gentofte erhvervede ved Mageskifte, og det unævnte Gods, som Fogden har købt, er selvfølgelig ikke heller en Del af Kongegaven. Desuden nævner Brevet intet om de verdslige eller gejstlige Rettigheder, der var knyttede til de forskellige Ejendomme.

Strængt samtidige Oplysninger om de verdslige Rettigheder findes heller ikke. Om de gejstlige siger derimod Pave Celestin III.s Brev af 1193, at Absalon ogsaa havde og overdrog Bispestolen Kaldsretten til Kirkerne i Havn, Brønshøj og Amager. Først et Hundredaar senere, i 1299, da Pave Bonifacius VIII stadfæster Kong Valdemars Gave til Absalon og hans Gave til Bispestolen, nævnes dens Omfang som Byen Kopmannæhafn og det halve Herred (medietas

provincie), hvori den ligger. Det nævnes udtrykkeligt, at Gaven tidligere havde været Kongens Ejendom, og at den var skænket til Bispestolen med alle Rettigheder og alt Tilliggende, saaledes som det var fyldigere omtalt i de Breve, der var forsynede med Kongens eget Segl. Det er da udenfor enhver Tvivl, at Kong Valdemars Breve endnu paa dette Tidspunkt var i Behold, og at Pavebrevet giver en rigtig Fremstilling af deres Indhold. Sammenholder vi nu dette Brev med det foregaaende om Kaldsretten til de tre Kirker, faar vi et klart Indtryk af, at Kongegaven indbefattede disse tre af Støvnæs Herreds syv Sogne, og at Godset omfattede Borgen og Byen Havn med Ladegaarden Borgby i Amager Sogn, samt Utterslev med underliggende Gods i Havn og Brønshøj Sogne, nemlig Serridslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby og et Bol i Brønshøj.

Alt det øvrige kan være erhvervet paa anden Maade.

At Roskildebiskoppen og forud for ham Absalon besad verdslig Myndighed paa Borgen og i Byen Havn, er hævet over enhver Tvivl. De faa bevarede Blade af Biskoppens Rettertingsbog og Københavns ældste Stadsretter og adskillige Dokumenter bærer uomtvistelige Vidnesbyrd herom.

Fra den tidligste Tid hørte der et Landdistrikt til Borgen. I 1328 modtog Ingvar Hjort Borgen i Havn som Len af sin Broder Biskop Johannes, og til Borgen hører da Byen Havn med Østergaard samt Biskoppens to Byer (oppida episcopalia) Solbjerg og Serridslev med Boskab og Afgifter.[1])

I Roskildebiskoppernes Jordebog, der er affattet i den sidste Fjerdedel af det 14de Aarhundrede, er den største Del af Bispegodset i Støvnæs Herred underlagt Hjortholm, men Landsbyerne Serridslev, Solbjerg med Nyby, Valby og Vigerslev er ligesom Magleby

[1]) K. D. I Nr. 45.

og Borgby paa Amager henlagt til Borgen i København.

Det er sikkert dette Omraade, der i 1394 benævnes »castrum Hafniense et eius aduocacia«,[1]) ɔ: Borgen Havn og dens Birk, og som i 1419, da Kongen og Biskoppen strides om Borgen, nævnes som »castrum Hafnense cum suis attinenciis, videlicet villa Hafnensis et alia bona in rure situata«,[2]) ɔ: Borgen Havn med sit Tilliggende, nemlig Byen Havn og andet Gods liggende paa Landet. I 1493 lod Kong Hans optage Tingsvidne paa Støvnæs Herreds Ting, at Københavns Slot Amager, Birket og deres Tilliggelse ikke havde været illet og kæret paa Tinge i over 60 Aar.[3])

Denne Deling af Borgens Tilliggende i Amager paa den ene og Birket paa den anden Side findes jævnlig i Dokumenterne, bl. a. ogsaa i Kansleren Claus Giordsens Optegnelser fra Tiden kort efter Byens Belejring i 1523. Det fremgaar desuden heraf, at Birkets Bønder, ogsaa efterat Kongen havde overtaget Københavns Slot, ydede Landgilde til dette.

Da Serridslevs Jord i 1527 blev overdraget Københavns By, nævner Skødet udtrykkeligt, at denne Landsby ligger i »bircket fore Køpnehaffn«.[4])

I Lensregnskaberne for Københavns Len fra det 17. Aarhundredets Begyndelse nævnes de Landsbyer, der i Bispernes gamle Jordebog var henlagt under Slottet, som hørende til Københavns Birk.

Da Solbjerg Bys Jorder i 1621 lægges under Ladegaarden, siges de at ligge i Sokkelunds Herred i Københavns Birk og i Vor Frue Sogn.[5])

---

[1]) K. D. I Nr. 91.
[2]) K. D. I Nr. 109.
[3]) K. D. I Nr. 181.
[4]) K. D. I Nr. 246.
[5]) K. D. II Nr. 729.

De endnu bevarede ældste Tingbøger for Sokkelunds Herred fra 1621 og følgende Aar betegner ligeledes Tingmændene for de nævnte Landsbyer som »Birketingmænd«.

Paa Amager finder man allerede i Middelalderen i 1496 omtalt en særlig Tingfoged og et særligt Ting, Amage Landsting,[1]) rimeligvis med Tingsted i Taarnby, og sikkert langt ældre end det Tidspunkt, paa hvilket vi tilfældigvis for første Gang finder det nævnt.

For Birkets Vedkommende har man derimod ikke bevaret uomtvistelige Oplysninger om dets Tingforhold. Selve Navnet peger dog ubestrideligt paa dets Unddragelse fra Herredstinget og paa dets nære Tilknytning til Borgen. Det synes imidlertid, som om saadanne Slotsbirker jævnlig har haft deres Ting ved Slottet eller udenfor Slottets Port.

Saaledes nævnes det i Brev af 24. December 1573, at Frederiksborg Birketing skal flyttes fra Slottet til Slangerup, og i Brev af 15. Februar 1584 bestemmes, at Kronens Bønder i Reerslev, der hidtil har søgt Ret udenfor Kallundborg Slotsport, herefter skal søge Løve Herredsting. Mariager Kloster, der i 1442 af Erik af Pommern havde faaet Birkeret efter kongelig Gaardsret, holdt i 1471 sit Birketing i Klostrets Taleport.[2]) Man kommer herved uvilkaarlig til at tænke paa Arild Huitfelds Beretning om, hvorledes Christiern II, da Rigsraadet ikke vilde dømme Torben Oxe, »loed en Dag bestille aff Solbierg, en Landsby, oc aff de næste Byer omkring Kiøbenhaffn, tolff Bønder, oc lod kaste uden for Slaatz Porten fire Spitze (ɔ: Spyd), som fire Tingstaacke, der lod hand fornæffnde tolff Bønder ind-

[1]) K. D. IV Nr. 228.

[2]) Æ. D. A. I. p. 287, 651.

gaa, oc indførde Torben, oc beskylte hannom ved Profossen, met samme Beskyldning som faar Raadit.«

Det var herefter i alt Fald Birkets Bønder, som dømte Torben Oxe med den bekendte Formel: »ikke vi, men hans Gerninger dømme ham,« og det var rimeligvis ogsaa det lovlige Birketing, som Kongen paa usædvanlig Vis lod træde sammen i denne Sag, og i Stedet for de sædvanlige Tingstokke blev Spydene lagt paa Tingstedets fire Hjørnesten. Dommen blev som bekendt fuldbyrdet, ikke paa Tuleshøj, men paa St. Gertruds Kirkegaard paa Rosengaarden.

I det Tidsrum, hvori Tingbøger er bevarede, ɔ: efter 1621, er Birketinget imidlertid ophævet, og Birketingmænd møder paa lige Fod med de øvrige Sognes Tingmænd paa Sokkelunds Herredsting. I saa Henseende havde dette Tingsted delt Skæbne med adskillige andre Tingsteder i og ved Byerne, der var blevne flyttede ud paa Landet i Aarhundredet efter Reformationens Indførelse, fordi Bønderne mødte drukne til Tinge og begik adskillig Uorden. Exempelvis kan anføres, at Christian III i Brev af 19. September 1553 krævede, at Odsherreds Ting af den Aarsag skulde flyttes fra Nykøbing. Bønderne var imidlertid Forordningen overhørige, og Frederik II bestemte derfor 25. Januar 1570, at Tinget kunde forblive i Byen, saafremt al Udskænkning blev standset, til Tinget var endt. Dette frugtede heller ikke, og 18. Januar 1578 blev Tinget derfor atter beordret flyttet fra Byen paa Grund af de Tingsøgendes Drukkenskab. 16. Oktober 1585 blev Sømme Herredsting forlagt fra Roskilde til Kongens Jagthus Bidstrup. 3. August 1590 blev Nibe Birketing forlagt udenfor Nibe By, fordi Bønderne kom drukne til Tinge, og 26. Maj 1610 blev Volbjerg Herredsting flyttet fra den Landsby med derværende Kro, hvori det hidtil var

holdt, og henlagt til en lille Slette imellem 2 Veje i Jep Lockis Skovlod.[1])

Skønt Tidspunktet for Birketingets Flytning ikke kan paavises, er Aarsagen til Flytningen herefter klar nok, ja saa tydelig, at det snarest vilde have undret os, om vi i 1621 endnu havde fundet det paa den gamle Plads ved Slotsporten.

Selv om Birket i judiciel Henseende var ophævet efter dets Indordning under Herredstinget, vedblev det dog at bestaa som et afgrænset administrativt Omraade. Bønderne i Birket maatte nemlig stadig yde Landgilde til Slottet og Arbejde der, saavel som i Kongens Haver paa Bremerholm og andre Steder.[2]) De var i saa Henseende Slotsfogederne underlagt.[3]) Birket havde allerede i Middelalderens Slutning lidt en Indskrænkning, da det ødelagte Serridslevs Jorder blev lagt under København. Solbjerg Udflytterby Nyby blev af Christian III i 1548 omdannet til en Ladegaard,[4]) der senere, i 1621, tilligemed Solbjerg By blev lagt under den nye Ladegaard.[5]) Til Gengæld blev derefter Birkets Omraade 20. April 1626 forøget med Ovreydre (Hvidovre).[6])

I gejstlig Henseende udgjorde Birket øjensynlig fra Arilds Tid Landsognet for Kirken i Havn. Den største sydlige Del, omfattende Solbjerg, Valby og Vigerslev, var i Middelalderen henlagt til St. Clemens Kirke, medens Traditionen hævder, at Serridslev udgjorde St. Peders Kirkes Landsogn; men ligesom St. Peders Sogn i Byen i topografisk Henseende danner som et Udsnit af et oprindeligt, større St. Clemens Sogn,

[1]) Kancell. Brevbøger passim.
[2]) K. D. V Nr 315.
[3]) K. D. III Nr. 274.
[4]) K. D. II Nr. 328.
[5]) K. D. II Nr. 729.
[6]) Sjæll. Tegnelser.

saaledes synes det ogsaa muligt, at St. Clemens Kirke en Gang har været eneraadende i Landsognet. Selve dens Navn tyder paa høj Alder, men, som Ellen Jørgensen siger i sin Bog om Helgendyrkelsen i Danmark: Flere af St. Clemenskirkerne »havde en krank Skæbne, idet de nedbrødes allerede i Middelalderen eller snart efter Reformationen, brøstfældige som de vare. St. Nicolaus fortrængte St. Clemens, hvis Kultus ikke har efterladt sig mange Spor.« [1]) Aarsagen til Brøstfældigheden kan vel netop søges i disse Kirkers høje Alder; ogsaa St. Clemens' Besiddelse af Landsognet, Birket, tyder paa, at denne Kirke er den ældste, har været Kirken i Havn. Da Byens Kirker efter Oprettelsen af Frue Kirkes Kapitel blev annekterede denne, dannede St. Clemens Kirke Grundlaget for et Præbende af samme Navn, der i 1436 ogsaa havde Tiendeindtægten fra Landsognet. Derimod var Serridslev Bys Indtægter ikke henlagte til St. Peders Præbende, men udgjorde et Præbende Serridslev ved Roskilde Domkirke.[2]) Efter Reformationen blev Birket henlagt til Frue Kirke og, som Lensregnskaberne siger, »theraff oppeberer Prouisten till wor Frue Kircke her udj Kiøbenhauffn, som ehr Sogneherre udj Bircket, baade Kongl. Mayt. och Prestens anpardt« af Korntienden. I 1625 blev Bønderne i Birket henvist fra Frue Kirke til en anden af Universitetets Kirker,[3]) nemlig til Hvidovre, dels fordi den stigende Befolkning i Hovedstaden gjorde det vanskeligt at ofre de fornødne Kirkestole i Frue Kirke til Bønderne, dels af den samme Aarsag, der jævnlig giver Anledning til Birketingenes Forlæggelse fra Byerne, nem-

[1]) L. c. p. 113.
[2]) S. R. D. VIII p. 259 jfr. K. D. I Nr. 246.
[3]) K. D. V Nr. 168.

lig Bøndernes Hang til Drik og Svir, naar de kom til Staden.

Som det vil ses, gav Birkets Retsforhold os ingen Anledning til at søge Tuleshøj som Sæde for Biskoppens Jurisdiktion indenfor dets Omraade. Vi vender os derfor til det omliggende Herred, Støvnæs, det senere Sokkelunds Herred.

Allerede den Udstrækning, som man efter Pavebrevene maa give Kong Valdemars Gave, peger udenfor Birkets snævre Omraade. Det samme gør Stadsrettens Bestemmelse om Biskoppens Vragret, der strakte sig fra Ovreaa til Skovshoved.

I »Kong Valdemars Jordebog« ses det, at Lyngby med Tilliggende, herunder Landsbyen Stokkerup og Boveskov, den nuværende Dyrehave mellem Mølleaaen og Ordrup Enge, hørte under Kronen. I Lyngby Sogn synes Bispestolen den Gang ikke at have ejet Jordegods, i alt Fald ikke af større Udstrækning, thi Virum og Nærum angives tilligemed de fleste af Mølleaaens Møller endnu i Roskildebispernes Jordebog fra ca. 1400 at høre til Søllerød Sogn i Lyngeherred. Ved at sammenholde disse Angivelser med en senere Tids Oplysning om, at Grænsen mellem Lyngby og Ordrups Jord var Hvidøre Bæk,[1]) og erindre, at Hvidøre først sent i Middelalderen er udskilt af Skovshoved Overdrev i Gentofte Sogn, ses det, at Vragretten strakte sig over hele Herredets Kyst med Undtagelse af Kysten i Kongelevet Lyngby Sogn.

Vragretten er imidlertid en verdslig Højhedsret, der sædvanlig kun er en Del af de samlede Højhedsrettigheder, Ret til Sagefald og Bøder, Hals- og Haandsret osv., og det kan næppe kaldes en urimelig Antagelse,

[1]) Overenskomst om Græsningen d. 11. August 1625 i Tingbogen for Sokkelunds Herred (Landsark. Sj.).

at ogsaa disse har været overdraget Biskoppen for det bagved liggende Herred. Vi mindes derved Saxos Beretning om, at Svend Estridsen skænkede Roskilde Domkirke det halve Støvnæs Herred som Mandebod for et Drab af to Hirdmænd i Domkirken. Man har, vistnok med Urette, sammenblandet denne Gave med Kongemoderen Estrids Gave af 50 Bol Jord til Kirken, maaske i samme Anledning; thi dette Gods synes at have ligget i Gønge Herred i Skaane.

Men Saxos Meddelelse giver unægtelig en Forklaring paa Oprindelsen til Biskoppens Vragret og til de dertil knyttede øvrige Højhedsrettigheder, der symboliseres i Navnet Tuleshøj. Det kan vel indvendes, at Svend Estridsens Gave af det halve Herred, ɔ: de 3 af Herredets 4 nordlige Sogne, ikke er bekræftet andet Sted, men er vore middelalderlige Dokumenter egentlig saa fuldtallige, at den Indvending har Vægt? Det er jo dog først i et Pavebrev, der er 100 Aar yngre end Absalonstiden, at vi faar Oplysning om, at Kong Valdemar i beseglede Breve havde bortskænket Borgen Havn og det halve Herred, hvori den laa.

At Støvnæs Herred med Undtagelse af Lyngby Sogn ganske savner Kongsgods i »Kong Valdemars Jordebog«, kan i alt Fald give en Antydning af Beretningens Paalidelighed. En Gave af det Omfang var jo ingen ligegyldig Sag, der fristede til skødesløs eller fejlagtig Omtale, og mindst vel for den Forfatters Vedkommende, der som Saxo stod i det intimeste Forhold til Kongeslægtens Tradition og til selve den daværende Godsherre, Roskildebiskoppen Absalon.

Man har vel Ret til at antage, at denne betydelige og efter Tidens Forhold usædvanlige Gave var i Bispestolens Besiddelse paa Saxos Tid, thi i modsat Fald vilde Saxo formodentlig have gjort en Tilføjelse om, naar og hvorledes den var gaaet tabt. At Saxo skulde

have forvexlet Svend Estridsens Gave med den af Pavebrevene bevidnede Valdemarsgave, er jo ganske udelukket. Langt snarere kunde det vel antages, at den Omstændighed, at Bispestolen allerede ejede det halve Herred, har været bestemmende for Valdemarsgavens Form og Omfang.

Det synes da mere nærliggende at godkende Saxos Meddelelse, naar endog andre Omstændigheder taler for dens Korrekthed, end at bestride den, fordi den ikke er yderligere hjemlet.

Naar vi undersøger Bispestolens Ejendom i Støvnæs Herred i Jordebogen fra ca. 1400, viser det sig, at endogsaa adskilligt af det Gods, der omtales i Pavebrevene som hørende til Absalons Erhvervelser, gennem Valdemarsgaven eller paa anden Vis, er forsvundet i de da forløbne to Hundrede Aar, og at andet er tilkommet. Saaledes synes der at være bortgaaet Gods i Ordrup og navnlig i Vanløse. Vanløse ses i 1436 at være kommen til Frue Kirke og at være delt imellem Præbenderne Vanløse, Budinge og Ølsted. Blandt Bispestolens Erhvervelser siden Absalons Dage kan særlig nævnes forskelligt i Lyngby Sogn, bl. a. i Lundtofte, og en Del Jord paa Amager, der havde været i Lunds Domkirkes Eje.

Den Sammenknytning af Roskilde Bispestol og Lunds Erkebispedømme, som skete i Absalons Levetid, og den Oprettelse af Frue Kirke i København som Kollegiatkirke, der støttedes saavel af Absalon selv som af hans nærmeste Efterfølgere, maa selvfølgelig ogsaa have virket fremmende for Mageskifter og andre Ændringer i Kirkegodset.

Men i Tider, hvor der viser sig en saa stor Bevægelighed i Godsbesiddelsen, og hvor vi har saa sparsomme Meddelelser om de forskellige Bispedømmers, Kirkers og Klostres Gods, er det nærmest en halsløs

Gerning paa Grundlag af denne ældste detaillerede Fortegnelse over Bispegodset, der er affattet over 300 Aar efter Svend Estridsens Gave, at ville bestemme Omfanget eller Beliggenheden af det ubekendte Gods, der mulig kan have fulgt med Højhedsretten over det halve Herred.

Med Hensyn til Spørgsmaal om Biskoppens verdslige Magt i Herredet fortjener det yderligere at anføres, at Vragretten omtales i 1275 i et af Biskop Peder udstedt Brev[1]) omtrent med samme Ord som i Stadsretten af 1294. Derved føres vi helt op til Erkebiskop Jacob Erlandsens Tid. Det er en kendt Sag, at denne myndige Prælat, der, forinden han blev Erkebiskop, i nogle Aar var Biskop i Roskilde Stift og altsaa ogsaa Herre til Borgen i Havn og til Godset i Støvnæs Herred, var en ivrig Forkæmper for Gejstlighedens Ret til Sagefald og Strandret overalt, hvor Kirken ejede Gods, og det er vel endogsaa ret sandsynligt, at netop det ved Kongernes Gavebreve skabte Forhold i Støvnæs Herred kan have været et Forbillede for ham og det reelle Grundlag for denne hans Kamp.

Det ser forøvrigt ud til, at Roskildebispen i Tidens Løb erhvervede sig verdslig Jurisdiktion ikke alene i Støvnæs Herred, men ogsaa i Naboherredet, formodentlig i Smørums, thi da Kong Valdemar Atterdag i 1341 giver Biskop Johannes Tilstaaelse for, at denne har overladt ham Københavns Slot og By for de følgende 2 Aar, er det et Vilkaar, at Biskoppen frit maa raade over de to nærmeste Herreder, og at Kongen ikke maa paalægge Indbyggerne i de to Herreder eller paa Amagerland nogen Skat udover, hvad der til Kongens Brug og til Sjællands Indløsning bliver vedtaget paa

[1]) K. D. I Nr. 21.

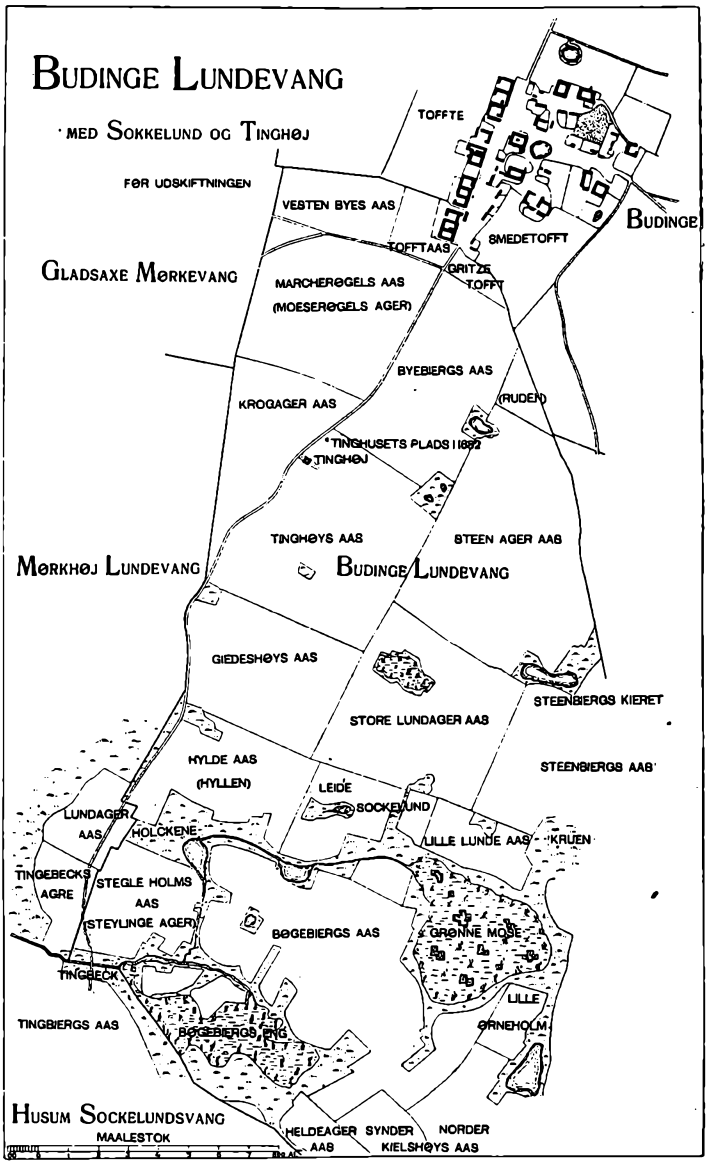
Tinge og godkendes af Biskoppen og af Indbyggerne selv.[1])

Kongen pantsatte imidlertid i Følge den svenske Rimkrønike atter Byen og Borgen med Tilliggende, som kom i Hænderne paa Markvard Stove og andre tyske Adelsmænd, og disse lod Pantet gaa videre til Kong Magnus Smek, der atter overdrog det til Kong Valdemar i 1343. I Rimkrøniken siges Pantet da at bestaa af Købmannehavns Hus og Gurre, Roskilde to Herred og Bytaarnet ved Købmannehavn, samt Sømme, Lille og Tune Herreder.[2]) Dr. Oluf Nielsen vil tyde Roskilde to Herred som en Fejlskrift for Roskilde 2 Dele, o: 2 af Bispens Andele af Roskilde By; det er dog utvivlsomt rigtigere at forstaa Ordene som Roskilde Bispestols 2 Herreder, thi disse og ikke Roskilde By nævnes i Fredsslutningsdokumentet med Magnus Smek.[3])

I samtidige Dokumenter nævnes ogsaa Roskilde Bispestols og anden gejstlig Øvrigheds verdslige Jurisdiktion i andre nordsjællandske Herreder,[4]) og der tør herefter være tilvejebragt en ikke ringe Sandsynlighed for, at naar Tuleshøj knyttes til Biskoppens verdslige og gejstlige Magtomraade, betegner den netop en Høj ved Herredets Tingsted.

Men hvor laa da Støvnæs Herreds Ting? Allerede i 1349 omtales Støvnæs Herreds Ting som »placitum Stocchælundæ[5]) og i 1445 nævnes Herredsfogden paa »Zokkelunds thing.«[6]) Det ældgamle Navn Stokkelund, der formentlig er kaldet saaledes efter Tingets 4 Tingstokke, er da ved Midten af det 15. Aarhun-

[1]) K. D. I Nr. 56.
[2]) O. Nielsen, Kbh. H. o. B. II p. 17.
[3]) K. D. I Nr. 64.
[4]) K. D. I Nr. 58 og Nr. 65.
[5]) K. D. IV Nr. 10.
[6]) K. D. IV Nr. 48.

BUDINGE LUNDEVANG
MED SOKKELUND OG TINGHØJ
FØR UDSKIFTNINGEN
TOFFTE
VESTEN BYES AAS
BUDINGE
SMEDETOFFT
TOFFTAAS
GRITZE TOFFT
GLADSAXE MØRKEVANG
MARCHERØGELS AAS
(MOESERØGELS AGER)
BYEBIERGS AAS
KROGAGER AAS
(RUDEN)
TINGHUSETS PLADS I 1882
TINGHØJ
TINGHØYS AAS
STEEN AGER AAS
MØRKHØJ LUNDEVANG
BUDINGE LUNDEVANG
GIEDESHØYS AAS
STEENBIERGS KIERET
STORE LUNDAGER AAS
HYLDE AAS
(HYLLEN)
LEIDE
STEENBIERGS AAS
SOCKELUND
LUNDAGER AAS
HOLCKENE
LILLE LUNDE AAS
KRUEN
TINGEBECKS AGRE
STEGLE HOLMS AAS
STEYLINGE AGER
BØGEBIERGS AAS
GRØNNE MOSE
TINGBECK
LILLE ØRNEHOLM
TINGBIERGS AAS
BØGEBIERGS ENG
HUSUM SOCKELUNDSVANG
MAALESTOK
HELDEAGER AAS
SYNDER KIELSHØYS AAS
NORDER

drede afslebet til det Navn Sokkelund, der omkring Reformationstiden blev overført fra Tingstedet til Herredet og fortrængte det gamle Herredsnavn Støvnæs.

Tingbøgerne for Sokkelund Herred [1]) giver os nøjere Oplysninger om den Skov, der gav Tingstedet Navn. I den Vurderingsforretning, som efter Svenskekrigen blev fremlagt paa Tinget d. 23. August 1660, udtales: »I Emmendrup Lund saavel som i Sockelund findes ingen af de store Træer, som stod der tilforn, ellers befindes alle Underskovene udi alle forbemeldte Skove (nemlig foruden i de 2 her nævnte Skove ogsaa i Boerskov (nu Dyrehaven) m. fl.) at være ved Magt.« Næste Aar siges i den Besigtigelse, der blev holdt over Skovs Olden, og som forelægges paa Tinge d. 14. Februar, at »Emmendrup Lund, Sockelund, findes ganske øde og ikke til nogen Svins Olden kan taxeres.«

Endnu mere detailleret Oplysning om de topografiske Forhold faar man gennem de i Anledning af Christian V's Matrikul i 1682 optagne Markbøger for Brønshøj og Gladsaxe Sogne og de i Anledning af Udskiftningen til selvstændige Bøndergaarde omkring 1771 foretagne Detailmaalinger af Landsbyerne. [2])

Hosføjede Kort over Budinge Lundevang er en Kopi af Kortet over Budinge By i Matrikularkivet, suppleret ved Hjælp af Kortene over Mørkhøj og Husum. De paaskrevne Navne er tagne fra Markbøgerne af 1682. De stemmer med Navnene paa Kortet af 1771, idet dog Betegnelsen »Aas« i 1771 er afløst af »Ager«. Nogle faa væsentligere Afvigelser i 1771 fra de gamle Navne er angivne paa Kortet i Parentheser.

Naar man i Aaret 1682 bevægede sig ad den gamle snævre Vej fra Husum By til Budinge, gik man igen-

[1]) Tingbøger 1621—83 (med enkelte Lakuner) i Landsark. Sj.
[2]) Matrikularkivet.

nem den af Husums tre Vange, der hed Sokkelunds Vang. Den yderste Mark ved Skellet hed Tingbjergs Aas.[1]) Idet man skred over Skellet mellem Husums Jord paa den ene og Mørkhøjs og Budinges Jorder paa den anden Side, passerede man den lille Tingbæk, der havde sit Udspring i Grønnemose og i Bøgebjergs Eng, og som efter at have passeret Gyngemose løb mod Syd gennem Husum Bys Gadekær ud i Harrestrup Aa. Saavel i Mørkhøj som i Budinge hed den til Tingbækken grænsende Vang Lundevang. Paa Mørkhøjs Grund laa Tingebæks Agre umiddelbart op til Bækken, og norden for dem kom Lundager Aas. Paa Budinges Jord gik man videre over Stegleholms Aas med Bøgebjerg Aas paa sin højre Haand og op over Hyldeaas. Østen for Hyldeaas fandt man Lille Lundeaas og norden for denne Store Lundageraas. Kort sagt, i denne Egn fandt man i hver eneste Mark Minder om Krat og Skov og om den forsvundne Sokkelund.

Men undersøger vi Markbøgerne nøjere, ses det, at Hyldeaas i 1682 mod Øst grænser til Leide, o: til udyrket Jord, og eftergaar vi Maalene paa Aasenes Agre, ses det, at kun den vestlige Halvdel af det, der i 1771 betegnes som Hyllen, var i Dyrkning 100 Aar tidligere; Leidet udgjorde hele den østlige Del. Gaar vi derefter til Lille Lundeaas. finder vi, at denne mod Øst grænsede til Kruen, utvivlsomt et Navn paa den Mosekrog, i hvilken Aasen ender, og mod Vest til Sockelund.

I 1682 var Skoven helt forsvundet, thi Markbogen siger udtrykkelig om Budinge Bønder, »at Underskouff til Gierdsel eller Staffue haffuer de gandske intet paa deres egne Marker, mens maa kiøbe det paa andre Ste-

[1]) O. Nielsen omtaler i sin Kbh. H. & B. I p. 1 ogsaa en Tinghøj paa Husum Mark. Dette er en Fejltagelse; Tinghøjen laa nordligere paa Budinges Jord.

der, hvor de det kand bekomme«. Men her har vi altsaa den nøjagtige Plads for den omkring 1660 ryddede Skov, og Leidet er den udyrkede Jord, hvorpaa den stod. Skoven strakte sig derefter over c. 10 Tdr. Land; oprindelig har den vel bredt sig langt videre til alle Sider, i alt Fald over Hyldeaas og Bøgebjergaas, formodentlig ogsaa længere mod Nord, op mod Tingstedet. Fortsætter vi vor Vej fra Hyldeaas længere mod Nord, vil vi gennem Gjedeshøjs Aas naa frem til Tinghøjs Aas med den store Tinghøj tæt ved Vejens østlige Side, og knap 100 Meter nord for denne laa endnu i 1682 Tinghuset tæt ved Grænsen for den næste Mark, Byebjerg Aas, der strakte sig fra Tinghuset til Byens Grisetofte.

Saaledes var altsaa Forholdene omkring Støvnæs Herreds ældgamle Ting ved »Stokkelunde«, og der synes intet til Hinder for at antage, at Højen ved »Stockælundæ« oprindelig kan have ført Navnet Tuleshøj.

I Roskilde Biskoppernes middelalderlige Arkiv fandtes et Tingsvidne om en Eng Thuliwatz Eng[1]) i Sokkelunds Herred. Vadestedet kunde da søges paa Vejen til Tinget og Engen blive den samme som Bøgebjergs Eng.

Aaret efter Markbogens Affattelse blev Sokkelunds Herred tilligemed Birket og Amager lagt sammen med Smørum og Ølstykke Herreder til en ny Jurisdiktion, der ved ny Resolution af 3. Marts 1683 fik Navnet Københavns Birk og Tingsted i Ballerup. Tinghuset blev derved overflødigt og var forsvundet inden Optagelsen af Kortet i 1771. Ved Udskiftningen af Jorderne i 1771 blev Budinges Grænser mod Mørkhøj og Husum underkastet mindre Ændringer, og Tingbækken blev langs det nye Skel erstattet med en gravet

[1]) Æ. D. A. III p. 363.

Grøft. Ved Udskiftningen faldt Sokkelundens Areal paa Gaardene Lundegaards og Hyllegaards Grunde, og dens Plads er sydvest for den først nævnte Gaard.

Tinghøjen laa endnu urørt i over hundrede Aar, men i 1888, da Tinghøjbatteriet blev bygget, maatte den desværre sløjfes.

Af den gamle Tingvej findes det sydlige Stykke bevaret i den Markvej, der fra Husum Bys nordøstlige Hjørne strækker sig mod Nord og paa en Bro er ført over Fæstningsgraven. Denne Vej er nu det sidste synlige, uforandrede Minde om det ældgamle Ting og dets Omgivelser.

ET FALD NEDAD ÆRENS TRAPPE

AF
H. WEITEMEYER

Det attende Aarhundredes København havde sine Skandalehistorier ligesaa godt som vor Tids, og de vakte mindst ligesaa megen Opsigt og holdt sig længere som almindeligt Samtaleæmne Mand og Mand imellem end nu, da det ene store Sensationsnummer snubler over det andet og faar det foregaaende til at gaa i Glemmebogen. Sladderen havde dengang mindst ligesaa travlt som nu, men dengang havde den bedre Tid til at vende og dreje den enkelte Sag og trænge ind i alle Byens Kroge og ned i alle dens Lag.

Den Historie, som skal fortælles her, afgiver et i flere Henseender godt Tidsbillede og har desuden Interesse ved Magistratens Indblanding i den og ved Regeringens mærkelige Holdning under dens videre Forløb. Den tager sin Begyndelse 1785 og er knyttet til et i vide Kredse kendt og tilsyneladende anset Navn, teologisk Kandidat, Brygger, Justitsraad og Viceraadmand Ludvig Knap. Som Akterne udtrykker sig, var »hans Navn i hver Mands Mund« fra Begyndelsen af 1785, og det kom ikke ud af den i de første tre Aar. Var Historien hændt i vor Tid, behøvede man kun at søge i Dagspressen for at følge den; men her maa man lede andetsteds, thi i »Berlingske Tidende«, »Adressecomptoirets

Efterretninger« og »Kjøbenhavns Aftenpost« har den kun sat sig ringe Spor.[1])

I.

Ludvig Christian Knap blev født i København i 1748 (døbt 27. Januar) som Søn af en Brygger Børge Jensen Knap, der boede i Rosengaarden lige fra 1737 til sin Død, en vistnok ret anset og solid Mand, der 1737 blev udnævnt til Overformynder og 1751 fik Sæde blandt Stadens 32 Mænd. Han var født 1703, stammede maaske fra den norske Slægt af samme Navn[2]) og var gift med en norsk Præstedatter Ludovice Christiane Paus, med hvem han foruden Sønnen Ludvig, der var Ægteparrets yngste Barn, havde tre Døtre, hvoraf den ene døde som lille Barn og den anden, Birgitte Louise, døde 1784, samme Aar som hendes Mand, en Hørkræmmer Mathias Møller, medens den tredje Datter, Johanne Margrethe, der var den førstfødte, levede ugift og senere vil blive omtalt.

Begyndelsen paa Ludvig Knaps Løbebane peger i en helt anden Retning end den, den senere tog. Han lader til at have været et ganske godt Hoved; 1766 blev han Student, Aaret efter tog han anden og 1768 tredje

[1]) Kilderne er væsentlig utrykte: Sjæll. Miss. Nr. 367—68 (1785) og 124 (1787) og Kancelliets Journaler (Rigsark.) samt Magistratens Raadstueprotokoller, Kopibøger og Kollegiebreve (Raadstueark.). Af trykte Kilder anføres (foruden enkelte, der er nævnte i Teksten) den her ofte citerede Piece af *L. C. Knap*: »Et tydeligt Bevis paa den yderligste Hevngjerrighed. som næsten udarter til Umenneskelighed« (Kbhvn. 1788), som dog maa benyttes med stor Varsomhed.

[2]) Han nævnes i *H. Th. Knap*, »Familien Knap i Norge« (Kristiania 1911) som sandsynligt hørende til den norske Slægt; men hvorledes Slægtskabet hænger sammen, oplyses der intet om. Jeg antager for sikkert, at Børge Knap er Søn af den i København boende islandske Købmand Jens Jensen Knap, der endnu levede 1737.

Eksamen, teologisk Attestats, alle med bedste Karakter. Men samme Aar han blev Kandidat, døde Faderen, hvem Sønnen priser i høje Toner, navnlig for hans Ærlighed, og den Udenlandsrejse, som Faderen havde planlagt for Sønnen, blev derved opgivet. Han fortsatte dog endnu en Tid Studeringerne og »øvede sig ogsaa paa Prædikestolen«, som han selv fortæller; »men dels Regeringsformens Forandring (Struensees Fald), dels et svagt Bryst« fik ham til at opgive den studerende Vej og slaa ind paa den Næringsvej, som havde givet hans Forældre Brødet, idet han 15. Novbr. 1773 tog Borgerskab som Brygger og flyttede til Raadhusstræde (Hjørnet af Brolæggerstræde?), medens Moderen vedblev at bo i Rosengaarden og vistnok fortsatte Mandens Forretning lige til sin Død 1782.

Aaret efter at Ludvig Knap havde etableret sig, blev han gift med Datteren af den i 1760 afdøde Sognepræst til Garnisons Kirke Søren Lemvigh, Ernestine Albertine, hvem Knap karakteriserer med saa højtravende Udtryk som »det dydigste Fruentimmer, Jorden kunde eje«. De havde seks Børn, af hvilke den ældste blev den kendte og ansete Sognepræst til Brahetrolleborg-Krarup paa Fyn og Meddirektør ved det fynske Skolelærerseminarium *Børge Knap*.[1]) Efter at den første Kone var død 1782 i Barselseng, ægtede Knap Aaret efter den attenaarige *Anna Marie Bertelsen*, Datter af Urtekræmmer *Lorentz Bertelsen* i Vimmelskaftet (Hjørnet

[1]) Børge Henrik Knap, født 1775, blev Student 1791, Kapellan ved Holmens Kirke 1796, Præst i Brahetrolleborg 1801 og tog 1844 sin Afsked med Titel af Konsistorialraad. Han var gift med Kirstine Sophie, Datter af Etatsraad Jeppe Prætorius, og døde 1850 som Ejer af Herregaarden Aalykkegaard paa Fyn (se Biogr. Lex.). Ludvig Knaps andre Børn med den første Kone var Anna Ludovica Cathrine (f. 1776), Severine Christine (1777), Edle Louise Vilhelmine (1779), Søren Lemvigh (1781) og Søren Albert (1782).

af Klosterstræde), med hvem han 1783 og 1785 fik to Døtre, som begge døde som spæde Børn og begge hed Birgitte Lorentze.

Knap har sikkert været en letlevende Mand med flotte Vaner og har efter hans egne Ytringer ført et selskabeligt og gæstfrit Hus, hvorved han har forstaaet at skaffe sig formaaende Venner og Velyndere, som kunde hjælpe ham til at faa Rang og Titler eller, som han selv kalder det, »blive ophøjet paa Ærens Trappe«, noget, han øjensynligt har sat megen Pris paa. Allerede i Efteraaret 1774 søgte han Kongen om at faa Sæde som Viceraadmand i Københavns Magistrat; men dengang lykkedes det ikke, thi da Kancelliet spurgte Magistraten, hvilke Fortjenester han havde, svarede den noget spydigt — det er, som om han allerede dengang ikke havde det bedste Ry paa sig —, at, om han havde gjort sig noget meriteret i de faa Aar, han var Student og boede hos sin Moder, var den ubekendt, men siden han havde vundet Borgerskab som Brygger, havde han ikke været brugt i nogen af Statens Forretninger. Et Aar efter, i Decbr. 1775, opnaaede han imidlertid at faa Titel af Kancelliraad, og i 1781 steg han det næste Trin i Vejret og blev Justitsraad. Noget senere søgte han om at blive Etatsraad, men Christian VII, som i sin Sindssygdom ofte kunde finde ret drastiske og rammende Udtryk, skal have afvist det med den Bemærkning: »Knap Justitsraad, langt mindre Etatsraad«. Endelig lykkedes det ham gennem Kancelliet trods Magistratens og navnlig dens Præsident, Geheimeraad *Gotthardt Albert Braems* Modstand den 5. April 1784 [1]) at blive Viceraadmand, og han var nu et godt Stykke oppe ad Trappen. Ogsaa sin Svigerfader havde han skaffet Plads der og faaet ham udnævnt til Agent, idet

[1]) Bestalling af 31. Marts. Se Kbhvns. Dipl. VI p. 128.

han, som han selv fortæller, »ved Forbøn hos en høj Velynder (Guldberg?) udvirkede, at han ligeledes ophøjedes paa Ærens Trappe«.[1]) Men med Viceraadmandsposten havde Knap ogsaa kulmineret.

Hans Pengesager var efterhaanden komne i den største Uorden. Selv siger han (i 1788), at de sidste tolv Aar havde været meget dyre, saa at han som en Straf fra Gud var blevet sat tilbage, og at den egentlige Aarsag til, at hans Velfærd var gaaet overstyr, var Aktier og Tallotteri, hvilket lyder meget troligt, da det netop var i disse første Aar efter Lotteriets Oprettelse, at Spillelidenskaben rasede stærkest og voldte Ulykke og Ruin i saa mange Hjem. Sikkert er det, at han havde ført et ødselt Liv. Svigerfaderen fortæller (1786), at han havde formøblet nogle og 20,000 Rd., som vel hovedsagelig var hans Arv efter Forældrene; muligt har han ogsaa arvet en Del efter sin første Kone; ved Samfrændeskifte med Børnene, da han var ved at indgaa sit andet Ægteskab, blev der indsat en ret betydelig Sum (5000 Rd.) for dem i Overformynderiet. Nok er det, i Slutningen af 1784 var han kommet i en betydelig Gæld, og da var det, at han for at rede sig ud af en øjeblikkelig Forlegenhed greb til en besynderlig Udvej, som hverken vidner om sundt Omdømme eller nogen videre stor Snedighed. Det kunde snarere tyde paa, at den var udklækket i en syg Hjerne. Og naar man

[1]) Poul Rasmussen fortæller i sine »Optegnelser« (Personalh. Tidsskr. 3. R. V.), at »Justitsraad Knap fra Guldbergs Tid . . . . forlibede sig i en Urtekræmmer Bertelsens Datter og overtalede engang Faderen til at følge med til Apartement hos Kongen, men Bertelsen var nær blevet vist bort af Fureren, som kendte ham. Knap henvendte sig da til Guldberg og skaffede sin Svigerfader Titel af Agent«. I den senere omtalte Vise af Sigvard Lyche: »Den ved sin Mands Bortrejse lykkelige Kone« antydes det for øvrigt, at Bertelsen havde betalt for at faa Titlen.

tager Hensyn til, hvad han senere indlod sig paa, kan man ikke frigøre sig for den Tanke, at hans Forstand ikke har været vel forvaret. Jeg har dog forgæves i Sagens Akter søgt efter en Antydning af, at man ikke har anset ham for normal. Men herved maa man dog erindre, at man dengang ikke var saa forhippet paa at finde Forbrydelsens Psykologi, og at Sindssyge dengang og længe, længe efter betragtedes som en Skam ikke alene for den vedkommende selv, men for hele Familien. Sikkert er det, at der i Familien har været Disposition. Den ene af Ludvig Knaps Døtre, Edle Louise Vilhelmine, blev sindssyg som voksen, og hans Søstersøn, Børge Møller, en Søn af den ovennævnte Hørkræmmer Mathias Møller, var det ogsaa.

Men tilbage til Sagen. Blandt andre var Knap i Gæld til Jøden *Raphael Ascher Unna*[1]), til hvem han havde udstedt to Vekselobligationer paa 500 og 300 Rd. Knap siger selv, at »Aktiers Køb, som siden forvandledes til Obligationskrav med deraf flydende Renter«, var første Aarsag til Pengehandelen mellem ham og Unna. Den 7. Januar 1785 kaldte Knap Unna til sig i sit Hjem for at faa Obligationerne fornyede, hvilket de ogsaa blev. Men derefter tilkaldte han sin Tjener og to andre af sine Folk, som han havde holdt skjult i et Sideværelse, beskyldte Unna for at have taget Aagerrenter (32 pCt.) af ham, overfaldt ham sammen med Folkene, tog Obligationen paa de 500 Rd. fra ham og rev den itu, hvorpaa de med Knubs og Stød jog ham bort. Men Unna, der

[1]) Raphael Ascher Unna (f. i København 1732, død smstds. 1803), der dengang boede i Kompagnistræde, var ligesom Faderen Joseph Ascher Unna (død 1772) Pantelaaner og Handelsmand; senere kaldtes han Vekselerer. Han var eller blev i alt Fald seuere en meget anset Mand inden for den jødiske Menighed, Forstander og Legatstifter. Han var gift, men efterlod sig ingen Børn (velvillig Medd. af Bibliotekar J. Fischer).

var en fuldt ud hæderlig Mand, lod det naturligvis ikke blive derved, men udtog straks Dagen efter Stævning mod ham ved Hof- og Stadsretten for Overfald og Vold og indgav samtidig en Klage til Politimesteren, Konferensraad Christian Fædder. Rygtet om Begivenheden fløj snart ud over hele Byen, og Knap maatte for at redde sig og faa Stævningen og Klagen taget tilbage nogle Dage efter (11. Jan.) gaa ind paa et Forlig med Unna. Det var kun paa meget haarde Betingelser, han opnaaede det. Foruden at udstede en ny Obligation paa 500 Rd. som anden Prioritet i sin Ejendom maatte han underskrive en Erklæring om, at han havde begaaet Handlingen i Overilelse og Ubesindighed, og at han aldrig havde erfaret noget uredeligt om Unna, som kun havde taget 5 pCt. af ham, samt at han for Eftertiden ikke vilde angribe ham hverken i Ord eller Gerninger; Erklæringen skulde læses og protokolleres i Hof- og Stadsretten, og Unna maatte fremvise den for, hvem han vilde; desuden skulde Knap betale i Bøde 5 Rd. til de fattiges Kasse og ligesaa meget til den jødiske Nations fattige.

Hvad Sagen ikke før var blevet debatteret i Byen, blev den det nu; blandt andet blev hans Kvalifikationer som Medlem af Magistraten Genstand for nærgaaende Betragtninger, og Præsident Braem mente nu at burde skride ind for Magistratens Æres Skyld og sendte den 28. Januar en lang Forestilling til Kongen. Den er saa betegnende for hele Magistratens Stilling, at den trænger til en nærmere Omtale.

Den begynder saaledes: »Justitsraad Knap, som har vidst for nogle Maaneder siden at tilvejebringe en Plads i Københavns Raadstue, er ved en Stævning . . .«, og efter at have refereret Sagen siger Braem, at ingen ærekær Mand, som har en god Samvittighed, bør lade en saadan Beskyldning gaa upaatalt hen, men sætte alt,

hvad han ejer, ind paa ved Domstolene at blive renset for den og faa Oprejsning. Men Knap har valgt en anden Vej. Befrygtelig har hans Samvittighed ikke raadet ham til at faa Sagen afgjort ved Dom; han har skyet Lyset og i Stedet for troet det tjenligst ved en Afbigt — det, han kalder et Forlig — at indgaa paa saa haarde Konditioner, at han bestyrker Beskyldningen, ja han har endog maattet betale Mulkt. Han burde selv have indset, at en Øvrighedsperson, der søges ved Retten for saadanne Sigtelser, vel kan rehabiliteres ved en Frifindelsesdom og derved tilkendes Reparation, men ingenlunde ved en ren Afbigt, der bestyrker Saggivelsen. En Øvrighedsperson bør være immaculatus famæ, og særlig gælder det en Øvrighedsperson i Kongens Residensstad og i en Menighed paa 93,000 Mennesker, hvoriblandt der er gode og onde, lydige og ulydige samt dristige. Det er meget ubehageligt og tungt for Magistraten, at en af dens Midte beskyldes for saadanne Ting og maa »gøre en Jøde Afbigt« — det er tydeligt, at for Braem og hans Samtid var det langt værre end, om det havde været en Kristen — og ved at betale Mulkt indrømme, at Beskyldningen er sand. Paa Raadstuen forekommer mange Sager, hvor man maa foreholde Parterne deres Adfærd, og det vilde være meget ubehageligt, om det skulde forekastes Magistraten, at en af dens Midte gjorde noget, der var værre, og der er dem, der er dristige nok til at komme med saadanne Bebrejdelser. Hvis Knap mod al Formodning skulde blive i Raadstuen efter en saadan Beskæmmelse, maatte han, hvor lidet skikket han end var dertil, efter sin Tur bivaane Lavssamlingerne, og det vilde være beskæmmende for Magistraten, om en eller anden, Mester eller Svend, skulde opstaa og forekaste ham denne Sag. For at forekomme et saadant Vanrøgte har baade Braem og andre søgt at overtale ham til selv at søge sin Afsked, »allerhelst da

der intet tabes derved, da han vistnok ikke kan opleve den Tid, da han i Raadstuen kan nyde Løn[1]), og der imidlertid kunde indtræffe mange andre ulykkelige Ting som Følge af denne Sag«. Men Knap vilde ikke, og i det hele har han vist en »usædvanlig Ligegyldighed og den ham egne Letsindighed«, ja han har endog pukket paa, at han havde mægtige Patroner, der nok skulde beskytte ham. Braem beder derfor Kongen, som altid har vist den af saa mange værdige Personer bestaaende Magistrat sin synderlige Naade, foretage det, som kan befri den for Eftertale og Omdømme hos Byens Indbyggere, at den ikke skal sættes under lige Prædikat med Justitsraaden.

Knap saa imidlertid eller lod i det mindste, som om han saa Sagen paa en helt anden Maade. Braem var hans svorne Fjende og hadede ham; han havde altid været imod, at han fik Sæde i Raadstuen, og nu vilde han benytte Anledningen til at komme ham til Livs. Sagen mellem ham og Jøden var en helt privat Affære, som nu var endelig afgjort til begges Tilfredshed, og den vedkom ikke Tredjemand, som havde at holde sin Næse derfra, og i alle Tilfælde berørte den ikke i mindste Maade det ham allernaadigst anbetroede Embede, som han havde røgtet upaaklageligt, og desuden kunde enhver jo fejle og derfor godt bestyre et Embede, det var der da saa mange Eksempler paa. Han var saa meget snarere gaaet ind paa Forliget, som Stævningen havde vakt Uro i hele hans Hus og især hos hans kære, syge Kone, som havde tillagt Historien langt større Betydning, end den i Virkeligheden havde, og saa ogsaa for Unnas Skyld, da denne havde taget sig hans i Hidsighed fremførte Beskyldning for Aager meget nær

[1]) Viceraadmændene fik ingen Løn, men rykkede efterhaanden op, naar de virkelige, lønnede Raadmænd gik af.

og troede, at den vilde kunne skade ham hos hans Handelsvenner, hvad Knap aldrig havde tilsigtet. Han haabede derfor, at Kongen vilde være saa naadig at lade Sagen bero og ikke lade den føre videre frem til Domstolene.

Kancelliet tillod sig dog at være af en anden Mening og saa paa Sagen med Braems Øjne. Gennem Magistratens Præsident gav det ham Valget mellem selv at søge sin Afsked — en meget lempelig Afgørelse, skulde man synes — eller blive tiltalt for Embeds Forbrydelse og midlertidigt suspenderes. Men Braem kunde ingen Vegne komme med ham; han var spydig og overlegen under Forhandlingerne, og Braem maatte meddele Kancelliet, at han havde det bestemte Indtryk, at Knap overhovedet ikke havde Begreb om, af hvor stor Vigtighed Sagen var for ham. Da han ikke var at formaa til at afgive en positiv Erklæring, men henskød sig under Majestætens Godtbefindende — da han af sin Naade havde betroet ham Embedet, maatte han ogsaa af sin Naade afgøre, om det skulde fratages ham —, indstillede Kancelliet i Maj 1785, at der blev anlagt Sag mod ham, og ved kgl. Befaling af 13. Maj blev det ogsaa bestemt, at den skulde føres ved Hof- og Stadsretten. Men da Generalfiskalen, Peter Uldall, gjorde gældende, at det var nødvendigt at forhøre Knap og konfrontere ham med Unna, hvilket vilde forhale Sagen ved Hof- og Stadsretten, blev der 3. Juni nedsat en Kommission af de to Assessorer Andreas Bang og Ole Thestrup, og denne dømte ham 5. Decbr. 1785 til at have Embedet forbrudt. Knap appellerede imidlertid Dommen, og derved forhaledes Afgørelsen endnu et Aar, idet den bekræftende Højesteretsdom først faldt 11. Decbr. 1786. I Præmisserne hedder det, at han havde gjort sig skyldig i overlagt Overfald og Bedrageri, hvilket var saa meget mere afskyeligt for en Øvrighedsperson, da Loven

markerer saadan Gerning med tre Marks Straf. Dermed var Knap endelig ude af Magistraten.

Imidlertid havde Knap i Tiden mellem de to Domme sørget for, at Bysladderen holdtes vaagen.

II.

Det var gaaet mere og mere ned ad Bakke for ham baade i økonomisk og moralsk Henseende. Bryggeriet var gaaet helt i Staa, og snart mistede han ogsaa Ejendommen i Raadhusstræde og stod for sin Ruin. Svigerfaderen, der sikkert var en meget velhavende Mand (hvilket blandt andet fremgaar af Knaps Ytring, at han ikke havde taget Konen for Pengenes Skyld), men ogsaa var lidt paaholden, havde vel støttet ham en Del, men det hørte snart op, i alt Fald efter at Kommissionsdommen var fældet, da der indtraadte et fuldstændigt Brud, ogsaa mellem Knap og hans Hustru, som efter alt at dømme var et lille, uselvstændigt Menneske, der helt gik i Faderens Ledebaand. Samlivet mellem dem havde for øvrigt aldrig været helt godt. Medens han som sagt til Overdrivelse priser sin første Kone som et Mønster paa Dyd (man kommer til at tænke paa den Mand, der altid priste sin første Kones udmærkede Øllebrød, hver Gang han fik denne Ret til Middag i sit andet Ægteskab), udtaler han sig med langt større Forbehold om den anden og siger, at Grunden, hvorfor han maaske saa hurtigt vandt hendes Hjerte, var, at han var ophøjet paa den af ham saa meget omtalte Trappe, og at Forholdet mellem dem i Begyndelsen var meget maadeligt, men senere blev en Del bedre.

Ind i 1786 var han kommet i Gæld paa ca. 4000 Rd., blandt andre til sin eneste endnu levende Søster, den ovennævnte Johanne Margrethe, for hvem han havde været Kurator indtil Januar 1786, da hun anmodede

om at faa en anden, og hos hvem han for halvfjerde Aar siden havde laant 2000 Rd. Hendes Paarørende og Venner fik hende nu til at gøre Eksekution hos ham for dette Beløb, og han blev belagt med Arrest i seks Uger. Hjemmet blev nu opløst. De tre ældste Børn kom i Huset hos Knaps Svoger, Provst Tybring, der var Præst ved Holmens Kirke og senere blev Biskop i Christianssand [1]), en god Mand, der havde gjort og vedblev at gøre meget for Knap og holdt paa ham saalænge som muligt. Det fjerde Barn tog en anden Slægtning, Regimentskvartermester Volquartz [2]), til sig, en Mand, som efter Knaps eget Sigende havde staaet hans Hus nær. Det femte Barn, Søren Albert, kom i Pleje hos Bertelsen, som ogsaa tog Datteren hjem til sig og i August søgte og snart efter fik Separationsbevilling for hende.

Men fra det Øjeblik Konen i Forsommeren forlod ham og tog Ophold hos Faderen, blev Knap aldeles desperat og ude af sig selv, hvad enten det nu var af saaret Forfængelighed, eller fordi han virkelig holdt af hende. Hun kan i alt Fald ikke have haft meget tilovers for ham efter den Ytring, som Knap lægger hende i Munden: »Tænker du, at jeg vilde tilbage til dig, naar du fik et lidet Posekiggerembede paa Landet, da tænker du fejl«. Han satte Himmel og Jord i Bevægelse for at formaa hende til at komme tilbage og overdængede hende og Faderen med Breve fulde af Bønner, Bebrejdelser, Forbandelser og Trusler, og da det ikke hjalp,

[1]) Hans Henrik Tybring (1732—98) blev Kapellan ved Holmens Kirke 1763, Sognepræst sammesteds 1777 og Biskop i Christianssand 1789. Han var gift med en Søster til Knaps første Kone, Elisabeth Vilhelmine Lemvigh (d. 1809).

[2]) Marcus Volquartz var gift med Christine Sophie Lemvigh, vistnok Datter af Amtsforvalter Lemvigh, og døde som Overkrigskommissær $^{20}/_{10}$ 1805.

søgte han at skandalisere dem paa andre Maader, som ved Avertissementer i Adresseavisen eller Aftenposten — et lød paa, at en Nattergal var bortfløjet fra ham og indfløjet i Vimmelskaftet Nr. 15 (Svigerfaderens Hus), et andet beskyldte Svigerfaderen for at have taget Smykker og andre Værdigenstande fra hans Bo, da det var under Eksekution, — og ved Skandskrifter, som han lod opslaa forskellige Steder i Byen, saaledes i Løngangen ved Slottet, eller lod trykke og offentlig sælge i Form af Viser og Satirer, til hvilke Nøglen laa lige for. Det var nu den Tids Maade at komme ærede Medborgeres gode Navn og Rygte til Livs paa og overdænge dem med Stinkpotter[1]). Her fandt Knap for gode Ord og Betaling en duelig Medarbejder i en af Tidens mange Poeter i Aabenraa, den af Københavnerne velkendte, men ikke velrenommerede satiriske Forfatter og Visedigter *Sigvard Lyche.*[2]) Han skrev saaledes for ham en

[1]) Et talende Bevis for, hvor udbredt denne Skandalelitteratur var, som havde sin Blomstringstid i det 18. Aarhundrede, er de hyppige Forordninger mod Pasquiller lige fra Danske Lov (6—21—8) til op i 19. Aarh. Her nævnes: Reskr. af $^{2}/_{6}$ 1688, Forordn. af $^{8}/_{6}$ 1689, Forordn. af $^{22}/_{10}$ 1701, Sø-Krigs Artikels Brev af $^{8}/_{1}$ 1752, Krigs Artikels Brev for Landetaten af $^{29}/_{7}$ 1756, Forordn. af $^{21}/_{9}$ 1799 og Plakat af $^{4}/_{4}$ 1809, § 10.

[2]) Sigvard Lyche (1759—89) førte i sin korte Levetid et meget omtumlet Liv. Han var en Skolelærersøn fra København, havde været Kontorist, Soldat, Elev paa det kgl. Teater (hvor han debuterede i Okt. 1781, men allerede afskedigedes i Marts 1782), til hvilket han har skrevet flere Skuespil, som dog aldrig blev opførte; desuden var han en flittig Forfatter af satiriske Fortællinger og Digte, næsten alle Lejlighedsviser med Hentydninger til Dagens Begivenheder og Skandalehistorier og derfor uforstaaelige for Nutidslæsere, naar man da ikke som her har Nøglen til dem, og uden digterisk Værd. Han gjorde sig tilsidst helt umulig i Byen ved sit uordentlige Levned og endte med at lade sig hverve som Soldat til Vestindien, vistnok 1787, hvor han skal være død. Af mere almen Interesse blandt hans Skriverier er »Mine Hændelser« (1786), et Slags Levnedsløb, hvori han ufrivilligt giver et godt Billede af sin forhutlede Eksistens.

Satire: »En Samtale, hvoraf man kan lære Verden at kende«, som Bertelsen kalder et Skandskrift om sig og en anden Mand, og en Vise: »Den ved sin Mands Bortrejse lykkelige Kone, en komisk Fortælling paa Vers« [1]), som Lyche udgav under sit eget Navn, og hvori blandt andet antydes, at det daarlige Forhold til Hustruen væsentlig skyldtes, at Knap ikke vilde lade hende more sig nok paa Assembleer, Koncerter og Baller; den er tydeligt nok helt inspireret af Knap selv.

I Sommeren 1786 havde Svigerfaderen søgt at ryste ham af sig ved at love ham 100 Rd. i aarlig Understøttelse paa den Betingelse, at han forlod Byen og forpligtede sig til ikke at tage Ophold hverken paa Sjælland eller Fyn og ikke angribe ham og Familien i Tale og Skrift. Saa reduceret han var, tog han straks mod Tilbudet og rejste til Aarhus; men 14 Dage efter, i August, vendte han tilbage under et paataget Navn, Assessor Kræfting, og tog atter fat, hvor han havde sluppet, ja indlod sig paa Ting, der helt maatte ødelægge ham. Han efterskrev sin Søsters Navn og laante paa de hende tilhørende Penge i Banken og gav hende en Vekselobligation under et falsk, fingeret Navn, og han skaffede sig under et andet falsk Navn (Justitsraad Hegers) Rottekrudt paa et Apotek »for at forgive sig eller andre«, som han truede med. Samtidig fortsatte han med at sende Hustruen og Svigerfaderen fornærmelige Breve og planlagde nye Skandskrifter. Han havde saaledes hos Lyche bestilt to nye Viser: »Hævnen er sød« og »Muskatprinsen« (i vor Tid var den vel kommet til at hedde »Svedskeprinsen« eller »Rosinpilleren«), og han havde et nyt Skandskrift parat, der skulde opslaas flere Steder i Byen. [2]) Knap nævner senere ogsaa en anonym Vise:

[1]) Den var til Salgs hos Lyche selv i Vingaardsstræde, Smedens Gang Nr. 126, for 4 Skilling.

[2]) Det foregaaende er væsentlig taget fra Bertelsens nedenfor

»Faders Vilje, Datters Himmerig«, som havde opbragt Bertelsen, fordi han troede, at den var møntet paa ham. Jeg har ikke kunnet opspore Visen, men jeg tror ikke alene, at Bertelsen havde Ret, at den var stilet til ham og Datteren, men ogsaa, at den skyldes Knap selv eller i det mindste er inspireret af ham.

Bertelsen indsaa nu, at han maatte gaa anderledes haardhændet til Værks for at skille sig af med ham, maaske ogsaa for at fri ham og hele Familien for endnu større Skam, og greb da til et Middel, som ikke var ualmindeligt i de Dage. Allerede i Septbr. 1786 indgav han sammen med Tybring, der nu helt havde slaaet Haanden af ham (Knap siger, at han gjorde det for at faa Fred i sit Hus), en Ansøgning til Kongen om, at han maatte blive hensat paa Christiansø, Munkholm eller i Møens Tugthus, mod at de betalte for hans Underhold[1]). Da en Erklæring blev afæsket Magistraten, svarede den, at »skønt man skulde synes, at Knap selv maatte ønske at undgaa større Ubehageligheder ved at efterkomme Forpligtelsen til Familien at forføje sig bort, da han ellers kunde foranledige, at visse af hans Foretagender kom under nærmere Undersøgelse, hvoraf Udfaldet for ham og Familie kunde blive mere vanærende«, henstillede den det dog til Kongen, og i alt Fald maatte

omtalte Ansøgning af $^{31}/_{12}$ 1786; men alle Dokumenter: Breve, Avertissementer, Skandskrifter og Viser, der ledsagede Ansøgningen som Bilag, findes ikke mere, da de nogle Maaneder efter afleveredes til Bertelsen.

[1]) Midlet var heller ikke ukendt for Knap selv. Han havde i de Dage, Kommissionsdommen blev fældet over ham, Decbr. 1785, netop ansøgt om, at hans ovennævnte Søstersøn, Børge Møller, for hvem han endnu dengang var Kurator, maatte indsættes i Møens Tugthus som uskikket til alt Arbejde. Men Magistraten ansaa St. Hans Hospital for et mere passende Sted, da han var sindssyg; det syntes Knap imidlertid ikke om, da han saa efter hans Mening stadig vilde overløbe Familien med sit Besøg, og Enden paa det blev, at han i April 1786 sattes i Pleje paa Landet.

det ikke gaa ud over de umyndige Børn ved, at hans Underhold betaltes af deres Kapitals Renter, som Tybring havde foreslaaet.

Imidlertid var Knap foreløbigt blevet nogenlunde uskadeliggjort, da en af hans Kreditorer i Efteraaret havde sat ham i Slutteriet. Men det var jo kun Galgenfrist, da Kreditoren tidligere eller senere vilde slippe ham løs, fordi der intet var at pine ud af ham, og Bertelsen og Tybring indgav derfor 31. Decbr. 1786 en ny Ansøgning om, at han maatte blive indsat paa et af de nævnte Steder, naar han kom ud af Arresten, mod at de betalte til hans Underhold 9 Mark ugentlig »eller hvad det vilde koste«. Magistraten støttede denne Gang Ansøgningen, da han »stadig gav nye Beviser paa sit ondskabsfulde Sindelag, og man maatte befrygte, at han, naar han kom paa fri Fod, af Mangel paa det nødtørftigste til Livets Ophold vilde gøre en Ulykke paa sig selv eller andre eller foretage sig noget, hvorved han paadrog sig større Ubehageligheder«, kun var den betænkelig ved, at Indespærringen fandt Sted uden »lovlig Omgang«. Kancelliet mente ogsaa, at han »for sine nedrige og slette Handlinger og for Familiens Sikkerheds Skyld« burde indespærres, og foreslog Møens Tugthus. Ved kgl. Resolution af 7. Marts 1787 blev det dog Munkholm.

Der skulde imidlertid gaa endnu over et Aar, inden Knap forsvandt fra København; thi først i Febr. 1788 var Kreditoren løbet tør, og Bertelsen vilde naturligvis ikke sørge for at faa ham ud, saalænge han gratis eller for en ringe Penge, som han sendte ham til Hjælp i Slutteriet, kunde have ham under Laas og Lukke. I Mellemtiden bombarderede Knap Kancelliet og Kronprinsen med Ansøgninger — jeg har i alt talt otte — om de forskelligste Ting: om Svigerfaderen maatte tvinges til at søge ham for Retten for at bevise sine Beskyldnin-

ger, eller omvendt han maatte søge ham; om han, hvis han endelig skulde paa Munkholm, maatte faa 3 Mk. daglig i Betragtning af, at »Munkholm var et Statsfængsel, hvor Kongen selv betalte 1 Rd. daglig for Statsfanger«; om at blive Lieutenant eller i alt Fald Underofficer ved Kronprinsens Regiment; om det maatte befales Bertelsen at lade Konen og Børnene komme ind til ham i Arresten; om han maatte nyde Halvdelen af Børnenes Renter i Overformynderiet til Underhold, osv.

I Slutningen af Febr. 1788 kunde Bertelsen og Tybring altsaa melde Kancelliet, at det nu var Tid til at gøre Brug af Resolutionen; men da de syntes, at det vilde blive for dyrt paa Munkholm, hvis Kommandant havde meddelt dem, at det vilde koste omtrent 200 Rd. aarlig, bad de, om han maatte blive sendt til Bornholm, hvor de mente at kunne slippe med 50 Rd. Da Amtmanden derovre, Christen Heiberg, imidlertid paa Kancelliets Forespørgsel svarede, at det ikke kunde faas for den Pris, og at man desuden derovre var bange for Knap paa Grund af hans Rygte, blev der ikke noget af den Finansoperation.

Der gik dog endnu et Fjerdingaar, inden man fandt en passende Skibslejlighed til Trondhjem, og først den 14. Juni afsejlede han med Skibet Magdalene. Samtidig meldte Magistraten Bertelsen, at han havde at betale 15 Mk. ugentlig.

Saaledes endte Knaps Saga i København, og Bysladderen, der havde haft saa travlt med ham, døde snart hen. Men forinden sin Afrejse havde han endnu en Gang vakt grundig Opsigt, idet han »med svagt Sind og endnu svagere Helbred« og »tvungen af den haardhjertede Svigerfader til at fremkomme med denne for ham vanærende Oplysning« udsendte det i det foregaaende ofte citerede lille Skrift: »Et tydeligt Bevis paa den yderligste Hevngjerrighed, der næsten udarter til

Umenneskelighed« (dat. 25. Marts 1788), som han selv kalder en »Livs- og Levendsbeskrivelse for at bevise den Uret, jeg er sket, og den Skæbne, jeg til denne Dag har haft«. Det er en underlig Blanding af Sentimentalitet, godtkøbs Gudsfrygtighed, Selvgodhed og spydig Overlegenhed, fuld af Fortielser og Omgaaen af Sandheden, et slet Forsvar for en slet Sag, men af Interesse til Bedømmelse af Manden. Samtidig lod han trykke: »Ludvigs Afskeds-Ode til sin syge og bedrøvede, men altid elskværdige Kone«[1]). Den er paa hele 28 Vers og udtaler Ønsket om snart at blive genforenet med Kone og Børn, priser den første Kone, jamrer over den grusomme Svigerfader osv., men indeholder intet nyt og er i det hele et Opkog af Piecen. Den er sikkert helt igennem Knaps eget Produkt, uden Hjælp fra hans tidligere Medarbejder, ikke fordi Versene er synderlig daarligere end Sigvard Lyches, men da var denne draget af Landet.

Knap var dog allerede nogle Aar før optraadt som Forfatter, og det af et Skrift af en helt anden Natur. I Anledning af Chr. Bastholms kendte Skrift: »Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste« (1785), der fremkaldte flere Indlæg, deriblandt »En erfaren gejstlig Mands uforgribelige Tanker, udg. ved Hans Vinter Benzon« (Pastor Otto Fabricius), udgav Knap nemlig

[1]) Hun led af Brystsyge og døde 14 Dage, før han forlod København. Vilde man høre til den fine Portion, maatte man ogsaa have et Gravsted i en af Hovedstadens Kirker. Det havde Agenten ogsaa i Helligaands Kirkes store Kapel, og der blev Anna Marie Knap bisat, ligesom hendes to smaa Døtre tidligere var blevne det, og her begravedes ogsaa Lorentz Bertelsen 1811 (se »Begravelse Bog over de udi Helliggeist Kirke og dens Capel befindende murede og Jordbegravelser«, Raadstuearkiv.). Ogsaa Familien Knap havde sit Gravsted, nemlig i Trinitatis Kirke; her blev bl. andre Brygger Børge Knap og Ludvig Knaps første Hustru bisatte (se Personalhist. Tidsskr., 4. R. V. p. 156 og 168).

til Forsvar for Bastholm »Tanker i Anledning af en erfaren gejstlig Mands uforgribelige Tanker ang. Konfessionarius Bastholms Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste, af Niels Palæmon Sommer, cand. s. Minist«. Men jeg er bange for, at den ogsaa udkom »for Tilfældet«, og at det var for at slaa sig op i det skæbnesvangre Aar, da Kommissionsdommen hang over Hovedet paa ham. Han har sikkert ikke sat sit Lys under en Skæppe og videre strengt holdt paa Pseudonymiteten. For øvrigt er Piecen uden noget Værd og vidner ikke om, at der er gaaet nogen teologisk Forfatter tabt i ham.

III.

Fra nu af er »forhenværende Justitsraad Knap«, som Regeringen for Fremtiden altid titulerer ham, knyttet til Munkholm, hvor han kom til at tilbringe et usædvanlig langt Fængselsliv, over $22^1/_2$ Aar. Man maa blot undre sig over, at han slap med det eller rettere — thi henved 23 Aars Indespærring er jo lige godt en meget haard Straf —, at Regeringen kunde lade det blive ved, at han blev indsat der paa Familiens Ansøgning mod, at den underholdt ham, og at den ikke anlagde Sag mod ham for hans andre »nedrige og slette Handlinger«. Han var jo aabent sigtet for Bedrageri og Falsk. Med mindre man da har anset ham for utilregnelig og behandlet ham som andre sindssyge, som man puttede ind i Arresthuset, Møens Tugt- og Manufakturhus og lignende Steder. Men det er der som sagt intet, der tyder paa. Ved at følge Gangen i hele Sagen kan man ikke værge sig for den Tanke, at Regeringen har villet spare Udgifterne ved helt at vælte Byrden over paa Familien -- mange Sager, jeg har beskæftiget mig med i Anledning af Møens Tugthus, gør det samme Indtryk, —,

og Tanken paatrænger sig igen, naar man bliver bekendt med de senere Forhandlinger mellem Kancelliet og Familien, som der ganske kort skal gøres Rede for.

Først dog nogle faa Ord om Munkholm. Den gamle Fæstning var siden Griffenfelds Tid blevet benyttet som Statsfængsel, dog ikke meget. Foruden Griffenfeld nævner L. Daae[1]) kun seks, der kan betegnes som egentlige Statsfanger. De fleste Fanger, hvoraf der foruden Knap nævnes 27, var af en anden Slags; thi Munkholm blev ligesom Møens Tugthus brugt som midlertidigt Opholdssted for Folk, der havde gjort sig skyldige i mindre Lovovertrædelser som Løsgængeri, Betleri og Smaatyverier, og indsattes der for at undgaa strengere Straf, eller, som Danske Atlas udtrykker sig, for »skikkelige Folks uskikkelige og vanartige Børn«, som ved uordentligt Levned og Udsvævelser eller blot som sindssyge var til Besvær for Forældre, Paarørende og Værger, og som indsattes mod, at Familien eller de selv enten helt eller delvis betalte for deres Underhold, kort sagt en helt vilkaarlig Justits, der minder om Frankrigs Lettres de cachet og Bastille[2]). Selskabet paa Munkholm synes dog i det hele at have været af en noget finere Kvalitet end i Møens Tugthus; det var mest Officerer, Præster og andre Embedsmænd, ja der findes endog nogle Adelsmænd iblandt dem. Kun een Fange har siddet der længere end Knap, nemlig Fændrik Fredrik Christian Krüger, som for »Forseelser i Tjenesten og Sindssvaghed« blev indsat 1751 og benaadedes 1806, men da var han saa indlevet der og saa sløv, at han foretrak at blive, hvor han var; han døde paa Munkholm 1809.

Om Knaps Liv deroppe er der kun lidet at berette; man hører egentlig kun om ham i Anledning af hans

---

[1]) »Munkholm og dens Fanger,« i »Hist. Arkiv« 1881.

[2]) Om Møens Tugthus se mine »Kulturskildringer fra København i det 18. Aarh.«, p. l. og 126.

Ansøgninger om Løsladelse eller Forflyttelse[1]). Som næsten alle Fanger af den Slags er han begyndt sit Fængselsliv i det Haab, at det kun skulde blive af kort Varighed.

Allerede i April 1790 søgte han om Løsladelse paa de Vilkaar, at han kun maatte tage Ophold i Jylland eller i Christiania og Bergens Stifter, og at Bertelsen og Tybring for Fremtiden skulde fritages for at underholde ham, naar de blot gav ham 200 Rd. til Rejsepenge; subsidiært tilbød han helt at forlade Kongens Riger og Lande. Men efter at have korresponderet med Kommandanten, Major v. Sønnich, satte Bertelsen sig paa det bestemteste derimod, da han ikke havde vist det mindste Spor til Forbedring, og da han formentlig ikke vilde holde sig Forpligtelsen efterrettelig, men snart igen komme til København til Fare for Bertelsen og hans Familie og til Skade for sine Børns Opdragelse og hele Velfærd; og da han ikke havde det mindste at leve af, vilde han igen begynde paa sine nedrige Handlinger. Ogsaa Kommandanten erklærede, at Knaps Opførsel havde været saadan, at Løsladelse var ganske utilraadelig, hvor gerne end Fæstningen saa sig befriet for denne Fange. Kun een, Præsten Wittrup, talte nogenlunde til hans Gunst og sagde, at han havde opført sig stille og upaaklageligt, men rigtignok heller ikke vist Anger eller Bedring. Efter flere Forhandlinger endte det med, at Kancelliet, især støttet paa Bertelsen som den, der havde at betale, i Decbr. 1790 afslog Ansøgningen.

[1]) Paa Forespørgsel har Trondhjems Stiftsarkiv velvilligt meddelt mig, at der kun findes meget faa Arkivsager der vedkommende Munkholm og dens Fanger. Angaaende Knap er der dog 19 Skrivelser, de allerfleste vekslede mellem Kommandanten og Bertelsen. Dem har jeg ikke haft Lejlighed til at se; men egentlig nyt antager jeg ikke, de indeholder, da jeg gennem Kancelliets Journaler helt har kunnet forfølge Sagen.

Saa er han i de næste Aar faldet noget til Ro og har begyndt at vænne sig til Forholdene, eller han har ladet sig afholde fra nye Skriverier af Kommandanten, der kunde fortælle ham om Svigerfaderens Ubønhørlighed. Først i 1798 kom han igen med en Ansøgning, denne Gang om at maatte blive forflyttet til Møens Tugthus. Men da Bertelsen paa ingen Maade vilde gaa ind paa at faa ham paa nærmere Hold, blev det heller ikke til noget.

Der gik atter nogle Aar, indtil han i Slutningen af 1804 eller Begyndelsen af 1805 atter søgte om at blive løsladt, vistnok til Dels støttet af Kommandanten, men atter strandede det paa Bertelsens Modstand.

Saa indsendte han 4. Aug. 1807 Ansøgning om at blive forflyttet til Akershus Fæstning ved Christiania, da hans Helbred ikke kunde taale det barske nordenfjældske Klima, og denne Gang fik han uforbeholden Anbefaling fra Kommandanten, der aflagde Vidnesbyrd om hans gode Forhold i Fængslet. Der blev nu afæsket Kancelliet en Erklæring. Men Sagen var jo ikke saa presserende for Kancelliet som for Fangen, og det varede halvandet Aar, ind den kom . Thi først skulde der forhandles med Familien, og for ikke at genere den gamle Bertelsen, som dengang var henved de Firs, henvendte man sig først til Sønnen, Børge Knap, der allerede i flere Aar havde siddet som Præst i Brahetrolleborg paa Fyn; men »af Frygt for at forværre sin Faders slette Helbred ved at forny Erindringen om en Genstand, der havde forvoldet ham saa megen Kummer, havde han udsat at forhandle denne Sag med Faderen«; og saa maatte Kancelliet alligevel gaa til Bertelsen, hvis Søn paa Faderens Vegne svarede, at han allerhelst saa, at Knap blev, hvor han var, men hvis Flytningen var aldeles nødvendig, vilde han betale Omkostningerne, som det blev forlangt. I sin Erklæring af 2. Febr. 1809 an-

befalede Kancelliet Ansøgningen, »da Familien ligesaa godt var sikret, naar han sad paa Akerhus«, og ved kgl. Resolution af 9. Febr. blev Flytningen bevilget paa den udtrykkelige Betingelse, at den skete uden nogen Udgift for det offentlige. Han kom dog ikke til Akershus, da Kommandanten maatte meddele, at Fangens Helbredstilstand gjorde det og vist ogsaa for Fremtiden vilde gøre det umuligt for ham at foretage en saadan Rejse.

Endelig aabnedes Fængslets Døre for ham, idet han ved kgl. Resolution af 28. Decbr. 1810 blev løsladt paa Grund af »Alderdom og Svaghed« paa det Vilkaar, at han ikke maatte komme uden for Trondhjems Stift, ellers vilde han straks blive genindsat. Han var da 63 Aar gammel.

Bertelsen havde meget mod sin Vilje under Presset af Kommandant, Kancelli og Magistrat maattet give efter og gaa ind paa Løsladelsen, ligesom han maatte lade ham beholde den ringe Understøttelse, henved 200 Rd., som han havde ydet ham i Fangenskabet. Men give ham mere til at leve for i Byen Trondhjem, hvor han tog Ophold, satte han sig imod med Hænder og Fødder, og Knap, som umuligt kunde komme ud af det med det og det lidet, han fik fra den øvrige Familie (vel især fra Sønnen), bad derfor om 10 Rd. om Maaneden yderligere af Bertelsen. Da denne trods gentagne Skrivelser fra Kommandanten ikke svarede, maatte Kancelliet tage Affære, idet det gjorde Kommandantens Ord til sine, »at det vilde være i højeste Grad ubilligt, om Knap i sin Alderdom skulde være udsat for Næringssorger«, og opfordrede Bertelsen til at rykke ud med de 10 Rd., ellers vilde det henvende sig til Kongen om Sagen. Imidlertid døde Agent Bertelsen i Marts 1811, og de pinlige Underhandlinger fortsattes med Sønnen, Grosserer Bertelsen, indtil det endte med en kgl. Resolution af 22. Oktbr. 1813, der paalagde »Bertelsens Arvinger

at udrede, hvad der fordres til fhv. Justitsraad Knaps nødtørftigste Underhold«.

Men aldrig, ikke en eneste Gang er der Antydning af, at Regeringen ogsaa følte sig en Smule forpligtet og ansvarlig over for den gamle Mand, som den havde ladet indespærre i saa mange Aar. Hvad havde været naturligere end, at den var traadt hjælpende til, naar den saa, at den nedbrudte Mand, som var berøvet ethvert Middel til at hjælpe sig selv, var udsat for Næringssorger. Men nej, det var en helt privat Sag, og Familien havde at bære hele Byrden. Ja, det gik saa vidt, at Regeringen nogle Aar efter truede med at give ham helt fri og lade ham rejse, hvorhen han vilde, hvis Familien ikke betalte.

Da Grosserer Bertelsen nemlig døde en fem Aars Tid efter, og Enken frasagde sig enhver Forpligtelse, maatte andre Slægtninge overtage Forsørgelsen, nemlig Sønnen, Pastor Knap, dennes Svigerfader Etatsraad Jeppe Prætorius (som selv havde været gift med en Datter af Amtsforvalter Lemvigh) og Provst Lemvighs Søn Major Chr. S. Lemvigh til Rønningesøgaard. Men det skete kun ved det største Pres fra Regeringens Side, idet Kancelliet i Maj 1819 lod dem vide, at hvis de ikke inden fire Uger var forløbne, gik ind paa at sikre Knap 400 Rd. aarlig, vilde han blive løst for alle Baand. Det hjalp, Familien vilde ikke for nogen Pris have ham paa Halsen igen. I Juni kunde Kancelliet anmode Departementet for de udenlandske Anliggender om at meddele Knap det glædelige Resultat; Departementet mente rigtignok, at det tilkom hans Frænker, da det var en helt privat Sag; men Kancelliet svarede højtideligt tilbage, at Departementet havde at parere Ordre, thi Sagen var offentlig, saasom Kongen havde taget sig af den.

Prætorius og Lemvigh døde begge i 1823, og Sønnen har saa formentlig været ene om at udrede Pengene,

hvad han jo ogsaa var nærmest til, og han havde sikkert ogsaa godt Raad dertil.

Længe varede det dog ikke, thi 21. Oktbr. 1825 døde Ludvig Knap i Trondhjem, ifl. Trondhjems Domkirkebog. Han var da henved 78 Aar.

Hvad man end vil tænke om ham — Forbryder eller sindssyg —, og hvor utiltalende han end er i mange Maader, eet kan man dog ikke nægte: han kom til at bøde uforholdsmæssigt haardt for, hvad han havde forbrudt. Havde han faaet den »lovlige Omgang«, som Magistraten ønskede, var han vel sluppet fri adskilligt tidligere og havde maaske kunnet rejse sig. Men hvem rejser sig efter 23 Aars Indespærring, og naar man er 63 Aar? Enevældens vilkaarlige Retsforfølgning har meget paa sin Samvittighed og har sendt mange til Bunds, som maaske kunde være reddede.

KRISTIANSHAVNS VOLD

AF

OBERSTLØJTNANT HIRSCH

Enhver, der omfatter Danmarks historiske Minder med Kærlighed, har sikkerlig med Glæde set den Bevægelse, der nu er bleven rejst for at bevare den skønne Kristianshavns Vold for Sløjfning eller Planering; thi Hovedstaden har en gammel Gæld at betale til denne Voldstrækning, der ved tvende Lejligheder var den Barrière, der hindrede en mægtig og forvoven Fjende i at gøre sig til Herre over København, som dengang mere end nogen Sinde før eller senere var Danmarks Livsnerve. Da Detaillerne i det ene af disse Tilfælde turde være temmelig ukendte, kunde det maaske have sin Interesse at bringe dem i Erindring.

Som bekendt brød Karl Gustaf Roskildefreden og landede den 7. Aug. 1658 i Korsør, hvorfra han uden Modstand rykkede frem mod den aldeles overrumplede Hovedstad, som han cernerede samtidig med, at en svensk Flotille lagde sig i Sundet og hindrede Tilførsler fra den sjællandske Øgruppe og de nordtyske Handelsstæder. Den uforberedte, sletforsynede Hovedstad beholdt da kun den lille Ø Amager som eneste Forraadskammer. Belejringen slæbte sig kun langsomt afsted igennem Sommermaanederne, da Svenskerne manglede

Belejringsskyts; først da de ved Kronborgs Kapitulation den 6. Sept. erobrede danske Kanoner vare bragte i Stilling foran København, fik Belejringen Art.

Inden for Voldene blev Tilstanden nu Dag for Dag mere fortvivlet. Da Hovedstaden var bleven indesluttet uden Varsel, havde man ikke naaet at faa Vinterforsyningen bragt ind, og der herskede derfor Mangel paa næsten alt, navnlig skortede det paa Brødkorn, Malt og Brændeved og paa Hø og Halm til Kreaturerne. Ogsaa med Ammunitionen gik det stærkt paa Held. Man saa derfor med Længsel hen til Ankomsten af den af vore allierede, Generalstaterne (Holland), udrustede Undsætnings- og Proviantflaade, der den 12. Sept. laa sejlklar ved Vlye i Holland, og som under Admiral Jacob van Wassenaer (Opdam) skulde overføre et Hjælpekorps paa 2200 Md. Infanteri. Vejrforholdene havde hindret denne Flaade i at løbe ud, men saavel Hovedflaaden som Proviantskibene laa klare og ventede kun paa en gunstig Vind.

Saa de Danske med Længsel og Fortrøstning hen til denne Flaades Optræden i vore Farvande, har Karl Gustaf sikkert ogsaa med den højeste Interesse fulgt Udviklingen af Forholdene ved Vlye. Man sporede ogsaa nu en febril Energi i Belejringsarbejderne, da det jo kom an paa at tvinge Fæstningen til Overgivelse, før Hjælpen kunde komme op. Det var navnlig Strækningen mellem Gamle Nørreport [1]) og Vesterport, der blev haardt medtaget af Granater og gloende Kugler fra Batterier ved Ladegaarden og paa Tømmerpladsen, og i de første Uger af Oktober lykkedes det Svenskerne under ihærdige Kampe at arbejde sig ind under Helmers Bastion. En Generalstorm vilde dog i Øjeblikket være for hasarderet, derimod haabede man — vist efter Forslag af

[1]) Nørregades Udmunding i Voldgaden.

Generaladmiral Karl Gustaf Wrangel — at kunne bemægtige sig det svagt besatte Kristianshavn for herfra, i Forbindelse med et Angreb paa Helmers Bastion, at trænge ind i Fæstningen.

Amagerland havde sin egen Milits. Da man i Fæstningen lige fra Belejringens Begyndelse var klar over, at Karl Gustaf ved første givne Lejlighed vilde søge at bemægtige sig Hovedstadens eneste Forraadskammer, var der straks udgaaet Opfordring til Amagerne om at flytte alle deres rørlige Ejendele indenfor Voldene og selv deltage i Hovedstadens Forsvar. Bønderne kunde dog ikke bringe det over deres Hjærte at skilles fra deres Bedrift, og fik da Tilladelse til at forblive ved Hus og Hjem, men forpligtede sig til at danne et Landeværn og lade sig indøve »i krigeriske Exercitier« samt forrette Strandvagtstjeneste. Det blev overdraget Oberst Jean Baptiste v. Ensen at organisere Øens Forsvar, og en Del Reformeofficerer og Underofficerer[1]) sendtes ud for at kommandere Bønderne. Kongens Enspændere[2]) og et af Fodermarsken Chr. Viborg rejst Rytterkompagni skulde besørge Patrouilleringen fra Kristianshavn og staa til Raadighed for v. Ensen. Som Reserve for denne Rytterstyrke kunde der disponeres over Ritmester Gottfred Rauchs Rytterkompagni paa Kristianshavn. Til at indøve Bønderne indkvarteredes der 2 Underofficerer i hver af Øens 5 Landsbyer, og en Skanse til 6 lette Piecer opkastedes ved Dragør, i hvilken der indlagdes en lille Afdeling Musketerer, der sammen med et Vagthold af Militsen skulde observere de svenske Skibe i Sundet. Da de udsendte Patrouiller og Mandskabet af Kristians-

[1]) Reformeofficerer og Underofficerer vare overkomplette Befalingsmænd paa halv eller slet ingen Gage.

[2]) Enkeltryttere, der sædvanligvis selv havde besørget deres Udrustning og Remontering og som navnlig benyttedes til Stafet- og Patrouilletjeneste.

havns Garnison tillode sig — naar Lejlighed gaves — at fouragere paa egen Haand, havde Kristianshavns Kommandant, Oberst Volrath Both, den $^{28}/_{9}$ faaet Ordre til ikke at udlade nogen af Kristianshavns Port, medmindre det var Amagerbønder, eller Folk, der var forsynede med et egenhændigt Pas fra Kongen. Den nyanlagte Kristianshavns Vold var helt omgivet af Vand: mod København af Havneløbet og paa de andre Sider af Kalveboderne, der ved en Arm løb sammen med Øresund. Voldlinien, der laa bag denne passive Hindring, dannede en sammenhængende Jordvold, kun gennembrudt af Kristianshavns Kanal. Den var over for Kongens Bryghus og over for Nyhavns Hoved forsynet med to halve Bolværker, og mod Amagersiden af et halvt Bolværk med Skudfelt mod Sammenløbet af Øresund og Kalveboderne, samt med 2 Bolværker paa begge Sider af Porten til Amager, hvilken laa i disses Forbindelseskurtine. Foran Amagerport var der i Sundets flade Vand opført en Ravelin, der ved en Dæmning med Vindebro stod i Forbindelse med Porten, og fra denne førte i skæv Retning en 350 Alen lang Dæmning over til Amager.

Som omtalt fungerede Oberst Volrath Both som Kommandant. Til sin Disposition havde han foruden de kristianshavnske Borgere 211 Md., der vare formerede i 1 Komp. under Hans Lauritzen Skotte, 37 Haandværkere og 200 unge Amagere af de 262, der var tyet inden for Kristianshavns Vold, og 37 fremmede. Hans eget Regiment talte kun 70 Md., hovedsagelig kun Officerer og Underofficerer. Hertil kom de i denne Bydel indkvarterede Ryttere, 47 af Ritmester Gottfred Rauchs Kompagni og 63 af Oberstløjtnant Joachim Debberns Kompagni samt Fodermarsken Chr. Viborgs 43 Enspændere.

Artilleriet kommanderedes af Oberstløjtnant Eber-

hardt Speckhan, der til Raadighed havde 1 Arkelimester, 9 Konstabler, 7 Bøsseskytter og 28 Haandlangere (Maanedstjenere); men hvorledes Bestykningen af Voldlinien har været i Begyndelsen af Oktober 1658, kan ikke opgives.

Den 20. Sept. var den svenske Flaade gaaet op i Sundet for at være ved Haanden, dersom den hollandske Undsætning forcerede Passet ved Kronborg. Men da Karl Gustaf bragte i Erfaring, at Modvind og Jævndøgnsstorme endnu ved Udgangen af September hindrede Hollænderne i at løbe ud fra Vlye, trak han atter Flaaden, der talte 40 Skibe, tilbage paa Københavns Red for at støtte et Angreb, som han fra Drogden havde i Sinde at rette mod Amager og Kristianshavn for herfra at trænge ind i Fæstningen, medens Feltmarskal Stenbock samtidig arbejdede sig frem ved Helmers Bastion.

Den Styrke, med hvilken Karl Gustaf vilde gaa i Land, beløb sig til 1000 à 1100 Md. Fodfolk og 300 Ryttere, sammenflikket af alle Regimenter. Den 8. Okt. om Morgenen viste 18 store og 15 mindre Orlogsskibe sig foran Dragør, og under Dækning af Ilden fra Orlogsskibene gik Generalmajor Fersen i Land med 300 Md. Infanteri mellem Kl. 7 og 8 Morgen. Amagerbønderne og de faa Soldater i Dragørskansen flygtede, efter at det dog var lykkedes den kommanderende Underofficer at fornagle de i Skansen værende Piecer, før han blev skudt. Straks efter at den danske Besætning var fordreven, landsattes Resten af det svenske Fodfolk, der uopholdelig gav sig til at krenelere[1]) Husene og Gaardene og ved Hjælp af opkastede Diger og spanske Ryttere[2]) omdanne Dragør til et Brohoved for de efterfølgende Tropper.

[1]) Bryde Skydehuller i Murene.

[2]) Lange Bjelker, der hvilede paa og vare fastgjorte til krydsvis sammenfoldede tynde Palisader.

Til Forstaaelsen af det efterfølgende er det nødvendigt at gøre Rede for en Episode, der var passeret Natten mellem den 7. og 8. Den danske Konge havde fra København afsendt 3 Rytterofficerer, der skulde afgaa til Holsten, hvor Feltmarskal Eberstein, der samlede et Undsætningskorps, var i Trang for Befalingsmænd. Den Jagt, paa hvilken disse 3 Officerer skulde overføres, var i en meget miserabel Tilstand, og da Officererne vare komne ned i Køgebugt, saa de sig nødsaget til at forlade Skuden og begive sig over i en aaben Baad; men da der gik en meget høj Sø, kunde de ikke klare sig og optoges af en af de svenske Udliggere, der førte Officererne som Fanger til Wrangels Admiralskib. Efter at Dragør var renset for de Danske, landsattes de svenske Ryttere, og med dem fulgte Karl Gustaf selv, Pfalzgreven af Sulzbach og Wrangel, der førte den ene af de fangne danske Officerer, Ritmester van den Weghe, med sig for at benytte ham som Vejviser, medens de andre 2 Fanger forblev om Bord paa Flaaden.

Paa Rygtet om Svenskernes Landgang fremsendtes der fra Kristianshavn en Rytterstyrke — vel Rauchs og Viborgs Kompagnier — for at indhente nærmere Oplysninger; men da Fjenden holdt sig samlet ved Dragør, kunde Rekognosceringskommandoet ikke skaffe Oplysninger om Landgangskorpsets Styrke og Sammensætning, men kun konstatere, at det forskansede sig ved Dragør. I Fæstningen maatte man nu være forberedt paa et Angreb paa Kristianshavn, hvorfor de belejrede Natten mellem 8. og 9. stak Ild paa Sundbyerne, der under en fjendtlig Fremrykning mod Amagerport kunde yde Svenskerne Skjul og Dækning. Ogsaa den ved Sundby liggende Vejrmølle og den uden for Kristianshavns Vold liggende »lange Reberbane« gik op i Luer. I Fæstningen havde man hidtil skaanet disse Bygninger, da man gjorde Regning paa at benytte Tømmeret i dem

til Palisader, og i de første Dage af Oktober var der udgaaet Ordre til, at disse, saavel som Husene langs Vestervold fra Vesterport til Helmers Skanse skulde takseres til Nedbrydning.

Da den paa Kristianshavn liggende sjællandske nationale Bataillon under Oberst Both var for svag til at besætte alle Bastioner, naar noget alvorligt paakom, blev Oberst Frederik Ahlefelds og Major Ulrich Dewitz's fuldtallige Kompagnier af Livregimentet til Fods beordrede til den 9. at afløse Both, der med sine Sjællændere skulde rykke ud i Kastellet, hvor han skulde fungere som Kommandant i Stedet for Oberst Sivert Brockenhuus. Denne Rokering kan dog først have fundet Sted tidligst den 10. Morgen, thi i Natten mellem 9. og 10. holdt Boths Folk endnu Kristianshavns Vold besat. Den 10. om Morgenen, da Udfaldet mod Amager skete, var imidlertid de 2 Kompagnier af Livregimentet rykkede ind.

Pfalzgreven af Sulzbach standsede foran de brændende Sundbyer for at afvente Ankomsten af sit Infanteri. Medens han stod i denne Stilling, kom den svenske Konge til ham, og Karl Gustaf førte nu personlig en Rekognoscering, eskorteret af 200 Ryttere, frem mod Amagerportpartiet. Paa denne Recognoscering benyttede han sig af van den Weghe som Vejviser og naaede skjult af Røgen helt ned til Graven [1]).

Da Kongen kom tilbage fra sin Rekognoscering, blev han modtaget med Efterretningen om, at den hollandske Flaade den 7. var løbet ud fra Vlye. Hvor langt Hollænderne kunde være naaet, kunde vel ikke bedømmes, men man synes at have antaget, at Opdam

[1]) Medens van den Weghe red ved Siden af Karl Gustaf, eksaminerede denne den fangne Officer om Stemningen og Tilstandene indenfor Københavns Volde, og van den Weghe svarede hertil: at alt var i god Stand, og at Borgerne hellere vilde ofre alt end kapitulere (chevalier de Terlons Memoirer).

var nærmere end Tilfældet var. Karl Gustaf lod da straks et Krigsraad af de tilstedeværende høje Officerer sammenkalde, og i dette blev det slaaet fast, at Ekspeditionen mod Kristianshavn maatte opgives, Tilbagetoget befalet og Flaaden uopholdelig beordret op i Sundet for at møde den truende Fare. Men før Amager evakueredes, skulde Øen i Bund og Grund ødelægges og forvandles til en Brandtomt.

Rytterstyrken blev sendt tilbage til Dragør, efter at hver Rytter havde forsynet sig med 2 Knipper Halm, som førtes med til Skibene, og Rytterne gjorde sig færdige til Indskibning. Oberst v. Ensens Inf. Rgmt. fra Malmø var bleven overført til Amager, og Dele af dette Regiment fik Ordre til at udføre Hærgningen og Afbrændingen af Øen, hvilken Forretning de ogsaa samvittighedsfuldt udførte. Kun een eneste Gaard undgik at blive et Offer for Flammerne. Alle Bønderbyer, Gaarde og Huse bleve stukne i Brand, og lykkedes det Kreaturerne at flygte ud af de brændende Stalde, blev de atter af de svenske Soldater drevne tilbage i Baalene:

»Nu brænner Straa med Kierne,
Nu suis Mad paa Fade,
Ak Jammer stor, Ak Fæ og Foer,
Væ Sundbye Bønders Lade.
Vil Wrangel Harer jage«,

skriver Wallensbæk i sit Diarium for den 9. Oktober. Medens Sulzbach om Natten mellem den 9. og 10. bivouakerede foran Sundbyerne med Infanteriet, saa van den Weghe sit Snit til at undvige, og benyttende sig af det Røgslør, der laa over hele Egnen, ilede han frem mod Ravelinen foran Amagerbro, som han naaede Kl. 4 om Morgenen. Han raabte Skildvagten paa Dæmningen an og forlangte at blive indladt, da han havde vigtige Meddelelser at bringe. Paa Grund af de strænge Forbud mod Ind- og Udpassagen, lykkedes det dog først Kl. 6 Oberstløjtnan-

ten at slippe ind. Den vigtige Melding om, at Fjenden var under Opbrud, blev saaledes forsinket i hele 2 Timer, en Omstændighed, der selvfølgelig fik betydelig Indflydelse paa de efterfølgende Begivenheder. Oberst Both blev da ogsaa nogle Dage senere sat under Anklage for Bestridelse af Vagttjenesten paa Kristianshavn og den 10. belagt med Arrest. Da hans Retfærdiggørelse kaster et Lys over, hvorledes Sikringstjenesten i Almindelighed gik for sig, kan det maaske have Interesse kortelig at omtale den gældende Turnus.

Hovedronden besørgedes af Obersten selv og hans Officerer. For øvrigt inspicerede Both Vagterne til forskellige Tider, og han lod hver halve Time udgaa Ronder eller Patrouiller, indtil der afsluttedes med Dagronden, der bestredes af en Kaptajn. Fra Daggry til Nattens Frembrud var Obersten paa sin Post paa Volden. Hans Kvarter var lige ved Amagerport, og der var givet en staaende Ordre til at avertere, ham »wann das allergeringste passierte, ia wann zu Copenhagen in der Nacht nuhr etzliche Schüsze mehr als ordinaria geschehe«. Den Nat van den Weghe ankom, havde Both »offt und vielmahl« været paa Volden, hvilket Rigsraad Gunde Rosenkrantz kunde bevidne, da denne havde mødt ham paa Volden Kl. 11 og dvælet en Stund hos ham.

Amagerport havde været saaledes besat: I Ravelinen 1 Løjtnant, 1 Fændrik, de nødvendige Underofficerer og 20 Musketerer. I Hovedvagten i Porten stod 1 Kaptajn, Boths Kaptajnløjtnant, 2 Løjtnanter, 1 Fændrik og Livkompagniet (ɔ: Boths eget Komp.), der var det stærkeste, og Vagtkommandøren, der havde strænge Ordre til at melde Obersten, naar det allerubetydeligste hændte. Ved Ud- og Indpasseringen havde han befalet at iagttage den yderste Forsigtighed. Naar den indvendige Port blev aabnet, skulde Vindebroen være ophejset, Barrièren og Ravelinen lukket, og naar Vindebroen gik

ned, lukkedes Porten, saaledes at der var lukket paa 3 Steder og kun aabent paa eet. Da der den Nat, van den Weghe kom, meldtes Both, at der stod en Person uden for Porten, der forlangte at lukkes ind, sendte han straks Bud efter sin Hest (!) og gik imidlertid op paa Volden, hvor man meddelte ham, at der stod en Kaptajn udenfor. Both sendte da Kaptajnen for Hovedvagten gennem den hemmelige Gang (?) hen til Vindebroen for at befale Løjtnanten i Ravelinen at udspørge den udenforstaaende, da Both ikke kunde lukke vedkommende Officer ind, eftersom han Aftenen forud personlig havde afleveret Portnøglerne til Hs. Maj. Da van den Weghe havde opgivet sit Navn og raabt, hvilke Nyheder han bragte, begav Both sig straks op paa Slottet for at aflægge Rapport til Kongen. Her meldtes der ham, at Kongen var paa Volden[1]), og Obersten lod sig da føre op til Dronningen, der befandt sig paa det øverste Taarn, og afgav sin Melding til Sofie Amalie, da man ikke kunde opgive, hvor Kongen skulde søges.

Uheldigvis var Fodermarsken ikke ved Haanden, og Both begav sig da atter ud til sin Post for at afvente Kongens Ankomst.

Boths Indlæg er ikke dateret. Det skriver sig formentlig fra November eller December 1658. Sagen imod ham blev dog hævet, og han ansattes atter den 12. April følgende Aar som Chef for sit Regiment sjællandske Landfolk, men beordredes kort Tid derefter over til Møen for at fortificere Øen. Han faldt den 14. Novbr. 1659 i Slaget ved Nyborg som Kommandør for den ndkommanderede Del af Livregiment til Fods.

Kl. 6 var Frederik III endelig kommen tilstede, og van den Weghe kunde nu blive indladt. Rygtet om

[1]) Der blev foretaget et haardt Angreb af Stenbock fra Ravelinen foran Helmers Skanse.

Svenskernes Opbrud havde imidlertid bredt sig ind i København, og flere af de højere Befalingsmænd og kampivrige Borgere var strømmede over til Kristianshavn. Efter at van den Weghe havde gentaget sin Beretning, holdt Kongen et Krigsraad paa Kristianshavns Vold, i hvilket der blev besluttet straks at gøre et Udfald for at standse den tilbagegaaende Fjende, gøre ham saa meget Afbræk som muligt og besværliggøre hans Indskibning.

Da man maatte forudsætte, at Svenskerne paa Grund af den tabtgaaede Tid havde faaet et betydeligt Forspring, kunde man kun gøre sig Haab om at faa ham til at staa ved at jage efter ham med alt det Rytteri, man kunde skrabe sammen. Dette var nu imidlertid langt fra nogen imponerende Styrke, idet man kun kunde raade over ca. 250 Heste af Kristianshavns Garnison; men Udfaldstroppen suppleredes af beredne Adelsmænd, reformé Officerer, Hoffolk og nogle unge Borgere og Studenter, der kunde skaffe sig Heste, alle frivillige, der med Sorg og Harme havde set Lysskæret over Amager og nu brændte af Begærlighed efter at hævne det Tab, Staden havde lidt, navnlig da van den Weghes Udsagn lod formode, at den svenske Konge, Wrangel og Sulzbach samt flere af Svenskernes fornemste Officerer endnu befandt sig paa Amager.

Men der maatte handles hurtigt og kraftigt, dersom man skulde gøre sig Haab om at kunne tvinge Svenskerne til Kamp; dog de Officerer, Kongen beordrede til at føre Udfaldsstyrken: hans Halvbroder, Vibeke Kruses Søn, den iltre og forvovne Ulrik Christian Gyldenløve, og Ryttergeneralen Hans v. Ahlefeldt, borgede for, at Forfølgelsen vilde blive ført med Kraft og uden Tidsspilde.

Ved Hollænderbyen lykkedes det Forfølgerne at indhente Fjendens Bagtrav, 1 Brigade Fodfolk og Hoved-

massen af hans Rytteri, der den 9. var bleven forstærket med en Del af Mörners i Malmø liggende Regiment. Ved et voldsomt Angreb kastede Gyldenløve og Gottfred Rauch det svenske Rytteri, nedhuggede en Del, medens Resten søgte Flugten i vild Uorden, ladende deres Infanteri i Stikken. Infanteribrigaden[1]), der stod »auf freiem Felde«, blev nu omsværmet, redet ned og for største Delen nedsablet af de efterfølgende danske Rytertruppe. Kun Chefen Major Båz[2]), nogle Subalternofficerer og henved 100 Musketerer fik Pardon og gjordes til Fanger. Forfølgelsen fortsattes ud over den svenske Infanteristilling. Gyldenløves og Ahlefeldts Trop øgedes efterhaanden under Bevægelsen fremad med Smaahobe eller enkelte Ryttere, der brændte af Begærlighed efter at deltage i den spændende Jagt, og snart joge Danske og Svenske i en samlet Klump »eskarmousserende« ned mod Dragør, hvor svenskt Fodfolk i Gaarde og bag Diger optog deres flygtende Landsmænd. Her maatte Forfølgelsen ophøre, da Udfaldsstyrken var blottet for Infanteri. Havde Forfølgerne kunnet disponere over 3—400 Md. Inf., var Svenskernes Nederlag upaatvivlelig bleven fuldstændigt; men man har formentlig trykket sig for at belemre Udfaldsstyrken med Fodfolk, da det kom an paa hurtigst mulig at bringe Sulzbachs Rytteri til at gøre Front. De 2 Kompagnier af Livregiment til Fods, som samme Morgen var indrykket paa Kristianshavn, har formentlig formeret en Optagelsesstilling paa Amager. Som Forholdene vare, maatte Gyldenløve nøjes med at følge Svenskerne til Dørs og paa Afstand observere deres Genindskibning.

Men ved Rytterfægtningen den 10. Okt. havde Københavns Forsvarere afvendt en overhængende Fare, thi

---

[1]) Den lille svenske Brigade var paa 200 Md.

[2]) Eric Båz 1621—87, adlet $^{20}/_{3}$ 1667 med Navnet Leijonhjelm.

dersom Wrangel ved opsendte Raketter fra Kristianshavn kunde underrette Feltmarskal Stenbock om, at han havde bemægtiget sig Amagerbropartiet, skulde Stenbock rette et Hovedangreb paa Voldstykket mellem Nørre- og Vesterport. Den 9. om Aftenen havde Feltmarskallen under hæftig Kamp arbejdet sig op ad Skraaningen paa Helmers Bastion og ventede kun paa Raketterne for at føre Stødet til Bunds.[1]) Men da han i Stedet for Raketterne saa Flammehavet over Amager, blev han tvivlraadig og vovede ikke at engagere sig for stærkt.

Karl Gustafs Haab om at gøre sig til Herre over Hovedstaden, før Hjælpen kom, var glippet.

Svenskernes Tab under »Harejagten paa Amager« angives i de forskellige samtidige Kilder til 300 eller 500. Sandheden ligger sagtens midt imellem. Af Fanger indbragtes lidt over 100 Md. Inf. og Ryttere. Rygtet fortalte, at den svenske Konge med Nød og næppe undkom, og at Fred. III.s Generaladjutant, Dragonkaptajnen Mikkel Skov, havde sin Haand paa ham, men at han undred, og Gustaf Wrangel skal have ytret, at han aldrig havde været i en saa farlig Situation som ved denne Lejlighed. De Danskes Tab af døde og saarede angives kun til 9 à 10. Josua van den Weghe fik den $^{16}/_{10}$ anvist den under de daværende Forhold enorme Sum af 1000 Rd. for »for Kronen udviste Tjenester«, hvilken Sum i Juni blev forstrakt af Kommissær Jens Lassen[2]).

Efter det mislykkede Angreb paa Amager begav Karl Gustaf sig til Kronborg og havde paa denne Sejlads nær tilsat Livet ud for Hven, idet hans Chalup

[1]) Det var denne Kamp, som Fred. III overværede, der var Skyld i, at Kongen ikke var at træffe, da van den Weghe ankom til Slottet.

[2]) Sjæll. Tegn. $\frac{1305}{1658}$ b. og Milt. Regnsk. IV.—d.—18.

blev oversejlet af et af hans Orlogsskibe. Først den 29. Okt. forcerede Undsætningsflaaderne Passet mellem Kronborg og Helsingborg. Den 30. ankrede Opdam op paa Københavns Red, og Svenskerne hævede den snævre Cernering af Hovedstaden. Første Akt af Københavns Belejring var udspillet.

Josua van den Weghe forblev efter Fredsslutningen i dansk Tjeneste og deltog som Major og Oberstløjtnant i den skaanske Fejde, navnlig i Forsvaret af Kristianstad. Han maa dog være død før $^{5}/_{8}$ 1678, da han paa Listen over de Udmarcherede efter Kapitulationen betegnes som »salig«.

FRA DYREHAVEN

AF

DR. VILLADS CHRISTENSEN

1.

Landsbyen Stokkerups sidste Dage.

Ude i Dyrehaven, paa den nuværende Eremitageslette, laa fra gammel Tid Landsbyen Stokkerup, der blev nedbrudt 1670. Traditionen udpeger en Plads lidt syd for Eremitagen, paa begge Sider af Vejen til Fortunen, som den gamle Bytomt og den Dam, der ligger her tæt vest for Vejen, som Stokkerup Bys Gadekær. Denne Tradition stemmer ikke godt med de gamle Kort, paa hvilke Stokkerup findes afsat. Baade paa et Kort fra c. 1670 i det kongelige Bibliothek (Gl. kgl. Samling Fol. 717, Bl. 5) og paa flere forskellige Kort i Raadstuearkivet er Stokkerup afsat noget længere mod Øst, omtrent midtvejs mellem Eremitageslottet og Stranden. Man maa dog vist i dette Tilfælde give Traditionen Forrang fremfor Kortene. Der findes virkelig paa det angivne Terræn omkring Stokkerupkæret saadanne Smaahøje og Fordybninger i Terrænet, som nok kunde være gamle Byggepladser, ligesom en gammel Kørevej

ned til Bytomten kan skimtes i Slettens Grønsvær.[1]) Men ingen saadanne Spor af Bebyggelse er at finde østlig paa Sletten, hvor Stokkerup efter Kortenes Angivelse skulde have ligget, og Byen vilde jo ogsaa der have haft en særlig uheldig Beliggenhed, helt i en Udkant af sin Bymark. At Stokkerup har ligget omkring et Vandhul, et Gadekær, er Kortene enige med Traditionen i.

Selvfølgelig er det kun meget sparsomme Efterretninger, der fra Fortiden er overleverede os om en saadan lille By. Det nævnes tilfældigt, at der under Grevefejden, i 1535, blev udstedt et kongeligt Beskærmelsesbrev for Stokkerup[2]). Men ellers er det kun de sidste 60 Aar af Byens Tilværelse, vi kender noget til. I disse Aar kan den nemlig følges gennem Københavns Lens Regnskaber, der gaar tilbage til 1611. Jordebøgerne giver os Bøndernes Navne, Gaardenes og Husenes Antal og deres aarlige Landgilde. I hele Tidsrummet var der 15 Gaarde i Byen og som Regel 5 Gadehuse, hvis Antal dog mod Slutningen øges noget. De 14 af Gaardene var af samme Størrelse; hver af dem betalte i Landgilde 9 Skæpper Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 1/2 Svin og 2 1/2 Mark, 2 1/2 Skilling og 1/2 Album i Penge. Den femtende Gaard var af dobbelt Størrelse og betalte 18 Skæpper Byg, 2 Lam, 2 Gæs, 4 Høns, 1 Svin og 5 Mark, 5 Skilling og 1 Album i Penge. Brøkerne i Pengeydelserne tyder paa, at de 14 Gaarde engang i Tiden er opstaaet ved Deling af 7 Helgaarde. Men først naar vi slaar 3 saadanne Helgaarde sammen til en, danner Penge-

[1]) Derimod kan man ikke, som sket er, paaberaabe sig den Omstændighed, at der ogsaa findes Murbrokker inde i de omliggende Trægrupper. Disse Brokker og hele Mursten stammer ikke fra en gammel Landsbys lerklinede Huse, men er Affald fra de forskellige Restaureringer af Eremitagen.

[2]) Nyström: Gentofte Sogn 192.

afgiften en rund Sum, 16 Mark eller 4 Daler. Vi kan tænke os, at der engang i en fjern Fortid har ligget tre saadanne Bol paa Stokkerup Mark. De er bleven delte i 9 Helgaarde, af hvilke saa den ene er gledet ud af Landsbyfællesskabet, — lad det f. Eks. være den Del af Hvidøre Kros Jordtilliggende, der stadig brugtes af Mændene i Stokkerup[1]). Af de øvrige 8 bestod den ene altsaa endnu, da Byen blev nedlagt, medens de andre 7 var bleven til de 14 Halvgaarde.

Foruden hver Gaards Landgilde leverede Bymændene i Fællesskab aarlig 2 Køer til Københavns Slot. Og de Mænd, som brugte Hvidøre Kros Tilliggelse, betalte derfor 32 Mark aarlig. Hvis den ovenfor ytrede Antagelse, at dette Jordstykke oprindelig har udgjort den niende Gaard i Stokkerup, er rigtig, skulde dette Pengebeløb altsaa svare til en Helgaards Landgilde. En Udregning af Naturalydelsernes Værdi i Penge efter den Landgildetakst, Arent Berntsen meddeler i sin Danmark-Norges Beskrivelse fra 1656, vil vise, at dette ogsaa stemmer ret nøje. Efter Arent Berntsens Takst gjaldt 1 Tønde Byg 5 Ort, 1 Lam 1½ Ort, 1 Gaas ½ Ort, 1 Par Høns 6 Skilling og 1 Svin 1 Rdlr. Dette vil, naar 1 Ort regnes til 24 Skilling og 1 Rdlr. til 4 Mark, give ialt 27 Mark 10 Skilling. Lægges hertil Beløbet i rede Penge, bliver en Helgaards aarlige Landgilde paa den Tid omtrent 33 Mark, altsaa lidt mere end Afgiften af Hvidøres Jord. Men det maa erindres, at denne Afgift er fastsat længe før Arent Berntsens Tid, og at Priserne i dette Tidsrum nok kan have forskubbet sig en lille Smule. Lægger vi Naturalafgifterne af 3 Helgaarde sammen, faar vi efter Arent Berntsens Priser et Beløb af 82 Mark 14 Skilling. Dette uregelmæssige Tal ser

[1]) Hvidøre ligger ganske vist i et andet Sogn, men dens Jorder strakte sig langt nordpaa, helt ind i Dyrehaven og hen til Stokkerup (Nystrøm, Gentofte Sogn 189).

ej heller ud til at være oprindeligt, — Afgiften af et Bol har snarere været 80 Mark eller 20 Rdlr. i Naturalier. Lægges hertil de 16 Mark, som vi ved, at 3 Helgaarde ydede, bliver den samlede Afgift af 1 Bol 96 Mark. Naar saa Bolet deltes i tre Helgaarde, fik hver af dem en samlet Afgift af 32 Mark, netop det Beløb, som Hvidørejorderne betalte.

Husmændene betalte hver 1 Skilling Grot om Aaret.

Bøndernes Navne er de sædvanlige. Det almindeligste Navn i Stokkerup har været Laurits, — det forekommer bestandig 5 eller 6 Gange blandt de 15 Gaardmænd. Ogsaa Hans var her som overalt paa Sælland et meget brugt Navn, og Gamle Lavrids Hansen og Unge Laurids Hansen findes derfor en Aarrække igennem ved Siden af hinanden. Blandt Husmændene træffes en enkelt Gang en Laurids Skomager. — Af sjældnere Navne træffes Saxe Ibsen, Lennert Hansen, Peder Clemetsen, Peder Boelsen, Boe Rasmussen.

I den nærliggende Stokkerup Skov eller Bove Skov — den sydlige Del af den nuværende Dyrehave — kunde Bønderne drive deres Svin paa Olden. Af et Oldenregnskab fra 1650 ses, at de Stokkerup Mænd i dette Aar havde ialt 158 Svin, 6 Fastegrise, (Grise som er fødte om Foraaret i Fastetiden eller før Paaske), 10 Pattegrise og 3 spæde Grise indbrændte til at gaa paa Olden i Skoven. En Gaardmand kunde have indtil 24 Svin paa Olden; Husmændene havde hver et eller to. Oldensvinenes Antal rettede sig jo forøvrigt efter, om det var Oldenaar eller ej.

I 1657, da Krigen med Sverrig truede, blev der udskrevet en Pengeskat af Bønderne, at betale til Bartholomæidag d. 24. August. Af 1 Hest, Ko, Kvie, Kalv eller Ungnød skulde der betales 8 Skilling, af 1 Svin, Lam, Faar eller Vædder 1 Skilling, af en Bistok 3 Skilling.

Af Regnskabet over denne Skat lærer vi Gaardenes Besætning at kende, og efter den at dømme har Gaardene gennemgaaende været smaa. En Mand havde 4 Heste, de øvrige to eller tre. Det største Antal Køer, der fandtes paa en Gaard, var 10; de fleste havde kun 3—5. Af Svin fandtes indtil 14, af Faar indtil 12. To af Gaardmændene havde 5 eller 6 Bistader. Mærkeligt er det, at der i dette Regnskab nævnes hele 9 Husmænd i Stokkerup, og at hver af dem havde 1 eller 2 Heste, de fleste 1 Ko og et Par Faar. Svin havde de alle, nogle af dem 4, 5 eller 6. To af Husmændene havde Bistader.

Nogle faa Maaneder senere var al Stokkerups Velstand forsvunden. I Lensregnskabet for 1657—58 opføres 7 af Byens Gaarde blandt dem, »som formedelst Fjendernes Indfald og Udplyndring er vorden forarmede og Landgilden ikke kan afstedkomme«. De øvrige 8 Gaarde samt alle Husmændene havde heller intet betalt. De havde dog ikke faaet Landgilden eftergivet, men opføres paa Listen over dem, der stod i Restance.

Selve Bygningerne i Stokkerup By var dog sluppet taaleligt over Svenskernes Besøg. I en Synsforretning, som afholdtes i 1660, siges kun en enkelt Gaard at være fuldstændig ruineret og afbrudt af Fjenderne; alle de øvrige var dog brøstfældige paa Tag og Ler[1]).

Det varede længe, inden Kongen igen fik nogen Landgilde af Stokkerup By. I 1659 blev hele Byen — 15 Gaarde og 7 Gadehuse — pantsat til Borgemester Peder Pedersen i København for Laan, han havde ydet Kongen til Garnisonens Underhold under Belejringen[2]). Han havde endnu Byen i Pant i Regnskabsaaret 1660—61; men derefter var den pantsat til Generalmajor Rüse,

[1]) Sokkelund Herreds Tingbog 1660—62 S. 6.
[2]) Kbhvns. Dipl. V. 599.

fra hvem den blev indløst i 1664. Men da har Byen sikkert været i en saadan Tilstand, at den i lange Tider intet har kunnet betale. I Regnskabet for 1664—65 findes et Afsnit med følgende lange og bedrøvelige Overskrift: »Geraader dette Aar til Afkortning formedelst dette Amts foregaaende Ruin, Armod og Gældbundenhed, saa vel som en ganske Del formedelst denne lange, stærke og kolde Vinter, som haver tilføjet Bunden stor Skade, ej alene paa det ringe Kvæg og Bæster, han havde, mens og paa sit Korn, og hvad fattig Middel, han havde«. I dette Register træffes 6 Mænd i Stokkerup, og saaledes gaar det nu videre i de følgende Aar. I 1668 hedder det: »Afkortes og afgaar dette Aar for øde og forarmede efter Tingsvidnes Indhold: I Stokkerup 6 Gaarde og 2 Gadehuse«. De øvrige skulde altsaa betale, men det fremgaar ikke af Regnskabet, at nogen af dem har betalt. I 1669 ser det endnu værre ud; da opføres 10 Gaarde og 2 Huse i Stokkerup som ganske øde. Og snart er nu Byens endelige Skæbne beseglet.

Midt i al Landets Elendighed efter den ødelæggende Krig og den ydmygende Fred tænkte Frederik III paa at indrette sig en ny Dyrehave, og dertil blev Stokkerup Skov udset.

Det første Bud om det, der forestod, var et Kongebrev af 1. April 1669 til Thomas Holck, Ridefoged over Københavns Amt, om snarest at lade Stokkerup Skov af ny omgærde. Et Par Maaneder senere, i Juni 1669, udgik nærmere Ordre om, at hver Bonde i Amtet skulde age 4 Læs Gærdsel til denne Indhegning; og i dette Brev betegnes Skoven efter sin nye Bestemmelse som Stokkerup Dyrehave. Samme Aar fik Byen eftergivet de to Køer, som den hidtil aarlig havde leveret, »formedelst hvis Jord og Skov dennem er fratagen og indhegnet i den nye Dyrhave«; og Bønderne i Stokkerup mistede

tillige Benyttelsen af Hvidøre Kros Tilliggende, »hvilken Jordsmon og Enge Kongl. Majst. haver indhegnet til Dyrehave og sin egen Brug« [1]).

Det Gærde, som saaledes blev rejst om Frederik III.s Dyrehave, findes afsat paa det foran nævnte Kort fra c. 1670 i det kgl. Bibliothek, og kan spores endnu gennem Skoven; det strækker sig som en Jordvold og Grøft fra Taarbæk Kirkegaard mod Vest, hist og her bevokset med gamle Tjørne.

Men da Frederik III døde i 1670, var denne nye Dyrehave allerede bleven for lille. Kristian V skulde have mere Plads til sine Parforcejagter, og foruden andet mere blev da Stokkerup By og hele Bymarken indlemmet i Dyrehaven. Den 13. Juni 1670 udgik to Kongebreve herom. Det ene meddeler Kammerkollegiet, at Bønderne i Stokkerup maa „formedelst deres Gaardes Forandring og Fraflyttelse ud af vores nyanordnede Vildbane« være skattefri i tre Aar. Det andet Brev paalægger Amtmanden over Københavns Amt, Rigsmarskalk v. Kørbitz, at udvise en bekvem Plads uden for Vildtbanen, hvor Stokkerup Bønder kan henflytte og igen opbygge deres Huse [2]). Byen er straks derefter bleven nedrevet; thi det hedder i Jordebogen for 1670—71 om Stokkerup: »Denne By er ganske afbrudt, og dens Ejendom underlagt den nye Dyrehave, som nu er til Kgl. Majts. egen Brug«.

I Sokkelunds Herreds Tingbog nævnes Stokkerup for sidste Gang som en eksisterende By d. 1. Sept. 1670. Det hedder under denne Datum i Tingbogen:

»Fremkom for Retten Hans Nielsen Skodsborg i Stokkerup paa egne og sin Søster Else Nielsesdatter

[1]) Regnskabet tilføjer her: »Item Hvidøre Mølledam og Tillæg, som staar i Jordebogen for 16 Rdl.«

[2]) Sællandske Tegnelser.

hendes Vegne, Jørgen Nielsen og Peder Nielsen af Stokkerup og med Mund og Haand gjorde og gav deres Stiffader Rasmus Pedersen i Stokkerup et trygt, fuldt og fast Afkald og Kvittering for hvis Arvepart enhver af dem er tilfalden efter deres sal. Forældre Niels Pedersen Skodsborg og Boel Jørgensdatter, som boede og døde i Stokkerup, det være sig for rørendes og urørendes Gods, løst og fast, lidet og stort, højt og ringe Værd, intet undtagen. Og anlover enhver for dennem og deres Arvinger, for fødte og ufødte, at holde Rasmus Pedersen og hans Arvinger, fødte og ufødte, aldeles kvit og kravesløs i alle Maader. Takker godt for god og opriglig Betaling, hvorefter begærtes Afkald og Tingsvidne.«

Endnu en Gang, og i en lignende Anledning, nævnes Stokkerup i Tingbogen d. 26. Jan. 1671; men da fremgaar det af de brugte Udtryk, at Byen ikke længer eksisterede:

»Fremstod for Retten Clemed Pedersen af Virum og Lars Esbiørnsen af Vangede og med Mund og Haand gjorde og gav deres Stiffader Hans Andersen, hidindtil boende i Stokkerup, et fuldkommen trygt, fast og uigenkaldendes Afkald og Kvittering for, hvis Arvepart deres Myndlinger Sidse og Karen Esbiørnsdøtre er arveligen tilfalden efter deres sal. Fader Esbiørn Larsen, forhen boede og døde i Stokkerup, for hvilken Arvepart bemeldte Clemed Pedersen og Lars Esbiørnsen haver annammet Fyldest, Udlæg og Betaling af forskrevne Hans Andersens Bo i Stokkerup, og de enhver paa sin Myndlings Vegne haver at forestaa og i Fremtiden dertil at svare Hovedstol og Rente. Og Hans Andersen derfor i alle Maader lover at holde skadesløs og uden Skade i alle Maader. Og nu her udi Retten med Haand og Mund takkede godt for god og redelig Afbetaling, enhver paa sin Myndlings Vegne. Hvorefter bemeldte

Hans Andersen begærede fuldkommen Afkald og Tingsvidne i efterskrevne Tingmænds Paahør« [1]).

Det fremgaar af Brevet til Amtmanden, at det har været Kongens Tanke, at hele Byen skulde flyttes et andet Sted hen og dens Befolkning samles der. Men denne Plan blev ikke udført. Det har vel ikke været muligt at finde et folketomt Areal af saa stor Udstrækning, at en hel Landsbys Befolkning kunde bosættes derpaa. Derimod var det let nok at finde øde Gaarde og Huse spredt omkring i alle Sogne; thi Svenskekrigens Virkninger var endnu langtfra overvundne. Det blev da paa den Maade, man anbragte de Stokkerup Bønder. Det lille Samfund blev fuldstændig opløst og spredt, og de husvilde Folk maatte finde sig i at faa nye Naboer.

Allerede i Jordebogsregnskabet for 1670 findes under Gladsakse Sogn og By denne Bemærkning: En Halvgaard, antaget øde af en Stokkerup Mand; og ved en anden Gaard: I lige Maade øde, antaget med Frihed af en Stokkerup Mand. I Buddinge træffes ligeledes en Stokkerup Mand, og i Gentofte nævnes to Gaarde, »antagne med Frihed«, hvorved der maaske ogsaa sigtes til den treaarige Skattefrihed, som jo var tilstaaet Bønderne fra Stokkerup. I 1671 hedder det ved en Gaard i Emdrup: »Jens Olsen og Laurs Pedersen, kommen fra Stokkerup, har antaget Gaarden øde og nyder 3 Aars Frihed efter Kgl. Majts. Brev«. I Gladsakse nævnes i dette Aar tre Mænd fra Stokkerup og i Buddinge to. Under Lyngby nævnes: »Laurits Andersen, kommen fra Stokkerup, er forarmet, dog antaget Claus Jørgensens Gaard, som han for Armod kvitteret, formener ligesom de andre af Stokkerup Mænd at nyde 3 Aars Frihed.«

Saaledes var nu Landsbyens Befolkning spredt for

[1]) Tingbogen fol. 91 b og 108 b.

alle Vinde, og Stokkerups Bymarker henlaa som den aabne Slette, der snart fik Navn efter det nye Jagtslot Eremitagen.

2.

En paatænkt Nedbrydning af Eremitagen i 1790.

Den 7. August 1790 tilskrev Rentekammeret Københavns Magistrat saaledes:

»Kammeret finder det fornødent, at en Syns-Forretning foranstaltes over Eremitagen i Jægersborg Dyrehauge, dens nærværende Tilstand, tilligemed en Taksations-Forretning over denne Bygnings Værdi, naar den skulde nedbrydes og bortføres. Til disse Forretninger at afholde kende vi ingen kyndige Mestre paa Landet, hvorfor vi tjenstligst anmode Magistraten, at dertil maatte her fra Staden udnævnes tvende kyndige Mænd, en Murmester og en Tømmermester, og at det maatte paalægges dem at holde Forretningerne om muligt i en af de første Dage i næste Uge, hvorfor de skal nyde Betaling. Om Dagen og Tiden udbede vi os forud at underrettes for at kunne tilmelde Hr. Kammerherre og Hofjægermester Grev Ranzow samme.«

Magistraten udmeldte derefter Murmester Christian Martens og Tømmermester Johan C. Møller til at foretage Synsforretningen, og denne fandt Sted d. 18. August 1790 i Overværelse af Bygmester Magens og Hr. Valentin Knudsen, der mødte paa Grev Rantzaus Vegne. Slottets Tilstand befandtes saaledes:

Façaden til den vestlige Side bestaar først af en Terrasse, hvori en Trappe af hugne Kampesten med

lavt Gelænder samt fire Postamenter, rent forfalden tillige med Dekorationerne, som staar paa samme. Oven paa bemeldte Terrasse er ligeledes en Trappe af hugne Bornholmer-Sandsten med Gelænder og Ballustrade, rent forfalden. Façaden bestaar af 5 Fag, 2 Etager høj, med gebrokken Heltag, hvoraf det underste er dækket med Skifersten og det øverste med rødt malet Jernblik. Paa det underste er 6 Tagvinduer ud til begge Sider med udvendige Skodder og paa hver Ende et uden Skodder, og paa det øverste Tag 4 helt runde Tagvinduer, alle dækket med Blik. Samme er en Del forraadnede. Façaden er dekoreret med Søjler og Lisener tillige med et Galleri og en Balkon samt en Del andre Dekorationer, hvoraf en Del er nedfalden og borte, foruden Muren, som er en Del beskadiget tillige med Hovedgesimserne rundt om hele Façaden samt de andre Trægesimser, og nogle af Vindueskarmene og Rammerne rent forfalden rundt om. Under bemeldte Façade ere Kældere i Terrassen.

Der bag til den østlige Side bestaar Façaden ligeledes af 5 Fag, 2 Etager høj over Terrassen, dekoreret med Lisener samt en Altan og en Balkon. Samme Façade er Muren noget beskadiget, tillige med Hovedgesimsen rent forraadnet og en Del af Dekorationerne forfalden og nogle rent borte.

Endefaçaderne til den søndre Side og nordre Side bestaar begge af 3 Fag, hver 2 Etager høj over Terrassen, ziret med Lisener. I den nordre Façade er en Indgang i Terrassen til Kælderetagen. Samme er af hugne Bornholmer-Sandsten med Galleri over Derunder er Indgangen 1 Fag med Stengulv. Loftet derover med Bornholmersten lagt. Dernæst et stort Køkken med aaben Skorsten paa Jernpiller samt Komfur, Bænke tillige med Retterbænke, Hylder og Rækker. I samme

Køkken en Afdeling,[1]) og Gulvet lagt med Mursten. Det øvrige af Kælderetagen i 7 Afdelinger; Gulvene er alle belagt med Mursten, dels i Højkant og dels paa Fladen. I den ene Afdeling, saakaldet Spisekammer, er hvælvet. Samme Gevælvt er under Stentrappen og er meget forfalden og færdig at falde ned. I den anden Afdeling Brystpanel og en enkelt Vindovn med Tromle og Rør. I den tredie er Trappen anlagt op til Tagbjælkerne med Ballustradegelænder. I Terrassens Højde hvide Vægge; men i de andre Etager er Væggene paa Trappegangen besat med blaa hollandske Fliser. Under samme Trappe en Afdeling.

Første Etage: Ud til søndre Side et Værelse, 1 Fag, Panelet betrukken og malet, gibset Loft. I samme en enkelt Vindovn paa Fliser med Rør. I dette Værelse er Betrækket meget beskadiget. Dernæst 1 Værelse, 1 Fag til søndre og et Fag til østre Side, ligesom forrige. I samme en Niche med Stukkaturarbejde og en enkelt Vindovn paa Fliser, men Betrækket uden Skade. Dernæst en Sal, 3 Fag, hvide Vægge, gibset Loft, Brystpanel i Fagene og Fodpanel rundtom. I samme Sal en aaben Kamin og Flisegulv samt en Opgang fra Kælderen med Gelænder. Ved Siden af et Værelse, 1 Fag til østre og 1 Fag til nordre Side, Panelet betrukken og malet, gibset Loft. I samme en Niche med Stukkaturarbejde og deri en enkelt Vindovn med Rør. Dernæst et Værelse, 1 Fag ligeledes, men uden Niche, en enkelt Vindovn med Rør. Ved Siden af et Værelse, 1 Fag til nordre og 1 Fag til vestre Side, Panelet betrukken og malet. I samme en Niche med Stukkaturarbejde, hvori

[1]) Denne Afdeling maa være det afsondrede firkantede Rum, som endnu findes i Køkkenet, og som utvivlsomt har været indrettet af Hensyn til det bevægelige Bord, der herfra kunde føres op i Spisesalen. Selve dette mekaniske Bord var allerede forsvundet i 1790.

er en enkelt Vindovn med Rør samt Loftet gibset. Dernæst en Gang, 3 Fag, Panelet betrukken og malet med Historier, Gulvet belagt med Fliser og Loftet gibset med Stukkaturarbejde. Fra samme er Udgang til en Balkon til den vestlige Side. I samme Etage er 17 dobbelte Døre med Gerigter paa begge Sider samt paaskudte Jernlaase med Trykkerter; og for de 14 Fag Vinduer er indvendige Skodder.

Anden Etage[1]): En Sal paa 1 Fag med indlagt Gulv. Væggene overalt panelet med Fyldninger med forgyldte Lister og Zirater; Loftet gibset med Stukkatur og malet Plafond og forgyldte Zirater, Kakkelovnspladsen med trukne Fyldinger og en enkelt Vindovn med Rør paa Fliser. Dernæst et Kabinet, 1 Fag til søndre, 1 Fag til østre Side, med indlagt Gulv, Væggene panelet med Dekorationer, gibset Loft med Stukkaturarbejde med forgyldte Zirater. I Kakkelovnspladsen en Niche med Stukkaturarbejde, som tildels er forgyldt, hvori er anbragt nogle Spejle, samt en enkelt Vindovn med Rør paa Fliser. I samme Kabinets ene Hjørne et Apartement[2]). — Derved en durkgaaende Sal fra østre til vestre Side, 3 Fag til hver. Gulvet belagt med Marmorfliser. Samme Sal er dekoreret med fritstaaende Søjler og Lisener, Kapitælerne og Basiserne forgyldte, Søjlerne og Lisenerne er overtrukne med Gibsmarmor. Derover et Hovedgesims af Træ marmoreret. Friserne med forgyldte Zirater. I samme en aaben Kamin med hugne Sten, malet Marmor. Oven over samme er ziret med tvende Gibsfigurer og Gevandter og nogle forgyldte Zirater belagt med Spejlglas. I bemeldte Sal er 4 dobbelte Egedøre med Marmorgerigter, og de 3 Fag til hver Side

[1]) Her nævnes først Kongens to Værelser mod Syd, derpaa Salen i Midten, endelig Dronningens tre Værelser mod Nord.

[2]) Et Klosetrum, som gik ned gennem alle Etagerne. To lignende Apartementer fandtes i Dronningens Værelser.

bestaar af 6 Stkr. Glasdøre, hvoraf de to ere Spejlglas. Om samme Døre er trukket en Gerigt af Gibs med forgyldte Zirater. Lige over for Kaminen en Basrelieftavle af Gibs.[1]) Væggene betrukne med Gibs marmoreret. Paa samme 4 Trofæer, dels malede og dels forgyldte. Loftet gibset med Stukkaturarbejde og forgyldte Zirater samt dekoreret med Spejlglas. Dernæst et Kabinet, 1 Fag til øster og 1 Fag til nordre Side, Gulvet indlagt, Brystpanel rundt om, Væggene betrukne med skildret Silketøj, Loftet gibset, Gesimserne med Stukkaturarbejde. I samme en aaben Kamin med Marmorgerigter og Messinggitterværk. Derover er Pladsen gibset med Stukkaturarbejde, som indfatter et stort Spejl. I samme Kabinets ene Hjørne et Apartement. Ved Siden af et Kabinet, 1 Fag med indlagt Gulv, Brystpanel rundt om, Væggene betrukne med Silketøj, som er rent forfalden, i Hjørnet en Niche ziret med Stukkaturarbejde, Loftet gibset, ligeledes ziret med Stukkaturarbejde, som tildels er forgyldt og meget beskadiget. Dernæst et Kabinet, 1 Fag til nordre og 1 Fag til vestre Side, Gulvet indlagt, Brystpanel rundt om, Væggene betrukne med Silketøj, som er meget beskadiget. I samme Kabinet en aaben Kamin med Geridst og Messing Gitterværk, derover gibset med Stukkaturarbejde, som indfatter et stort Spejl, Loftet tilligemed Gesimserne gibset med Stukkaturarbejde med forgyldte Zirater. I samme Kabinets ene Hjørne et Apartement. I samme Etage er 7 dobbelte Døre med Gerigter foruden de 4 Egedøre i Salen og Glasdøre samt 16 Døre beslaget med paaskudte Messinglaase og Greb samt hollandske Messinghængsler tilligemed en Dør beslaget med Jernlaase og Hængsler lige som de andre med Messing.

[1]) Den forestiller Diana i Badet og Actæon, der forvandles til en Hjort.

I Mansard Etagen en stor durkgaaendes Sal, 3 Fag til hver Side, med hvide Vægge, Fodpanel rundt om, Loftet gibset med Stukkaturarbejde. I samme en Plafond, som er malet[1]), og en enkelt Vindovn med Tromle og Rør. Paa hver Side af Salen en stor Afdeling til Loftsrum med liggende Stol i Taget. Fra samme Tag er Opgang til det øverste Loft, som er fast Loft paa Mansardbjælkerne med Hængeværk over Salen. Samme Loft er udi et, hvoraf Gulvet hist og her er meget forraadnet.

NB. Tagrenderne rundt om paa alle 4 Sider af Eremitagen er belagt med Bly, hvorfor man altsaa ikke kan komme til at se, hvorledes Renderne tillige med Bjælkehovederne, som ligger i Murene, er beskaffen, om de er forraadnede eller ej, da vi dog vist tror, at Renderne maa have Fejl, siden Gesimserne ere rent forraadnede.

Da Eremitagen er opbygget 1736 og altsaa er en gammel Bygning, som bestandig har staaet frit for Sol og Regn med alle Vinde, saa kan man ikke med Vished sige, om Stenene i Muren lader sig ved Nedbrydelsen skille og rense fra Kalken; og naar tillige betragtes Transporten for Gruset at føre bort og Pladsen at rense, som vil koste noget anseligt, og naar tillige betænkes, hvad Bygningen vil koste at nedbryde, — saa kan vi ikke taksere eller vurdere bemeldte Eremitage, som den nu er og forefindes, samt Rækværket eller Brysthøjden, som staar rundt om Eremitagens Terrasse, og med alle dens tilhørende Appertinentier efter denne specificerede Forretning højere til Nedbrydelse og Bortførsel end for

[1]) Dette Loftmaleri har været det Billede af den franske Maler Coffre, som oprindelig var malet til den ældste Eremitage paa Kristian V.s Tid, men fra denne blev ført over til den nuværende, af Kristian VI. opførte Eremitage. Billedet fandtes altsaa endnu i 1790. Nu er Loftet i denne Sal hvidmalet og fladt.

den Summa 400 Rdl., skriver Fire Hundrede Rigsdaler Dansk Courant.

At denne Forretning ikke er sat nogen til Villie eller Venskab, kan vi med Ed bekræfte, naar forlanges.

København, d. 18. Aug. 1790.

C. Martens. *I. C. Müller.*

Den paatænkte Nedbrydning blev dog heldigvis forhindret, idet den forannævnte Hofjægermester Grev Rantzau for at redde Slottet købte det af Staten og ejede det i nogle Aar, indtil det i 1797 atter blev Statsejendom.

3.

Gravhøje i Dyrehaven.

Dyrehaven er rig paa Gravhøje. Man skimter overalt deres runde Toppe inde mellem Træstammerne, og Rester af omstyrtede og sønderspræengte Gravkamre ligger som Skeletter omkring paa Sletten. Mange er endda i Tidens Løb helt sløjfede og bortførte for at bruges til Vejfyld og Skærver.

De fleste af Højene er Broncealdersgrave, men ogsaa Minder fra Stenalderen findes derude, saaledes den Langdysse, der endnu staar som fredet Mindesmærke midt i Vejen fra Eremitagen til Fortunen, og som sædvanlig kaldes »Tingstedet« [1]). — En anden Langdysse,

[1]) For Tiden er baade Vejen og Langdyssen afspærrede ved militære Foranstaltninger. Det samme gælder en Mængde andre Gravhøje, som ligger i det Bælte syd for Eremitagesletten, gennem hvilket de militære Anlæg strækker sig tværs over Dyrehaven.

der skildres som et meget anseligt Monument og bygget med en høj Grad af Omhu, stod nordligst i Jægersborg Hegn tæt ved Rundforbi Skovfogedbolig. Det bestod af et Gravkammer, dækket af en 4 Alen lang flad Overligger og omgivet af en Stensætning, der dannede en Firkant, 40 Alen lang og 22 Alen bred. Stenene i denne Omkreds var henved halvtredie Alen høje og et Par Alen i Tværmaal. Otte saadanne oprejste Sten dannede den ene, vel bevarede Langside, og ved hver af Enderne stod 5 eller 6. Dette imponerende Mindesmærke blev udgravet og undersøgt af Kong Frederik VII i Sommeren 1863 og derpaa sløjfet og bortført. Hvor det engang har staaet, ses nu kun den flade Mark [1]). — Endvidere findes Resterne af en Langdysse ved Fortunen.

Ogsaa andre Levninger fra Stenalderen er fundne i Dyrehaven. I 1848 indsendte Anatomen Dr. Bendz til Oldnordisk Museum et Flintvaaben, som var fundet i Dyrehaven ved at opgrave Roden af et fældet Træ. Og ved en af sine mange Udgravninger gjorde Frederik VII i 1858, i en Høj vest for Mathildevejen i Jægersborg Hegn, et af de interessante Fund, der viser os Sammenstødet mellem Stenalderens og Broncealderens Vaaben. I Graven fandtes bl. a. et rundt Træskjold, betrukket med Bøffelhud og forsynet med Skjoldknap af Bronce. Men imellem Bronceknappen og Bøffelhuden var der indstukket en Spydspids af Flint.

Langt den største Del af Dyrehavens Gravhøje stammer dog fra Broncealderen. Der er eller har været mange store og smukke Høje iblandt dem, Høje med en Omkreds af 150 Alen og af 6 Alens Højde, som f.

[1]) Hvor har Frederik VII ladet disse mægtige Sten føre hen? Man kan vanskelig tro, at han har forstyrret dette interessante Mindesmærke blot for at lade Stenene slaa til Skærver. Af Oldsager indeholdt Graven intet.

Eks. de to Høje i Jægersborg Hegn tæt ved Skodsborgs Have, af hvilke den ene blev udgravet af Frederik VII. Vel kendte er ogsaa Garderhøjen paa Sletten nord for Vejen mellem Eremitagen og Hjortekær og Orehøj i Jægersborg Hegn. Den største Mængde af disse runde Broncealdershøje findes dog paa en Strækning fra Fortunvejen over Ulvedalene og op til Præstesletten; her ligger over 30 Gravhøje i sammenhængende Grupper. De fleste af Højene er bevoksede med Træer; kun nogle enkelte, saaledes som Garderhøjen, viser deres frie Runding mod Himlen.

Efter at man i Begyndelsen af forrige Aarhundrede havde taget fat for at frede disse Oldtidsminder, blev ogsaa enkelte Høje i Dyrehaven fredlyste. De første var Langdyssen paa Eremitagesletten og en Gravhøj tæt ved Fortunen. Men den største Del af dem var fremdeles givne til Pris for alskens Foretagsomhed, og hvilken Skæbne der saa ventede dem ses af et Brev fra Stadskonduktøren i København, Professor Rawert, til Sekretæren ved den antikvariske Kommission, Kancelliraad Thomsen. Rawert skriver den 21. Aug. 1821:

»En Chaussé anlægges for nærværende Tid mellem Slukefter og Charlottenlund; dette foranlediger stor Søgen efter Sten. Entreprenørerne har af Rentekammeret erholdt Tilladelse til at grave Sten i Dyrehaven; da der i de gamle Gravhøje findes Overflod af Sten, gaar det nu løs paa at ødelægge disse. I denne Uge har man begyndt at opgrave en efter min Formening ikke umærkelig Gravhøj. I Stedet for at være sat med store Sten, som almindeligen plejer at være Tilfældet, bestaar den blot af smaa Sten som i et Stengærde; noget Stenloft har man ikke fundet, hvorvel der har været et tomt Rum, hvori Arbejderne er krøbne ind.« Professoren fortæller derpaa om en Broncedolk i Træskede, som blev fundet i Højen, og slutter med en fornyet Opfor-

dring til den antikvariske Kommission om snarest muligt at skride ind:

»Ovenstaaende har jeg ikke villet undlade at bringe til Hr. Kancelliraadens Kundskab for om De tror, at noget Skridt bør foretages enten til Gravhøjenes Konservation, da de er saa nær Byen, eller til deres ordentligere Udgravning; blot maa jeg bemærke, at hurtigt maa ske, hvad gøres skal; thi man graver dagligen.«

Sansen for Oldtidsmindernes Bevaring har endnu ikke været stærkt udviklet, siden selve Rentekammeret kunde give Tilladelse til en saadan Vandalisme, og en udenforstaaende maa gribe ind for at faa Ødelæggelsen standset. Men endnu 25 Aar senere kan man se Dyrehavens Voglere behandle Gravhøje paa samme Maade. I 1846 bortfjernede Forstvæsenet en Høj mellem Eremitagen og Strandmøllen for at benytte den leragtige Jord, hvoraf Højen bestod, til Vejfyld. Da man inde i Højen stødte paa et Gravkammer, blev Arbejdet dog standset, indtil sagkyndige Mænd kunde blive tilkaldte og Højen undersøgt.

Men særlig i Frederik VII.s Tid gik det løs med at udgrave eller helt sløjfe Høje i Dyrehaven. Kongens Passion for denne Sport er jo kendt, og under sine Sommerophold paa Skodsborg kunde han lettest tilfredsstille den ved at grave i Dyrehaven. I Nationalmuseets Arkiv findes talrige Indberetninger om disse Udgravninger, skrevne enten af Kongen selv eller af hans betroede Mand Livskytte C. H. Jørgensen, og ofte forsynede med egenhændige Tegninger af Kongen. Det var særlig i hans sidste Leveaar, det gik løs. »De saakaldte Rævebakker i den nordlige Del af Jægersborg Hegn lod jeg udgrave i August 1858,« skriver Kongen. Det var en Gruppe paa fem Høje, som det her gik ud over, og samme Aar havde han udgravet den før omtalte Høj ved Mathildevej. I 1862 udgravede han en Høj ved

Fortunens Indelukke og 5 sammenliggende Høje øst for Bøllemosen. I 1863, det sidste Aar han levede, sløjfede han den før nævnte store Langdysse ved Rundforbi og fik udgravet den ene af de to anselige Høje, der ligger i kort Afstand fra hinanden tæt ved Skodsborg. Dette var, skriver Jørgensen, »den sidste Undersøgelse, Hs. Majst. lod foretage her paa Sjælland.«

Frederik VII.s Udgravninger var ikke helt uden Værdi, da han jo ikke savnede sagkyndig Assistance. Men hans Virksomhed skæmmede Dyrehaven, da han lod de gennemgravede Høje staa, som han havde forladt dem, uregelmæssige og med gabende Huller i. Først for faa Aar siden har man begyndt at raade Bod paa denne Uorden, og Forstvæsenet arbejder nu paa atter at bringe de engang saa smukke Høje tilbage i en passende og sømmelig Stand. Men endnu kan man i Jægersborg Hegn se Gravhøje paa alle tre Stadier. Tæt ved Jernbanen bag Skodsborg ligger to mægtige Gravhøje nær hinanden. Den vestligste af dem er den, som var Genstand for Kongens sidste Undersøgelse paa Sjælland. Den ligger endnu, som han forlod den, gennemskaaret lige til Bunden af en bred og dyb Udgravning. Tæt vest for Mathildevejen ligger den Høj, i hvilken Kongen fandt det interessante Skjold med Bronceknappen og Flintspidsen. Den er forsøgt restaureret af Forstvæsenet. Hensigten er rosværdig, men Oldtidsfolket vilde have gjort Arbejdet bedre. Vil man overbevise sig herom, da kan man opsøge den store, smukke, ensomme Orehøj, der bevokset med unge Ege ligger uberørt inde i den stille Skov.

HESTEN OG LØVEN I KONGENS HAVE
OG
CHRISTIAN IV.s BUSTE PAA ROSENBORG

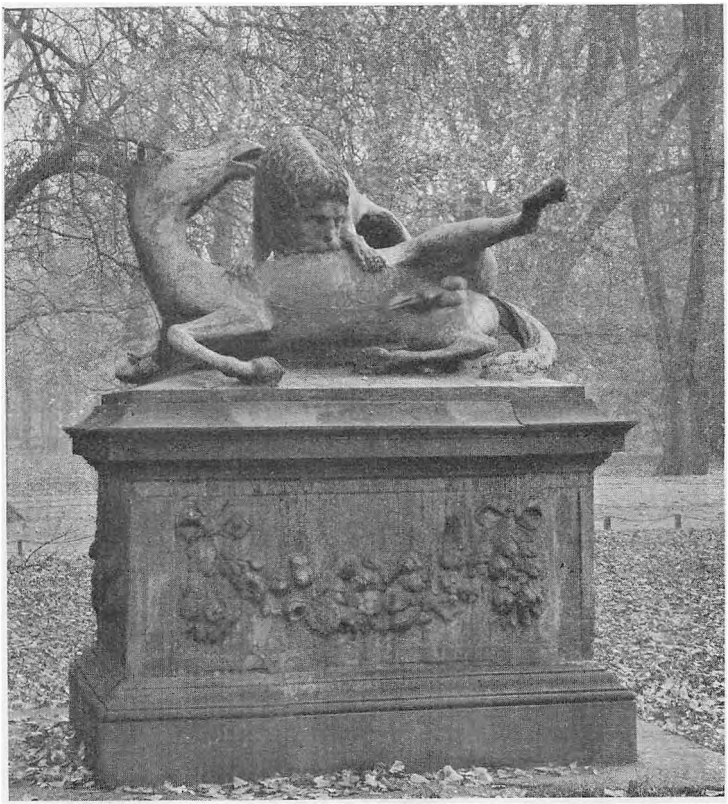
AF
BERING LIISBERG.

I Juli 1888 meddelte Museumsdirektør Herbst Forf. af disse Linier en gammel Overlevering, som han havde modtaget i December 1847 af gamle Thomsen, og som denne atter havde faaet af den i 1743 fødte og i 1821 afdøde Abraham Kall, om hvem det hedder, at hans Hukommelse intet slap, og som sad inde med en utrolig Rigdom af Overleveringer fra svunden Tid.

»I Aaret 1626«, lyder Herbsts Beretning, der er i min Besiddelse, betegnet med hans bekendte, stempeltrykte Navn, »imedens Christian IV opholdt sig i Glückstad, kom en Kanonstøber fra Antwerpen til ham med Anmodning om at erholde Arbejde. Kongen, som paa den Tid var forbitret over Hertugen af Lüneborgs Frafald fra den indgaaede Alliance i Trediveaarskrigen, viste ham en Afbildning af den bekendte, i Capitolium opstillede Gruppe af en Løve, der sønderriver en Hest, hvilken under Pave Poul III blev funden i den lille Flod Alma (tæt ved Rom), og spurgte ham, om han kunde støbe en lignende Gruppe i Bronce. Kanonstøberen, der tillige udgav sig for Kunstner, bejaede dette, og efter at have indrettet sig en Støbehytte i Glückstad, støbte han den i Rosenborg Have nu

opstillede Gruppe, der paa et Orlogsskib blev bragt hertil.

Kunstneren kom siden til København, hvor han døde og blev begraven i Holmens Kirke; men hvad han

hed, har det ikke været muligt at udfinde, trods al Eftersøgen saavel i Bøger og Dokumenter som i Holmens Kirkebøger.«

Jeg mindes, at jeg, efter med Tak at have modtaget ovenstaaende Beretning, tillod mig beskedent at frem-

sætte det Spørgsmaal, om der ikke her mulig skulde foreligge en Sammenblanding af en Overlevering om Christian IV.s pragtfulde Broncebuste paa Rosenborg og den omtalte Hest- og Løvegruppe, der jo, som paavist 1776 af Schlegel i hans Saml. z. Dän. Geschichte II. 2. S. 101 er støbt i København af Peter Husum og ikke af nogen Kunstner fra Antwerpen. Men det holdt den gamle Museumsmand ikke af. »Aa, lad mig være fri for Deres Besser-Machen! Kan De ikke nøjes med det, saadanne Mænd som Thomsen og Abraham Kall har kunnet nøjes med?«

Det er utvivlsomt denne Tradition, Dr. Henry Petersen og Professor Fenger hentyder til i deres Artikler om Christian IV.s paatænkte Monument [1]) i Roskilde Domkirke. Og det er denne Tradition, jeg ved et lykkeligt Tilfælde har fundet Kilden til. Men jeg ønsker straks at fremhæve, at Kunstnerens Navn, som Abraham Kalls Overlevering beklager ikke at kunne meddele, og som tilfældig er kommet til min Kundskab, efter at jeg havde tilbragt mange Timer i Rigsarkivet med forgæves at lede efter det, alt var kendt af min gamle Ven Friis, den myreflittige og beskedne Gransker — Sorte-Friis som han kaldtes, længe efter at hans Haar var bleven hvidt —, der har fundet det i Afregningerne med G. Marselis eller Alb. B. Bernts (R. A.).

Den Beretning om Gruppen i Kongens Have, som Abraham Kall har hørt noget om, men som han næppe har kendt i sin Helhed, da Kunstnerens Navn er undsluppet ham, ligger for mig paa mit Bord. Den er aabenbart en Afskrift, ført i Pennen med en Haand fra Tiden omkring 1725—1750, paa Folio-Ark, og betegnes paa Omslaget som

[1]) Se Tidsskrift f. Kunst-Industri 1890 S. 15 og S. 96 og Friis: Saml. t. Dansk Bygnings- og Kunsthistorie 1872—78, S. 50.

Sandfærdig Underretning
om
Dend Kaabber-Statue som staar udi
Rosenborgs Hauge, og som præsenterer
hvorledes
En Løve fælder under sig en Hæst.

Beretningen er holdt i Brevstil og lyder som følger:

»Min Herre,

paa hans nu tvende Gange efter hinanden indkomne skrifvelser kand ieg ikke længere undslaae mig fra, at ieg io maa tage fat paa Pennen for at giffue hannem nogen underretning om dend udi Rosenborgs Hauge staaende gamle Statue af Løven som Hæsten under sig har fældet; hvorudi ieg vilde ynske at hand fra mig kunde finde dend fornøjelse, som hand venter.

At jeg kalder statuen gammel, hafver hand self givet mig anledning til, fordi hand udi begge hans skrifvelser dend saaleedes kalder, og ikke fordi den her i Danmark har været saa længe.«

Manuskriptet beretter nu, at Gruppen Hesten og Løven er Kopi efter »et af de antiqveste Monumenter« i Verden, som staar paa Capitolium i Rom, og at højloflige og salige Kong Christian IV lod den støbe i Glückstad udi Kobber. Og derefter fortsættes:

»Nu er det højt fornøden at her bliver talt om Leyligheden, som gafves til, at af denne gamle Statue er bleven tagen denne Copie. Høistbemældte og høyloflige Konge, Kong Christian IV fik udi sinde udi hans lefvende live at lade forfærdige et Monumente udi Marmor, som efter hans Død skulde oprettes over hans Graf i Roskilde Kircke. Til dette at forrette lod den Sal. Herre indkalde fra Brüssel en meget ung Stenhugger og Konstner, som der blev af sin Kunst og erfarenhed meget høyt roset,

hvis Navn er nu formedelst Tidens længde kommet udi glemme. Somme ville sige, at han kaldtes D r u i s s a r d, men derpaa tvivles, at hand var den rette Mester; dog var der een ved Arbejdet, der saaledes kaldtes og som snarere troes, at hand derved var ikkun som en Svend eller Compagnon, og af hvis Afkom Een, som ligeledes saa kaldtes, var siden for 30 à 40 Aar her i Køben hafn. Da Mesteren kom til Kongen udi Glückstad, vilde Hs. Majestæt, at denne Flammand, førend hand sig dette Arbejde foretog, skulle (noget) af sin Kunst fremvise og een Prøfve forfærdige. Til denne Ende blef hannem foreviist nogle Kaabberstycker af de til Rom og andensteds oprettede og værende Statuer og Monumenter, iblandt hvilke fremkom og afbildningen af forommeldte antique Statue af L ø v e n og H æ s t e n, hvorudi den Sal. Herre fandt vel størst behag. Men da det af Hs. Mayt. blev Mesteren foreholdt, at det skulde vel være for ham vanskeligt saadant at kunne eftergøre, da undsaae han sig ikke for, imod Kongens Tanke, dette Arbeide sig at paatage, naar hannem den Tid, som dertil udkræfvedes, maatte forundes; hvilcket hannem icke alleeniste, men endogsaa en god og fornøyelig Arbeids Løn blef tilsagt, saa at hand siden icke forsømte sig med denne Prøfve at fuldbringe. Hvorsnart hand dermed blef færdig, kand icke med visz sandhed siges, men Formen til Statuen, udi hvilcken Kaabberet skulde støbes, stod nogle Aar færdig vel forvaret udi Glyckstad, formedelst støbningen ved Krigen, som af Kongen blev ført udi den Needer-Sachsiske Kreeds, blev hindret og opholdt, saaat den icke førend Ao. 1630 blef udi Kaabber støbt, og da dend var færdig poleret, blef dend strax til Kiøbenhafn henført og udi Rosenborgs Hauge paa sin Piedestal oprejst som et fuldkommet og et stort Mesterstykke, hvorved endnu alle, som det see, maa sig forundre.

Saasnart Mesteren nu med sit Mesterstykke var hid

ankommen, foretog han sig det af Kongen besluttede Monumente og Tombe over Kongens Graf at forfærdige, hvilcket og med stor Konst af hannem til største berømmelse blef snart 8 à 9 Aar eftter udi Tøy-Huset her i Kiøbenhafn fuldfærdiget. Men desto værre, det blef siden udi dend Ulyckelige Ildebrand, som Tøy-Huuset i Kiøbenhafn Aaret 1647 overfaldt, saaledes fordervet og beskadiget og af Ilden sprunget i Stykker, at deraf siden blef snart icke eet heelt Stykke fundet, undtagen et Marmor Crucifix, hvilcket ogsaa af Ilden ubeskadiget endnu findes i Holmens Kircke paa Wæggen ved Prædickestolen ophængt, efter at det ved Admiral Henrich Bielckes incercession(!) blef af høyloflig Kong Frederik III Kircken skienket, saa som det og er (et) Mesterstycke. Mesteren tog sig denne Tomben tilføyede Ulycke saa nær, at hand efter faa Maaneders forløb af Sorg og Milancholie tog sin Død, og ihvorvel hand var af den Catholiske Religion, blef hans Liig dog af Kongen med en Begravelse udi bemeldte Holmens Kircke benaadet.

Nu er her om denne Rosenborgs Statues Oprindelse og opreysning i største Sandhed saa meget skrefvet, at det effter formening skulde kunne betage og tilintetgiøre al den falske Snak og skammelige Løgn, som udi lang Tid iblandt gemene Mand her i Kiøbenhafn har været udspreed, af sig self skulde kunne bortfalde og icke troes, uanseet her og der udi adskillige Skriffter til denne løse Snak nogen Troe er sat, som dog er saa mørkt og dunckelt skrefvet, at ingen deraf paa nogen Sandfærdighed kan bygge. Men endogsaa paa denne Kiøbenhafns Statue er slaget een Medaille med et smukt Latinske Distichon, af hvilket disticho icke heller nogen fast Sandhed udfindes. Derforuden er og denne Medaille mærket med det Aarstal MDCXXVI, som og er en stor faut. Thi hafde det Aarstal MDCXXXVI derpaa blefven sat, saa kunde deraf være blefven sluttet, at maaske Statuen var udi

Kongens Hauge udi dette Aar blefven opreyst, hvilket siuntes at være meere troligt. Derforuden er denne Medaille icke slagen dette Aar 1626. Men den blef præget og slaget udi Kong Christian V.s Regierings tid ungefær Ao. 1691 af dend store Kunstner og Stempel-Snider Anthon Meybus, som paa sin egen Haand af curieusité af dette Mesterstycke forfærdigede denne Medaille, hvortil dend, som skrifver dette, self har været testis oculatus, og da dend var slaget, blef dend meget afholdt, en Del for meget kunstfærdig udprægning og udstikning, saa og formedelst det deylige distichon er saa uskyldigt, at det icke giver ringeste Aarsag til at troe dend usandfærdige Snak, som derom var udspreed. Thi at beskrive samme Tant og Snak maa man i Sandhed skamme sig.

Meere kunde der vel endnu skrifves for at tilintetgøre det om denne udi Kongens Hauge staaende Statue udkomne falske Rygte, som ickun er en Copie af Originalen, som endnu hver Dag kand sees og findes udi Capitolio til Rom, som er langt over tusinde Aar ældre, end denne som her i Kiøbenhafn findes. Men dette formeenis at være nok og fuldkomment til at føre baade lærd og læg udi den forstand, at de icke lader sig noget Tant og Snak paa Ærmet binde.

Far vel!

N. N.«

Det er meget beklageligt, at Brevskriveren, der mælder sig som Øjenvidne til den bekendte Medailles Prægning i 1691 og dermed ganske vil omstøde den tidligere Opfattelse, ifølge hvilken den blev betragtet som et Udslag af Christian IV.s Forbitrelse over Hertugen af Brunsvigs Frafald, ikke underskriver sig med Navn, men kun med Bogstaverne N. N. Afskriveren har imidlertid hjulpet paa denne Mangel ved under disse Bogstaver at tilføje N. Sl. og angiver derved den bekendte Histo-

riker, Konferensraad Niels Slange (1656—1737) som Forfatteren. Og at det virkelig er ham, fremgaar utvivlsomt saavel af Brevets Tendens som af en latinsk Kommentar under Brevet, som vi snart skal komme tilbage til.

Havde Slange været ganske nøjagtig i sin Beretning, maatte han have ændret sin Udtalelse om, at den falske Snak og skammelige Løgn om den Brunsvigske Hertugs »Forræderi mod Christian IV kun var udbredt iblandt den gemene Mand«. Thi han viser sig jo ikke uvidende om, at denne saakaldte falske Snak og skammelige Løgn er omtalt udi adskillige Skrifter. Og man kan ikke give ham Ret i, at disses Beretninger herom er mørkt og dunkelt skrevet. Tvært imod, Fremstillingen i Museum regium og hos Holberg er saa klar og ligetil, som man kan ønske det.

I »Museum regium«, Holger Jacobsens store Katalog [1]) over Kunstkammeret, gives der i Stik en god Fremstilling af Medaillen, der findes i et Guld- og et Sølveksemplar i Mønt- og Medaillesamlingen, med en Beskrivelse og med Indskriften:

Frustra te opponis, fraenande caballe, leoni,
albus eras, rubens, si modo pergis, eris!

Hvortil er føjet følgende Oplysning:

Paa Medaillens Forside ses en Løve i hæftig Kamp med en Hest. I Aaret 1626 kommer den nordiske Løve i Kamp med en hvid Hest paa Grund af dennes svigtende Troskab ved Hameln, hvilket saa vel det paa Bagsiden anbragte Distichon som alle, der er inde i Tingene, yderligere hævder: Den ordholdende Løve, der af Hjærtet hader dem, der bryder Ord og Aftaler, og som paa denne Maade hævner enhver den tilføjet Uret.

Her fremsætter Holger Jacobsen Sagen, som den er, idet han dog samtidig forsigtig undgaar at hæfte For-

[1]) Museum Regium S. 83 og Tavle XXIII. Nr. 25.

rædernavnet paa den regerende Konge, Christian V.s Morfar. Men Holberg er i 1732, da han skriver sin Danmarks Historie [1]), saa meget fjernere fra Begivenheden, at han ikke blot kan tilføje, at Medaillen blev præget til Erindring om dette Lyneborgske Frafald, men tillige kan aftrykke Christian IV.s bitre Brev [2]) til Hertug Georg af 7. Marts 1626, der ender med de bekendte Ord: »Djævlen turde jo driste sig til at vise vor Frelser og Saliggører

den hele Verden og love ham den, om han vilde tilbede ham, — hvorfor skulde han ikke forsøge det samme over for et Menneskebarn? Og hermed være Du den retfærdige Dommer over os alle befalet!«

Slanges Brev bærer desværre ingen Datum. Men det er sandsynligt, at det er skrevet i 1735—1736 og netop skrevet i Anledning af Holbergs Fremstilling. Hans egen Christian IV.s Historie var afleveret til Christian VI i 1732 for at blive trykt paa Kongens Bekostning. Og havde vi

[1]) Holberg: Danmarks Historie (Udg. ved Levin) II. S. 486 fg.
[2]) Brevet findes i sin Helhed i Kong C. IV.s eghd. Br. II. S. 8.

haft den i den Skikkelse, som den kom fra hans Haand, vilde vi sikkert have fundet hans Opfattelse af Sagen fremsat her. Men til hans store Sorg og Ærgrelse var det blevet overladt den kritiske og lærde Hans Gram at gennemgaa hans Arbejde, for at der ikke »skulde indløbe noget, der stred mod den historiske Sandhed.«

Naar vi derfor i Slanges, af Gram gennemsete og udrensede Christian IV.s Historie ikke finder mindste Spor af den Opfattelse, som han fremsætter her i Brevet, men derimod finder Hertugens Forræderi omtalt, om end i de lempeligste Udtryk: »at Kongen maatte fornemme, at hans tidligere Ven, Hertug Georg af Brunsvig-Lyneborg, uden at lade ham det vide, lod hverve store Troppestyrker og paa Forespørgsel uden Omsvøb erklærede, at han nu var traadt i Kejserens Tjeneste« — skyldes det utvivlsomt Grams Indgriben. Her har været et af de mange Steder i Bogen, hvor han med fast Haand og under Slanges Jamren bortskar, hvad der ikke stemmede overens med den historiske Sandhed. Af den Slags var der meget, særlig i Værkets III. Bind, Perioden 1613—1629, hvor — efter Grams egne Ord [1]) — »urigtige narrationes og Fejl af adskillige Slags hafver indfundet sig i saadan Overflødighed«, at han har maattet skære en Mængde bort.

Slanges Beretning om, at han har været Øjenvidne til, at Anthon Meibusch har stukket Medaillen i 1691, kunde ikke gaa for historisk Sandhed i Grams Øjne. Det har faldet ham, som det falder os i vore Dage, vanskeligt at tro, at Udlændingen Anton Meibusch i 1691, to Menneskealdre efter Brunsvigerens Troløshed, paa en Tid, hvor der ikke var noget Menneske uden for de Lærdes snævre

[1]) Se Brev fra Hans Gram til Slange Nr. 42, hvor det yderligere hedder: »Det gaar ej heller an, at, fordi man nu om Dage almindeligen verserer i stor ignorantia af vore Historier, man derfor skal blifve det alletider i vort Land.«

Kreds, der gav sig af med Studiet af Dansk Historie, af curieusité, som Slange siger, skulde have givet sig til at præge en Medaille som denne og tilmed forsyne den med Aarstallet 1626 og med et latinsk Distichon, der rummer en saa tydelig Hentydning som vel muligt til hint Forræderi, der ikke kunde være behageligt at mindes for Christian V, Sophie Amalies Søn.

Og det er ganske utænkeligt, at Holger Jacobæus i hans fire Aar senere (1695) udkomne Museum Regium, skulde have afbildet Medaillen og gjort den til Genstand for Beskrivelse og historisk Kommentar, uden at tilføje, at den var udført nogle faa Aar i Forvejen af Meibusch, som han har kendt personlig og haft Forretninger med.

Paa Foden af Slanges oven anførte Brev har en anden Haand tilføjet en Note paa Latin, der kan oversættes som følger:

»Øjenvidnet, som Forfatteren beretter sig at være, bør finde Tiltro, hvis ikke Modsigelseslyst af og til havde bragt denne Mand, der paa Fædrelandshistoriens Omraade ansaa sig for mere skarpseende end andre, og som i øvrigt besad Dygtighed i at gøre Optegnelser angaaende fædrelandshistoriske Ting, i Opposition til vedtagne Anskuelser.«

Med andre Ord, man kan ikke tillægge det nogen Betydning for Bedømmelsen af denne Sag, at Slange fremstiller sig som Øjenvidne og derved forsøger at omstyrte den tidligere i det væsentlige rigtige Opfattelse. Han maa her tale imod bedre Vidende. Eller rent ud sagt, han har lavet en Historie.

Saadant var han nu ikke helt fremmed for. Rørdam meddeler saaledes, at han har »lavet en Historie« om, at hans Slægt af Kong Hans var bleven adlet med en Slange i Vaabenet [1]).

[1]) Biografisk Leksikon XVI. S. 100.

Slanges Udtalelse om Indskriften paa Medaillen giver sikkert Nøglen til hans mærkelige Optræden. Han kalder det »et dejligt Distichon« og finder det saa uskyldigt, »at det ikke giver ringeste Aarsag til at tro den usandfærdige Snak, som derom var udspredt«.

Det er mildest talt en dristig Paastand. Thi Forholdet er i Virkeligheden det, at man ikke let skal kunne finde Danmarks (Løvens) Harme over Brunsvigs (den hvide Hests) Forræderi mere kraftigt og bestemt udtalt end i disse to Linier. Det er den skønneste Bekræftelse paa det Rygte, Slange betegner som Løgn og Tant og Snak, og som han skammer sig ved at omtale.

Hans mærkelige Beretning maa ses i Belysning af den Forbitrelse, der greb den gamle Mand, da Holberg fremsatte det af ham saa overlegent behandlede Rygte som en historisk Kendsgerning. Og det samtidig med at han selv, hvad der næppe kan være Tvivl om, i sin — endnu ikke af Gram udrensede — Christian IV.s Historie i Lighed med Fremstillingen i hans her gengivne Brev har afvist det som pure Snak.

Men hvor meget mere maa det da ikke have ærgret ham, at Gram, om end i forsigtige Udtryk, i hans eget Værk tager samme Standpunkt som Holberg!

Slange var en myndig Mand, med store Tanker om sig selv og sine fædrelandshistoriske Kundskaber. Han var nu en gammel Mand, næsten 80, og har sikkert været baade pirrelig og paastaaelig. Hans Opvækst var faldet i Enevældens Barndom, og han har sikkert i underdanig arveundersaatlig Ærefrygt set op til og beundret den welferstolte, hævn- og herskesyge Dronning Sophie Amalie. I hendes Tid vilde det været Majestætsforbrydelse at tale om Forræderi begaaet af hendes Fader. Og saaledes følte han det endnu i sin høje Alderdom. Hvad der var god Latin i hans unge Dage, skulde gælde endnu, —

alle europæiske Komediantere som denne Holberg til Trods.

Dette Rygte skulde slaas ned. Skulde det end ske ved en lille Usandhed, ved et Bedrag, var det dog i hvert Fald p i a f r a u s, et fromt Bedrag.

Og saa optraadte han som Øjenvidne til Medaillens Tilblivelse i Anton Meybuschs Værksted i 1691. Og dermed, har han ment, var det vigtigste Vidne i Sagen, Medaillen med Indskriften fra 1626, som Modstanderne byggede paa, gjort værdiløst. Og Meybusch selv var død [1]) for længe siden og kunde ikke desavouere ham.

Men efter Grams Indgriben i hans Christian IV.s Historie opdagede han, at det, som han troede, døde Vidne var lyslevende paa ny. Nu kunde han kun give sin Harme Luft og fremsætte sin Opfattelse i private Breve som det anførte.

Men disse rokker intet ved den Kendsgerning, at medens Gruppen i Kongens Have er en Kopi efter et antikt Skulpturværk og ikke har noget med Hertugen af Brunsvigs Frafald at gøre, er Medaillen, som er lavet efter den paa Grund af den Tilfældighed, at de to Dyr fandtes i Danmarks og Brunsvigs Vaabener, blevet til som et berettiget Udslag af Christian IV.s Følelser i Anledning af det begaaede Forræderi [2]).

I alle gamle Beretninger om denne Gruppe hedder det, at den er støbt i Glückstad af en flamsk Kunstner og derfra er bragt til København. Men i Rentemesterregnskaberne, som rummer de afgørende Bevisligheder, meddeles, at den er støbt i København af Peter Husum og poleret og gjort færdig af Jørgen Wulff [3]).

Og nu fortæller Slange, at Formen til Gruppen stod nogle Aar vel forvaret i Glückstad!

---

[1]) A. M. døde 1702 den 1. Mai.

[2]) Se Schlegels Oversættelse af Slange III 280—281.

[3]) R. A. Rentemesterregnskb. 1617—1624 under Rotgietere. — Chr. IV. eghd. Br. I. S. 146 fg.

Slange henter sit Vidnesbyrd for Gruppens Støbning i Glückstad fra det derværende Kanonstøberi og af »Formens« Tilstedeværelse her. Men disse Vidnesbyrd er ganske værdiløse. Kanonstøberiet i Glückstad blev først oprettet i 1641, og det Slange har troet var Formen, har været Gruppen selv. Thi den har virkelig en Tid staaet i Glückstad og stod der 1643[1]) ved Hertug, senere Kong Frederik III.s Bryllup med den Brunsvigske Hertugdatter. Om Christian IV har ladet den sende herover og stille op foran Slottet som en Prydelse for Stedet, eller om han med sin friske Ihukommelse af hint Forræderi har haft en Bagtanke dermed og ment, at Brunsvigerne kunde have godt af en lille Mindelse, faar staa hen. Tidspunktet for dens Sendelse fra København hertil, om umiddelbart før Bryllupet, eller længere Tid iforvejen, vilde kunne faa nogen Betydning for Besvarelsen af dette Spørgsmaal, men dette Tidspunkt har det endnu ikke været muligt at fastslaa.

At den stolte Sophie Amalie har følt dens Opstilling her som en Forsmædelse, turde umiddelbart og klart fremgaa af, at det var paa hendes indstændige Ønske, Frederik III straks efter hendes Tronbestigelse lod den sende tilbage og opstille i Kongens Have ved Slottet, hvor hun ofte kom. Hun har villet have den stadig for Øje, for at have noget at hvæsse sin Hævnfølelse paa!

Det er denne Forsendelse fra Glückstad til København, som har givet Anledning til den gamle Opfattelse, at den var støbt dær paa Stedet.

Der er det ejendommelige ved den af Abraham Kall forplantede og nu ved Slanges Brev ordfæstede Tradition,

---

[1]) Se Alardus: Res Nordalbingicae i Westphalens Monumenta ined. I. pag. 1969 note 61; — Bering Liisberg i »Tilskueren« 1890. — Johan Rist: Lobrede etc. über das Hochfürstliche Beylager etc. VII 1643 4to, trykt i Hamborg; Lucht: Glückstadt oder Beiträge z. Gesch. dieser Stadt S. 30. Kiel 1844.

at den foruden Medaillen omfatter og omhandler tre store plastiske Arbejder, der er udført i Danmark i første Halvdel af 1600-Tallet, dog rigtignok i den syndigste Forvirring. Men det er dog gennem denne Tradition, at Dr. Henry Petersen blev ledet til at paavise, at Christian IV inden 1620 virkelig har ladet udføre et »Monument og en Tombe«, som det hedder her, som skulde rejses over hans og hans Gemalindes Grav i Roskilde Domkirke. Og som et haandgribeligt Bevis paa Rigtigheden af Abraham Kalls og Thomsens Overlevering anfører han et Hoved i Marmor, Rest af en sikkert knælende Statue af Christian IV, som han — utvivlsomt med Rette — henfører til dette Gravmæle, hvis centrale Stykke dannes af det i Holmens Kirke anbragte Crucifix. Baade dette og Hovedet bærer Mærke af den Ild, som ved Tøjhusets Brand 1647 tilintetgjorde Monumentet.

Abraham Kalls Tradition er ikke kommen til Nutiden alene gennem Thomsen og Herbst, men tillige, og fyldigere end hos dem, gennem Thaarup, der i sin Bog om Holmens Kirke, med Kall som Kilde, om Christian IV.s Monument anfører det samme som Slange, dog uden at nævne Kunstnerens Navn.

Det er Oplysningen om dette, der giver Slanges Brev Værdi.

Vor Opgave her er ikke at undersøge de forskellige Beretningers indbyrdes Forhold, men at undersøge deres Forhold til Virkeligheden. Og her maa vi da først og fremmest holde fast, at der ikke kan være Tale om noget i Bronce eller Kobber støbt Kunstværk i Glückstad før efter 1641, da Kanonstøberiet dær blev oprettet, og at Christian IV.s Monument, der var gjort i Marmor og ikke i Metal og er fra Tiden før 1617, tillige med Hesten og Løven ganske lades ude af Betragtning.

Men Christian IV.s Broncebuste paa Rosenborg, et langt betydeligere Kunstværk end noget af de nævnte,

er virkelig støbt i Glückstad og spøger skjult i den oprindelige Tradition, som den er optegnet af Slange. Thi mit første Indtryk, at der i Traditionen var sket en Sammenblanding af de forskellige Arbejder, har vist sig at være rigtigt.

Det hedder her, at Christian IV lod indkalde en meget ung Stenhugger og Kunstner fra Brüssel, som dær blev af sin Kunst meget anset og roset, og som nogle mene hed Druissard, medens andre holdt for, at denne ikke var den rette Mester. Dog var der en ved Arbejdet, som saaledes kaldtes og som snarere troes at have været som en Svend eller Compagnon. Men inden Kongen vilde betro ham Arbejdet med sit Gravmæle, maatte han først vise sin Duelighed ved at fremstille den ofte omtalte Hest- og Løvegruppe.

Hos Herbst er det derimod en Kanonstøber fra Antwerpen, som kommer, ikke hidkaldt, men af sig selv for at søge Arbejde i sit Fag. Man faar intet at vide om, hvorfra dette nye Led er kommet, — sandsynligvis er det en Slutning, Herbst med sit Kendskab til Kanonstøberiet i Glückstad er kommet til paa egen Haand.

Men er det nu ikke mærkeligt, at det er Svendens Navn og ikke Mesterens, Navnet paa en, der var ved Arbejdet, der er bleven bevaret? Det synes kun at kunne forklares ved, at det for den almindelige Opfattelse har staaet, som om det var den, der støbte Kunstværket, den, der frembragte det endelige Resultat, der var Mesteren, og ikke den, der skabte Modellen, det skrøbelige Ler og Voks, som gik til Grunde ved Støbningen. Denne Mand maatte let komme til at staa som en, der var ved Arbejdet, som en Svend, der arbejdede hos Mesteren.

Bøsse- eller Kanonstøberen fra Antwerpen, som kom til Glückstad, kender vi godt. Det er den bekendte Fran-

çois de Roen eller François von Roen, som han oftest kalder sig. Han hørte til en gammel Slægt af Bøssestøbere og skriver selv i et Brev af 1672 d. 29. Oktober til Krigssekretæren H. Meyer, at hans Oldefar, hans Farfar og hans Far »sind alle von die Kunst gewesen«, og at han selv har drevet Bøssestøberiet i 40 Aar, nemlig fra 1632.

Han blev ansat som Støber ved det af Alb. B. Behrends i 1641 oprettede Kanonstøberi i Glückstad, der kort efter 1662 gik over i Kongens Hænder. Hans første Arbejde her synes at have været en Kanon fra 1642. I 1657 d. 26. Februar fik han Bestalling som Dansk Stykhopmand, fik 1660 d. 19. Juni Patent paa at støbe Kirkeklokker i Hertugdømmerne, og synes endelig 1662 d. 23. December at have faaet Bestalling som kgl. Stykkestøber med en aarlig Løn af 200 Rdlr., og samme Dato slutter han Kontrakt om at støbe seks hele Kartover, »ein und zwanzig Kugelen lang, ohne Ohren oder Delphinen mit schlechte Kopfen und Schiffs Trompen und sonst untadelhaft.« 1665 paatog han sig at levere et større Antal Kanoner (der siges 300 Stkr.) til Ludvig XIV. Men det kom han ikke saa godt fra. Støbningen mislykkedes, og han blev i den Anledning indviklet i en Retssag [1]).

Han døde i 1678 og blev begravet d. 27. Februar.

Kanonstøberen maatte i gamle Dage ved Siden af teknisk Dygtighed i Faget være i Besiddelse af kunstneriske Evner for at kunne udstyre sine Arbejder med den Ornamentik og anden Dekoration, som Tiden satte Pris paa. Vi kender alle de pragtfulde Kanoner fra Christian IV.s Tid, hvor ikke blot Drue og Delphiner er udførte i Billedhuggerarbejder, men hvor Kanonen i hele sit Løb, fra Fænghul til Mundingsgods, er dækket med Løvværk,

[1]) Oplysningerne om F. v. R. findes i R. A. Milit. Indkomne Sager 1672 Nr. 500, 1676 Nr. 28; Tyske Cancel. Patenter; Br. t. Generalcommissar. Pk. Nr. 61; — Becker Saml. t. Fr. III.s Hist. Registret: Glückstad Kanonstøberi.

Portrætter, Navnechifre og Vaabenskjolde i rig Ornamentik.

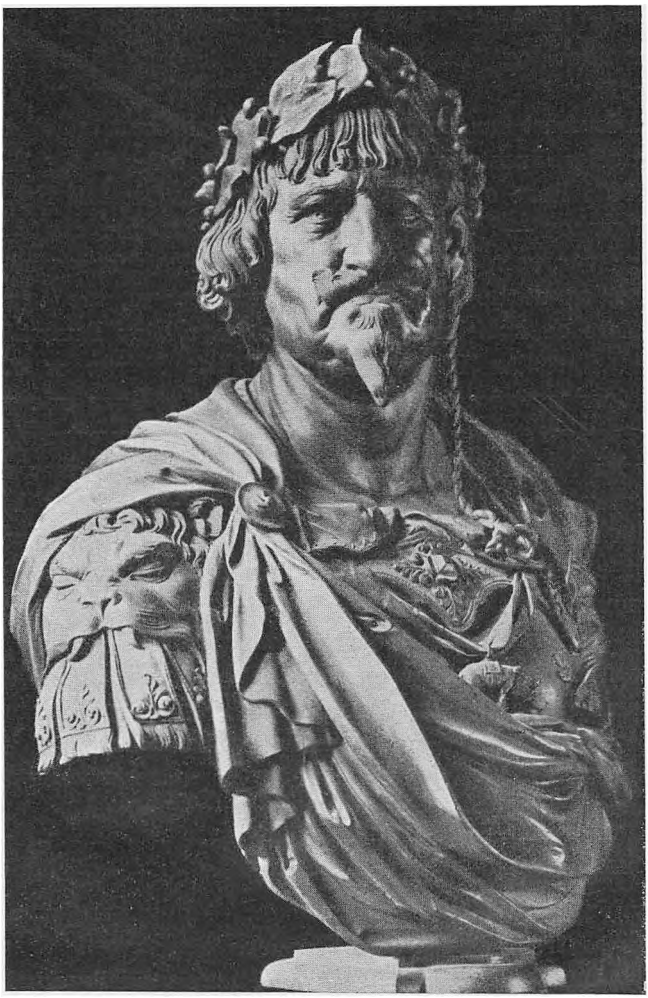
Men gjaldt det Udførelsen af en større kunstnerisk Opgave, f. Eks. en Portrætbuste eller mulig en Statue i Metal, saa slog Kanonstøberen ikke til. Saa maatte man søge Hjælp og Bistand hos en virkelig Kunstner. Og da denne Opgave kom til at foreligge — paa Kongens eget eller mulig paa Ulfelds Initiativ —, indkaldte man den talentfulde Billedhugger François Duissard, som han hed, og ikke Druissard, som Slange har det. Og her har mulig François de Roen været medvirkende.

Det Arbejde, han modellerede, var dog ikke Gruppen i Kongens Have, men Christian IV.s pragtfulde Broncebuste, som 1673 stod i Kunstkammeret ved Københavns Slot, senere fra 1788 paa Christiansborg, hvor den under Branden 1794 blev reddet af nogle Matroser, der ikke vidste noget bedre Sted at anbringe den, end paa Alteret i Holmens Kirke [1]).

Nu staar den — fra 1867 — paa Rosenborg i Christian IV.s Audienssal. Den forestiller Kongen i 60—65 Aars Alderen i mere end naturlig Størrelse. Han er iført romersk Imperatordragt, med Laurbærkrans om det i »Marelokker« i Panden nedredte Haar og med den bekendte Fletning fra venstre Tinding. Fletningen er i Enden bundet op i en Sløjfe, hvorpaa er anbragt en spidsslebet Diamant. Under den ombøjede, bløde Halslinning et Baand med Elefantordenstegnet, uden Taarn, foran paa Brystet. Haar og Skæg, det sidste retroussé *à la Henri-quatre,* viser ligesom Ornamenterne paa Dragten, Løvehovederne paa Skuldrene og Elefantordenstegnet en elegant og raffineret Teknik, medens Modelleringen af selve

[1]) Strunk: Beskr. Kat. over Portr. af det Danske Kongehus Nr. 332. Illust. Tid. 1877 den 16. December har en Gengivelse af et Billede af Stanley forestillende Christiansborgs Brand 1794. Man ser her to Mænd bærende Busten over Slotspladsen.

Ansigtstrækkene, særlig det stærkt artikulerede Underansigt, spiller af Liv og Bevægelighed.

Om ikke man af Optegnelser af François Dieussart, Duisart, Dusart eller du Sarth, bestemt vidste, at han —

som adskillige andre nederlandske Billedhuggere paa hin Tid — havde gaaet i Skole hos Italienerne, vilde man kunne se det af denne Buste. Den minder paafaldende om Arbejder af Berninis Elev Algardi, men forener Italienernes Elegance og Liv med Nederlændernes Djærvhed og Kraft.

Dieussart har nu heller ikke faaet sin kunstneriske Opdragelse direkte fra Italienerne. Han opholdt sig 1620—1630 i Rom og arbejdede hos sin Landsmand François Duqesnoy — i l f i a m i n g o, som Italienerne kaldte ham. Han var, som Algardi, under stærk Paavirkning af Bernini, og denne Paavirkning spores endnu, men paa en ædlere og kraftigere Maade hos hans Elev Dusart. Om end Christian IV.s fysiske Kraft og Styrke er stærkt understreget i denne Buste, der paa een Gang udmærker sig ved en overordentlig Nænsomhed og en mærkelig Fasthed i Modelleringen, er dens maaske noget overdrevne Naturalisme tøjlet af Aand og Intelligens. Det hvasse Blik under de stærkt sammentrukne Bryn vilde være forfærdende, om ikke det tillige vidnede om overlegen Ro og Dømmekraft.

Busten er en udmærket Illustration til den engelske Troppefører Oberst Monroe's Udtalelser om Christian IV. Han saa Kongen om Bord i hans Skib, der var stærkt i Ilden under det i øvrigt mislykkede Angreb paa Kiel i Foraaret 1628. »Aldrig saa jeg en mere mandig Skikkelse. Hvor Kongen viste sig med sine funklende Øjne og sin romerske Næse, kunde man være viss paa, at Kampen var hedest. En Konge, uden Frygt for, hvad der kunde komme fra Menneskehaand, — huld imod sine Venner og frygtelig for sine Fjender.«

Busten kan ikke antages at være modelleret a d v i v u m. Den bærer i saa høj Grad Præg af det heroisk-idealiserede og monumentale, at den — selv om den i første Række skyldes et personligt Indtryk af Kongen —

maa være blevet til paa Basis af en Række fortræffelige Portrætter, først og fremmest Wuchters og v. Manders nu tabte Malerier, som vi kun kender fra Stik af Th. Matham og Alb. Haelwegh (Strunk Nr. 275 b og 307 m. fl.).

Om Kunstneren kan oplyses, at han, efter at have arbejdet i Rom, omtr. 1640 tog til England og udførte forskellige plastiske Arbejder for Carl I. til Whitehall. Faa Aar senere tog han Bolig i Holland, hvor han for Statholderen Frederik Hendrik udførte fire Statuer i Marmor af de oraniske Prinser Vilhelm I., Morits, Frederik Hendrik og den unge Vilhelm II., som nu findes i Potsdam. Senere arbejdede han i Berlin og udførte bl. a. til Slottet dær en Statue af den store Kurfyrste. I 1656 var han virksom i Brüssel, og i 1661 siges han at være død i London.

Efter at ovenstaaende var sat, har Museumsinspektør, mag. art. Andrup været saa elskværdig at henlede min Opmærksomhed paa Afregn. m. Gabriel Marselis (R. A.) IX. 30. Heraf er Nr. 9 en egenhændig Kvittering dat. 30. September 1643 af Francesco Dieussart for 400 Daler, som er ham udbetalt ifølge Rigshofmesterens Ordre. Hertil knytter Corfits Ulfeld selv den Oplysning: »Dette haufer ieg ordinerid paa hans Kongl. Mayt.s vegne att udgiffuis til den som skulle forfærdige den Hest af metal effter Kong. May.ds naadigste egen befaling.« — Nr. 45 og 110 er Breve fra Ulfeld, dateret Amsterdam 22. Januar 1647 om Udbetaling til Fr. Dieussart af 600 Daler til samme som Restbetaling for Arbejde — bl. a. nogle Statuer, som ikke blev færdige —, »er zu Kopenhagen wegen Ihre Konnigl. May. hat verfertiget«.

Heraf fremgaar altsaa, at Dieussart har arbejdet i København i alt Fald inden 1647. Om Christian IV.s Buste har været et Forarbejde til eller en Del af en af de bestilte Statuer, som ikke blev færdige, faar staa hen. Til den

omtalte Hest af Metal havde Kunstneren inden 30. Septbr. 1643 faaet udbetalt 1080 Rdl., saa det har ikke været noget helt ubetydeligt Arbejde. Har der været Tale om en Rytterstatue af Kongen?

Bustens Støbning i Glückstad sættes af Traditionen til 1650. Og at den er støbt her, hvor det store Kanonstøberi fandtes, kan jo være rimeligt nok.

Det er utvivlsomt de af Inspektør Andrup meddelte Oplysninger, som Friis har kendt og omtalt, og af hvilke han har sluttet, at Dieussart var Mester for Busten. Men Sikkerhed faas først ved Slanges her meddelte Brev.

En Kunstner af samme Navn, Jean Baptiste Dusard, arbejdede senere i Sverige. Ifølge Slange levede der »for en 30—40 Aar siden« i København en Mand, hvem han betegner som en Afkom af François Dieussart. Det er sandsynligvis Felix du Sart, som efter Ildebranden 1728 sammen med Antoine Bonfils fik Privilegium [1]) paa et Teglbrænderi og samtidig paa et Kalkbrænderi ved Blaa Taarn.

O. Nielsen: Kbhvns. Hist. VI. S. 197 og 275.

BIDRAG TIL KØBENHAVNS HISTORIE, SÆRLIG I KRISTIAN IV.s TID.

AF
E. MADSEN.

II. Slotsholmen og Bremerholm.

1. Tøjhuset og Proviantgaarden.

I Historiske Meddelelser om København III findes en Fremstilling angaaende Tøjhuset og Proviantgaarden. Til denne gøres her nogle Tilføjelser, nærmest om de Bryggerier, som fandtes dér.

Der var 2 saadanne, det ene i Proviantgaarden, det andet i det nu saakaldte Bryghus.

Det første blev opmuret, formodentlig i Proviantgaardens s. Ende, 1606—07 og var 32 Alen langt, 10 Alen højt. Aaret efter blev der forskrevet en Brygger fra Amsterdam til at indrette Bryggerredskabet, og samtidig leverede en Kandestøber i København et Bryggerkar, beklædt med Bly og Tin. 1608—09 var der her 1 Brygger og 3 Svende, 1620—21 1 Brygger, 4 Svende og 4 til at gøre Malt.

I det nye Bryggers[1]) (Bryghuset) var der, kort efter at det var indrettet, 1 Brygger, antagen 31. Jan. 1621, og 6 Svende og Medhjælpere, antagne Mikkelsdag 1620. Det blev indrettet til stor Drift, som det ses af, at der 1620—21 blev anskaffet til det 2 Bryggerkar med tilsammen 322

[1]) Et ældre Bryghus, som kaldtes det gamle Bryghus, men hvis Beliggenhed ikke vides, var brændt 1608.

Tdr. Rumfang og nogle flere, deriblandt 2, som holdt tilsammen 128 Tdr. Vandforsyningen skete ved Render fra Kummen i Vesterport. Bryhan, en særegen Slags Øl, saaledes kaldt efter en Brygger i Tyskland, synes ikke at være brygget i Kongens Bryghus, thi der siges 1624—25, at Øl af denne Slags, dels solgt, dels udleveret fra Vinkælderen, var brygget i Hørsholm.

I de første Aar synes Driften af Bryggerierne at have ydet saa meget, at der endog kunde sælges fra dem. 1624—25 solgtes saaledes dansk Øl, brygget efter den tyske Skik, som det synes, for i alt 10,000 Rdlr.; men dette maa have været mere, end der kunde taales; thi samme Aar maatte der købes 20 Læster dansk Øl af Oldermanden for Bryggerne i København for 300 Rdlr.

1627—28 kunde Bryggerierne langtfra yde, hvad der behøvedes, særlig til Flaaden. Meget store Mængder Øl leveredes af Bryggere i København, saaledes af Niels Frantzen 27 Læster Skibsøl, brygget af Kongens egen Malt og Humle, af Jakob Petersen 27 Læster, af Mette Islænders 113 Læster o. s. v.

Derefter synes Bryggerierne atter at have ydet, hvad der forlangtes, indtil noget frem i Tiden; thi 1639—40 ses der atter at være købt Øl, dog særlig Rostocker Øl, hos private.

Henimod Slutningen af Christian IV.s Tid synes Bryggeriet i Proviantgaarden at have været mindre brugt; men ogsaa Driften i det andet Bryggeri synes at være gaaet tilbage; thi 1647 befalede Kongen, at Bryggeriet skulde hjælpes paa Fode igen.

Af mindre væsentlige Ting findes i Regnskaberne en Del anført:

I Proviantgaarden fandtes et stort Bageri. 1635 opførtes dér en Bagerovn, der 1641—42 siges at være blevet fornyet, og en Melbing. 1619—20 nævnes et Røgekammer i Bygningen, 1626—27 Hvælvinger, hvori der opbe-

varedes Ammunition. 1619—20 omtales et lille Fangehus ved den nye Brønd i det nye Bryggers.

Skibshavnen mellem Tøjhuset og Proviantgaarden synes alt at have været færdig 1607—08. 1604 var der begyndt paa den; thi der omtales da en Port, som skulde hænges for Indløbet til den. Allerede 1606—07 maa den have været omgiven af Mure. 1633 istandsattes Havnen ved Tøjhuset.

1614—15 blev der anskaffet en Sprøjte til Tøjhuset, og 1636—37 anskaffedes endnu en. De blev beskadigede ved Ildebranden 1647, saa at de maatte istandsættes.

1619—20 nævnes en Klokkestol, hvori der var ophængt en »durchgebrochen« Klokke i Tøjhusgaarden.

1626 hærgede en stor Ildebrand Proviantgaarden.

1641—42 blev der bag Tøjhuset opsat en Kran med en Vippe til at vinde Fade op med. 1642—43 nævnes Opførelsen eller Istandsættelsen af et Bolværk 118 Alen langt bag ved Tøjhuset og ved det en Trappe, som Kongen benyttede, naar han vilde gaa i Baad.

Det synes, at der en Tid har været Tanker oppe om at udsmykke Tøjhuset indvendigt. Der findes nemlig 1610—11 opført en Udgift til Kontrafejeren eller Hofmaleren Dirik Moll, der tidligere havde arbejdet paa Rosenborg og Frederiksborg og 1606 været med Kongen i England, for at have forfærdiget Tavler (Malerier), som skulde staa i det nye Tøjhus.

I øvrigt ses Pladsen i eller ved dette stundom at være benyttet til foreløbig Forfærdigelse af forskellige Kunstværker, om de kan kaldes saaledes. Billedhuggeren Henning Salling har saaledes i Tøjhuset forfærdiget Billeder og Dyrehoveder, som skulde bruges ved Prinsens Bryllup. Han ses ogsaa 1638—39 at have faaet Betaling for Billeder, han ligeledes havde udført i Tøjhuset til Hans Ulrik Gyldenløves Eksercering i Fyrværk 1636 (ved Leonora Kristines Bryllup).

Tømmermester Anders Koch, der bl. a. var Møller i Møllen ved Vesterport, lavede 1643—44 og følgende Aar i Tøjhusets Gaard en Model (Skabelon) til en Vindeltrappe, som vistnok var tænkt anvendt paa Børsen.

At der var en Slags Artilleriskole paa Tøjhuset, ses af, at Christian IV 1634 befalede, at Hans Ulrik Gyldenløve skulde lære i Arkeliet, og 1642—43 forordnede Kongen, at 4 Personer skulde lære i Arkelikamret.

At der ogsaa fandtes en Del særskilte Værksteder dér, maa formodes ifølge en Instruktion af 1654. Der nævnes i den Drejerstuen, Snedkerstuen, Smedien, Ladhuset, hvor Affutager forfærdiges, og Hjulhuset.

2. Børsen.

For Børsens Forhold i Christian IV.s Tid findes der gjort Rede navnlig i Biblioteksekretair G. F. Lassens Værk Bidrag til Børsens Historie i de første halvhundrede Aar, Kbh. 1858, og i Overretssagfører J. Werners Skrift Børsen, Kbh. 1915.

Der fremdrages i dem med rette, at Aarstallet for Begyndelsen af Arbejdet paa Børsen er 1619, og at det hele Arbejde er udført af københavnske Haandværkere, saa at det er urigtigt, naar f. Eks. Thura i sin *Hafnia hodierna* har udtalt den Formodning, at Bygningen oprindelig, i det mindste for en stor Del, havde haft hjemme i Kalmar og af Christian IV var ført til København. Ligeledes fremdrages, at det ejendommelige Spir med Dragerne er fremstillet af den københavnske Billedhugger (Poserer) Ludvig Heidereiter (Heidereider) og ikke af Vit Kragen, som det almindelig er blevet sagt, endog af Dr. O. Nielsen i hans Københavns Historie og Beskrivelse. Vit Kragen, der i øvrigt havde meget Tømmerarbejde paa Børsen, staar med Hensyn til Taarnet i Rentemesterregnskabet kun betalt for den ottekantede Fod under Spidsen, desuagtet kan han vel have hjulpet Heidereiter med

at bringe Spiret paa Plads, uden at det særlig er anført i Regnskabet; thi det ses 1625—26, at Dragerne var af Træ og senere blev beklædte med Bly, og at Grovsmeden Henning Zingelmann leverede 24 Vinkelankere til at fastholde dem; Æren for det interessante Spir kan dog i alle Tilfælde kun tilkomme Heidereiter [1]).

Angaaende alle Enkeltheder vedrørende Børsens Bygning og Forhold i den første Tid kan der ganske henvises til de forannævnte Værker, med følgende tilføjede Bemærkninger.

Naar det af Lassen udtales, at Lorenz Stenvinkel havde faaet den hos ham bestilte Portal (den n.) færdig før sin Død, synes dette temmelig usandsynligt: hans Akkord om Portalen er af 4. Maj 1619, og det er vist, at han døde samme Aar, efter Lassens Formening i Oktober eller November; i denne korte Tid kan han næppe have fuldført et saa stort Arbejde. Der siges ogsaa i Regnskabet 1619—20, at Lorenz' Broder Hans, da Lorenz var død, fik Afregning paa dennes Hustrus, Børns og Arvingers Vegne, og at Hans havde paataget sig Broderens Arbejde paa Børsen. Det maa tillige bemærkes, at Kongen 1623 paamindede Hans Stenvinkel om at gøre Tegningen til Børsportalen færdig.

Den Mester, der opmurede Børsen, kaldes Morten Weichart; hans Efternavn var dog Weichant eller Weichent.

Der siges, at Udlejningen af Kælderne først er begyndt 1628. Men Bygningsskriver og Borgmester i København Jørgen Arentsen lejede allerede den 1. Maj 1622 flere Boder og Kælderrum paa Børsen, foruden nogle Vaaninger i Silkegade og paa den gamle Mønt. Dette Lejemaal udløb ved hans Død, der indtraf ved Juletid 1628, Afregningen findes dog først i Regnskabet 1647—48.

[1]) Det oprindelige Spir blev paa Grund af Brøstfældighed ombygget 1775—76, dog ganske i Lighed med det ældre.

Et videre Skridt i Udlejningen, der ikke ses nævnt, var, at Verner Klovmann og Konsorter i Overensstemmelse med Kongens i begge Værker anførte Skrivelse af 1. Marts 1630 om, at Boderne ønskedes benyttede særlig af Byens egne Indbyggere, lejede alle Boderne under Børsen efter først at have lejet nogle enkelte af dem. De skulde aarlig give 50 Rdlr. for hver Bod og betalte som Følge heraf i 1634—35 2000 Rdlr. for 2 Aar fra Mikkelsdag 1632 til Mikkelsdag 1634. Det bestemtes da ogsaa, at Børsen skulde være aaben fra 6 Morgen til 11 Fm. og fra Klokken 1 til 8 Em.

Flere Steder i Regnskaberne tales om »Spirene« paa Børsen; der maa saaledes have været flere. Paa Tegningen af København under Belejringen 1658 [1]) synes der at vise sig mindst et, et lille Spir over Børsens n. Gavl. Det er maaske dette, hvorom der er Tale, naar det 1623—24 siges, at Vit Kragen betaltes for en Spids at hugge paa Børsen.

Naar det siges, at der 1627 var blevet anlagt et Fortov af hugne Sten langs med Børsens v. Side, er dette vistnok rigtigt; men lidt senere synes der ogsaa at være truffet Forberedelser til at forbedre Forholdene paa den ø. Side. Der nævnes nemlig, at Plidskarle fra 1. til 20. Maj 1634 huggede Pæle langs med Børsen, og at der 1634—35 anbragtes 36½ Roder Pæle fra Slotspladsen langs ud med Børsen, hvad der vel er det samme, som naar der i 1635—36 tales om Pæle nedbukkede udenfor Bolværket fra Dæmningen ved Børsen til Nybro (Holmens Bro).

1633—34 siges, at alle de Pæle, som fandtes bag Børsen, blev skaarne af, Jorden kastet op over dem og beklædt med Egeplanker.

1635 befalede Kongen, at der skulde sættes Slamki-

[1]) J. Pufendorf, De rebus a Carolo Gustavo, Nürnberg 1729, II, 477.

ster og lægges Stenbro ved Børsen, og der gjordes da og i de følgende Aar i det hele taget meget for at forøge Tilgængeligheden til Børsen og dér omkring. 1637—38 rensedes Havnen bag Børsen, og Gangen langs ud med Børsen blev lagt med ølandske Fliser. Samtidig blev der lagt $193^1/_2$ Favne Bro for Enden af Børsen ud imod Slottet og videre langs op ad (henimod) Amagerbro.

1638—39 nævnes et Blokværk forfærdiget i Stranden midt for Børsen, 12 Alen langt og 12 Alen bredt med Pæle rundt omkring, samt et Pæleværk fra Banen for Enden af Børsen og ud til Amagerbro. Endelig nævnes ogsaa et Stykke Pæleværk indenfor Bommen; hvilken Bom der her menes, er ikke let at afgøre. Som Lassen angiver, betaltes 1624 Tømmermanden Kristoffer Lyder for at have nedhugget Pæle til et Bomhus ved Børsen samt for et Bomhus, klædt med Deller, og for at have lagt Bommen ved den nye Børs her for Slottet. Det er formentlig den samme Bom, der her er Tale om, en Bom, som Lassen formener skulde spærre for Børsgraven. Dog maa bemærkes, at Børsgraven 1624 langt fra var færdig. Endnu 1637—38 arbejdedes der med Møller paa at male Vandet ud af den, og 1638—39 sattes der Bolværk i en stor Del af den. Dog var der alt 1624—25 indrettet 204 Alen Bolværk mellem Børsen og Slottets Slagterhus.

1640 befaledes, at det Stykke Dæmning, som var blevet staaende fra den Tid, da Havnen blev renset, skulde forbedres, saa at Folk for Betaling kunde skibe og losse derpaa, at der skulde anskaffes en Kran, Mage til den, som stod bag Tøjhuset, og at den skulde staa paa det nye Bolværk ved Børsen. Kranen nævnes sat op 1641.

1634—35 siger, at Klokkeværket paa Børsen blev forfærdiget. Samtidig blev en Kortegard sat op ved Børsen, men senere flyttet til Christianshavn, og et Hus, 11 Bindinger langt, sat op ved Enden af Børsen og bestemt til

Oplag af Kalk, som var til Salg til københavnske Borgere.

1617 udstedtes et Forbud imod at Skibe lagde til ved Slotsholmen uden paa tilladte Steder. Til de sidste maa dog aabenbart Strækningerne omkring Børsen have været regnede; thi at Skibe lagde til dér, fremgaar sikkert nok af, at der 1634 befaledes, at de, som boede overfor Børsen og henimod Proviantgaarden, ikke maatte tage Havnepenge. Omtrent samtidig begyndte der Stridigheder mellem København og Christianshavn angaaende Retten til Strækningerne ved Børsen. 1635 fældedes Dom: København og Christianshavn skulde hver for sig besidde sine Fortove ud til midtstrøms, og der maatte ikke ske Udskibning paa Slotspladsen uden kongelig Bevilling. Men Sagen stillede sig mindre klar, da det ved en Anordning 1649 bestemtes, at de, som boede ved Børsen og paa Slotspladsen, fremdeles skulde høre til Christianshavns Kirke. Dette modificeredes dog 1655, da det fastsloges, at de, som boede paa Kongens Grund omkring Børsen og paa Slotspladsen, i verdslig Henseende skulde henhøre under København, og ved en Rettertingsdom af samme Aar, ifølge hvilken alle Havne omkring Børsen skulde tilhøre København. Til disse Havne henregnedes ogsaa den saakaldte Grønnegaards Havn, der fandtes ved Christianshavn og strakte sig hen til og indtog en Del af den nuværende Frederiks Kirkes Plads. Kongen havde allerede 1635 nedsat en Kommission, der skulde undersøge, hvor stor en Part København og Christianshavn kunde tilegne sig i Havnen. Denne Kommission kom dog ikke til noget Resultat, og i 1650 havde nogle Borgere ved Børsen faaet Ret til Bolværkspenge, naar Skibe laa ved deres Fortov, medens paa den anden Side Christianshavns Øvrighed tiltog sig Myndighed til at oppebære Vinterlejepenge af Grønnegaards Havn i 1641 til 1654, ja, den lod endog 1653 ophænge paa Amagerbro en Tavle med Paabud om, at

alle, som lossede eller ladede paa den ene eller anden Side af Børsen eller paa Slotspladsen, skulde betale Accise og Bropenge til Kæmneren paa Christianshavn. Da faldt den ovenfor nævnte Dom 1655. Alt 1556 findes Grønnegaards Havn anvist til Vinterleje for københavnske Skibe, hvad atter var gentaget 1581, 1591, 1592 og 1634. Dog tillod Kongen 1655, inden Dommen endnu var falden, Øvrigheden paa Christianshavn at oppebære en ringe Afgift af Skibe, som søgte Vinterleje dér; men dette havde ikke synderligt Værd, da Havnen da allerede var opfyldt og ikke længer havde større Betydning. Det udtaltes ogsaa i Dommen 1655, at Havnen her for Staden fra Refshale Søtønde og ind til Grønnegaards Havn fra Arilds Tid havde været Københavns rette Havn.

Nielsen henregner til Grønnegaards Havn en Grund, paa hvilken det saakaldte Byens Vartegn var anbragt, som bestod i en Figur, halvt Menneske, halvt Svane (Leda med Svanen?), som Christian IV havde ført hertil 1611. Denne Figur, som først blev fjernet 1798, havde imidlertid sin Plads ude i Vandet ud for Indløbet til Tøjhushavnen, saa at Grønnegaards Havn ifølge Nielsen skulde have strakt sig paa den v. Side af Amagerbro helt forbi Tøjhuset.

3. Amagerbro.

Førend Broen blev bygget, var der kun Færgefart mellem København og Amager. Der siges med Hensyn til denne [1]), at Færgefarten foregik fra et Næs, der kaldtes Kivenæs (Kibbenæs, Kibenæb) formedelst Folks Snakken, Trætte og Kiv om, hvem der først kunde komme i Færgebaaden [2]). Der siges ikke bestemt, om dette Næs

[1]) Rist og Clausen, Jon Olafsens Optegnelser, I, Kbh. 1905, 55 f.

[2]) Dog maa bemærkes, at der i en Beretning om Fæstningsværkerne ved Bergenhus 1521—1522 nævnes et Kivenæb over Søporten, bestemt til at beskærme Porten, om den blev beskudt. — Et Kivenæb ved Stockholm ophuggedes 1519 af en Tømmermand.

laa paa Københavns- eller paa Amagersiden; men Sandsynligheden taler for, at det var paa den første; thi der findes angivet, at der 1618—19 anbragtes et Bolværk mellem Næsset og Nybro (Holmens Bro), og at der ogsaa paa denne Strækning blev anbragt et Stakitværk i Stranden. Som nævnt foran (S. 589) synes dette Bolværk fornyet 1638—39.

Der blev begyndt paa Amagerbro eller den lange Bro, som den ogsaa kaldtes, (den senere Knippelsbro) 1618—19. Et Brokar sattes i Stranden ved den Ende, som vendte mod Slottet. Soldater fyldte Jord i dette, og der synes tillige at være bragt Fyld hen i Nærheden af det. Det næste Aar byggedes der en Dæmning for at skærme mod Strømmen, og der blev nedrammet Pæle mellem Grønnegaards Havn (ud for Strandgade, s. for Broen) og det Sted, hvor Broen skulde ende. Der blev ogsaa anbragt Brokar i Strømmen mellem Amager og Broen.

Denne blev færdig 1620, og det befaledes dette Aar, at der skulde betales Bropenge paa Christianshavn til at vedligeholde Brokarrene og Broen. Dog betaltes der næppe før Aaret efter. Hans Poulsen, Foged for de danske Bønder paa Amager, betalte fra Mortensdag 1621 aarlig 80 Dlr. Cour. i Bropenge, og fra 1623—24 betalte Isbrand Johansen, der var Schultheis i Hollænderby, aarlig 100 Dlr. Cour., ligeledes som Bropenge. Det bestemtes tillige, at der skulde ydes Havnepenge paa Christianshavn til Vedligeholdelse af Brokarrene og Broen.

1620—21 byggedes et Vagthus paa Broen, og den forsynedes med Rækværk.

Broen, der var en Vindebro, synes i Førstningen at have været brolagt; thi der siges 1625—26, at der blev lagt 761 Favne Bro paa den lange Bro til Amager, og det bestemtes 1625, at hver Sandbaad skulde føre en Ladning Sand til Broen.

1626 nedbrød Vandet en Del af Broen. 1626—27

nævnes, at der til Istandsættelse af Broen blev anskaffet 700 lange Pæle. Der blev tillige nedsat 8 store Stenkister ved Broens Ende paa Amager og bygget et Blokhus, i hvilket Tolderen skulde opholde sig. Toldboden var da bleven flyttet hen til Broen. 1626 nævnes den nye Toldbod paa Christianshavn. Der maa da tillige ved den have været en Bom, der aflukkede en Del af Havnen; thi endnu 1655 nævnes en Bom mellem København og Christianshavn, 1649 en Bomslutter ved den lange Bro, og allerede 1627 paalagdes det Tolderen at have Indseende med, at Bommen blev tillukket hver Aften.

1621—22 nævnes en ny Slagbom, Kongen lod gøre for den nye Havn ved Slottet. Denne Bom synes at være den, der er omtalt foran og som formentlig skulde lukke for Børsgraven. Hvad Bommen ved Toldboden skulde lukke for, er dog heller ikke klart, og der kan kun formodes, at det var hele den gamle Havn, den skulde aflukke, saa meget mere, som der 1626 nævnes en Visitation uden for Bommen, inden Skibene maatte komme ind i Havnen, en Visitation, hvorom Borgerne da udtalte det Ønske, at den maatte blive afskaffet.

Om end Bommen, som sagt, endnu fandtes her 1655, blev dog Toldboden atter snart flyttet. 1630 skødede nemlig Kongen den forrige Toldbod til Tolderen Jonas Heinemark (Hedemark), og Toldboden flyttedes til St. Anne Bro, der angives at have ligget ud for nuværende Nr. 17 til 23 i Bredgade, men Vandet har i den Tid vistnok gaaet højere op end nu, omtrent til, hvor Garnisons Kirke nu ligger [1]).

Heinemark, der alt 1627 nævnes som Bygningsskri-

[1]) Denne Flytning, der gik forud for Flytningen til det nuv. Kastel, synes i øvrigt alt at have været forberedt 1624, idet det siges, at der da opførtes 2 Blokhuse, det ene paa Motzmanns Plads, nu Christiansholm, med en Bom imellem, og at der lagdes et kongeligt Vagtskib ved Bommen.

ver ved den nye Toldbod og derefter var Tolder i den i mange Aar, beholdt dog kun i faa Aar den gamle Toldbod, og der var Tvivl om, hvorvidt Huset laa paa en Grund, der tilhørte Sidsel Parsberg, Enke efter Jens Sparre til Sparresholm, eller ikke.

Uden at dette ses at være bleven afgjort, skødedes Huset 1633 til Hans Knip, der maa have været en Slags Kæmner eller Havnefoged paa Christianshavn; thi det forbødes 1637 de Skibe, der tilhørte saavel det islandske Kompagni som andre af Borgerskabet, at sejle gennem Broen, førend de havde betalt Pas til Hans Knip, alt fordi den foran (S. 590 f.) omtalte Sag om Grønnegaards Havn m. v. da endnu ikke var paadømt.

1634—35 nævnes Render, Rør af Tin og Bly, som skulde føre Vandet fra Vesterport til Christianshavn, lagte under Broen.

1640 gik Broen i Stykker, og mange kom til Skade.

Endnu ved Slutningen af Christian IV.s Tid kan Forholdene i Nærheden af Broen paa Christianshavnssiden ikke have været bragte fuldstændig i Orden; thi en Hans Sørensen, der ejede en Grund ved Broens s. v. Ende, klagede 1650 over, at han ikke kunde faa fuld Nytte af Grunden, fordi der stod et Brokar. Det tillodes ham da at opfylde dette, inddæmme en Plads, 25 Alen lang fra Broen, anlægge en Vej langs Pladsen og nedramme Pæle til Beskyttelse for Havnepladsen.

I Christian IV's Tid kaldtes Broen hyppigst den lange Bro, stundom Amagerbro. Senere forekommer ogsaa Navnene Christianshavns Bro og Christianshavns lange Bro, og disse forskellige Navne brugtes mindst til 1725. Navnet Knippelsbro maa være kommet i Brug endnu senere, vistnok først henimod Midten af det 18. Aarhundrede. Derimod forekommer 1695 Navnet Knippenshus, da der befaledes sat Bolværk langs dette Hus. Hans Knip maa dog utvivlsomt da længe have været død.

4. Bremerholm.

I Begyndelsen af Christian IV's Regeringstid var Bremerholms Grænse mod Byen den Havarm, der kaldtes Dybet, og som kom ind fra det ydre Farvand, omtrent hvor Handelsbanken nu ligger, derpaa strakte sig paa begge Sider af Dybensgade og udmundede i Nærheden af Højbro. Efterhaanden som Dybet opfyldtes, regnedes den indvundne Grund til Bremerholm, og denne Betegnelse strakte sig til den sydlige Side af Bebyggelsen i Vingaardsstræde. Paa de øvrige Sider var Bremerholms Grænse Københavns Havn ved Slotsholmen, omtrent fra Højbro til henimod, hvor Børsen nu er, og uden for dette Strøg det aabne Vand over imod Amager.

Den Del af Bremerholm, paa hvilken der laa en Reberbane, havde dog oprindelig ligget uden for Holmen og været en Jord uden for Østerport.

Bremerholm bestod maaske endnu den Gang af flere Øer eller Holme.

Der er tidligere [1]) gjort Rede for, hvorledes det oprindelige Areal blev indskrænket ved Opførelsen af Kongens nye Boder (Skipperboderne) og Flytningen af Delhaven; hvad der vedrører dette, gentages derfor ikke her. Den egentlige Bremerholms Grænse mod Byen blev derved omtrent den samme, som den senere Gammelholms, nemlig Holmens Kanal og det nuværende Kongens Nytorvs s. Side, dog fradraget en større Strækning langs det nuværende Nyhavns v. Side.

De mærkeligste Bygninger paa den egentlige Bremerholm var den nævnte Reberbane og Sejlhuset. De hidrørte vistnok fra Frederik II's Tid. Reberbanen antages bygget 1566. De ses paa Kortet af 1599 at ligge yderst ude mod det aabne Vand og gaar omtrent fra lidt over 200 Alen S. Ø. for Østerport, som da endnu laa ved Øster-

[1]) Hist. Meddelelser om København. V, 201 ff.

gades Ende mod Kongens Nytorv, omtrent lige imod S. til Ø., altsaa i ikke ubetydelig Afstand fra det nuværende Nyhavn, medens Sejlhuset, der stod i Forbindelse med Reberbanen, laa paa tværs af denne ved dens ene Ende, omtrent som Hovedet paa et langt Hammerskaft.

Paa Prospektet af København 1618 ses Reberbanen som en lang én Etages Bygning uden Kviste med et Taarn med Spir paa dens s. Ende, medens Sejlhuset som en mindst 3 Etages Bygning med høje Gavle rager frem ved den n.

Henimod Slutningen af Christian IV's Tid foregik en Forandring, saa at Reberbanen og Sejlhuset ikke som før kom til at ligge ud mod aabent Vand. Kongen befalede nemlig 1640, at Jord, som var bleven overflødig bag ved Holmens Kirke, skulde føres hen til det indpælede Sted udenfor Reberbanen, og i Overensstemmelse hermed ses paa Kortet af 1660 udenfor Reberbanen en ikke ganske lille Havn, omgiven af en Dæmning ud til Stranden. En Del af denne Havn blev ved at bestaa og blev senere den saakaldte Banegrav.

Ogsaa selve Bygningerne forandredes i Christian IV's Tid og kort derefter.

Paa Reberbanen blev der 1616—17 opsat Kviste og det følgende Aar anbragt nye Svaler og Trapper, 1640 klagedes der over, at det Hjul, som benyttedes ved Spindingen af Tovværket, gjorde saa stort Bulder, at de, som drev Hjulet, ikke kunde høre, naar der raabtes til dem, at Spinderen var kommen til Enden af Banen. Denne Mangel skulde afhjælpes ved en Klokke, og Kongen vilde selv bestemme en Ændring af Hjulet, saa at det ikke skramlede saa meget. 1644 forandredes endog Bygningens Bestemmelse. Kongen befalede da, at Reberbanen, som var 480 Alen lang, skulde inddeles i 4 Rum à 120 Alen og hvert Rum klædes for Enderne med en ringe Gavl. Det var Meningen, at Kongens daglige Opvartere

skulde have Bolig dér. 1647 bestemtes, at Vinduerne i Reberbanen skulde benyttes i Hørsholm, hvis de fandtes brugelige dér. Muligt har det været tænkt, at en ny Reberbane, til hvilken der 1646 blev anvist Plads uden for Christianshavns Port paa Amager, men som i det mindste fra først af var bestemt til privat Brug, skulde have kunnet træde i Stedet. Men i det hele er det meget uvist, hvorledes man havde tænkt sig den gamle Reberbane erstattet, og det synes tvivlsomt, om de ovenfor nævnte Foranstaltninger er blevne satte i Værk; thi Reberbanen menes ogsaa senere at være brugt efter sin oprindelige Bestemmelse.

Sejlhuset synes endnu at være blevet uforandret i Christian IV's Tid; men under Frederik III, vistnok 1658, flyttedes Baadsmændenes Sygehus, som før havde været paa Bremerholm, men 1628 var blevet flyttet til den gamle Mønt, atter tilbage til Bremerholm, og Sejlhuset toges i Brug til det.

En tredje mærkelig Bygning var den store Smedje, der senere blev forandret til Holmens Kirke.

Ret tidlig blev en Del af Bremerholm inddraget i Byens Befæstning. Allerede 1608 bestemte Kongen, at Ingeniøren Bartholomæus Schmalfeld skulde bygge en Vold fra Østerport ud til Stranden; men han fik kun begyndt, vistnok ved Østerport, og det overdroges 1608—09 Brødrene Valentin og Melchior Spangenberg at fortsætte, hvad Schmalfeld havde begyndt paa, medens ogsaa Graveren Morten v. Køln 1609—10 ses at have deltaget i Arbejdet.

Volden gik med foranliggende Grav og Anlægskaj fra den daværende Østerport omtrent langs den nuværende Husrække paa Kongens Nytorv, derfra langs den nuværende n. Del af Laksegade (fh. Reverensgade), hvor der i Nærheden var en Bastion, der kaldtes Bastionen ved Iskulen, derfra med en Bøjning ved denne Bastion skraat

over Handelbankens Grund og Holmens Kanal, over Hjørnet af denne og Havnegade og over den nø. Ende af Holmens nuværende Kirkegaard.

Volden gennemskar saaledes Bremerholm, men lod kun et Stykke og den store Smedje ligge indenfor Befæstningen. En Forbindelse med det øvrige blev dog tilvejebragt. 1609—10 blev der nedrammet Pæle til en Dæmning ved en Grav bag Smedjen, en Grav, der blev en Del af Graven foran Volden, og som blev uddybet, hvor Havnegade gaar ud fra Holmens Kanal, og blev bestaaende indtil 1856. Over denne Grav blev der 1610—11 lagt en Vindebro til Forbindelse mellem den ubefæstede Del af Bremerholm og den store Smedje. Det var en Stenbro med 4 Hvælvinger, og ved denne byggedes 1612—13 et Vagthus. Tillige med en Port eller Gennemskæring af Volden synes den en kort Tid at have været Hovedindgangen til Holmen. Graven var da endnu langt fra færdig. Der anvendtes endnu en Pumpemølle til at male Vandet ud af Graven, og denne Mølle erstattedes 1617—18 med en anden, der var bygget i Zwolle i Nederlandene.

Der findes udtalt, at det synes at have været i 1613—14, der blev arbejdet paa Volden. Dette kan være rigtigt nok; thi der nævnes 1614—15, at Spangenbergerne arbejdede paa Volden ved den store Smedje; men i Hovedtrækkene maa den alt have været færdig længe før; thi paa Prospektet af København 1611 ses den fuldstændig. Bastionen med Iskulen betegnes ved en paa Bastionen bygget Pavillon eller mulig et Telt. Der tales ogsaa alt 1611—12 om Snedkerarbejde i Iskulen paa Volden.

1615—16 nævnes, at det ældre Kikkenborg blev nedbrudt og en ny Runddel opført i dets Sted. Muligt var det ældre Kikkenborg den »Kosthuet« eller Skanse, der blev bygget paa Bremerholm 1510; men i al Fald kan der ikke være bygget en egentlig Runddel i Stedet for den ældre Skanse; thi begge Prospekterne af København 1611 og

1618 fremviser kun en eneste Bastion paa Volden, nemlig den foran nævnte Bastion med Iskulen. Kikkenborg kan saaledes næppe have været en egentlig Bastion. Den har vel snarest, som Kaptajn Ramsing formoder, været en Slags Halvbastion eller den Del af Volden, der afslutter Fæstningsanlægget ud imod Havnen i Nærheden af den senere Holmens Kirke [1]).

Allerede 1608—09 blev der inddæmmet til en Vandport, som skulde gaa gennem Volden ved Østerport. Denne Ports Plads var omtrent ud for hvor Vingaardsstræde udmunder i Kongens Nytorv. Det maa være denne, der menes, naar der 1618—19 tales om 30 Favne Bro, lagte gennem en Hvælving, som gaar ned til Stranden tværs over for Slotsherrens Gaard ved Østerport [2]), og om 160 Favne Bro, lagte i og udenfor den Port, som gaar gennem Volden ved Østerport.

Omtrent 1611 udførtes en anden Indgang til Holmen, en Port med tilhørende Vindelbro, som, da den var bleven færdig, blev Hovedtilgangen. Dens Plads var omtrent ud for nuværende Nikolajgade. Porten ses paa Prospektet af København 1611. Instruksen for Portneren af 1619 vi-

[1]) Om det end strengt taget ikke hører til en Beskrivelse af Bremerholm, bør dog, hvad der vedrører det saakaldte Krabbeløkke, her omtales, som en nærliggende Del af den Befæstning, Christian IV lod udføre. Krabbeløkke formodes at have oprindelig været en Vig af Havet, straks norden for Bremerholm, af hvilken den nu tilkastede Mastegrav har været den sidste Levning, der synes her at have været et med Kanoner besat Strandbatteri. Der siges 1608—09, at der blev sat Stenkister i Dybet ved Krabbeløkke, og 1609—10, at Kongen lod bygge et nyt Vagthus i Vraget af Josva, der laa i Krabbeløkke.

[2]) I Instruksen for Portneren ved Bremerholm af 1619 siges, at Vandporten laa overfor afgangne Statholders Gaard, men begge Betegnelser passer paa en og samme Gaard. Den afgangne Statholder var nemlig Breide Rantzau († 1618) og Slotsherren hans Søn Kaj Rantzau, der vel havde arvet Faderens Gaard mellem Lille Kongensgade og Vingaardsstræde, vistnok nærmest den sidste.

ser, at der i samme Port var en »Schodport« (et Faldgitter), som Portneren skulde lade falde, hvis nogen med Magt vilde trænge sig ind. Det bestemtes tillige, at han hver Aften Kl. 7 skulde lukke denne Port saavel som Hovedporten. Han skulde have 5 Personer til Hjælp til at tage Vare i Porten Nat og Dag, og der indførtes en Kontrol ved Hjælp af Tegn for dem, der skulde arbejde paa Holmen.

Meget ofte, foruden i denne Instruks, nævnes Holmens Laage. Den synes aabenbart at have været en Indretning, som paa en eller anden Maade stod i Forbindelse med Holmens Port; thi 1666 siges der f. Eks., efter at flere havde faaet Skøder paa Grunde ved Holmens Port, at der skulde anvises Byggegrunde i den 'ny anlagte By til dem, som havde Pladser ved Holmens Laage. Foruden denne Hovedindgang bestemtes der 1634 aabnet en Vej bag ind paa Holmen, paa det at de Folk, som boede ved Sct. Anne Bro (i det nuværende Nyboder), bedre i rette Tid kunde komme ind paa Holmen.

1615—16 begyndte Arbejder, der synes at have tilsigtet en yderligere Indeslutning af Bremerholm. Der opførtes nemlig da en Mur fra Reberbanen »i den anden Ende« til den nye Vindebro gennem Volden. Hvad der skal forstaas ved den anden Ende, kan jo ikke bestemt siges, men det kan vel formodes, at der er ment Reberbanens s. Ende, og at Muren skulde aflukke den Del af Bremerholm, der laa udenfor Volden, imod Strandsiden. Det er formentlig den samme Mur, der menes, naar det 1616—17 siges, at der blev bygget en Mur tværs over Bremerholm imod den store Reberbane til den ene Side af det store Hus. Med dette sidste menes vistnok den nye Smedje, der samtidig blev bygget, idet det da alt var bestemt, at den forrige Smedje skulde ombygges til en Kirke.

Den store, nye Smedje betegnes et andet Sted i Regn-

skabet 1616—17 som liggende ud imod den nye Havn om Dellehaven, altsaa vel i Nærheden af den foran (S. 598) nævnte Grav bag Holmens Kirke.

Samtidig byggedes der en Mur mellem Sejlhuset og den murede Kran ved Østerport, en Mur, der altsaa har afsluttet den udenfor Volden liggende Del af Bremerholm mod N., og som synes antydet paa Kortet af 1660.

Endvidere nævnes 1616—17 en Tværmur, bygget »over« den Runddel, der traadte i Stedet for det ældre Kikkenborg, og i denne Mur en Hvælving, hvori der skulde anbringes 2 Tjærekummer af Samved.

Endelig tales der 1618—19 om Jord, kørt til en Skanse paa Bremerholm, men derefter synes Befæstningsanlægene ikke at have været rørte førend i 1643—45, da der var begyndt paa den store Udvidelse af Københavns Befæstning og Anlæget af Kastellet nær Sct. Anne omtrent var fuldført. De foran nævnte gamle Volde blev da efterhaanden sløjfede, og Fæstningsgraven blev med nogle mindre Ændringer det senere Vand i Holmens Kanal.

Den eneste tidlige Forandring, der bør nævnes, var Ombygningen af den gamle Smedje til Holmens Kirke, en Ombygning, der maaske ikke var uden Forbindelse med, at en Del af Taget, ligesom ogsaa en Del af Taget paa Slottet, i en stærk Storm 1615—16 var blæst ned. Allerede 1617 udtalte Kongen, at han havde funderet en ny Kirke, og det næste Aar bestemtes Løn for en Præst, en Degn og en Klokker ved den, og der tillagdes den et Vikarie i Lund, af hvilket Sognepræsten skulde nyde godt.

Samtidig begyndte Arbejderne paa Omdannelsen af Bygningen. Tillige arbejdede 2 Malersvende paa en Altertavle i en Bod paa Holmen, og en Kandestøber lavede et Tinbækken til Fonten. 1618—19 overdroges det Herman Rollfink, der havde haft meget Arbejde paa Børsen, at udføre det Stenhuggerarbejde, der behøvedes til Kirken, som nu fik Navnet Holmens Kirke. Den var da ogsaa alt kom-

met saa vidt, at der samme Aar og følgende nævnes Snedkerarbejde i den paa Paneler. Tillige blev der ved Voldmester Cornelius Corneliussen kørt Jord til Opfyldning af Jordsmonnet ved den.

1619—20 anskaffedes Vinduesbeslag til Kirken, og Toldboden flyttedes hen i Nærheden af den. Kirken bestod da kun af 1 Længe, den, der nu gaar fra Indgangen i Holmens Kanal mod S. Spirene [1]) paa Kirken blev tillige dækkede med Bly og Skifer, og Gaden udenfor fra Holmens Port blev brolagt. 1620—21 nævnes et Galleri over Kirken.

Før 1625—26 kan Kirken næppe have være helt færdig, om dette end sagdes om den 1623; thi det hedder da, at Murmester Klavs Welche udførte Arbejde paa Taget.

1639—40 blev der indsat 191 nye Vinduer i den, og Oldermanden for Snedkerlavet fik 1641—42 Betaling for 118 Stole, 7 Alen lange og $5^1/_2$ brede. Samtidig nævnes betydeligt Murarbejde, udført af Murmester Jørgen Timian, vistnok fordi Kongen 1641 havde befalet, at Kirken skulde udvides med et Kryds, saa at den derved fik den Korsform, som den nu har. Der kørtes da tillige 54 Læs hugne Sten fra Sct. Anne Bro til Kirkens Bygning.

1643—44 nævnes Tømmerarbejde i Kirkens gamle Taarn og ved Nedtagelse af Sparreværk og Pulpiturer.

1645 befaledes der opført en Vindeltrappe i Kirken, tværs over for Prædikestolen til det midterste Pulpitur, der var bestemt for adelige Fruentimmer. 1646 tillodes det at opsætte et Orgel i Kirken, og det bestemtes, at Kirken selv skulde betale for Vinduer. Dette sidste gentoges 1650. 1646 beskikkedes der ogsaa 2 Kirkeværger.

Hvad Kirkens Menighed angaar, da bestemtes det allerede 1617, at alle, som var til Tjeneste paa Holmen og

[1]) Paa Billedet af et Parti ved Holmens Kirke 1620 (i Nielsens Københavns Historie og Beskrivelse IV) synes Kirken at vise sig med 2 Spir.

Flaaden, skulde have Kirken til Sognekirke, 1623 yderligere, at alle de, som betjente Kongens Skibe, Arkeliet, Provianthuset, Tøjhuset og Vognstalden, skulde høre til denne Kirke, og dette indskærpedes 1632. Endelig udvidedes Pligten til at søge Holmens Kirke 1660 til alle dem, der havde eller fik Byggepladser paa Slotsholmen, undtagen dem, der havde tilforhandlet sig saadanne af andre end Kongen, herfra dog atter undtaget de, som havde købt af Holmens Folk, da disse skulde søge Holmens Kirke ligesom de, der boede eller kom til at bo paa de nye Pladser ved Holmens Revier.

Andre mærkeligere Anlæg paa det ældre Bremerholms Grund var Toldboden, Mønten, Dokken, Sygehuset og Skolerne.

Toldbodens Omflytninger er alt omtalte i det foregaaende.

Mønten kaldes 1623—24 den ny oprettede Mønt ved Bremerholms Kirke. Den var vistnok bleven flyttet herhen fra Pilestræde. 1624—25 nævnes ved den et Hus med 12 Bindinger, bestemt til at være Smedehus. 1628—29 forpagtede Borgmester Jakob Mikkelsen og Borgerne Johan Braem og Matthias Clausen Mønten for 1 Aar fra 1. Jan. 1629 for en Afgift af 1000 enkende Daler. Hvorvidt denne Forpagtning er bleven bestaaende i de følgende Aar, kan ikke oplyses; men da Christian IV 1641 havde bestemt sig til Udvidelsen af Holmens Kirke, maatte Mønten flytte. Dog synes der at være hengaaet nogen Tid, inden dette skete; thi 1644 blev der jo indrettet en Mønt paa Københavns Slot, og dette Aarstal betegner vel ogsaa omtrent Møntens Flytning.

Tanken om Anlæget af en Dok synes opstaaet 1635. Den 1. Decbr. dette Aar forlangte Kongen Rigsraadets Betænkning om en saadan. Denne Betænkning blev alt afgiven den 3. Rigsraadet bifaldt Planen, men udtalte tillige, at det maatte ønske, Kongen vilde lade den udføre

af sine egne Midler. Rigsraadet vilde kun formaa at bidrage i det højeste 30,000—40,000 Rdlr., der maatte skaffes til Veje af Skatterne. 1635—36 begyndtes imidlertid paa Anlæget. Et Pæleværk, 232 Alen i Omfang paa de 3 Sider anbragtes med 2 Rader Pæle, Pæl ved Pæl, og en Rad Pæle midt imellem. 1636 befaledes Tømmer anskaffet til Dokken, og det nævnes 1637—38, at der huggedes Kampesten til Opførelse af den..

Dokken var bestemt til Brug for Flaaden; men hvorvidt den virkelig blev fuldført og afbenyttet, og hvor paa Bremerholm den blev indrettet, synes ikke at kunne oplyses. Man maa næsten antage, at den aldrig blev færdig; thi den nævnes ikke i *Encomion,* som dog ellers omtaler de vigtigere Anlæg paa Bremerholm, og synes overhovedet heller ikke andet Sted at være omtalt [1]).

Sygehuset for Holmens Folk siges 1624—25 at ligge ved Holmens Port, vistnok hen imod Kirken. Det kom dog ikke til at blive her i mange Aar; allerede 1628 befalede Kongen, at der skulde oprettes et Skolehus ved Bremerholms Laage paa det Sted, som før var tilforordnet de syge. Skolemesteren skulde aarlig lære 12 »Pødicker« (unge Matroser) at læse, skrive og regne. Naar Aaret var gaaet, skulde 12 andre indtræde i Skolen og undervises og saa fremdeles. Børn af Folk, der ikke hørte til Holmen, skulde ogsaa kunne optages, men for disse skulde der betales 2 Sk. hver Uge. Skolemesteren og Børnene skulde ogsaa synge for Lig, og Sognepræsten og Kapellanen ved Kirken have Indseende med Skolen.

Sygehuset flyttedes da til den gamle Mønt, men i Frederik III.s Tid tilbage til Bremerholm, vistnok til Sejlhuset. Skolen synes flyttet ca. 1647—48; thi der nævnes

[1]) I sin Afhandling i Tidsskrift for Søvæsen. ny Række, XVI, 57 ff., Det ældste Dokanlæg ved København, omtaler Degenkolv dog ikke Christian IV's Dok, men alene den, som man anlagde, støttet til kgl. Resolution 8. April 1681.

da et Hus, 71 Bindinger langt, som skulde opsættes N. for Holmens Port og bruges til en ny Skole, hvori ogsaa Skolemesteren skulde bo. Den laa altsaa nu i Skipperboderne, formodentlig i Størrestræde, men 1660 tildelte Kongen Sognepræsten ved Holmens Kirke 2 Vaaninger i dem, den ene til en af Holmens Kapellaner, den anden til Holmens Skole. 1663 bestemte Kongen, at Boderne skulde bruges paa samme Maade som før, og Skolen er da atter kommen tilbage til sin gamle Plads, ifølge Nielsen paa det nuv. Hjørne af Holmensgade og Holmens Kanal, nu Nr. 20.

Hvad den gamle Skole ved Holmens Port blev brugt til efter Fraflytningen, kan ikke angives; muligt var den en Tid Præstegaard.

Foruden denne Skole, Kirkeskolen, fandtes der en anden, en Navigationsskole.

Mester Joris Carolus, der den 5. Maj 1619 var bleven beskikket som Læremester og Underviser for Kongens Styrmænd 8—10 Fm. og 12—3 Em. og 1622—23 findes kaldt Kongens øverste Styrmand, siges 1619—20 at have holdt Skole over Holmens Kirke for de Drenge, som skulde lære Søkort. 1621—22 ses han at have haft Logement over Toldboden, og Skolen har maaske saa været holdt dér. Den angives dog ophørt 1624.

Skolen oprettedes paany 1647. 1647—48 nævnes et Hus, 21 Bindinger langt, som skulde opføres ved Holmens Port og bruges til en ny Skole, hvori ogsaa Skolemesteren skulde bo. Dens Bestyrer blev Bagge Wandel (eller Wandal), som kaldte sig Informator for Kongens Skibsfolk i Navigation, ogsaa Direktør for den kongelige offentlige og priviligerede Navigationsskole i København. I denne Bygning, som i øvrigt ogsaa afgav Rum for en Skole, stiftet 1628, hvori Børn, som skulde synge i Holmens Kirke, undervistes, blev Navigationsskolen nu til ca. 1650, da Bygningen overlodes til Viceadmiralen, og

Navigationsskolen anbragtes da i et Hus over for Holmens Kirke, Hjørnet af Ulkegade [1]). Bagge Wandel angives at have forestaaet Skolen endnu til ca. 1674 [2]).

At der i øvrigt ogsaa fandt anden Undervisning Sted paa Bremerholm, kan sluttes af, at Kongen 1634 befalede at Hans Ulrik Gyldenløve skulde sættes i Kost i København, saa nær Slottet som muligt af Hensyn til, hvad han skulde lære paa Holmen og i Arkeliet. Han kom i Kost hos Lavrids Andersen, der var gift med Karen Andersdatters Søster Else.

1655 forpligtedes en kongelig Sejllægger og Kompasmager til at undervise saa mange Drenge af Kongens Folk paa Bremerholm, at Værkstedet kunde holdes vedlige og Skibene forsynes med gode Sejl.

Yderligere fandt under Christian IV en Række Nybygninger og Forandringer af ældre Bygninger Sted.

I 1607—08 lod Kongen opføre et nyt Vejerhus i Stedet for det fordums Vejerhus og Bødkerhus. I det mindste fra 1624, da Frans Mogensen ansattes som Vejer, Vrager og Maaler, var dette Vejerhus fælles for Bremerholm, Provianthuset og Tøjhuset, og Vejerhuset skulde være aabent 6—10 Fm. og 12—5 om Sommeren, og $7^1/_2$—2 om Vinteren.

Samme Aar flyttedes Nagleboden (Naffleboden) fra Teglstrup til Bremerholm, og et Beghus nævnes.

1613—14 byggedes et Bolværk og Slæbested, bestemt til Rustvogne, der fra Pramme, som lagde til ved det, skulde køre Sten fra Amager til Bygningsarbejder paa og ved Københavns Slot.

1620—21 opførtes et Fangehus paa en af Skanserne samt et Bradsted.

1620—21 indrettedes et Drøighus (Tørrehus), der og-

[1]) Samtidig nævnes ogsaa Holmens Skole liggende i Ulkegade, og den findes endnu anført saaledes i Grundtaksten 1668.

[2]) Ifølge en anden Angivelse skulde Skolen alt være ophørt 1653.

saa findes kaldt Drøigstuen, og synes at have staaet i Forbindelse med Reberbanen, og i den en »Svenk«, i hvilken Kabelgarn og andet Redskab skulde lægges. Drøigstuen befaledes 1641 forandret.

1622—23 nævnes Jernkammeret og 1623—24 et Hus, bestemt til at være Sømsmedje og en Mølle ved Sejlhuset til at stampe Hamp i.

1624—25 byggedes ved Mønten ved Holmens Kirke et Hus, 12 Bindinger langt, til at beslaa Heste i, og der blev anbragt en stor Kran med 30 Alen Bolværk paa hver Side.

1626 opførtes et nyt Hus, 43 Bindinger langt, til Oplagssted for Ræer og Aarer.

1631—32 er der Tale om at opføre en Hammermølle, formodentlig i Stedet for den ovenfor nævnte Mølle til at stampe Hamp i, og det ses 1632—33, at der ydedes Betaling for Benyttelse af Bradebænken og Kranen, saa at vist ogsaa Folk uden for Kongens Tjeneste kunde faa Tilladelse til at bruge den.

Samme Aar blev der bygget et Hus, 29 Bindinger langt, hvori Skøjter (Baade) og andet smaat skulde laves, 1635—36 et nyt Fangehus — der var saaledes nu 2 Fængsler paa Bremerholm. Det, der vel var det mest benyttede, kan ikke have været tilfredsstillende: thi 1640 befalede Kongen, at der atter skulde bygges et nyt og nu af Sten i Stedet for af Tømmer, da Fangerne daglig brød ud af Trunken, som det kaldtes [1]).

1637—38 nævnes et langt Hus, hvori Hør, Hamp og andre Materialier var anbragte, 1638—39 et andet, langt

[1]) Muligt var den Bygning, som kaldtes Trunken, og som endnu fandtes, da Gammelholm blev nedlagt, den samme, som Christian IV lod bygge. Den var i alt Fald den ældste Bygning paa Gammelholm. Dens Plads var inde mellem Bygningerne i Tordenskjoldsgades østre Side, omtrent 100 Alen fra Hjørnet af Holbergsgade, tæt ved Peder Skramsgade og ved Høkerstiftelsen Aldershaab.

Hus, som indeholdt Smedje, Snedkerstue, Borgestue og Køkken.

1643 befaledes et Plankeværk opsat mellem Vibekes Have og Holmen for at forhindre Tyveri.

I et Reglement om Brugen af Davidsdegne i Holmens Kirke 1647 nævnes baade den nye Kirkegaard udenfor Kirken og den gamle Kirkegaard paa Holmen, saa at der altsaa fandtes en saaden, formentlig hvor nu Teatret er. Der fandtes ogsaa en Galge, og Halshugning paa Holmen nævnes ikke sjældent.

Til at blive Fange paa Bremerholm behøvedes ikke altid nogen i Nutidens Øjne større Forseelse. 1639 fængsledes dèr nogle Mænd, fordi de havde fisket i Sct. Jørgens Sø. Disse blev dog snart løsladte. Derimod blev en Bøsseskytte, som var sigtet for et Tyveri, men fandtes uskyldig, dømt til 3 Aars Fængsel, fordi han ikke havde anmeldt Tyveriet. En noget større Forseelse var det jo nok, at en Vognmand 1635 havde overkørt en Kvinde, saa at hun døde. Han blev dømt til at arbejde i Jærn paa Bremerholm. For Løsagtighed findes ikke ganske faa indsatte, saaledes flere, fordi de havde levet sammen med en anden Kvinde end deres Hustru. Ellers og som oftest var Forbrydelserne grovere, ret hyppigt Tyveri, ofte dog kun af ret ubetydelige Genstande, stundom ogsaa Røveri og Rømning fra Kongens Tjeneste.

Omflytning fra Blaataarn til Bremerholm og fra denne til Tugthuset nævnes af og til. Saaledes bestemtes det, at Præsten Jørgen Friis, der vistnok er den samme, som er nævnt foran (S. 468) som Fange i Blaataarn, skulde sendes i Lænker til Bremerholm tillige med nogle svenske Fanger. En Tømmermand, hvis Forbrydelse dog ikke er angiven, bestemtes til at skulle arbejde i Tugthuset som Tømrer, og en af Slottets Folk, der havde været indsat i Tugthuset, men var udbrudt derfra, skulde atter i Jærn sendes til Tugthuset for dér at banke Hamp.

Der haves i Christian IV.s Breve 2 lange Lister over Fanger, som gik i Jærn paa Holmen, men uden at Øvrigheden havde bestemt, hvor længe de skulde gaa saaledes; Kongen bestemte da Straffens Varighed.

Der forekommer i disse Lister adskillige Formildelser af Straffe. Medens der heriblandt vel ogsaa findes strenge Straffe, som f. Eks. 20 Aar for flere, der var dømte til Galgen for Tyveri, er der mange, der vel ligeledes var dømte til Galgen for samme Forbrydelse, men af Kongen kun dømtes til 2—5 Aar, deriblandt en ung Dreng, som havde været med Tyve om at stjæle Kvæg og var dømt til Galgen, men slap med 2 Aar for hans Ungdoms Skyld.

Enkelte mærkelige, ret uforklarlige Straffe forekommer ogsaa. Saaledes nævnes i Lensregnskabet 1602—03 8 Fanger, der blev hængte, med den Tilføjelse, at de arbejdede paa en Bygning, men blev syge, saa at de ikke kunde arbejde mere.

Nogle faa Benaadninger ses at have forekommet. Der nævnes saaledes 1612—13 en engelsk Bøsseskytte, som skulde have været hængt, men blev benaadet af Kansleren og Statholderen og løsgiven, og i de foran nævnte Lister en Tømmermand fra Frederiksborg, som havde taget noget af Kongens Tømmer, men blev frigiven. 1625 fik Kongen 50 Rdlr. for en Fange, han havde givet løs af Holmen. De nærmere Aarsager til disse Benaadninger er ikke oplyste.

At Fanger brød ud, synes ifølge hvad Kongen selv anførte at have været ret almindeligt. At det næppe har været meget svært at iværksætte, synes at fremgaa af, at der i 1622—23 nævnes en Fange, som 3 Gange var løben af Kongens Tjeneste og 4 Gange med Lænken, som han var slagen i paa Holmen. Da han atter blev greben, blev han henrettet.

Undertiden blev Bøsseskytter og Baadsmænd henret-

tede andre Steder end paa Holmen, saaledes 1618—19 en Baadsmand i den murede Galge ved København [1]).

Allerede fra 1568 var der ansat en Badskærer paa Bremerholm; men hvis han ogsaa skulde tage sig af Fangerne, har dette ikke forhindret, at der, som det synes, ofte var stor Dødelighed iblandt dem. I de Oplysninger, som for enkelte Aar findes om Dødeligheden blandt Fangerne, er der ikke altid sondret mellem Fangerne i Blaataarn og paa Bremerholm; stundom er ogsaa Arbejdsfolk paa Slottet nævnt sammen med dem. Dog kan det vistnok antages, at det i Almindelighed er Fangerne paa Bremerholm, som har givet de største Antal. Der findes saaledes 1601—02 alt i alt betalt for ikke mindre end 29 Grave til Fanger, der var døde paa Slottet, og Aaret derefter, som dog ikke synes at have været et Aar med Pest, endog for Grave til 52 Fanger og gemene Tjenere eller Arbejdsfolk paa Slottet. Senere var Antallene dog meget mindre. 1611—12 betaltes kun for Grave til 3 Fanger, hvoraf 1 var henrettet, og 8 af Slottets Folk, 1612—13 for Grave til 16 Fanger, hvoraf flere var henrettede, og 8 af Slottets Folk, 1613—14 for Grave til 19 Lig og 1619—20 for Grave til kun 6 af Slottets Folk. 1628—29 betaltes Graveren paa Sct. Anne Kirkegaard for 14 Grave til Fanger, døde paa Bremerholm fra 14. Maj 1627 til 22. Februar 1628.

[1]) Den murede Galge for København, uden for Vesterport, stod indtil 1622 omtrent ved den nuværende Viktoriagade. Den flyttedes derpaa til Amerikavej, hvor nu Møllen er. Den havde 4 Hjørnestolper og 4 Bjælker oven paa disse.

SMAASTYKKER

12. Københavner-Tobak.

Desværre har det ikke været muligt at fremskaffe nogen Oplysning om den Johann Daniel Wandeler, der har samlet det Manuskript, der under Betegnelse Thott 697,4⁰ findes i det kongelige Bibliotek. Det er nedskrevet paa Tysk, men flere Ting tyder paa, at dets Hjemsted har været Danmark, og dets Indhold deler sig i to Dele, en Haandbog i veneriske Sygdomme og en Receptsamling. Denne sidste har i flere Henseender Interesse, ikke mindst ved, at den indeholder nogle af Borris Ordinationer. Disse maa nu vente til en anden Gang, her skal kun anføres en Recept paa

Tabacum Haffniensis (!):

Rp.	Tabac. concis.	unciæ VIII.
	Sacchari albi	— III.
	Ol lign. rhod.	gutt. XX.
	— cariophill	gutt. II.
	— lavendulæ	gutt. II.
	— cinnamomi	gutt. IV.
	— jasmini	gtt. C.
	— citri	gtt. X.
	Bals. indic. nig.	scrup. II.
	Tinctura benzoin	Drachmæ II. Misce.

NB. Wenn der Tobak wohl klein geschnitten und durch ein dazu gehöriges Sieb geschlagen (Man kan ihn vorhero trocknen, so lässt er sich desto besser zerschneiden und müssen lauter blätter ohne

stengeln seyn, man nimbt dazu ordinaire den virginischen Toback) kan man den Zucker in ein wenig rosenwasser solviren und wenn der Tobak zu vor in ein Kessel gethan mit den Syrup anfeuchten und wiederumb über Kohle bey steten Umrühren trocknen, als denn wieder durch ein grob Spahnsieb geschlagen, damit er nicht klumpenweiss an einander henget und auch baldt kalt wirdt, als denn mische das übrige dazu und reibe es wohl mit den Händen darunter, welches du in ein Glass zum Gebrauchen aufheben kanst.

Proceduren gaar ud paa at lave Tobakken til Snus. Derfor finfordeles den efter Tørringen og der tilsættes en Mængde vellugtende Sager: Nellike-, Lavendel-, Kanel-, Jasmin- og Citronolie, Benzoetinctur og den noget sjældnere benyttede Oleum ligni rhodini, Rosentræolje, af en fra Kina og Indien kommende Droge, der mest anvendtes som Pudder og til Røgelse. Den sorte indiske Balsam var ogsaa et Odoriseringsmiddel. Den var en fra Mellemamerika stammende naturlig Balsam, der bl. a. indeholdt Benzoe og Styrax. I sig selv var den klar, brungul, men den farvedes med en Smule Asfalt, for at faa samme Farve som Tobakken.

Om denne Snus har været god er vel vanskeligt at sige, vellugtende har den i alle Fald været, og maaske kunde den være værd at prøve, hvis Carlshamns Snus slap op, eller der maatte skaffes Erstatning for de nu saa dyre Cigarer. Billig bliver Københavner-Tobakken dog ikke, navnlig ikke med de nuværende Apotekerpriser.

Her kan maaske ogsaa meddeles om Admiral Ove Gieddes Opskrift fra 1656:

Pro bestiis tussientibus.

Rp. Tabacum coqve in cerevisia antiqva et dete in cornu, infundendo per nares. *Admiralis secretum*
(Ove Giedde 1656).

(For Køer, der hoster.

Kog Tobak i gammel Øl, giv det i et Horn idet man helder det ind i Næseborene.)

Altsaa ogsaa en Pris! *J. W. S. Johnsson.*

13. Til Søakademiets Bygningshistorie.

I Meddelelser om København, 5. Bind, Side 422 f, omtales den Ombygning, som i Aaret 1696 blev iværksat paa Hummerstræde Nr. 15 og Nabohuset, hvor det daværende »Søakademi« havde Sæde; paa anførte Sted har Forf. dog ytret Tvivl om, hvorvidt alt er blevet bygget efter den oprindelige Plan. I »Indkomne Sager til Generalkommissariatet for Søetaten« (for 1699, 20. Apr. og 8. Maj) er der senere fundet nærmere Oplysning om dette Byggeforetagende. Det viser sig da, at det ikke blev en fuldstændig Ombygning fra Grunden af, men at man har ladet sig nøje med at ændre de to ældre Huse saa meget, at de kunde komme til at udgøre én Bygning. Saaledes hævedes Bjælkelaget $^1/_2$ Alen i Vejret, og de gamle Vinduer fordeltes paa den Maade paa Façaden, at Mellemrummene (Pillerne) mellem dem fik lige stor Brede. Baade det gamle og det nye Murværk gav man et ensartet Ydre ved at farve det med Brunrødt og ved at optrække Fugerne mellem Stenene med Hvidt. — Til Ombygningen havde Kongens og Søetatens Bygmester Johan Konrad Ernst (Biogr. Lexk. 4, 575) leveret Tegningen, men havde derved tilladt sig den Morsomhed, at han paa Tegningen havde glemt at vise nogen Skorsten i Køkkenet; som Følge deraf blev Skorstenen heller ikke anført i Byggekontrakten eller medregnet i Entreprenørens Tilbud. Ernst undskylder sig med, at han var rejst til Stockholm og altsaa fraværende, da Kontrakten blev underskrevet; han vedgaar sin Glemsomhed paa dette Punkt, men trøster sig med, at enhver af sig selv maatte kunne have tilføjet det udeladte, da »der aldrig er seet eller hørt et Køkken uden Skorsten«. — Af de anførte Dokumenter fremgaar det endvidere, at Navigationsskolens tidligere Hus allerede har haft et Observationstaarn paa omtr. 22 Alens Højde; det er i 5. Bind, S. 414, betegnet med de ikke let forstaaelige Udtryk: »Altanet« og »den anden Altan«. Da Taarnet var meget skrøbeligt, blev vel det meste af det nu nedrevet og genopført af Grundmur; men det nye Taarns Højde formeldte Kontrakten ikke noget om. Denne Mangel medførte en ret mærkelig Situation. I Avgust og Oktober maatte Entreprenøren Ernst Brandenburger skriftligt udbede sig nøjere Besked, men fik intet Svar før ved Paasketid n. A., da Nedbrydningarbejdet skulde sættes i Gang; da fik han

Brev fra Navigationsskoledirektøren, Jørgen Dinesen, som lod ham vide, at »Taarnet skulde intet være højere end et lidet Korn over Rygaasen«. Og da denne Højde var naaet, kom Dinesen uventet igen og sagde, at Taarnet alligevel skulde være 4 Alen højere for at afgive Rum til et Observationslokale med Vinduer til alle fire Sider; den kgl. Bygmester gjorde derpaa en Afridsning, der fastsatte hele Højden til 23 Alen. Og dog varede det endnu 6 Uger, inden man kunde tage fat paa Arbejdet. Ernst bemærker blot angaaende dette Byggeri, at det nybyggede Taarn med den nævnte Tilføjelse dog blev kun én Alen højere end det gamle; men Observationsrummet forvoldte en Merudgift paa 86 Dlr. Desuden havde Dinesen forlangt andre Ekstraarbejder, hvorved Entreprenørens Tilgodehavende yderligere forøgedes. *H. D. L.*

14. Malajdrengens mærkelige Oplevelser.

Den i Hist. Medd. V Bind, Side 309—18 meddelte Selvbiografi har jeg siden fundet trykt i Ugebladet »Patrollen« Onsdag den 5. Juni 1765 (Nr. 23). Levnedsbeskrivelsen er her forsynet med følgende Forord:

»Her har mine Læsere en virkelig Levnets-Beskrivelse og Historie, om det Menneske, som efter sine udstaaede haarde Hændelser, ved en besynderlig Lejlighed er frelst og hidbragt af H. Captaine Hielte, og i sit Alders 20 Aar den 15. Maj af hans Højærværdighed Hr. Lemming døbt i St. Nicolai Kirke her i Staden og blev kaldet Frederik Christian.

Man ser fornemmelig der af de forunderlige og for os skjulte Veje, som Forsynet bruger, til at samle allehaande Folk til den christelige Menighed.

Historien som efter Menneskets egen Tilsigelse er denne: Jeg er født paa Øen Java« o. s. v.

Levnedsbeskrivelsen er altsaa ikke, som antaget, sat i Stil af Justitsraad Bartholin (født 1755), men af Bladredaktionen formet efter hans egen Tilsigelse.

Følgende Afvigelser findes i »Patrollens« Tryk:

Side 312 Linie 8 f. n. Forsamlings- læs Forsoningsfest.
— 313 — 10 f. n. »Capper« læs »Capir«.
— 313 — 8 f. n. »Stammer« læs »Slammer«.
— 316 — 15 f. o. Elendighed læs Enlighed.
— 316 — 13 f. n. Elendighed læs Enlighed.

— 317 — 8 f. n. · læs »lærte jeg ved daglig Omgang med danske Folk at forstaa lidet af Sproget, og ved Præstens (Skibspræstens) Undervisning lærte jeg at kende Bogstaver, lægge sammen og læse lidet«.

Hjalmar Bendahl.

15. „Moislingerne".

I Artiklen om Kattinge Søer og Værk (S. 401 foran) findes blandt Aktionærerne i Godsforvalter Rosteds Aktieselskab, der dannedes i 1768, foruden de mange af Landets fineste Folk, som tog Aktier à 200 Rd., pg. 416 nævnt 3 Jøder, som hver overtog 5 saadanne. Jeg kan om dem oplyse, at Isac Jacob, min Tipoldefader, som tidligere kaldtes Isac Moisling, fik Tilladelse til at nedsætte sig her i Staden den 27. Februar 1739 og tog Borgerskab som Købmand den 19. Decbr. 1740. Han havde boet i Moisling, en Landsby tæt ved Lübeck, men paa holstensk, altsaa dansk Territorium, hvor det var Jøderne tilladt at bo, medens de paa den Tid ikke maatte bo i Lübeck. De to andre, Jacob og Salomon Isac, var to af hans tre Sønner, af hvilke Salomon var min Oldefader. Da det i 1814 blev paabudt Jøderne at antage faste Familienavne, antog hans Sønner hans Fornavn Salomon som Efternavn, men blandt Jøder har Slægten helt op til Nutiden været kendt som »Moislingerne«. I Mindeskriftet i Anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814 findes en Række Oplysninger om Isac Jacob, der blev en velhavende og anset Mand og mange Aar var blandt Menighedens Ældste, om hans Testamente bl. a. til Fordel for et endnu bestaaende Legat for Talmudstuderende og om hans Descendens. (Se navnlig Skriftets pg. 190—195.)

Julius Salomon.

Tilføjelser og Rettelser.

S. 30 L. 19: sænke, l. sanke.
- 78 L. 11 f. n.: 1805, l. 1815.
- 260 L. 19: Sognefogden, l. Sognepræsten.
- 307 L. 10: Den forsvundne Diderik Badskærs Gang har ikke givet Plads for Ny Østergade, men for en Udvidelse af Gammelmønt.
- 361 L. 3: Gand, l. Gang.
- 375 L. 3: Taab, l. Haab.
- 451 L. 11—12: Manderes, l. Mander.
- 479 L. 6—7: Jensens og Borgbjerg, l. Jensen og Borgbjergs.
- 531 L. 1 f. n.: sammenfoldede, l. sammenføjede.

REGISTER.

Aadselspladsen 58, 59, 69.
Aagaard paa Sjælland 332.
Aarestrup, Digter 359.
Abelgaard, Hans Pedersen, Politibetjent 159.
Absalon, Biskop 103, 485, 493—94.
Absalons Brønd 453.
Adler, D. B., Bankier 164.
Ahlefeldt, Conrad Vilhelm, Greve 218. — Frederik, Oberst 533, — Hans v., Ryttergeneral 537—38.
Ahnen, Klavs v. 452.
Akcise 38, 39, 54.
Albeck, Hofmøller 236.
Algardi, italiensk Billedhugger 580,
Altmann, Heinrich, Baadebygger 64, 65.
Altona 113, 122.
Amager 204, 455, 483, 485—88, 494, 500, 527—40, 592—93, 597. — Landsting 488.
Amagerbro, se Knippelsbro.
Amagertorv 16, 20.
Amalienborg 211.
Ament, Kontrollør 95.
Andersdatter, Karen 606.
Andersen, H. C., Digter 342—43, 352—53, 368—70. — Jens, Fæstebonde 252—59, 270. — Jørgen, Knapmager 43. — Ole, Højbaadsmand 299.
Andresen, Ebbe Mads, Apotheker 231.
»Andrikken«, Orlogsskib 298—301.
Andrup, Museumsinspektør, 581—82.
Anker, Højskoleforstander 172.
Ankersminde 92, 93, 100.
Sct. Anne Bro 469, 593, 600—02. — Kirkegaard 610.
Arctander, Højskoleforstander 182.
Arenstorff, Fred. v., Generallieutenant 27, 288.
Arentsen, Jørgen, Borgmester 587.
Arnfeld, Hans 18.
Arnkiel, Michael Jørgensen, Fuldmægtig 381, 386, 391.
Arresthuset 238.
Arveafgift 39, 54.
Arvesen, Højskoleforstander 172.
Asiatisk Kompagni 321—22, 331.
Aspeholmen ved Kattinge 436.
Assens 290.
Assers Mølle 422.
Asserstrup paa Lolland 332, 336.
Augustus, Markgreve 452.
Avlsgaard, Stadens 12, 13.

Baadsmændenes Sygehus 597, 603—04.
Bachmann, Hans, Snedker 464.
Baden, Johan Statius 220.

Badere, Badstuer 101—43. — Navne paa Badere 107—08.
Badstuestræde 104.
Bager, Brygger 215. — Erik, Inspektør 467.
Bagergaarden paa Strandvejen 177.
Bagger, Carl, Digter 354.
Bagsværd 485.
Ballerup 252, 364, 500.
Balling, Hansen, Maler 148. — Søren, Prokurator 394.
Baltzersen, Kaptajn 277.
Banegraven 596.
Bang, Godsforvalter 416. — Andreas, Assessor 511. — Ole, Læge 342.
Barckmann, Justitsraad 210.
Barfod, Anna 174. — Frederik 174, 348, 356—59, 364.
Barfoed, Præst 237. — E. Chr. Apotheker 236.
Barkmølle 23.
Bartholin, Justitsraad 614.
Bartskærer 101—43. 610.
Basballe, Stadskonduktør 158—59.
Bassø, Provst 173.
Bastholm, Chr., Præst 519.
Bastionernes Navne 189—90.
Batterier 199—201.
Baudissin, Gust. Adolf, General 287.
Bauman, Gabriel 22, 24, 31, 32, 34.
Bechmann, Johan Henrik, Bader 108, 119, 130—31, 135,
Beck, E. C., Kaptajn 204. — Lauge, Lensmand 402. — Peder, Borgmester 163.
Becker, Major 197. — Knud Ahasverus, Landsdommer 266—68.
Beckmann, J. A., Kaptajn 153.
Behrendtsen, Christopher, Gartner 319.
Bellevue 351. — Kilde 84.
Bendix, Victor og Fritz, Musikere 164.
Bendsen, Svend 17.
Bendtsdatter, Ingeborg 205.
Bendz, Dr. 557.
Bentzen, Bager 225. — Halvor, Stortingsmand 179.
Bentzon, Landinspektør 431.
Berckentin, Christian August, Greve 214, 381—82, 392.
Berentz, Gartner 417.
Berg, Fiskemester 420. — Theodor, Grosserer 66.
Bergenhus 591.
v. Berger, Livmedikus 216.
Bering, Vitus, Magister 23, 24.
Bernini, italiensk Billedhugger 580.
Berns, Alb. B., Købmand, 563, 577,
Bernstorff Greve 214.
Berntsen, Arendt, Raadstueskriver 40, 543.
Bertelsen, Grosserer 524—25. — Købmand i Stege 235—36. — Anna Marie 504, 519. — Lorents, Urtekræmmer 504—06, 512—19, 522—25.
Beulewitz, Ernst 385. — Frøken 388.
Bielke, Hermann v. 365.
Biering, Peder, Købmand i Horsens 381.
Bille, Anna Rebekka 155.
Bing, Jens, Læge 380, 392. — J. H., Fabrikant 164.
Bircherod, Jens, Biskop 82.
Birkedal, Frøken 174. — Vilhelm, Præst 170, 178.
Bistrupgaard 28, 39, 40, 54, 282, 401—10, 423, 431—32, 434, 442, 489. — Vandmølle 402—07.
Bistrup Gaard ved Slagelse 150.

Bjelke, Henrik, Admiral 566.
Bjerring, N. C., Prokurator 152.
Bjørnsgaard, P. Chr., Stortingsmand 182—84.
Bjørnson, Bjørnstjerne 176, 182—83.
Blaagaard 479.
Blaataarn 320, 447—50, 456, 463—69, 608, 610. — ved Langebro 276—80.
Bladt, Hans Pedersen, Raadmand 48.
Blanckenheim, Vilhelm, Bartskær 112.
Blanckfort, Boldevin 18.
Blandford, Politibetjent 307.
Blegdammene 24, 25.
Blicher, Steen 343, 362.
Bodekul i Bleking 286.
Bodenhofs Skibsværft 221.
Boess, C., Portner 239.
Boëtius. J. Chr., Etatsraad 230. — J. E. W., Kancelliraad 230—37.
Bogbinder, Hans, Raadmand 105.
Bogense 21.
Bogø 243.
Bohl, Styring 452.
Boldavid 7.
Bolten, Anna Margrethe 329—30, 339. — Henrik, Baron 321—40. — Johan Heinrich 329—30, 338—39.
Bondefester 344, 376.
Bondevennerne 351.
Bonfils, Antoine 582.
Bonifacius VIII, Pave 485.
Bonsach, Gert Jokumsen, Præst 249.
Borgaard, Carl 358.
Borgby paa Amager 485—87.
Bornemann. Konferensraad 93—97, 100. — Kvartermester 87, 88. — Henrik, Biskop 258.
Bornholm 72, 73.
Borri, Guldmager 611.
Borups Selskab 230.
Boserup, Sct. Jørgensbjerg S. 406. — Sanatorium 401, 434. — Skov 430, 432—34, 436.
Both, L., Topograf 99. — Volrath, Oberst 530, 533, 535—36.
Boveskov 492, 498, 544.
Bradebænk 194, 197, 199, 606—07.
Braem, Chr. B., Præsident 380. — Gotthardt Albert, Præsident 380, 505, 508—11. — Johan, Købmand 464, 603.
Brandenburger, Ernst 613.
Brandt, Peter, Overrentemester 126, 305. — Peter, Thehandler 211.
Brandtavle 49, 54.
Brandvæsen 206—29.
Bredsdorff, J. H., Lektor 234.
Bregnebjerget ved Kattinge 405—07, 435—36.
Bremerholm 295, 320, 595—610.
Bremerschlüssel 218.
Bringe, Kandestøber 212.
Brockenhuus, Otto, til Sebberkloster 480. — Sivert, Oberst 533.
Brockmand, William, Amtsskriver 48.
Broksø, Hovedgaard 385.
Brolægning 29—33. 55, 158—60.
Brun, Hans, Cand. theol. 167—68, 178—79. — J. F., Kaptajn 390. — Sven, Præst 173.
Bruun, Skovrider 231. — Caspar Præst 407. — Kristoffer, Præst 179.
Brydebakken ved Kattinge 435.
Bryggerlauget 151.
Bryggervangen 22, 154.
Bryghuset paa Slotsholmen 215, 583—84.
Bryhan (en Slags Øl) 584.

Brünniche, Portrætmaler 228.
Brændevin 480.
Brøndbyvester 274.
Brøndbyøster 252—53.
Brønshøj 36, 260—61, 485—86, 498.
Buchinger, Frants, Bader 141.
Buchwald, Johannes de, Professor 116.
Budinge 498—500, 549.
Buesø 437.
Bugge, Sofie Amalie 386.
Bundgarnssteder 27.
Buntzen, Købmand 336. — Andreas, Grosserer 474—75. — Johan, Dispacheur 227, 473—75.
Busch, Jan Fridrich, Inspektør 416.
Busck, Gunni, Præst 170.
Bybjerg Aas 500.
Bülche, Titus, Præsident 18, 23, 42.
Bülow, Christopher Schøller v., Kammerherre 339. — Hans og Joachim v. 452.
Byssing, Klavs 38.
Bytinget 4, 5, 45—47.
Bøfke, Ditmar 23.
Bøgebjergs Eng og Aas 499, 500.
Bønsdorff, Vært 235.
Børgesen, Gottlob, Grosserer 66.
Børnehuset 213.
Børresen, Hans Chr., Værtshusholder 59, 60, 63, 64, 66, 69.
Børsen 447, 586—91, 601.
Børsgraven 461, 593.

Caledonia, Dampskib 237.
Carl, Prins 132. — Carl Bernhard, Forfatter 323.
Carlsen, Godsejer 177.
Carlshavns Skanse 286.
Carlskrona 289, 298—300.
Caroline Amalie, Dronning 165, 343—44. — Caroline Mathilde, Dronning 415.
Carolus, Joris 605.
Carrel, Armand, fransk Journalist 374.
Caspersen, Hans, Ankersmed 218, 419—20.
Cassuben, Christen 13.
Celestin III, Pave 485.
Charlotte Amalie, Prinsesse 415.
Charlottenborg 19.
Christensen, Gæstgiver i Roskilde 430. — Klejnsmed 98. — Balthasar 351. — C., Proprietær 431. — Jens, Bondefoged 251, 256—57. — Mads, Vognmand 32.
Christiansen, Johannes, Fiskeriforpagter 424, 428—431.
Christianspris 468.
Christianstad 287, 304.
Christiansø 300.
Christina, Dronning af Sverrig 192.
Cicignon, Oberst 22.
Cimbrishavn 301.
Clausen, H. N., Professor 350—51. — Mikkel, Byskriver 40.
Coffre, fransk Maler 555.
Colbiørnsen, Jac. Edv., 331, 334.
Collin, Kadet 390—91.
Copie, Brygger 208.
Cornelissen, Gert, Maler 456.
Corneliussen, Cornelius, Voldmester 602.
Courtonne, Salomon, Grosserer 219.
Sct. Croix 328—29.
Cronhjort, svensk Oberst 288.

Daa, L. K., Professor 179.
Dahl, Engelbrecht, Barber 311. — Haagen Andersen, Skomager 307—14. — Ole, Kunst-

drejer 308—14. — Peder Jensen, Brændevinsbrænder 311.
Damhussøen 34, 35, 41, 454.
Danielsen, Jørgen, Borgmester 19.
Danneskiold Samsøe, Fr., Greve 392.
Dantzig 123.
David, Kammertjener 451. — Limsyder 23,. 24. — Professor 365—67.
Debbern, Joachim, Oberstlieutnant 530.
Dehn, Creve 214.
Deichmann, Peder, Vinhandler 3, 15, 46.
»Dejligheden« ved Kattinge 435.
»Den forgyldte Tønde«, Bryggergaard 328.
»Den gode Hensigt«, Fregat 225.
Dewitz, Ulrich, Major 533.
Desertører 198—99.
Desmercières, Gehejmeraadinde 330.
van Deurs, Justitsraad 150.
Dichmann, Prokurator 428.
Diderichsen, D. F., Professor 143.
Diderik Badskærs Gang 616.
Dinesen, Jørgen, Skoleforstander 614. — Lars, Politiker 177.
Ditmar, Henrik, Kontrafejer 8.
»Ditmarsken«, Orlogsskib 390—91.
Dobbelsteen, Johan 17.
van Dockum, Mølleejer 414.
Dokken paa Holmen 603—04.
Dolmer, Rasmus, Skipper 290.
Dorley, Mds. 333.
Dorn. Jockum 18.
Drachmann, Holger 71.
Dragør 230, 529, 531—32, 534, 538.
Dragsholm 466.
Dreier, Andreas, Schoutbynacht 197.
Drewsen, J, C. 351.
Dreyer, Diderik, Hospitalsforstander 248, 253.
Drøghus 606—07.
Duissard, François, Billedhugger 565, 576—82.
Duquesnoy, François, Billedhugger 580.
Durup, Garde 88.
Dverrig, Sigfrid Friis, Borgmester 120—21.
Dybet 595.
Dynkelmølle 415.
Dyrehave, de fattiges 56—74.
Dyrehaven 172, 357, 360—61, 492, 498, 541—60.
Dyrehavsbakken 90.
Dyrendahl, Peter Christian 339.

Eberstein, Feltmarskal 532.
Eckardt, Baltzer, Skrædder 456.
Eder, Lucas, Bader 115.
Efterslægtens Skole 339.
Egholm, Hans 328.
Ehmcke, Bader 136, 139.
Ehrhardt, Chrf., Skræder 398.
Eilersen, Drabant 305.
Eisenberg, Frederik, Herredsfoged 254.
Elefantapotheket 223.
»Elephanten«, Orlogsskib 197.
Ellern, Politibetjent 308.
Emdrup 485, 498, 549. — Sø 9, 34, 35.
Engel, Peder, Bader 108—11, 119, 131.
Engelsted, Læge 181.
Engsnap, Thomas 156—57.
Ensen, v., svensk Oberst 534. — Jean Baptiste v., Oberst 529.
Enspændere 529.
Erasmus fra Rotterdam 107.
Eremitagen 542, 550—56.
Erlandsdyr 470.

Erlandsen, Jakob, Ærkebiskop 495. — Niels, Teltmager 17.
Ernst, Frøken 221 — Politimester 87, 158—59. — Johan Konrad, Bygmester 613—14.
Ertman, Hans Pedersen, Møller 32, 52.
Eskildsen, Laurids, Ridefoged 38.
Esmarck, Jens, Thehandler 211.
Espergærde 73.
Estrid, Dronning 493.
Eton, Thomas, Jagtbarber 126.

Faber, Fyrmester 196. — Sofie 250.
Fabricius, Otto, Præst 519.
Fabritius, Grosserer 331. — Juvelerer 212.
Falbe, Kammerraad 211.
Falkenskjold, A., Oberst 332.
Fallersleben, Hoffmann v. 364, 371.
Falsen, Justitsraad 211.
Fangel, Præst 237.
Farum 84, 263.
Farumgaard 231.
Fenger, Professor 563. — P. A. Præst 171, 173, 178, 182.
Ferdinandus, Guldsmed 17, 20.
Fersen, svensk Generalmajor 531.
Ferslew, C., Etatsraad 431—35, 440.
Fibiger, Adolf, Kaptajn 349.
Fischer, Christopher. Bader 132—33.
Fiuren, Didrik, Baron 53.
Fjellerup i Jylland 43.
Fleischer, Esaias, Apoteker 18, 33. — Esaias, Præst 53. — Gregorlus 49.
Flekkenstein, Værtshusholder 69.
Flensborg 363, 365.
Flos 7.
Fog, Jens, Møller 420—22.
Fogh, Justitsraadinde 212. — Jørgen, Borgmester 7, 42.
Fontæne paa Gammeltorv 33.
»Fortuna«, Orlogsskib 291, 294. — Spritfabrik 57, 66, 68, 69.
Fortunen 22.
Foss, Jakob, Rektor 9.
Franck, Johan Georg, Bader 132—33.
Frantzen, Niels, Brygger 584.
Fraust, Billardholder 226.
Fredensborg 204.
Frederik, Arveprins 336.
Frederik III 536—37, 539, 546—47, 574. — VI 341—43. — VII 145—48, 203, 345—46, 557—60 — VIII 180—81.
Frederik Ernst og Frederik Christian, Markgrever 389.
Frederiks Kirke 590.
Frederiksberg 277, 477—79. — Kilde 84.
Frederiksborg 173, 231. — Birketing 488.
Frederiksdal paa Lolland 332, 336.
Frederiksgave, Fæstningsværk paa Amager 203.
Frederiksholm 29.
Frederiks Hospital 137, 141, 143, 216, 219, 329.
Friedeboldt, Jokum 20.
Friedenreich, Joh. Christoffersen, Provst 386.
Friis, F. R., Litterat 563, 582. — Jens, Bader 119, 129. — Jørgen, Præst 608. — Mogens, Greve 15. — Palle 469.
Fritz, Godsforvalter 423, 425—28, 430—31.
Frue Kirke 104, 352, 491, 494. — Taarn 44.
Fuchs, Andreas, Oberstlieutenant 287—88, 296. — Felix, Bøssestøber 464.

Fuglefængerhuset 9, 35.
Fuiren, Henrik, Købmand 240.
Fyring, Diderik, Guldsmed 463.
Fædder, Christian, Konferensraad 307—08.
»Fædrelandet« 341—77.
Fælledrne 25—27, 32, 35.
Fæster, Kaptajn 215.
Fæths, Snedker 216.
Fødselsstiftelsen 329.
Førster, Ernst, tysk Digter 354.

Gaasebæk 32. — Gaasebæksbroen 35.
Gaaseparken 32.
Gabel, Frederik 21, 23, 42.
Gabestok 33.
Gad, Anna 174.
Gadde, Politibetjent 308.
Gadefogder 33, 44, 54.
Gagelman, Peter, Apoteker 19.
Gamlebodehavn 483.
Gammelholm 595.
Gammeltoft, Borgmester 426, 430—31.
Gammeltorv 30, 37, 50.
Gantzel, Christen 24.
Garben, Hans 47.
Garderhøjen i Dyrehaven 558.
Garverhave 17, 18.
Gedde, Frederik Ejler, Schoutbynacht 289. — Ove, Admiral 612.
Gedevad ved Bistrupgaard 405.
Gentofte 259, 549.
Gentoftegaard 485.
Georg, Hertug af Brunsvig-Lüneborg 561, 567—73.
Sct. Gertruds Kirkegaard 489.
Gertzen, Otto, Bager 213.
Gierløf, Brygger 328.
Gierløw, Byfoged 413. — Porcelænsfabrikør 225.
Gisman, Bager 219.
Gjedeshøjs Aas 500.
Gjevninge Aa 438—40.
Gjordsen, Klavs, Kansler 487.
Gjøderts Hus 32.
Gladsakse 277, 498, 549.
Glahn, Constantin, Apoteker, 58, 64.
Glasbrænderi 447.
Glumsøe, Niels, Præst 260.
Glückstad 561, 564—65, 573—77, 582.
Glæser, Komponist 164.
Godsche, Strømpevæver 229.
Goiske, J. Ph. Rosenstand 327, 333.
Goldschmidt, Heiman 209.
Gotberg, Hans Hendrik, Hospitalsforstander 248.
Gothersgade Nr. 8, 324—27, 333—34, 337.
Gotling 12.
Gottesphenning, Didrik, Bader 107.
Gottsched, Joh. Christ. 387.
Graa, Zander, Købmand 17.
Graabrødretorv 29.
Graahed, Jens Pedersen 17, 18.
Gram, Carl Chr., Overjægermester 395. — Hans, Professor 380, 391, 397, 570, 572—73. — J. P., Garver 238.
Grande, Peder, Lieutenant 289.
Grau, Johan, Rotgieter 41.
Gravhøje 556—60.
Grevefejden 542.
Griffenfeld 5, 6.
Grossmann, C. F., Bartskær 119—22, 127.
Grove, Carl, Højskoleforstander 172, 176.
Grundslag 14.
Grundtvig, Biskop 161—86, 356—59, 368. — Bispinde 163—64, 174, 179—82, 185. — Frederik Lange 167, 174—76, 181. — Johan 183. — Svend 183.

Gründel, Anton, Bader 141.
Grüner, Gust., Oberst 381—395.
Grynmøllen 224.
Grøn, Justitsraad 226, 229.
Grønnegade Nr. 8, 307—14.
Grønnegaards Havn 590—92, 594.
Grønnemose 499.
Grønning, Johan Hansen, Kaptajnlieutenant 298, 300.
Guldberg, Statsminister 331, 506. — Ove Emmerich, Højesteretsadvokat 349.
Guldhuset 213, 220, 418.
Gundsømagle 424.
Gurre 496.
Gyldenløve, Christian 196—97. — Hans Ulrik 585—86, 606. — Ulrik Christian, Feltherre 537—38. — Ulr. Chr., Admiral 19, 298.
Gyldenløves Bastion 188.
Gyldenstjerne, Knud 104.
Gyllembourg, Fru 472.
Gyngemose 499.
Gæthuset 211.
Gønge Herred 493.
Gøteborg 123.
Gøttgens Batteri 202—03.
Gøttigen, Bøssemager 202.

Haaber, Justitsraad 414, 419.
Haagensen, Politibetjent 307. — Bartholomæus, Handelsmand 446.
Hacquart, Stadsfysikus 112, 120—21.
Haderslev, Hans, Mundkok 454.
Haelwegh, Alb., Kobberstikker 581.
Hage, Johannes, Overlærer 349.
Hagedorn, Oberst 48.
Hageman, Henrik, Klejnsmed 60.
Hahn, H. Herman 238. — Vinc. Joak., Overjægermester 288.
Halse, Jens Jensen, Præst 382.
Halsen, Barbara Cecilie 382.
Hamborg 123.
Hammer, Lieutenant 24. — Jens Bergen 218. — M. J. Præst 75. — Morten Nielsen, Præst 231.
Hammerich, Fr., Professor 171—72, 177.
Hans, Hertug 452. — Konge 105.
Sct. Hans Hospital 339, 401—02, 424, 434, 442.
Sct. Hans Kilde i Roskilde 82.
Hansen, Christen, Grosserer 413—14, 419—22. — Christian, Traktør 85—92. — Christoffer, Herredsfoged 299. — C. B., Hofstolemager 163—65. — Jens Vilh., Værtshusholder 65, 66. — Johan, Konsul 185—86.
Harbo, Jens, Krigssekretær 305.
Harboe, Generallieutenant 197.
Harrestrup Aa 483, 499.
Hassel Kilde ved Farum 84.
Hauch, Digter 355—57.
»Havmanden«, Orlogsskib 289.
Havn 483—87, 490—91, 493, 495.
Heerfort, Markus, Læge 120—21.
Heiberg, Christen, Amtmand 518. — J. L., Digter 344, 352, 356, 472—75. — J. L., Frue 357. — P. A. 348, 472—75.
Heideman 30.
Heider, Morten, Raadstueskriver 5, 40.
Heidereiter, Ludvig, Billedhugger 586—87.
Heine, tysk Digter 375. — Lamme 468.
Heinemark, Jonas, Tolder 593.
Heinrich, Frederikke Sophie 329—30, 336—37. — Johann Friedrich, Konferensraad 328—29.
Helene Kilde 82—84.
Helgesen, Poul, Lektor 106.

Helligaands Kirke 519.
Helligdage 271.
Helliggejst Hospital 105.
Helliggejsthus Badstue 105.
Helmers Bastion 529, 531, 536, 539.
Helmuth, Gotfred, Bader 107.
Helsingborg 288.
Helsinge 231—32.
Helsingør 50, 103.
Helsingørsgade 18.
van Hemert, Grosserer 331.
»Hemmeligheder« 457.
Hendriksen, Søren, Brandmajor 212.
Henrettelser 48, 608—10.
Henrichsen, Hofbager 418.
Henrik Fuirens Gang 239—40.
Henrikstorp i Skaane 482.
Henriques, Abraham Moses 220.
Herbst, Museumsdirektør 561, 575—76.
Herlufsholm 75, 235.
Hermandsen, Peder, Gartner 319.
Hersleb, Borgmester 416.
Herslev, Sømme H. 407, 427.
Herstedøster 254.
Hertz, Henrik, Digter 61, 63, 64, 66, 352, 356, 361. — Poul, Dr. med. 63.
Hess, Johan Henrik, Amtskirurg 131—32.
Hey, Bager 228.
Heyder, Otto, Stykhauptmand 196.
Hielte, Kaptajn 614.
Hildesheim, Garde 88.
Hiller, Stadsbygmester 158—59.
Hiort, Mads 48.
Hjelmstad, Stortingsmand 172.
Hjelmstjerne, Justitiarius 379.
Hjort, Ingvar 486.
Hjortholm 486.
Hjortshøj, Søren Rasmussen, Kæmner 2, 42.
Hjulmand, Søren 24, 30, 31.
Hjørring, Anders Mathiesen, Præst 22.
Hoffmann, Generalkvartermester 197.
Hofman, Hans de, Amtmand 381, 383, 388.
Hofnagel, Peter, Fabrikør 217.
Holberg, Ludvig 85, 86, 569, 572—73.
Holbæk 233.
Holck, Thomas, Ridefoged 30, 546.
Hollander, Johan 305.
Hollender, Johan, Billedhugger 306. — Johan Johansen, Vaterskout 285—306.
Hollænderby 592.
Holmens Bro 463, 588, 592. — Kirke 562, 566, 575, 578, 597, 600—05, 608. — Kirkegaard 197, 598, 608. — Kirkeskole 603—05. — Laage 600, 604.
Holmsted, Borgmester 416.
Holst, H. P., Digter 342, 345, 351, 356—57, 359, 365—69, 372. — J. C., Kaptajn 390—91.
Holstebro 155—57.
v. Holstein, Kammerherre 217. — Joh. Ludv., Gehejmeraad 388, 393, 395. — U. A., Storkansler 399.
Holsteinborg, Grevskab 423.
Holstein-Ledreborg, C., Greve 409, 415, 420—21.
Holten, C. H., Konferentsraad 337. — N. A., Statsgældsdirektør 233.
Hoppe, Ivar, Viceadmiral 292.
Hornboldt, Villum, Maler 464.
Hostrup, C., Præst 178, 358. — Helge, Forfatter 73.
Hove, Smørum S. 281.

Huitfeld, Arild 488. — Beate 452. — Ivar, Kommandør 197.
Hummerstræde Nr. 15, 613.
Husbondhold 242, 252.
Husmand, Bertel 18.
Husum, Brønshøj S. 260, 498—501.
Husum, Lauritz Hansen 49. — Peter, Broncestøber 563, 573.
Hven 539.
Hvessinge 252.
Hvidberg, Proprietær 433.
Hvidovre 490—91.
Hvidt, L. N., Etatsraad 146.
Hvidøre 492. — Bæk 492. — Kro 543—44, 547.
Hübenhof, Kobbersmed 210.
Hyldeaas 499—500.
Hyldegaard 501.
Hyltebro 23.
»Hyndting« 253.
Høedt, Skuespiller 164, 355.
Høg, Mogens, Rigsraad 234.
Høgsbro, Sofus 176—77, 181.
Højbro 443, 455, 462.
Hørsholm 584, 597.
Høsterkøb 485.
Høyer, H. C. G., Møller 431. — Just, Skræder 226.

Ibsen, Tømmermester 69. — Bendt, Gartner 319.
Ildebrande 49, 205—29, 384.
Ilgner, Johan Georg, Bader 135—36, 139.
Illumination 50.
Ingemann, Digter 352, 369.
Ipsen, Jens, Materialskriver 295.
Isaac, Aron, Operatør 142. — Jacob og Salomon 416, 615.
Isachsen, Frants, Korporal 87, 88.
Iselin, Baron 223.
Islandsk Kompagni 19, 446.
Islehus Kilde 84.
Islemark 36.
Islænders, Mette 584.
Itzen, Albret 20.
Iversen, Kristoffer 19. — Lauritz, Blegmand 24.

Jacob, Isaac 416, 615.
Jacobsen, Fribrygger 215. — Sagfører 430. — Andreas, Borgmester 258. — Christian, Prokurator 292. — Henrik, Raadmand 18. — Jens, Livkusk 211.
Jacobæus, Holger, Læge 82, 568, 571.
Janson, Kristoffer, Præst 172.
Jensen, Bartholomæus, Borgmester 44. — Christen, Slagter 53. — Isach, Gartner 317. — Jens, Skoleholder 15. — Jørgen, Borgmester i Roskilde 28. — Niels, Forpagter 26. — Søren, Blytækker 207. — Thomas, Fiskal 293.
Jentoft, Maren Hansdatter 382.
Jernalenmaal 160.
Joenstrup, Simon 156—57.
Johan Georg, Kurfyrste af Sachsen 193.
Johannes, Biskop 486, 495.
Johansen, Isbrand, Schultheis paa Amager 592.
Jonesen, Peder, Gartner 319.
Jonsedatter, Karine 482.
Jordskyld 16—28, 53.
Josephsen, Søren, Vognmand 218.
Josty, Konditor 478.
Jul, Carl, Stiftamtmand 399. — Jens, Baron 291. — Jens, Admiral 299. — Niels, Admiral 16, 18, 26, 197, 305.
Iuliane Marie, Enkedronning 415.
Junge, Johan Boye, Brandmajor 209.
Juul, Chr., Literat 362.
Jæger, Hans, Husmand 427—28.

Jægergaarden ved Slottet 461, 471.
Jægerspris 232, 243.
Jødernes Paaskebagning 221.
Jønkøping 288.
Sct. Jørgens Sø 36, 608.
Jørgensen, Anders, Postmester 20. — C. H., Livskytte 559—60. — Ellen. Dr. phil. 491. — Hans, Borgmester i Bogense 21. — Jens, Gaardejer 177. — Peder, Underfoged 21, 41.
Jørslev 275—76.

Kaalund, Digter 368.
Kaas, Kammerpage 399. — Henrik Bielke 397.
Kabudskaal 396.
Kadrejere 70—74.
Kag 16.
Kalkar, Dr. 173.
Kalkbrænderi, Gamle 57—63, 66. — Ny 57, 58.
Kall, Abraham, Professor 561, 563, 574—75.
Kallundborg 280—81. — Slot 488.
Kalthuset 26. — Kalthusslusen 35, 36, 45.
Kalvehaven 35, 36.
Kannikebadstuen 105.
Kapitolium i Rom 561, 564, 567.
Karckhoff. Hans 457.
Karl August, Forfatterpseudonym 363, 373.
Karl Gustaf, svensk Konge 532—34, 537, 539.
Karlslunde 249—51.
Kasino 172.
Kastellet 204, 533, 601.
Kastrup Glasværk 150.
Kattinge (By, Sø og Værk) 401—42.
Kaufmann, Oberstlieutenant 148. — Student 231.
Kautrup, Brygger 222.
Kieldsen, Philip Julius, Hospitalsforstander 248—69.
Kierulf, Jørgen, Professor 333, 338.
Kikkenborg 598—99, 601.
Kildendal 84, 85, 91, 92, 99, 100.
Kilderejser 81, 85—91.
Kildevæld 99.
Kinckel, Hans, Vinhandler 217.
Kirchhof, Johannes, Apotheker 39.
Kirkeværløse 84.
Kirsten Pils Kilde 81, 84, 90, 91, 478.
Kivenæs 591,
Kjøge, Johannes Nielsen 240.
Klampenborg 478.
Klauman, Verner 588.
Klausen, Mathias 603.
Klavsholm 387, 389.
Klein, Henr. Wulff, Byfoged i Nykøbing 382.
Sct. Klemens Kirke 490—91. — Stræde 19.
Klevenfeld, Assessor 387.
Klingenberg, Kammerjunker 399.
Klüver, Skovrider 425—28.
Knap, Børge, Præst 504, 523, 525. — Børge Jensen, Brygger 503, 519. — Birgitte Louise 503. — — Edle Louise 507. — Johanne Margrethe 503, 512—13. — Jens Jensen, Købmand 503. — Ludvig, Justitsraad 502—26.
Knip, Hans, Havnefoged 594.
Knippelsbro 590—94.
Knippenshus 594.
Knop, Hans 24.
Knudsen, Bendt, Vandmester 37, 41. — Jørgen, Gaardbruger 479. — Peder, Fiskal 320. — Valentin 550.

Knuth, Komtesse 167, 179. — A. C., Baron 332.
Koch, Anders, Tømmermester 586.
Kock, Sadelmager 209.
Koefoed, Stivelsefabrikør 229.
Kold, Kristen, Højskoleforstander 176.
Koldinghus 306. — Ryttergods 297.
Kompagnihuset 10, 53.
Kongemarken ved Boserup 407.
Kongens Nytorv 19, 197.
Konsumtion 38, 54.
Konsumtionsbod 24.
Kornerup, Sømme H. 408, 411, 414—22, 434, 437—38. — Aa 415, 436—38.
Kornerupgaard 420.
Korsør, Peder Hansen 32.
Krabbe, Otto. Stiftamtmand 246.
Krabbeløkke 599.
Krabbesholm, Gershøj S. 233.
Krag, Anne 13. — Otto, Kancelli-sekretær 480.
Kragen, Vit 586, 588.
Kraghave 274.
Krause, Murmester 209.
Kretschmer, Bader 108, 130—33.
Krigen 1657—60: 242, 254, 527—40, 544—46. — skaanske 26, 49, 50, 52, 254, 286—88. — store nordiske 262, 297—304. — paatænkt 1743: 381—83, 392. — 1848: 148—49.
Kristian, Prins 452—53, 457, 459—60. — IV 470, 561—82. — V 29, 547. — VII 505. — VIII 145, 343—47.
Kristiansborg 225. — Brand 1794: 578.
Kristianshavn 9, 10, 21, 527—40, 589—94.
Kristiansholm 593.
Kristiansstad 25, 540.
Krogerup ved Humlebæk 378, 396.
Kronborg 464, 528, 539.
Krossing, Nikolai 370.
Kruckow, Christence 468.
Krudteksplosion 223—25.
Krudttaarne 189, 223—24.
Kruse, Jørgen, Bader 108. — Vibeke 457, 537.
Krusenich, Christoffer, Fisker 71.
Krydsman, Johan, Apotheker 19.
Krüger, Fredrik Christian, Fændrik 521.
Krøyer, Guldsmed 208. — Gotfried, Møntmester 18, 37.
Kuhr, Lars 416.
»Kvant« 253.
Kæmnerregnskaber 1—55.
Københavns Birk 252, 262, 455, 481—501. — Slot 443—71, 543, 603.
Købke, Kaptajn 218. — Raadmand 328. — Svend, Sukkerraffinadør 218.
Købmagergade Nr. 6, 105.
Køge 466—67.
Køgegaard, Gamle 182.
Køkkensager 315—19.
Kølichen, Kaspar, Stadsfysikus 40.
Køln, Morten v., Graver 597.
Konig, C., Bødkermester 57, 60, 70.
Kønnemann, Herm. Henr., Raadmand 390.
Kørbitz, Kristioffer v., Amtmand 35, 36, 547.
Køster, Kristian, Præst 164, 174, 178.

Laboratorium, Søetatens 219.
Ladager, Store 266—68.
Ladegaarden 262, 490.
Ladegaardsaaen 34—36.

Landmilits 244—45, 270—77.
Lange, paa Jægerspris 232. — Ellen 469. — J. C., Dr. 83, 84.
Langebek, Jak., Gehejmearkivar 378—400.
Langelo, J. L. C., Præst 417—18.
Langfeldt, Johan, Gartner 317.
Langgaard, J. P., Mekaniker 165.
Langvaddam, se Damhussøen.
Larsen, Hanskemager 171. — Bendiks, Materialskriver 295. — Karoline og Filippine 174. — Peder, Værtshusholder 324.
Lassen, G. F., Bibliothekssekretær 586—87, 589. — Jens, Kommissær 539. — Peder, Licentiat 13, 22.
Lasson, Hedvig 378.
Laurvig, Greve 211.
Lavin, Marie Hedevig 206.
Ledreborg 408—09, 416, 420, 436.
Ledøje 281.
Leegaard, Hans Knudsen, Raadmand 17.
Lehmann, Orla 349—50.
Leje, Morten, Hofbader 109.
Lejermaalsbøder 47, 54.
Lejonhjelm, Erik Båz, svensk Major 538.
Lejonklo, Anders 293.
Lejre 436—41. — Aa 420, 422, 437—38.
Lejregaard 268.
Leisner, Andreas, Kæmner 150—54. — Heinrich August, Lærer 150.
Lemming, Præst 614.
Lemvigh, Amtsforvalter 513, 525. — Chr. S., Major 525. — Christine Sophie 513. — Elisabeth Vilhelmine 513. — Ernestine Albertine 504, 519. — Søren, Præst 504, 525.
Lente, Christian, Overkrigssekretær 298.
Leonora Kristine 586.
Lerbroen 32.
Lerbæk, Sct. Jørgensbjerg S. 406—08, 413—14, 418, 433.
Lerche, Peder Pedersen 18.
Lersøen 32.
Leth, Hans, Dr. 53. — Niels, Assessor 296.
Levetzau, Christian Frederik, Greve 211. — Hans Fred., Generalmajor 288.
Levin, Anna 442.
Lexmond, Birgitte van 329.
Ley, C. S., Student 175. — H. C. C., Maler 171.
Liebenberg, F. L. 476.
Liegnitz 115.
Lille Herred 496.
Lima, Samuel de 22.
Limsyderiet 22.
Lind, Brygger 228. — Jenny 355.
Lindam, Chr. 332.
Lindberg, J. C., Præst 178. — Jens Simonsen, Møller 227. — Jørgen, Præst 167. — Niels, Præst, 167—68, 175—76, 178, 181, 186.
Lindegaard, Skibby S. 233.
Lindemann, Organist 167. — O., Præst 182.
Lindencrone, Etatsraadinde 419.
Lindenov, Christoffer, Krigskommissarius 288. — Helvig 234.
Lindholm, Hovedgaard 424.
Liselund paa Møen 235—36.
Locki, Jep 490.
Lorentz, Johan, Organist 404.
Lorenzen, Peter Hiort 361—62, 364. — Vilh., Cand. mag. 327.
Lotteri 379—80, 506.
Lundager Aas 499.
Lundbye, J. T., Maler 370.
Lundegaard 501.

Lundevang 499.
Lunds Domkirke 494.
Lundtofte 494.
Lybæk 115, 122—23, 615.
Lyche, Sigvard, Forfatter 506, 514—15, 519.
Lyder Badsker 19.
Lyder, Kristoffer, Tømmermand 589.
Lydersen, Hattemager 222.
v. d. Lühe, Overpræsident 136, 415.
Lykke, Peder, Ærkebiskop 482.
Lyng, G. Vilh., Dr. 179.
Lyngby 329, 492—94, 549. — Kilde 84. — Valkemølle 414.
Lynge, Kopist 208.
Lynning, Rebslager 226.
Lytthans, Julie 476—78.
Lützau, Fændrik 393.
Læg, Søren, Student 13, 48.
Lækkerbidsken 15, 20, 53.
Løngang 199, 444, 463, 471.
Løngangen ved Slottet 514.
Løve, Johan, Bader 108—9, 119. — Valentin, Bader 108—11, 115.
Løvenskjold, Baron 148.
Løvenørn, General 197.

Maadeholdsforening 359.
v. d. Maase, Friderich, Oberst 397—98. — Gotlfried Friderich, Kadet 390—91.
Madsen, Eilert, Skibskaptajn 420. — Jakob, Købmand 447. — Jørgen, Møller 422. — Kr, Præst 178.
Magens, Bygmester 550.
Magistraten 185. — dens Indtægter 38—40.
Magleby 486.
Malmstrøm, svensk Digter 353.
Malmø 481—83. — Raadstueprotokol 122, 127.
Malto, Baltzer, Gartner 317.
Mander, Karl v., Maler 451, 581.
Mandixen, Brygger 213.
Marezoll, Præst 100.
Mariager Kloster 488.
Mariager, Rebslager 226.
Marselis, Gabriel 563, 581.
Martens, Christian, Murmester 550, 556.
Martensen, H. L., Biskop 180.
Mariboe, Professor 164.
Marielyst ved Jagtvejen 176.
Masius, Hofpræst 263.
Mastegraven 599.
Materialgaarden 12, 13, 30, 33.
Matham, Th., Kobberstikker 581.
Matthiesen, Banner, Stadsbygmester 155—58.
Maur, Wolfgang, Gartner 318.
Meerheim, Hans Vilh. v., Generalmajor 287.
Mehl, Nikolaj, Guldsmed 211.
Meincke, C. H. L., Etatsraad 236.
Mekanisk Bord 552.
Melby i Sverrig 288, 299.
Melchior, H. B., Professor 235.
Mellerup, Godsforvalter 410—13.
Mendtz, Hans von 47.
Merløse 233.
Meybusch, Anton, Medaillør 567, 570—71, 573.
Meyer, H., Krigssekretær 577. — Jørgen, Skibskaptajn 291, 294.
Meyn, Proprietær 434.
Middelton, Isach David, Bager 209.
Mikkel Vibes Kro 22, 24, 25.
Mikkelsen, Jakob, Borgmester 603. — Mikkel, Søfiskal 291, 294, 302.
Milan, Thomas Gabriel, Guvernør 291.
Mini, Konditor 477.
Mitzlaff, Joakim, Oberst 466.

Moe, Moltke 183.
Mogensen, Frans, Vejer 606. — Peder, Magistratsbud 41. — Peder, Restanceskriver 25.
Moisling, Isac 615.
Molbech, C. F., Lektor 234. — C. K. F., Digter 352, 356.
Moll, Dirik, Hofmaler 585.
Moltke, Adam Gottlob 399, 416.
Monrad, Biskop 180. — Clara 168.
Monroe, Oberst 580.
Morslet, John Larsen, Brygger 214.
Morville, Madam 209.
Motzmanns Plads 593.
Mouritzen, Hans, Blegmand 25.
Mule, Hans 17.
Munch, A., Digter 179, 341—42, 348, 356, 358, 361. — P. A., Professor 179. — Rasmus 22, 23.
Munk, Hans 469. — Kirstine 457, 470. — Laurids, Generalmajor 298.
Munkholm 517—18, 520—22.
Muus, Carl Høffding 175.
Mühlenphort, Kommandør 209.
Mühlenstedt, Apoteker 163.
Müller, Anne Cathrine 140. — Henrik, Rentemester 447. — Johan, Militær 135. — Niels, Postmester 392. — Ulrik Fredrik, Hospitalsforstander 248, 276—80.
Münch, Etatsraad 416.
Møen 243, 536. — Klint 235—36. — Tugthus 520—21.
Mølleaaen 492.
Møller, Brygger 229. — Børge 507, 516. — Johan C., Tømmermester 550, 556. — Mathias, Hørkræmmer 503. 507.
Mønt, gamle 460, 597, 603—04, 607. — nye 463.
Møntberegning 2.
Mørkhøj 255—59, 270, 485, 498—500.
Mørner, svensk Officer 538.
Møsting, Fr. Chr., Amtmand 399.

Nagleboden 606.
Nakkehoved 196.
Nam 25.
Nansen, Hans, Præsident 37, 49.
Natmesteren 45, 54.
Naturforskermøde 359.
Navigationsskole 605—06, 613—14.
Navnesen, Henrik 14.
Nebbe Slot 402, 404, 406, 435, 440. — Sø 402.
Neergaard, Kammerherreinde 180. — Vilhelm Mathias, Porcelænshandler 212.
Nehring, Vært 232.
Neodanos, Forfatterpseudonym 374.
Nibe 120—22, 127, 489.
Nickelsen, Hans, Borgmester 18, 19.
Nicolaisen, Peder, Brandtambour 207.
Nicolaus, Borgfoged 485.
Nielsen, Skibsbygger 339. — Skuespiller 356. — Claus, Præst i Brønshøj 36. — Find, Borgmester 18. — Laurs, Gartner 319. — Niels, Brygger 53. — Niels, Fogedsvend 46. — Oluf, Dr. 496. — Rasmus, Professor 169—72, 177.
Nikolaj Kirke 196, 283, 491, 614. — Kirkegaard 467. — Taarn, 44, 463.
Nissen, Cornelius, Vaterskout 303.
»Norges Minde« 163.
Nutzhorn, Højskoleforstander 176.
Nyboder 289, 291—92, 600.

Nybom, Digter 356.
Nyborg 230.
Nybro ved Bistrupgaard 403.
Nyby 486, 490.
Nyegaard, Peder Pedersen, Brandkaptajn 205—08, 225.
Nygaard i Bryggervangen 150, 154.
Nykøbing S. 489.
Nyrop, M., Arkitekt 435.
Nærum 485, 492.
Næstved 113, 122, 127.
Næve, Madam 226.
Nøddebo 231.
Nørregaard, Anna 324. — Dorothea 339. — Jens, Vejermester 339. — Laurids, Professor 324. — Michael 339. — Peter 339.
Nørreport, gamle 528.
Nøymand, Isach, Gartner 318.

Odense 104, 131.
Odsherreds Ting 489.
Oehlenschläger 352, 356—57, 363.
Olsen, Hospitalsforstander 95—99. — Christen, Brygger 210. — Clemen, Bondefoged 267. — Hans, Fændrik 207.
Olstrup, Lars, Bager 215.
Olufsen, Knud, Underfoged 41.
Onsevalle, Niels Olufsen, Havnemesier 303.
Opdam, Admiral 528, 533, 540.
Opfostringshuset 417.
Oppen, Lieutenant 100.
Ordrup 494. — Krat 478.
Oredalen ved Kattinge 435.
Orehøj i Dyrehaven 558, 560.
Ortman, Mathias, Snedker 210.
Ortved, Truels, Etatsraad 387.
v. Osten, Madam 227. — Carl Henr. v. d., Generalmajor 287.
Ostindisk Kompagni 39.
Otteskillingsjorden 93, 100.
Overbye, Peder, Snedkermester 479. — Ulrik Peter, Forfatter 479.
Overformynderiet 152—53.
Ovreaa 483—84, 492.
Ovreydre 490.
Oxe, Torben 488—89.
Oxevald, Dorothe 46.

Pachs, Mogens, Lensmand 403.
Palladius, Peder, Biskop 106.
Pallast, Johan Lorentz, Kræmmer 212, 398.
Palmstjerne, Niels, svensk Gesandt 394.
Pantevogn 12.
Parforcejagt 547.
Paris 475—78.
Parsberg, Sidsel 594.
Pauli, Carolus Andreas 8.
Paus, Ludovice Christiane 503.
Peblingesøen 34, 36, 202.
Peder, Biskop 495.
Pedersen, Jakob, Boghinder 7. — — Peder, Borgmester 545.
Pelt, Købmand 156, 158.
Peschier, Grosserer 335.
Pesten 1711: 304—5.
Peter den Store 193.
Petersen, Fribrygger 213. — Ernst, Godsforvalter 432. — Henry, Museumsdirektør 563, 575. — Jakob, Brygger 584. — Lorens, Vaterskout 304. — Peter, Korporal 88.
Sct. Petri Kirke 104, 337, 490—91. — Arbejdsskole 339. — Kirkegaard 197.
Pfeiff, Magister 18.
Pfeiffer, Johan, Bader 109—11, 113, 115, 119, 122, 131.
Pflugh, Major 418.
Phister, Skuespiller 147, 230—37.
Phønix, Dansesalon 65.

Pilestræde Nr. 28: 324.
Pinebænk 8.
Pingel, Lieutenant 233.
de Place, Hans Holst, Raadmand 92, 93, 95, 96.
Platfus, Laurids, Brygger 212.
Plessen, Chr. Ludv., Finansminister 386. — Chr. Sigfr. v., Overrentemester 296. — Fr. Chr., Ritmester 386.
Ploug, C., Digter 182, 344, 351—64, 367, 370, 373—74, 376.
Porcelænsfabrik, kgl. 227.
Post, Chr. Seefeld v. 378. — Georg Arnold, Officer 385. — Laurits Lassen 378—400. — Peder Lassen, Major 385, 387. — Thøger Fr., Officer 385.
Poulsen, Asta, Professorinde 166, 168, 171, 175, 180, 186. — Hans, Foged paa Amager 592. — Peder, Gartner 315.
Prinsessegaarden paa Frederiksberg 193.
Printz, Georg Andreas, Bader 136—37, 139.
Proviantgaarden 210, 444—46, 583—86, 603, 606.
Proviantgaardskilden 84.
Provinsialstænder 343, 345, 372.
Præstø 235, 238, 277, 345.
Prætorius, Jeppe, Etatsraad 504, 525.
Pæp, Anders Mortensen, Ridder 481—84.

Raadhuset 3—12, 31, 41, 50, 160. — Raadhusvagten 44. — Raadhuskælderen 45.
Raadmandsvangen 23, 39, 41, 42.
Raadstuen paa Slottet 455—56.
Raben, Fr., Stiftamtmand 384, 386, 391.
Radebant, Markus 18.
Raff, Etatsraadinde 221.
Rafn, Prokurator 157.
Rahr, Mette 210.
Ramsing, Ingeniørkaptajn 599.
Randers 21.
Rantzau, Hofjægermester 550, 556. — Overstatholder 196. — Breide 452, 599. — Christian, Greve 282. — Frants 17. — Henrik 17. — Kaj, Slotsherre 599.
Rasch, Claus, Politimester 110—12, 118, 121, 129. — Rasmussen, Hans, Værtshusholder 64—66, 71. — Jacob, Lieutenant 70. — Rasmus, Skovrider 267.
Rathlau, Schack 335.
Rauch, Oberstlieutenant 275. — Gottfred, Ritmester 529—30, 532, 538.
Rawert, Professor 558.
Ravn, Mads. Borgmester 466—67.
Ravnsborg 23, 170.
Reberbaner 19, 226. — paa Amager 532. — paa Holmen 595—97, 600, 607.
Reedtz. Amalie 174. — Holger 174.
Reerslev 488.
Refshalen 591.
Regnskabsvæsen 51—55.
Reiersen, Censor 375.
Reigelsen, Hans, Birkedommer 255—61.
Reimers, Møller 431.
Reinhard, Joakim Christoph, Bader 134—36, 140. — Johan Frederik, Bader 135, 140—41.
Reitzenstein, Overhofmarskal 136, 388.
Renovation 33.
Resen, Peder, Præsident 6, 22, 42—44.
Restorff, Monsr. 391. — Margr. Elis. 385.

Rethelberg, Vintapper 212.
Retterstedet paa Vester Fælled 35.
Reventlow, Greve 210. — Stiftamtmand 90. — Anna Sophie 387. — Christian Ditlev, General 304. — Christine Sofie 399. — Conrad, Storkansler 297—98. — Conr. Ditl., Gehejmeraad 386. — I. M., Grevinde 332.
»Rhinen«, Traktørsted 57, 65—67.
Ribe 106.
Richardt, Daniel, Sukkerraffinadør 216, 219.
Richartz, Hieronymus, Bader 113, 122.
Richter, Casper, Herredsfoged 249—51.
Riis, Major 386. — Sergent 212.
Ringsted 234.
Robert, Major 37.
Rodsten, Jens, Admiral 287—88. — Markus, Oberst 18.
Roen, François de, Billedhugger 577—78.
Rogert, Vilh. Poulsen, Præst 382.
Rohde, Jokum, Amtsforvalter 252, 257, 261.
Rohne, Præst 210.
Rolf, Bager 221.
Rollfink. Herman 601.
Rosbæk 93, 100. — Bro 23.
Rosenaaen 24, 34.
Rosenberg, Georg Erdmann, Stadsbygmester 214.
Rosenborg Have 204, 561—82.
Rosengaarden 489.
Rosengaarden ved Ringsted 233—34.
Rosengreen, Opsigtsbetjent 307.
Rosenhoff, Claudius 372, 374.
Rosenkjær, Lærer 105.
Rosenkrantz, Birgitte 469. — Christence 234. — F. C., Gehejmeraad 416. — Gunde, Rigsraad 535. — Iver, Geheimeraad 159.
Rosenmeyer, Bernt 24, 25.
Rosenpalm, Admiral 390.
Rosing, Krigsassessor 236. — Michael, Skuespiller 339.
Roskilde 28, 82, 84, 173, 489, 496. — Domkirke 383, 491, 493. 563—64, 575. — Latinskole 264.
Roskildegaard 402.
Roskilds, Birgitte 468.
Rost, Fabrikør 221. — Johan Frederik, Bader 139, 141. — Johan Henrik, Barber 141—42.
Rosted, Henrik, Godsforvalter 405—09, 414—18, 615.
Rostgaard, Krigskommissær 263. — Fr., Obersekretær 378, 383, 390—400.
Rostjeneste 28, 40, 54.
Roth, Johan Joseph, Bader 134, 137,
Rothe, Joh. Chr., Boghandler 381. —Viggo, Jernbanedirektør 58, 64.
Rud, Knud 452.
Rumfordsuppe 78, 79.
Rundforbi 557, 560.
Russisk Gesandtskab 480.
Rustenborg i Lyngby 329.
Rustmester, Jakob 23.
Ruyter, Admiral 193.
Ryberg, Etatsraad 222, 331.
Ryder, Marchus, Gartner 318.
Rüse, Ceneralmajor 22, 545.
Ryssensteen 478.
Ræder, Major 148.
Rævebakker i Dyrehaven 559.
Rødovre 253, 485.
Rømer, Ole 86, 258.
Rørdam, Peter, Præst 168, 172, 182. — Skat, Præst 173.
Rørsøen ved Bistrupgaard 406—07.

Saabye, Hans Rudolf, Grosserer, 328, 334.
Sabaterij, Ioseph, Bartskær 126.
Saint-Germain, Feltmarskal 91, 92.
Salling, Henning, Billedhugger 585.
Salløv Runesten 484.
Saltholm 483.
Saltkompagniet 447.
Saltvedel, Johan Adolf, Skarpretter 12, 41.
Salutskud 192 ff., 355.
Sandagerlauget 26.
Sanger, Christen 24, 47.
Sangstrup, Karen 313.
Sangværk paa Raadhuset 6, 7.
du Sart, Felix 582.
Sauer, Corvenianus 463.
Saxo 493—94.
Scavenius, Kancelliraad 158—59.
Schack, Grevinde 211. — Hans 9.
Schaffenberg, Gartner 317.
Schall, Hans, Bogbinder 7.
Scharfenberg, Ane 39.
Scheel, Stadsfysikus 142.
Scheel-Plessen, Greve 416.
Scherfig, Bagermester 99.
Schielderup, Ove, Søfiskal 302.
Schimmelmann, Heinrich Carl, Greve 214. — H. L. E. v. 329.
Schiøning, Ghristian, Vicepræsident 305.
Schmalfeld, Bartholomæus, Ingeniør 597.
Schmidt, Glarmester 223. — C. A. F., Købmand 419—20. — Friederich Adolph, Seminarist 363. — Johan Andreas, Hofblikkenslager 324.
Scholten, Henr., Kommandant 389.
Schouw, Joach. Fr., Professor 350—51.
Schreiber, Superkargo 400.
Schrøder, Ludv., Højskoleforstander 176.
Schultz, H. P., Kaptajnlieutenant 395.
Schumacher, Professor 142.
Schwartz, J. C. 238.
Scribe, tysk Forfatter 363.
Seckman, Borgmester 42. — Fr., Justitsraad 390, 397. — Johan, Dr. 21.
Seemann, Corfitz, Skuespiller 230—37.
Sehested, Christoffer, Admiralitetsraad 21, 22, 305.
Seiling, Johannes, Købmand 419—20.
Sejlhuset 595—97, 601, 604, 607.
Selmers Gaard 328.
Sengeløse 278.
Serridslev 485—87, 490—91.
Sibbern, Murmester 58.
Sibbernsvej 65.
Siesby, Gottlieb 343, 349.
Sivers, Lucie, Kammerpige 399.
Sivertsdatter, Helle 309—11.
Skafot 12.
Skamlingsbanken 364.
Skandinavismen 353—61.
Skandinavisk Samfund 354. — Selskab 354—59.
Skarnholmen 444—46, 462—63.
Skarpretter 12.
Skeel, Gehejmeraad 209.
Skibby, Horns H. 232.
Skibelund Krat 178.
Skibsted, Advokat 334. — Bryggер 222. — A. J., Udskrivningschef 185.
Skillingskroen 423.
Skipperboderne 595, 605.
Skodsborg 558—60.
Skodsborg, Hans Nielsen 547. — Niels Pedersen 548.
Skole, dansk 15, 16, 53.

Skotte, Hans Lauritzen, Officer 530.
Skov, Mikkel, Dragonkaptain 297, 539.
Skovshoved 483—84, 492.
Skræppenborg. P. Larsen 178.
Skrøder, Madam 217.
Skydebane, den kongelige 196, 344, 362. — paa Amager 202—04. — paa Vesterbro 22, 23, 24. — i Sølvgade 220.
Slagelse 397.
Slagslunde 468.
Slagsmaal 45—47, 54.
Slagterboder 16.
Slange, Niels, Konferensraad 567—78, 582.
Slangernp 488.
Slegel, Jørgen, Natmand 45.
Slibemølle 23.
»Slinken« ved Kattinge 435—36.
Slotsholmen 443—71, 583—94, 603.
Slotskirken 198, 465.
Slutteriet 13, 14, 51.
Smith, Møller 413.
Smørum Herred 495, 500.
Smørumovre 263.
Soelberg, Hans Jørgen 394.
Sofie Amalie, Dronning 536, 571—74.
Sofie Hedvig, Prinsesse 132.
Sokkelunds Herred 481—501. — Skov 498—501. — Vang 499.
Solbjerg 485—88, 490.
Sorgenfri Slot 330, 333—34, 336—37.
Sorrig, Morten, Vinskænker 17.
Sortedamssøen 315—19.
Sorø 234, 250. — Kloster 467.
Span, Henrik, Admiral 305.
Spangenberg, Valentin og Melchior 597—98.
Spanske Kappe 5.
Sparre, Jens, til Sparresholm 594.
Sparresholm 329, 337.
Sparrewohn, J. A., Læge 174.
Speckhan, Eberhardt, Oberstlieutenant 531.
Spiegelberg, Johan 16, 18.
Stabel, Jost 20.
Stadsretten 1294: 483, 492, 495.
Stampe, Hans Jensen, Kæmner 1, 2, 7, 25, 32, 42.
Statzes Have 220.
Stavnsbaand 245—46, 269—84.
Steenkuhl, Johan, Købmand 18.
Stege 235—37.
Stegleholms Aas 499.
Stenbock, svensk Feltmarskal 531, 536. 539.
Stendrup, Hospitalsforstander 94, 95, 98, 248, 281. 283.
Stenlille 259.
Stenvinkel, Hans 446, 464, 587. — Lorenz 587.
Stephens, Professor 177.
Stifken, Lyder 18.
Stilcke, Jørgen, Guldsmed 6.
Stockholm 115, 123, 591.
Stokkerup, Lyngby S. 468, 492, 541—50.
Stolpe, P. M., Etatsraad 81, 99, 100.
Storp, Andreas, Borgmester 413.
Stove, Markvard 496.
Strandberg, C. W., svensk Digter 354, 356—57.
Studentermøder 353, 356—58.
Studiegaarden 328, 381.
Sturzenbecker, svensk Literat 359, 361.
Styrtedammen ved Lejre 420—22, 438—41.
Støcken, Henrik v., Rentemester 288.
Støiholm, O. D., Rodemester 144. — O. C., Forvalter 144.

Støvnæs Herred 486—87, 492—500.
Stralsund 115, 122.
Strandbadstuen 104.
Strandvejen 558.
Striving, Chr. F., Bader 140.
Struntz, Johan Salomon, Bader 113, 122, 127.
Stuve, Barthol, Politifuldmægtig 87, 88.
Suhm, Ulr. Fr., Admiral 381.
Suhr, Tømmermester 98. — J. P., Raadmand 416.
Sukkerkompagniet 447.
Sulzbach, Pfalzgreve af 532—34, 537—38.
Sultzer, Julius David. Snedker 209.
Sulze, Christian, Bader 132—34.
Sundbyerne 203, 532—34.
Sundhedskollegiet 77—80.
Svanemøllen 413.
Svanenskiold, M. J. F., Herredsfoged 231. — Peder, Hofjægermester 231.
Svanholms Mølle 221.
Sveistrup, Præst 173.
Svend Estridsen 493—95.
Svendegade 14, 43.
Svensen, Slagter 227.
Svogerslev Sø 402, 420, 437.
Svovlhus paa Slotsholmen 445.
Svovlhuspladsen 17, 18.
Sværdfisken, Fregat 197.
Syfilis 106.
Syling, Johan 9.
Sæbygaard paa Sjælland 332.
Såve, svensk Arkæolog 353—54.
Søakademi 613—14.
Søborghus 41, 454.
»Søens Gave«, Værtshus 61, 69.
Søllerød S. 492.
Søltoft, C., Bogholder 411 416.
Sømme Herred 496, — Ting 498.
Sømøllen 227.
Sønnich, v., Major 522—24.
Sørensen, Thomas, Handelsmand 393—94, 398.
Søtoft, Nicolai, Præst 235.
Søtønder 9, 12, 54.
»Søvang« paa Kalkbrænderivej 165.

Taarbæks Kilde 84.
Taarnby 488.
Taastrup-Valdby 275—76.
Tausen, Justitsraad 158—59.
Teglgaardsvangen 42.
Teglstrup 606.
Terborch'ske Fordringer 329.
Termansen, N. J., Politiker 177, 185.
Tessin, Carl Gust., svensk Ambassadør 394.
Thaarup, Frederik, Forfatter 575.
Theater, kongelige 75, 76. — paa Raadhuset 4, 8. — paa Slotsholmen 447.
Theltau, Jokum, Skarpretter 12.
Thestrup, Frants, Sognepræst 258. — Joh. Rud. Math., Præst 382. — Ole, Assessor 511.
Thiele, Just Matthias 369.
Sct. Thomas 328—29.
Thommesen, Regimentskvartermester 209. — Niels, Vognmand 30, 31.
Thomsen, Kancelliraad 558—59, 561, 563, 575. — Andreas, Urtekræmmer 206. — Ludvig, Henrik, Klædekræmmer 205—06, 225—26. — Vilhelm, Professor 205.
Thoring, Peder Olufsen 397.
Thorvaldsen, Bertel 351—53.
Thott, Knud, Gehejmeraad 298. — Otto, Gehejmeraad 211.
Throne, Lars, Grenader 88.

Thue, Jonas 162.
Thulstrup, Jørgen, Raadmand 413.
Thuresen, Frederik 23.
Thye, Jens, Hørkræmmer 238.
Tiel, Christopher, Bader 115.
Tietgen, C. F. 180, 185.
Tillisch, Henr. Vilh., Amtmand 399.
Timian, Jørgen, Murmester 602.
Timmermand, Peder Jakobsen 15.
Tingbjerg Aas 499.
Tingbæk 499, 500.
Tinghøjs Aas 500.
Tinghøjbatteriet 501.
Titchen, Skuespiller 233.
Tobak 611—12.
Toldboden 200—01, 593—94, 602—03, 605. — ved Slottet 455.
Tomble, Jens Pedersen 17.
Tommerup, Skræder 228.
To og tredive Mænd 15, 22, 151. — deres Sal paa Raadhuset 4, 8.
Tor Sejllægger 23.
Torbensøn, Helle, Maler 463.
Torvepriser 1743: 398.
Toyon, Mat., fransk Kok 394.
Trampe, F. C., Greve 337.
Tranegilde, Peder, Møller 404.
Trankebar 321, 328.
Trellerup, Herslev S. 409—10, 413.
Tretten Maaneder i Aaret 43.
Treves, Bartram 9.
Trier, Ernst, Højskoleforstander 176.
Trige, Juvelerer 229.
Trinitatis Kirke 519.
Trip 7.
»Trokken« paa Nytorv 220.
Trolddom 468.
Troldkonefængsel 4, 11, 30.
Trondhjem 524—26.
Trunken paa Holmen 607.
Trøner, Hans, Klædekræmmer 43.
Tscherning, Minister 376.
Tuborg, Store 161—86. — Lille 163—65. — Fabrikker 185. — Kilde 84, 99.
Tuleshøj 481—501.
Tulevads Eng 500.
Tumulter 49.
Tune Herred 496.
Tutein, Fr., Grosserer 97, 98.
Tybring, Hans Henrik, Provst 513, 516—18, 522.
Tyge, Konduktør 30.
Tyverier 33, 37, 320, 381.
Tøjhuset 216, 444—45, 459, 566, 575, 583—86, 603, 606.
Tøjhushavnen 463, 585.

Udenbys Jorder 22—28, 188.
Udsen, Lavrids Ebbesen 452.
Udstillingen 1888: 435.
Uggerløse 233.
Uldall, Peter, Generalfiskal 511.
Uldmagasin 219.
Ulfeld, Knud Ebbesen 452. — Korfits 578, 581.
Ulfelds Støtte 384.
Ullmann, Viggo, Amtmand 182.
Ulrik, Hertug 452, 459.
Universitetet 34, 282.
Unmack, Tømmermester 66.
Unna, Raphael Ascher 507—11. — Joseph Ascher 507.
Urban III, Pave 485.
Urtehaver 315—19.
Utterslev 454, 485—86. — Sluse 41.

Wadskiær, C. F., Professor 83, 379, 382.
Vajsenhuset 224—25.
Valby 485—86, 490. — Mark 26. — Bakke 32.

Valkendorf, Kristoffer 452.
Valkendorfs Bog 9.
Wallensbæk, Præst 534.
Vallø 266—68.
Vand- og Brødstraffen 77—80.
Wandel, Bagge 605—06. — Sivert 209.
Wandeler, Johann Daniel 611.
Vandkunsten 29, 33, 37, 444, 458. — ved Slottet 462.
Vandvæsen 34—38, 54.
Vangede 548. — Kilde 84.
Vangehuset 98.
Vanløse 485—86, 494. — Sluse 34.
Warbierg, Margrethe 324.
Warnstedt, Ottonine v. 385.
Warschau, Forvalter 150.
Vartegnet 591.
Vartov Hospital 83, 85, 92, 94—98, 163, 241—84. — Gammel 26, 82, 83, 162—63. — Dam 100. — Kilde 81—100, 162. — Kirke 170—71, 181. — Frimenighed 180, 182.
Vasby 277—78.
Vaterskoutembedet 303.
Wedel, J. P., Præst 232.
Vedelslund 174.
Wedelstedt, Lieutenant 87, 88.
Weghe, van den, Ritmester 532—40.
Weichant, Morten 587.
Weilbye, Niels, Røgmand 210.
Vejerhuset 15, 606.
Welche, Klavs, Murmester 602.
Welhaven, Digter 358.
»Veltkuglen«, Gæstgivergaard 324.
Vemmetofte 132.
Wendel, Lieutenant 212.
Vennemøder 162, 167—73, 182.
»Venners Minde« 163—64, 185.
Werkendam, hollandsk Gesandt 50.
Werliin, Julie 476—78.
Vestberg, Brygger 171.
Vesterbrogade 31.
Vestergade Nr. 5, 104.
Vesterport 342.
Wewer. Etatsraad 210.
Wexelsen, Kr., Maler 179.
Vibe, Michael, Gehejmeraad 305.
Viborg Domkirke 234.
Viborg, Chr., Fodermarsk 529—30, 532.
Wichfeld, Henning, Kammerherre, 236.
Wick, Johan v. 449—50.
Wiehe, Athene 150.
Wielandt, Joachim 396.
Vigerslev 485—86, 490.
Wilcken, Andreas, Oberst 47.
Vilde Dyr 470—71.
Vilhelminelyst paa Frederiksberg 169, 173.
Vilhelmsdalsløbet 100.
Villadsen, Peder, Skriver 40.
Villum, Murmester 468.
Willumsen, Skovfoged 425—28.
Vind, Holger 23. — Holger Chr., Oberstlieutenant 398.
Windekilde, Inger 396.
Vinding, Rasmus 13.
Vinkanden, Gæstgivergaard 416.
Vinkælder 3—5, 39.
Winther, Christian 475—78. — C. M., Overretsprokurator 429—30.
Virum 485, 492, 548.
Visby, C. H., Præst 359.
Wittenburg, Amtskirurg 141.
Wittrup, Præst 522.
Vlye i Holland 528, 531, 533.
Vogt, Hans Henrik 163. — Hendrik, Gartner 319.
Wohlau 115.
Volbjerg Herredsting 489.
Voldene 187—204.

Wolff, Madam 226.
Wolffborg, Hans, Sølvpop 320.
Voltelen, Raadmand 160.
Volquartz, Marcus, Overkrigskommissær 513.
Vombadstuen 104.
Vor Frelsers Kirke 181.
Worm, Pouline 345.
Vornedskab 241—84.
Vragret 483, 492—93, 495.
Wrangel, Karl Gustaf 529, 532, 534, 537, 539.
Vridsløselille 254.
Wuchters, Maler 581.
Wulff, Jørgen, Broncestøber 573.
Vullum, Student 172.
Wunder, Conrad Christian, Bader 137—39.

Zarbell, Mikael Simon, Skomager 223.
Zingelmann, Henning, Smed 587.
Zinn, Joh. Ludvig 331, 334.
Zoega, Hans, Professor 23, 81, 82.
— Christen 47.

Æbeltoft 43.
Æbeltoft, Anders 299.

Ølgod, Hans Christian, Købmand 210.
Ølman, Johan Christian, Bader 139.
Ølstykke Herred 500.
Øresunds kemiske Fabrikker 57, 69.
Ørland, Hans, Student 47.
Østergaard 486.
Østergade 478.
Østerport 595.
Østrup, Christian, Brændevinsbrænder 308, 312.
Ørsted, Anders Sandø 365—67.
— L. G. 229.